

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Дејан М. Радиновић

**ДРУШТВЕНИ КОРЕНИ ПОЛИТИЧКИХ
ПРЕВРАТА У АРАПСКИМ ЗЕМЉАМА
ПОЧЕТКОМ XXI ВЕКА**

докторска дисертација

Београд, 2018

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Dejan M. Radinović

**THE SOCIAL ROOTS OF POLITICAL
UPHEAVALS IN ARAB COUNTRIES AT
THE BEGINNING OF THE 21st CENTURY**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2018

КОМИСИЈА ЗА ОЦЕНУ И ОДБРАНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

МЕНТОР:

др Слободан Антонић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

др Слободан Антонић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

др Владимир Вулетић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

др Владимир Цветковић, редовни професор
Факултет безбедности, Универзитет у Београду

ДАТУМ ОДБРАНЕ:

Друштвени корени политичких преврата у арапским земљама почетком XXI века

Резиме:

Арапско пролеће као низ повезаних догађаја, без преседана у новијој политичкој историји, који је крајем прве деценије XXI века на улице и тргове арапских градова извео до тада незабележен број људи, спремних да своје друштвено незадовољство отворено искажу протестујући против вишедеценијских узурпатора власти, довео је до ланчане реакције урушавања ауторитарних режима у неколико арапских земаља.

Политички преврати обележили су крај једне ере у којој су арапском политиком доминирали Бен Али у Тунису, Мубарак у Египту, Гадафи у Либији, и Салех у Јемену, али и почетак новог циклуса нестабилности и разарања у региону Блиског истока и Северне Африке, започетог девастацијом Либије, превирањима у Бахреину, распламсавањем конфликта у Јемену, и посебно Сирији где Асадов режим годинама након покушаја смене одолева спољним и унуташњим притисцима.

Основни циљ овог рада је да анализом социолошких, социо-културалних, социо-политичких и социо-економских детерминанти Арапског пролећа, с посебним акцентом на заостатак у модернизацијским процесима, открије корене друштвеног незадовољства које је ескалирало таласом устанака 2011. године, као и да кроз анализу супротстављених интереса великих сила и регионалних ривала, размотри последице преврата на даље правце кретања арапских друштава и укупне међународне односе.

Кључне речи: Арапско пролеће, друштвено незадовољство, политички преврати, ауторитарни режими, репресија, демократски дефицит, исламизам, модернизација, постколонијализам

Научна област: Социологија

Ужа научна област: Општа социологија

УДК број:

The Social Roots of Political Upheavals in Arab Countries at the Beginning of the 21st Century

Summary:

The Arab Spring as a series of related events in the recent political history that at the end of the first decade of the 21st century brought to the streets and squares of the Arab cities the unprecedented number of people openly protesting their social discontent against the long-lasting power holders led to a chain reaction of authoritarian regimes fall in several Arab countries.

Political upheavals have marked the end of an era in which Ben Ali in Tunisia, Mubarak in Egypt, Gaddafi in Libya, and Saleh in Yemen, all dominated Arab politics, but also the beginning of a new cycle of instability and destruction in the Middle East and North Africa region, initiated by the devastation of Libya, the turmoil in Bahrain, the intensification of the conflict in Yemen, and in particular Syria, where the Assad regime resists external and internal pressures for years after the attempted shift.

By analyzing the sociological, socio-cultural, socio-political and socio-economic determinants of the Arab Spring, with particular emphasis on lagging behind in modernization processes, the main goal of this study is to analyze the roots of social discontent that escalated by the wave of uprisings in 2011 while through analysis of the opposing interests of the great powers and regional rivals, to consider the consequences of the upheaval on further directions of the movement of Arab societies and overall international relations.

Key words: Arab Spring, social discontent, political upheavals, authoritarian regimes, repression, democratic deficit, Islamism, modernisation, postcolonialism

Scientific field: Sociology

Scientific subfield: General sociology

UDC number:

САДРЖАЈ:

УВОД	9
1. Дефинисање предмета истраживања.....	12
1.1. Терминолошке одреднице истраживања.....	13
1.2. Објашњење теоријско-методолошког оквира истраживања.....	22
1.3. Хипотезе и циљеви истраживања.....	26
I АРАПСКЕ ЗЕМЉЕ У ВРТЛОГУ РЕВОЛУЦИЈА.....	29
2. Карактеристике протеста.....	30
2.1. Сличности у организацији протеста.....	31
2.2. Структура учесника протеста.....	36
2.3. Захтеви и циљеви протеста.....	41
2.4. Методе организовања протестних окупљања.....	44
2.5. Различит одговор државних структура на протесте.....	48
2.6. Трансформација протеста у побуну/револуцију.....	53
3. Преврати у Тунису и Египту као почетак револуционарног таласа.....	54
3.1. Карактеристике државног уређења Туниса и Египта.....	56
3.2. Специфичности владавине Бен Алија и Мубарака.....	62
3.3. Узроци друштвеног незадовољства.....	65
3.4. Почети и ток протеста, улични немири, и преврати.....	70
3.5. Последице промена по Тунис и Египат.....	80
4. Интервенције и преврати у Либији и Јемену.....	83
4.1. Карактеристике државног уређења Либије и Јемена.....	84
4.2. Специфичности владавине Гадафија и Салеха.....	88
4.3. Узроци друштвеног незадовољства.....	93
4.4. Од уличних немира до спољне војне интервенције.....	95
4.5. Последице насилне смене власти по Либију, Јемен и регион.....	104
5. Сличности и разлике у приступу кризи у Бахреину и Сирији.....	107
5.1. Карактеристике система управљања у Бахреину и Сирији.....	108
5.2. Специфичности владавине Калифе и Асада.....	114
5.3. Паралеле у узроцима унутрашњих напетости и изливу незадовољства.....	121
5.4. Од гушења протеста у Бахреину до грађанског рата у Сирији.....	124
5.5. Последице останка на власти режима у Бахреину и Сирији.....	135
Закључак прве области.....	142
II СОЦИОЛОШКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ АРАПСКОГ ПРОЛЕЋА.....	143
6. Основне карактеристике арапских друштава.....	144

6.1. Урбана, рурална и племенски организована друштва.....	144
6.2. Културални диверзитет.....	153
6.3. Територијална фрагментација и подељеност арапских друштава.....	158
6.4. Утицај религије и континуитет традиционализма.....	161
6.5. Изазови модернизације арапских друштава.....	165
7. Класна дистинкција у арапским друштвима.....	172
7.1. Класна стратификација арапских друштва.....	174
7.2. Класни односи у арапским друштвима.....	179
7.3. Позиционираност средње класе као носиоца промена.....	183
7.4. Класна неједнакост и сукоби у друштву.....	193
8. Демографски показатељи у региону Блиског истока и Северне Африке.....	197
8.1. Природна кретања популације арапских земаља у другој половини XX и почетком XXI века.....	198
8.2. Миграције арапске популације у другој половини XX и почетком XXI века.....	208
Закључак друге области.....	217
III СОЦИО-КУЛТУРАЛНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ АРАПСКОГ ПРОЛЕЋА.....	218
9. Различита схватања арапског идентитета.....	219
9.1. Арапски религијски и политички идентитет.....	219
9.2. Локални, регионални и пан-арапски идентитет.....	224
9.3. Арапски национализам и ислам.....	227
9.4. Пан-арабизам и унутар-арапска кохезија.....	233
9.5. Чиниоци трансформације арапског идентитета.....	235
10. Ислам и држава у контексту револуционарних преврата.....	237
10.1. Однос ислама и државе.....	238
10.2. Утицај подела унутар ислама на промене у арапским друштвима.....	246
10.3. Секуларизам и исламски радикализам.....	250
10.4. Политички ислам и државни суверенитет.....	258
10.5. Различита гледишта о постојању идеолошког оквира револуција.....	266
11. Друштвено-историјски контекст револуција.....	269
11.1. Утицај наратива о муслиманској доминацији и исламском империјализму.....	269
11.2. Колонијализам и дезинтеграција арапског света.....	276
11.3. Арапске земље у доба постколонијализма.....	281
11.4. Неоколонијализам и поновна дезинтеграција арапског света.....	289
Закључак треће области.....	291
IV СОЦИО-ПОЛИТИЧКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ АРАПСКОГ ПРОЛЕЋА.....	293

12. Социо-политички контекст револуција.....	293
12.1. Специфичности политичких система у арапским земљама.....	295
12.2. Репресивни однос према опонентима режима.....	298
12.3. Локални политички актери.....	301
12.4. Цивилно друштво и протести.....	305
13. Утицај спољног фактора.....	311
13.1. Различита гледишта на домете спољног утицаја.....	312
13.2. Регионални политички актери.....	315
13.3. Глобални политички актери и обликовање регионалних политика.....	325
13.4. Утицај САД и ЕУ на прилике у региону.....	329
13.5. Регионални интереси Русије и Кине.....	334
Закључак четврте области.....	339
V СОЦИО-ЕКОНОМСКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ АРАПСКОГ ПРОЛЕЋА.....	340
14. Социо-економски контекст револуција.....	340
14.1. Специфичности рентијерских економских система.....	341
14.2. Ограничења у унапређењу привредне активности.....	345
14.3. Предреволуционарни показатељи нивоа економске развијености.....	352
14.4. Проблем незапослености и сиромаштва.....	358
14.5. Светска економска криза и регион.....	362
15. Утицај глобалних економских актера.....	367
15.1. Арапске земље и глобална економија.....	367
15.2. Интереси транснационалних корпорација.....	373
15.3. Компрадорске елите и усмеравање револуционарног таласа.....	378
15.4. Економске санкције као увод у дестабилизацију.....	381
Закључак пете области.....	384
VI ПОСЛЕДИЦЕ ПОЛИТИЧКИХ ПРЕВРАТА ПО АРАПСКА ДРУШТВА И СВЕТ.....	386
16. Економске последице преврата.....	387
16.1. Економски показатељи након револуционарних преврата.....	387
16.2. Изазови социо-економске трансформације.....	393
16.3. Токови капитала и преузимање ресурса.....	396
16.4. Нова подела економских зона утицаја.....	399
17. Геополитичке импликације Арапског пролећа.....	401
17.1. Нови регионални друштвено-политички актери.....	402

17.2. Нова прерасподела утицаја земаља региона.....	404
17.3. Нова регионална (не)равнотежа моћи Запада и Истока.....	409
17.4. Исламистички фактор и могућност преливања конфликта.....	416
17.5. Безбедносни ризици нестабилности у региону БИСА.....	420
18. Могући правци развоја арапских друштава.....	426
18.1. Консолидација или даља диверзификација.....	427
18.2. Демократизација и/или наставак ауторитарности.....	432
18.3. Изневерена очекивања и нови протести.....	444
18.4. Ублажавање друштвених тензија или даља радикализација.....	448
18.5. Арапска друштва и глобализацијски трендови.....	452
Закључак шесте области.....	459
ЗАКЉУЧАК – АРАПСКИ СВЕТ НА ПРЕКРЕТНИЦИ.....	461
ЛИТЕРАТУРА.....	469
ПРИЛОЗИ.....	490

УВОД

Када је крајем 2010. године у малом граду у унутрашњости Туниса избио протест подстакнут страдањем једног просечног, младог човека, који је услед сопствене немоћи да се избори са притисцима и опструкцијама локалних власти, себи одузео живот, ретко ко је у том догађају видео зачетак нечег знатно већег, што ће изазвати не само преливање немира на целу државу, већ и снажне регионалне потресе и директно утицати на будућност скоро читавог арапског света.

Напросто, као и много пута раније, када су на сличне појаве отпора власти муњевито реаговале у циљу заштите поретка, опште уверење је било да је у питању још један изоловани случај протеста, у низу сличних који повремено избијају широм арапског света, и који ни по чему нема капацитет за нешто више од још једног јавног испољавања незадовољства због лоших услова живота и самовоље режима.

Ипак, неочекивани след догађаја, и слаба или готово никаква реакција чувара реда, а посебно брзина којом је пала централна власт у Тунису, јасно су показали да режими који деценијама узурпирају власт многих арапских земаља можда и нису толико недодирљиви. Свесни јединствене прилике, ослобођени страха и вођени идејом да истим приступом и у својим земљама понове сценарио из Туниса, грађани самостално или организовано, вођени сопственим нахођењем, али и подстакнути од других, све отвореније негодују и траже промене, заузимајући улице и тргове широм региона Блиског истока и Северне Африке.

Суочени с масовним изливом незадовољства и забринути да би их могла задесити судбина Бен Алија, и режими широм арапског света почињу да збијају редове, јачају саставе преторијанских гарди, ослушкују расположење у војним и полицијским снагама као другом ешалону одбране, а у јавност излазе с обећањима убрзаних реформи, обимнијег инвестирања државе у велике инфраструктурне пројекте, прилива страних инвестиција, општег напретка, истовремено најављујући хитне мере за смањење незапослености, подизање система социјалне заштите, враћање субвенција за све угрожене категорије становништва.

Ипак, обећања су дошла сувише касно да би зауставила оно што ће касније постати препознатљиво као „Арапско пролеће“, односно ширење таласа протеста и масовни устанак који је након Туниса захватио Египат, потом Јемен, Бахреин, Либију и

Сирију, и у мањем обиму, у форми изолованих случајева, забележен и у другим арапским земљама. При томе, у свакој наредној захваћеној земљи, реакција режима била је све снажнија, док су улични немири након одмазде у виду прекомерне употребе силе режимских снага врло брзо прерасли у отворени оружани сукоб.

И док је под притиском револуционарног набоја, али и отказивања послушности безбедносних снага, након Бен Алија у Тунису, и Мубарак у Египту релативно лако окончао вишедеценијску владавину, остали властодршци нису били спремни да се својих позиција одрекну без борбе. Истовремено, укључивањем у нарастајући конфликт моћних глобалних и регионалних актера, и то на различитим странама, сукоби у Либији, Јемену и Сирији добиће далеко шири карактер од грађанског рата.

У играма моћи великих сила Запад ће војном интервенцијом помоћи свргавање Гадафија у Либији, док ће преко регионалног савезника Саудијске Арабије сачувати режим породице Калифа у Бахреину. Истовремено, Саудијци ће се умешати у сукоб у Јемену након свргавања Салеха како би, као и у случају Бахреина, истиснули утицај Ирана као свог великог регионалног ривала. С друге стране, сучељени интереси имаће највећи одраз у сукобу у Сирији, који ће укључити готово све стране, при чему ће отворену подршку Асадовом режиму дати Руска Федерација и Иран, док ће побуњеницима различите провинијенције и циљева, подршку посредно пружити Сједињене Америчке Државе и остали западни савезници, укључујући и регионалне актере, Израел, Турску и Саудијску Арабију, који ће чак и непосредно деловати вагајући сопствене интересе.

Међутим, развој догађаја након пада режима у Тунису, Египту, Либији и Јемену, и неизвесног исхода рата у Сирији, уместо просперитета, побољшања животног стандарда и превладавања друштвених подела за које се веровало да их подстичу управо свргнути режими, поред изневерених очекивања учесника антирежимских протеста 2011. године, одвешће регион у још дубљи понор и већу нестабилност, без јасног излаза из сложене и замршене ситуације.

Својеврсни парадокс лежи у томе да су ма колико репресивни били у својој владавини, бивши режими ипак одржавали регионалну равнотежу, а да је њиховим урушавањем, посебно у међупериоду безвлашћа, урушен и регионални систем безбедности који је омогућио да некада јасно селуларним државама доминирају исламистичке партије, мада привидно умерене у својој политици, али и да из илегале изађу различити радикални исламистички покрети који ће свој максимум остварити стварањем Исламске државе Ирака и Леванта.

То свакако није био очекивани исход милиона Арапа који су се отворено успротивили аутократима које су их ограничавале у многим правима, посебно што ће многи од њих бити присиљени да напусте своје ратом разорене домове и сопствени живот, и животе својих породица, покушају да спасу збегом у мирније крајеве, суседне земље, или утапањем у бескрајне колоне миграната које се већ годинама крећу ка европским земљама.

Ипак, узимајући у обзир динамику, и ланчану реакцију Арапског пролећа, као и политичке, економске и безбедносне консеквенце бурних догађаја који су уследили, чини се да и даље недостају прецизна објашњења друштвених корена незадовољства, које је као снажан покретач на улице низа арапских земаља извело велики број истомишљеника, уједињених у отпору, и спремних на коначно суочавање са узурпаторима власти.

Стога се неопходном чини дубинска анализа социолошких, социо-културалних, социо-политичких, и социо-економских детерминанти, како би се пружили одговори на питања који су то историјски процеси, укључујући специфичности арапских друштава, омогућили дуговечност ауторитарних владавина, али исто тако и довели до преврата, истовремено неке арапске земље у потпуности остављајући ван домашаја таласа побуне.

Имајући у виду горенаведени истраживачки оквир, основни циљ предметног рада је да кроз призму континуираног заостајања у модернизацијским процесима, изврши анализу утицаја друштвених и религијских подела и економских неједнакости које се продубљују још од периода колонијализма, као и да објасни с тим повезани модел репресивне владавине мањине над већином и ауторитарну надоградњу којом се владајућа елита прилагођавала глобалним променама.

Уз наведене генераторе унутрашњих напетости, свакако је незаобилазна и анализа спољних утицаја, будући да поред надметања моћних земаља региона, борба за контролу ресурса и превласт над раскршћем глобалних путева, неминовно укључује интересе великих сила Запада и Истока, што све скупа регион Блиског Истока и Северне Африке у дужем временском периоду чини нестабилним.

1. Дефинисање предмета истраживања

Посматрањем феномена Арапског пролећа из социолошке перспективе, с посебним акцентом на социо-политичким, социо-економским и културолошко-религијским чиниоцима који су деценијама, нарочито у периоду након Другог светског рата, чинили окосницу устаљених образаца функционисања арапских друштава, предмет анализе је управо контекст у којем је дошло до отвореног избијања генерацијски акумулираног незадовољства.

Анализом дубинских корена друштвеног незадовољства, у овој студији је заостатак у модернизацији арапских друштава препознат као основни предуслов таласа протеста који је захватио арапске земље крајем прве декаде XXI века, а тиме и предуслов несумњивог уплитања спољног фактора. Наиме, у подељеним друштвима, каква су арапска, у којима само владајућа елита и државни чиновнички апарат ужива бенефиције и прима неограничена средства добијена продајом природних ресурса, док је највећи део становништва лишен тих погодности и живи на ивици егзистенције, тензије су неизбежна последица. Неограничена и репресивна употреба апарата силе, а ограничен приступ државним службама, школству и здравству, високо заступљена корупција, као и немогућност запослења, и тиме условљено одлагање заснивања породице, али и технолошко и инфраструктурно заостајање у односу на развијени део света, проблеми су којих је популација млађе животне доби, која је у већини у овим земљама, постала и те како свесна.

Међутим, како је заостатак у модернизацији био нужан, тј. неопходан, али не и довољан услов да би се талас протеста распламсао и попримио револуционарни карактер, анализа узима у обзир и спољни фактор, који се имајући у виду преклапање интереса различитих глобалних и регионалних актера посматра вишедимензионално. Стога је поред усмерености на анализу друштвених околности као централог питања, посебна пажња усмерена и на незаобилазни спољни фактор.

Ипак, намера овог рада није дефинисање и потврђивање утицаја спољног фактора као пресудног за сценарио деструкције, безвлашћа и хаоса у којем су се нашле неке од најразвијенијих земаља арапског света, јер је вишедеценијско присуство великих сила, нарочито западних, у овом делу света, као и њихово мешање у унутрашња питања неспорно. Циљ је, како је већ указано, дефинисање унутрашњих

друштвених чинилаца који су у међусобном преплитању, и ланчано повезани, довели до експлозије акумулираног незадовољства и смене диктаторских режима.

Ова специфична тема захтева да се на један свеобухватан и мултидисциплинарни, али ипак доминантно социолошки начин, истражи деценијама акумулирано незадовољство арапских друштава укоренено у заостајању у односу на глобалне модернизацијске токове који су посебно дошли до изражаја низом протеста, устанака и политичких преврата незабележених у скорашњој историји.

С обзиром на размере догађаја који је домино ефектом захватио регион, а чији узроци, као ни ефекти, се не могу објаснити студијом случаја једне арапске земље, највећи истраживачки изазов је био управо у сублимацији, с једне стране заједничких чинилаца, а с друге стране издвајања специфичности које су утицале на разлике у дOMETИМА ескалације насиља, као и остварених друштвених промена. Наиме. усмеравањем пажње само на једну земљу, анализи друштвено укоренењих узрока би недостајала веза с истоветним процесима у другим арапским земљама и арапским друштвима чији развој је суштински више уједначен него паралелан историјски процес. Стога очекивана ширина аналитичког захвата налаже концизност и акценат на прецизним објашњењима уз одговарајуће пратеће податке чиме се избегава недореченост једних или преопширност у експланацији других чинилаца.

1.1. Термиолошке одреднице истраживања

Како би се што јасније ушло у проблематику која је предмет студије, у овом делу се наводе и објашњавају основни термини који се учестало употребљавају у раду, а чије познавање је неопходно ради потпунијег разумевања самог истраживања.

Најпре је битно разјаснити синтагму *арапски свет*, која се односи на географски и културолошки обједињен простор насељен доминантно арапском популацијом, који, како истиче Гелвин, заправо „маскира чињеницу да насељеници региона нису хомогени¹“ (Gelvin, 2012:1). Такође, овај простор не повезује само богата заједничка

¹ Гелвин указује да су „већина Арапа сунити, али две арапске земље (Ирак и Бахреин) имају шиитску већину, док постоји знатан број шиита и у Либану, Јемену, Кувајту, и Саудијској Арабији. Како и владари и њихови опоненти у арапском свету понекад користе поделу на суните и шиите у своју сопствену корист, неопходно је знати да постоји разлика између две гране ислама, али и да је супротстављање скупова ритуала, традиција и веровања ирелевантно за разумевање побуна. Поред

историја и културно наслеђе, већ и активни савези и организације попут Арапске лиге, Савета за сарадњу земаља Персијског залива, Арапског монетарног фонда, Арапског фонда за друштвени и економски развој. У светлу догађаја који се анализирају посебну важност показали су и регионални медији (*Al Jazeera* и други) и политичке партије и организације (Муслиманско братство, БААС партија, итд.). Поред тога, арапски свет се просторно у великој мери преклапа са територијом држава које чине **регион Блиског истока и Северне Африке**, изузимајући Иран², Израел и Турску³.

Међутим, треба истаћи да сложеност прилика у поменутом региону Блиског истока и Северне Африке додатно појачава чињеница да простор који обухвата, различите међународне организације и институције различито посматрају, док ни у научним круговима не постоји апсолутна сагласност које државе га сачињавају, па тако постоје одступања у друштвеним, политичким и економским анализама. Имајући наведено у виду, у овом раду, ослањајући се на неколико студија (Fargues, 2008; Devlin, 2010, Gelvin, 2012), прихваћено је да се под скраћеницом **регион БИСА**⁴ подразумева простор арапског света у ужем смислу, односно простор од Марока на западу, до Ирана на истоку, обухватајући дакле земље Северне Африке (Мароко, Алжир, Тунис, Либију и Египат), и земље Западне Азије и Арабијског полуострва (Ирак, Иран, Јемен, Јордан,

шиита и сунита постоје друге муслиманске секте у арапском свету. На пример владајућа група у Сирији потиче из алавитске секте која чини око 11 посто сиријске популације. Постоји исто тако и знатна хришћанска популација у арапском свету укључујући маронитске хришћане у Либану, коптске хришћане у Египту и православне хришћане широм региона. Лингвистичке и етничке мањине такође живе у арапском свету. Бербери на пример чине око половину популације Марока, и око трећину популације Алжира. Тунис и Либија су такође домаћини берберској заједници. Курди који живе у арапском свету насељавају Сирију и Ирак“ (Gelvin, 2012:2).

² Иако не представља арапску земљу Иран је због специфичног географског положаја и регионалне уплетености неизоставан у свим видовима анализа које у средишту пажње имају предметни простор.

³ Из истих разлога и Израел и Турска су укључени у ширу анализу

⁴ Скраћеница *MENA* односи се на почетна слова енглеског превода за регион Блиског истока и Северне Африке (*Middle East and North Africa*) и у честој је употреби у академским, али и у ненаучним политичко-економским анализама. У српском преводу регион БИСА, осим одвојено посматраних региона Блиског истока и Северне Африке, има и неколико географских и политичко-економских подрегиона, међу којима Филипе Фарже (Philippe Fargues) истиче „*Магреб*, који обухвата западне арапске земље, тј. Алжир, Либију, Мауританију, Мароко и Тунис; *Машрик*, који обухвата источне арапске земље, тј. Египат, Ирак, Јордан, Либан, Палестинску територију и Сирију; *Јужни и Источни Медитеран*, који обухвата Алжир, Египат, Израел, Јордан, Либан, Либију, Мароко, Палестинску територију, Сирију, Тунис и Турску; *Левант*, који се у великој мери поклапа са земљама које потпадају под Машрик, односно Источни Медитеран, а обухвата простор „излазећег Сунца“ на којем се налазе Сирија, Ирак, Либан, Палестинска територија, Јордан, Синајско полуострво и Израел, додатно у ширем схватању обухватајући и Кипар, и целокупну територију Египта и Турске; *Савет за сарадњу земаља Персијског залива (Gulf Cooperation Council – GCC)* које чине Бахреин, Кувајт, Оман, Катар, Саудијска Арабија и Уједињени Арапски Емирати“ (Fargues, 2010:4), и *земље Арапске лиге* чији чланови су Алжир, Мароко, Мауританија, Тунис, Либија, Египат, Судан, Сомалија, Цибути, Комори, Бахреин, Кувајт, Оман, Катар, Саудијска Арабија, Уједињени Арапски Емирати, Ирак, Јордан, Либан, Палестинска територија, Сирија и Јемен (Devlin, 2010, Gelvin, 2012, Bradshaw Aitken, Fossey, 2014).

Израел, Катар, Кувајт, Либан, Оман, Палестинску територију⁵, Саудијску Арабију, Сирију и Уједињене арапске емирате). Овакав приказ се чини најподеснијим за пружање праве слике о кретањима арапске популације јер би додавање других земаља, чини се, „разводњило“ читаву анализу, поготово имајући у виду да је у литератури могуће пронаћи одређена одступања, па се тако претходно наведеним земљама у састав БИСА региона прикључују и Џибути, Комори, Западна Сахара, Мауританија, Сомалија, Судан, као периферне арапске земље, а неретко и Турска и Малта. Такође, разјашњење територијалног оквира анализе је посебно значајно јер се у зависности од истог, често, како у научним истраживањима, тако и у медијима, могу чути различити подаци о бројности популације, која се у зависности од обухваћених земаља креће од 350 до 500 милиона људи⁶.

Иако већина Арапа за сплет догађаја који су захватили арапски свет користи термине као што су устанак, побуна, револуција, буђење, револт, конструкт западних медија – *Арапско пролеће*, постао је доминантна одредница таласа протеста који су довели до смене вишедеценијских диктаторских режима и уздрмали стабилност владајућих елита у многим арапским друштвима. Занимљиво је да се сам термин по први пут у јавним гласилима појавио још 2003. у магазину *The New York Times*, у чланку „Сањајући о деморатији⁷“ (*‘Dreaming of Democracy’*), аутора Џорџа Пекера (George Packer), америчког новинара и писца, који анализира утицај САД на промену политичког система у Ираку након пада с власти Садама Хусеина.

Овај термин је међу арапским ауторима први употребио још 2005. године, Саад Един Ибрахим (Saad Eddin Ibrahim) професор политичке социологије на Америчком универзитету у Каиру и председавајући Ибн Калдун центра за развојне студије, у свом

⁵ Палестинска територија обухвата Западно обалу, појас Газе, и Источни Јерусалим.

⁶ У погледу регионалне заступљености религијских и етничких заједница, Он Винклер (Onn Winckler), надовезујући са на податке Ферзане Роуди (Farzaneh Roudi) и других аналитичара истиче да „велику већину становништва Блиског истока чине муслимани (пре свега сунити), али постоје и бројне друге верске групе, укључујући хришћане, Алавите (концентрисане у Турској и Сирији), Јевреје (готово сви у Израелу), и Друзе (присутне у Сирији, Либану, Израелу, и Јордану). Најзначајнија етничка група на Блиском истоку су Арапи, који представљају око половину укупног становништва региона (укључујући Иран и Турску, али не укључујући Северну Африку). Међу преосталим делом, 25% су Турци, 12% Персијанци, 7% Курди, 2% Јевреји, а 4% мешавина мањих етничких група, као што су Јермени и Балучи“ (Winckler у Jane et al, 1998:446). Важно је указати да Винклер у свом раду и Турску сврстава у БИСА регион, а иако иста није заступљена у овом раду, овај цитат је преузет ради јаснијег увида у састав популације региона.

⁷ <https://www.nytimes.com/2003/03/02/magazine/dreaming-of-democracy.html> приступљено 12.10.2011. године

коментару „Демократија на Нилу?“⁸ (*“Democracy on Nile?”*), критички усмереном ка тадашњем египатском председнику Хоснију Мубараку, а објављеном на интернет сајту *Project Syndicate*-а.

Термин *револуција* (lat. *revolutio* – преврат, преокрет) свакако је један од најзаступљенијих у објашњењу низа догађаја који су крајем прве декаде XXI века захватили земље БИСА региона. Ентони Гиденс (Anthony Giddens) везујући за појам револуције одлике масовног социјалног покрета, великог процеса реформи или промена, и претњу насиљем или само насиље, дефинише револуцију као „преузимање политичке власти, често уз употребу насиља, од стране вођа једног масовног покрета, с тим да се та власт касније користи за отпочињање великих процеса реформе друштва“ (Гиденс, 2001:306).

Под револуцијом се дакле подразумева насилно рушење власти, у конкретном случају диктаторских режима, омогућено масовним протестима и тзв. грађанском непослушношћу, побуном или директном конфронтацијом с елементима грађанског рата, али се уједно односи и на стање конфузије и нестабилности које траје до успостављања новог система управљања државом које се реализује или потпуним демонтирањем старог политичког система и успостављањем новог, или реизградњом и надградњом неких његових најбитнијих сегмената, нарочито безбедносних.

Да би се след догађаја сматрао револуционарним потребно је да дође до остварења циљева побуне, да се изврши потпуна трансформација државе и друштва и политичко-економског поретка, као и уравнотежење моћи претходно везане за узак круг елите. До свега тога у већини арапских земаља у већој или мањој мери није дошло, осим у сегменту политичке смене власти новим фигурама на шта се у смислу политичког преврата овај рад и ограничава, те се за сада, имајући у виду да ни сам процес није завршен. може више говорити о недовршеним револуцијама. Уједно, „за друштво у коме један покрет некако успе да преузме механизам власти али потом не буде у стању да њиме делотворно влада, не може се рећи да је доживело револуцију; то је пре друштво у хаосу или оно коме прети распас“ (Гиденс, 2001:306).

У опису система владавине у арапским земљама незаобилазни су термини *ауторитарност* и *диктатура*, који су у пуном смислу свога значења управо у арапском свету имали практичну примену дугог трајања. „Ауторитарност је присутна у свим режимима у којима власт није узајамно ограничена (избори, контрола извршних

⁸ <https://www.project-syndicate.org/commentary/democracy-on-the-nile?barrier=accesspaylog> приступљено 12.10.2011. године

органа, независно судство). Ауторитарна власт се обично спроводи принудом, а често нису унапред правно регулисане надлежности носилаца власти. Док ауторитет почива на добровољном прихватању вредности или норми, за које чланови неке групе сматрају да треба да им се покоравају, ауторитарност најчешће почива на принудном наметању“ (Куљић у Мимица, Богдановић, 2007:37). Истовремено „ауторитарне идеологије изричито истичу групу изнад појединца, правдају идеју вође и почивају на ауторитарном систему вредности“ (Куљић у Мимица, Богдановић, 2007:37).

Ауторитарност је у уској вези са диктатуром која се односи се репресивну, често вишегодишњу владавину диктатора и државног апарата који га подржава, који коришћењем апарата силе, присвајањем државне имовине и добара и суспензијом основних људских права. Полазећи од схватања да је диктатура владавина мањине над већином, односно владара и елите која га подржава, „у најопштијем смислу речи, диктатура је владавина једног човека или мањег круга људи, који држе власт не на основу права наслеђа или поштених избора него помоћу грубе силе и застрашивања. Диктатор поседује потпуни суверенитет, тј. сва политичка моћ произилази из његове воље и неограничена је у делокругу“ (Антонић у Мимица, Богдановић, 2007:85).

Имајући у виду специфичан однос државе и религије у арапском свету, као и однос владајућих структура према онима којима се влада односно становништву, битан елемент анализе у овом раду је и схватање *државног суверенитета*⁹. У погледу разумевања суверености Френсис Хери Хинсли (Francis Harry Hinsley) истиче да је нужно уочити процес током кога су заједница и држава постале свесне узајамне

⁹ “Сувереност значи највиша власт на основу које држава има право заповедања, одлучивања и управљања над свим лицима и стварима на својој територији, независно од сваке друге власти. Зато на једној територији може да постоји само једна суверена власт која искључује сваку другу такву власт. Све друге власти морају јој бити потчињене. Отуда сувереност, с једне стране, значи највишу власт у држави, а с друге стране - независност од других држава и у односима с њима” (Милојевић, 2002:381). Да би се нека држава могла сматрати сувереном она мора поседовати спољни и унутрашњи суверенитет. Спољна сувереност се огледа у чињеници да је држава међународни субјект у различитим односима са другим државама, који с једне стране у интеракцији с другим државама испољава независност, а с друге стране кроз чланство у међународним организацијама пружа могућност равноправности и једнакости. Предуслов унутрашњег суверенитета је територија на којој држава спроводи власт. Пошто је територија битна одредница државности свака власт држи до очувања њене целовитости, што се доводи у везу са независношћу и опстанком државе. Држава је слаба ако је у немогућности да задржи територијални интегритет кроз неутралисање сепаратистичких, терористичких и других субверзивних активности. Унутрашња сувереност подразумева постојање снажног државног апарата који има највишу власт на одређеној територији коју брани надмоћном силом, неупоредивом са капацитетима неког појединца или групе. У вези са унутрашњим суверенитетом је свакако и правни ексклузивитет који подразумева немешање страних држава у јурисдикцију и унутрашње послове друге државе, осим права пренетих у надлежност међународних институција. *De jure* или легални суверенитет тиче се тако права на контролу односно супрематију државне власти која санкционише повреде државног поретка, а *de facto* или стварни на реалну контролу која се заиста спроводи (Милојевић, 2002)

важности, односно када људи „у довољној мери напусте идеју да је држава нешто што је друштву страни и да у извесној мери почну поистовећивати њене захтеве са потребама заједнице. Концепт суверености може настати тек онда, и само онда, када држава престане да буде сегментарна“ (Хинсли, 2001:30-31). У случају арапских друштава чини се да још увек није прихваћена идеја да је држава заштитник целокупног становништва, које има и права и обавезе, већ само појединих делова друштва који имају корист од суверена односно централне власти. Наиме, како примећује Семјуел Хантингтон „држава је у арапској средини одувек била слаба институција, слабија од других друштвених установа попут породице, религијске заједнице и владајуће класе. Приватни интерес је увек био изнад јавног интереса“ (Huntington, 1968:30).

Поред изазова редефинисања суверенитета арапске земље су изложене и континуираном притиску *империјализма* кроз форму *неоколонијализма*, под којим се подразумева „процес замене старих облика директног војнобирокупатског управљања и изабљивања колонија од стране појединих колонизаторских националних држава и њихових колонијалних компанија новим облицима контроле и искоришћавања. Транснационални финансијски капитал са седиштем у најснажнијим бившим колонијалним силама остварује индиректну и колективну доминацију над бившим колонијама које су стекле политички суверенитет“ (Вратуша-Жуњић у Мимица, Богдановић, 2007:361). Дакле, иако формално независне, бивше колоније се никада у потпуности нису лишиле утицаја бивших колонизатора, нарочито у сегменту економских односа.

Истовремено, арапска друштва потреса и *исламски фундаментализам*, односно екстремизам и милитаризам, којим се суштински означава радикализација религијског деловања, што је незаобилазна, и полазна тачка у разматрању тенденција у исламском друштву. „Исламски фундаментализам нуди радикалну реинтерпретацију традиционалних исламских концепата, а његов дискурс на тему борбе служи за мобилизацију верника, скретање пажње на оне који су идентификовани као непријатељи, и подстицање да се обучавају, организују и активно учествују у борби. Тактике се разликују како неки фундаменталисти имају тенденцију да се привремено повлаче из друштва у изолационистички сепаратизам, док се други активно укључују у друштвено-политичке односе да би трансформисали друштво. Оба одговора су облици борбе, без обзира да ли се виде као одбрамбена акција против напада злих сила или офанзивне кампање за победу непријатеља и трансформацију света“ (Zeidan, 2001:27).

Подједнако важан је концепт *политичког ислама*, односно *исламизма*, својеврсна фузија политике и религије, који је системско обележје практично свих муслиманских земаља без обзира на, у већој или мањој мери, присутне елементе „старог“ или „новог“ исламизма. Иако се у први мах може учинити да се ради о задирању у чисто религијска питања, у суштини овде је ипак реч о политичко-безбедносном изазову јер су исламски радикализам и из њега проистекли покрети опасни због тога што им циљ деловања није примарно религијски, већ се односи на освајање државне моћи и то насилним средствима уз оправдавање истог тог насиља.

По Грејему Е. Фулеру (Graham E. Fuller), исламизам има елементе политичке идеологије која се у зависности од историјских околности различито испољава. Наиме „исламизам је широк појам који обухвата основне прилично шаролике и чак контрадикторне политичке, социјалне, психолошке, и економске – чак класне – функције. Представљају га различите врсте покрета који црпе главну инспирацију из ислама. Исламистички покрети данас су само најновији талас међу многим политичким и друштвеним покретима у исламској историји који су се развили из вере и културе под одређеним историјским околностима“ (Fuller, 2003:14).

Из специфичне, за арапски свет карактеристичне, симбиозе политике и религије произилази *политичка моћ* у уској вези са *арапским традиционализмом*, односно, како запажају Јан Ерик-Лане (Jan Erik-Lane) и Хамади Редиси (Hamadi Redissi), политичка моћ у исламском фундаментализму, при томе истичући да „исламски фундаментализам одбацује и западну модерност и арапски патримонијализам“ (Erik-Lane, Redissi, 2016:188), док „подршка арапском патријонијализму не подразумева никакав облик подршке демократизацији¹⁰“ (Erik-Lane, Redissi, 2016:188).

За Ерика-Ланеа и Редисија политичка садашњост често се везује за фрагменте прошлости, а „део објашњења снаге арапског традиционализма (је) у томе што је у савршеном сагласју са наслеђем калифата. Краљ или емир није само гарант политичке стабилности земље, већ и чувар верског интегритета ислама. Када је арапски политички традиционализам одбачен, алтернативни модел управљања није пронађен у демократској политици, већ у ауторитарном социјализму. У Египту, Либији, Ираку и Сирији можемо пронаћи исто наслеђе калифата, иако је спољна формула сада или

¹⁰ Наиме, према Ерик-Ланеу и Редисију, „краљевине Арабије функционишу по истој логици као калифат и имаат, односно, они су екстремно хијерархијски политички системи у којима су улози високи, што значи да постоји тенденција да победници узму све а губитници не добију ништа. Може се спекулисати о изворима арапског традиционализма у политици. Без сумње, оријентална друштва су уопштено мање склона да подрже политичке промене од западних друштава. Па ипак, снага положаја краљева и емира је запањујућа, јер теже да монополизују прилике за своје породице“ (Erik-Lane, Redissi, 2016:188).

арапски социјализам или харизматска политика. Наслеђе калифата значајно се ослања на политику у муслиманској цивилизацији. То објашњава боље од уме зашто институционална поставка модерне државе – владавина права и демократија - није уведена или консолидована у већини муслиманских земаља. Борба за политичку моћ све време стреми ка свеобухватној утакмици у којој улози имају само две алтернативе, тоталну победу или тотални пораз“ (Erik-Lane, Redissi, 2016:188).

Претходно наведено је у директној корелацији са *модернизацијом* која, како наводи Семјуел Хантингтон, означава „вишеструки процес који обухвата промене у свим областима људске мисли и деловања“ (Huntington, 1968:32), при чему се „основни аспекти модернизације: урбанизација, индустријализација, секуларизација, демократизација, едукација, суделовање медија, не појављују на случајан и неповезан начин“ (Huntington, 1968:32). Дакле, под овим термином се подразумева „нешто што је савремено, "западњачко", и што је супротно старовременом, "традиционалистичком". У том смислу, модернизација¹¹ се може разумети као процес током којег неко неразвијено (не-западно) друштво поприма особине развијеног (западног) друштва“ (Антонић у Мимица, Богдановић, 2007:330).

Битна ставка је свакако и квалификација владајућих структура као *антимодернизацијских елита* које из сопствених интереса укупан друштвени прогрес имају у другом плану, те им се у том погледу приписује заслуга за заостатак арапских друштава у модернизацијским процесима. Указујући на политичку антимодернизацију Јан Ван Тетенхове (Jan van Tetenhove) указује на Џефрија Александера за кога је теорија модернизације 1960-их престала бити употребљива. „Александров појам антимодернизацијског дискурса представља занимљив траг за објашњење неких од трендова у оквиру пројекта политичке модернизације. 1970-те представљају и

¹¹ У социолошкој теорији најдоминантније је марксистичко и функционалистичко објашњење модернизације. Према марксистичком становишту политичка елита је најодговорнија за заустављање или убрзавање модернизацијских токова у широком распону од научно-технолошког развоја до образовања и здравства. Ипак, како марксистичко објашњење модернизације није узело у обзир „стварање тако важних сегмената модерних западних друштава као што су тржишна привреда (капиталистички начин производње), подела власти (демократски политички систем), самосталност друштвених елита (цивилно друштво), грађански индивидуализам (људска права и слободе) итд.“ (Антонић у Мимица, Богдановић, 2007:330), овај недостатак надоместила је функционалистичка представа о модернизацији „заснована на схватању модерног друштва као јединственог система технологије, установа и вредности. Отуда је модернизација за функционалисте усклађени развој кључних делова друштвеног система – привреде, политике, управе и културе. Функционалисти врло често говоре о модернизацији на седам поља: економском, политичком, образовном, религијском, породичном, стратификацијском и психолошком“ (Антонић у Мимица, Богдановић, 2007:330-331).

обнављање теорија модернизације и појаву радикалних алтернатива, међу којима теорије и идеје антимодернизације“ (Tatenhove у Tatenhove et al., 2000:40).

За Ван Тетенховеа „Александер на прави начин види антимодернизацију као реакцију на нерешене "проблеме реалности" пројекта модернизације као што су неправда и неједнакост, сиромаштво и гладовање. диктатура и постколонијализам. 1970-их је представљено да теорије антимодернизације пружају ваљанија објашњења ових проблема. Фокусираше су се на проблеме као што су неједнакост и еманципација, демократија и партиципација“ (Tatenhove у Tatenhove et al., 2000:40).

Овакво виђење у вези са *антимодернизацијским вредностима* можемо допунити указивањем Волфганга Запфа (Wolfgang Zapf) према коме „што се тиче теорије ране модернизације 1950-60. година, морамо запамтити да је ова теорија дизајнирана као програм који је експлицитно усмерен на не-западни свет, тј. био је посвећен "извозу" западних институција и вредности“ (Zapf, 2004:5).

Такође, важна паралела која захтева додатно разјашњење је однос модернизације и *модерности* у некој врсти хибридне везе са *демократским дефицитом* и представом о *оријенталном деспотизму*. Посебно Лорела Вентура (Lorella Ventura, 2016) указује да у западном тумачењу Арапског пролећа често наилазимо на стереотипе оријентализма који апстрахују арапске земље по моделу етноцентричког приступа усвајања западне модерности и демократијом као мерилом оствареног напретка.

И свакако један од најбитнијих сегмената студије је *социолошка трансформација* арапских друштава која обухвата читав низ промена почевши од „промене у друштвеним структурама, радним односима, урбанизацији, ставовима, веровањима, гледиштима, слободама и правима, квалитету образовања, конкурентним и компаративним предностима, као и ефикасном управљању. Процес може такође да обухвати политичку трансформацију“ (Alvi, 2005:143). Додатно оптерећење по Хајат Алви (Hayat Alvi) представља то што „већи део арапског/исламског света карактерише коегзистирајућа религијска и политичка ауторитарност, чинећи друштвено-политичке промене у традиционалним системима тежим“ (Alvi, 2005:143). Будући да свака анализа социолошке трансформације обухвата као компоненте анализу социјалне репродукције, контрдикторности репродукције, праваца друштвених промена и стратегија трансформације, тако и анализа трансформације арапских друштава мора узети у обзир потенцијалне препреке на том путу, затим могућности реализације, будуће путање и процену реализованости досадашњих стратегија и оцену оних које су планиране на том пољу.

1.2. Објашњење теоријско-методолошког оквира истраживања

Када је 2011. године, упоредо са догађањима у арапском свету, започето ово истраживање, доступност секундарних извора везаних за предметну тему је била оскудна. Прегледом неких тадашњих ударних наслова, лако је било уочити, да су у корак са актуелношћу, неким раније завршеним студијама о политичким, економским и културно-религијским чиниоцима земаља Блиског истока и Северне Африке, вероватно по савету издавача, међани наслови, и додавана поглавља тематиком приближнија тадашњим збивањима. Ова околност стога је утицала да више истраживања за која се веровало да ће бити смерница за сопствени рад, напосто буду одбачена као не толико свеобухватна и у деловима ирелевантна за тему овог рада.

Међутим, како је Арапско пролеће потрајало, а његове последице још увек трају, заинтересованост научника широм света за ова збивања је временом расла, па данас имамо ситуацију, да научно-стручној заједници али и лаичкој јавности на располагању стоје десетине озбиљних студија са широким захватом анализе, стотине научних чланака, и исто толико студија случаја које се баве ефектима промена на сваку појединачну земљу, као и хиљаде, ако не и десетине хиљада новинских чланака и анализа различитог садржаја.

У конкретном случају предмету истраживања се аналитички приступа на различитим нивоима јер је оцењено да мултидисциплинарни приступ једини у целости пружа прецизну и јасну слику о условима који су подстакли след догађаја без преседана у новијој арапској, али и светској историји. Дакле, уз доминантну социолошку анализу овој проблематици се приступа и из историјске, социо-културалне, социо-политичке и социо-економске перспективе, а како овакав приступ захтева и одређено теоријско уоквиравање, у односу на област која се анализира планирано је ослањање на неколико теоријских перспектива.

У социолошкој теорији најдоминантније је марксистичко и функционалистичко објашњење модернизације. Према марксистичком становишту политичка елита је најодговорнија за заустављање или убрзавање модернизацијских токова у широком распону од научно-технолошког развоја до образовања и здравства. Ипак, како марксистичко објашњење модернизације није узело у обзир „стварање тако важних сегмената модерних западних друштава као што су тржишна привреда (капиталистички начин производње), подела власти (демократски политички систем), самосталност

друштвених елита (цивилно друштво), грађански индивидуализам (људска права и слободе) итд.“ (Антонић у Мимица, Богдановић, 2007:330), овај недостатак надоместила је функционалистичка представа о модернизацији „заснована на схватању модерног друштва као јединственог система технологије, установа и вредности. Отуда је модернизација за функционалисте усклађени развој кључних делова друштвеног система – привреде, политике, управе и културе. Функционалисти врло често говоре о модернизацији на седам поља: економском, политичком, образовном, религијском, породичном, стратификацијском и психолошком“ (Антонић у Мимица, Богдановић, 2007:330-331).

С тим у вези, објашњењу основне тезе, по којој је заостатак у модернизацији, као основни узрок слабе развијености земаља арапског света, изнедрио испољавање незадовољства и низ преврата деценијама устоличених аутократа, приступа се из функционалистичке перспективе, будући да постоји извесна аналогија између парцијалности модернизацијских токова у арапским земљама и парцијалности ових токова у бившим социјалистички уређеним земљама које су по функционалистичком објашњењу на дужи рок неодрживе и неминовно воде краху система. У том смислу посебна пажња је усмерена на објашњење различитих нивоа модернизације које је дао Семјуел Хантингтон у свом делу „*Политички поредак у друштвима која се мењају*“, а која ће послужити као теоријски оквир за развијање анализе у овој студији.

Тако према Хантингтону док „на психолошком нивоу, модернизација подразумева фундаменталну промену у вредностима, ставовима и очекивањима“ (Huntington, 1968:32), с друге стране „на интелектуалном нивоу, модернизација подразумева огромну експанзију знања човека о његовом окружењу и ширење овог знања ка ширем друштву, кроз повећану писменост, масовно ширење комуникације и образовања“ (Huntington, 1968:32-33).

Даље, према овом аутору, „демографски, модернизација значи промене у обрасцима животног трајања, запажање повећања очекиваног броја година живота уз добро здравствено стање, повећану професионалну, вертикалну и географску мобилност и посебно, рапидан раст урбане популације, у супротности са руралном. У друштвеном смислу, модернизација тежи да употпуни породицу и друге примарне групе које имају дифузне улоге са свесно организованим секундарним заједницама које имају знатно више специфичних функција“ (Huntington, 1968:33).

На економском нивоу Хантингтон уочава диверзификацију активности будући да „неколико једноставних професија дају предност много сложенијим; ниво

професионалних вештина расте значајно; удео капитала у односу на рад се повећава; натурална пољопривреда даје предност тржишној пољопривреди; а сама пољопривреда значајно опада у односу на комерцијалне, индустријске и друге непољопривредне активности. Постоји тенденција експанзије географског оквира економске активности и централизација такве активности на националном нивоу, са појавом националног тржишта, националних извора капитала, и других националних економских институција. У догледно време ниво економског благостања се повећава а неједнакости у економском благостању се смањују“ (Huntington, 1968:33).

У погледу модернизацијских аспеката најрелевантнијих за политичку димензију Хантингтон истиче две категорије – друштвену мобилизацију, која подразумева „промене у аспирацијама појединаца, група и друштва“ (Huntington, 1968:34) и уз претходно наведени економски развој подједнако је важан сегмент.

По Хантингтону као „прво, политичка модернизација подразумева рационализацију ауторитета, замену великог броја традиционалних, религијских, породичних и етничких политичких ауторитета, једним секуларним, националним политичким ауторитетом“ (Huntington, 1968:34). Затим као „друго, политичка модернизација подразумева диференцијацију нових политичких функција и развој специјализованих структура за обављање тих функција. Области посебних надлежности – правна, војна, административна, научна – постају одвојене од политичког нивоа, а аутономни, специјализовани, али подређени органи настају ради извршења тих задатака“ (Huntington, 1968:34), и као „треће, политичка модернизација подразумева веће учешће¹² у политици друштвених група из свих делова друштва“ (Huntington, 1968:34).

Ипак, ситуација се додатно компликује чињеницом да „модернизација у пракси увек подразумева промену, и обично дезинтеграцију традиционалног политичког система, али не подразумева нужно и значајно померање према модерном политичком систему“ (Huntington, 1968:35). При томе дубока укорењеност традиционалних

¹² Хантингтон указује да „шире учешће у политици може да повећа контролу над људима од стране владе, као у тоталитарним државама, или може повећати контролу владе од стране људи, као у неким демократским. Али, у свим модерним државама грађани постају директно укључени, и под утицајем су државних послова. Рационализовани ауторитет, диференцирана структура, и масовна партиципација тако разликују модерна државна уређења од предходних државних уређења. Грешка је, међутим, закључити да у пракси модернизација подразумева рационализацију ауторитета, диференцијацију структуре, као и ширење политичке партиципације“ (Huntington, 1968:34-35).

парадигми у свим сегментима друштвеног живота, посебно компликује могућност брзих промена.

Будући да су арапска друштва по многим показатељима диверзификована, и управо из те различитости и подељености и произилази нестабилност која их одликује, управо кроз анализу узрока модернизацијских заостатака покушаће се објаснити и унутрашњи чиниоци који одређују динамику функционисања арапских друштава у којима, с једне стране постоји богата и готово кастински организована олигархијска мањина, а на другој страни махом обесправљена мањина са ограниченом узлазном мобилношћу.

У приказу узрока неједнакости и оштрих друштвених раслојавања разматраће се у великој мери ослања на неомарксистичку перспективу, која је посебно код аутора из арапског поднебља употребљавана управо као најподеснија за приказ друштвених односа, док је у случају објашњења положаја региона Блиског истока и Северне Африке истраживање оријентисано на светско-системску теорију Имануела Волерстина, уз коришћење елемената теорије зависности и теорије модернизације. На овај начин се употпуњује анализа укључивања и интервенције спољног фактора у догађаје који су знатно изменили, и даље мењају деценијски учаурена арапска друштва.

У овој студији су доминантно у употреби аналитичко-дедуктивни и компаративни метод примењени на изворе података који су се током припреме истраживања показали најподеснијим за обраду задате теме. Истовремено, имајући у виду сложеност теме којом се истраживање бави, ради свеобухватног објашњења неопходно је у анализу увести и квалитативни и квантитативни метод.

У погледу временског захвата рад је структурисан тако да прати вишедеценијски период, од постколонијализма до политичких преврата, оквирно од 1950. до 2010. године, како би утврдио основне елементе акумулираног друштвеног незадовољства указивањем на најзначајније препознате преломне историјске моменте, и издвајањем друштвено политичких и економских процеса који су трајно утицали на успоравање развоја и ограничене ефекте модернизације. Истовремено, у зависности од тематике која је предмет обраде, указује се на поједине догађаје, пре и после датог периода, посебно у делу последица, односно геополитичких и геоекономских импликација Арапског пролећа.

На два нивоа анализе, првом који узима у обзир сличности, и другом, који на примеру карактеристичних случајева, пажњу примарно посвећује разликама у узроцима побуне, поред детерминисања општег модела политичких преврата арапских

владајућих елита, настоји се извршити и диференцијација специфичних околности, односно засебних узрока Арапског пролећа који одступају од заједничког обрасца. Оваквим концептом истраживања, анализа је усмерена како на опште покретаче промена, односно јасне преломне тренутке који су узроковали друштвено политичке потресе на нивоу читавог арапског света, тако и сепаратне покретаче промена на нивоу појединачних арапских земаља.

1.3. Хипотезе и циљеви истраживања

У вези са прегледом хипотеза, истицањем заостатка у модернизацији настоји се пре свега потврдити да до низа испољавања незадовољства у арапским земљама у исказаном обиму, и с исказаним последицама, не би дошло да је главни узрок био само воља великих сила да се изврши замена вишедеценијских владара новим марионетским фигурама. Наиме, имајући у виду у великој мери негативан однос арапске популације према политици западних земаља, тешко је замислити да би искључиво спољни утицај упркос могућности утицаја на одређене сегменте диверзификованих арапских друштава, пре свега делова виших друштвених слојева и елите, био довољан да шири друштвени слојеви у толиком броју били укључени у активности које су, и то не у свим случајевима, у директном интересу Запада.

Дакле, поред основне тезе *да је заостатак у модернизацији арапских друштава био примарни предуслов таласа протеста који је захватио арапске земље крајем 2010. године, а тиме и предуслов несумњивог уплитања спољног фактора*, осим посвећености деловању антимодернизацијских елита, истраживање обухвата и детаљно разматрање помоћних хипотеза, које се надовезују на основну тезу и подржавају је у кључним елементима.

Прва хипотеза која се надовезује на основну тезу има за циљ да исказе спецификум догађаја у Тунису који ће се као модел репетитивно, али с одређеним модификацијама, исказивати у другим земљама. Независно од тога да ли су протести започели најпре у Тунису као најслабијој карици у ланцу арапских аутократа извесно је следеће:

X1: Протести у Тунису резултат су спонтаног окупљања народа, док је у другим земљама арапског света талас протеста уследио због раширеног уверења да су

политичке промене могуће, као и преклапања интереса више фактора који су подстакли немире.

Наредна хипотеза конекцију са догађајима налази у светској економској кризи која је своје најснажније ефекте урушавања економског система имала управо у Тунису, започевши домино ефекат ширења незадовољства даље у окружењу. Рекордна незапосленост, пад производње због смањене потражње и раст цена основних животних намирница добили су убрзање глобалним економским потресом 2008. године, дакле:

X2: Непосредни повод за дешавања на Блиском истоку и у Северној Африци проистекао је из светске економске кризе.

Трећа хипотеза у први план ставља разлоге уплитања спољног фактора, при чему као примарни циљ истиче истискивање конкуренције с Истока, и апсолутну контролу изворишта и транспортних праваца арапске нафте и гаса до Европе чиме се слаби доминација Руске Федерације као главног европског снабдевача енергентима. Додатни разлог је и пуно овладавање и задржавање контроле над нафтно-гасним пољима у земљама муслиманског света, која у зависности од методологије која се примењује чине од 66.9% до 75.9% од укупних светских резерви. Стога је спољни фактор пре свега у виду моћних нафтно-гасних корпорација од изузетног значаја¹³.

X3: Дестабилизација власти у арапским земљама део је ширег плана најмоћнијих земаља света на челу са САД чији је непосредни циљ јачање позиције у региону из чега произилази преузимање апсолутне контроле над налазиштима нафте.

Четврта хипотеза, за разлику од претходне која у први план ставља прекомпоновање односа глобалних сила у погледу економског овладавања ресурсима, акценат ставља на нову прераспodelу политичке моћи регионалних сила, јачајући позицију Ирана, слабећи позицију Саудијске Арабије, и уздижући Турску.

X4: Потреси у арапском свету променили су однос снага земаља у региону.

Даље, истраживањем ће се узети у обзир и често присутно размишљање да су активности на друштвеним мрежама биле пресудне за излазак грађана на улице

¹³ Истовремено се настоји створити атмосфера неповерења између с једне стране шиита и сунита, а с друге секулариста и исламиста, и уз постојећу подељеност друштава изазвану вештачки исцртаним границама, настоји повећати раздор међу муслиманима у региону и по макијавелистичком принципу та подела користити као средство држања региона под контролом. Аршини су различити, па се Израелу даје снажна подршка у обуздавању екстремиста у региону, а арапске земље са марионетским владама у служби интереса САД-а без обзира на непримерену употребу силе над демонстрантима опстају на власти и њихов легитимитет се не доводи у питање (Саудијска Арабија – нафтни ресурси и присуство америчке војске, Бахреин – седиште америчке пете флоте). С друге стране, земље које делују у супротности са интересима САД-а су изложене снажним притисцима (Либија – покушај самосталне, маневарске политике између Истока и Запада, Сирија – седиште руске медитеранске флоте), а у земљама у којима је утицај САД-а на власти половичан, долази до смене власти на коју долазе флексибилнији лидери. Свргавањем лидера земаља Северне Африке, САД су из региона Африке и Медитерана истисле растући економски, и посредно политички утицај Кине и Русије, а велике инфраструктурне послове кинеских и руских предузећа су делом преузеле америчке и западно-европске корпорације.

арапских градова. Наиме, иако је овакав вид комуникације свакако био значајан, он није био одлучујући за избијање, већ за брзу размену информација и усмеравање протеста, а у прилог овој тврдњи иду подаци Међународне телекомуникационе уније (*International Telecommunication Union*) да је највећа протестна мобилизација 2011. године забележена у земљама са најмањом покривеношћу интернетом тј. у Тунису, Египту, Либији, Сирији и Јемену. Дакле:

X5: Модерне технологије, односно комуникација преко интернета, блогова и друштвених мрежа нису биле пресудне за избијање, већ за масовност протеста.

Истовремено у раду ће се кроз анализу старосне структуре учесника протеста размотирати улога арапске омладине у протестима и побуни. Наиме, у периоду непосредно пре Арапског пролећа регион се све више суочава са растућим уделом младих у укупној популацији при чему је „једна од пет особа у арапском региону узраста од 15 до 24 године, док више од половине популације има испод 25 година“ (UN Fact Sheet, 2010:1). Дакле, иако је забележено да у односу на протесте у Тунису, удео младих чини мање од половине учесника протеста у Египту (*Danish-Egyptian Dialogue Institute – DEDI, Al-Ahram Center for Political and Strategic Studies, ACPSS, 2012*):

X6: Доминантно млада популација је била значајан носилац промена.

Последња, седма хипотеза, односи се на исходе промена, другачије од очекиваних, посебно у погледу повећања стандарда, смањења незапослености, реформе образовања, итд., а што потврђују нови протести и захтеви за новим изборима који су уследили после смене режима.

X7: Арапска друштва у којима је дошло до смене власти осим замене лидера нису доживеле бољитак ни у једном од прокламованих циљева,

У складу с дефинисаним циљевима истраживања, рад је подељен на шест области, од којих је свака подједнако важна за разумевање корена друштвеног незадовољства, што је примарни задатак истраживања, али и за стицање комплетне слике о току самих насилних протеста и сукоба, као и последицама по друштва арапских земаља проистеклим из револуционарних преврата. Те области су: „*Арапске земље у вртлогу револуција*“, „*Социолошке детерминанте Арапског пролећа*“, „*Социо-културалне детерминанте Арапског пролећа*“, „*Социо-политичке детерминанте Арапског пролећа*“, „*Социо-економске детерминанте Арапског пролећа*“ и „*Последице политичких преврата по арапска друштва и свет*“.

I АРАПСКЕ ЗЕМЉЕ У ВРТЛОГУ РЕВОЛУЦИЈА

Уз анализу преломних момената у политичкој историји арапских земаља, свакако кључних за разумевање дубинских корена незадовољства које је избило на површину почетком 2011. године, широки захват истраживања подједнако захтева и детаљни приказ предреволюционарних стања у узбурканим арапским друштвима, опис самог тока догађаја, као и развој Арапског пролећа из протеста у побуну која је водила свргавању деценијски устоличених елита.

Стога се у уводној области рада проблематици Арапског пролећа приступа на две истраживачке равни. Најпре се кроз утврђивање сличности и разлика у организацији, структури учесника, циљевима и методама деловања, и упоређивањем различитих реакција режима разматрају опште карактеристике протеста, а потом се компаративном анализом подробније разматрају прилике у земљама у којима је Арапско пролеће остварило највећи утицај. Упоредни приказ је дакле усмерен на карактеристичне узроке друштвеног незадовољства, опис система управљања владајућих елита, као и специфичне последице преврата, или покушаја преврата, у земљама одабраним за студије случаја, које ће касније бити објашњене на нивоу читавог арапског света.

Усмеравањем пажње искључиво на историјске моменте који су осим сопственим запажањем, и у одабраним релевантним научним истраживањима препознати као кључни, избегава се могућност површности у виду „прелетања“ кроз историјске периоде. Такође, усмеравањем анализе на јасно дефинисане и наглашене специфичности сваке од одабраних земаља, избегава се потенцијално расплињавање тематског оквира као и свођење социолошке анализе на нејасан наративни приказ низа слабо повезаних сегмената рада.

Овима се настоји избећи замка некохерентности истраживања које због феномена који анализира по свом садржају улази у тематске области које и саме по себи представљају довољно широку тему за истраживање. Ипак, како је реч о феномену који је у виду домино ефекта захватио готово читав један регион, а по ефектима читав свет, анализа догађаја у само једној земљи не би могла дати ширу слику неопходну за есенцијално разумевање природе догађаја. Стога спајање у јединствено истраживање на први поглед вишеструких студија случаја, и дубинска анализа друштвених промена на нивоу региона, а не појединачне земље, без сумње представља велики изазов.

2. Карактеристике протеста

Лични чин жртвовања, који је самоспаљивањем извршио Тунижанин Мохамед Боазизи (Tarek el-Tayeb Mohamed Bouazizi, 1984-2011) 17. децембра 2010. године, симболично је означио почетак отпора вишедеценијским аутократским режимима и отуђеној владајућој елити низа арапских земаља. Започет у Тунису, наизглед насумични редослед ширења протеста веома брзо преселиће се из Северне Африке на Блиски исток.

Режими других арапских земаља, још увек ван зоне превирања, увидевши да врло лако могу бити следећи на удару, како би предухитрили догађаје којих су се прибојавали, све чешће су иступали у јавност са изјавама о оствареним успесима и снажној вези народа и власти, најављујући хитне мере у циљу подизања стандарда, израду стратегија развоја и неопходне реформе. Али упоредо са умирујућим излагањима о разумевању проблема с којима се суочава народ, пажљиво се пратила ситуација у региону, и превентивно спроводило распоређивање снага које би муњевитим одговором у корену сасекло сваки евентуални покушај угрожавања поретка.

Мада се најпре чинило да се иза таласа протеста који су захватили арапске земље крије пробуђена снага исламистичких покрета, овај радикални део већинске муслиманске популације ипак се у самим почецима протеста држао по страни. Дакле, сумњи у спонтаност општеномодног устанка, без примесе исламиста, свакако је било, али како примећује Катерина Делакаура (Katerina Dalacoura) „у Тунису је то било неизбежно зато што је главна исламистичка група Ал-Нахда, била забрањена. У случају Египта, међутим, многи млади припадници Муслиманског братства придружили су се протестима, противно жељама свог руководства, које није било вољно да учествује док није постало јасно да је покрет незаустављив. У другим деловима региона, улога исламистичких група је варијала“ (Dalacoura, 2012:74).

Међутим, Делакаура напомиње да је у различитим деловима региона Блиског истока и Северне Африке (БИСА) ипак било варијација¹⁴ у степену ангажованости

¹⁴ У том смислу, „исламистички Ислах као важан члан јеменске парламентарне коалиције, на крају је постао активан у протестима. Међутим, одржавао је помирљив став према режиму а конзервативизам Ислаха није се допадао неким младим активистима. У постгадафијевској Либији сложени низ исламских ентитета у настајању, или с реформама у процесу, свакако ће играти важну улогу, мада још увек није јасно на који начин, те тако ситуација остаје отворена. У Сирији постоји јак исламистички елемент у

исламистичких група које су се постепено све више прикључивале и покушавале да преузму доминацију над другим ангажованим друштвеним покретима, синдикатима или опозиционим политичким странкама. Стога, по овој ауторки, „одсуство јаког исламистичког присуства не значи да су алтернативне идеологије или групе доминирале побунама, које у целини изгледају пост-идеолошке и патриотске по природи“ (Dalacoura, 2012:75).

Наиме, у првом плану протеста били су махом захтеви за политичким и економским променама, усмерени ка бољитку сопствене земље без изражене верске конотације. Уосталом, Делакаура подсећа на медијске извештаје с протеста, питајући се: „ко може да заборави море египатских застава на тргу Тахрир? Чак и у Бахреину, са дубоком поделом између шиита и сунита, демонстранти су тврдили да су против подела, узвикујући "Нема шиита, нема сунита, само Бахреинци". Иако је тешко генерализовати, ни пропалестинске, антиизраелске, ни антиамеричке паролe нису биле посебно видљиве у протестима“ (Dalacoura, 2012:75).

Али с променом власти, и укидањем до тада важећих забрана јавног политичког деловања исламистичких покрета и политичких партија, дошло је до одређеног вида њихове адаптације на нове околности, прегруписавања и борбе за водеће позиције у детронизованим државама арапског света, посебно у моменту када су након промена и бројних неиспуњених обећања многи доживели разочарање.

2.1. Сличности у организацији протеста

Док је за многе Арапским пролећем започела коначна борба за слободу и демократију, а према супротним мишљењима заправо само отворена Пандорина кутија и регион још дубље новим изливом гнева склизнуо у пропаст, евидентна последица догађаја у Тунису је домино ефекат и пресликавање ситуације у друге арапске земље.

Ипак, независно од различите перцепције ефеката кој су произвели немири, као и подједнако различитих тумачења крајњих исхода, анализа Арапског пролећа као низа повезаних протестних активности пројектованих на цео простор арапског света, свакако захтева разматрање сличности, односно заједничких елемената и

побуни против Асада, упркос снажном потискивању Муслиманског братства још од 1980-их“ (Dalacoura, 2012:74-75).

карактеристика протеста који су допринели да се читав скуп појединачних догађаја посматра као целина.

Такође, у складу са хипотезом да су *протести у Тунису резултат спонтаног окупљања народа, док је у другим земљама арапског света талас протеста уследио због раширеног уверења да су политичке промене могуће, као и преклапања интереса више фактора који су подстакли немире*, предметна анализа захтева и додатни аспект истицања разлика у концепту протеста који су евидентно имали различите ефекте у различитим земљама.

Дакле, полазећи од логичке претпоставке да оно што је могло да се догоди у Тунису, може и у некој другој арапској земљи сличних проблема, многи Арапи су се окренули размишљању да крену истим корацима. Међутим, упркос преливању протеста из једне у другу земљу широм Блиског истока и Северне Африке (*Табела бр. 1*), нити је у свим земљама одзив јавности био на истом нивоу, нити је већински одговор власти на протесте био повлачење без борбе. Напротив, између мањих уличних протеста и револуционарног преврата као очекиваног циља, било је много слободног простора да се владајуће елите консолидују и спрече преливање таласа протеста у своје двориште.

Али као што можемо видети из табеларног приказа, резултати у виду преврата су ограничени на уски круг арапских земаља, док је у највећем проценту задржано непромењено стање изузимајући пад појединих влада или њихове реконструкције уз смене појединих министара, што у суштини није утицало нити на промену државног курса нити на веће промене у области субвенција односно социјалних давања које су понуђене као одговор на исказано незадовољство грађана. Арапске монархије као посебан скуп земаља које су заобишли већи протести (изузев Бахреина), накнадно ће бити разматране у контексту њиховог држања током Арапског пролећа.

Табела бр. 1 – Приказ ширења немира у региону Блиског истока и Северне Африке

Број земаља захваћених немирима	Арапске земље (редослед према току ширења)	Датум почетка протеста	Облик сукобљавања (протести, устанак, оружани сукоб)	Датум завршетка и последице (<i>status quo</i> , политички преврат)
1.	Тунис	18.12.2010.	- протести - устанак	јануар 2011. - политички преврат
2.	Египат	25.01.2011.	- протести - устанак -	фебруар 2011. - политички преврат
3.	Јемен	27.01.2011.	- протести - устанак - оружани сукоб	фебруар 2012. - политички преврат

4.	Либија	17.02.2011.	- протести - немири - оружани сукоб	октобар 2011. - политички преврат
5.	Алжир	29.12.2010.	- протести	јануар 2012. - углавном непромењено стање
6.	Јордан	14.01.2011.	- протести	јануар 2011. - углавном непромењено стање
7.	Оман	17.01.2011.	- протести	мај 2011. - углавном непромењено стање
8.	Џибути	28.01.2011.	- протести	март 2012. - углавном непромењено стање
9..	Сомалија	28.01.2011.	- протести	јануар 2011. - углавном непромењено стање
10.	Судан	30.01.2011.	- протести (коинцидирани са Арапским пролећем)	октобар 20133. - додатна нестабилност изазвана распадом земље
11.	Бахреин	15.02.2011.	- протести - устанак - сукоб	март 2011. - углавном непромењено стање
12.	Кувajt	19.02.2011.	- протести	децембар 2012. - углавном непромењено стање
13.	Мароко	20.02.2011.	- протести	април 2012. - углавном непромењено стање
14.	Мауританија	25.02.2011.	- протести	фебруар 2012. - углавном непромењено стање
15.	Либан	27.02.2011.	- протести	децембар 2011. - углавном непромењено стање
16.	Саудијска Арабија	11.03.2011.	- протести	март 2011. - углавном непромењено стање
17.	Сирија	15.03.2011.	- протести - устанак - оружани сукоб	- и даље траје
18.	Палестинска територија	04.09.2012. (условна веза са Арапским пролећем)	- протести	септембар 2012. - углавном непромењено стање
19.	Ирак	23.12.2012. (условна веза са Арапским пролећем)	- протести - сукоб	јануар 2014. - углавном непромењено стање - ескалација насиља
20.	УАЕ	/	/	/
21.	Комори	/	/	/
22.	Катар	/	/	/

Вишеструки извори¹⁵

¹⁵ <https://www.ibtimes.co.uk/arab-spring-5-years-timeline-major-events-uprisings-middle-east-1539085>
приступљено 2.2.2018. године

С друге стране, у прилог тврдњи да изузев Туниса, протести у другим земљама нису имали спонтани ток развоја, говори нам пример Египта, где је масовни излазак на улице умногоме био резултат организованог деловања, односно подизања великог броја удружења, и друштвених покрета који су, видевши прилику за финалну конфронтацију са режимом, на улице извели своје масовно чланство. На овај закључак уосталом наводе и подаци Арапског барометра према којима велики удео учесника протеста заправо припада некој од организација цивилног друштва, или пак синдикатима и опозиционим политичким партијама, док су добротворна удружења најчешћа веза са различитим верским покретима који нису били носиоци побуне.

Табела бр. 2 – Преглед припадности групама и организацијама

	Тунис		Египат	
	Удео у укупној популацији (%)	Удео међу учесницима протеста (%)	Удео у укупној популацији (%)	Удео међу учесницима протеста (%)
Припадност групама / организацијама				
Неко од удружења цивилног друштва	6,0	18,8	14,7	42,9
Добротворно друштво	1,7	10,4	5,1	21,4
Професионални или раднички синдикат	3,1	9,9	9,9	23,5
Омладинско, културно или спортско удружење	2,3	6,8	2,8	10,2

Извор: Арапски барометар¹⁶

Дакле првенствено умрежавање и социјални капитал активиста је учинио да протести задобију висок ниво масовности. У том смислу из *Табеле бр. 2* може се видети да је у случају Туниса, где 13% од укупне популације припада некој групи или организацији, на протестима удео припадника тих група био 45,9%. С друге стране у случају Египта подаци су драстичнији, па тако док је удео друштвено ангажованих грађана у укупној популацији 32,5%, они су чинили чак 98% учесника протеста, што би

<https://www.aljazeera.com/indepth/interactive/2013/12/timeline-arab-spring-20131217114018534352.html>
приступљено 2.2.2018. године

<https://www.theguardian.com/world/interactive/2011/mar/22/middle-east-protest-interactive-timeline>
приступљено 2.2.2018. године

¹⁶ *Arab Barometer* <http://www.arabbarometer.org/instruments-and-data-files>
приступљено 22.3.2014. године

значило да је само 2% демонстраната на улице изашло самоиницијативно, без позива групе или организације којој припада.

Додатно, анализа постотка мотивационих покретача за излазак на улице и тргове (Табела бр. 3) показала је да су, и у случају Туниса (58%), и у случају Египта (37%) финансије, односно лоша економска ситуација били од пресудне важности за учешће на протестима. Свакако је занимљив податак да је у Тунису 6%, а у Египту само 2% демонстраната као разлог свог учешћа навело захтев за замену актуелног режима исламским, што указује на доминантно секуларни карактер протеста.

Табела бр. 3 – Приказ примарних разлога учешћа на протестима

	Тунис	Египат
	Удео међу учесницима протеста (%)	Удео међу учесницима протеста (%)
Примарни разлози за учешће на протестима		
Захтеви за побољшање економске ситуације	58	37
Захтеви за грађанским и друштвеним слободама	21	17
Захтев да се власт не препусти Гамалу Мубараку	Без одговора	21
Борба против корупције	15	17
Замена актуелног режима исламским режимом	6	2

Извор: Арапски барометар¹⁷

Дакле, иако су почеци Арапског пролећа у већини земаља били слични у техничком смислу, а у складу с околностима мењали ток, негде добијајући на интензитету, а негде се потпуно гасећи, узимајући у целини све земље које су биле захваћене таласом, мање или више нарастајућих протеста, упркос почетном ентузијазму и великим очекивањима коначни ефекат за многе учеснике биће поражавајући.

Наиме, Арапско пролеће подстакло је четири преврата (Тунис, Египат, Јемен и Либија), од којих два у условима грађанског рата (Јемен и Либија), потом неколико

¹⁷ Arab Barometer <http://www.arabbarometer.org/instruments-and-data-files> приступљено 22.3.2014. године

већих протеста који су уздрмали државне структуре, један протест који је коинцидирало са референдумом о осамостаљењу дела територије (Судан) и коначно, поред већ поменути два грађанска рата, још један конфликт с неизвесним исходом (Сирија).

Такође, у прилог тврдњи о накнадном усмеравању таласа Арапског пролећа говори и чињеница да су протести у великој мери заобишли нафтом богато Арабијско полуострво (Саудијска Арабија, Уједињени Арапски Емирати, Кувајт, Катар, Оман и Бахреин), односно земље у којима су први покушаји протеста, или оно већи, као у Бехреину, били сасечени у самом зачетку, самостално или у садејству кроз Савет за сарадњу земаља Персијског залива.

2.2. Структура учесника протеста

Имајући у виду да је популација земаља Блиског истока и Северне Африке изразито млада, у погледу структуре учесника с једне стране имамо очекивања да је доминантно млада популација била ударна снага нарастајућих протеста, али с друге стране и мишљења по којима искључиво или већинско учешће младих не би ни у ком довело до већих потреса, нити преврата.

Дакле, кроз анализу старосне структуре учесника протеста у арапским земљама покушаће се потврдити да *доминантно млада популација јесте била значајан носилац промена*, при чему су нпр. у Тунису млади објективно били већина на протестима, али нису могли самостално на улици да изазову урушавање државних апарата и доведу до промена, већ су то учинили пре свега делови тог апарата који су изласком на улицу, или одбијањем извршења наређења о сузбијању немира, отказали послушност владару.

Извесно погрешно усмеравање у разматрању овог гледишта може унети истраживање¹⁸ Института за данско-египатски дијалог (Danish-Egyptian Dialogue Institute – DEDI) и Ал Ахрам центра за политичке и стратегијске студије (Al-Ahram Center for Political and Strategic Studies, ACPSS) из јуна 2012. године, према којем су млади у групи од 18 до 30 година чинили 51% укупних учесника протеста у Египту, што је свакако натполовична већина.

Али, детаљније нам ово разматрање разрешава други извор анализе, односно Арапски барометар (*The Arab Barometer*), база података Института за друштвена

¹⁸ <https://yaleglobal.yale.edu/content/three-myths-about-arab-uprisings> приступљено 20.12.2012.

истраживања Универзитета у Мичигену, настала 2005. године у сарадњи са Центром за стратешке студије Универзитета у Јордану и Центром за политичка и анкетна истраживања из Рамале.

Истраживања рађена у периоду од 2006.-2008. године (Арапски барометар I), и периоду од 2010.-2011. године (Арапски барометар II), представљају непроцењиви статистички материјал за анализу структуре учесника Арапског пролећа, али и пресека њихових ставова о подршци демократији, моделима управљања (исламистичко или национално арапско), политичкој култури, и грађанском учешћу, легитимности режима, концепцијама и интерпретацији ислама, односу религије и политике, религиозности, тероризму и политичком насиљу, блискоисточним и међународним односима, итд.

Табела бр. 4 – Структура учесника протеста из 2011. године у Тунису и Египту

	Тунис		Египат	
	Удео у укупној популацији (%)	Удео међу учесницима протеста (%)	Удео у укупној популацији (%)	Удео међу учесницима протеста (%)
Старосна структура				
18-24	19,1	35,4	13,4	13,3
25-34	23,8	25,0	29,3	30,6
35-44	20,2	15,6	21,8	28,6
45-54	17,7	15,1	18,2	18,4
55-64	10,8	6,3	12,3	7,1
65+	8,5	2,6	5,0	2,0
Полна структура				
Жене	49,7	20,8	49,6	23,5
Мушкарци	50,3	79,2	50,4	76,5
Ниво образовања				
Основна школа или мање	46,4	20,3	38,0	15,5
Средња школа	36,4	51,6	42,9	38,1
Универзитет	17,2	28,1	19,2	46,4

Занимање				
Послодавац/директор институције	1,8	5,3	2,1	5,1
Стручњак	3,5	4,7	5,3	17,4
Запослен у администрацији	6,5	12,1	12,5	21,4
Запослен у приватном сектору	7,0	7,9	5,4	11,2
Мануални радник	10,5	10,5	5,5	4,1
Домаћица	25,4	3,7	38,4	12,2
Студент	8,6	19,0	3,2	3,1
Незапослен	17,7	21,6	5,4	5,1

Извор: Арапски барометар¹⁹

Иако су подаци из Арапског барометра ограничени на Тунис и Египат они прилично јасно дају приказ структуре учесника протеста у Арапском пролећу. На основу података из горе дате *Табеле бр. 4* може се уочити да је удео младих од 18 до 35 година у односу на укупан број демонстраната на протестима у Тунису (60.4%) био знатно већи него у Египту (43.9%), иако је удео ове старосне групе готово идентичан у укупној популацији и Туниса (42.9%) и Египта (42.7%). Ако бисмо додатно сузили анализу старосних група, видели бисмо да у случају Туниса као најбројнију групу учесника имамо ону у старосној групи од 18-24 године која је на протестима била заступљена са 35.4%, а потом следи старосна група од 25-34 године са учешћем од 25.0%. У случају Египта слика је нешто другачија па иако имамо померање у смислу да је највећи број учесника из старосне групе од 25-34 године са 30.6%, а друга по величини групација је она која обухвата старосну групу од 35-44 године са 28.6%.

Када поредимо заступљеност учесника протеста из одређених старосних група са уделом тих старосних група у укупној популацији уочава се да је рецимо у случају Туниса удео старосне групе од 18-24 године (35.45) знатно већи у односу на удео ове групације у укупној популацији (19.1%), док је у случају Египта оваква знатнија разлика везана за групацију од 35-44 године којих је на протестима било 28.6%, а у укупној популацији их има 21.8%.

¹⁹ Arab Barometer <http://www.arabbarometer.org/instruments-and-data-files> приступљено 22.3.2014. године

У погледу полне структуре учесника протеста уочљив је преобладајући удео мушког пола (у Тунису 79.2%, а у Египту 76.5%), и овакви резултати би били изненађујући да нису везани за контекст арапског света и дискриминаторског односа према активном политичком ангажовању жена.

Анализа података који се односе на степен образовања учесника посебно је занимљива јер показује да су учесници протеста, и у Тунису, и у Египту, већином школованији део популације. Тако су најбројнији на демонстрацијама у Тунису они са средњим образовањем којих је било 51.6%, док је факултетски образованих 28.1%, а у Египту су то учесници с високим образовањем којих је било 46.4%, али њихов удео је опет незнатно већи од оних са средњом школском спремом којих је било 38.1%.

Иако се као један од најчешће навођених узрока Арапског пролећа истиче незапосленост посебно занимљиво је да је међу учесницима протеста у Тунису њих било само 21.6% од укупно незапослених 17.7%, а у Египту је удео међу демонстрантима био 5.1%, од укупно незапослених 5.4%. Даље посматрајући структуру учесника протеста према професионалној оријентацији уочљиво је да су у случају Туниса најбројнији били студенти са 19.0%, а у Египту су то били владини службеници 21.4%. Занимљиво је и да су у случају Туниса на структуру учесника протеста готово пресликани проценти удела у укупној популацији запослених у приватном сектору (7.9% од 7.0%) и мануелних радника (10.5% од 10.5%). У случају Египта ова ситуација је идентична са бројем незапослених (5.1% од 5.4%) и студената (3.1% од 3.2%).

И свакако за анализу контекста је веома важан и елемент религиозности према коме је у случају Туниса (6.23% од 6.10%) религиозност учесника нешто мање изражена него у случају Египта (9.70% од 9.33%), где такође није досегла максималне цифре на скали религиозности, и у потпуности одговара скалираној религиозности укупне популације ових земаља.

Марк Бејсингер (Mark R. Beissinger) и сарадници дубински анализирајући структуру учесника протеста, а указујући на различите теоријске приступе²⁰ овој

²⁰ Марк Бејсингер и сарадници истичу да су „многи од класичних радова на тему демократизације, на пример, повезивали демократизацију са основним померањима у друштвеним вредностима везаним за модернизацију (Almond, Verba 1963; Diamond, Linz, Lipset 1988; Huntington 1991). Ови аутори су истицали да, пошто друштва постају образовнија и урбанија, погледи на свет постају све више космополитски, универзалнији и наклоњенији демократији...Друге теорије указују на важну улогу удружења цивилног друштва у подржавању анти-ауторитарних мобилизација и увођењу демократских вредности, при чему удружења цивилног друштва делују као школе за грађанске врлине, генератори друштвеног капитала и противтежа ауторитарним владарима (Diamond, Plattner 1989; Putnam 1993). ...Још један скуп објашњења потенцијално релевантан за Арапско пролеће фокусира се на улогу религије у политици. Теза секуларизације тврди да, како се модернизација наставља, људи постају мање

проблематици, своје гледиште везују за „хипотезе модернизације, цивилног друштва, класе и колективне акције“ (Beissinger et al, 2013:9).

У том погледу полезећи од модернизације истучу да је поред младих и „несразмерно више високо образованих грађана требало да учествује у револуцијама арапског пролећа с већом вероватноћом давања приоритета политичким и грађанским слободама унутар ових револуција“ (Beissinger et al, 2013:9), као и да „међу онима који су учествовали у револуцијама Арапског пролећа, за појединце који су мање религиозни, вероватније је да дају приоритет грађанским и политичким слободама унутар ових револуција“ (Beissinger et al, 2013:9).

Стављајући у први план цивилно друштво Бејсингер и сарадници сматрају да су „чланови удружења цивилног друштва требали несразмерно учествовати у револуцијама Арапског пролећа с већом вероватноћом давања приоритета политичким и грађанским слободама унутар ових револуција“ (Beissinger et al, 2013:9), док градећи анализу на класи истичу да би „они који су учествовали у револуцијама Арапског пролећа дајући приоритет грађанским и политичким слободама унутар ових револуција требали претежно бити из урбане средње класе“ (Beissinger et al, 2013:9), а потом радничке класе, те да „представљају националну коалицију сачињену од припадника различитих класа, и регрутовану из разних класа“ (Beissinger et al, 2013:9), као и да би „они који су учествовали у револуцијама Арапског пролећа требали претежно бити материјално

религиозни и випе подржавају толеранцију и политичка и грађанска права (Inglehart , Norris 2003). Сродни аргумент конкретно тврди да је ислам некомпатибилан са демократијом. Хантингтон (1996) тврди да су ислам и демократија инхерентни у напетости, пошто ислам наглашава заједницу над индивидуом и не препознаје поделе између цркве и државе. Fish (2002) слично тврди да ислам шкоди демократији јер муслиманима недостаје толеранција према женама неопходна за друштво засновано на једнакости. Од овиг објашњења бисмо очекивали налаз да су они који су предводили грађанска и политичка права у оквиру Арапског пролећа били мање религиозни“ (Beissinger, 2013:7)...Ипак и друге теорије би могле довести до очекивања по коме је средња класа морала играти главну улогу у арапском пролећу и захтевању демократских права у оквиру ових револуција. И Мур (Moore, 1966) и Хантингтон (1991), на различите начине, су истакли појаву нових друштвених снага кроз економски развој (посебно, појављивање аутономних буржоазија и делова средње класе) који су критични за демократизацију. По Хантингтоновом објашњењу, широка и проширујућа средња класа (која се састоји од пословних људи, професионалаца, трговаца, професора, државних службеника, менаџера, техничара и административних и продајних радника) види демократију као средство за обезбеђивање сопствених интереса...Недавни правац у литератури о демократизацији предвиђа демократизацију која произилази из опасности од револуције због објективних неједнакости и захтева за прерасподелом (Acemoglu, Robinson 2006; Voix 2003). Ако су такве теорије релевантне за објашњење Арапског пролећа, очекивало би се да су они који су учествовали у револуцијама Арапског пролећа били у релативно неповољном положају, давали приоритет економској добити и прерасподели над демократским вредностима. Поред тога, парадигма колективне акције, која се фокусира на улогу селективних подстицаја на колективну акцију, утицала би на то да они који би највероватније учествовати у колективном активизму високог ризика били они који своје приходе или ресурсе добијају независно од Влада и који би стога били мање подложни владиним селективним подстицајима против учешћа (Hardin 1995; Olson 1971; Tullock 1971). Из ове перспективе они који нису били запослени у јавном сектору требали су несразмерно учествовати у револуцијама Арапског пролећа“ (Beissinger et al, 2013:8-9).

угрожени, дајући приоритет редистрибуцији над грађанским и политичким слободама“ (Beissinger et al, 2013:9). Коначно, полазећи од колективне акције, Бејсингер и сарадници су тврдили да је „мање вероватно да ће запослени у јавном сектору учествовати у револуцијама Арапског пролећа него они који то нису“ (Beissinger et al, 2013:10).

Полазећи од наведених претпоставки, а градећи анализу на подацима Арапског барометра другог таласа, Бејсингер указује „да су економска незадовољства (а у мањој мери и незадовољства због корупције) доминирала агендама учесника обе револуције, док су грађанске и политичке слободе ниже рангиране за већину учесника“ (Beissinger et al, 2013:4).

Истовремено везујући анализу за разлике међу мобилисаним конституентима револуција у Тунису и Египту, Бејсингер наводи да су се „у обе револуције учесници несразмерно састојали од мушкараца, стручњака, владиних службеника, запослених у приватном сектору и менаџера. Међутим, док су учесници египатске револуције били несразмерно средње доби, из средње класе, стручни и религиозни, учесници у тунижанској револуцији били су млађи, секуларнији и значајно разноврснији у социјалном саставу, при чему су се радници, студенти и незапослени такође мобилисали у значајном броју. У том смислу, тунижанска револуција представља више међукласну коалицију него египатска револуција“ (Beissinger et al, 2013:4).

Поред наведеног, Бејсингер додатно издваја „факторе који су најближе повезани са тиме да ли су учесници разумели ове револуције као борбу за демократске слободе, разликују у овим два револуцијама. Док је у Египту учешће у удружењима цивилног друштва оштрије разликовало учеснике револуције који су приоритет давали грађанским и политичким слободама од оних који нису, у Тунису је био важан лични доходак. Стога, револуције у оквиру прекограничних таласа попут арапског пролећа могу изгледати споља слично по томе што потпуно артикулишу аналогне анти-аутократске оквире и резултирају у потпуно сличним исходима, али су ипак вођене сасвим другачијим мотивационим и коалицијским обрасцима“ (Beissinger et al, 2013:4-5).

2.3. Захтеви и циљеви протеста

Као што су прва спорадична окупљања у Сиди Бузиду веома брзо прерасла у уличне протесте, а потом се све оштрији, и прогресивно растући, протести претворили

у масовне немире и побуну широм Туниса, истовремено с порастом интензитета отпора режиму, а слабог или готово никаквог одговора режима, расли су и захтеви и циљеви демонстраната. Ипак, брзи пад режима био је исход који је премашио очекивања и самих учесника и посматрача са стране. Док је додатни утицај, који ће произвести низ догађаја с краја 2010. и почетка 2011. године у Тунису, било негде више, а негде мање успешно преливање немира, по истом или сличном моделу, у друге земље арапског света.

Након успеха постигнутог у Тунису, и другде ће захтеви остати махом непромењени, и превасходно везани за повлачење вишедеценијских узурпатора власти. Међутим, како након поновљеног сценарија у Египту, покушаји свргавања владара у Либији, Јемenu, Сирији и Бахреину нису остварени на идентичан начин, уз промењен приступ западних сила и моћних регионалних актера, променили су се и циљеви побуњене масе.

Занимљиво запажање износи Шајрин Хантер (Shireen T. Hunter) указујући да је „главни циљ демонстраната од Туниса до Бахреина и Сирије било стварање партиципативнијег и репрезентативнијег политичког система, праведнијег економског система и независног правосуђа. На почетку успех протестних покрета у неким арапским државама потпалио је наду да би се ови циљеви могли остварити и да би разне групе уједињене против срушених влада могле развити демократске механизме за решавање њихових спорова и постићи консензус о кључним питањима са којима се суочавају њихове земље“ (Hunter, 2013), при томе додајући да су веома брзо уочена неслагања унутар корпуса претходно усмереног на режим допринела у највећој мери одговорне за касније неуспехе.

„Међутим, ове наде нису реализоване, а успех протестних покрета у сузбијању корумпираних, репресивних и непопуларних влада није резултирао успостављањем институција и пракси које доприносе већој демократији, бољем економском управљању или праведном и независном правосуђу. Напротив, неслагања су се убрзо појавила међу разним снагама које су биле уједињене у опозицији постојећим режимима о будућем правцу својих земаља, принципима и филозофијама које би требале да подстичу нове институције и праксе, као и око тога ко би требало да добије власт и кроз које механизме. Штавише, у многим случајевима неслагања међу различитим групама нису остала ограничена на прихватљивије облике изборног надметања и вербалних сукоба - они су се дегенерисали у насилне сукобе између супротстављених снага“ (Hunter, 2013).

Мартин Бек указује да „многи аспекти и изрази Арапског пролећа носе ознаку глобализације. Насупрот претходним великим демонстрацијама на Блиском истоку, слогани Арапског пролећа нису се примарно односили на ислам. Они су се више бавили фундаменталним и глобалним проблемима као што су корупција и

незапосленост, што показује међународно системски значај за политичке владавине у арапском свету“ (Beck у Mason, 2014:18).

У склопу приказа општих циљева Арапског пролећа Дејвид Хејз (David Hayes) упућује на Фејсала ал Јафала (Faisal al Yafai) по коме су „демонстранти у Египту, побуњеници у Либији, активисти у Јемену по сопственом виђењу експлицитно пратили стопе својих сународника Арапа. Протести који су пољубљали владавину породице Асад у Сирији започели су јер је шачица ученика у јужном граду писала речи које су се први пут чули у унутрашњости Туниса: *Ash-shaab yureed isqaat an-nitham* ("Људи захтевају пад режима"). Ово није био слоган комитетски наметнут, већ усвојен консензусом и могао се појавити само због заједничког језика који те земље деле“ (*al Yafai у Hayes, 2011*). Тиме су „арапске револуције изложиле ову идеју арапства (Arabness) као културни, пре него политички конструкт: арапосфере (Arabsphere) ближе недефинисаном културном афинитету англосфере од политичке уније. Повезана језички, географски, историјски и, кључно, широко прихваћеном причом о идентитету, ова арапосфера је пружила позадину револуцијама, сили која одржава свој - још увек развијајући - импулс, тако да суседне земље чују јасно арапски акценат у гласовима који позивају на слободу и постављају питање, супротно страховању: ако не сада, када?“ (*al Yafai у Hayes, 2011*).

Ал Јафал указује и да је за разлику од неких ранијих превирања „истовремено, арапско пролеће оставило по страни арапски национализам, политичку идеју која се ослања на овај културни афинитет. Нема новог Гамала Абдела Насера да дефинише политички покрет, нема позива на наднационалну политичку заједницу. Ако Египат поново преузме вођство у региону, то ће учинити давањем модела за своје суседе, а не истицањем фигура оца“ (*Al Yafai, Hayes, 2011*).

С друге стране Џејн Кининмон (Jane Kinninmont) подсећа да су „широко распрострањени протестни покрети који су се појавили у арапском свету навели неке аналитичаре да говоре о "постисламистичком тренутку". Упркос прилично деспаратним напорима Ирана да обележи ове покрете као индикацију новог таласа исламских револуција, демонстранти су долазили из широког спектра идеологија и изражавали захтеве који су прилично универзални: крај корупције, престанак полицијске бруталности, радна места, једнакост, правда“ (*Kinninmont. Hayes, 2011*).

По Кининмон „најуспешнији протести, у Египту и Тунису, упечатљив су приказ јединства изнад идеологија и (у Египту) верских подела. Међутим, постојећи исламистички покрети, посебно добро организовано Муслиманско братство у Египту,

неизбежно ће бити главни играчи политичког пејзажа арапског света након устанка. Њихова улога варира у свакој земљи“ (Kinninmont у Hayes, 2011).

Дакле, упркос покушајима присвајања ефеката масовне побуне с различитих страна, па тако и покушаја усмеравања ка новим циљевима и променама на листи захтева, суштински су поред смене режима захтеви пратили основне узроке протеста, а то су бољи животни стандард, смањење економских неједнакости и незапослености, веће политичке и личне слободе, већа контрола безбедносног сектора, реформа правосуђа и слично.

2.4. Методе организовања протестних окупљања

Иако су савремена средства комуникације укључујући и размену информација преко друштвених мрежа имале своје место у Арапском пролећу, чини се да употреба термина као што су „*Facebook револуције*“ или „*Twitter револуције*“ (Comminos, 2011) ипак преувеличава њихов значај додељујући им главну, уместо реалне споредне улоге.

Сходно овом гледишту, а у вези са петом хипотезом по којој *модерна технологија, односно комуникација преко интернета, блогова и друштвених мрежа није била пресудна за избијање већ за масовност протеста*, настоји се оповргнути често присутно размишљање да су друштвене мреже биле одлучујуће за покретање таласа промена.

Наиме иако је овакав вид комуникације свакако био значајан, он није био одлучујући, а у прилог овој тврдњи иду подаци Међународне телекомуникационе уније (International Telecommunication Union²¹) да је највећа протестна мобилизација 2011. године забележена у земљама са најмањом покривеношћу интернетом тј. у Тунису, Египту, Либији, Сирији и Јемену.

Тренутном разменом података, демонстранти су се међусобно обавештавали о покретима безбедносних снага, а слањем фотографија и видео клипова са лица места догађаји су добијали на интензитету, и налазили пут до узнемирене јавности жељне нових ударних вести разбијајући тако медијску блокаду и филтриране, често једностране приказе режимски контролисаних јавних сервиса.

Међутим, иако је овакав вид алтернативног извештавања имао своје предности, истовремено је отварао простор за бројне манипулације. Изношење субјективних

²¹ <http://www.itu.int/ITU-D/ict/facts/2011/material/ictfactsfigures2011.pdf> приступљено 2.12.2012.
<https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx> приступљено 2.12.2012.

ставова и лажне слике додатно је стварало забуну, уносило неспокој у домаћу јавност, али и давало динамику догађајима, и засигурно у одређеној мери утицало да се одређен број конзумента тих прилога прикључи маси демонстраната.

С друге стране, уз ограничене могућности директног извештавања с терена, прилози преузети с друштвених мрежа, који се каткад у стварности нису ни десили, имали су своју употребну вредност у виду покривалица ударних вести и пажљиво конципираних коментара глобалних медија који су о целокупном догађају градили причу наклоњену интересима Запада припремајући сопствену јавност на наредне кораке.

По Алексу Комниносу (Alex Comninos) „кориснички генерисан садржај је одиграо важну улогу у недавним протестима и устанцима на Блиском истоку и Северној Африци. А кориснички генерисан садржај креиран на мобилним телефонима био је нарочито важан јер је омогућио онима који су били укључени или су били сведоци протеста да прочитају садржај током протеста и извештавају о догађајима уживо. Мобилни телефони су такође омогућили демонстрантима да комуницирају са другима и рашире своју поруку. Друштвене мреже као што су *Facebook* и платформа за микро блоговање *Twitter* су били основни *online* алати коришћени за дистрибуцију овог садржаја“ (Comninos, 2011:4).

Међутим, иако је и у неким ранијим случајевима било сличних метода²², „локално стварање и размена садржаја на терену у тунижанској и египатској револуцији, у комбинацији с величином и коначним ефектом обухваћених протеста укључених, вероватно још раније нису виђени у тако великом обиму“ (Comninos, 2011:5). Ипак, како истиче Комнинос, не треба пренаглашавати значај информационих и комуникационих технологија (ИКТ) јер „ИКТ заиста нису били узроци протеста и устанака у Тунису или Египту, или у некој другој земљи БИСА. Узроци протеста обухватају комбинацију нетехнолошких фактора, укључујући: деценије репресије, политичку и економску маргинализацију, дугорочно структурно пропадање ефикасности и легитимности државних институција и растуће цене хране. Ово је било комбиновано са дуготрајном жудњом међу општом популацијом за политичку

²² Комнинос наводи да „коришћење мобилних телефона, сајтова за друштвене мреже и КГС у протестима у БИСА није у потпуности без преседана. *Twitter* је коришћен у протестима у Молдавији и Ирану 2009. године, и оба ова протеста су коментатори помињали као *Twitter* револуције. Идући још раније, 2001. године, народни преврат председника Џозефа Естраде (Joseph Estrada) на Филипинима назван је "SMS револуција" због широке употребе текстуалних порука које су мобилисале демонстранте да се окупе и захтевају уклањање Естраде“ (Comninos, 2011:4-5).

заступљеност и признавање њихових права. На улицама, разни фактори, укључујући народна осећања, организовање локалних заједница, и снага и оданост државних безбедносних апарата на крају су одредили исход протеста“ (Comninos, 2011:5).

Такође у погледу самог приступа информационо комуникационих технологија, Комнинос указује да „називање устанака у Тунису и Египту *Twitter* или *Facebook* револуцијама превиђа приступ ИКТ у овим земљама. 2009. године у Тунису и Египту било је само 34,1 односно 24,3 корисника интернета на 100 становника. Штавише, у Египту су само 7% становника корисници *Facebook*-а, док је 16% користи платформу у Тунису. Коришћење *Facebook*-а је највише у Уједињеним Арапским Емиратима (36%), Бахреину (29%), Катару (24%) и Либану (23%). Од ових земаља, само једна (Бахреин) је доживела значајне протесте“ (Comninos, 2011:5).

Комнинос запажа и да је акценат на употребу нових технологија често погрешно истицан од стране медија који су фокусирали своја извештавања на урбане средине, с јасно већим процентом популације која користи савремене уређаје у односу на друге мање развијене делове земље, где је такође било немира ништа мањег интензитета.

„Коришћење интернета у земљама у развоју често је непропорционално у урбаној средини, тако да урбана средина може утицати на одступања у извештавању о догађајима. Током арапског пролећа пажња света била је углавном усмерена на протесте у урбаној средини, на пример Каиро и Александрију у Египту, и Триполи и Бенгази у Либији. Ово је могло бити појачано интензивном употребом КГС у урбаној средини. Такође посматрање кроз употребу КГС и друштвених медија има одступања у погледу прихода и писмености, а паметне телефоне и рачунаре чешће користе писмене особе са већим приходима. Без обзира на то, многи демонстранти су користили КГС да представе народне захтеве, а јасно су показане везе између мобилисања демонстраната помоћу друштвених медија и мобилизације демонстраната на улицама. Друштвени медији пружили су првобитни замах протестима који су се онда изградиле када су демонстранти покушали да доведу друге да им се придруже суделујући на улицама“ (Comninos, 2011:6).

Свакако занимљиво запажање Комниноса везано је за још једну препреку ефикаснијем коришћењу интернета, а то је његово потпуно блокирање или делимично ограничавање приступа. Наиме, „интернет филтрирање прилично је уобичајено у МЕНА региону, а софтвер развијен на Западу је коришћен за подешавање и управљање овим филтерима. Иницијатива за отворену мрежу (The Open Net Initiative) извештава да Бахреин, УАЕ, Катар, Оман, Саудијска Арабија, Кувајт, Јемен, Судан и Тунис користе западне технологије да блокирају интернет садржај“ (Comninos, 2011:7), међутим ипак су пронађени начини да се премосте блокаде које нису могле покрити све сегменте интернета што је било уочљиво већ на почетку протеста у Тунису²³ и Египту²⁴.

²³ „Вести о самозапаљивању Буазизија инспирисале су протесте у Сиди Бузиду, Тунису и остатку региона БИСА. Међутим, глобална телевизија и штампани медији су споро долазили до приче и често су државни медији у БИСА избегавали извештавање или нису тачно извештавали о догађајима. Значајне

Ипак, закључује Комнинос „кориснички генерисан садржај је помогао да се иницијално усмери пажња света на устанке у Тунису и Египту, а потом у друге земље, утичући на демократску борбу региона у целини. КГС је деловао као проводник за пружање вести о догађајима који су се одвијали а нису покривени или су били ван досега конвенционалних медија. Микро блоговање и размена слика и видеа преко мобилних телефона постали су начини за ширење и конзумирање вести о протесту“ (Comninos, 2011:9).

Стивен Хејдеман (Steven Heydemann) пак наводи да је овај модел контроле заправо усавршаван у дужем периоду, чак и у међусобној комуникацији арапских земаља, углавном онима из Персијског залива. Према Хејдеману „у ширем смислу, оно што се појавило у арапском свету је хибридни приступ управљању интернетом и новим медијским комуникационим технологијама, што је карактеристика за ауторитарну надоградњу. Режији су постали отворенији и ка прихватању ових технологија. Они признају њихове друштвене, политичке и економске користи. Ипак, они такође асимилују ове технологије у ауторитарне стратегије управљања, користећи их како би побољшали и надограђивали своје капацитете да држе дугме на својим грађанима, и да их окружују са "вишеслојном архитектуром контроле". Поред тога, и у складу са надградњом као регионалним феноменом, управљање новим комуникационим технологијама је област у којој Режији уче једни од других. Унакрсно учење и регионална размена техника и стратегија међу арапским владама посебно је важна.

количине интернет садржаја (као што је *YouTube*) блокирао је тунижански интернет филтер. *Facebook*, који у то време није била блокиран, постао је важна платформа за ширење вести о Буазизију и револту у Сиди Бузиду. Твитер, иако се много мање користио у Тунису, такође је био подређен ширењу обавештења о протесту. Широм света, многи заинтересовани за догађаје су користили Твитер и Фејсбук као прву луку за прилив информација о Тунису. Вести са *Twitter*-а о догађајима у Тунису служиле су да инспиришу људе широм региона, као што је египатски активиста Гиги Ибрахим, који је, након сведочења о паду председника Туниса, Зина ал-Абидина Бен Алија, твитовао: "Тунижанска револуција је твитеризована... историју су исписали људи #sidibouزيد #Tunisia" (Comninos, 2011:8).

²⁴ „У Египту су платформе за социјално умрежавање као што су *Facebook* и *Twitter* коришћене за најављивање и давање публицитета почетним протестима 25. јануара 2011. *Facebook* групе као што су Ми смо сви Калед Саид ("We are all Khaled Said") и Шестоаприлски Покрет младих ("The 6th of April Youth Movement") позивали су на демонстрације 25. јануара. Планови и порука протеста такође су дистрибуиране конвенционалним средствима као што су преношење информација усменим путем, фотокопираним лецима и е-поштом са ПДФ датотеком која објашњава планове за протесте. *Facebook* се такође користио за најављивање протеста у многим другим земљама у региону БИСА, где је чини се практично сваки позив на протест на почетку 2011. године био подржан од стране неке врсте *Facebook* странице, догађаја или групе. КГС је коришћен за достављање порука демонстраната на националном, регионалном и на глобалном нивоу, и да обезбеди пренос уживо, вести и мишљења. Информације су често шириле на *Twitter*-у, где су устанци често имали сопствене хештегове. *Twitter* хештегови #SidiBouزيد, #Jan25, #Jan30, #Feb14, #Feb17 #Mar11/#ksa, #Yemen/#Yamen, #Kuwait, и #Syria су редом коришћени упућујући на протесте у Тунису, Египту, Судану, Бахреину, Либији, Саудијској Арабији, Јемену, Кувајту и Сирији“ (Comninos, 2011:8-9).

Регионални и међународни састанци који окупљају арапске званичнике - понекад под покровитељством америчких организација за промоцију демократије - пружају могућности за размену идеја и искустава о стратегијама за ефикасније управљање новим технологијама. Постоје и докази о билатералној размени арапских влада у такве сврхе“ (Heydemann, 2007:23).

Мартин Бек (Martin Beck) истиче да је „посебно необична била употреба нових друштвених медија током арапског пролећа, што је у супротности са релативно ниском арапском учешћем на интернет страницама до краја двадесетог века. Екстензивна листа заједничких фактора између Арапског пролећа и неких аспеката глобализације противречи континуираном истраживању у духу "оријентализма". Међутим, још је интересантније и изазовније, питање да ли ван аспекта "експанзије" као инхерентне особине глобализације, конкретни каузални или интенционални чиниоци везани за глобализацију могу допринети објашњењу арапског пролећа. Овде можемо разликовати три димензије: организациону/ комуникативну димензију, политичку димензију и економску димензију“ (Beck у Mason, 2014:18).

Уједно, и овај аутор негира приписивање Арапском пролећу карактера „*Facebook* револуције“, сматрајући да „Арапско пролеће није заправо био догађај друштвеног умрежавања. У већем степену, демонстранти су циљали процес доношења политичких одлука. Другим речима, *Twitter*, *Facebook* и тако даље нису били начин сами по себи, већ су били важна средства политичке борбе. Па ипак, изгледало је да су неизоставни за изражавање арапског пролећа. На пример, у значајним случајевима (потенцијални) демонстранти су тек упознали своју (потенцијалну) снагу кроз масовну употребу нових друштвених медија и искористили своје специфичне способности за ефикасно организовање, упркос неповољним околностима које су поставили режими“ (Beck у Mason, 2014:18-19).

2.5. Различит одговор државних структура на протесте

Одговор државних структура на арапско пролеће имао је распон од затечености и неспремности за адекватну и брзу реакцију с којом се суочио режим Бен Алија у Тунису, преко отказивања послушности ударних снага режима, што је био случај у Египту, па до раздвајања по територијалним, племенским и фракционашким линијама у случају Либије, Јемена и Сирије, и других протеста који у контексту реализованих преврата нису имали значајнијег успеха.

Керолајн Абадир (Caroline Abadeer) и Скот Вилијамсон (Scott Williamson) полазећи од најчешћих критеријума за анализу различитих одговора на протесте и исходе уочавају као превасходно важну почетну позицију држава, имајући у виду облик владавине, економску снагу, и апарат силе. Користећи као факторе монархизам, нафтно богатство и позицију војске, запажају њихов утицај на различите исходе догађања у појединим земљама, где су неке искусиле побуне у пуном смислу, а друге биле место демонстрација с ограниченим ефектима.

Ови аутори указују да је, „од осам монархија у региону, само Бахреин доживео значајан устанак. Од осам регионалних режима богатих нафтом, два су доживела устанке – Бахраин и Либија. Од шест земаља у региону које су и нафтом сиромашне и нису имале наследне монархије, четири су доживеле устанке – Египат, Тунис, Сирија, и Јемен“ (Abadeer, Williamson, 2014). Дакле, у случају монархија богатих нафтом осим Бахреина, по страни или минимално захваћени остали су Саудијска Арабија, Уједињени Арапски Емирати, Кувајт, Катар и Оман, као и монархије оскудних нафтних ресурса, тј. Јордан и Мароко.

С друге стране међу арапским земљама које нису монархије, а имају богата налазишта нафте, на удару се нашла Либија, док су Алжир заобишли већи немири, те користећи наведене критеријуме Абадир и Вилијамсон указују да је Арапско пролеће заправо највише погодило не-монархије оскудних нафтних ресурса, тј. Тунис, Египат, Сирију и Јемен, осим Мауританије и Судана.

Њихов закључак је да „присуство монархизма и нафтног богатства смањује вероватноћу устанка успостављањем баријера за ескалацију протеста. У монархијама, те баријере су делимично укоренење у структури режима. У овим врстама владања, краљ столује без оспоравања, а законодавне институције често се састоје од широког спектра фракција које су у међусобној равнотежи и надмећу се на изборима. Овај аранжман повећава кредибилитет реформи које нуди монарх, јер он може да уступи смислена овлашћења без жртвовања своју позиције, и демотивише противљење подношењем захтева за радикалне промене“ (Abadeer, Williamson, 2014). Абадир и Вилијамсон сматрају да ће се у овом случају „мање вероватно захтевати склањање монарха а вероватније је да ће позвати на унутрашње реформе, јер су реформе достижне без смрти владара а неспособност изабраних званичника често изгледа да је извор већине проблема. Сходно томе, протестима се лакше управља и представљају мање претњу режиму. Ова динамика је била очигледна у Мароку и Јордану, где значајни протестни покрети никада нису развили довољно кохерентне захтеве да угрозе

режим, а брзо су дезактивирани монарховом понудом реформи, које најчешће никада нису у потпуности реализоване“ (Abadeer, Williamson, 2014).

С друге стране по Абадир и Вилијамсону „у нафтом богатим режимима, финансијска средства обрачуната од нафте стварају баријере за ескалацију подизањем цене за учешћа на демонстрацијама. Владе могу да се ослоне на своје ресурсе да би понудили грађанима финансијске подстицаје који помажу у њиховом смиривању и на тај начин смањују вероватноћу устанка. Неколико арапских режима покушало је да користи ову тактику како су се немири ширили регионом, повећањем јавних зарада и субвенција на основне производе“ (Abadeer, Williamson, 2014).

Улога апарата силе је практично незаобилазна, па Абадир и Вилијамсон указују на мишљења да је „снага режимског апарата принуде најважнији фактор у одређивању динамике конфликта у протестима покренутим друштвима. Заговорници ове позиције тврде да ће диктатори вероватније опстати ако оружане снаге одлуче да остану лојалне режиму, док њихово одступање чини вероватнијим да ће револуција бити успешна” (Abadeer, Williamson, 2014).

Делакаура с позиције овог гледишта истиче да „успех или неуспех побуне зависи и од тога да ли су режими успели да задрже лојалност својих кључних савезника, најважније војске и безбедносних служби, као и важних делова грађанства“ (Dalacoura, 2012:69). Међутим, по њој је „реакција режимских лидера на побуне, која је делимично имала везе с личним избором и карактером, била пресудна у одређивању како ће се развити“ (Dalacoura, 2012:69). Тако је „реакција Бен Алија била спора и слаба, вероватно зато што је био изненађен: он се појавио у телевизијском говору тек 28. децембра, а онда, опет са закашњењем, 10. јануара. Насупрот томе, Гадафијев режим је брзо и одлучно реаговао, што је повећало његове шансе за преживљавање (мада је такође подигао ниво насиља и призвао спољну интервенцију). Међутим, док чврстина и одлучност могу бити ефикасни, прекомерна реакција може имати супротан резултат. Демонстранте у Бахреину је већ у раној фази разбеснела полицијска репресија. То је допринело маргинализацији умерених снага и у оквиру режима и опозиције, које су заступали принц престолонаследник Салман бин Хамад Ал-Калифа и Ал-Вифак, који је ометао компромис. У Сирији, насиље режима "готово сигурно је било примарни разлог раста протестног покрета и радикализације“ (Dalacoura, 2012:69).

У погледу деловања аутократских режима Доц подсећа на четири главна елемента на којима по Вилијаму Кванту (William Quandt) аутократе заснивају свој опстанак, а то су идеологија, репресија, накнаде и елитна солидарност. С тим у вези

Доц истиче да „у Тунису и Египту идеолошка оправдавања владавине већ дуго нису успевала да утичу на становништво. Прихватање неолибералне реторике од стране владајуће елите их је одвојило од њиховог социјалистичког и развојног оправдања за ауторитарну владавину. На свом месту, све више су се прибегавали завереничком национализму, приписујући економски неуспех сеновитој и променљивој коалицији спољних актера. С обзиром на блиске радне односе Хоснија Мубарака са израелском владом и финансијске зависности Египта од америчке помоћи, употреба националистичке параноје као оправдања за владавину била је ограничена” (Dodge у Kitchen, 2012:10).

Такође Доц у анализу слабљења структуре режима укључује свакако пресудно важан економски моменат. „Све отворенија природа корупције режима у Египту и Тунису била је омогућена искључивањем већине становништва из економије. Чланови породице владајуће елите разметали су се својим богатством на улицама Туниса и Каира док је животни стандард већине становништва стагнирао. Подршка за револуционарне промене постепено се ширила како је проценат становништва између 15 и 29 година старости, порастао за 50 процената у Тунису и 60 процената у Египту од 1990. године. На крају, како се чланство коалиције лишене имовине увећало, способност египатског и туниског режима да обезбеде исплате, такође је било стављана под све већи притисак. Да би поткупила своје становништво, египатска влада је наводно трошила 3 милијарде долара годишње субвенционишући цене хлеба (Египат је највећи светски увозник пшенице са Тунисом који је на седамнаестом месту)” (Dodge у Kitchen, 2012:10-11).

Доц даље указује да је „кроз читаву 2007. и 2008. годину светска цена пшенице стабилно расла, што је довело до повећања цене хлеба у Египту од 37%. Иако је смрт Мохамеда Буазизија деловала као катализатор за одрживи протест против раније снажних диктатура у Тунису, Египту а затим Либији и Сирији, структурни покретачи већ дуго су били на снази. На крају, уочи масовних уличних протеста распршила се солидарност међу елитом, као Квантов четврти стуб стабилности режима. У Тунису Бен Али је наредио Рашиду Амару (Rachid Ammar), начелнику генералштаба да пуца на демонстранте. Уз стратегијско разматрање све веће непопуларности председника и свог сопственог места у било којој будућој пост-режимској промени Туниса, Анвар је то одбио и запечатио судбину владавине Бен Алија. Слична динамика је ускоро била на делу у Египту, где је фелдмаршал Мохамед Хусеин Тантави (Mohamed Hussein Tantawi) одбио да нареди војсци да пуца на демонстранте, чиме је загарантовао свој опстанак

након промене режима што је неизбежно следило након његовог одбијања да санкционише насиље” (Dodge у Kitchen, 2012:10-11).

Уједно, једно од доминантних гледишта је и то да је осим спољне подршке у циљу избегавања евентуалне нафтне кризе, додатна снага која је успела да се одупре променама изразита племенска и интересна повезаност владајућих породица и разгранате мреже подржаваоца суплеменика у чијем интересу такође није била промена власти.

Назих Ајуби (Nazih N. Ayubi) појашњава да „у свим земљама Арапског полуострва (са изузетком Јемена) државом управља "традиционално" племенско руководство. Предзнаци се могу разликовати - краљевство, султанат, емират, итд. - али суштина је увек наследна и патријархална. Не само вођство држава, већ и најосетљивије министарске портфеље у овим земљама држе владајуће породице и њихови следбеници. Постоје и значајне варијације у нивоу друштвене и политичке контроле. Бахреин се обично сматра социјално најлибералнијим (са великим бројем жена које раде, релативно отвореном забавом итд.), док је Кувајт (или је био) обично сматран, компаративно говорећи, политички најотворенији (са парламентом који се уз признање да покрива мали део становника Кувајта - поновно успоставља, и са умерено либералном штампом, итд.). С друге стране, Оман има репутацију да је политички најрепресивнији, док се Саудијска Арабија сматра друштвено најрепресивнијом. Међутим, ипак би било разумно рећи да су све ове земље углавном конзервативне, како у њиховом политичком тако и у социјалном погледу (погоднији израз, поготово међу стратезима, је прилично занемарљива и често погрешна реч "умерене"). Е.Р. Петерсон (1977) је показао како се ове "државе" формирају око језгра владајуће породице која контролише политичко руководство и војне снаге и главне министарске портфеље. “ (Ayubi, 2008:230).

Ајуби додаје да се породичним везама умрежена елита допуњује и то „другом елитом која се састоји од кланова шеика из других великих племена у држави. Њихова припадност се обезбеђује путем субвенција, међусобних бракова и постављења у влади” (и франшиза за стране производе). У неколико држава, представницима главних племена и трговачких породица су додељена места у консултативном скупштинама“ (Ayubi, 2008:230-231).

2.6. Трансформација протеста у побуну/револуцију

Најизраженији случајеви прерастања протеста у побуну и отворени грађански рат су Либија, Сирија, и Јемен који се истовремено због обима разарања могу сматрати највећим губитницима Арапског пролећа. Наиме, када улични протести нису остварили очекивани ефекат попут оног у Тунису или Египту, а покушаји побуне успешно угушени, на драстичну трансформацију и појачавање интензитета директно су утицали спољни актери.

У Либији су западне силе, најпре јасном подршком противницима режима Моамера ел Гадафија, а потом, када је његов одговор био неочекивано јак, отвореном интервенцијом, надоместили ону недостајућу снагу која је фалила унутрашњим чиниоцима побуне да самостално постигну постављени циљ. Али, с тим у вези, како наводи Цереми Салт, „уништење цамахирије оставило је Либију у фрагментисаном турбулентном стању, са наоружаним групама које не показују намеру, нити да се разоружају, нити да признају ауторитет централне власти, тако да номинално и нема стварне власти. То није била револуција, већ уништавање једне арапско-афричке државе од стране Велике Британије, Француске и Сједињених Америчких Држава“ (Salt, 2012:55).

У случају Сирије протести се јесу трансформисали у устанак, а потом и у оружани сукоб, у великој мери због саме реакције режима, али у овом случају нису довели до преврата због јасног противљења спољног фактора. Наиме, као што ће САД помоћу Саудијске Арабије као посредника сачувати режим у Бахреину, или на сличан начин, али против режима, интервенисати у Јемену, у случају Сирије, заслугом Русије, отворена агресија је спречена у последњи час, мада је до интервенције Запада ипак дошло, али индиректно, кроз војно деловање локалних западних патрона и подршку различитим плаћеничким војскама који ипак безуспешно покушавају да с власти уклоне режим Башара ел Асада.

Међутим, посматрано из угла научног објашњења, оно што се последично догодило од почетка протеста па до коначних исхода у великој мери одступа од теоријских очекивања. Наиме, Седрик Дупон (Cedric Dupont) и Флоренс Песи (Florence Passy) се у том погледу питају „како можемо дати смисао протестима и револуционарним процесима који су изгледали мало вероватни у овим јаким државама и slabим друштвима?“ (Dupont, Passy, 2011:447).

По овим ауторима, у суштини је реч о два отворена питања, односно, „прво, како објаснити ове догађаје на основу постојећег знања о политичкој теорији протеста? Истраживачи друштвених покрета развили су три главна теоријска начина разумевања протеста: теорију политичког опортунитета, која наглашава важност политичких фактора који ограничавају или олакшавају појаву и развој протеста; приступ мобилизације ресурса који наглашава важност организације протеста, нарочито путем мрежа и веза између различитих сегмената становништва; и на крају, теорију уоквиривања, која наглашава неопходност когнитивне револуције или трансформације свести како би се просто незадовољство претворило у протест и изношење захтева“ (Dupont, Passy, 2011:448).

Дупон и Песи се питају „да ли ове теоријске могућности обезбеђују истраживачима друштвених покрета јаке аналитичке алате како би објаснили, како и зашто, су људи изашли на улице да би срушили ауторитарне режиме?“ (Dupont, Passy, 2011:448), односно, „да ли уз помоћ нашег садашњег знања, истраживачи друштвених покрета могу да објасне смисао Арапског пролећа?“ (Dupont, Passy, 2011:448).

При томе друго питање везују за размишљање „да ли ови догађаји изазивају наше садашње теоријске моделе и приморавају нас да ревидирамо постојеће теоријске оквире? Ако је тако, у којој мери и у којим конкретним тачкама? Догађаји Арапског пролећа позивају истраживаче да тестирају и можда ревидирају теоријски корпус који је углавном развијен за примере у западном свету“ (Dupont, Passy, 2011:447-448).

Али имајући у виду присутне недоумице, управо је трагање за дубином проблема који су изнедрили Арапско пролеће једно од решења овог двоструког питања, што захтева и појединачну анализу узрока, и анализу на нивоу читавог арапског света који је последице промена најјаче и осетио, још увек се опорављајући од низа отворених проблема за које се сматрало да ће превратима бити решени.

3. Преврати у Тунису и Египту као почетак револуционарног таласа

Искра која је најпре запалила север Африке, а потом и Блиски исток, арапски свет увела у нови циклус хаотичних односа, нарушила крхки међународно-правни поредак, вративши на међународну сцену праксу испољавања моћи у форми дуплих

стандарда и огољеног интервенционизма, потпаљена је у Тунису. Изненадним догађајем многи су били затечени, и владајући режим, и обичан народ који је са стране, у неверици, посматрао шта се дешава на улицама тунижанских градова, али подједнако су били узнемирени и ауторитарни режими у окружењу, као и грађани тих земаља који су с нестпљењем ишчекивали коначни исход немира.

Истовремено, и многи грађани широм света, посебно Европе, који су Тунис, нарочито кроз призму глобалних медија прилично површно посматрали само као популарну туристичку дестинацију и ништа више од тога, били су изненађени развојем ситуације. У крајњем случају и већина стручњака за арапски свет је била изненађена чињеницом да је критична маса која ће покренути промене створена баш у Тунису, релативно умереној, ни политички, ни економски, а ни по бројности популације (око 10.500.000 према подацима из 2011. године²⁵), географској површини (око 163.610 км²) и позицији (северозапад Афричког континента), не толико истакнутој земља арапског света. Ипак, када се мало загребе испод површине, уочљиви су многи показатељи²⁶ да је до скоро идеалистичка представа о уређености и стабилном развоју, ове „најевропскије од свих арапских земаља“ прилично упитна.

Након догађаја у Тунису улични протести који су пратили „револуцију јасмина“ су убрзано почели да се шире по целом арапском свету, и постало је јасно да Тунис неће остати изоловани случај. Уз опипавање пулса других владара, протести различитог интензитета су се већ крајем децембра 2010. прелили у Алжир, а потом у јануару 2011. у Јордан и Оман, где су унели страх унутар владајућих структура ових земаља, али и других арапских земаља којима су немири били практично пред вратима.

Ипак, следећи на удару таласа народног гнева био је Египат, једна од најутицајнијих земаља арапског света, а уједно и земља велике територије (1.010.000 км²), и броја становника (82.079.636 према проценама из Светске књиге чињеница²⁷ за 2011. годину), те је промена власти у овој земљи значила и прогресивно ширење потреса на цео регион.

²⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ts.html> приступљено 5.9.2012. године

²⁶ Дафне Хохман Ренд (Dafne Hochman Rand) сматра да су претходница Арапском пролећу била „три покретача политичких промена који су се јавили у региону 1990-их и током 2000-их: а) све више захтева за слободом изражавања, што је временом створило проширивање јавне сфере, простор за јавну дебату ван државне контроле; б) покушаји де-демократизације од врха до дна, јер су власти иницирале нове реформе владавине права да би ограничили политичка права; и ц) образац реформи либерализације, које су временом затајиле, јер су нове вође које су дошле на власт на прелазу у двадесетпрви век изгубили интерес за реформисање.“ (Hochman Rand, 2013:xi).

²⁷ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/eg.html> приступљено 21.3.2011.

Свакако имајући у виду многе контрадикторности у погледу природе саме побуне, у овом делу рада распон анализе креће се од основне тезе студије *да је заостатак у модернизацији арапских друштава био примарни предуслов таласа протеста који је захватио арапске земље крајем 2010. године, а тиме и предуслов несумњивог уплитања спољног фактора*, па све до опције да је народна побуна започела у Тунису, а настављена у Египту, јер је у западним политичко-безбедносним круговима оцењено да ће се власт у тој земљи најпре урушити и тако започети домино ефекат.

Ипак, уз осврт на различите перцепције догађаја, акценат је стављен на хипотезу *да су протести у Тунису били резултат спонтаног окупљања народа, а у другим земљама арапског света је талас протеста уследио због раширеног уверења да су политичке промене могуће, као и преклапања интереса више фактора који су подстакли немире и изазвали Арапско пролеће*²⁸.

3.1. Карактеристике државног уређења Туниса и Египта

Пре него што је осамостаљењем 1956. године стекао независност и републиканско уређење, Тунис је дуги низ година био француска колонија под директном страном управом. Ово је свакако имало значајне последице по изградњу и форму репресивног према народу, и послушничког према вођи, административног апарата, а као и у случају других земаља које су деценијама биле западне колоније, ни Тунис није изузетак у погледу одливања ресурсних богатстава и експлоатације јефтине радне снаге уз богаћење мањине.

Ипак било је одређених специфичности које су утицале на то да се у смислу развоја, случај Туниса помало разликује. На ово је у великој мери утицало то што је Тунис као „француски протекторат, трајао седамдесетпет година, од 1881. до 1956. године, а Тунижани нису добили унутрашњу аутономију (самоуправљање у домаћим пословима) до 1955. године. С изузетком Алжира, ниједна друга медитеранска земља није прошла кроз страно туторство толико дуги период“ (Moore, 1965:16).

Пресудна је свакако била и бројност досељеника из Западне Европе. Хенри Клемент Мур (Henry Clement Moore) наводи да је 1881. године било око 700 Француза

²⁸ Овај термин се усталио, како примећује Хамид Дабаш (Dabashi, 2012), и због календарске коинциденције и због метафоричног значења јер „означава и период године који је започео, и метафорички наговештава доба наде, вере, плодности и поновног рађања“ (Dabashi, 2012:xviii).

и 11.200 Италијана (већином радника); до 1911. године било је 134.000 Европљана, а до 1956. њихов број се готово дуплирао, чинећи константно седам посто укупне популације. Нигде ван Северне Африке, у афро-азијском свету, једино са изузетком Јужне Африке, није било тако велике концентрације европског становништва“ (Moore, 1965:16).

Мур такође истиче да се Тунис „за разлику од Алжира, никада званично није сматрао саставним делом Француске“ (Moore, 1965:16), и да иако су досељеници свакако утицали на модернизацију тунижанског друштва у смислу урбанизације, секуларизације, образовања, као и развоја западних економских образаца, они „никада нису били довољно бројни или моћни да спроведу „асимилацију“ аутохтоног становништва“ (Moore, 1965:16). Ипак, „скупа, ови фактори послужили су не само да се рашире нове идеје и начини живљења, већ и да се у оквиру домаћих друштава створе скупови отуђених појединаца и класа“ (Moore, 1965:16). А корак ка индивидуализацији, у делу света где је појединац махом потчињен групи, свакако је допринео да се тунижанско друштво издигне изнад традиционалистичких пракси остатка арапског света и приближи европском модернизацијском тренду развоја индивидуализма.

Међутим, осамостаљивање Туниса које је уследило француским повлачењем 1956. године донело је пред нову власт предвођену харизматичним вођом Хабибом Бургибом различите изазове, и то пре свега оне које се тичу државног устројства. Политички систем који је у покушају консолидације власти успоставио Бургиба, Мур је назвао „председничком монархијом“ („*presidential monarchy*“). По Муру, овај термин осликава „дуалну природу стила Бургибиног лидерства – који подсећа на традиционалне аутократе углавном зависне од модерних политичких структура“ (Moore, 1965:71), и тако указује да је република као облик државног уређења у случају оних арапских земаља које се тако легитимишу више формалног него суштинског карактера.

Надовезујући се истом линијом размишљања Томас Шилер (Thomas Schiller) напомиње да се упркос честој идеализацији првих година независности Туниса, „чак и на почетку, Бургибин режим²⁹ кретао у правцу ауторитаризма. Он сам је доносио све кључне политичке одлуке. Истинска демократија никада у ствари није била на дневном

²⁹ Шилер напомиње да је упркос многим погрешним потезима и лутањима у тражењу политичког пута „Бургиба усмерио земљу ка модернизацији од самог почетка, укључујући и далекосежне политике родне равноправности и амбициозни програм образовања. Његова политика је била изразито секуларна по природи, упркос повременим компромисима са исламистичким групама. За многе Тунижане и данас се Бургиба и даље сматра једним од највећих људи у земљи, неком врстом очинске фигуре за нацију“ (Schiller, 2011:7).

реду“ (Schiller, 2011:7). Суноврат је по Шилеру кренуо када је Бургиба 1975. постао доживотни председник. „Политички систем Туниса почео је да се фосилизира а привреда је ушла у кризу. 1980-те су у Тунису биле у знаку Бургибиног лошег здравственог стања, распрострањеног непотизма и корупције и наставка немира који су брутално гушени“ (Schiller, 2011:7).

Занимљиво је да је успостављени систем наставио да функционише и након Бургибиног склањања с позиције председника. Сукцесор је само преузео полуге власти, уносећи незнатне измене у функционисање система, пре свега у виду „самопромоције“³⁰ као регионалног фактора стабилности“ (Schiller, 2011:6). Дакле, довођењем оданих људи на водеће положаје практично су се само имена променила, док је принцип деловања уз незнатне модификације остао непромењен.

У том погледу, као и у случају других свргнутих арапских диктатора, и Зин ел Абидин Бен Али (Zine El Abidine Ben Ali), рођен 1936. године, до позиције најмоћније особе у земљи дошао је као изданак затворених војно-политичких кругова државног система. Иако је своју каријеру једне од најзначајнијих политичких фигура не само Туниса, већ и целокупног арапског света завршио присилним напуштањем функције председника, Бен Али је претходно деценијама успешно опстајао у врху власти мењајући једну високу политичку функцију другом.

Да би дошао до циља, очигледно макијавелистички вођен, није бирао средства будући да је иако је у тинејџерским данима био члан Дестур покрета, са у основи снажним антиколонијалистичким идејама, без проблема током војне обуке прихватио усавршавање у Француској и Сједињеним Америчким Државама. Бен Али је свакако био успешан официр који се крупним корацима кретао ка врху, па је тако до прве утицајне позиције дошао већ 1964. године, да би све до 1974. године, дакле читаву деценију био на челу војне службе безбедности, када постаје војни аташе у Мароку. Недуго затим, након три године враћа се у Тунис и долази на чело националне службе безбедности, да би опет након краће паузе и позиције амбасадора у Пољској на коју одлази 1980. године, по повратку у земљу 1984. године, постао државни секретар за

³⁰ Шилер такође указује да је „самопрокламована слика режима као фактора стабилности у региону, често била прихваћена без примедби. О правој истини иза ове фасаде - репресији и корупцији - углавном су говорили експерти и новинари. Тако да не чуди да данас многи Тунижани оптужују Запад да је претуго гледао кроз прсте истинском карактеру режима и да су толерисали ауторитарну природу из чисто себичних разлога, односно борбе против исламистичког екстремизма и заустављања тока илегалних миграната. Чак и економски и социјални успеси Туниса се поново процењују након недавног потреса, па чак и добростојећи Тунижани сада љутито тврде да нису били упознати са нивоом сиромаштва у својој земљи, посебно у унутрашњости земље“ (Schiller, 2011:6).

националну безбедност, министар унутрашњих послова 1986. године, и коначно премијер 1987. године (Shami, 2009, Kamrava, 2011, Rogan, 2012, Mattar et al, 2004).

Како је већ показао да је успешан у сузбијању немира, што је чинио 1978. и 1984. године, следећи корак је било елиминисање политичких непријатеља па је тако када је постао премијер 1987. најпре елиминисао Покрет исламске тенденције као противника секуларизма председника Хабиба Бургибе, а потом и Бургибу као доживотног председника који је са те позиције суверено владао од 1956. године. Сама смена извршена је мирно 7. новембра 1987. године, у дану који ће због величања новог вође ускоро постати национални празник (Hitti, 2002, Kamrava, 2011, Rogan, 2012).

Будући да су последње године Бургибине власти биле прилично тешке „овај пуч без крви, који је у историјске књиге ушао као "медицински пуч" („*medical coup*“), чини се да је означио свитање нове ере за Тунис. И заиста, почетне изјаве Бен Алија и његове свите чинило се да буде неку наду. Требало је да буде више политичке отворености, спроведених реформи у политици, економији и друштву уопште, а политички затвореници да буду пуштени“ (Schiller, 2011:8). Међутим убрзо је уследило разочарање. „Политика отворености био је кратког века. Док је Бен Алијев груби обрачун са исламистичком опозицијом био подржан у наредним годинама од стране многих Тунижана средње и више класе, обрачун је праћен значајним јачањем снага безбедности“ (Schiller, 2011:8).

Тако је обрачун с исламистима послужио да се оправда повећање бројности безбедносних снага, које ће у ствари постати оснажена преторијанска гарда новог владара који је спремао елиминацију постојећих и потенцијалних противника на дужи рок. „Свака врста политичке опозиције у ствари је била потискивана наредних година, док су медији стављени под строгу контролу. Бен Али је у суштини од Туниса створио полицијску државу која је била без премца у односу на остале државе региона. Поново је биран са никада мање од 89 одсто 1989., 1994., 1999., 2004. и 2009. године. „Промена од 7. новембра“ која је слављена скоро сваком јавном изјавом је у ствари довела до још репресивнијег режима него што је био у Бургибиној ери“ (Schiller, 2011:8). Чак је и матрица владања простором карактеристична за арапске аутократе остала непромењена, а у складу с њом, својим малим империјама „вође су управљале прожимајућим физичким присуством, са сликама вођа које красе сва места, од јавних аутобуса до хотелских лобија, подсећајући грађане на успостављени политички поредак“ (Hochman Rand, 2013:vii). С друге стране, ништа мање узбудљив није био ни развој политичког окружења, а ни политички успон Бен Алијевог колеге Мубарака.

Наиме, након Другог светског рата када су почела превирања у западним колонијама, и Египат је тражио свој независни пут. У револуцији из 1952. године, познатој као „Револуција 23. јула“, део војске, тзв. „Покрет слободних официра“ који су предводили Мухамад Нагиб и Гамал Абдел Насер организовао је пуч и збацио краља Фарука. Међутим, будући да су то околности дозволиле резултат је био много већи. Тако је Египатска револуција омогућила да буде укинута англо-египатски кондоминијум над Суданом, чиме је истовремено прекинута и британска колонијална окупација Египта, а уставна монархија замењена републиком (Hitti, 2002, Mattar et al, 2004, Kamrava, 2011).

Спречивши заверенички покушај делова власти и Муслиманске браће да га елиминишу, Насер је контраударом збацио Нагиба с места председника, преузео водећу позицију у држави, и установио државну политику која ће га конфронтирати са Западом, али истовремено учинити једним од највећих лидера арапског света. Ипак, тих првих година формалне самосталности није било мира за египатску власт, јер су затегнути односи са новоформираном израелском државом, али и са силама које нису хтеле да се помире с губитком територија, стварали све већи притисак (Hitti, 2002, Mattar et al, 2004).

Одлука да се национализује Суецки канал довела је чак и до краткотрајног рата 1956. године са Израелом, Француском и Великом Британијом који су ипак због негодовања широм света морали да се повуку са Синајског полуострва. Насер је након ове победе имао велике амбиције, а развијајући политику панарапског јединства Египат је чак у једном кратком периоду од 1958.-1961. године био у заједничкој Уједињеној арапској републици са Сиријом. Насеров утицај се ширио регионом, али и даље од њега посебно када је 1964. дошао на чело Покрета несврстаних. Након пораза у Шестодневном рату са Израелом 1967. године, Насер се поново уздигао, успео да поврати изгубљену територију, и уз покушаје деполитизације војске започне и низ других, политичко-економских реформи уоквирених „насеризмом“ као скупом арапског национализма, анти-империјализма, социјализма, солидарности и несврставања (Esposito, 2004, Mattar et al, 2004, Duri, 2012).

Након Гамала Абдела Насера који је преминуо 1970. године, полуге моћи у Египту преузима Мухамед Анвар ел Садат и на позицији председника остаје више од деценије. Садат је само делимично наставио Насерову политику, чак сменивши потпредседника Алија Сабрија, и министра унутрашњих послова Шаравија Гому, ипак

изграђујући свој стил владања заснован на наставку секуларизма³¹, економском отварању земље и вишестраначју у политичком животу. Након Октобарског (Јом Кипурског) рата из 1973. године и повратка Синајског полуострва у састав Египта, Садату је порастао рејтинг, међутим не код већине популације јер осим што је потписао мировни споразум са Израелом, и за то чак заједно са израелским премијером Менахемом Бегином добио Нобелову награду, Садат је практично напустио политику отворене подршке Палестинској држави, а због одбијања да по том питању сарађује са другим арапским државама, Египат је читаву деценију, од 1979. до 1989. године, због самосталне неконсултативне политике био искључен из Арапске лиге. Мир са Израелом Садату никад није опроштен, и један је од разлога атентата на њега 1981. године. када га након једанаест година на власти замењује Хосни Мубарак (Husni Mubarak), рођен 1928. године у округу Манафија (Esposito, 2004, Mattar et al, 2004, Duri, 2012).

Мубарак је свакако оставио траг као једна од најистакнутијих фигура арапске политичке сцене. Његов успон у државним структурама креће завршетком војне академије 1949. а посебно ваздухопловне академије коју је завршио следеће године. „После кратког мандата борбеног пилота, служио је као инструктор у Ваздухопловној академији од 1954. до 1961. године. Провео је следећу академску годину на Совјетској Генералштабној академији. Био је командант Ваздухопловне академије од 1967. до 1969. године, начелник штаба Ваздухопловних снага од 1969. до 1971. године, а затим начелник Генералштаба од 1971. до 1974. године. Преузео је руковођење ваздушним припремама Египта за Арапско-Израелски рат 1973. године. Због изузетних достигнућа у рату, унапређен је у чин маршала ваздухопловства 1974. године. Председник Анвар Ал-Садат га именовао је за потпредседника 1975. године, а Мубарак му је служио одано наредних шест година“ (Mattar et al, 2004:1593).

Као неко ко је готово непрекидно био у непосредном Садатовом окружењу био је очекивани наследник трона. У том смислу, „након што је Садат убијен у октобру 1981. године, Мубарак је убрзо преузео председавање, званично био номинован у року од недељу дана од стране Националне демократске странке, и потврђен без икаквог противљења националним референдумом. По преузимању, обећао је да ће се бавити економским и социјалним проблемима Египта, покушати да сузбије фаворизовање и

³¹ Вилијем Марк Хабиб (Набеев, 2012) посебно указује да је Египат као секуларна држава грађан и кроз однос према политичком исламу, Ирану и религијским мањинама, нарочито Коптима.

корупцију која је обележила Садатове последње дане, и ослободити многе политичке и верске лидере које је Садат послао у затвор“ (Mattar et al, 2004:1593). Ипак многа обећања нису испуњена, а убрзо је из кабинета uklонио и све преостале Садатове кадрове.

Нови председник само је наставио тамо где су претходници стали, јер египатски политички систем иако са републичким уређењем, суштински је био скројен тако да буде у служби једног човека и елите која га окружује. Ипак, по много чему сличан другим арапским аутократским системима, Египат је често у многим стварима био испред других арапских земаља, и пионирски задавао одређене стандарде. Тако је „институционално, знак промена у БИСА републикама било прихватање вишестраначких избора након вишегодишњег оправдавања легитимности једнопартијске владавине. Египат је под Садатом током 1970-их започео вишестраначки изборни тренд у арапским републикама. Хосни Мубарак је затим надоградио политичке реформе које је предузео Садат, што је поништено политичким немирима и убиством Садата 1981. године. Мубарак је одржао парламентарне изборе 1984., 1987., 1990., 1995., 2000. и 2005. године. Вишестраначки директни председнички избори одржани су први пут 2005. године“ (King, 2009:8). Ипак, у питању су биле само козметичке промене, при чему је заправо стари облик ауторитарне владавине само реорганизован и прилагођен новом времену.

3.2. Специфичности владавине Бен Алија и Мубарака

Проистекли из практично истог окружења политичко безбедносног сектора, а захваљујући снажној подршци војног естаблишмента који им је омогућио успон и трајање, и Бен Али и Мубарак су били продукти система чија моћ је расла упоредо с њиховим успоном. Ни један, ни други, као уосталом ни остали властодршци нису се либили да повремено кроз сарадњу с одређеним деловима опозиције спроводе наводне политичке, економске или друштвене реформе „ради враћања на прави пут“, или „бољег живота свих грађана“. Ипак, као и у случају других владара „ови стратешки напори чинило се да делују: испоставило се да су аутократе домишљато у неким случајевима биле корак испред у скретању политичких притисака који су их окруживали – било ревизијом медијског кодекса за владање у разгранатом медијском

простору или ревизијом устава ради пажљивог ограничавања учешћа на изборима политичких изазивача“ (Hochman Rand, 2013:viii).

Међутим, како примећује Дафне Хохман Ренд „њихова способност да остану корак испред у игри била је у најбољем случају неизвесна. Чинило се очигледним да напори за управљањем од врха до дна променљивом динамиком могу лако кренути наопако, и произвести непознате и ненамераване последице“ (Hochman Rand, 2013:viii). Тако је у последњој деценији владавине неписани друштвени уговор Бен Алија и народа Туниса престао да важи јер економске прилике више нису биле такве да би могла да се компензује узурпација политичке власти.

С друге стране, као изузетно успешан дипломата „Мубарак је одржавао везе Египта са Владом САД од чије економске помоћи је постајала све више зависна. Он није прекинуо дипломатске односе са Израелом (иако је опозвао египатског амбасадора из Тел Авива током израелске инвазије на Либан), а полако је повратио добар однос са другим арапским владама и Палестинском ослободилачком организацијом (ПЛО), која је повукла своје амбасадоре из Каира после Садатовог потписивања египатског-израелског мировног споразума 1979. године“ (Mattar et al, 2004:1593-1594).

На економском плану посебно на почетку владавине подстицао је америчке и инвестиције других арапских земаља у Египат, али је истовремено ограничавао рад мултинационалних корпорација. Мубарак је покушавао је да створи и неки облик економског савеза са Јеменом, Јорданом и Ираком, али без већег успеха, посебно након каснијег разлаза са Садамом Хусеином у покушају смиривања конфликта са Кувајтом, када је чак око 40.000 припадника египатске војске учествовало у операцији Пустињски штит (Mattar et al, 2004)

Мубарак је одређену стабилност Египту донео оштрим одговором на деловање исламистичких покрета „који су нападали истакнуте владине званичнике, секуларисте, Копте и странце између 1992. и 1997. године, али је обуздао такво насиље хапшењима, притвором, суђењима и повременим погубљењима. Сам Мубарак је скоро убијен док је присуствовао састанку Организације афричког јединства 1995., а тај инцидент му је повећао популарност у Египту“ (Mattar et al, 2004:1594). Ипак јаз између богатих и сиромашних никако није могао да се превазиђе и ма колико било позитивних потеза, био је непресушни извор нестабилности.

Иако је раније показивао отпорност на уличне протесте, на неочекивано широко распрострањене протесте током Арапског пролећа одговорио је несразмерном

употребом силе и тако додатно изазвао бес народа. Тиме је додатно изгубио и спољну подршку, поготово имајући у виду да „у почетку, САД нису штеделе напоре да се подржи египатски председник Хосни Мубарак. Међутим, како су протести у Египту јачали, Сједињене Америчке Државе су се забринуле да би то могло довести до губитка контроле над ситуацијом и окренуле су се притиску на Мубарака да поднесе оставку и преда власт египатској војсци у коју су САД имале поверења да ће обезбедити контролу над земљом“ (Huihou, 2012:3).

За разлику од Бен Алија, режим Хоснија Мубарака је упркос периодичним отпорима које је без већих проблема сузбијао у корену, чак три деценије успео да се одржи. Али, иза Мубарака је стајао моћан војни систем који је практично од осамостаљења од Велике Британије 1952. године управљао Египтом, а тако снажан ослонац значао је да ће свргавање председника, као и демонтирања система бити много већи изазов него у претходном случају Туниса.

Коначно, и Египат је доживео смену владара, а то се као и у тунижанском преврату десило неочекивано брзо, чак без већег насиља, те је изгледало да је Мубарак жртвован и склоњен да би сам систем опстао. Међутим, оно у шта се сумњало, временом се и потврдило, јер је исти војни систем након кратког председниковања лидера Муслиманског братства који је насилно склоњен, поново на челну позицију поставио свог човека. Стога је ефекат Арапског пролећа у Египту био ограничен, јер иако је особа чија је смена била циљ протеста заиста и свргнута, ништа се значајније није променило у животима обичних људи који су се узалудно надали управо супротном.

Свакако је важно је истаћи да ни Бен Али, ни Мубарак, а ни многи други узурпатори власти ипак не би могли толико дуго бити на највишим позицијама без спољне подршке, која нестаје када изгубе употребну вредност, или се напросто процени да је време за њихову замену. Тако говорећи о двоструким стандардима³² у

³² Овај аутор указује да „нико на Западу није доводио у питање Гадафијев легитимитет уназад четрдесет година јер је обезбедио стабилност. Према томе, шта се догодило када је дошло до ерупције побуне против њега, прво у Бенгазију, а потом у Триполију? Да ли је он изненада изгубио легитимитет који никада није имао? Зашто су исте оне силе које су га подржавале, продавале му оружје, и дозвољавале му да подигне шатор у срцу Рима и Париза завршиле с њим бомбардујући га до његовог суровог краја? Слично овоме, Мубарак – који је служио Западу лојално три деценије, никад није допуштао тероризам, и обезбедио стабилност Египту – био је добро познат Американцима. Били су свесни да је претворио мир с Израелом у хладни мир и да је на сваком кораку намештао изборе у својој земљи да би био „реизабран“. Али Американци су ћутали из страха да би исламска алтернатива могла бити гора“ (Israeli, 2013: xvi). У том смислу „судбина Бен Алија, председника умереног, стабилног и прозападног Туниса, где је целокупан процес потпаљен (буквално) није била другачија“ (Israeli, 2013: xvi).

односу западних земаља према деценијским властодршцима Рафаел Израели се пита „ко је заштитио Бен Алија, и ко је бранио Бахреин од побуне у Пролећу? Саудијска Арабија, чијој влади такође недостаје легитимитет, али због њене илузорне стабилности, Запад не говори о томе, нарочито због тога што и Бахреин и Саудијска Арабија снабдевају Запад нафтом“ (Israeli, 2013: xvii).

3.3. Узроци друштвеног незадовољства

Преломне 2010. године општа политичка и економска ситуација у Тунису није се много разликовала од оне у већини других арапских земаља. Иако је на изборима 2009. године Бен Али формализовао још пет година своје владавине, постепено је припремано још једно додатно продужење због којег су биле наговештене и промене устава. Тако је у представи за и онако фрустрирану јавност „преко хиљаду познатих личности, укључујући певаче, режисере, докторе и пословне људе већ потписало петицију којом се тражи да се остарели председник кандидује 2014. упркос томе што закон прописује да председник Туниса не сме бити старији од седамдесетпет година“ (Noueihed, Warren, 2012:2).

Истовремено, економска ситуација у региону је у перцепцији многих Арапа, а тако и Тунижана била готово никад лошија. Анализирајући управо те економске околности Лин Нуихед (Lin Noueihed) и Алекс Ворен (Alex Warren) наводе да су „крајем 2010. цене хране пробијале ниво који су достигле 2008. Незадрживи трошкови представљали су главобољу и за густо насељене земље и за пустињске емирате с малом популацијом и нешто сопствене пољопривреде притискајући буџете домаћинстава и повећавајући захтеве за државним подстицајима. Цене горива биле су неоправдано високе – подршка за извознике сировина, али и озбиљан проблем за нафтом сиромашне арапске земље попут Туниса и Марока. У региону где је 61 посто популације испод 30 година, широко распрострањена незапосленост младих је била чињеница од животне важности“ (Noueihed, Warren, 2012:2).

Младу популацију жељну бољих услова живота посебно је иритирала ригидност државе и изостанак било каквих ефикасних мера и подстицаја. „Тако је било и са недостатком промена на врху. Док су сателитска телевизија и интернет створили нови јавни простор у арапском свету, урушавајући култ личности који је окруживао снажне владаре, слободније изражавање није се претворило у политичку промену. Опасан

прекид везе је настајао између остарелих вођа, опседнутих безбедношћу и наизглед заглављених у парадигми Хладног рата и немирне омладине којом су владали. Због недостатка средстава за склапање брака, и тога што још увек живе код родитеља, припадници "генерације у ишчекивању" нису могли да изразе своје незадовољство у гласачкој кутији“ (Noueihed, Warren, 2012:2-3).

По Шилеру суноврат је добио убрзање када су „последњих неколико година, пукотине почеле да се појављују у добро одржаваној фасади режима. Земља је почела да стагнира економски, а тржиште рада посебно није било у стању да се носи са великим бројем младих дипломаца који су одлазили с универзитета сваке године. Незапосленост омладине и недостатак перспективе за младе Тунижане је постајао све већи проблем. Многи посматрачи оценили су је да је стопа незапослености младих најмање 30 процената. Они млади људи који би пронашли радно место, често су били у прилици да имају само повремени посао, или лоше плаћене послове који захтевају мало у смислу квалификација. У исто време средња класа је долазила под већи притисак, са личним дуговима и поскупљењима која су у великој мери оптерећивала многе породице“ (Schiller, 2011:10).

У новим условима „подразумевајући "договор" који је режим имао са народом – ауторитарни политички систем у замену за економски и социјални напредак, више није функционисао. Тако је већ 2008. године било протеста у традиционално бунтовном рударском граду Гафса на југо-западу земље, када је руководство локалног рудника фосфата било оптужено за корупцију и непотизам приликом планирања нових запослења“ (Schiller, 2011:10). Међутим, „паралелно са овим развојем, корупција и непотизам су постајали очигледнији у председничким круговима“ (Schiller, 2011:10-11), а посебно је окружење председника било она кап која је прелила чашу, јер су „чланови породице Бен Алијеве супруге, Лејле Трабелси, нападно пунили своје џепове. Породица Трабелси предвођена братом Белхасеном, нећаком Имедом и зетом Сакром ел Материјем директно или индиректно је контролисала велике делове привреде туниса, не осећајући мучнину због отворене криминалне активности“ (Schiller, 2011:10-11).

Значајан узрок незадовољства који се акумулирао чак и пре Бен Алија је неједнак регионални развој. Како истиче Алија Гана (Alia Gana), уочљиве су „значајне празнине, па чак и растуће неједнакости између, с једне стране, приобалне и континенталне области а, с друге стране, између урбаних и руралних подручја (услови живљења, здравље, образовање и запосленост). Управо у регионима који нису имали

користи од економског развоја (углавном Централни запад и Северозапад) су социјални протести почели и касније се проширили на целу земљу. Такође, вреди подсетити да у Тунису, као и у свим северноафричким земљама, рурално сиромаштво остаје најизраженије“ (Gana, 2012:204).

Уз све проблеме, неограничена власт и узурпаторско држање позиције председника, а уз вешто манипулисање изборним процесом и стално продужавање мандата, било је могуће до одређене мере. А граница је пређена када је један обичан човек изгубио вољу да се бори са системом који га је стално спутавао, и сопственом жртвом на површину избацио незадовољство читаве популације, тако покренувши лавину која се обрушила на режимску елиту и Бен Алија као њеног главног експонента.

Уосталом, и у Египту, као и у Тунису, узроци незадовољства су системски стварани деценијама, а незаустављив талас немира био је само њихова кулминација. Доц указује да су „египатски проблеми настали с колапсом државног економског модела средином 1960-их и пратећом кризом размене девиза која је ефективно на крају довела до замене увоза индустријским растом. Насеров наследник, Анвар Садат, видео је прилику за надокнаду тражењем финансијских улагања из заливских држава непосредно након повећања цена нафте из 1973. године. Садат је реорганизовао спољну политику Египта са Вашингтоном, судећи да ће Американци бити у могућности да покрену повољан споразум са ММФ-ом и Светском банком у замену за стратешки савез који је понудио” (Dodge у Kitchen, 2012:9). Упоредо „на домаћем плану, Садатов корак даље од доминације државе у економији омогућио му је да изгради нови савез са предузетничким делом виших средњих класа. Разбијање власничке и буржоазијске политичке и економске моћи под Насером омогућило је Садату да интегрише слабу, раздвојену и зависну пословну класу на најнижи ниво патронатског система без претње његовој бази моћи. Ова ограничена економска либерализација била је праћена је театралним изборима и конституисањем парламента. Међутим, опасности политичке и економске либерализације постале су очигледне када је нова буржоазија развила аутономне везе са међународном економијом, а социјални немири су се распламсали као резултат неједнаке дистрибуције нових финансијских ресурса” (Dodge у Kitchen, 2012:9).

С друге стране по Доцу је управо „изазов краха државног система поставио образац за египатско прихватање успорене економске либерализације праћене ауторитарним државним деловањем када се процес креће изван контроле државе. Египатски посебан приступ, иако суштински двосмислено експериментисање са

либерализацијом, нагласило је стратегију већине арапских владајућих елита адаптираних на останак на власти. Наставили су да владају од 1990-их до 2011. године, јер су политички опстанак ставили изнад добробити свог становништва” (Dodge у Kitchen, 2012:9).

Уједно, у објашњењу дубинских узрока ваљало би указати на четири димензије владања односно увођењу либералних економских политика, нових владајућих коалиција, контролисаног политичког институционалног плурализма и стратегија изборне легитимизације, које су по Стивену Кингу свој замах имале 1980-их и 1990-их година. А управо су из ове четири димензије проистекле велика незапосленост и сиромаштво, отуђеност елите, корупција и изборне махинације што су биле капи које су прелиле чашу и покренуле лавину незадовољства.

По Кингу наине, као ни у случају Сирије, Алжира и Туниса, ни у Египту „државно-вођена економска либерализација и експерименти у вишестраначкој политици нису довели до пуног отварања, већ су заправо направљени да би се подржала нова ауторитарност. Економске реформске политике створила су и фаворизовале рентама наклоњену урбану и руралну елиту која подржава ауторитарну владавину и одузима ресурсе од радника и сељака који би имали највише користи од демократизације. Дакле, приватизација државне имовине омогућила је владарима да уз подршку ресурса формирају нову владајућу коалицију од група које су у основи сваке капиталистичке економије: капиталиста из приватног сектора, земљопоседничких елита, официрског кора, и високих државних званичника, од којих су се многи померили у приватни сектор и понели значајну државну имовину са собом. Истовремено, владајуће партије одржавале су консензус елите и обуздавале незадовољство нижих слојева у новој вишепартијској арени нудећи им део све мањих државних ресурса“ (King, 2004:4-5).

Значајан узрок лоше економске ситуације биле су и лоше изведене неолибералне реформе. „Од раних 2000-их у Египту се појавила неолиберална група око Гамала Мубарака, дела Националне демократске партије (НДП) и кабинета Ахмеда Назифа, именованог у 2004. години. Иако су неолибералне реформе довеле до економског раста – са 7 посто раста БДП-а између 2005. и 2008., на пример – и превазилажења неких бирократских препрека за улагање, оне су биле осујећене непотизмом и корупцијом. У једном од својих првих покушаја да спречи побуну против њега, Мубарак је отпустио министре повезане са неолибералним политикама: у свом говору од 29. јануара је објавио нову "владу без привредника", коју је предводио Ахмед Шафик, а 5. фебруара

НДП-ов шесточлани политбиро, укључујући Гамала Мубарака, је поднео оставку. Са Мубараковим збацивањем тренд удаљавања од неолибералних политика је интензивирао. Привремена влада коју је предводила војска – чије засебне економске привилегије, као што су велики број запослених, одвојени буџет и интереси, и социјална давања, нису склоне фаворизовању неолибералних политика – нашла се под притиском да повећа плате и субвенције и предузме друге мере заштите“ (Delacoura, 2012:74).

Како указује Цереми Салт „током Мубаракових година владавине египатска економија доживела је динамични раст, раст популације је успорен, званична незапосленост се кретала од 8 до 12 процената пре пада испод 10 процената 2010. године, мање него у многим западним развијеним земљама (укључујући САД и ЕУ), док је "екстремно сиромаштво" (куповна моћ мања од 1,25 долара дневно) скоро било искорењено. Међутим, број људи који живи испод линије сиромаштва (куповна моћ мања од 2 долара дневно) скочио је нагло између 2005. и 2010. године“ (Salt, 2012:57). У овом делу и Салт и Коротајев и Зинкина указују на корелацију са порастом цена хране у периоду од 2005. до 2011. године (Salt, 2012, Korotayev, Zinkina 2011).

Салт додатно истиче да су поремећај на тржишту направиле и „флукуације основних прехранбених намирница могу потпуно да поремете породични буџет (као што су то учинила смањења субвенција по савету Међународног монетарног фонда 1977. године, пре нереди који су натерали Владу да их повуче), цене јестивог уља и пшенице порасле су на светском нивоу од 2010-2011. године. Управо је раст цена произвео подршку за позивање на генерални штрајк 2008. године. Влада је реаговала држањем цене народног хлеба на прихватљивом нивоу и значајно је увећала број Египћана (са 39,5 милиона на 63 милиона) који имају право да купују храну (хлеб, јестиво уље, маргарин, шећер, итд.) по субвенционисаним ценама. Други артикли су се морали куповати по тржишним ценама“ (Salt, 2012:57).

Надовезујући се на анализу Коротајевог и Зинкинову, Салт скреће пажњу и на „владине покушаје да држи цене доле и да спречи социјалну експлозију коју су пратиле мере контроле раста популације, али док су и стопе рађања и стопе умирања почеле да опадају од средине 1980-их, стопа рађања је остала знатно виша (Korotayev and Zinkina 2011:162). Међутим, независно од ових политика до 2010. године био је убрзани раст броја младих људи у старосној доби од 20-24 године. Званична стопа незапослености у Египту на почетку револуције била је девет процената, али од тог броја пола – укупно око милион младих људи – припадао је старосној доби од 20-24 године. Како је више од

43 посто незапослених имало универзитетску диплому "ударна снага египатске револуције 2011. године нису били само млади, већ и веома високо образовани" (Korotayev and Zinkina 2011:168). Млади су исто тако имали и вештине умрежавања неопходне за мобилизацију, и били су у стању да доведу на протесте милионе људи који су осећали последице малих примања и континуирано увећаваних цена. Образовани и свесни, млади активисти захтевали су крај репресивног система управљања за који су познавали цео свој живот“ (Salt, 2012:57-58).

3.4. Почети и ток протеста, улични немири, и преврати

Готово изненада и у неочекивано кратком временском периоду низ бурних догађаја уздрмао је Тунис, а након масовних протеста уследило је најпре осипање, до тада чинило се моћног државног апарата, а потом и одлазак с власти вишегодишњег председника. Иако је потез једног обичног човека послужио као окидач и покренуо ланчану реакцију, политички преврат ипак не би био могућ да суштински није дошло до његовог урушавања. На то свакако указује ток догађаја који је претходио повлачењу Бен Алија.

Табела бр 5 – Хронолошки приказ најважнијих догађаја током протеста у Тунису

Тунис		
2010. година		
Децембар	17. децембар	Чин самоспаљивања уличног продавца Мохамеда Боазизија (26) у тунижанском граду Сиди Бузиду, широм земље покреће неконтролисани талас протеста против режима председника Туниса Зина ел Абидина Бен Алија.
	20. децембар	Упркос доласку у Сиди Бузид министра за развој Мухамеда ал Нурија ал Џувајнија (Mohamed Al Nouri Al Juwayni) и најави новог програма запошљавања у износу од 10 милиона, протести су настављени.
	22. децембар	Још један Тунижанин, Хусин Фалхи (Houcine Falhi, 22), такође револтиран незапосленошћу и сиромаштвом, усред протеста, такође у Сиди Бузиду, извршава самоубиство струјним ударом.
	24. децембар	Протести се све више шире у унутрашњости Туниса захватајући градове Мензел Бузаине (Menzel Bouzaïene), ал Рагаб (al-Ragab), Микнаси (Miknassi), а у сукобу са полицијом уз бројне повређене једна особа је и страдала у граду Мензел Бузаине.
	25. децембар	Полиција саопштава да је примена силе била неопходна због самоодбране, будући да пуцњи у ваздух нису спречили демонстранте да пале полицијска возила и зграде. Протести се преливају и на градове Каируан (Kairouan), Сфакс (Sfax) и Бен Гурдан (Ben Guerdane).
	27. децембар	Сукоб демонстраната и полиције када се око хиљаду људи

		по први пут окупило у престоници Тунису у знак подршке протестима у сиромашним деловима земље, а протести су уследили и у Сусу.
	28. децембар	У телевизијском обраћању председник Бен Али саопштава да су протести неприхватљиви и да негативно утичу на економију земље, а да ће употреба насиља од мањине екстремиста бити најстрожије законски кажњена. Истовремено су се припадници тунижанске федерације радничких синдиката сукобили с полицијом у провинцији Гафса, а око 300 адвоката је у знак солидарности са демонстратима протестовало у близини председничке палате у главном граду. Због губитка контроле смењени су гувернери провинција Сиди Бузид, Цендуба и Загуан,, као и министри за саобраћај, привреду и религијска питања.
	29. децембар	Полиција сузбија протесте у градовима Монастир (Monastir), Сбика (Sbikha) и Чеба (Chebba).
	30. децембар	Француска социјалистичка партија осуђује репресивне мере према учесницима протеста, позива тунижанске власти на ослобађање притворених демонстраната, а француску владу да се изјасни о дешавањима у Тунису
	31. децембар	Адвокати широм Туниса одговарају на позив за окупљање у знак солидарности са притвореним колегама и другим учесницима антирежимских протеста, док режим на протесте реагује употребом силе.
2011. година		
Јануар	2. јануар	Група „Анонимуси“ најавила „Операцију Тунис“ и нападе на владине интернет сајтове
	3. јануар	У граду Тали улични марш око 250 демонстраната, махом студената, након покушаја полиције да их заустави испаливањем сузавца, прераста у насиље у којем су паљене аутомобилске гуме као и локално седиште владајуће партије.
	5. јануар	Смрт сиромашног продавца додатно распламсава немире на улицама Туниса.
	6. јануар	Око 95% од 8.000 адвоката у Тунису ступа у штрајк захтевајући крај полицијске бруталности према мирним демонстрантима.
	7. јануар	Талас хапшења новинара, активиста, блогера, итд.
	10. јануар	Привремено се обуставља настава у школима и универзитетима.
	8-12. јануар	Одговарајући на покушај паљења владине зграде, каменице и запаљиве бомбе, полиција је интензивирала употребу силе према демонстрантима у градовима Тала (Thala) и Касерин (Kasserine), укључујући употребу водених топова и пуцњаву из снајпера.
	13. јануар	У телевизијском обраћању Бен Али се заложиио за већа права и слободе, институционалне реформе, истрагу свих убистава током демонстрација и изјављује да неће тражити реизбор 2014. године.
	14. јануар	Бен Али уводи ванредно стање и смењује Владу због насилног обрачуна са демонстрантима, обећавајући парламентарне изборе у року од шест месеци. Истовремено, шире се гласине о хапшењу око тридесет чланова Бен Алијеве породице, као и породице његове супруге Лејле Трабелси, те се спекулише да је војска заузела аеродром и затворила ваздушни простор, али и да је Бен Али напустио земљу затраживши уточиште у Саудијској Арабији. Недоумицу разрешава премијер

		Мохамед Ганучи, који у телевизијском обраћању саопштава да преузима улогу привременог председника позивајући се на одредбе устава.
	15. јануар	Саудијска Арабија званично саопштава да је пружила уточиште одбеглом председнику Туниса. Уставни суд Туниса доноси одлуку да Мохамед Ганучи не може обављати улогу привременог председника већ је то дужност Фуада Мебазе (Fouad Mebazza), председника Парламента, који по ступању на дужност Ганучију даје задатак да формира коалициону владу

Вишеструки извори³³

Како се може видети из прегледа најважнијих догађаја који су обележили ток протеста у Тунису (*Табела бр. 5*), најпре се у граду Сиди Бузид, у сиромашној унутрашњости земље, Мохамед Боазизи, универзитетски образован, а незапослен двадесетседмогодишњак из протеста запалио 17. децембра 2010. године испред општинске управе. На овај, у нервном растројству извршени чин³⁴, натерало га је то што му је локална полиција одузела робу са тезге коју је нелегално поставио, и на којој је без дозволе продавао воће и поврће. Будући да му је то био једини извор прихода, а

³³ <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/tunisia/11480587/Tunisia-since-the-Arab-Spring-timeline.html> приступљено 14.5.2018. године
<http://www.aljazeera.com/indepth/spotlight/tunisia/2011/01/201114142223827361.html> приступљено 4.5.2018. године
http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/pais/research/researchcentres/irs/euspring/advisoryboard/tunisia_timeline_201-2014.pdf приступљено 12.5.2018. године
<http://www.middleeasteye.net/news/timeline-tunisia-violence-2010-2015-974553803> приступљено 17.5.2018. године
<http://www.timelines.ws/countries/TUNISIA.HTML> приступљено 17.5.2018. године
<https://www.nytimes.com/topic/destination/tunisia> приступљено 17.5.2018. године

³⁴ Једну од најпрецизнијих реконструкција самог догађаја дао је Џони Вест у свом раду „*Достојанство! Путовање кроз Арапско пролеће*“ (2011). Вест пише: „Тог јутра, 17. децембра 2010. године Мохамед Боазизи устао је рано као и обично, да би рано стигао на пијацу. Као што је чинио и претходних неколико година, набавио је воће у велепродајном магацину и погурао колица миљу и по до свог уобичајеног места близу канцеларије гувернера у граду Сиди Бузид, у јужном Тунису. Али на путу до тамо полицијска службеница Фетја Хамди га је зауставила и оптужила да нема дозволу за трговину. Нико не зна које су тачно речи разменили, али накратко потом она се вратила са двоје колега. Они су оборили Боазизија на земљу и одузели му вагу за мерење и производе. Према једној верзији, током препирке Хамди га је ударила у лице пред посматрачима, према другој, једноставно је стајала са стране и посматрала док су то други чинили. Буазизи је потом отишао у општину, четврт миље удаљену, и затражио да види градоначелника. Службеник на пријавници му је рекао да је на састанку. Мохамед Боазизи је потом отишао у продавницу, купио одређену количину разређивача и посуо по себи. Онда је запалио шибицу, испустио је, и запалио се. „Нисам веровао својим очима“, рекао је Џафер ел Салихи, адвокат у граду који је то видео. „Био је баш тамо на улици, људска буктиња“. Касније тог дана, његова мајка Менобија, пуна бола и покривена велом дошла је у општину да се жали на однос полиције према њеном сину и тражи да се реагује. Када нико није изашао да се сусретне са њом, стајала је изван зграде у знак протеста. Њен нећак, Мохамедов рођак Али Боазизи дошао је с видео камером и направио неколико снимака које је поставио на интернет. Истог дана Ал Џазира из Катарa га је преузела и реemitовала на уживо емитовала на свом Мубашир каналу. У року од двадесет-четири часа Мохамед Боазизи, је прешао пут од обичног уличног продавца у малом граду, једног од милиона младих Арапа који се у сиромаштву боре да саставе крај с крајем, до међународне весте. За неколико недеља постао је симбол револуционарне снаге народа која је срушила диктатуру у Тунису која је трајала деценијама“ (West, 2011).

очајан што му држава не помаже да се запосли, већ га доадатно кажњава, понижава и прогања, трагично је окончао свој живот.

Због тога што на бројна питања његове породице није било никаквог одговора локалне администрације, а уз одбијања да било ко прими на разговор мајку настрадалог младића, уследио је револт. Најпре је Боазизијева мајка самостално протестовала испред зграде градске управе. Потом су јој се прикључили остали чланови породице, породични и Боазизијеви пријатељи и познаници, а након тога и све више озлојеђених суграђана с истим или сличним проблемима.

„Подстакнути овим паљењем, градови у унутрашњости земље, као што су Сиди Бузид, Тала и Касерин били су поприште спонтаних протеста, углавном младих Тунижана. После само неколико дана било је јасно да то нису само немири о социјалним питањима. Безперспективност за младе Тунижане је свакако главни разлог за протесте, али се незадовољство убрзо прелило против режима, а нарочито против корумпиране породице председникове супруге Лејле. Када су протести досегли до напреднијих приобалних региона и престонице Туниса, пароле су постале још јасније: "Бен Али одлази" (Напоље Бен Али), "Слобода" и "Демократија". Велики делови УГТТ синдиката изразили су подршку захтевима демонстраната за реформама и позвали на штрајк. Било је и подршке из других органа као што су Тунижанска адвокатска комора, а народни покрет стицао је нове присталице сваки дан. Тунижани свих слојева друштва и свих делова земље нагннули су на улице, организујући се путем интернета, мобилних телефона и вербалне комуникације“ (Schiller, 2011:12). Као одговор „безбедносне снаге одмах су реаговале са бруталношћу на прве демонстрација у средишту земље. Они су покушали да разбију демонстранте како би сасекли протесте у корену. Они нису имали проблем да пуцају на људе – према најновијим подацима више од 200 људи погинуло је за време главне четири недеље демонстрација у децембру и јануару, а више од 500 је рањено, неки озбиљно. Али људи нису били заплашени насиљем полиције. Напротив, антирежимска осећања постајала су још јача, упркос полицијском часу, који је наметнут за регион Туниса 12. јануара 2011. године“ (Schiller, 2011:12).

Вести су се брзо шириле па се ускоро пројекција незадовољства локалном влашћу проширила на протесте³⁵ против централне власти и захватила целу земљу, а посебно значајну улогу у географском и политичком ширењу протеста су имали синдикати „Устанак се ширио и географски и политички. Синдикати су одиграли кључну улогу. У почетку неодлучан, главни синдикат, Општи синдикат радника Туниса (*Union générale des travailleurs tunisiens – UGTT*), убрзо после преузео је руководећу улогу. Притиснут својим милитантнијим локалним огранцима и страхом од губитка подршке базе, Општи синдикат радника Туниса је мобилисао никада већи број активиста у све већем броју градова, укључујући и Тунис“ (ICG, 2011:3). „Устанак је потпаљен овом супротстављеном динамиком, која је подстакла већу подршку за револуцију усред повећаног осипања режима. Све у свему, земља је искусила нарастање озлојеђености народа, мобилизацију младих грађана који су користили

³⁵ „Демонстрације у Тунису су се нагло кретале ка престоници из занемарене руралне средине пронашавши заједнички разлог са некада снажним али сузбијеним радничким покретом. У Египту насупротив томе урбани и космополитски млади људи у великим градовима су организовали устанке. У међувремену, у Либији руља сачињена од банди наоружаних побуњеника у источним покрајинама потпала је протесте, износећи на видело племенске и регионалне расцепе који су опседали земљу деценијама“ (Anderson, 2011:2).

сајтове за друштвено умрежавање, растуће укључивање политичких партија и синдиката, ослабљену структуру власти, што је отуђило традиционалне изворе подршке. На сваком стадијуму одговора власти – од употребе смртоносног насиља до Бен Алијевих неповезаних и одложених реакција – помогло је да се трансформише углавном спонтани и локализовани народни покрет у одлучну националну револуцију“ (ICG, 2012:3). Дакле, започети спонтаним окупљањем, протести су у организационом смислу постали усмеренији укључивањем првенствено радничких синдиката, а овај модел организовања у другим арапским земљама че се применити од почетка протеста.

Иако је на све начине покушавао да утиче на смиривање ситуације, нарочито применом силе и медијском пропагандом³⁶ Бен Али у томе једноставно није имао успеха. Протести³⁷ због незапослености и репресије, и неспретна реакција власти којој је пребацивана кривица за опште прилике, посебно су се распламсали када је 27. децембра 2010. године, након страдања два демонстранта, председник Бен Али саопштио да ће свако насиље бити строго кажњавано. Ипак ситуација је постајала све напетија, нарочито када је Боазизи од задобијених повреда преминуо у болници 4. јануара 2011. године. Након протеста од 8. јануара 2011. године који су били нарочито насилни, и када је у сукобу са полицијом живот изгубило 14 људи, као реакција наредног дана, 9. јануара уследио је прекид рада свих средњих школа и универзитета. Већ 11. јануара на улицама већих градова широм Туниса распоређена су борбена војна возила, ради удаљавања демонстраната из централних градских зона у престоници је уведен полицијски час, а због неуспешног деловања смењен је министар унутрашњих послова (Вишеструки извори, видети *Табелу бр. 5*).

³⁶ Једна од бољих анализа медијских наступа је Шилерова. „У три телевизијска обраћања, Бен Али је покушао да смири ситуацију. Он је понудио више уступака сваки пут када се појавио. У свом првом обраћању од 28. децембра 2010. још увек је покушавао да покаже своју снагу и оштро је критиковао протесте. Посетио је Мохамеда Буазизија у болници, надајући се да ће овај гест приказати његово саосећање и разумевање. У свом другом обраћању 10. јануара 2011. Бен Али је био много помирљивији, како су протести до тада досегли до приобалних провинција и престонице земље. Покушао је да искаже своју спремност на уступке најављујући отварање 300.000 нових радних места. Треће телевизијско обраћање од 13. јануара 2011. године је последњи очајнички покушај Бен Алија да ублажи протесте. Говорио је тунижанским дијалектом уместо уобичајеног класичног арапског. Обећао је да неће мењати Устав који ограничава старост председничких кандидата на 75, на овај начин посредно најавивши да се неће кандидовати за председника 2014. године. Такође је наложио полицији да не користи насиље против мирних демонстраната, обећавајући народу Туниса да "Неће више бити насиља". Чак је обећао да ће укинути ограничења интернета. Али је било јасно већ у вечерњим сатима тог говора да ти уступци нису довољни“ (Schiller, 2011:12-13).

³⁷ Како наводи Жиловић „протестни репертоар је, макар у почетку био сличан у свим земљама. Свуда су демонстранти усвојили праксу окупирања централних градских тргова, као и праксу одржавања највећих протеста петком, будући да тог дана по традицији највећи број верника већ напушта своје куће зарад седмичне молитбе у џамијама. Демонстранти су једни од других преузимали слогане, попут оног који се први пут чуо у Тунису – народ хоће да сруши режим“ (Жиловић, 2013:78).

Сутрадан, 12. јануара 2011. године, председник Бен Али се обратио јавности саопштењем да се неће више кандидовати и позвао на смиривање ситуације, али већ 13. јануара је због отказивања послушности војске био близу свог краја³⁸. „Демонстрације од 14. јануара на централном Булевару Хабиб Бургиба, тачно испред Министарства унутрашњих послова, биле су јасан знак да људи захтевају да Бен Али поднесе оставку одмах, а да их нису ни задовољиле, ни застрашиле председникове речи. Неколико хиљада демонстраната свих друштвених слојева Туниса кренуло је ка овој велелепној авенији у центру главног града. Њихови захтеви су били јасни: одлазак Бен Алија и потпуна промена у политичком систему. У раним поподневним сатима полиција је користила силу да разбије овај миран протест – упркос супротној Бен Алијевој изјави.

Битка између демонстраната и снага безбедности настављена је током ноћи у Тунису, уз повремену пуцњаву која се чула. До 16.00 часова Бен Али је већ одлетео из Туниса ка Саудијској Арабији. Како се пронела вест – прво гласинама, затим је и званично потврђена у телевизијском обраћању премијера Мохамеда Ганучија³⁹ – није било славља на улицама. Ситуација је и даље била несигурна, а цео викенд обележиле су чарке између тунижанских оружаних снага и наоружаних агитатора за које се мислило да су део кампа Бен Алија. Било је пљачки и паљења, при чему су резиденције породице Требелси биле посебно на линији паљења. У многим областима су формиране милиције да спрече нападе на куће и радње. Војска је штитила главне институције и зграде, а њени покушаји да се поврати ред учинили су је једином поузданом институцијом у очима људи. Ситуација после одласка председника и даље је остала неизвесна, при чему се Тунис нашао у вакууму власти. Нико није знао ко је сада вуче konce“ (Schiller, 2011:13-14).

Након тога у обезвлашћеној земљи дошло је до великих нереда и међусобних окршаја, посебно у затворским установама где је у једној од њих приликом пожара

³⁸ „Тачне околности одласка Бен Алија још увек су непознате. Различити сценарији су сугерисани, а председников бег је окружен гласинама. На многа питања ће вероватно бити дати одговори с проласком времена. Још увек је нејасно коју улогу су одиграли поједини чланови безбедносног апарата, као што је омражени шеф председничке гарде Али Сериати (Али Сериати) или војске, начелник Генералштаба Рашид Аммар (Rachid Ammar), слављен као херој многих Тунижана“ (Schiller, 2011:14).

³⁹ „Увече 14. јануара 2011. године, у дану када је председник Бен Али напустио земљу, његов дугогодишњи премијер Мохамед Ганучи (Mohamed Ghannouchi, најавио је у телевизијском обраћању да он преузима службене дужности председника, у складу са чланом 56. Устава који омогућава премијеру да то учини у случају спречености председника да обавља функцију. Ванредно стање је уведено један сат раније. Међутим, у суботу, 15. јануара 2011. године председник Коморе посланика Фуад Мебаза (Fouad Mebazza) је именован за привременог председника од стране Уставног савета, овај пут на основу члана 57. Устава. Овим је начињена мала, али кључна разлика: именовање Мебазе као привременог председника значило је да се Бен Али никада неће вратити“ (Schiller, 2011:14).

страдало 42 затвореника, а у другом је након што је војска приликом покушаја бекства убила њих 5, директор пустио на слободу преко 1000 људи и тако додатно унео хаос. Већ 20. јануара након протеста испред кабинета председника владе и премијер Мохамед Ганучи (Mohamed Ghannouchi) најављује повлачење из јавности након избора који ће бити што пре одржани. Ради умиљења незадовољним масама 25. јануара расписана је потерница за Бен Алијем и његових шест рођака због незаконитог изношења државног новца из земље. Ситуација се додатно компликује кад се након двадесет година изгнанства у земљу 29. јануара вратио вођа забрањене Тунижанске исламистичке партије Рашид Ганучи (Rachid Ghanouchi), а 24. фебруара 2011. године око 100.000 демонстраната позива премијера да се повуче. Он то и чини 26. фебруара, када привремени председник Фуед Мебаза (Foued Mebazaa) на његово место у својству прелазног решења предлаже Беџи Каида Есебсија (Béji Caïd-Essebsi). Нова, прелазна влада формирана 6. марта распушта репресивни безбедносно-полицијски апарат и расписује изборе за уставотворну скупштину за 24. јул 2011. године (Вишеструки извори, видети *Табелу бр. 5*).

Насупрот догађајима у Тунису, арапском пролећу у Египту претходило је више катализатора који су утицали на масовност и одлучност масе окупљене на улицама, као што су: „кампања за генерални штрајк на националном нивоу 6. априла 2008., и покушаји полиције да присили текстилне раднике у Михали ал Кубри да остану на послу; смрт Калида Саеда који је на смрт претучен од стране полиције у Александрији у јуну 2010., хапшење блогера и активиста; и коначно видео који је послала Асма ал Мафуз 18. јануара 2011., емотивно обраћање народу: "не губите наду – нада нестаје само онда када кажете да нема више наде". Недељу дана касније стотине хиљада људи окупило се на тргу Тахрир“ (Salt, 2012:57). У насталом окружењу Мубарак ништа није могао „чак и са војском, полицијом, руљом наоружаних разбојника и камилама и коњима који су ујахавали међу демонстранте. Било је бројних паралела са Тунисом. Диктатор који је владао земљом дуже од Бен Алија (од атентата на Анвара ал Садата 1981. године), сузбијање дисидената користећи најбруталнија средства, обогаћен горњи ешалон, и противно њиховој сопственој реторици о слободи и демократији, подршка спољних влада диктатору у замену за заштиту "западних интереса" широм региона. Раст цена, сиромаштво, незапосленост и демографска младост, сви су имали своје место у причи о устанцима“ (Salt, 2012:57).

Када се 17. јануара 2011. године у протесту због незавидне економске ситуације испред Египатског парламента запалио четрдесетогодишњи власник ресторана, Абду

Абдел-Монам Хамада (Abdou Abdel-Monaam Hamadah), многи су тај чин видели као лошу копију догађаја из Туниса, и иако трагичан, није имао капацитет да подигне масу. Међутим, већ 25. јануара створиле су се могућности да египатски режим прими први ударац, и то не од неорганизоване масе, што је веома битна разлика у односу на Тунис, већ од добро организованих опозиционих партија, невладиних организација, радикалних исламистичких, али ипак махом секуларних друштвених група које су све имале заједнички⁴⁰ интерес, а то је Мубаракова смена. Тај дан је наине био обележаван као национални празник посвећен захвалности полицији, али је по режим настао неочекивани обрт када је на десетине хиљада Египћана изашло на улице због како су га назвали „Дана беса“ („*Day of rage*“) активно протестујући против власти.

Мислећи да ће умирити демонстранте неким мањим уступком Мубарак је 29. јануара распустио Владу, јасно одбивши да се и сам повуче. Истовремено како би показао да нема намеру да уступи позицију свом сину Гамалу, за потпредседника је поставио Омара Сулејмана (Omar Suleiman), начелника Главне обавештајне службе. Да ни унутар власти нема потпуне сагласности око подршке Мубараку постало је јасно када су се полиција и жандармерија повукле са улица, а њихове позиције заузела војска, чији долазак је чак био подржан од стране демостраната. Већи проблеми су настали када је режим покушао да контра-демонстрацијама прикаже да има подршку у народу, али очекивани успех је изостао⁴¹. „Мубараково саопштење од 1. фебруара да неће учествовати на Председничким изборима у септембру 2011. године узело је ветар из једара протестаната, али ипак привремено. Демонстрације широм земље, као и заузеће трга Тахрир, пратили су ризични штрајкови. Мубараков последњи говор нацији од 10. фебруара указивао је да губи ауторитет, а истог дана Врховни савет оружаних снага – претходно сазван само у рату 1967. и 1973. године – издао је своје прво саопштење којим "усваја легитимне захтеве народа". 11. фебруара Мубарак је поднео оставку и

⁴⁰ Како наводи Делакоура, „У Египту, један од организатора демонстрација 25. јануара била је и група "Сви смо ми Калед Саид" ("We are all Khaled Said"), названа по младом момку претученом на смрт од стране полицајаца у Александрији претходног јуна“ (Delacoura, 2012:67). Према овој ауторки „у случају Египта, чини се да постоји континуум између све активнијег цивилног друштва и радничког активизма 1990-их и 2000-их и побуне 2011. Група "Сви смо ми Калед Саид", Покрет 6. април (основан 2008. везано за радничке протесте), Омладина Муслиманског братства, група око председничког кандидата Мухамеда ел-Барадеја, "нова левица", активисти за људска права и други активисти цивилног друштва, штрајкачи: сви су имали улогу у збацивању Мубарака“ (Delacoura, 2012:68).

⁴¹ Значајан подстрек даљем сукобљавању са снагама режима дало је супротстављање једног младића који се током протеста издвојио из масе и сам стао испред оклопног возила са воденим топом. Убрзо му се у том чину када је возило променило правац прикључило још људи. Ипак сцена која је путем медија чини се само појачала присуство демонстраната било је поливање снажним млазом из воденог топа масе људи која се у молила.

пренео своја овлашћења на војску. Шест месеци касније доведен је пред суд, са својим синовима и кључним фигурама режима. Уставни амандмани – укључујући ограничавање председничког мандата, ограничавање анти-терористичких активности, и ванредних закона, и јачање судске контроле избора – одобрени су на референдуму 19. марта“ (Delacoura, 2012:64-65).

За разлику од преврата у Тунису, цена коју је Египат платио за свргавање деценијског лидера била је много већа. У осамнаест дана интензивних протеста, уличних немира и оштрих сукобљавања са режимским снагама страдало је око 840 људи а више од 6000 их је повређено.

Табела 6 – Хронолошки приказ најважнијих догађаја током протеста у Египту

Египат		
2011. година		
Јануар	17. јануар	Инспирисан ефектима потеза самоспаљивања у Тунису, један човек због лоших економских услова то исто чини испред зграде Парламента у Каиру.
	18. јануар	Дипломата Мохамед ел Барадеј указује на могућност да се сценарио из Туниса понови у Египту. Муслиманско братство одбија да пружи подршку протестима.
	24. јануар	Начелник Генералштаба Мохамед Хусеин Тантави (Mohamed Hussein Tantawi) објављује да ће наредног дана делимично бити укинута ванредно стање које је деценијама на снази
	25-27. јануар	Издазак великог броја људи на улице Каира и захтеви за сменом председника Хоснија Мубарака из протеста прерастају у озбиљне сукобе са органима реда. Прекинута је комуникација мобилном и интернет мрежом, полиција користи сузавац и палице, док је стотине демонстраната ухапшено.
	28. јануар	Немири који трају данима однели су животе 25 људи, У телевизијском обраћању Мубарак саопштава да распушта владу али да сам не одступа с највише позиције
	29. јануар	Број страдалих у немирима је порастао на више од 100.
	30. јануар	Ал Џазири је наређено да прекине са извештавањем о протестима. Са још неколико истакнутих чланова Муслиманског братства из затвора бежи Мохамед Морси.
	31. јануар	Војска стаје на страну демонстраната.
Фебруар	1. фебруар	Мубарак саопштава да се неће кандидовати на новим изборима али да је заинтересован да надгледа прелазни прериод до избора нових власти.
	2. фебруар	Мубаракове присталице палицама и ножевима нападају антирежимске демонстранте на тргу Тахрир додатно погоршавајући напету ситуацију.
	10. фебруар	Амерички председник Барак Обама позива Хоснија Мубарка да се придржава демократских начела.
	11. фебруар	Мубарак подноси оставку и предаје власт војсци.
	13. фебруар	Ситуација се још увек не смирује будући да војска одбија захтев демонстраната да власт преузму цивилне структуре.

Вишеструки извори⁴²

⁴² <http://www.nytimes.com/topic/destination/egypt> приступљено 7.5.2018. године

Као што се види из приказа у *Табели бр. 6*, догађања у Египту су имала већу динамику и неизвесност у односу на Тунис, јер нису постојале поуздане информације какав ће бити однос војске, односно да ли у заштити првог човека државе ићи до краја или га препустити судбини.

Како примећује Делакура „у Египту је позиција војске током протеста била амбивалентна, али је на крају одлучила да уклони Мубарака. Како се криза интензивирала, до почетка фебруара 2011. године Министарство унутрашњих послова и привредници и политичари повезани са Гамалом Мубараком и владајућом Националном демократском партијом (НДП) су ослабили, а војска се појавила као једина снажна институција. Бројни фактори објашњавају одлуку египатске војске да уклони Мубарака. Положај војске био је најважнији у режиму који је настао у војном пучу 1952, али је доживео већу политичку изолацију након пораза 1967. у рату против Израела. Упркос многим друштвеним привилегијама и економским користима које је уживала њена службеничка класа, политичка "стерилизација" војске, у комбинацији са њеном неспособношћу да пројектује моћ изван Египта, довела је до слабости и криза идентитета, у споју са појавом разрађене мреже унутрашњих безбедносних снага. Много година пре 2011. било је јасно да се врх режима не идентификује са војском: иако првобитно војници, Мубарак и Сулејман је више нису представљали као институцију. У одлучивању да погура Мубарак напоље и преузме улогу гаранта пост-Мубараковог периода, војска је настојала и да одржи стабилност у Египту и да заштити привилегије свог официрског кора” (Delacoura, 2012:70).

<https://www.shoreline.edu/gac/documents/great-discussions-2013/arab-spring-timelines.pdf>

приступљено 8.5.2018. године

<http://www.dailynewsegypt.com/2013/12/30/2013-key-events-timeline/> приступљено 15.5.2018. године

<http://timelines.latimes.com/egypt/> приступљено 15.5.2018. године

<https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2016/01/arab-spring-five-years-on/>

приступљено 15.5.2018. године

<http://www.dw.com/en/five-years-on-egypt-after-the-arab-spring/a-18973463> приступљено 10.5.2018. године

<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/egypt/10243042/Egypt-Timeline-of-unrest.html>

приступљено 9.5.2018. године

<http://www.dailynewsegypt.com/2015/01/22/timeline-key-events-2014/> приступљено 6.5.2018. године

<http://egyptianstreets.com/2015/12/27/21-stories-that-shaped-egypts-2015/> приступљено 6.5.2018. године

<http://egypttoday.com/blog/2015/12/28/year-in-review-the-most-important-events-of-2015/>

приступљено 5.5.2018. године

<http://www.humanrightsfirst.org/sites/default/files/HRF-Egypt-timeline-hires.pdf>

приступљено 4.5.2018. године

<http://www.nytimes.com/2016/06/22/world/middleeast/egypt-red-sea-islands.html?ref=collection%2Ftimestopic%2FEgypt&action=click&contentCollection=world®ion=stream>

[&module=stream_unit&version=latest&contentPlacement=16&pgtype=collection](http://www.nytimes.com/2016/06/22/world/middleeast/egypt-red-sea-islands.html?ref=collection%2Ftimestopic%2FEgypt&action=click&contentCollection=world®ion=stream) приступљено 15.5.2018.

године

Дакле, у случају Египта видећемо, да је силазак с власти Мубарака, био више вешти маневар војног естаблишмента, који је претходно изнедрио и самог Мубарака, а који је суштински задржао систем у оквирима у којима је и раније функционисао, без било каквих озбиљнијих промена које би очекивано манифестовала смена највишег државног руководства,

3.5. Последице промена по Тунис и Египат

Ударне вести светских медија о таласу насилних демонстрација које су започеле крајем 2010. године у Тунису, а завршиле се свргавањем режима председника Зин ел Абидина Бен Алија 14. јануара 2011. биле су поприлично изненађујуће, чак и за део стручне јавности која аналитички прати дешавања у арапском свету. Разлог оваквој ситуацији можда пре свега лежи у томе што се о Тунису осим као о популарној туристичкој дестинацији многих европљана релативно мало знало. Уосталом, и Тунис, као и све земље арапског истока, односно Магреба, дужи временски период биле су у вакуму глобалних токова и ван светске политичке сцене. И заиста, како примећује Мајкл Вилис (Michael J. Willis), пажњу светских медија је у разматрању прилика у арапском свету, увек више привлачио арапски запад односно Машрик као зона нестабилности и сталних конфликта земаља сконцентрисаних на ободу источног Медитерана и Персијског залива. (Willis, 2014).

Дакле, отворено негодовање масе, у прилично затвореној средини изненадило је свет. Али, још веће изненађење изазваће талас протеста који је услед домино ефекта захватио готово читав регион Северне Африке и Блиског истока. А све је почело очајничким потезом једног обичног човека који услед немоћи да се избори са системом одузео себи живот и тим чином подстакао друге да се покрену. Символика у виду отпора државном апарату самоспаљивањем била је у томе што је тај чин немоћи распламсао протест и ван граница Туниса јер је слична прича пратила многе појединце широм арапског света.

За Хамида Дабашаја (Hamid Dabashi) узрок пресликавања ситуације из Туниса и последични домино ефекат побуна лежи у релативној краткотрајности и оствареном циљу уличног притиска. Тако је у перцепцији обичног арапског човека развијено резонување да је промена могућа, и врло изгледна, али како и не би јер, „након нешто мање од месец дана демонстрација Тунис је пао, а Бен Али побегао. Устанак је био

успешан. Арапски и муслимански свет је ово посматрао с неверицом, питајући се: "Да ли је ово заиста могуће – да ли је толико једноставно?" (Dabashi, 2012:18). Слично виђење износи и Шилер по коме је „тунижанска револуција показала да су режими који су се чинили јаким и стабилним, у ствари имали веома плитко корење“ (Shiller, 2011:7). И заиста недуго потом уследила је реакција у ширем окружењу.

Наиме, само „три дана након што је Бен Али напустио Тунис, 17. јануара 2011. године, четрдесетогодишњи Египћанин, власник ресторана, Абду Абдел-Монам Хамада (Abdou Abdel-Monaam Hamadah), запалио се близу Египатског парламента, протестујући против страшне економске ситуације. Ово је био опонашајући чин, али је привукао веома мало пажње. Тако је било до 25. јануара, националног празника посвећеног захвалности полицији, када је на десетине хиљада Египћана нагрнуло на улице, због како су га назвали „Дана беса“ („*Day of rage*“), отворено проказујући Мубараков режим. Такви протести нису били необични у Египту, али овај се разликовао јер је био директан одговор на догађања у Тунису. Постојала је синергија у ваздуху. Међународни медији су били у приправности. Ал Џазира није трептала. Четири дана касније, 29. јануара, египатске трупе су биле на улицама, а председник Мубарак, на власти од 1981. године, распустио је владу. Али је одбио захтев демонстраната да се повуче. Следећег дана амерички председник Обама је затражио мирну промену власти у Египту“ (Dabashi, 2012:18). И тако је водећа светска сила отворено и без устезања умешала своје прсте у регион и јавно отказала дугогодишњу подршку једном од својих регионалних пиона.

Истовремено с падом деценијских властодржаца на површину су испливали и деценијама потиснути радикални исламисти. „У земљама као што су Тунис и Египат, које су већ прошле кроз промене режима, први талас промена је дошао на следећа три начина. Први је политички плурализам. Велики број политичких странака се такмиче ради добијања власти на изборима. Други је талас осећања арапског национализма. Људи жељно захтевају независност и противе се страном мешању; подржавају палестинску борбу и противе се израелској окупацији. Трећи је пораст исламских снага. Енахда покрет, такође познат као "Партија ренесансе" је постала највећа странка у Тунису, а такође је формирала кабинет“ (Huihou, 2012:7). Ипак због секуларне политичке доминације екстремистичке идеологије још увек немају примат колики би временом могли да стекну, а то би већ означило потпуно скретање са жељеног пута истинске демократизације и нормализације живота.

Иако су многи учесници протеста мислили да ће сменом диктатора доћи до бољег живота и смиривања напетости између демонстраната и режимских снага, као и да ће стабилизацију политичке ситуације пратити убрзано побољшање стандарда и општих услова живота, след ствари ипак није био такав. У промењеним околностима насталим повлачењем Мубарака и склањањем других истакнутих експонената режима, до суштинских промена и демократизације државног система није дошло јер је египатска војска и даље била примарна снага која је све полуге моћи држала у својим рукама.

У прилично контролисаном окружењу ипак је дошло до попуштања неких претходно постојећих стега, пре свега у погледу политичког деловања радикалних исламиста. Тако су припремајући се за изборе на политичку сцену у форми политичких партија изашли претходно забрањивани Гама Исламија, сада као Партија изградње и развоја, и Салафисти који су формирали партију Ал-Нур, а посебно се уздигло и деценијама прогањано Муслиманско братство. Ипак многи фундаменталисти нису се „пресвукли“ те су своје деловање учинили видљивијим за шире друштвене слојеве, при чему је нарочито дошла до изражаја и нетрпељивост према мањинској Коптској хришћанској заједници која обухвата око 9% популације. Дакле, „Египатски устанак је отворио и простор за екстремистичке групе и тенденције, изазивајући пораст секташког насиља. Дана 7. маја 2011. године хришћанска црква у каирском насељу Имбаба је нападнута, узрокујући смрт дванаест и мноштво повреда. 9. октобра су војска и снаге безбедности кренули на Копте који су демонстрирали у Масперу, опет у Каиру, што је довело до 25 страдалих” (Delacour, 2012:76).

Тамара Кофман Витс сматра да „тима што је Абдел Фатах ал-Сиси (Abdel Fattah al-Sisi) предводио војни пуч против првог слободно изабраног председника Египта (колико год нелибералним и крајње недемократским су се он и његов покрет Муслиманско братство показали), и његово уздизање до председника обећавало је исцрпљеним и уплашеним Египћанима одустајање од регионалних нереда у форми класичне ауторитарне погодбе: све што је требало да уради јесте да прате линију, а држава ће се побринути за њих” (Cofman Wittes, 2016:24).

Међутим, за Витсову „културално, то је повратак патернализму ране арапске државне политике; економски, то је одбијање вашингтонским консензусом вођене либерализације 1980-их и 1990-их година (што је помогло ослобађању друштвених снага које су произвеле побуне) у корист економског модела под вођством државе, који је допуњен неупитном војном контролом над значајним делом економије; политички

гледано, то је чиста аутократија, са одређеном процедуралном прозорском декорацијом у облику кротог парламента изабраног под таквим ограничењима да не садржи значајну опозицију” (Cofman Wittes, 2016:24).

По Кофмановој „међутим, египатски обновљени ауторитаризам није ни приближно унитаран или једнако ефикасан, јер је репресиван. Бирокуратски актери, државне институције и елитне интересне групе провели су пет година од револуције усмерене на очување својих постојећих привилегија и моћи, а данас су ушанченије и аутономније него што су били у периоду пре 2011. године, када су барем били део кохерентног политичког поретка који је служио њиховим интересима и који су могли колективно бранити” (Cofman Wittes, 2016:24).

4. Интервенције и преврати у Либији и Јемену

Када је Арапско пролеће домино ефектом стигло најпре у Јемен, а потом и Либију, очекивања све бројнијих учесника растућих уличних протеста против деценијских режима била су истоветна захтевима побуњене масе у Тунису и Египту. Промена власти чинила се да је на дохват руке, и да је сваки другачији исход у том специфичном историјском тренутку, нарочито након претходног позитивног искуства, напросто незамислив.

Ипак, смена дубоко укоревљених владајућих система у ове две арапске државе није ишла предвиђеним током брзог слома и предаје. Уместо тога, а примарно захваљујући директном удару западних сила, некада снажно вођене државе постаће само нестабилне територије распарчане у борби за превласт обласних владара и недефинисаних политичко религиозних група.

Додатно, сам след догађаја у Либији и Јемену најдиректније осликава разлике у приступу великих сила догађајима који су покренути Арапским пролећем и стога се намеће потреба упоредног приказа ситуације у Либији и Јемену, која је извесно резултирала крахом владајућих структура, али на драстично различит начин од истог исхода у случају арапских земаља где је Арапско пролеће зачето, односно остварило иницијални замах ширења.

Дакле, фокус овог дела анализе су два специфична случаја односно пресек општег стања, укључујући особене форме државног уређења Либије и Јемена

непосредно пред догађаје који ће на дужи рок урушити стабилност, потом приказ тока догађаја који су довели до преврата, као и разматрање спољне војне интервенције као модалитета којим глобалне силе по сопственом нахођењу, а заобилазећи одредбе међународног права, одговарају на регионалне изазове.

4.1. Карактеристике државног уређења Либије и Јемена

С временском дистанцом уочљиви су бројни негативни ефекти кризе у Либији која и даље траје уз све дубљу регресију подељене државе и друштва: потпуни колапс политичких институција, расуло у сектору безбедности, економски понор, распад друштва на племенске интересне скупине, успон исламиста, заправо потпуни губитак контроле и урушавање либијске државе уз заокрет од модернизацијских токова и идеја демократизације и прогреса прокламованих Арапским пролећем.

Истовремено, како је основни циљ овог рада објашњење позадине догађаја који је уздрмао арапски свет, ради комплетирања приказа ланчане побуне, незаобилазно је објашњење кључних догађаја који су претходили свргавању власти у Јемену, посебно имајући у виду специфичности ове не само најсиромашније земље на југу арабијског полуострва, већ и за многе ауторе „неуспеле државе“ са бројним поделама и „регионално фрагментисаном популацијом“.

Важан елемент специфичности Јемена био је у томе што је узурпација власти дугогодишњег диктатора прекинута спољним притиском док је владару за мирно одступање обезбеђен имунитет и азил у иностранству. Овакав исход је везан првенствено за стратешку позицију Јемена у очима регионалних играча, првенствено Саудијске Арабије, али и САД.

Државно уређење Либијске цамахирије по много чему се разликовало од других ауторитарних владавина у арапском свету. Можда, највише по томе што су у смислу модернизацијских токова кулисе биле заиста импресивне. Огромни нафтни приходи омогућили су државне инвестиције у урбанизацију, развој инфраструктуре, здравство и школство чиме је Либија достигла заиста драстичан скок у стандарду живота. Међутим физичку изградњу објеката није пратила изградња отвореног друштва и слободних институција.

Суштински, државни апарат је био у рукама једног човека, неприкосновеног владара у сваком смислу, иако фактички без формалне функције, осим војног чина

пуковника којим је захтевао буде ословљаван. Гадафи је свакако могао да се прогласи генералом, или председником, ало он за тим једноставно није осећао потребу. Циљ је био указати свету да је либијски модел вођења државе јединствен, и да је вођа само први међу једнакима, и један од мноштва других грађан истих права.

У пракси ова у великој мери утопистичка идеја развијала се деценијама и уз усмеравање пуковника Гадафија тражила свој пут и присталице подједнако и међу груписаним заједницама у урбаним зонама удобног живота, и међу бедуинским племенима раштрканим по бескрајним ужареним пустињским просторима ове северноафричке државе.

Овај по форми непартијски систем, под вођством Гадафија временом је евалуирао од насеризма преко национално усмереног социјализма до наднационалне панафричке идеологије. При томе искључив у својој намери стварања цамахирије као специфичног облика државног уређења, Гадафи је немилосрдно елиминисао политичке противнике а у диктаторском приступу вођењу Либије није било места за другачије мишљење, вишестраначје или различите друштвене покрете.

Андерсон појашњава да се по обављању монархије 1969. године Либија у великој мери угледала на Насеров Египат, међутим „у року од само неколико година, диктатура на челу са Муамером ел Гадафијем забележиће јединствену стратегију ауторитарне владавине“ (Lust, Waldner, 2014:10). Наиме, првобитна идеја је била „да се формира Арапски социјалистички савез“ (Lust, Waldner, 2014:10), међутим, „уместо да прати Египат у фасади вишестраначке политике, Гадафи је Арапски социјалистички савез заменио са локално организованим народним одборима, којих је 2.400 формирано у првој години. У новонасталом Гадафијевом систему државног управљања сваки облик класичног политичког деловања у форми политичких партија и покрета је био строго забрањен.

„Политичке партије су забрањене, а после 1973. године партијско чланство је постало кривично дело. Заиста, практиковање партијског ангажовања било је толико мрско да је "бити члан партије значило бити издајник", што је постао популарни слоган, а нечији пропуст да обелодани сазнања о туђем ангажовању у партијама наилазио је на оштре казне. Технички, уместо тога политичко учешће је било мобилисано кроз различите институције "директне демократије," тзв. *Jamahiriyya*“ (Lust, Waldner, 2014:10).

Међутим, како запажа Андерсон „у стварности, експеримент с директном демократијом створио је институционалну празнину. Два фактора су овај период владавине "нестраначја" учинила могућим: прво, Либија је била нафтом богата рентеријерска држава без друштвеног основа за негирање класне утемељености. Друго,

Гадафи је био у стању да манипулише племенским ривалитетима и регионализмом ради учвршћивања своје владавине“ (Lust, Waldner, 2014:10).

С тако формираним темељима „ауторитарно доба у Либији није оставило никакву заоставштину владајуће партије, лојалне опозиције или исламистичког покрета способног да мобилише масовну подршку“ (Lust, Waldner, 2014:10-11), док ће „нове партије доминирати посттранзиционом либијском политиком“ (Lust, Waldner, 2014:10-11).

Истовремено, за разумевање либијске политике свакако је корисно објашњење које је пружила анализа Организације за глобалну безбедност (*Global Security*) у којој се истиче да је „крајем 1980-их година, Гадафи почео да води унутрашњу антисламску фундаменталистичку политику, посматрајући фундаментализам као потенцијалну тачку ослоња за противнике режима“. Наиме, „Гадафијеве службе безбедности су у октобру 1993. године покренуле превентивни удар на наводне пучисте у војсци и међу племеном Варфала. Уследила су широко распрострањена хапшења и преуређење управе, праћење јавним "признањима" противника режима и наводи о мучењу и погубљењима“ (Global Security, 2014). Свакако је занимљиво да је „војска, некада међу најјачим присталицама Гадафија, постала потенцијална претња 1990-их. Тако је 1993. године, након неуспелог покушаја државног удара који је укључио високе војне официре, Гадафи почео периодично да прочишћава војску, елиминишући потенцијалне ривале и убацујући своје лојалне следбенике на њихово место“ (Global Security, 2014).

Међутим анализа *Глобалне безбедности* указује и на Гадафијеву стратегију „честог поновног балансирања улога и одговорности његових намесника“ (Global Security, 2014). Наиме, „неколико кључних политичких личности је држало неколико преклапајућих портфеља и мењало улоге у земљи у којој су личности и односи често играли важније улоге од званичних титула. Иако високи званичници могу имати званичне портфеље, није било неуобичајено да наводно потчињени могу директно извести Гадафија о питањима за која се сматра да су у надлежности других званичника. Министар иностраних послова Муса Куса био је постављен у марту 2009. године, након што је више од једне деценије био шеф организације за спољну безбедност (Либијска обавештајна служба). Премијер ал-Багдади ал-Махмуди надгледао је свакодневне активности либијске управе и играо кључну улогу у постављању финансијских и регулаторних послова, као и домаће политике“ (Global Security, 2014).

Уједно, како је реч о упоредном приказу, свакако је важно навести и који су то кључни сегменти Јемена који је по државном уређењу република, док као јединствена држава постоји од 22. маја 1990. године када је дошло до уједињења Арапске Републике Јемен односно Северног Јемена, и с друге стране Народне Демократске Републике Јемен, односно Јужног Јемена. Међутим, треба имати у виду да су, не само у периоду који је непосредно претходио уједињењу, већ готово век и по на територији данашњег Јемена постојале различите државе често нејасних линија раздвајања, па су претензије на присвајање недефинисаног простора уносиле немир и стварале конфликте.

Како је ово подручје одувек карактерисала компликована ситуација у погледу односа великих сила и преплитање њихових често променљивих интереса многи аутори (Lackner, 2014) своју историјску анализу хронолошки отпочињу 1839. годином када је Велика Британија у циљу контроле поморских путева овог дела света својим колонијалним поседима присвојила и лучки град Аден чије је окружење било под непосредном контролом Османлијског царства. Отварањем Суецког канала 1869. године овај британски протекторат је добио још већи, стратешки значај, међутим и изазов очувања запоседнутог подручја је постао већи, будући да су Османлије 1872. године своју контролу над околним територијама проширили и на град Сану. Разграничење британског колонијалног поседа и области око Санае упркос ранијим покушајима суштински је утврђено тек након 1918. године када се Османлијско царство распало, а град Сана с околином проглашен имаматом. Али тиме није уследио период мирног развоја, већ је овај простор, нарочито после изгубљеног рата од Саудијаца 1934. године, све до краја Другог светског рата био прилично нестабилан.

Ипак, ни након Другог светског рата овај јужни део Арабијског полуострва се није смирио, али сада више због политичких превирања у свету и борбе за моћ и контролу над регионом којем припада. Нови турбулентни период започео је убиством имама Јале 1948. године који је на власти био од одласка Османлија 1918. године, и доласком на власт имама Ахмеда Цала Хамида ал-Дина (Mattar et al, 2004, Duri, 2012).

На дешавања у Јеменском имамату свакако су снажан утицај имала и дешавања у окружењу, посебно када је након свргавања краља 1952. године власт у Египту преузео Абдел Гамал Насер, а арапски национализам доживео свој узлет. Наиме, 1956. године, у време национализације Суецког канала и заједничке војне интервенције Велике Британије, Израела и Француске, заједно са Египтом и Сиријом, Јеменски имамат се прикључио оформљеном савезу Уједињених Арапских Држава.

Посебно је пак занимљива 1959. година када је дошло до спајања источних и западних делова Аденског протектората у новонасталу Федерацију емирата југа, да би већ 1962. године, практично у два дана дошло до значајних промена, када је најпре 25. септембра Аден прикључен остатку територије под британском контролом, односно Федерацији јужних емирата која је постала Федерација Јужне Арабије, да би већ следећег дана, 26. септембра 1962. године, била основана и Арапска Република Јемен снажно подржана од Насера (Esposito, 2004, Mattar et al, 2004, Duri, 2012).

Следећу, 1964. годину обележило је стварање Народно ослободилачког фронта који је с ривалским Фронтом за ослобођење окупираног Јужног Јемена започео дугогодишњи сукоб с британским оружаним снагама који ће утихнути након пораза у арапско-израелском рату 1967. године када је ослабљени Насер повлачењем египатских трупа, повукао и подршку јеменским републиканцима. Исте године и Британци напуштају Аден и Федерацију Јужне Арабије, а повлачећи се из дотадашње колоније Британци предају власт Народно ослободилачком фронту који успоставља Народну Републику Јужни Јемен, односно од 1970. године Народну Демократску Републику Јемен, практично једину социјалистичку државу на Блиском истоку снажно подржану од СССР и Кине (Esposito, 2004, Mattar et al, 2004, Duri, 2012).

Иако је 1970. године званично окончан готово деценијски грађански рат који се сводио на борбу за преузимање власти ројалиста и републиканаца, 1970-те је обележио низ преврата и атантата, у којима је најпре 1974. године војним ударом свргнут председник Абдул Рахман ал-Ирјани, а потом је његов сукцесор Ибрахим Ал Хамди убијен 1977. године, да би 1978. године након убиства његовог наследника Ахмед Хусеин Ал-Гашмија, на чело Арапске Републике Јемен дошао Али Абдулах Салех развијајући своју владавину добро утабаним стазама других арапских диктатора (Esposito, 2004, Mattar et al, 2004, Duri, 2012).

4.2. Специфичности владавине Гадафија и Салеха

Деценијама усавршаване методе владања којима су и Гадафи и Салех упоредо настојали да ојачају и неограничено продуже сопствену власт, пратила је изградња специфичне националне идеје у виду развоја свести о припадности држави која је у

случају Либије, раније биле подељена на три управне области (Триполитанију, Фезан и Киренаику), а у случају Јемену, на засебни и накнадно уједињени северни и јужни део.

По доласку на власт 1969. године са само 27 година Муамер ел Гадафи (1942-2011) је умногоме био инспирисан насеризмом и посебно га је привлачила идеја арапског национализма, али не превише дуго. Наиме, како наводи Матар „између 1976. и 1979. године, Гадафи је објавио три танке свеске *Зелене књиге*, у којој је изложио своју трећу међународну теорију (такође познату као трећа универзална теорија), покушај да се развије алтернатива капитализму и комунизму, које је Гадафи нашао неодговарајућим за либијско окружење. Разочаран и са компететивним и једностраначким политикама, Гадафи је уместо њих увео систем народних конгреса и комитета, састављених од изабраних чланова, да воде земљу на свим нивоима, укључујући и локалне управе, државна предузећа, универзитете и ревизију и спровођење националне политике“ (Mattar et al., 2004:1860).

Матар појашњава да „Зелена књига садржи кратки, троделни исказ о Трећој међународној теорији, филозофије вођи Моамера ал-Гадафија, владара Либије. Направљена да буде алтернатива капитализму и комунизму, Трећа међународна теорија је теоријска основа за институције и политике цамахирије. Први део, издат 1976. године и под називом, "Решење проблема демократије: ауторитет народа", расправља о дилемама праведне и мудре владавине и проглашава да је решење у владавини народа кроз народне конгресе и комитете . Други део, "Решење за економски проблем: социјализам", који се појавио 1978. године, позива на крај експлоатације коју имплицирају наднице и ренте, у корист економског партнерства и samozапосљавања. Трећи део, "Социјална основа Треће интернационалне теорије" бави се друштвеним питањима, укључујући значај породице и племена и статус жена и мањина” (Mattar, 2004:941).

За 42 године владавине Гадафи је више пута модификовао свој приступ политици при чему је изградио и режим с многим одликама тоталитарности. Уједно, овоме је посебно допринела велика каснија изолованост земље која је уследила након потврде умешаности Либије у постављање експлозивне направе у путнички авион који је експлодирао изнад Локербија у Великој Британији 1988. године (Kafala, 2011), при чему ће му се бројка од 157 страдалих путника стављати на терет као број жртава његовог режима који је доказан.

Специфичност Гадафијеве владавине је концепт цамахирије промовисан 1977. године, својеврсни неологизам који је теоријски подразумева владавину масе, где је вођа само један од многих, док земљом владају револуционарни савети. Међутим, у пракси је сва моћ била у његовим рукама, а потврда његове успешно савладане политичке вештине је и вишедеценијска владавина надгледањем и управљањем односа међу супарничким племенима расутих по пространој територији, али укупне мале популације од само шест милиона становника, па су велики приходи од експлоатације нафте омогућавали прилично широк обим инвестиција (Kafala, 2011).

Уз сузбијање непријатеља режима, ради одржања на власти било је неопходно обезбедити и низ повластица за шире грађанство, а не само за припаднике режима и опслуживачки државни апарат. У том смислу, посебно Либија је имала достигнућа која су је разликовала од других арапских земаља. Наиме у складу са Гадафијевом формалном политичком филозофијом која је била исказана у тзв. Зеленој књизи, „поседовање куће је сматрано основним људским правом“ (Global Research, 2014). Истовремено, „образовање и медицински третмани су били бесплатни; Гадафи је направио највећи иригациони систем на свету, својеврсну вештачку реку "осмо светско чудо" по Гадафијевим речима којом је вода доведена у све делове земље; било је бесплатно започињање пољопривредне производње, уз бесплатно уступање куће, земље и стоке; давана је награда од 5000 америчких долара либијским мајкама за свако рођено дете; струја је била бесплатна; гориво јефтино с ценом од 0,14 долара по литру; подигнут је образовни ниво становништва при чему је пре Гадафија само 25% Либијаца било писмено, док је та цифра порасла на 87%, од чега чак 25% високо образованих; такође, Либија је имала државну банку која је грађанима давала зајмове без накнаде; и коначно Либија је у доба Гадафија покушавала да уведе јединствену афричку монету са златном подлогом, златни афрички динар а то би био потез који би светску економију гурнуо у хаотично стање“ (Global Research, 2014).

Гадафи је тскође био и добар стратег, те је након искуства пада режима Садама Хусеина у Ираку 2003. године, како би избегао себе као следећу мету „рата против терора“, објавио повлачење Либије из програма производње нуклеарног и хемијског оружја. Међутим, када је Арапско пролеће освануло у Либији, режим Муамера ел Гадафија био је убеђен да су протести изоловани инцидент који ће се брзом реакцијом сасећи у корену без икаквог утицаја на структуру власти грађену преко четрдесет година. Ипак, као несумњиво харизматичну личност коју је медијска пажња одувек окруживала док је био суверени владар Либије, испратила га је и у смрт када је родном Сирту ликвидан од стране побуњеника, док је снимак тог злочина обишао свет (Kafala, 2011).

За разлику од Гадафија, Али Абдулах Салех (Ali Abdullah Saleh Al-Sanhani Al-Humairi, 1942-2017), од рођења везан за Сану, био је знатно мање медијски експониран али такође с дугим стажом владања при чему је више од две деценије био неприкосновени владар најјужније арапске државе. Најпре као председник Арапске Републике Јемен (1978-1990), а потом, након уједињена са Народном Демократском Републиком Јемен, на челу Републике Јемен (1990-2012), Салех је несумњиво вештим

политичким маневрима деценијама успевао да држи под контролом узавреле унутрашње антагонизме и територијалне претензије ривалских трибалистичких група, али и да опстане у играма моћи великих светских сила, и преживи ништа мање опасна превирања и политичке калкулације регионалних сила, посебно Саудијске Арабије као моћног и неповерљивог суседа (Esposito, 2004, Mattar et al, 2004, Duri, 2012).

Иако прокламовани републикански лидер, Салех је суштински земљом управљао на деспотски начин, немилосрдно се обрачунавајући са неистомишљеницима и упоредо изграђујући државни систем у складу са сопственим преференцијама и интересима лојалне елите на узурпираним најутицајнијим управљачким позицијама државног апарата. Како указују Џини Хил и сарадници (Hill, 2013)

„Салех је поставио блиске рођаке на кључне позиције у врху војске, и расподелио војну моћ међу северним племенима њиховом регрутацијом у оружане снаге. После уједињења и увођења парламентарне демократије, Салех је водио политику додељивања земљишта и политичких повластица својим присталицама, док је наизменично спроводио насиље и стратегије кооптације према својим клеветницима. Он је прикривао свој ауторитет језиком демократије у покушају да легализује свој режим, док је истовремено развијао лојалне фракције широм политичког спектра и присиљавао опозицију да се приклони "елитистичкој политици лобирања“ (Hill et al, 2013:8, Phillips, 2009).

На овај начин је практично и управљао политичким животом којим су доминирали Опште народни конгрес, партија коју је предводио, и Ислах, као коалиција исламиста, племенских вођа и конзервативаца који су га више или мање отворено подржавали, као и Социјалистичка партија Јемена чији утицај је био већи у јужном делу Јемена, где је ова партија и била на власти пре уједињења.

Потенцирање персонализоване власти и неформалних мрежа моћи само је додатно урушавало формално постојеће а суштински слабе структуре власти, при чему је „у одсуству јаким државним институција, елитистичка политика у Салеховом Јемену конституисала *de facto* облик колаборативног управљања“ (Hill et al, 2013:9), уз нивелисање равнотеже испреплетаних религијских и политичко-економских интереса супарничких племена и контролу ширења утицаја ван трибалистички омеђених територија.

„На свом врхунцу, ову неформалну политичку нагодбу држао је на окупу договор о подели моћи између три човека: Салеха, који је држао под контролом 'државу'; генерала Алија Мохсина (Ali Mohsin), који је држао под контролом највећи део војске; и шеика Абдулаха ал-Ахмара (Sheikh Abdullah al-Ahmar), врховног шејка моћне Хашидске племенске конфедерације, вође Ислах партије и од Саудијске Арабије изабраног посредника у транснационалним патронатским плаћањима јеменским племенима. Иако веома изложен поремећајима, овај идиосинкратични систем колаборативног управљања држао се на окупу прилично кохерентно 20 година“ (Hill et al, 2013:9).

Међутим како је почетком 2000-тих Салех све више протезирао свој најстаријег сина Ахмеда Алија као наследника, војску све више стављао под сопствену контролу, и

уједно присвајао све веће приходе од нафте, нагодба о подели моћи међу елитама је постала прошлост, а отпор режиму, нарочито у виду Хуту побуњеника и сепаратиста у Јужном Јемену је постајао све већи. Ове новонастале поделе међу елитом постале су све очигледније током председничке изборне кампање 2006. године када је Хамид ал-Ахмар (Hamid al-Ahmar), син шеика Абдулаха, најпре пружио подршку Фејсалу бин Схамлану, кандидату опозиционе коалиције, а потом и финансирао Ислах. Пошто је Салех победио и на овим изборима, Хамид је отворено тражио Салехову оставку, а за идеју његове смене почео је да прикупља ширу домаћу и страну подршку. Овиме је заправо на неки начин и почео Салехов крај, имајући у виду да је „изборна кампања 2006. године изазвала националну дебату о корупцији и подигла очекивања од реформи без успешног притиска на Салехе да је спроведе“ (Hill et al, 2013:9).

Значајну потпору Салеховом дугогодишњем опстанку на власти дало је „укључивање племенских лидера у политички живот како би се гарантовала континуирана лојалност њихових племена“ (Ali al-Ahsab, 2012:3). Како појашњава ал-Асхаб „најјаснији знаци тога су у номинацијама ових племенских лидера за парламент или њихово именовање у Шура веће. Чланство у ова два државна органа не захтева квалификације потребне за најнижи ниво јавних или приватних послова; писменост је једини услов за чланство. Са сваким наредним парламентарним изборима, број племенских шеика у парламенту је растао; 2003.године чинили су 40% од укупног броја посланика. Ова политика, коју је намерно спроводио режим Али Абдулаха Салеха, а која се још увек фаворизује, учинила је револуцију тежом. Мрежа интереса створена и одржавана од стране режима за више од тридесет година постала је веома раширена и распрострањена. Осим тога, било каква реформа би нанела штету великом броју људи. Из тог разлога, ситуација у Јемену је више личила на грађански рат, плашећи све и чинећи задатак револуције још тежим“ (Ali al-Ahsab, 2012:3-4).

Уједно, као и у Либији, и у Јемену је од пресудне важности за успешност владања била равнотежа моћи племена. Али ал Асхаб у ток контексту закључује да „што је слабија држава и што је слабија њена способност да обавља своје дужности, настаје већи вакуум и трибализам се уздиже, а појединци и групе враћају својим старим начелима како би надоместили ову слабост. Из тог разлога, трибализам у Јемену је остао друштвена организација која је једнака држави, ако не нужно званично, онда у практичном смислу, пружајући услуге и вршећи организационе дужности у друштву које су превасходно обавеза државе“ (Ali al-Ahsab, 2012:6). Уједно, „трибалисм је

такође стратешка резерва за социјални систем, а становништво му прибегава кад год је држава ослабљена или одсутна.“ (Ali al-Ahsab, 2012:7).

4.3. Узроци друштвеног незадовољства

Када су почетком 2011. године деценијама потискивани негативни ставови испливали на површину, а незадовољни Арапи почели да запоседају улице и јавно исказују негодовање против владајућих елита, либијски лидер Муамер ел Гадафи био је уверен да се ништа слично не може догодити у његовој земљи. Ипак, за арапске услове релативно висок животни стандард, као и стабилан развој омогућен нешто уравнотеженијом расподелом прихода од нафте, показаће се само као љуштура и привид благостања којим је годинама била замаскирана права природа унутрашњих односа ове дубоко подељене земље.

Додатно, прве процене Гадафијевог режима, као и многих других арапских земаља биле су да је преливање немира мало изгледно, међутим те процене нису обухватале директно деловање спољних чинилаца. Арапско пролеће стога је по многим ауторима искоришћено само као механизам да се испровоцира реакција која ће Либију отргнути из загрљаја Русије и Кине а почетак протеста и немири који су се на моменте чинили више изрежирани, него спонтани, умногомо употпуњују ову тврдњу.

Стога иако је војска одана лидеру успешним деловањем контролисала ситуацију показаће се да је заправо само куповано време јер, како Браунли и сарадници упућују правећи аналогију са ситуацијом у Бахреину, „у Бахреину и Либији војска је остала лојална аутократи, а било је препуштено странцима да преломе, у корист режима у Бахреину, и побуњеника у Либији“ (Brownlee et al, 2015:10).

Либија је свакако специфичан случај у односу на друге земље које су биле захваћене Арапским пролећем, а Ранџ Алалдин (Ranj Alaaldin) издваја три разлога који су догађаје у Либији разликовала од других у региону: „Оно што је почело као протест за већа права и демократију убрзо је претворено у војни устанак против опаког диктатора с намером да сузбије револуцију свим бруталним средствима која су му била на располагању. Сукоб се разликује од других устанака земаља у региону из три главна разлога: прво, бруталност са којом је режим пуковника Муамера ел Гадафија одговорио; друго, смелост, упорност и брзина којом је либијски народ постао војно

организован и способан за подвиге над Гадафијевом дезинтегрисаном војском; и треће, ангажовање међународне заједнице, у виду НАТО савеза који је имао арапску подршку, посебно од Заливске државе Катар“ (Alaaldin у Kitchen, 2012:33).

Што се тиче ситуације у Јемену, историјски подељен на шиитски и сунитски део, Јемен ни након уједињења 1990. године није успео да превазиђе снажни религијски јаз између шиита који углавном живе у североисточним пределима, и сунита који махом насељавају југоисточни део земље. Осим нарушених односа у свакодневном животу ова нетрпељивост је подигнута и на виши ниво оружаног конфликта, када је шиитска побуњеничка група Хути 2004. године ступила у повремену герилску, а некад и отворену борбу с владиним трупама председника Салеха и уз мање прекиде потрајала све до Салеховог повлачења с власти 2011. године.

Иако формално уједињен 1990. године Јемен никада није суштински успео да досегне јединство, а Хелен Лакнер (Helen Lackner) указује да је неповољном периоду који је кулминирао побуном 2011. године, претходио такође нестабилан „период од 1994. до 2010. године који карактерише синергија негативних чинилаца: сужавање политичких слобода, погоршање сиромаштва, смањење државних прихода и економска стагнација. У области политике дошло је до постепене рестрикције плурализма по чему је Јемен био особен као најдемократскији режим на полуострву раних 1990-их. Политичку контролу је све више монополизovala мала група у окружењу председника Али Абдулаха Салеха, сачињена од рођака и блиских сарадника већином из Санхана, његовог родног округа. Ово је било праћено ограничавањем слободе јавних медија кроз оптужбе и прогон новинара“ (Lackner, 2014).

Лакнерова притом посебно истиче два основна правца деловања који су довели до економског погоршања, где је „с једне стране, владајућа клика интензивирала присвајање богатства које јој је било на располагању“ (Lackner, 2014), док су се „с друге стране погоршали животни услови за већину становништва“ (Lackner, 2014). Али економско пропадање пратила је и озбиљно нарушена безбедност коју су узроковали племенски конфликти широм земље. По Лакнеровој „незадовољство се појавило у четири главна правца. Прво, почевши од 2004. године, погоршање односа између режима и Zaydi Still елите у Са'ада гувернату избило је у серији од шест ратова са побуњеницима на челу са Хутима, који су окончани почетком 2010. године“. Потом као „друго, од 1994. године па надаље, јужно питање појавило се као други велики проблем после 1994. године, остајући узаврели вулкан од тада“. Након тога као „треће, у Абјану (Abyan) и Шабви (Shabwa) наоружани фундаменталисти Ал-Каиде на

Арапском полуострву и побуњеници из њихове локалне франшизе Ансар ал-Схара (Ansar al-Sharra) засенили су јужни покрет у периоду 2011-12. година, искористивши повлачење војних јединица у вези са борбом за власт у Сани. Показало се да су многи борци Ансара били повезани са милицијама које су у једном тренутку искоришћене од стране државе да се боре са марксистима на југу и Хутима на северу. Сам АКАП је био у стању да се поново формира средином 2000-их, након што је био озбиљно оштећен од стране режима након 9/11. Његово оживљавање подржало је оптужбе да режим користи тзв. терористичку претњу за добијање подршке Запада“. И коначно као „четврто, на другом месту у јужним гувернатима, ситуација је била мање јасна: у Хадтумауту (Hadhramaut) и ал-Махри (al-Mahra), док је незадовољство Саната режимом било високо, у то време није прерасло у сепаратистичке амбиције. Другде у Јемenu, константна несигурност је била изазвана малим и великим инцидентима на нивоу заједнице, међуплеменског сукоба, као и сукоба између племена и државних снага. Ови инциденти могли су одражавати борбу око воде или земљишта, наставке историјских освета, или других питања. Они су цветали углавном због тога што режим није учинио ништа да спроведе државну власт путем савремених судских или полицијских метода, а понекад их је охрабривао“ (Lackner, 2014).

4.4. Од уличних немира до спољне војне интервенције

У погледу исхода оно што је заједничко и Либији и Јемenu је да су обе земље након првобитних протеста на линији Арапског пролећа утонула у грађански рат, али се упоредо суочиле и са спољном интервенцијом коју је у случају Либије директно спровела западна коалиција у циљу Гадафијевог свргнућа, док је у случају Јемена циљ Саудијске Арабије која је интервенирала био задржавање на позицији власти новог јеменског председника Абдрабуа Мансура Хадија (Abdrabbuh Mansur Hadi) и коначан обрачун са побуњеницима из племена Хуту, као и лојалистичким снагама свргнутог председника Салеха.

Имајући у виду дати оквир догађања у Либији битно је указати на неке од најзначајнијих момената у периоду од избијања протеста у Бехгазију па све до коначног пада Гадафија након вишемесечног покушаја пружања отпора, а у том погледу, увидом у хронологију догађаја, јасно је да је спољна интервенција дошла у критичном тренутку за опозиционе снаге суочене са снажним одговором режима.

Табела бр 7 – Хронолошки приказ најважнијих догађаја од почетка протеста до пада Гадафија

Либија		
2011. година		
	14. јануар	У телевизијском обраћању Гадафи осуђује устанак у Тунису. Прве информација о окупљањима у Либији.
Фебруар	15. фебруар	У Бенгазију, другом по величини граду у Либији, почињу масовни протести на којима се владајући режим оптужује за друштвене неједнакости, репресију и кршење људских права и слобода, а Моамер ел Гафији позива да напусти власт.
	16. фебруар	Након хапшења активиста за људска права протести у Бенгазију добијају на интензитету.
	17. фебруар	Излазак Либијаца на улице четири града у оквиру „Дана беса“, при чему најмање њих 14 губи живот у сукобу са снагама безбедности
	20. фебруар	Напад аутомобилом бомбом на војну базу у Бенгазију. Гадафијев син Саиф ал Ислам у телевизијском обраћању указује на могућност избијања грађанског рата, као и да ће се његов отац и снаге безбедности борити до последњег метка. Број жртава је већ досегао цифру од 230.
	21. фебруар	Демонстранти на улицама Бенгазија прослављају преузимање контроле над овим градом, а сукоби се селе и на улице главног града Триполија. Министар правде Мустафа Абдел Цалил (Mustafa Abdel-Jalil) подноси оставку због неслагања са прекомерном употребом силе против ненаоружаних демонстраната.
	22. фебруар	У обрачуна са побуњеним народом користи се војна техника, а расте и број страдалих, којих је према <i>Human rights watch</i> 233, као и повређених. Амабасадор Либије у Уједињеним нацијама позива Гадафија да одступи са власти.
	23. фебруар	Француска и Немачка прете санкцијама, а ЕУ говори о злочинима против човечности.
	24. фебруар	Кључни нафтни терминали у околини престонице су у рукама побуњеника. Воде се борбе у градовима Завија и Мисрата.
	27. фебруар	Революционари заузимају град Завију у близини Триполија. Удружене опозиционе снаге формирају Национални прелазни савет као тело за координацију антивладиног деловања и мобилизацију становништва спремног на отворено сукобљавање са режимом.
Март	1. март	Агенција за избеглице УН указује на могућу хуманитарну кризу како је само границу са Тунисом од 20. фебруара прешло између 70.000-75.000 људи
	3. март	Међународни кривични суд у Хагу саопштава да ће преиспитати Гадафију одговорност за почињене злочине против човечности.
	4. март	Интерпол је саопштио да је издао међународно упозорење за Гадафија и петнаест чланова његове породице и сарадника
	7. март	Генерални секретар УН позива на прекид напада на цивиле.
	8. март	Експлоатација нафте је пала за 90%, а продаја је паралисана будући да због америчких санкција банке одбијају да врше исплате у доларима
	11. март	Француски председник Саркози позива на циљане ваздушне ударе на Гадафијев режим уколико употреби хемијско оружје или ваздухопловство за напад на побуњенике.
	14. март	Вођство побуњеника позива западне силе да уклоне Гадафија и покрену војни напад.
17. март	Како би се Гадафијеве оружане снаге спречиле у коришћењу ваздухопловних снага што им је давало надмоћ у борби са побуњеницима Савет безбедности УН резолуцијом 1973 уз уздржаност Кине, Русије, Индије, Бразила и Немачке изгласава	

		употребу свих неопходних мера за осигуравање зоне забрањеног лета изнад Либије, заштиту цивилног становништва и прекид ватре.
	18. март	Либија саопштава да ће одмах зауставити све војне операције, док побуњеници то одбијају тврдећи да лојалисти и даље нападају градове на истоку и западу земље. Председник САД, Барак Обама одобрава војну кампању против Гадафијевих снага.
	19. март	САД покрећу војну кампању „Одисејева зора“, а француски војни авиони већ погађају циљеве у Либији, омогућавајући напредовање побуњеницима.
	22. март	Кина позива на прекид ватре.
Април	1. април	Гадафијев режим започиње преговоре са Западом, док Турска предлаже мировни план.
	11. април	Революционарни савет одбија мировни план јер није предвиђено да Гадафи одмах напусти власт.
	16. мај	Против Гадафија, његовог сина Саифа ал Ислама и шефа тајне службе Абдулаха Сенусија главни тужилац Међународног кривичног суда подигао је оптужнице за ратне злочине.
Мај	22. мај	Европска унија успоставља формалне дипломатске контакте са опозицијом отварајући канцеларију у Бенгазију.
Јун	1. јун	Нато најављује продужење војне операције за још три месеца.
	27. јун	Међународни кривични суд у Холандији издаје налоге за хапшење Моамера ел Гадафија, његовог сина Саифа, и шефа обавештајне службе због злочина против човечности.
Јул	18. јул	Интензивирају се ваздушни удари и сукоби побуњеника и Гадафијевих присталица.
	28. јул	Убијен је Абдел Фатах Јунис, командант штаба побуњеника.
Август	26. август	Либијски побуњеници преузимају контролу над Триполијем, а Национални транзициони савет саопштава да Владу сели из Бенгазија у Триполи.
Септембар	16. септембар	Побуњеници се боре да преузму Сирт, последње упориште бившег режима.
	26. септембар	Италијанска нафтна компанија ENI саопштила је да је поново покренула проиводњу либијске нафте након скоро шестомесечног прекида експлоатације.
Октобар	1. октобар	Гадафијев родни град Сирт, уједно и његово последње уточиште, у потпуном је окружењу побуњеника.
	20. октобар	Владавина Муамера ел Гадафија окончана је његовим убиством, а Национални прелазни савет званично објављује прекид сукоба и проглашава победу.

Вишеструки извори⁴³

Дакле, побуна у Либији започела је 15. фебруара 2011. године у Бенгазију, највећем граду у источној Либији, и то, „два дана пре "Дана гнева" заказаног за 17. фебруар као редовног окупљања у знак сећања на масакр у затвору Абу Салим из 1996. године у којем је убијено од 1.200-1.700 политичких затвореника“ (Ellison, 2015:17).

Елисон упућује на чињеницу да „иако су такве демонстрације постала рутина откад је 2008. откривен масакр у затвору, протест 2011. године "резултирао је затварањем Фатхија Тербила, адвоката који заступа породице из Абу Салима“ (Ellison,

⁴³ <https://www.nytimes.com/topic/destination/libya> приступљено 17.5.2015. године

http://www.huffingtonpost.co.uk/2011/12/16/arab-spring-timeline-_n_1153909.html приступљено 10.5.2018. године

<https://www.nytimes.com/2011/08/29/timestopics/libyatimeline.html> приступљено 4.3.2018. године

<https://www.bbc.com/news/world-africa-13755445> приступљено 10.5.2018. године

2015:17). Окупљање незадовољних грађана код полицијске станице уз захтеве за ослобађање притвореног адвоката само су подизали тензије и снага реда и учесника протеста. Али иако је Тербил касније пуштен „демонстранти против Гадафија, вероватно инспирисани колапсом режима који су е догодили у последњих неколико недеља у Тунису и Египту, били су истрајнији и све бројнији“ (Ellison, 2015:17).

Подела војних снага по линијама племенске припадности везаће руке централној власти у Триполију у погледу решавања ситуације у Бенгазију, а потом је „Резолуција Савета безбедности УН од 17. марта 2011. године обезбедила зону забране летова и ваздушне нападе НАТО-а и његових арапских савезника који су омогућили либијским побуњеницима да наставе заузимање више земље и градова од Гадафија, крећући се према главном граду Триполију у западном делу земље“ (Ellison, 2015:17-18).

Како запажа Елисон „у Либији, држави са мало националистичких осећања или консензуса, поделе које су истрајавале и пре и после пуцања режима и током прелазног периода су углавном регионалне и племенске; што је довело до континуиране нестабилности чим је Либија "ослобођена", а затим су разне групе захтевале фокусирање на контролу – и силом ако је потребно - различите градове или области, изазивајући хаос пошто је пост-Гадафијева влада није имала контролу над целом земљом“ (Ellison, 2015:27-28).

Нема сумње да је на додатни раздор у либијском друштву, након Гадафијевог страдања у октобру 2011. године утицао и начин на који је сурово окончан његов живот, јер је најшре понижавајуће мучен пре егзекуције, да би потом његово тело попут трофеја било данима иложено погледима знатижељника и на крају однесено на непознату локацију.

С друге стране у Јемену је повлачењу Али Абдулаха Салеха са власти претходио низ догађаја који су отпочели масовним протестима с појачаним политичким и религијским тензијама, а напетост исказану на улицама пратили су сурови обрачуни који ће временом прерасти у оружани сукоб дугог трајања. Овај динамични низ непредвидивих околности у распону од релативно мирног окупљања до екстремног насиља историјски је трајао релативно кратко од јануара 2011. године до фебруара 2012. године, али довољно дуго да разори и јеменско друштво и државне институције, и да разбуктавњем унутрашњих подела максимално отежа нови почетак. Хронолошки, догађаји који су довели до Салеховог повлачења могу се груписати у три сегмента: период масовних протеста (јануар-март 2011. године), период отвореног конфликта

(март-децембар 2011. године), и период прелазних власти (јануар-фебруар 2012. године).

Протести у Јемену хронолошки су отпочели јануара 2011. године (Табела бр. 8) у оквиру универзитетског комплекса у Сани окупљањем неколико хиљада углавном младих који су подстакнути догађајима у Тунису и Египту захтевали одлазак са власти и дугогодишњег јеменског председника, док свакако скреће пажњу тадашња изјава јеменског министра унутрашњих послова који је изјавио да Јемен није Тунис.

Имајући у виду догађаје на Северу Африке, како би евентуално предупредио ширење протеста али и раскол унутар режима већ наредног дана обратио се и Салех одбацујући наводе да планира власт да пренесе на сина, као и да нема намеру да одступи с позиције председника, истовремено повећавајући плате војсци. Наредних дана протест је међутим добио на замаху окупивши не само у Сани, већ и у другим јеменским градовима сад већ десетине хиљада људи различитих друштвених слојева. Крајем јануара протести постаје насилнији, почињу привођења, а током уличног марша 28. јануара бива ухапшен и исткнуту јеменски борац за људска права Абдул Хади аз-Азази (Abdul Hadi al-Azazi). Фебруар 2011 године је започео Салеховим саопштењем да нема намеру да се поново кандидује на председничким изборима 2013. године, али ово обећање није имало никаквог ефекта нити тежину будући да су уследили протести са још више уличног насиља, нарочито када су на улице изашле и владине присталице. Сукоби учесника митинга и контрамитинга, нарочито 2. и 11. фебруара, те блокада марша до председничке палате 12. фебруар били су увод у неизван период. Прве жртве пале су 15. фебруара, када је двоје демонстранта страдало у Адену, да би 17. фебруара поред још три жртве протеста у Адену, пала и прва жртва у граду Таизу страдала од бачене гранате.

Табела 8 – Хронолошки приказ најважнијих догађаја током протеста у Јемену

Јемен		
2011. година		
Јануар	27. јануар	Министар унутрашњих послова Мутахер ал Масри изјављује да Јемен није Тунис
Март	18. март	„Петак достојанства“, мирне демонстрације против Салеховог режима, претворио се у масакр, када је снајперском ватром убијено око 50 људи, а њих више од 200 рањено
Мај	23. мај	Након неуспеха иницијативе Савета за заливску сарадњу, а пошто је Салех одбио да потпише прелазни споразум, вођа племенске федерације Хашида, Садик ал Ахмар стао је на страну опозиције, а у Сани се Републиканска гарда сукобила са борцима племена Хашид и војницима Прве оклопне

		дивизије
	29. мај	У граду Таизу десетине демонстраната ликвидирано снајперском ватром
		Исламисти преузимају контролу над седиштем провинције Зинцибар
Јун	3. јун	Бомбашки напад на председничку палату у којем је и сам Салех озбиљно повређен
	4. јун	Салех одлази у Саудијску Арабију на оперативни третман и лечење
	7. јун	Привремени прекид ватре у Сани, углавном се не поштује широм земље
Август	6. август	Салех напушта болницу, али се не враћа у Јемен
Септембар	18-22. септембар	Салеху лојалне војне снаге отварају ватру на демонстранте у центру Санае, да би се 22. септембра лојалисти сукобили са присталицама Али Мохсена ал Ахмара
	23. септембар	Државна телевизија саопштава да се Салех вратио у земљу
Новембар	23. новембар	Под притиском међународне заједнице Салех у Ријад у потписује Иницијативу Савета за сатадњу земаља Залива и пребацује председничка овлашћења на подпредседника Хадија (Abdu Rabbu Mansour Hadi) с роком имплементације од 90 дана
2012. година		
Јануар	21. јануар	Скупштина представника доноси закон о имунитету који Салеха и његове блиске сараднике ослобађа кривичне одговорности. Салех одлази из земље на лечење у САД, а касније у Оман где тражи азил
Фебруар	21. фебруар	Председнички избори на којима је убедљивом већином од 99,8% потврђен мандат до тада привременом председнику Хадију

Вишеструки извори⁴⁴

Већ радикализовани протести су подигнути на виши ниво када је 20. фебруара неколико стотина људи подигло камп испред универзитета, а након страдања двоје људи у уличним сукобима у Сани 22. фебруара и једне особе од последица бомбе подметнуте на траси кретања демонстранта у граду Левдери. Додатне напетости уследиле су када је 25. фебруара у непосредној близини антивладиног кампа у Сани са неколико хиљада људи, на мање од километар удаљености, подигнут камп Салехових присталица, којих је такође било неколико хиљада.

Исти дан је био кључан јер је тада отворено почео да се урушава Салехов режим пошто је двоје вођа племена блиских Салеху, племена Хашид (*Hashid*), којем и сам Салех припада, и племена Бакил (*Baqil*), саопштило да прелазе на страну опозиције. Како би ојачао позицију у народу, нарушену отказивањем лојалности, Салех наредног

⁴⁴ <http://www.timelines.ws/countries/YEMEN.HTML> приступљено 15.5.2018. године
<http://www.theatlantic.com/international/archive/2015/01/requiem-for-yemens-revolution/384808/> приступљено 12.4.2018. године
<http://www.aljazeera.com/indepth/interactive/2015/03/timeline-yemen-houthis-150326163406556.html> приступљено 11.5.2018. године
http://www.huffingtonpost.co.uk/2011/12/16/arab-spring-timeline-_n_1153909.html приступљено 9.7.2017. године

дана добија отворену подршку једанаест племенских шеика, међутим ни овај чин неће бити довољан да спречи захуктани ток уличних протеста и „мирис промена“ који се осећао у ваздуху. Уздрман оваквим неповољним развојем ситуације, као и под све већим притисцима САД које су га у претходном периоду подржавале због његове наводне улоге у борби против Ал Каиде, Салех најпре 27. фебруара нуди формирање владе националног јединства, да би потом због одбијања, 28. фебруара оптужио САД за опструкцију договора с опозицијом.

Након што Салех на крају ипак успева 1. марта да с представницима опозиције договори могуће кораке у правцу одступања с власти до краја године, свесни незавидне позиције у коју је сатеран, 2. марта демонстранти на улици траже да Салех одмах оде са места председника. Већ 3. марта широм Јемена војска све више почиње да се супротставља демонстрантима, а пошто је 4. март Салех формално одбацио захтев да се повуче, а неколико чланова владајуће партије поднело оставке, Јемен улази у фазу интензивирања уличних сукоба на ивици грађанског рата. Ради смиривања ситуације Салех 9. марта предлаже доношење новог устава којим би се ојачала функција парламента, али је опозиција и овај његов предлог одбацила као закаснео. Наредних дана интензитет сукоба се појачава, па је тако 12. марта више од сто људи повређено у кампу код универзитета када је полиција испаливала гумене метке и сузавац, да би 13. марта у граду Ал-Џавфу (Al-Jawf) и четири војника страдало од наоружаних противника режима из реда племенских скупина, а 14. марта ножем је убоден гувернер провинције Мариб. Али 15. марта уследио је насилни удар присталица режима на демонстранте на главном тргу, а 16. марта исти такав удар на камп код универзитета. 18. марта 2011. године, пошто је 45 људи смртно страдало, а више од 200 повређено у рафалној паљби на антивладин камп, председник Салех негирајући умешаност владиних трупа проглашава ванредно стање, док више од 100.000 људи излази на улице, што бива најбројнији скуп од почетка протеста. 19. марта Салеха његово племе позива да се повуче, а он саопштава да је отпустио читав свој кабинет, да би 20. марта режим даље наставља да се осипа пошто су три војна команданта прешла на страну демонстраната, а Салеха на одступање позива и шеик Садик ал-Ахмар (Sheikh Sadiq al-Ahmar), вођа Хашеда, Салеховог племена. Касније, 22. марта Салех је соопштио да је спреман да се повуче до краја године, да би 26. марта на преговорима са начелником генералштаба Али Мохсена ал-Ахмара који је прешао на страну опозиције, уз присуство других војних и племенских лидера, као америчког амбасадора, разговарао о истовременом напуштању њихових позиција и препуштања цивилној прелазној влади.

У априлу је међутим почео још већи и масовнији талас протеста који је окупио стотине хиљада људи, уз све гласније позиве на оставку који је 5. априла дошао и од САД. Салех је очигледно губио снагу, па иако је 8. априла у јавном обраћању одбацио план повлачења с власти конципиран од стране Заливског савета за сарадњу (GCC), свакодневно се суочавао с бројним лошим вестима, укључујући све чешће дезертирање, при чему је само 13. априла око 10.000 војника напустило Републиканску гарду, тада још увек лојалну председнику. Увидевши размере осипања државног апарата, Салех суочен са све масовнијим и истрајнијим протестима, 23. априла ипак прихвата план GCC, али показаће се само због куповине времена, будући да је стављање потписа на предлог одлагано данима. 2. маја на протестима су се већ могли чути позиви на суђење Салеху, да би 5. маја Министарство одбране саопштило да је план прихваћен, да би 15. маја након извесних модификација плана, сама опозиција саопштила да је план мртав и да ће народ сопственим снагама свргнути Салеха и судити му, а потом опозиција ипак ставља свој потпис на план 21. маја због најаве да ће следећег дана то учинити и Салех. Међутим, 22. маја Салех је поново одустао, чак наредивши опсаду амбасаде Уједињених Арапских Емирата у Сани, где су биле присутне дипломате САД, УК, ЕУ и Заливски савез који су настојали да се цео проблем дипломатски превазиђе, и ту је задао себи аутогол апсолутним сужавањем излазне стратегије. Тако је већ наредног дана Садик ал-Ахмар, вођа Хашид племенске федерације, отворено стао на страну опозиције и са наоружаним присталицама оптпочео оружани конфликт на улицама Санае, са више од 120 жртава и међу цивилима, и лојалиста и у сопственим редовима само до 26. маја, да би истовремено уследио и напад исламиста на град Зинцибар, како су се војне снаге расипале.

Почетком јуна су интензивирани сукоби у Сани, да би 3. јуна у ракетирању председничког комплекса страдала је и џамија, у којој је по неким извештајима експлодирала бомба када се у њој налазио и сам Салех. Тешко повређен Салех је 4. јуна пребачен у Саудијску Арабију на лечењем а власт у земљи је предата потпредседнику Абду Рабуху Мансуру Хадију. Крајем месеца, 29. јуна Салех је саопштењем из Ријада преко министра спољних послова позвао на почетак дијалога с опозицијом уз спремност да размотри посредовање ГЦЦ у прелазној власти. Почетак јула обележило је сукобљавањ полиције са избеглицама из Еритреје испред канцеларије УН у Сани. Истовремено као и већим делом јуна, и у јулу су настављене ривалске демонстрације противника и присталица Салеховог режима, као и сукоби војске са исламистима и побуњеним племенима, да би 30. јула племена супротстављена Салеху

формирала Савез јеменских племена који је на челу са вођом Хашида, стао у одбрану учесника протеста. И август су обележили сукоби, махом племена Хашида и Републиканске гарде на челу са Салеховим сином Ахмедом, као и нагађања да ли ће се Салех уопште вратити у Сану, док се након опоравка од повреда из Ријада вратио премијер Али Мухамад Мужавар. Почетак септембра упркос најавама могућих ванредних председничких избора чије одржавање би се десило у наредним месецима, у Сани је 11. септембра 2011. године одржан највећи протест против Салеха са готово милион окупљених људи, док их је на улицама града Таиза било пола милиона, да би 12. септембра Салех из Ријада издао декрет којим је на Хадија пренео председничка овлашћења укључујући преговоре с опозицијом о трансферу моћи, као и припреме ванредних председничких избора. Истовремено до крај месеца било је спорадичних сукобљавања уз десетине страдалих, да би напетост порасла када се Салех 23. септембра вратио у земљу.

Уследио је нови талас протеста уз прозивање УН због неуспеха да реше кризу, и позивања да коначно натерају Салеха да оде с власти. Након што су 15. октобра владине снаге упуцале 12 учесника протеста, а раниле десетине других који су се у маршу кретали са Трга промена ка центру града, 21. октобра Савет безбедности Уједињених нација је једногласно донео резолуцију којом се осуђује насиље у Јемену, а председник Салех позива да тренутно препусти власт уз гаранције предвиђене планом ГЦЦ који њему и његовој породици гарантује амнестију. Ипак сукоби су упркос најавама прекида ватре настављени, а 30. октобра је Општенародни конгрес саопштио да ће на предстојећим изборима кандидовати Хадија. 15. новембра Салех је саопштио да ће на основу споразума са ГЦЦ поднети оставку у року од 90 дана, а 23. новембра овај споразум је потписао на церемонији у Саудијској Арабији. Влада националног јединства која је укључивала и Салехове лојалисте и представнике опозиције успостављена је Хадијевим декретом од 7. децембра. Нови протести који су уследили сада су имали за циљ да се поништи амнестија и Салех изведе пред суд, а иако је постојала идеја да Салех до одржавања избора време проведе на лечењу у САД он је донео одлуку да ипак остане у земљи.

8. јануара 2012. године влада је одбрила предлог закона о имунитету, који ће касније 21. јануара потврдити Скупштина. У међувремену је Салех боравио у Оману и САД, а уз спорадичне протесте и сукобе овај период је прошао у ишчекивању председничких избора и званичног краја Салехове владавине. 21. фебруара одржани су председнички избори уз излазност већу од 80% који су формално потврдили избор

Хадија као јединог кандидата, а на инаугурационој церемонији одржаној Салех је Хадију као новом председнику симболично предао заставу Јемена. Овим чином је Салех званично напустио позицију председника Јемена, али је и даље имао намеру да остане у политичком животу као лидер Опште народног конгреса, што је, као и сама церемонија од стране Заједничког партијског збора оцењено као фарса, па су и саму церемонију бојкотовали, упркос извештајима о припремама егзила Салехове породице у Адис Абебу, престоницу Етиопије.

4.5. Последице насилне смене власти по Либију, Јемен и регион

Осим поразне чињенице да се директна страна интервенција вратила на велика врата регионалне политике као легитимно средство рушења некооперативних режима, последице насилне смене власти у Либији и Јемену ће без двоумљења имати дугорочне импликације. Наиме, трајно је генерисан страх свих будући власти да самостална политика и државна сувереност у земљама које су преживеле, или и даље преживљавају негативне последице насилних промена, као опција има познату цену.

Оно што свакако може бити водиља за даље поступање новостворених државних структура су три различита типа страначког организовања у постаутократским земљама које наводи Андерсон указујући да „с обзиром на њихове стратегије према политичким снагама, ауторитарни режими фаворизују три врсте партија у транзицијском окружењу: *реликтне* партије (*relic parties*), партије *покрета* (*movement-parties*), и *нове* партије (*novice parties*). Свака од њих има другачији капацитет за формирање везе са гласачима, то јест у обављању репрезентативне функције. Реликтне партије су релативно добро познате, али немају јаке везе са становништвом; партије покрета су добро познате свима, имају високо поверење значајних сегмената становништва, али исто тако неповерење других, и уживају јаке организационе корене; а нове партије су мало познате и слабо организоване“ (Lust, Waldner, 2014:11).

Тако је након Гадафијевог смакнућа „либијски Национални транзициони савет прогласио себе за управљача ослобођеном Либијом, и организовао изборе. Ипак, након пада режима бројне конкурентне оружане снаге, неке националистичке, неке исламистичке, племенске, или цихадистичке додатно су исцрпљивале Либију са континуираним фрагментацијом и нестабилношћу“ (Ellison, 2015:2). Међутим, указује

Елисон, „након парламентарних избора у Либији одржаних јуна 2014. године, неколико исламистичких партија и њихови савезници формирали су коалицију "Либијска зора" да би збацили новоизабрану владу, која је пребегла у Тобрук на исток земље. Од јула односно августа 2014. године Либија је изнова утонула у грађански рат пошто су се бројне групе бориле за контролу над различитим регионима државе“ (Ellison, 2015:2).

Конкретно, „у Либији, као релативно недавно изграђеној држави са интензивним међуплеменским и међурегионалним тензијама, и недостатком државотворног расположења међу грађанима, распад Гадафијевог диктаторског режима, након што је Либији "ослобођена" довео је исто тако и до распада државе, пошто су племенске и регионалне поднационалне поделе произвеле конкурентна политичка тела и оружане снаге које се отимају за пуну контролу над целом земљом или њеним деловима“ (Ellison, 2015:2). Дакле, ситуација крајем 2014. године која се протеже и на наредне је таква да је „земља *de facto* подељена на: Источну Либију (тј. Сиренаику) под контролом међународно признате либијске владе и њој лојалних паравојних група; северозападну Либију (тј. Триполитанију) под контролом владе "Либијске зоре" и њој лојалних милиција; и југозападну Либију (тј. Фезан) контролисану од племена Тубу и Туарег“ (Ellison, 2015:34-36).

Дакле, четири године након свргавања Гадафија земљом владају две Владе и безброј парамилитарних група, при чему је седиште једне од Влада је у Бајди, граду од 250.000 становника на истоку Либије, и на њеном челу је Абдулах ал-Тини (Abdullah al-Thinni), а на челу друге владе је генерал Калифа Хафтар (Khalifa Haftar), који се вратио у Либију из САД где је био у егзилу као Гадафијев супарник, а иначе је учествовао у довођењу на власт пуковника Гадафија.

Истовремено, требали би поменути и манипулације са бројевима страдалих током сукоба у Сирији. Тако је „нова влада Либије драстично смањила процену броја људи који су убијени у револуцији против режима Муамера Гадафија, закључујући да је 4.700 побуњеника погинуло и 2.100 нестало, са непотврђеним сличним жртвама на супротној страни“ (*The Guardian*, 08.01.2013.) Према *The Guardian*-у „првобитно су званичници побуњеника веровали су да је око 50.000 људи убијено, број који је ревидиран на 25.000 мртвих и 4.000 несталих у октобру 2011. Најновије статистике су састављене након истраживања министарства, иако не укључују коначну вредност за смртне случајеве на Гадафијевој страни. Током осмомесечног сукоба, Национални транзициони савет побуњеника, којег су подржале западне и арапске владе, проценио је да су гадафијеве снаге убиле десетине хиљада људи, док је режим оптуживао

побуњенике и НАТО да је одговоран за смрти десетина хиљада цивила. Истраживања министарства до сада сугеришу да би број жртава старог режима можда био исти као и међу револуционарима, ако не мањи, истиче се у извештају“ (*The Guardian*, 08.01.2013. године)

Што се тиче Јемена, из Саад провинције као свог упоришта, Хути ће уз подршку Ирана, и након сцргавања Салеха наставити непријатељске активности, а након заузимања Сане, изнудити оставку Салеховог наследника, председника Абду Рабу Мансура Хадија (Abdu Rabbu Mansour Hadi), док ће земља утонути у дугогодишњи грађански рат с вишеструким учесницима укључујући и Саудијску Арабију, и САД, и радикалне исламисте из редова Ал Каиде, и друге, са различитим, испреплетаним и до краја нејасним циљевима који води у дугорочан исцрпљујући сукоб и овако сиромашне и напаћене земље.

Како истиче Лакнер „као и у Либији, промена режима је била подржана страном интервенцијом, али у овом случају интервенција је имала за циљ мир и допринела је спречавању грађанског рата који би вероватно довео до убијања на сиријском нивоу. Народни покрет који је експлодирао у 2011. години охрабрио је Јеменце да поверују у могућност значајне и фундаменталне политичке промене. Многи су се надали да ће нови систем управљања проистећи из покрета који ће више одговарати потребама и тежњама углавном младе популације у земљи. Током прелазног периода (2012.-2014. година) нови однос политичких снага је развијен, повећавајући утицај и учешће жена и младих; али овај процес није збацио традиционалне ривалске елите које су доминирале јеменском политику последњих неколико деценија“ (Lackner, 2014:1).

Како додатно истиче Лакнер „једна од битних последица је и могућа промена односа са суседном Саудијском Арабијом и другим земљама Залива, поготово Кувајтом који је замрзао односе након што је представник Републике Јемен одбио да подржи резолуцију УН којом је одобрена употреба силе ради избацивања ирачких војних снага из Кувајта 1990. године. Претходно је Кувајт снажно подржавао и Арапску Републику Јемен и Народну Демократску Републику Јемен“ (Lackner, 2014:2).

Истовремено, потребно је превладати узајамно подозрење у односу на заливске монархије и њих на једину републику на Арабијском полуострву. С тим у вези треба имати у виду и да је „јеменски поглед на суседе је, пре свега, дефинисан његовом потребом, да с једне стране, извози своју радну снагу и прима дознаке и, с друге стране, да добије подршку буџету и развојну помоћ. Саудијска Арабија - најближи јеменски сусед, чији утицај доминира локално - је најпознатији по свом међународном извозу

нафте и њеном ауторитарном режиму, као и зато што је дом за ислам најсветијих места. Саудијска Арабија и Јемен деле хиљаде километара границе и сличну величину популације, што поред републичке природе јеменског режима, доприноси да Саудијска Арабија перципира Јемен као стратешку претњу“ (Lackner, 2014:2).

Али неповерење је присутно и на вишем нивоу сила посредно укључених у регионална дешавања, јер ако бисмо занемарили девастирајуће ефекте самих удара, и на тренутак се осврнули на међународни систем безбедности, како објаснити да у готово истим околностима у случају Јемена немамо ни једну одлуку Савета безбедности Уједињених нација.

5. Сличности и разлике у приступу кризи у Бахреину и Сирији

Међу земљама захваћеним арапским пролећем случај Бахреина и Сирије су два вероватно најдрастичнија примера различитог односа у приступу идентичној ситуацији која је захваљујући тим недоследностима остварила различите исходе. Додатно, у условима кризе која је угрозила и владајућу елиту, и истовремено уздрмала темеље деценијама грађене државне структуре, и Бахреин и Сирија су цену опстанка скупо платили огољеном десуверенизацијом и успостављањем вазалног односа са земљама заштитницама.

Наиме, у обе земље смо имали ситуацију да је мањински део становништва кроз управљање и контролу ресурса доминирао већином, да је народ устао против вишедеценијске узурпације власти захтевајући промене, као и да су се у цео ток догађаја у великој мери уплели интереси и глобалних и регионалних сила. Међутим, поред објективних сличности уочљивих општим пресеком стања, тек анализом разлика могуће је проникнути у суштину диференцирајућих нивоа односа који су инволвирани различите актере.

Најочитије разлике су везане за облик владавине, при чему је Бахреин монархија, а Сирија република. Потом, већинску популацију Бахреина⁴⁵ чине шиити,

⁴⁵ Према подацима „*Опитег информатора ЦИА*“, Бахреин је 2011. године имао 1.214.705 становника укључујући 235.108 странаца. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ba.html> приступљено 20.01.2012. године

уједно и носиоци побуне, док је власт у рукама сунитских муслимана. У случају Сирије ситуација је обрнута, па имамо већинску сунитску популацију, а власт под контролом шиитске алавитске мањине. У погледу спољне подршке, бахреинска владајућа елита је уживала заштиту Сједињених Америчких Држава и Саудијске Арабије, док су на страни сиријске власти отворену подршку дали Руска Федерација и Иран. И коначно, обе земље су се суочиле са војном интервенцијом. У случају Бахреина, то су биле коалиционе снаге Заливског савета за сарадњу предвођене Саудијском Арабијом, које су упадом и окупацијом прекунуле протесте, завеле ред и сачувале режим, док су се у случају Сирије, и Руска Федерација и Иран, уз отворену подршку режиму, сопственим војним снагама укључили у сукобе на територији ове земље.

Имајући у виду специфичности обе земље, свакако је неопходно подробније анализирати сличности и разлике у узрочно последичном односу репресивног система владања и континуираног раста друштвеног незадовољства и развоја унутрашњих политичких, економских и религијских, сектаријанских напетости.

Стога је ради разумевања дубинских узрока арапског пролећа наезаобилазно указати и на стање у Бахреину и Сирији у турбулентном периоду који је отпочео 2011. Године, односно како су ове земље изгледале у време арапског пролећа, и делом на период који ће уследити након што су протести прерасли у исцрпљујући дугогодишњи конфликт.

5.1. Карактеристике система управљања у Бахреину и Сирији

Приказ појединих карактеристика система управљања у Бахреину и Сирији има за циљ да појасни механизме којима су носиоци власти ових земаља деценијама успешно одржавали друштвену контролу, односно да укаже на основне полуге власти којима је моћ дуго времена могла неометано опстајати у рукама мањине.

Бахреин је свакако незаобилазан у анализи дубинских узрока арапског пролећа будући да је ова мала острвска земља готово типски идеалан пример владавине мањине над већином. Посебност механизма контроле успостављеног у Бахреину је да, изузев политичког и економског утицаја, моћ уског круга људи у иначе малобројној популацији има и религијски аспект будући да је упркос доминантној шиитској муслиманској популацији власт више од два века у рукама сунитске мањине.

Бахреин има све одлике класичне рентијерске државе. Целокупна моћ и богатство проистекли из узгоја и трговине бисерима, а екстремно увећани открићем и експлоатацијом нафте, груписани су око краљевске породице Ал Калифа. Уз владајућу породицу је и одабрана елита, такође из реда сунитских муслимана, која је окружује и опслужује, и заузврат ужива бенефите резервисане само за највиши слој у друштвеној хијерархији. С друге стране, иза „невидљивог бедема“ који одваја привилеговану мањину је остатак популације, шиитски муслимани, који су иако већински бројнији с уделом од око 75%⁴⁶, скрајнути на друштвене маргине, деградирани у правима и слободама, и бројним препрекама које им поставља државна администрација, ограничени у вертикалном кретању на друштвеној лествици.

Међутим, ова мала острвска⁴⁷ земља смештена у Персијском заливу недалеко од Саудијске Арабије и Катара, упркос бројним сличностима с другим арапским земљама по много чему одступа од поједностављених приказа и генерализација⁴⁸. Друштвени односи у Бахреину и стално присутни покушаји политичке мобилизације умногоме се разликују и одступају од готово стандардизованих погледа на арапска друштва углавном перципирана као заједнице карактеристичне, али контролисане, унутрашње динамике и релативне затворености. Дакле, иако је напетост присутна, она није

⁴⁶ Лосон истиче да је „прецизна подела сунита и шиитса међу становништвом отворено питање, јер је последњи званични попис становништва у којем је бележена верска идентификација спроведен 1941. године. У то време, муслимани чинили су 98 одсто домаћег становништва, од чега су мало испод 53 одсто класификовани као шиити. Према најбољим доступним проценама, удео бахраинских грађана који припадају шиитима достигао је 70 одсто средином 1980-их. Али такве велике бројке прикривају разлике у оквиру сваке од ових двеју заједница које играју кључну улогу у структурисању социјалних и политичких односа у земљи у целини. Упркос свом недостатку у бројности, сунити имају формирану доминантну верску заједницу у Бахреину од најмање седамнаестог века. Сунитска доминација се подупире и чињеницом да најмоћније друштвене снаге, посебно владајућа Ал Калифа породица, већина најзначајнијих трговачких кланова, и арапска племена повезана са Ал Калифама, се све идентификују са овом граном ислама. Од последњих деценија XVIII века, када су се Ал Калифе доселиле на острва из Кувајта, верски ауторитет је блиско повезан са племенским ауторитетом; крајем деветнаестог века, владар је именован једног сунита јуристу да председава судским процесима који укључују личне и породичне спорове између различитих племена која насељавају острва” (Lawson, 1989:3-4).

⁴⁷ Бахреин обухвата архипелаг од 33 острва који се налази недалеко од источне обале Саудијске Арабије у Персијском заливу и северозападног дела Катара. На највећем острву ал-Авал (al-Awal) које обухвата око 85% територије и најчешће га многи поистовећују с Бахреином, смештен је и главни град Манама са око 160.000 становника, као и нафтна поља око брдовитог узвишења Џабал ад-Дукхан (Jabal ad-Dukhan). Острво ал-Авал повезано је са другим по величини острвом Мухарак (Muharraq) на североистоку-на којем се налази други по величини истоимени град, аеродром и бродоградилште, као и са острвом Ситра (Sitra) на којем се налази нафтни терминал и резервоари за складиштење нафте. Већина других острва је махом ненасељена (Lawson, 1989).

⁴⁸ Тоби Матизен један од бројних аутора који инсистира да се анализа компликованих односа који одликују арапски свет никако не може просто свести на матрицу оријентализма по којој је Блиски исток дуго времена посматран, и то у знатном делу академске и политичке заједнице, „као мозаик религија и етничитета, од којих су многи у вечном рату једни с другима” (Matthiesen, 2014:1-2).

доминирајуће осећање које би укалупљеним посматрачким приступом могло бити стављено у први план.

Указујући на потенцијално занемаривање других чињеница Фред Х. Лосон (Fred H. Lawson) узима за пример управо бахреинско друштво да би показао како на стварање погрешне слике стварности утиче перцепција уобличена стереотипима. Лосон уочава низ трендова који Бахреин чине „једним од сложенијих друштава арапског света и дају му посебан идентитет међу мањим заливским државама” (Lawson, 1989:23).

„Западни стереотипи о арапском друштву имају веома мало сличности са животом у савременом Бахреину. Становништво ове земље је претежно урбано и одликује се класном структуром коју је обликовала дуга историја острва као пољопривредног и комерцијалног центра. Становници архипелага долазе из различитих подручја, и унутар и изван залива, и практикују низ различитих облика ислама. Само у удаљеним шиитским селима и изолованим квартовима Мухарака жене се од спољног света прекривају велом; у Манами и његовим предграђима, млађе бахраинске жене све више раде ван куће, барем док се не удају и имају децу. Књижевност и музика су прилагођене широком спектру новијих стилова и изражавају дезоријентацију и тешкоће живота у индустријском добу, као и неромантизовану носталгију за прошлости региона која брзо нестаје” (Lawson, 1989:23).

Дакле, бахреинско друштво није ван модернизацијских токова, и у великој мери је разлог томе велики број странаца који према попису из 2001. године чине 37,6% популације, међутим истовремено постоје и одређени традиционалистички оквири, посебно у домену уређености друштва. У том смислу постоји савршено уклапање у матрицу оријентализма, при чему је на врху пирамиде бахреинског друштва владар који државу гледа као посед, а грађане као поданике од којих само узак круг послушника има бенефите, док се непослушна већина држи под котролом уз примену силе и константно стварање и одржавање раздора. Анализирајући овај модел Матизен подсећа да су „истовремено и ауторитарни владари, и колонијалне силе (укључујући Османлије), користили представу о вечном сукобу између сунита и шиита да објасне потребу за спољним арбитром, моћним посредником. Данас, арапски диктатори и краљеви и даље користе те исте тактике да оправдају своју владавину” (Matthiesen, 2014:1-2). Стога сагледавајући прилике на овај начин ни слика свакодневице у Бахреину у којем је централна фигура владар из породице Ал Калифа није пуно другачија.

Специфичност бахреинског друштва по чему се издваја од околних земаља⁴⁹ у блиској вези са малом популацијом на малом издвојеном простору⁵⁰ је и својеврсни

⁴⁹ „Ова земља се значајно разликује и од Саудијске Арабије где социјална интеракција узима облик који је приближнији чисто племенским или друштвима везаним за породичну лозу (lineage societies), и Катара где је локално друштво у исто време хомогеније у етничком и верском смислу и јасније диференцирано у доминантну и подређене класе. Бахреинско друштво дели неке од карактеристика друштава које се налазе у околним емиратима, али се разликује по начину на који се расцепи на основу етничке

„урбани трибализам“ који Емил Накле (Emile Nakhleh) види као „синтезу традиционалног трибализма и модерности“ (Nakhleh, 2011), а на посебност овог простора указује и Вилијем Марк Хабиб (William Mark Habeeb):

„Бахреин је са нешто више од 80 одсто муслимански, али за разлику од суседних арапских држава, већина су шиити (владајућа Калифа породица, међутим, је сунитска). Око 10 одсто становништва је хришћанско, а постоје мање заједнице Јевреја, Хиндуса, и Баха'иса. Као и већина земаља Залива, Бахреин се ослања на стране раднике за већи део послова, а они који нису Бахраинци чине око 38 одсто становништва. Присуство велике популације странаца, у комбинацији са историјом Бахреина као трговачком нацијом и његовом спољашњом оријентацијом, је направило космополитско и отворено друштво, барем у поређењу са најближом Саудијском Арабијом” (Habeeb, 2012:20).

Међутим за разлику од урбаних средина, у руралним подручјима дистанца између шиитске и сунитске заједнице је знатно израженија. Лосон указује да антагонизам локалних шиита и сунита прати и шиитски наратив о „старом Бахреину“ који им је некада према предању у потпуности припадао:

„Према легенди, Бахреин пре доласка Ал Калифа се састојао од 300 села и 30 градова, где је сваки владао шиитски јуриста; ови јуристи били су распоређени према хијерархији на чијем врху је био тројни савет чији статус је био потврђен од стране целокупног становништва; а право својине генерално, а посебно пољопривредно земљиште, држали су појединци у складу са исламским принципом Ихије (ihya'), при чему је право коришћења припадало оном ко заправо ради на поседу” (Lawson, 1989:8).

Али иако има мотивациони карактер у циљу „збијања редова“ Лосон додаје да је „упитно да ли су острва у ствари икада функционисала по овом основу, и никаква аналогија са политичким уређењем садржана у овом наративу није пронађена ни у једној прошлој или садашњој шиитској заједници. Ипак, ова прича обухвата аграрни и егалитарни етос бахреинских сеоских радника, док имплицитно не одобрава племенску структуру власти повезану са владајућом породицом и урбаним, богатим трговачким савезницима“ (Lawson, 1989:8-9).

Поред религијске дистинкције бахреинско друштво одликује и јасна класна подељеност, а Лосон препознаје три главне класе, односно „три категаорије снага у бахреинском друштву“, наводећи „доминантну класу која се састоји од централне гране Ал Калифа и више истакнутих чланова пословне олигархије⁵¹; услужну класу

припадности, класног положаја, и националног порекла преклапају производећи матрицу друштвених односа јединствену за острва” (Lawson, 1989:3).

⁵⁰ Површина Бахреина износи око 765 км² према подацима Општег информатора СИА

⁵¹ Пословна олигархија је „кључна компонента бахреинске доминантне друштвене коалиције, која пружа не само финансијску подршку за индустријске и комерцијалне пројекте режима, већ је и извор стручног знања лојалан владајућој породици у њиховим улогама поузданих личних саветника и управљача у горњим слојевима централне бирократије“ (Lawson, 1989:7). Са овом коалицијом уско су повезане „три групације опслуживача, снаге које углавном подржавају Ал Калифе и њихове богате трговачке партнере, али имају на располагању знатно мање средстава него чланови владајуће коалиције“ (Lawson, 1989:7).

састављену од арапских племена⁵² у савезу са Ал Калифа, запосленика централне администрације⁵³ земље, као и мањих трговаца⁵⁴ и власника радњи у већим градовима; и подређену класу која се састоји од градских и сеоских радника, мајстора и занатлија, рибара и натуралних пољопривредника. Сукоби интереса између ове три класе одредили су не само широки образац формирања коалиције између најмоћнијих друштвених снага у земљи, већ и учесталост и утицај политичке побуне на острвима“ (Lawson, 1989:5).

Поред најјужних чланова породице Ал Калифа, утицајне политичке позиције, али ипак за степеницу испод, заузимају и истакнути чланови бахреинске пословне елите чија лојалност се не доводи у питање. „Три институције представљају посебно значајне основе моћи за богатије трговце: централна управа, општинска већа, и Привредна комора. Иако су ове агенције на крају подређене емиру и његовим најближим рођацима, свакој од њих је дат значајан простор у планирању и реализацији програма у оквиру своје надлежности. Као резултат тога, политичке расправе међу онима који су на врху ових институција играју кључну улогу у политичким питањима Бахреина, иако се ово у највећој мери дешава иза кулиса. Владини министри који нису чланови краљевске породице су углавном изабрани из релативно уског пресека у земљи етаблиране богате трговачке заједнице, састављене од појединаца лојалних Ал Калифама који су стекли специјализовано усавршавање на западним универзитетима” (Matthiesen, 2013:75-76).

⁵² Лосон додаје да су се „ови кланови приклонили владајућој породици у Бахреину крајем осамнаестог века и чланови су свеобухватне Бани 'утуб конфедерације северно-централне Арабије. Након освајања острва, утицајнија племена, као што су Ал бин 'Али и Давасир, су добили контролу над селима скупљача бисера на северним и источним обалама ал-Авала. Упркос богатству које су прикупила ова села, односи између Ал Калифа и њихових савезника су драматично варирали током времена: У 1830-им, ривалство између владајуће породице и Ал бин 'Али је избило у отворени рат; 1923. године Давасир ал-Будаја је емигрирао у Дамам на обали Ал-Хаса након низа насилних сукоба са присталицама економских и социјалних реформи у индустрији производње бисера предложених од стране Ал Калифа и њихових британских саветника. Након консолидације власти Ал Калифа 1930-их, велика већина ових припадника племена су усвојили улогу потчињености владару и његовој свити и награђени су за лојалност именовањем на позиције другог нивоа у државној бирократији и оружаним снагама“ (Lawson, 1989:7).

⁵³ У погледу друге групе опслуживача најважнију позицију заузима особље централне администрације. „Високи званичници у бахреинској влади су извучени из етаблиране богате трговачке заједнице острва. А запосленици средњег нивоа се све чешће регрутују из широког спектра група у бахреинском друштву; а након забележеног ширења локалног образовања који је почело 1950-их, позиције у централној бирократији су свесно повећане у настојању да се кооптирају потенцијални незадовољни острвљани“ (Lawson, 1989:5).

⁵⁴ У оквиру услужне класе „последњи подржаваоци режима су мањи трговци и продавци који се ослањају на активну или прећутну сарадњу комерцијалне олигархије за њихове сопствене послове. Ова мала буржоазија је била под великим притиском да бира стране у крвавом ривалству које је обележило острвску елитну политику крајем деветнаестог и почетком двадесетог века“ (Lawson, 1989:9).

С друге стране и Сирија⁵⁵ је Арапским пролећем ушла у период великих искушења и изазова, који ће у потпуности променити функционисање друштва и државе, а хетерогено становништво⁵⁶ гурнути у узајамне сукобе и збегове. На овакав исход је без сумње утицао и сам режим, чији одговор на прве назнаке протеста је био непримерено оштар и у вези са „третирањем кризе као егзистенцијалне борбе за опстанак алавитске мањине и продужење модерне Сирије“ (Holiday, 2011:10), на шта је, како примећује Џозеф Холидеј, у великој мери утицало претходно негативно искуство, тј. “сећање на устанак Муслиманског братства од 1976. до 1982. године обликовало је став режима према актуелном сукобу, и они су га видели као салафистичку заверу да се поврати историјска сунитска хегемонија над регионом” (Holiday, 2011:10).

Али, страх од сунитске већине који је деценијама грађен, иако знатним делом ирационалан, везао је за режим и друге мањинске заједнице.

„Сиријски алавитски режим уживао је подршку многих других мањина у земљи, које су у страху од могућности сунитске исламистичке владе, ако режим падне. Хришћански лидери су отворено стали уз режим. Немири у доминантно дружијског покрајини Ал Суваида (As Suwayda) и Исмаели округа у провинцији Хама, Саламија (Salamiyah) и Масјаф (Masyaf) су били ограничени. Упркос чињеници да су демонстранти одржавали секуларну поруку, они су претежно сунити. Не само да нису успели да привуку сиријске мањине у великом броју, већ нису успели да артикулишу оно што ће се десити десетинама хиљада Алавита који раде за снаге безбедности и државу уколико се режим сруши. Није претерано рећи да свака алавитска породица има најмање једног члана породице у безбедносним снагама. Како се сукоб наставља постаће теже демонстрантима да опросте алавитским снагама безбедности које су убили толико људи“ (Holiday, 2011:10).

Када се са сличним проблемима суочавао бивши председник Хафез ел-Асад, он је урбаним центрима као упориштима Муслиманског братства, створио контратежу и то „подстицањем и одржавањем базе подршке међу сеоским становништвом, укључујући бедуинска племена у сиријској Бадији (Badia) која чини 55% од укупне површине Сирије. Хафез ел-Асад искористио је своју покровитељску мрежу за племена

⁵⁵ Према проценама из 2010. године укупна популације Сирије је бројала 22.517.750 људи, при чему је 35,2% становништва млађе од 14 година, 61% чини становништво старосне доби од 15-64 године, а 3,8% становништва има 65 и ивише година.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html> приступљено 22.3.2011.

⁵⁶ Холидеј додаје да „хетерогена демографија Сирије укључује шиитске, хришћанске и курдске мањине окружене са шездесет одсто сунитске већине. Сиријске шиитске секте укључују Алавите, који чине око дванаест одсто Сиријаца, али чије чланство укључује и породицу Асад. Сиромашни, рурални Алавити на обалском ободу Либал ал 'Алавиин су живели у региону од отоманских времена. Током француске владавине 1920. године, сиријски војни кадар је био попуњен мањинама а посебно Алавитима. Сиријска Баас партија преузела је власт државним ударом 1963. године, ослањајући се на основу политичке моћи укоренењу у руралним, хетеродоксним шиитским групама, који су тада уживале већа права у образовању, владиним и војним положајима. Када је Хафез ал-Асад консолидовао контролу над Баасом током 1960-тих, Алавити су добили пун преференцијални третман; међутим, важно је напоменути инхерентно секуларни изглед режима. Хришћани су уживали штићенички статус и многи из сунитске урбане елите, нарочито у оквиру пословне заједнице, остали су блиски режиму. Упркос сунитској већини у Сирији, породица Асад изградила је четрдесетогодишњу династију на темељима (инкорпорираниости) Алавита у војни и Баас политички естаблишмент земље” (Holiday, 2011:9).

и дао им моћ да контролишу исламисте. Упркос његовим националним паролама "без секташтва" и "без трибализма", сиријски режим није оклевао да тражи помоћ племена да би угушио устанак 1982. године у Хами, упоришту Муслиманског братства. Режим је звао у помоћ нека племена, посебно Хадидијн (Hadidiyn) у унутрашњости Хаме да контролишу проток оружја из Ирака до Хаме и да спрече да пустиња буде уточиште за чланове муслиманског братства. Штавише, Хафез ел-Асад је користио племена да успостави равнотежу курдском становништву у североисточном делу земље“ (Dukhan, 2014:5).

Као додатни вид осигурања „године 1973. режим Хафеза ел-Асада је започео реализацију пројекта који је планиран 1962. године за време уније са Египтом под називом пројекат "Арапски појас". Хиљаде људи углавном из Буша'бан (Busha'ban) племена, који је изгубио своја села у ал-Рака гувернату због изградње бране Еуфрат, подстицано је да се насели у селима изграђеним на курдском плодном земљишту како би се оспорио *status quo* региона, који је традиционално имао курдску већину. Племена су била веома лојална Хафезу ел-Асаду, посебно у борби против Муслиманског братства. Због тога се, после 1982. године, племенска заступљеност у сиријском парламенту удвостручила од 7% до 10% . Бедуини су почели да се појављују као важни припадници Министарства унутрашњих послова, Министарства пољопривреде и одређених грана безбедносног апарата” (Dukhan, 2014:5-6).

Имајући у виду деценијско искуство оца и махом непромењеног државног апарата Башар ел Асад није значајније одступио од утврђене државне политике контроле и гушења сваког вида отпора, и управо тај континуитет притисака ће допринети расту незадовољства потиснуте сунитске већине.

5.2. Специфичности владавине Калифе и Асада

Владајућа породица Ал Калифа која води порекло од Бани Утбах (Bani Utbah) клана Аниза племенске конфедерације⁵⁷ више од два века неприкосновени је центар моћи у Бахреину, а на простор ове мале острвске земље дошла је у освајачком походу са Саудијског полуострва давне 1783. године, протеравши персијске ратнике који су га

⁵⁷ Како указује Емил Накле „протеклих векова Анизи (Aniza) су се кретали пустињама Ирака и североисточним деловима Арабије. Ал-Сабах (*al-Sabah*) од Кувајта и Сауди од Саудијске Арабије такође потичу од Аниза. У ствари ал-Сабах као и ал-Калифа припадници су Бани Утба (*Bani 'Utba*) клана“ (Nakhleh, 2011:8).

до тада контролисали. Како би очували управљачку позицију уздрману доласком у регион Велике Британије као колонијалног освајача, Ал Калифе су године 1830. споразумно препустили Бахреин британској круни и за узврат, уз формални останак на власти, добили заштиту моћних протектора. Континуирано владајући малим острвским архипелагом стратешки позиционираним у Арапском заливу, породица Ал Калифа је опстала као владајућа и након што је Велика Британија напустила колонијалне поседе овог дела света почетком 1970-их година. Након самосталности проглашене 15. августа 1971. године вештим политичким маневрима ова породица је добила новог моћног заштитника у виду САД, а подршка владајућој породици била је неопходна будући да им је као сунитским муслиманима у доминантно шиитској популацији опстанак био угрожен како сталним унутрашњим трвењима, тако и због све учесталијих спољних притисака, нарочито из шиитског Ирана.

Суверени владар Бахреина, Хамад бин Иса Ал Калифа (Hamad bin Isa Al Khalifa, 1951-), на најјутицајније место дошао је након смрти оца шеика Салмана Ал Калифе (Sulman Al Khalifa, 1933-1999). Преузимањем положаја⁵⁸, као и његов отац, и ранији владари, све полуге моћи задржао је у породици⁵⁹, уз додатну амбицију да измени форму управљања, па је тако један од првих корака по преузимању дужности била промена традиционалне титуле емира у титулу краља (Katzman, 2010, 2016).

Доласком на најјутицајнију позицију нови владар је низом потеза успео да смири тренд незадовољства који је посебно растао од 1994. године, али и да прекршеним обећањима поново изазове гнев углавном код шиитских поданика. Матизен указује да је до позитивног тренда у односу са противницима дошло у периоду 2000-2001. година, „када је нови краљ Хамад је допро до опозиционих група, вратио их из прогонства, и обећао дубинске политичке реформе, које су требале да прате Националну акциону повељу. Узгред, ово повеља је одобрена готово једногласно на референдуму 14. фебруара 2001. године. Али обећања о фундаменталној политичкој реформи су прекшена, пошто је Хамад Ал Калифа прогласио нови устав који се

⁵⁸ „Према Уставу проглашеном у децембру 1973., канцеларија и титула емира се одмах аутоматски преноси са оца на најстаријег сина, осим ако владар током свог живота не наведе другог члана Ал Калифа да га наследи” (Matthiesen, 2013:75).

⁵⁹ Хамад бин Иса Ал Калифа и сам је претходно био командант бахреинских одбрамбених снага с образовањем стеченим на Сендхарст војној академији (Sandhurst Military Academy) у Великој Британији. Тако је крунском принцу, шеику Селману бин Хамаду (Shaykh Salman bin Hamad, 1970-) препуштен највећи изазов у виду обуздавања подређеним положајем незадовољне шиитске већине, док су кључна места попут премијера (Khalifa bin Salman Al Khalifa), заменика премијера (Muhammad bin Mubarak Al Khalifa) или министра спољних послова (Khalid bin Ahmad bin Muhammad Al Khalif) такође остала у кругу породице.

значајно разликовао од повеље за коју су Бахреинци изгласали, осигуравајући да се владајућа породица одржи чврсто на власти и да изабрана половина Скупштине има само ограничена овлашћења” (Matthiesen, 2013:7).

Краљ Хамад се јавно не уплиће у извршне административне послове али „делујући преко премијера и кабинета, има широка овлашћења, укључујући и именовање свих министара и судија и измену устава. Чланови породице Ал Калифа држе седам од 19 места у кабинету, укључујући одбрану, унутрашњу безбедност, и место министра иностраних послова. Обично, има око четири или пет шиитских министара; а тај број је повећан на шест у 2012. години, као гест према опозицији“ (Katzman, 2016:2).

Иако је формална институционална изградња⁶⁰ почела са добијеном самосталношћу 1971. године, ни тада створени управни органи, ни они који су касније настали или су модификовани никада нису имали стварну независност нити овлашћења којима би умањили утицај владајуће породице Ал Калифа. Важно је међутим истаћи да референдумом одржаним 14. фебруара 2002. године није потврђена само промена титуле и преименовање државе Бахреин у Краљевину Бахреин, већ је усвојена и "Национална акциона Повеља" укључујући измењени текст устава⁶¹ којим је Бахреин дефинисан као парламентарна монархија са дводомном скупштином где горњи дом именује краљ, а доњи дом се бира на изборима.

Покушаја да се политичко управљање на неки начин приближи ширем кругу људи и тако умири незадовољство и осећај маргинализације нарочито присутан код шиитске већине, било је и ранијем периоду, али су се махом завршавали неуспехом

⁶⁰ Лосон указује да је „након 1971. године, домаћа политичка арена у земљи је наставила да представља парадигматски случај који Илија Хенк (Iliya Hank) назива "адаптивним патримонијалним системом" (adaptive patrimonial system). Припадници Ал Калифа представљају најмоћнији подкуп бахреинске владајуће елите, заједно са малом, али утицајном групом истакнутих трговаца и професионалних државних администратора. Ова друштвена коалиција ослања се на племенски ауторитет, контролу централне бирократије, и по потреби, оружане снаге да би задржала своју доминантну позицију у локалној заједници. Али режим је такође експериментисао са парламентарном политиком и другим либералним реформама у настојању да сасеку или кооптирају (undercut or coopt) радикалне изазове наставку сопствене владавине. Ови експерименти су прекинути када су противници режима почели да критикују основне аспекте њихове политике унутрашње безбедности. Као резултат тога, учешће народа у Бахраинској политици 1980-их је ограничено на уско надзирана надметања за заступање у радничким саветима који су успостављени у већим индустријским погонима у земљи и углавном неорганизоване активности потајних радикалних и секташких организација” (Lawson, 1989:73).

⁶¹ „Међутим, многи шиити су критиковали устав јер је установљено да су изабрано Веће заступника (Council of Representatives – COR) и постављено *Shura* (консултативно) веће једнаке величине (са 40 места сваки). Заједно, они представљају Народну скупштину (парламент). Влада је генерално настојала да именује више образованих и прозападних чланова у Шура веће, који има тенденцију давања веће подршке Влади него што је Веће заступника. Опозиција, сходно томе, тражи максимална овлашћења за Веће заступника“ (Katzman, 2016:2).

пошто би на прве знаке нарушавања потпуне контроле од стране владарске породице, извршени или најављени реформистички потези⁶² били повучени или стопирани. Истовремено унутар владајуће породице одувек су биле присутне тврдокорне струје⁶³ као опоненти било каквог вида уступака шиитској већини које су сматрале испољавањем слабости.

Иако су званично забрањене политичке партије са инфраструктуром карактеристичном за савремена демократска друштва, у Бахреину у лимитираном опсегу политичких активности делују фракцијски организоване групе, својеврсна „политичка друштва – функционални еквиваленти партија⁶⁴“ (Katzman, 2016:2), посебно активна у изборним циклусима, а догађањима из 2011. године предходило је

⁶² Кенет Кецмен указујући на историјат покушаја ублажавања незадовољства шиитске већине истиче да и покушај „мање значајних политичких реформи под краљевим оцем - децембра 1992. године оснивање Консултативног савета од 30 именованих чланова за коментарисање предлога закона и његово проширење из јуна 1996. године на 40 чланова-није умирило шиитске (или сунитске) захтеве за обнову изабране Народне скупштине (омогућене уставом из 1973. године а укинута августа 1975. године). Било је свакодневног анти-владиног насиља током 1994-1998. године, иако су немири постепено попримили шиитски секташки карактер.

⁶³ Појашњавајући сложене односе обојене интригама тако карактеристичним за дворске игре моћи Кецмен наводи да ове односе додатно усложњава околност да предводник тврде струје столује на утицајном месту премијера. „Анти-реформску“ фракцију води краљев ујак (брат покојног Амира Исе), премијер Калифа бин Салман Ал Калифа (Khalifa bin Salman Al Khalifa), који је на позицији од независности Бахреина 1971. године. Он има око 80 година, али је и даље веома активан, а многи сматрају да краљ не жели да уклони шеика Калифу или пређе преко тврдокорних чланове краљевске породице. Сматра се да је премијер у савезу са тврдом линијом породице која укључује министра Краљевског двора Калида бин Ахмада бин Салмана Ал Кхалифу и његовог брата, команданта бахреинских оружаних снага Калифе бин Ахмада Ал Калифе. Два брата су познати као "Кавалиди" (Khawalids) - они воде порекло из огранка породице Ал Калифа који је повезана са прецима Калида бин Али Ал Калифе – и сматрају се неумољиво противни компромису са шиитима. Кавалиди наводно имају савезнике у безбедносним и обавештајним службама и правосуђу, укључујући Ахмада бин Атејаталаха Ал Калифу (Ahmad bin Ateyatallah Al Khalifa) (другог високог званичника краљевског двора). Ови и други тврдолинијаши тврде да уступци шиитској већини доводе до тога да шиити повећају своје политичке захтеве“ (Katzman, 2016:2).

⁶⁴ Кецмен наводи да у Бахреину између осталих делују следеће групе: Al Wifaq – шиитски исламисти, Al Naq – шиитска фракција – покрет слободе и демократије, Waad – секуларисти чији су чланови и шиити и сунити, Minbar – сунитски исламисти у вези са Муслиманским братством, Al Asala – сунитски исламисти салафисти.

неколико изборних циклуса, најпре избори одржани октобра 2002. године⁶⁵, потом они одржани новембра 2006. године⁶⁶ и избори из октобра 2010. године⁶⁷.

Веома важан сегмент владавине представља и управљање личним приходима, а „пословима интерно везаним за Ал Калифе као клан највећим делом руководи Веће старешина бирано консензусом међу гранама најближим владару. Ово веће, којим је председава емир, надгледа дистрибуцију месечних давања и других економских накнада за чланове краљевске породице. Током 1970-их, његов ауторитет је проширен на питања међукланског брака, развода, наследства, отплате дуга и именовања на позиције у државној служби. Такође је одговоран за заједничку имовину Ал Калифа која се састоји од краљевских поседа чије прецизно власништво је остало неодређено од катастарског истраживањ 1920. године. У целини, ова институција делује у циљу спречавања распада краљевске породице, озбиљно ограничавајући могућност брака изван клана од стране и мушкараца и жена, додељујући месечне накнаде у директној сразмери са релативном снагом и статусом сваког члана породице, као и дајући јемство

⁶⁵ „Избори за Веће заступника се одржавају на сваке четири године од 2002. године, сваки пут остварујући значајне напетости због учених напора владе да спречи изборе шиитске већине у СОР. Шиитска опозиција је тражила, безуспешно до сада, да се утврде изборни процеси и границе округа који ће омогућити шиитима да преведе своју бројност у политичку снагу. Ако ниједан кандидат у округу у првом кругу не освоји више од 50%, други круг се одржава недељу дана касније“ (Katzman, 2016:3). Избори 2002. године били су бојкотовани од стране шиита због намере власти да постављени чланови Шуре буду контратежа изабраним члановима Већа заступника. „Бојкот из 2002. године спустио је излазност (око 52%) и помогао сунитима да освоје две трећине места у Већу заступника. Седишта. Од укупно 170 кандидата 6 су биле жене, али ниједна није изабрана“ (Katzman, 2016:4).

⁶⁶ Изборе одржане 2006. године такође су пратиле контроверзе будући да је влада оптуживана да је омогућила издавање докумената сунитима како би се променила демографска сразмера и сунити добили већину.

⁶⁷ Изборима одржаним у новембру 2010. године је претходио период политичке нестабилности и притиска на опозиционе активисте. „У децембру 2008. године, Влада је спровела бројна хапшења шиитских демонстраната и оптужила неке од њих да су део споља инспирисане завере да се дестабилизује Бахреин. Неки су оптужени да су прошли герилску или терористичку обуку у Сирији. 26. јануара 2009. године, Влада је ухапсила троје водећих шиитских активиста, укључујући и хендикепираног др Абдулцалила Алсингакеа (Dr. Abduljalil Alsingace) и г-дина Хасана Мусхаима (Hassan Mushaima), обојица лидери Ал Хак (покрет слободе и демократије). Алсингаке је неколико пута посетио Сједињене Државе да би истакао стање људских права у Бахреину. Суђено им је током фебруара и марта 2009. године, али су заједно са другим шиитских активистима помиловани и пуштени у априлу 2009. године“ (Katzman, 2010:3). Због насталих околности „шиитски опозиционари поново су оптужили владу за кројење територије ради фаворизовања сунитских кандидата а 23 шиитска лидера ухапшена су месец дана пре избора на основу закона о борби против тероризма из 2006. године. *Wifaq* је ипак учествовао. Од 200 кандидата, шест су биле жене, укључујући личност из *Waad* Муниру Факро (Munira Fakhro). Излазност је била око 67%. Избори су повећали заступљеност Вифака на 18 места, смањили сунитске исламисте на пет места од 15; а оснажени сунитски индепендисти освојили су 17 места (више за девет од претходног ЦОР). Иста жена која је победила 2006. године је изабрана. Општински избори одржани су истовремено. Краљ је поново именован 30 од 40 служећих чланова Шура савета и 10 нових чланова. Од чланства, 19 су били шиити, укључујући и председника, Али бин Салих ал-Салиха (Ali bin Salih al-Salih). Веће је имало четири жене, знатно мање него у Већу од 2006-2010. године. Међу четири, један је био Јеврејин (из јеврејске популације у Бахреину од око 40 особа) и један је био хришћанин испред 1000 процењених хришћанских становник“ (Katzman, 2016:5).

за комерцијалне подухвате предузете од стране више предузетничких појединаца унутар Ал Калифа” (Matthiesen, 2013:75).

После смрти Хафеза ал Асада 10. јуна 2000. године, на власти га је заменио његов син Башар ал Асад⁶⁸ (Bashshar al-Asad, 1965-) формално „положивши заклетву као шеснаести председник Сиријске Арапске Републике 17. јула 2000. године“ (Mattar, 2004:315), пошто је претходно „изабран за седмогодишњи председнички мандат 10. јула 2000. године, уз добијених 97,29% службено регистроваих гласова“ (Mattar, 2004:315).

Хиненбуш указује да је све до почетка револуције одоздо Сирија била посматрана „као "успешан" пример ауторитарне "надоградње" или "модернизације““ (Hinnenbusch, 2012), при чему је Башар ел Асад „наследио слаб режим али је успео да почне интеграцију своје земље у светско капиталистичко тржиште, без губитка националистичке карте, на пример покушавајући да стекне легитимитет из супротстављања Израелу и америчкој инвазији на Ирак“ (Hinnenbusch, 2012).

Ипак у одређеним поступцима поновљени су ранији модели одговора, посебно „политика према племенима коју је спроводио Башар Ал Асада између 2000. и 2010. године није била много другачија од политике вођене током владавине његовог оца. Башар је у односу владе са племенима отишао корак даље промовишући више бедуина на важна места унутар режима и одобравајући захтеве од стране неких чланова Бааса са племенским везама или пореклом. Осим тога, и на сличан начин као током устанка у Хами 1982. године, Башар ал-Асад је користио своју мрежу клијената из бедуинских племена, који су охрабривани да се сместе у курдским областима, ради сузбијања курдског устанка у 2003. години. Међутим, шира народна база сиријског друштва, којој припадају Бедуини у ал-Бадиа (*al-Badia*) и пољопривредници на селу, је маргинализована и осиромашена. Превелика концентрација власти и покровитељства у

⁶⁸ „Рођен у Дамаску 11. септембра 1965., Башар Ал-Асад је био други син покојног председника, Хафиза ал-Асада. Похађао је француско-Араб ел- Хуриет школу у Дамаску и Универзитет у Дамаску, студирајући медицину и специјализовањем за офталмологију. Имао је три брата и сестру, од којих су сви на инсистирање свог оца завршили школовање у Сирији. Етос домаћинства Асадових је био помало пуритански. Иако су деца мало виђала свог оца, била су му интензивно лојална. Башар ал-Асад је касније наставио своје постдипломско образовање и усавршавање у Великој Британији. Асад је ступио у Војну академију у Хомсу 1994. године, дипломирајући први у својој класи и брзо растући кроз чинове да би постао пуковник 1999. године. Одмах су му поверене теже војне и политичке одговорности него што је било оправдано његовим нижим чином, а касније је постао врховни командант оружаних снага, као и генерални секретар Баат партије. Такође, је био председник Сиријског компјутерског друштва, организације посвећене промовисању ширења информационих технологија у целој земљи, а тамошња Асадова улога је често навођена као показатељ његовог интересовања та модернизацију“ (Mattar et al., 2004:314-315).

владајућем клану изнурила је а клијентелистичке мреже које су повезивале режим са друштвом. У периоду 2003/2004. година, 5.1 милион људи је живело испод линије сиромаштва са 2 милиона Сиријаца који не могу да задовоље своје основне потребе. Ово је изазвало сиријски устанак у претежно племенској Дар'и. Од самог почетка устана је пратио прилично необичан степен антирежимске мобилизације у сеоским пределима“ (Dukhan, 2014:6-7).

Дакен указује да су Асад и његови најближи сарадници поред Алавита „за попуњавање свих стратешких војних и безбедносних позиција, рачунали и на придруживање неких племена војним и државним институцијама. Посвећивали су највишу пажњу племенском и секташком пореклу њиховог највишег командног официјерског ранга“ (Dukhan, 2014:10), укључујући чак и неке суните⁶⁹.

Ипак Башар ел Асад, није имао проницљивост Хафеза ел Асада који је изградио „потпуно аутократски режим, у којем је држао контролом сваки детаљ, уз помоћ снага безбедности, Сирије војске и чланова Баас партије који су директно везани и одани њему. Његов задатак у изградњи режима је био вођен његовим дугогодишњим искуством на различитим нивоима власти, што му је омогућило да организује ствари као што је желео” (Abbas, 2011:3). Абас даље примећује да Башар ел Асад напосто „није имао квалификације да одржи ову наслеђену структуру нетакнуту, с једног места. Тако, је прибегавао довођењу чланова своје породице у центре државне власти, тиме трансформишући цео режим из једног аутократског режима индивидуалне доминације у један „налик мафијашки“ којим доминира породица” (Abbas, 2011:3).

Асадов режим је успео да око себе изгради моћан репресивни апарат. „Сиријска војска се сматра једним од најмоћнијих армија у арапском свету. Војни истраживачки центри процењују њену величину на између 450.000 и 500.000 запослених. Хафезу Аи-Асаду, оснивачу садашњег режима и пројектанту његове основне структуре, било је стало да окупи унутрашњу структуру војске на начин који гарантује потпуну заштиту његовог режима ослањајући се првенствено на принцип апсолутне лојалности лидеру и имплицитно, постављањем сиријске елите на стратешким руководећим позицијама у мрежама корупције. На овај начин, елите би се идентификовале са режимом, и постале његов органски део која није имала другог избора него да га брани и штити своје

⁶⁹ Дакен указује да су и многи сунити и даље лојални Асаду. „Дана 18. јула 2012., након што је министар одбране Давуд Рајиха убијен у бомбардовању у Дамаску, Фехд Јасем Ал-Фрејј је именован од стране Башара Ал Асада као његов наследник. Превидело се да је ал-Асад именовано сунитског муслимана са племенском позадином у тако кључном тренутку конфликта“ (Dukhan, 2014:10).

постојање” (Abbas, 2011:4). А управо везивањем елите за своју судбину и озбиљним сопственим војним снагама Асад је успео да преживи покушај преврата, и остане важна карта у игри великих сила које Сирију користе за сопствену промоцију и посредни обрачун.

5.3. Паралеле у узроцима унутрашњих напетости и изливу незадовољства

Уз изузетак уског круга људи у најближем окружењу владајућих породица, повлашћеног статуса државног апарата у служби очувања успостављених система управљања, као и привилегованих слојева друштва укључујући истакнуте верске званичнике, и у Бахреину, и у Сирији, највећи део популације у континуитету је био незадовољан општим политичким и економским приликама, и сопственим незавидним положајем у погледу ограничених људских права.

Међутим, чини се да је урпкос јасним унутрашњим напетостима, притисак од највиших нивоа власти спуштајући се до локалних нивоа, заправо растао, а никако опадао попуштајући стеге над поданицима. И то је управо суштина проблема, јер власти, у оба случаја, остатак популације нису посматрали као суграђане, већ као поданике.

За опис ситуације која је преходила избијаеу протеста у Бахреину занимљиво је гледиште активисте Ахмеда Мохамеда (Ahmed Mohammed) изнето у интервјуу датом Зеку Зилу (Zach Zill), који објашњавајући узроке који су Бахреинце извели на улице указује да су „протести првобитно имали за циљ да натерају Владу да испуни обећања краља. Ова обећања су дата на референдуму који је краљ поставио људима 2001. године. Референдум нам је понудио нагодбу: претворити Бахреин у краљевство, а емира у краља. Заузврат, критични закон о ванредном стању биће окончан, а парламент са пуним законодавним овлашћењима био би уведен. Он је у основи понудио оно што је опозиција захтевала током устанка 1990-их. Референдум је био широко прихваћен и одобрен“ (Mohammed, Zill, 2012). Међутим, „краљ се одрекао свог обећања. 14. фебруара 2002. краљ је најавио нови устав у којем је концентрисао власт у својим рукама. Устав нам је дао парламент, али је такође темељно преуредио систем. Парламент, супротно обећањима на референдуму, практично нема никаквих законодавних овлашћења“ (Mohammed, Zill, 2012).

Тиме је практично онемогућено деловање опозиције, чији би сваки супротан глас наишао на вето чак три нивоа одлучивања. Додатно, „како су пролазиле године, режим је планирао да трајно обесправи опозицију и да обезбеди моћ режима на дуги рок. Овај напор се материјализовао у различитим облицима. Један од начина била је политичка натурализација. Бивши повереник краљевске породице пустио је у јавност документе који доказују владин план за натурализацију великог броја сиромашних арапских сунита из Сирије, Јемена, Јордана и другде. [седамдесет посто Бахреинаца су шиити]. Режим запошљава плаћеничке полицијске снаге и плаћеничку војску која је готово у потпуности небахреинска с једним јединим задатим циљем да заузме ове положаје. Дакле, план је у основи био да створи трајно лојална квазиплаћеничка клијентела. На тај начин режим такође проширује своју тајну полицију, полицијске снаге и војску у припремама за будуће изазове“ (Mohammed, Zill, 2012).

По Мохамеду „Ефекти политичке натурализације (били) су дубоки. Прво, они погоршавају већ висок ниво незапослености у Бахреину. Према економистима, незапосленост у селима у Бахреину (која су мали градови, али се називају села) била је чак 50 посто. Друго, политичка натурализација повећава осећај ксенофобије међу Бахреинцима, што је погодно за режим који је жељан да дели и побеђује. Треће, изненадни пораст становништва значио је већу потражњу за кућама - које су већ остале ван домета радничке класе. Најгоре од свега, ова политика је открила дубоко успостављено неповерење према властитом народу“ (Mohammed, Zill, 2012).

Мохамед додаје да је веома брзо раскринкана права намера краљевске породице да обесмишљавањем постојања опозиције кроз немогућност да оствари икакву намеру, и њеним сталним слабљењем и форсирањем подела себи обезбеди неограничену владавину.

„Изгледа да су дугорочни планови краљевске породице настојали да обесправе опозицију и трајно осигурају њихову моћ, све док опозиција остаје слаба и подељена. Све се распало када су њихове завере почеле да излазе у јавност, баш као што је WikiLeaks урадио са телеграмима америчке амбасаде. Вероватно најскандалозније цурење од свих је документ који открива трансакцију између бизнисмена и краљевог ујака, премијера. Други, који је премијер с најдужим службовањем на свету и опште омражена личност у Бахреину, купио је најсавременији пројекат финансијског развоја под називом Бахреинска финансијска лука за један динар. То је 2,65 долара за небодере у најпрометнијем делу главног града. Пошто је јавност сазнала за све ово, а пошто је постало све јасније да режим није имао намера да реформише ригидан политички систем, пуно беса и незадовољства је почело да се акумулира. Људи у оба крила опозиције упозоравали су да ова ситуација није прихватљива и да би у неком тренутку могла експлодирати. Влада ју је погоршавала са чак још већом репресијом што је водило до 14. фебруара [почетак масовног покрета против владе у Бахреину]. Одлазак Тунис Бен Али у јануару покренуо је машту активиста у Бахреину. Фејсбук група је организована да обележи десету годишњицу омраженог устава у виду бахреинског дана беса.“ (Mohammed, Zill, 2012).

Тако су мање од месец дана од Бен Алијевог одласка из Туниса, почели протести у Бахреину с веома брзо прокламованим захтевом за рушење режима, а док је у Бахреину побуну већинских шиита против сунитске владајуће мањине охрабривао Иран, у Сирији, у којој су узроци незадовољства били махом слични, побуну већинских сунита против мањинске владајуће алавитске секте повезане са шиитима, преко племенских веза је то чинила Саудијска Арабија.

Дакен наводи да је „однос између одређених племена у Сирији и другим заливским земљама изгледа да је великим делом био однос покровитеља и клијента. Саудијци су увек пружали Анезима политичку подршку и финансијске субвенције. Током посете краља Абдулаха Сирији 2010. године, предао је чекове с великим износом сваком од анеских шеика. Заузврат, изгледа да Саудијци очекују лојалност и неке индиректне путеве у сиријску политику. Штавише, владари других заливских земаља подржавају различита племена. На пример, годишња трка камила у Палмири служила је као покриће за катарску подршку Хадидијнском племену и другим племенима. Сиријски режим користио је ове међуплеменске односе на различите начине. Прво, пошто су припадници племена, као што су Хасанак и Турки из конфедерације Анезе, могли слободно и легитимно прелазити границе, користили су их истакнуте личности у сиријском режиму да шверцују оружје и дрогу и стога стварају црно тржиште што је било лукративно за обе стране. Друго, ове везе омогућиле су сиријском режиму да се ослободи великог броја незапослених људи из регије Бадиа који су емигрирали у залив из економских разлога” (Dukhan, 2014:17).

Истовремено, ова погранична племенска повезаност имала је и друге импликације, посебно у светлу масовног устанка широм земље. Дакен у том погледу указује да су „заједничке прекограничне везе сродства које су имале сиријска племена и мреже племенске омладине у земљама арапског залива представљале регионалну геополитичку компликацију уочи устанка. Чим је почео устанак у Сирији и након крвавог слома мирних демонстраната, племена Хомса и Дер Ез-зора контактирали су своје "рођаке" у Заливу, тражећи чврсту дипломатску и економску позицију у вези са Дамаском. Када су арапска племена у Сирији упутила апел за заштиту од бруталности режима Ал-Асада, њиховим племенским сродницима у заливским државама Саудијској Арабији и Катару било је тешко да их игноришу. Уочено је да су Саудијска Арабија и Катар користити племенске мреже за премештање материјала и оружја у Сирију. Предачке везе изазвале су симпатије међу хиљадама Саудијаца, Кувајћана и Катарца,

који су донирали милионе долара за помоћ и недавно војну опрему слободној сиријској војсци” (Dukhan, 2014:17).

5.4. Од гушења протеста у Бахреину до грађанског рата у Сирији

Када се 2011. године на листи земаља захваћених немирима нашао и Бахреин, забринутост није порасла само код бахреинског суверена, већ и у околним монархијама, а питање ко је следећи висило је у ваздуху. Притиснут насталом ситуацијом и свестан исхода у другим земљама где се овај сценарио већ одиграо, краљ Хамад, као први монарх на удару, морао је да реагује силовито, без компромиса. Истовремено, ни други монарси нису желели да седе скрштених руку, па су свом брату по круни помогли да улични бунт пресликан са севера Африке не добије очекивани епилог, већ да се заврши где је и почео, на улици.

Уједно брзина којом су се смењивали догађаји као и драстична промена ситуације на терену, или у корист или против угроженог режима, јасан су пример прилагодљивих политика и промењивих интереса и великих и кључних регионалних актера.

Хронолошки (Табела бр. 9) протести у Бахреину отпочели су 13. фебруара 2011. године када је полиција против учесника протеста употребила сузавац и гумене метке, међутим много веће окупљање (специфично мирно) и масовнији протест је уследио 14. фебруара на централном тргу, Бисерном кружном току (*Pearl Roundabout*) у Манами, названом по статуи која приказује бахреинску прошлост везану за узгој бисера, након сахране демонстранта убијеног у окршају с полицијом. У оквиру економских захтева демонстранти су захтевали просперитет и више радних места, а политички захтеви су били везани за промену устава којом би била створена конститутивна монархија, премијер и влада бирани у парламенту, и прекинута пракса намештања избора у изборним окрузима у корист сунитске мањине.

Табела бр. 9 – Хронолошки приказ најважнијих догађаја током протеста у Бахреину

Бахреин		
2011. година		
Фебруар	11. фебруар	Бахреинска државна новинска агенција (BNA) је јавила да је краљ наредио да свака породица добије 1000 бахреинских динара (око 3000 долара) у контексту

		обележавања десете годишњице националне повеље о реформама
	13. фебруар	Безбедносне снаге постављају контролне пунктове и почињу да патролирају припремајући се за антивладине протесте најевалне преко друштвених мрежа
	14. фебруар	Уз коришћење сузавца и гумених метака у одговору безбедносних снага на окупљање неколико хиљада демонстранта један учесник протеста је страдао
	15. фебруар	По угледу на догађања у Египту, хиљаде људи се окупља на централном тргу у главном граду Манами, док је још један учесник протеста убијен испред болнице где су се због сахране дан раније убијеног демонстранта окупљали ожалостњени људи. Краљ Хамад је у телевизијском обраћању изразио саучешће, обећававши истрагу убиства, као и наставак реформи уз смањење државне контроле у медијима и коришћењу интернета.
	16. фебруар	Наставак протеста на централном градском месту окупљања.
	17. фебруар	Војни одреди и тенкови окружили су Манаму након упада полицијских снага пред зору међу окупљене људе од којих су многи још спавали. Током акције упада у камп коришћен је сузавец и палице, а том приликом пет људи је изгубило живот, а око 230 је повређено.
	18. фебруар	Око 50 људи је повређено када је војска почела да испуљује сузавец и пуца у ваздух из тешког наоружања како би отерала демонстранте који су се оглушили о забрану владе и поново почели с окупљањем на централном тргу.
	19. фебруар	Након сукоба, војне и полицијске снаге се повлаче са улица док народ слави.
	21. фебруар	Група млађих демонстраната манифестом самопрокламоване „Младости 14. фебруара“ позива на протеривање из земље целокупне краљевске породице
	23. фебруар	По претходно издатом наређењу бахреинског краља, око 100 политичких затвореника, укључујући 23 шиитских активиста пуштено је на слободу.
	25. фебруар	Протести не престају, а опозиционе групе истичу да власт још није испунила све услове за почетак дијалога, и додатним окупљањима појачавају притисак на власт
	26. фебруар	Истакнути опозициони лидер Хасан Мушаима (Hassan Mushaima) по повратку у земљу из егзила тражи подршку за спровођење политичких реформи од других заливских држава. Истовремено хиљаде демонстраната маршира ка канцеларији премијера тражећи његову оставку.
	27. фебруар	Протестни маршеви преливају се на шири простор главног града, а демонстранти одбијају позиве краља на разговоре.
Март	3. март	Шиитске опозиционе групе изражавају спремност на разговоре, док се смењују извештаји о сукобима сунитских присталица режима и шиитских опонената.
	4. март	Хиљаде демонстраната упутило се ка седишту државне телевизије, а седам људи је страдало у окршајима са безбедносним снагама.
	6. март	Неколико хиљада људи покушава да блокира прилаз канцеларији премијера.
	7. март	Протест неколико стотина људи испред америчке амбасаде који захтевају подршку САД за кампању добијања већих политичких слобода.
	10. март	Парламент који је напустило 18 опозиционих представника наставак протеста сматра илегалним деловањем.

	11. март	Безбедносне снаге заједно са присталицама режима нападају демонстранте у близини краљевског комплекса.
	12. март	Након сукоба с полицијом у којем је повређено десетине људи, неколико десетина хиљада људи креће се у маршу ка краљевској палати.
	13. март	Полиција испалjuje сузавац и гумене метке на демонстранте који блокирају прилаз финансијској четврти града при чему је повређено више од 200 људи.
	14. март	Парламентарни блок који подржава режим апелује на краља да уведе ванредно стање. Више од 1200 саудијских војника улази у Бахреин као подршка режиму.
	15. март	Краљ Хамад уводи тромесечно ванредно стање дајући начелнику генералштаба широка овлашћења у сузбијању немира који су дефинисани као претња режиму. У сукобима у околини Манама је повређено више од 200 људи, а најмање троје је убијено, укључујући једног саудијског војника.
	16. март	Војска и полиција користећи сузавац и борбена возила очистили су централни трг од демонстраната, а у сузбијању немира широм земље страда најмање пет људи.
	17. март	Хапшења најмање седам истакнутих шиитских опозиционара. Иран повлачи амбасадора протестујући због стране војне подршке у сузбијању антирежимских демонстрација.
	20. март	Краћи протест са захтевима за помоћ и интервенцију УН и САД.
	21. март	Краљ обећава реформе, вишенедељне протесте описује као заверу спољних непријатеља и оптужује Иран за организовано деловање шиитске већине.
	25. март	Протести под притиском силе јењавају али спорадично избијају до краја године, да би затим утихнули.

Вишеструки извори⁷⁰

Следећег дана, 15. фебруара, централно саобраћајно чвориште заузеле су десетине хиљада људи, док су хиљаде марширале због смрти још једног учесника протеста. 16. фебруара војска је почела да се распоређује по престоници Манами, док је у акцији полиције на тргу засутим сузавцем страдало троје људи. 17. фебруара безбедносне снаге су отвориле ватру на окупљене демонстранте, а принц престолонаследник позива на мир, напуштање тра и почетак дијалога. Наредног дана, 18. фебруара, пуцано је на учеснике марша који су се кретали ка Бисерном кружном току, а јавни простор је поново заузет након повлачења војске. Након покушаја „чишћења“ централног трга и ескалације насиља *Виџак (Wifaq)* је повукао свих 18 посланика из Већа заступника, да би се наредног дана са трга биле повучене и владине

⁷⁰ <http://www.nytimes.com/topic/destination/bahrain> приступљено 5.3.2017. године
<http://www.timelines.ws/countries/BAHRAIN.HTML> приступљено 5.3.2017. године
http://www.huffingtonpost.co.uk/2011/12/16/arab-spring-timeline-_n_1153909.html приступљено 1.6.2018. године

снаге. Касније, 19. и 21. фебруара представници опозиције покушавају да утврде наредне кораке у односу на преговоре са властима, а 22. фебруара краљ Хамад у знак добре воље доноси одлуку о ослобађању 23 политичка затвореника осумњичена за тероризам, и помиловању још двоје, укључујући опозиционог лидера у егзилу.

Потом, 24. фебруара 2011. године шиитском блоку *Вифак*, као секуларном делу опозиције придружује се највећи раднички синдикат, а наредног дана 25. фебруара десетине хиљада људи предвођене Хасаном Мушаимом (Hassan Mushaima), вођом *Хака*, који се вратио из изгнанства по први пут од почетка протеста крећу ка владиним зградама у којима су седишта министарстава. Наредног, кључног дана, 27. фебруара демонстранти су људским ланцем блокирали улаз у зграду парламента, као и седиште државне телевизије. 1. марта уследио је марш до седишта Министарства унутрашњих послова с захтевом за ослобађање свих политичких затвореника.

Затим, 2. марта 2011. године владајућа породица Ал Калифа по први пут се суочила с јасним захтевом шест највећих опозиционих партија за увођење уставне монархије, распуштање постојеће и формирање прелазне владе, ослобађање политичких затвореника и независну истрагу страдања седам демонстранта од почетка протеста. 3. марта на улицама Манама било је 100.000 демонстраната, а наредног дана, 4. марта, без полиције на видику, хиљаде шиита је око града формирало људски ланац. 5. марта десетине хиљада људи блокирало је прилаз владином комплексу и спречило састанак владе, док је у зеленијском обраћању крунски принц још једном позвао на смиривање ситуације и спремност владе на договор. Наредног дана, 6. марта, хиљаде опозиционих присталица тврде струје заузело је финансијски центар Манама, одбијајући током ноћи и јутра позив полиције да се разиђу. Даља ескалација напетости уследила је 9. марта али су главне опозиционе групе позвале на одустајање од марша до краљевске палате пошто би могло доћи до сукоба између самих шиита и сунита. Следећег дана, 10. марта, десетине хиљада шиита ипак је кренуло ка краљевском комплексу, али их је полиција растерала сузавцем, а истог дана у непланирану посету је стигао амерички секретар одбране, Роберт Гејтс (Robert Gates), чија посета је схваћена као подршка Ал Калифама. Међутим одмах након ове посете, 12. марта демонстранти су блокирали аутопут, суочивши се са полицијом која је испаливала сузавац.

Престолонаследник Салман који је у име Владе позвао представнике демонстраната да почну формални дијалог, уз гест краља Хамада да ослободи или помилује 308 Бахреинаца и да отпусти два члана породице Ал Калифа с кабинетских положаја, већ 13. марта 2011. године престолонаследник је формулисао "седам

принципа" који би водили национални дијалог, укључујући "парламент са пуним ауторитетом," и "владу који испуњава вољу народа"; непристрасне изборне јединице; и неколико других мера, суштински само део исказаних захтева, али ипак довољно за почетак дијалога. Међутим ови покушаји су пропали практично истог дана када су демонстранти блокирали финансијски дистрикт престонице Манаме, доприневши одлуци Бахреина да формално затражи да Савет за сарадњу у Заливу (Саудијска Арабија, Кувајт, Бахреин, Уједињени Арапски Емирати, Катар и Оман) пошаље безбедносне снаге за заштиту кључних места. 14. марта 2011. године, снаге Савета за сарадњу земаља Залива предвођене са 1.200 припадника саудијских борбених снага и 600 припадника УАЕ полиције прешли су у Бахреин и заузели положаје како би заштитили кључне објекте и друга постројења енергетског сектора. Кувајт је послао поморске снаге да помогне Бахреину да осигура своје поморске границе, а 15. марта 2011. године, краљ Хамад прогласио је тромесечно ванредно стање.

Због осуде овог чина из Ирана, Бахреин је повукао свог амбасадора, а након што су се 15. марта безбедносне снаге брутално обрачунале са демонстрантима на Бисерном кружном току и у финансијској четврти Манаме, и хапшења неколико лидера опозиције 16. марта, и Иран је повукао свог амбасадора из Манаме. Након тога, 17. марта власт је демонстративно срушила споменик у средишту кружног тока који је постао симбол отпора на месту окупљања шиитске опозиције, а 19. марта још неких двадесет представника опозиције и опонената режима је ухапшено, да би 20. марта краљ Хамад изјавио да је осујећена страна завера да се дестабилизује Бахреин и захвалио Саудијцима на помоћи у очувању стабилности, који су по окончању ванредног стања крајем јуна 2011. године повукли снаге из Бахреина.

Контекстуализујући револт у Сирији многи аутори, попут Хиненбуша, указују на неуспешне напоре Башара ал Асада да „"модернизује" ауторитарност кроз консолидацију своје "реформске" фракције, балансира између режимског националистичког легитимитета и његове потребе за инкорпорирањем у светску економију; помери друштвене основе режима ка новој класи кроно капиталиста; и његов покушај да управља партиципативним притисцима помоћу ограничене либерализације и принципа "завади па владај". Семе устанка се налази у овим променама, пре свега у напуштању руралног бирачког језгра режима и слабљења његових институција“ (Hinnenbusch, 2012).

Међутим иако је нетадовољство спорим и једва видљивим променама, лошим стандардом и затвореним институцијама увек било присутно, тренутак који је означио

прекретницу у односу грађана према режиму и покренуо талас немира (Табела бр 10) широм земље био је догађај у граду Дари, недалеко од Дамаска.

Табела бр. 10 – Хронолошки приказ најважнијих догађаја од почетка сукоба у Сирији

Сирија		
2011. година		
Март	15. март	Демонстрације су избиле у граду Дараа након што су снаге безбедности задржале групу дечака оптужених за исцртавање антирежимских графита на зидовима школе.
	18. март	У сукобу са демонстрантима убијено је четворо људи, док ће репресиван одговор додатно појачати и раширити протесте и на друге градове.
Април		Разбијање протеста у Хомсу, као трећем по величини граду у Сирији даће додатни интензитет супротстављању режиму.
Август	18. август	Амерички председник Обама позвао је сиријског председника Башара ел Асада да поднесе оставку.
2012. година		
Јул	18. јул	Експлозија бомбе испред зграде државне безбедности у Дамаску током одржавања састанка највиших званичника убија њих четворо, укључујући министра одбране.
	19. јул	Сукоби се шире на Алепо,, други по величини град у Сирији.
Август	20. август	Обама изјављује да би употреба хемијског оружја била црвена линија која би га навела да размотри друге одговоре САД.
2013. година		
Март	19. март	Након поновљених Обаминах упозорења свет је обишла вест да је у граду Кан ал Асал, на северу Сирије, у нападу нервним гасом сарином страдало 26 људи, за шта су се узајамно оптуживали режим и побуњеници.
Мај		Либански Хезболах се званично прикључује снагама Асадовог режима.
Август	21. август	Информације да је поновном употребом сарина у области Источне Гуте страдало на стотине цивила, изазива тренутну осуду САД
	31. август	Обама упознаје јавност да ће од Конгреса затражити овлашћење за интервенцију против сиријске владе, али се овај предлог повлачи у Конгресу којим доминира Републиканска странка.
Септембар	27. септембар	Након договора САД и Русије којом су спречени амерички ваздушни удари, Савет безбедности упућује претњу Сирији да ће употребити силу уколико не униште залихе отровног гаса.
Октобар	14. октобар	Сирија потписује Конвенцију о хемијском оружју којом се обавезује да неће производити, складиштити и користити отровне агренсе
2014. година		
Јун	23. јун	Организација за заштиту од хемијског наоружања (ОПЦВ) саопштава да је сво оружје из владиног арсенала уклоњено, док опозиционе власти тврде да је остатак на тајним локацијама.
	30. јун	Исламска држава проглашава калифат на простору Сирије и Ирака који је под њеном контролом.
Септембар	23. септембар	САД врше ограничене ваздушне ударе на Исламску државу, територијално у Сирији
2015. година		
Март	28. март	Град Идлиб у северозападном делу Сирије пада осваја исламистичка група Нусра фронт.
Мај	6. мај	Асад саопштава да се војска суочава са озбињним губицима.
Август	Август	Савет безбедности УН је овластио Организација за заштиту од

		хемијског наоружања да заједно са експертима УН утврде да ли је било кршења конвенције због наводног коришћења гаса хлорина.
Септембар	30. септембар	Русија започиње ваздушне ударе као подршка Асадовим снагама
2016. година		
Август	24. август	Истрага Организације за заштиту од хемијског наоружања и експерата УН је утврдила да је сиријска војска три пута користила гас хлорин, али да су то чинили и борци Исламске држава, користећи гас иперит.
Децембар		Асадова војска ојачана руском подршком преузима Алепо.
2017. година		
Фебруар	28. фебруар	Русија и Кина стављају вето на Савету безбедности УН на предлог увођења санкција Сирији због употребе хемијског оружја.
Април	4. април	У медијским извештајима руске и сиријске снаге се оптужују за напад хемијским средствима на град Кан Шеикун у провинцији Идлиб при чему је најмање 58 људи страдало од последица напада,
	6. април	Америчка војска крстарећим ракетама бомбардује сиријску војну базу у којој је наводно организован хемијски напад, док је амерички председник Доналд Трамп саму акцију оценио да је од „виталног интереса за националну безбедност САД“ ⁷¹

Вишеструки извори⁷²

Наиме, како описује Ал Салех „под утицајем демонстраната Арапског пролећа на ТВ, у марту 2011. године, деца узраста од девет до петнаест година у Дари су писала антирежимске графите по зидовима своје школе и одмах су их ухапсиле снаге безбедности. Након ослобађања, њихова тела и лица су показивала знаке тешке тортуре; неки су имали опекотине а други су ишчупане нокте. Побеснели над судбином која је задесила њихову децу, људи у Дари изашли су на улице у мирним демонстрацијама, под називом "Петак достојанства." Током покушаја да растерају демонстранте, безбедносне снаге убиле су четири особе, чин који је активирао нове протесте и насилне режимске покушаје да их потисну” (Al Saleh, 2013:3).

Чином одмазде према малолетницима сви тињајући политички и економски проблеми који су годинама изнуривали сиријско друштво пали су у други план, док је у први план, након првобитног позива позива на промене, избио отворени позив на смену режима. У Дари је отворен Пандорина кутија коју није било могуће затворити јер се изнова широм земље понављала наизглед иста ситуација.

⁷¹ <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-03-15/timeline-of-the-syrian-conflict-as-it-enters-8th-year> приступљено 15.5.2018. године

<https://www.nytimes.com/topic/destination/syria> приступљено 15.5.2018. године

http://www.timelines.ws/countries/SYRIA_A.HTML приступљено 10.5.2018. године

⁷² http://www.huffingtonpost.co.uk/2011/12/16/arab-spring-timeline-_n_1153909.html приступљено 12.4.2017. године

<http://www.dw.com/en/syria-civil-war-timeline-a-summary-of-critical-events/a-40001379> приступљено 15.4.2018. године

<https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-03-15/timeline-of-the-syrian-conflict-as-it-enters-8th-year> приступљено 10.3.2018. године

„Током овог периода образац је почео да се појављују где би се демонстранти организовали у локалним џамијама након службе петком, а затим марширали до градских центара узвикујући пароле против режима. Као одговор, снаге безбедности би пуцале на демонстранте, што је много пута резултирало с неколико смртних случајева. Ово би било праћено великим погребним маршевима за "мученике" који су такође послужили као антирежимски протести. Снаге безбедности би поново пуцале на демонстранте, што би заузврат довело до још протеста. Ово је створило понављајући циклус, са сваком наредном сахраном и недељним протестом нарастајућим у величини, понекад бројећи хиљаде” (Al Saleh, 2013:3).

Иако је Асад одређеним потезима покушавао да смири ситуацију, у томе напросто није имао успеха.

„Како је циклус демонстрација и убијања настављао да расте, режим је покушао да умири опозиционе актере нудећи ограничене реформе и обећања веће демократизације, а истовремено тврдећи да су до протести довели из иностранства финансирани завереници и терористи-наротив који режим наставља да негује. Временом Асад је укинуо многокритиковани закон о ванредном стању, издао декрет који дозвољава демонстрације, одобрио формирање нових политичких партија, и најавио намеру да одржи преговоре са опозиционим групама. За ова обећања на крају ће се показати да их је премало и да су прекасно стигла; режим их је донео док је истовремено подигао своју кампању насиља и репресије” (Al Saleh, 2013:4).

Додатни аутогол режима била је употреба прорезимске милиције *shabiha* ("духови") која је уместо гушења немира постигла контраефекат и само распиривала сукоб.

Ове цивилне милиције, које чини претежно Асадова сопствена мањинска алавитска секта, су често слате у већински сунитске области да би разбиле протесте, често убијајући ненаоружане демонстранте. *Shabiha* је постала погодан начин за режим да почини акте насиља и застрашивања против опозиционих група, у исто време поричући кривицу. Поред тога, шабиха је обојила сукобе у секташком смислу. Слање шабиха у сунитске области да убијају и тероришу грађане не само да је повећало секташке тензије, већ је имало паралелни ефекат везивања судбине Алавита, од којих многи не воле владу, за ону од режима. Након бројних секташких масакара који су почињени од стране ових група, Алавити су све више бринули о могућности напада из одмазде ако режим падне. Тако је режим ефикасно појачао узајамни страх и сумњу између Алавита и сунита, док је подривао напоре опозиције да убеди Алавите и друге мањине да напусте режим” (Al Saleh, 2013:4).

Истовремено ни опозиционе групе нису седеле скрштених руку већ су посредством локалних координационих савета (LCC) многи активисти користећи друштвене мреже почели су организују протесте и документују насилне нападе режимских снага. Упоредо, на градским и окружним нивоима опозиција је формирала Револуционарне савете, а на националном нивоу Општу комисију Сиријске револуције (*Syrian Revolution General Commission – SRGC*), на челу са познатим опозиционим активистом Сухаиром Атасијем (Suhair Atassi), основану у августу 2011. године да би се обезбедила репрезентативна организација за педесетшест револуционарних група и ЛЦЦ унутар земље.

„Док је CRGC служио као опозициона група на националном нивоу унутар земље, Сиријски национални савет (*Syrian National Council – SNC*) формиран је као представништво националне опозиције у егзилу. Савет, који је укључивао многе чланове Дамаске декларације и неколико мањинских сектешких блокова, имао је за циљ да обезбеди политичку подршку за револуцију и да изразе своје захтеве међународној заједници. SNC је моделиран по узору на Либијски национални савет (LNC), који се понашао као политичко и војно водеће тело за устанак против либијског режима. Ипак, за разлику од LNC, чији су чланови у земљи координирали побуну против Моамера ал-Гадафија, лидери SNC живели су у изгнанству. Иако је SNC стекао популарност због високог профила опозиционих личности у својим редовима, недостатак координације са револуционарима унутар земље компликовао је његове покушаје да се појави као крајњи представник сиријске политичке опозиције” (Al Saleh, 2013:5-6).

Упоредо са све већим притисцима режимских снага појављивао се и снажнији оружани отпор самоорганизованих Асадових противника, али и војних дезертера.

„У јулу 2011. године, пуковник Ријад Аса'ад (Riad Asa'ad), заједно са још шест других недавно пребеглих сиријских војних официра, прогласио је стварање Слободне сиријске војске (FSA), слабу војну кровну организацију формирану да "заштити слободан и ненаоружан сиријски народ... [и] да добије слободу, достојанство, и збаци режим". У својим раним фазама, FSA је радио у блиској сарадњи са мирном протестним покретом. Они су често служили као заштита за демонстранте, помажући да се спречи да безбедносне снаге пуцају на демонстранте. Линије између демонстраната и FSA, који је поред војних пребега такође укључио незадовољне цивиле који су узимали оружје против режима, су често биле замагљене током овог периода. Чланови FSA који су носили оружје током недеље често би се разоружали у петак и придружили протестима. Ипак, разлика ће постати све јаснија како су акције режимских снага послужиле да радикализују опозицију, на крају спречавајући мирни протестни покрет⁷³” (Al Saleh, 2013:7).

У погледу збивања која су пратила непосредни почетак протеста, док је у периоду јануар-фебруар 2011. године ситуација била крајње напета у Тунису и Египту, као и многе арапске земље у то доба, Сирија је била у фази ишчекивања да ли, када, и где, нешто слично може да се догоди код њих.

Већ крајем првог месеца, 26. јануара 2011. године призор самозапаљења из Туниса поновљен је и у када се у махом Курдима насељеном граду Ал-Хасакаху, један Сиријац (Хасан Али Аклах) демонстративно полио бензином и запалио, а овај догађај

⁷³ „Трансформација опозиције из мирног протестног покрета у оружану побуну се поклопила са успоном верских фундаменталистичких група. У светлу њиховог појављивања, земље које подржавају свргавање Асада су биле невољне за наоружавање опозиције, плашећи се да ће ово оружје доћи до екстремистичких група. Док су страхови Запада могли бити разумни, већина оних који су се придружили оружаном отпору се представљала као војници, а не сиахисти, тражећи рушење режима, а не повратак исламског халифата заговараним од ал-Каиде. Неки од опозиционих бораца постепено су почели да користе језик и знаке који потичу од сунитског ислама, и дали својим батаљонима исламска имена. Ипак, упркос видљивим знацима верског заноса, многи су усвојили исламско иступање без залагања за идеологију; брада у салафистичком стилу, на пример, није само верски симбол, него и један од отпора режиму. Ипак, једна водећа исламска бригада, Џабат Ал-Нусра (Jabhat al-Nusra) је повезана са покретом Ал-Каида, коју је америчка влада прогласила страном терористичком организацијом. Ал-Нусра, који је добила оружје и искуство борећи се у Ираку, била је једна од најспособнијих борбених снага у Сирији, постигавши неколико победа високог профила против режима. Ал-Нусра је такође била активна у пружању хране и других услуга у "ослобођеним зонама" и стекла је наклоност многих Сиријаца у очајним хуманитарним околностима. Способност Ал-Нусре и других конзервативних исламистичких група да се боре и хране народ у великој мери је омогућена значајном помоћи коју су добили из земаља Залива” (Al Saleh, 2013:11).

искоришћен је као повод да 5. фебруара 2011. године стотине људи изађе на улице овог града и тражи политичке реформе и укидање ванредног стања које је деценијама на снази.

Други сличан догађај десио се 17. фебруара у Дамаску када је уследио протест због употребе силе над пијачним продавцем, али овај протест је био ограничен на простор пијаче (al-Namidiya). Као својеврстан одговор режима на захтеве за укидањем ванредног стања 23. фебруара министар правде је изјавио да је разлог дуготрајности везан за и формално непрекунуто ратно стање с Израелом, док су истог дана посланици одбили предлог за разматрање ригидних одредби закона о ванредном стању.

У напетост атмосфери потези режима су били оштри, па је тако 6. марта 2011. године у граду Дара, полиција привела групу од 15 малолетних лица због исписивања антирежимских графита, при чему су наводно били изложени тортури од стране војне полиције и понижени привођењем и стављањем лица у школској учионици.

До посебне напетости је дошло 7. марта 2011. године, дан пре годишњице државног удара извршеног 8. марта 1963. године, када је тринаест политичких заробљеника ступило у штрајк глађу тражећи обуставу политичких хапшења и враћање грађанских права ускраћених ванредним стањем које од тада деценијама непрекидно траје, а у знак солидарности, 10. марта ће се штрајку глађу придружити и десетине сиријских Курда.

Иако су већ 12. марта почели улични протести, махом у курдском делу Сирије, као почетак изласка на улице узима се 15. март 2011. године, када је „дан беса“ на улицама Дамаска и Алепа окупио стотине људи који су захтевали политичке реформе, али је овај протест уз привођење неколицине окупљених убрзо разбијен од полицијских снага, чији одговор на протесте настављене већ следећег дана ће бити све силовитији.

Хаос свакодневних протеста добија на интензитету од 18. марта када су уследиле прве масовније демонстрације одржане у четири града и уједно и прве жртве. „Истовремено, поред протеста у Дари који је за повод имао хапшење малолетника који су исцртавали антивладине графите, истог дана протести су одржани и у Хомсу, граду у централном делу Сирије, Банијасу, медитеранском приобалном граду, као и у престоници Дамаску“ (*The New York Times*, 19.03.2011.).

Позиви на учешће преко фејсбук странице „Сиријска револуција 2011“, као и они упућени у цамијама утицали су да се повећа бројност, па је у Дари тог 18. марта неколико хиљада људи марширало и узвикивало „Бог, Сирија, Слобода!“ тражећи ослобађање тинејџера приведених 6. марта, да би у сукобу с безбедносним снагама

осим присутних водених топова четири особе страдале од испљачених метака. Протести су били убрзо разбијени и у Хомсу где се окупило око 2000 људи, и у Дамаску и Банијасу са њих знатно мање, око 200 људи. Ситуација се додатно закомпликовала следећег дана, када је након сахране на протесту 10.000 људи који је уследио у Дари убијено 6, а повређено око 100 људи.

Опозициони лидери су тражили пуштање политичких затвореника, а власт је, уз оптужбе и сваљивање кривице на провокаторе. 20. марта изражајима саучешћа од стране делегације коју је у Дару упутио Асад, уследили су нови протести током којих је убијено 7 полицајаца, запаљено локално седиште Баат партије, просторије суда, и локална филијала телекомуникационе компаније SyriaTel у власништву Рамија Маклуфа, једног од најбогатијих Сирјаца, и блиског Асадовог рођака. Ради смиривања тензија 21. марта пуштени су ухапшени малолетници, а склоњен је и гувернер провинције. Ипак протести су ескалирали као и сукоби са демонстрантима окупљеним око Омари цамије, уз нове жртве, да би 24. марта на улицама Даре било 20.000 демонстранта, а 25. марта њих готово 100.000. Ток 25. марта група учесника протеста је упала у седиште гувернера, запалила слику Башара ел Асада и оборило статуу Хафеза ел Асада, а у ватри отвореној на учеснике немира страдало је око 20 људи.

Када су се протести раширили на готово целу Сирију избијајући и у Дамаску, Латакији, Хомсу, Дар ес Зору, Хами и Раки ситуација се измакла контроли а капацитети режима за сузбијање немира све мањи. Касније, 29. марта одржани су и провладини протести, али без већег ефекта јер је истог дана као вид реакције на протесте оставку поднео премијер Наџи ал Отари (Najji al-Otari).

30. марта 2011. године председник Башар ел Асад је први пут од почетка протеста путем телевизије обраћања целокупну ситуацију назвао „тестом јединства“, а нападе повезао са завереницима који делују у дослуху са Израелом и другим сиријским непријатељима. Друго обраћање јавности уследило је 16. априла по избору нове владе.

Додатном распламсавању уместо смиривању немира допринео је упад војске у Дару, као и Думу, немирно предграђе Дамаска, за шта је влада тврдила да је обрачун са терористичким групама. Посебно фаталан исход имао је упад око 6000 војника у Дару при чему је страдало 244 цивила и 81 војник, а сам догађај привукао је и велику пажњу глобалних медија који су извештавали да је од 18. марта погинуло готово 400 цивила и десетине полицајаца и војника. После Даре 5. маја уследила је и војна опсада Хомса, уз све веће напетости и сад већ уличне сукобе широм Сирије.

Сиријска опозиција у намери да створи јединствени фронт против режима се у међувремену прегруписала и 19. јуна објављено је формирање Националног савета који ће водити сиријску револуцију. С прокламованим циљем заштите учесника протеста и рушења режима, 29. јула одбегли пуковник Ријад ал Асад (Riad al-Asaad) саопштио је да је стотине дезертера из регуларних војних снага формирало Слободну сиријску армију с привременом командом у турској, и груписањем око Хомса и Хаме.

Временом се јединствена сиријска опозиција распала на фракције са исламистичком визијом Сирије, попут ал Нусра фронта и Исламске државе Ирака и Леванта, док је курдски део Сирије све више почео да клизи ка сопственој аутономији. Истовремено, 11. новембра 2012. године у Дохи, Катар је формирана Национална коалиција сиријских револуционарних и опозиционих снага састављена махом до опозиционих снага у егзилу као подршка антирежимским снагама у Сирији. Сиријски национални савет, тј. Сиријски национални транзициони савет, или Национални савет Сирије је још један савез опозиције формиран у Истанбулу у августу 2011. године с првобитном намером да буде влада у егзилу. Иако је улога опозиције због различитих циљева постала све нејаснија у самом сукобу, рат је уз укључивање све већег броја актера с различитим интересима и циљевима, постајао све интензивнији и разорнији.

5.5. Последице опстанка на власти режима у Бахреину и Сирији

Како је већ наведено, случај Бахреина као земље захваћене таласом протеста 2011. године, осим што пружа пун увид у све аспекте арапског пролећа, уједно је и пример земље у којој је снажна спољна подршка дата режиму, а не демонстрантима који су тражили промене. Наиме, овај потпуно другачије заузет став у односу на идентичне околности у осталим протестима заталасаним арапским земљама, на јединствен начин и веома јасно показује двоструке аршине⁷⁴ западних сила према догађајима који су захватили арапски свет 2011 године. У моменту када је оцењено да власт губи равнотежу, а да евентуална промена може угрозити интересе Запада, осим

⁷⁴ Изјава британског премијера Џејмса Камерона: “Бахреин није Сирија“, дата за BBC 20. априла 2012. године, (<http://bbc.co.uk/news/uk-17789082>) поводом ескалације ситуације у региону Блиског истока, ретка је јавно изнесена потврда неконзистентне политике која огољено, без икаквог устезања, указује да на одлуке првенствено утичу интереси.

вербалне подршке, позиција режима је била ојачана и спољном војном интервенцијом регионалног Заливског савеза за сарадњу, а прекомерна примена силе према учесницима протеста у потпуности је занемарена.

Ипак, како би падом власти у овој земљи била срушена и владајућа краљевска породица Калифа, то никако није било у интересу околних, такође монархистички уређених земаља. У насталим околностим, осим „братског“ пружања подршке владару Бахреина, потенцијално угрожени други заливски монарси, који су се могли наћи следећи на удару, а поготово моћни сусед и патрон какав је Саудијска Арабија, нису смели да дозволе преливање немира на своју територију.

У случају Сирије, смер догађаја је отишао у потпуно другом смеру, па је поред Либије и Јемена, Сирија трећа арапска земља која је арапским пролећем ушла у период најстрашнијег разарања и то не само инфраструктуре, већ и државе и друштва у целости. Међутим, за разлику од Либије и Јемена у којима је владавина Моамера ел Гадафија односно Али Салеха срушена, у Сирији је режим и даље, годинама након почетка протеста, и у грчевитој бори за опстанак, ипак и даље непромењен. Немилосрдни конфликт регуларних сиријских војних снага и побуњничких група би се вероватно одавно завршио, победом једне или друге стране, да се у разбуктали грађански рат нису умешале велике глобалне и регионалне силе чиме је Сирија постала полигон за одмеравање њихових снага.

Уједно, како је арапским пролећем у региону Блиског истока и Северне Африке изгубљена равнотежа моћи и утицаја коју су деценијама делили Исток и Запад, превага у корист Запада учинила је да Сирија постане црвена линија даље регионалне прерасподеле карата. Коинциденција да је до промена дошло у оним земљама чије владајуће елите су деценијама биле непослушне према Западу, а да су протести изостали или угушени у Западу лојалним арапским монархијама, попут Бахреина, довела је у случају Сирије до потпуно неочекиваног геополитичког обрта.

Наиме, да би САД и савезници, првенствено Велика Британија, преузели пуну контролу над простором Персијског залива, било је јасно да је за потпуно истискивање Руске Федерације и потпуно окруживање Ирана једина преостала препрека била Сирија. С једне стране неочекивана директна војна интервенција Руске Федерације омогућила је Асадовом режиму, такође потпомогнутом из Ирана, да формално остане на челу државе која је *de facto* престала да постоји у оном облику који је раније имала.

С друге стране западна подршка опонентима режима, уз логистичку подршку из Турске и Саудијске Арабије као продужене руке Запада, утицала је да и овако

компликована ситуација добије крајње неизvestан исход у погледу коначног исцртавања контролисane територије. Други исход је већ сада нажалост познат и трагичан: стотине хиљада страдалих и рањених, уништена земља и милиони привремено расељених унутар земље и у окружењу, као и милиони оних који су тражећи спас и нови живот углавном у некој од европских земаља, Сирију заувек напустили.

Када је Саудијска Арабија без околишања стала изa режима у Бахреину, првенствено да би сачувала себе и друге заливске монархије, то исто је, да би сачувао престиж, отворено морао да уради и Иран у Сирији, такође да би сачувао себе избегавањем преливања конфликта.

Спољна подршка Бахреину није била случајна а страна интервенција вероватно би уследила и да није било формалног захтева за упућивање војне помоћи. Наиме, специфични географски положај Бахреина идеалан за контролу пловидбених коридора Арапског залива, нарочито након открића великих изворишта нафте, утицао је да овај простор одувек изазива занимање великих светских и регионалних сила које су не само пловидбене коридоре, већ и читав Блиски исток виделе као своју интересну зону. Како је открићем и отпочињањем експлоатације напрегледних нафтних поља цео регион добио још већи значај и Бахреин је додатно просперирао, а присуство страних војних снага, првенствено САД знатно веће.

Стога нимало не чуди што је на прве знаке губитка контроле над уличним немирима уследила реакција брзог слања трупа из састава Заливског савеза за сарадњу и њиховог распоређивања на улицама престонице Манаме и других побуњених градова Бахреина. Упад снага Заливског савеза за сарадњу у Бахреин имао је за циљ како да заустави немире, тако и да демонстрира силу и одлучност уз поруку да се призори уличних немира у арапским републикама, неће поновити, нити толерисати у арапским монархијама. Улични немири у Бахреину уједно су били црвена линија за Саудијску Арабију, а овај моћни сусед никако није смео да дозволи могуће преливање немира како на своју територију тако и као и простор других заливских монархија. Уједно је интервенцијом предупредено и евентуално директно кретање⁷⁵ окупљене масе из Бахреина ка саудијској територији.

⁷⁵ Бахреин и Саудијску Арабију раздваја море, али преко насипа и низа мостова спаја аутопут „Краљ Фахд“ изграђен 1986. године, којим се врло лако и брзо прелази растојање између ове две заливске државе.

Несразмерна употреба силе брзо је елиминисала могућност успеха уличних немира, и уклонила ризик доласка на власт нових снага из корпуса већинске шиитске популације чија оријентација ка Ирану је у супротности с интересима Запада, посебно САД, али и Саудијаца као највећег регионалног ривала Ирана. Уједно поред војне помоћи других заливских монархија окупљених у Заливском савезу за сарадњу, снажан одговор на зауздавање настале кризе нимало не чуди имајући у виду да је и сам Бахреин прилично милитаризована земља, као седиште америчке Пете флоте⁷⁶ која одатле војно контролише не само транспорт роба кроз залив, већ и читав Блиски исток, па губитак таквог упоришта није долазио у обзир. Стога, спољна подршка заправо је кључ опстанка заливских режима и изостанка промена у земљама којима, како примећује Гери Г. Сик, деценијама „и даље владају исте породице, понекад исти људи, под истим традиционалним формама и унутар практично истих граница које су пројектоване од стране британских политичких заступника када су отишли“ (Sick, 1997:11).

У случају Бахреина засигурно највећа последица пристекла из неуспелих покушаја промена је продубљивање узајамног неповерења режима и већег дела становништва. Владајућа породица је још једном показала да не само да нема намеру да одступи, већ је исказала и неспремност за било какву расправу о демократским процесима којима би се реформисао систем управљања државом, а сама власт у већој мери отворила за припаднике шиитске већине. Међутим питање је времена када ће незадовољство народа, нарочито многобројне младе популације (од које они млађи од 14 година чине чак 25%) поново испливати на површину.

Уз проширење јаза неповерења гушењем протеста суштински је задржан *status quo*, који је био у интересу и владајуће породице, и других арапских монархија, али првенствено западних сила којима било каква промена и неизвесност будућег државног уређења и сопствене позиције никако није одговарала. Угушеним протестом из угла

⁷⁶ Као дугогодишњи лојални савезник Бахреин је „домаћин америчком поморском седишту за регион Залива од 1946. године; САД и Бахреин имају формални Споразум о сарадњи у области одбране (Defense Cooperation Agreement – DCA) од 1991. године; и Бахреин је од стране САД проглашен за "главног не-НАТО савезника" 2002. године. Постоји више од 8.000 припадника снага САД у Бахреину, који се углавном налазе на локацији поморског штаба, који се систематски проширује. Очигледно реагујући на употребу силе против демонстраната 2011. године Администрација је зауставила продају наоружања Бахреину које би могло да се користи за интерне потребе безбедности, и смањена је помоћ Бахреину кроз стране војно финансирање (FMF). Забрана је укинута 29. јуна 2015. године, подударујући се са америчким напорима да увери заливске земље у подршку САД у вези са свеобухватним нуклеарним договором са Ираном. Бахреинска опозиција је тврди да Сједињене Државе умањују значај злоупотребе режима у циљу заштите безбедносне везе“ (Katzman, 2016).

интереса великих сила спречена је могућност да ствари измакну контроли. Хабиб указује на могућност да би свргавањем Ал Калифа и избором шиитске владе „однос земље са Ираном би могао да се трансформише из неповерења у савез. Ова евентуалност би заузврат имала дубоке последице за односе Бахреина са другим Заливским земљама, посебно Саудијском Арабијом, као и са Сједињеним Америчким Државама” (Nabeeb, 2012:21).

Ипак одређене промене су преко потребне, а Емил Накле наводи да „није јасно да ли ће владајућа Ал Калифа породица имати тај луксуз у виду времена које је имала 1970-их и 1990-их да се бави растућим захтевима за истинском политичком реформом. Народ Бахреина, као што смо видели у Тунису, Египту, Либији, Јемену, Ираку, и на другим местима постаје нестрпљив уз своје аутократске владаре. Режимски наратив "или ми или хаос" више није убедљив“ (Nakhleh, 2011). По овом аутору актуелни режими имају мале изгледе да у новом времену опстану на начин који је функционисао деценијама.

„Постаје јасније из дана у дан да стари Блиски Исток отвара простор новом кога воде углавном млади људи који желе живот достојанства и наде, што окоштале аутократије тешко могу да схвате. Млада генерација осећа се оснаженом да ухвати корак са глобализованим светом двадесет првог века. Док су деценијама старе ауторитарне клептократије остале заглављене у прошлости, погрешно верујући да ће их принуда задржати на власти а њихов народ мирним. Бахреин није изузетак“ (Nakhleh, 2011).

У погледу покушаја политичког приближавања власти и опозиције, које је великим делом подстакнуто снажним међународним притисцима, важно је указати на рад Бахреинске независне истражне комисије⁷⁷ (Bahrain Independent Commission of Inquiry – BICI), оформљене 29. јуна 2011. године у циљу утврђивања свих аспеката везаних за одговор владе на немире. Комисија на челу с међународним правним експертом др Черифом Басиунијем 23. новембра 2011. године објавила је релативно неутралне закључке који су укључили елементе гледишта обе стране, као и препоруке којима би се у будућности спречила употреба силе против мирних учесника протеста и позвали на одговорност они који примењују репресивне мере. Пошто је краљ Хамад прихватио препоруке, 26. новембра 2011. године издат је декрет којим је установљена Национална комисија за имплементацију препорука и створени предуслови за наставак процеса „Националног дијалога“ неуспешно реализованог у јулу 2011. године у сенци

⁷⁷ „Међународна осуда подстакла је краља Хамада да успостави Бахреинску независну истражну комисију (Bahrain Independent Commission of Inquiry – BICI), која је издала препоруке које су укључивале процесуирање особља снага безбедности одговорних за мучење и смрт затвореника, ослобађање затвореника савести, као и враћање отпуштених шиитских радника. Краљ је прихватио препоруке и влада каже да су сви спроведене. Међутим, критичари су се жалили да не само да се то не дешава, већ да се сламање наставља а злоупотребе су у порасту“ <http://www.bbc.com/news/world-12482295>

уличних немира. Када је принц престолонаследник децембра 2012. године позвао на наставак, а опозиција се с тим сложила, створени су услови да у фебруару 2013. године започне нови циклус расправе о политичким, економским и питањима људских права као доминантних проблема бахреинског друштва. Након нове суспензије дијалога у јануару 2014. године, уследили су нови покушаји постизања консензуса по питањима од националног значаја, али поново без успеха као и најава бојкота избора што земљу води у нов циклус нестабилности.

Поглед на збивања у Сирији с временском дистанцом од седам година је прилично песимистичан. Еуфорија која је владала међу становништвом у првим месецима 2011. године, времену када је Арапско пролеће „стигло“ у Дамаск, одавно је нестала, а с утонућем земље у пакао рата, некада перспективна земља постаће згариште. 2018. године Башар ел Асад је формално и даље легитимни председник Сирије, међутим Сирија пре сукоба који су отпочели средином 2011. године, и данас није иста земља. И држава и деценијама грађена компактност друштва су се распали, при чему је у немилосрдним борбама више од 300.000 људи изгубило живот а велики број задобио озбиљне повреде, а страх од страдања, као и губитак имовине и основних услова за живот многе сиријске породице је натерао на бег из земље или их начинио интерно расељеним лицима.

Асад је успео да преживи и уличне протесте који су прерасли у побуну, и рат који је избио након покушаја гушења немира, али као што није успео да у корену сасече протесте и избегне ескалацију насиља, тако већ годинама не успева да однесе превагу у рату и поврати изгубљену територију. Ипак, рат у Сирији је и грађански, и регионални, а у неку руку и глобални. Некада јединствена територија сада је расцепкана и војно контролисана од различитих страна укључујући режимске оружане снаге, курдске борце, опозициони неционални савет, и радикални Нусра фронт и ИСИЛ. Опоненте Асадовог режима подржавају Турска и земље ГЦЦ, већином Саудијска Арабија, и САД, док је на страни Асада, Иран, либански Хезболах и Русија. На политичком нивоу не постоји јединствено гледиште на развој ситуације јер је и политичка елита фрагментисана, са једним делом уз режим, а другим уз опозиционе снаге које су и саме разједињене, у више наврата прегруписаване, и на тренутке изразито антагонистички настројене.

Иако је седам година историјски прилично кратак период да би се могли донети закључци о ефектима сукоба који и даље траје, евидентно је да чак и уз Асадово напуштање власти Сирију у наредном периоду чекају бројна отворена питања. Највећа

неизвесност је како у погледу територијалне целовитости тако и у погледу смиривања напетости и поновне изградње јединственог секуларног друштва које би објединило бројне локализоване идентитете, посебно имајући у виду нерешено курдско питање већ и успон утицаја религије нарочито раширени исламски радикализам.

Сиријски конфликт је по многим оценама и највећа хуманитарна катастрофа од краја Хладног рата, а чини се да је директно укључивање међународне заједнице уместо смиривања ситуације допринело њеном распламсавању. Притом неколико покушаја смиривања ситуације и преговора о примирју⁷⁸ завршили су се са потпуним неуспехом, и то због неслагања великих сила.

Значајну препреку прекиду сукоба представљају и регионалне земље које су вођене сопственим интересима, а и као продужена рука глобалних играча, додатно закомпликовале ситуацију.

„После првих осам месеци од режимског сламања протеста цивила, Арапска лига увела је санкције сиријском режиму; месец дана касније, они су се сложили да пошаљу посматраче да посматрају ситуацију у Сирији. Када посматрачка мисија није успела, Лига је суспендовала Сирију из чланства. Поступајући на своју руку, регионалне земље Саудијска Арабија, Катар и Турска су такође понудиле значајну помоћ и подршку опозиционим борцима. Турска, која је пре устанка уживала јаке везе са Сиријом, је била веома критична према поступцима Асада током кризе. Након прекида односа са Сиријом у септембру 2012. године, Турска је дозволила ФСА да користи њене граничне прелазе за пренос оружја и залиха, те је дозвољено његовом руководству да користи њену територију да успостави командни центар. Са турским старим проблемима са курдским сепаратистичким милицијама, она пажљиво прати акције сиријских Курда који сада уживају велики степен аутономије у Сирији уз повлачење владиних снага с курдских територија. Турски страх да би већа слобода за сиријске Курде могла повећати сепаратистички сентимент у оквиру њеног сопственог курдског становништва може помоћи да се објасни Турски недавни мировни споразум са курдском сепаратистичком групом ПКК, с којом се Турска бори неколико деценија” (Al Saleh, 2013:14).

⁷⁸ Ал-Салех дајући детаљно образложење указује да је „поред дипломатске заштите пружене Сирији у Савету безбедности, Русија је наставила да наоружава режим, наводећи своју обавезу да поштује постојеће војне уговоре. Чак и са акцијама Савета безбедности које су блокирале Русија и Кина, УН је покушао да игра конструктивну улогу у окончању насиља и именовано специјалне изасланике за Сирију. Први специјални изасланик, бивши генерални секретар УН Кофи Анан, успео је да добије Асадово одобрење за мировни плана од шест тачака који је позивао режим да повуче своје трупе из спорних урбаних средина и обе стране да положе оружје. Док је прекид ватре на крају отказан након што су и побуњеници и режим објавили да одустају од плана, то је привремено смањило ниво насиља” (Al Saleh, 2013:13). Такође, појашњава да је „након што је прекид ватре пропао, Анан искористио међународну забринутост да би сукоб у Сирији могао ескалирати ван контроле да би се постигао редак пример сарадње између међународних сила на састанку у Женеви. Дана 30. јуна 2012. године, Акциона група за Сирију, која се састоји од Кине, Француске, Русије, Велике Британије, САД, Турске, Арапске лиге, и ЕУ, објавила је заједничко саопштење којим се предлаже план за прелазну нову владу и поновно спровођење мировног плана од шест тачака. "Женевски коминике" позвао је на прелазну владу која "може укључивати чланове садашње владе и опозиције и друге групе и образовати се на основу обостране сагласности." Такође је позвао све стране да задрже и обнове структуру јавних служби, укључујући војску и безбедносне снаге, али је захтевао да раде професионално и у складу са људским правима. Ипак, убрзо након што је постигнут споразум у Женеви, неслагање између Русије и Запада око улоге Асада у прелазној влади спречило је његову примену” (Al Saleh, 2013:13).

Истовремено без руског утицаја посебно у време преговора у Женеви 2013. године, када је договорено уништавање хемијског оружја, судбина Сирије би била решена у корист опонената режима који су ишчекивали све чешће помињане ваздушне ударе НАТО, а уместо којих су на изненађење многих уследили руски ваздушни удари образложени потребом уништења упоришта ИСИЛ, а суштински као подршка Асаду.

У датим околностима директног уплитања Запада и Исткоа, као и регионалних сила у кризу у Бахреину и Сирији, јасно је да у сузбијању односно распламсавању сукоба у ове две земље, на дужи период неће утицати управо они које је тај сукоб највише погодио, а то је становништво тих земаља.

Закључак прве области

Осим општег аналитичког осврта на елементе развоја арапског пролеће који су у различитим земљама имали различите фазе, укључујући протесте, уличне немире, општу побуну, и грађански рат и/или револуционарни преврат, кроз упоредни приказ одабраних студија случаја настојало се указати на директне ефекте који ипак нису за све земље исти.

На том трагу, разматрањем сличности и разлика између догађаја у Тунису и Египту, потом Либији и Јемену, и на крају Бахреину и Сирији, уједно је скренута пажња да упркос истим или сличним исходима, уз сличности и разлике у узроцима, брзини промена, или динамици остваривања циљева, постоји читав низ других повезаних фактора који нису исти.

Стога је циљ овог дела рада био је да увидом у стање које је непосредно претходило немирима, освртом на ток догађаја, односно најизразитије моменте који су обележили арапско пролеће, пружи пресек ужих узрока избијања побуне на нивоу појединачних земаља и допуне сазнања о појави чији шири узроци ће се накнадно разматрати на нивоу социолошких, социо-културалних, социо-економских и социо-политичких чинилаца.

II СОЦИОЛОШКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ АРАПСКОГ ПРОЛЕЋА

Дубинска анализа кретања арапских друштава у времену које је претходило највећем низу протеста и побуна у скорашњој арапској историји, неизоставно обухвата и сагледавање ових догађаја из перспективе општих социолошких детерминанти. У том смислу посебан акценат разматрања стављен је на најизраженије одлике ових сложених друштава које су структурисале њихову подељеност.

Значајне разлике између урбаних и руралних арапских друштава, утицај племенске припадности, посебно место породице, и дубока укорененост религије у арапском свету, уз снажну везу ислама и државе, али и перцепција класне припадности и ефекти природних и миграторних кретања у земљама Блиског истока и Северне Африке, такође су незаобилазни сегмент социолошке анализе.

Арапска друштва одликују и велики раздор између екстремно богате мањине и сиромашне већине, те је за стицање представе о кретањима у овој средини свакако незаобилазна и класна стратификација, разматрање перцепције класне свести, као и анализа класних односа и класне неједнакости јер су неравномерна расподела богатства и сиромаштво један од најчешћих окидача за протесте и сукобе у друштву. И додатно, с обзиром да је у сваком друштву средња класа значајан носилац развоја и промена, њена позиционираност и удео у популацији арапских земаља се такође истражује.

Уједно, будући да арапске земље насељава преко 300 милиона људи, а да се у наредним деценијама очекује значајни пораст броја становника, само до 2020. године на око 430 милиона, посебан део истраживања је усмерен на анализу демографских кретања током друге половине XX века и почетком XXI века. Такође, имајући у виду да повећана бројност популације, сукоби, лоши материјални услови и општа нестабилност узрокују сталне и све масовније миграције, стога су и миграторна кретања, нарочито њихов ток у другој половини XX века и почетком XXI века, од посебне важности за истраживање.

Поред тога, овај сегмент студије уједно је и основа на којој ће се у наредним поглављима градити анализа социо-културалних, социо-политичких и социо-економских детерминанти арапског пролећа, односно вишеструких узрока заостатка у модернизацији арапских друштава. Стога су приказом социолошке трансформације арапских друштава обухваћене не само контрадикторности социјалне репродукције и

домети друштвених промена, већ исказане и препреке на путу развоја, уз процену ефеката реализације досадашњих стратегија развоја арапских земаља.

6. Основне карактеристике арапских друштава

На путу утврђивања основних друштвених одлика арапског света и сам предмет посматрања отвара многа питања и представља засебни изазов. Наиме, јединствено арапско друштво или мноштво засебних арапских друштава, дилема је многих истраживача који су се бавили проучавањем арапског света, анализирајући у различитим историјским периодима арапско друштво као целину, или пак засебна арапска друштва као специфичност сваке појединачне, политичким границама омеђене, арапске државе.

Суштина ове теоријско аналитичке дилеме је у томе да уколико бисмо говорили о постојању једног и јединственог арапског друштва, које надилази политичке границе арапских земаља, заправо бисмо у одређеној мери скренули на погрешан пут, будући да је турбулентан историјски развој изнедрио низ многоструких и специфичних варијетета и различитости. С друге стране ако бисмо искључиво анализирали појединачна арапска друштва, и њихове засебне традиционалистичке норме и обрасце понашања, запоставили бисмо основну везивну нит, односно занемарили заједничке именитеље, чиме би се изгубила ширина истраживачког захвата неопходна за тематику која се обрађује овом студијом.

Поред наведеног, изразите особености територијално фрагментисаних урбаних и руралних друштава, са пратећим снажним утицајем трибализма, и културалним и религијским диверзитетом, осим што утичу на сложеност друштвених односа, представљају и снажне изазове модернизације арапских друштава.

6.1. Урбана, рурална и племенски организована друштва

Дуготрајни историјски процеси који су креирали неприродна разграничења унутар суштински исте етничке заједнице и појачали трибалистичке линије раздвајања, утицали су на то да данас не можемо говорити о јединственом арапском друштву већ

мноштву, више или мање отворених, заједница које поред међусобних сличности деле и значајне разлике.

У контексту догађаја који су обележили устанак народа широм арапских земаља битна компонента анализе нараслог незадовољства је специфични сепаратни развој друштва у урбаној и руралној средини, дубоко укореван у племенској припадности. Иако се не може говорити о једниственој ситуацији на нивоу читавог арапског света одређена дистанца је свакако присутна, поготово имајући у виду да рурални развој ни у ком случају није равномерно пратио физичко преобликовање већих арапских градова, или рапидну урбанизацију и повезивање у глобалне економске токове, нарочито блискоисточних мегалополиса попут Абу Дабија, Дубаија или Дохе.

Али управо је овај лако уочљиви контраст два света, у којем с једне стране доминирају ултрамодерне грађевине и блиставо чисти булевари, а с друге стране уски, запуштени пролази старих градских средина, или сеоске куће налик онима с почетка XX века у забаченим провинцијама далеко од сјаја и луксуза блештавих облакодера, деценијама градио антагонизме и стварао јаз који је продубљивао поделе и друштвено раслојавање.

Истовремено, корелација урбаних центара и отпора, и руралне средине и лојалности старим режимима умногоме је одступајућа од очекиване логичности због варијабле трибализма која традиционалност одржава у већем делу обе заједнице. Дакле, племенска припадност као битна одредница арапских друштва одувек је била присутна, пратећи њихов развој, као и политичке и економске промене. Стога и не чуди што је подршка племенских заједница, као кохезивног фактора значајног дела популације, била од пресудне важности за стабилизацију друштвених односа, али и одржавања мира и покорности према држави. Поред тога, најчешће територијално груписане, племенске скупине посредством својих вођа биле су део клијентелистичке мреже владајућих елита, које су даровима и повластицама куповале њихову лојалност. Тако је уз стални надзор државног апарата силе овакав однос узајамне зависности, без већих осцилација у контролисаној расподели државних прихода, омогућавао мирну коегзистенцију у дужим временским интервалима.

Међутим у измењеним околностима заузимања другачијег става и одбијања послушности централним властима, осим губитка контроле над одређеним делом популације, битна последица с којом су се суочавали владајући режими била је и рапидни губитак контроле над све већим територијама унутар постојећих државних граница. Неретко, понекад практично и на дневном нивоу, у зависности од распореда

снага на терену, поједине провинције су тако остајале ван домашаја власти, или се пак враћале под њено окриље, што се током ескалације арапског пролећа у ратни сукоб јасно могло видети на примеру Либије, Јемена или Сирије.

Одржавање компактности заједнице био је очигледан владарски идеал, међутим у случају нестабилних арапских земаља темеље друштвеног уговора требало је стално и изнова ојачавати. У погледу изградње веза лојалности племена и владајућих елита Шарлот Левинс (Charlotte M. Levins) указује да је „кроз историју успешан развој арапских држава зависио од способности краљевских породица да мобилишу војску, добију политичку подршку арапских племена, и користе исламске политичке идеологије да повезују различита племена у већи политички покрет. Према томе, концепти трибализма и ислама су од суштинског значаја за разумевање историје ових режима, нарочито у светлу ослањања владајућих елита на религију и трибализам како би се легитимизовало њихово владање“ (Levins, 2013:400). Али исто тако по Левинсовој су „односи између трибализма, религије и владавине драматично промењени од успона нафтне индустрије 1970-их“ (Levins, 2013:400), када „арапске монархије стварају идеологију ислама и трибализма засновану на сопственим тумачењима како би легитимизовали своју владавину на домаћем и међународном нивоу“ (Levins, 2013:400).

На тај начин су временом религијске структуре постале потпорни зидови, прилагодљиви носачи владајућих елита, да би се „образац који је еволуирао током двадесетог века између власти и верских институција рефлектовао у еволуцији односа између држава и племена“ (Levins, 2013:408). Наиме, „свака од монархија у Заливу се ослањала на племенске везе и војску да би задобила власт и наметнула право на владавину засновано на свом племенском наслеђу. Међутим, трибализам, за разлику од ислама, не пружа скуп јединствених симбола око којих се могу ујединити опозициони покрети на националном нивоу. Насупрот томе, племенска лојалност имала је тенденцију ка одвајању политичких покрета у монархијама. На пример, у Саудијској Арабији и Оману, где специфично окружење подстиче племенску аутономију, племена су често прерастала у оружану опозицију. Владари су били принуђени да траже локалне савезнике и међународну подршку ради противтеже племенима“ (Levins, 2013:408).

Наглашавајући јасну везу нафтних прихода и континуитета успостављених веза лојалности, Левинсова појашњава да оваква форма односа ипак није дугорочна, посебно у земљама ограничених ресурса, иако државе „сада имају способност да поклањајући новац одрже лојалност кроз прорачунату расподелу“ (Levins, 2013:409).

док „племенске вође на платним списковима добијају великодушне исплате“ (Levins, 2013:409), а „племенски шеици, уместо властитих ресурса, зависе од онога што држава пружи њиховим саплеменицима“ (Levins, 2013:409).

С друге стране Хајен Дакхен (Haian Dukhan) на примеру Сирије истиче да „арапска племенска формација, која постоји данас, функционише на аналоган начин са концептом балансирања моћи међународних односа. Према овом гледишту, племена су организована у хоризонталном облику заснованом на патрилинеарној линији порекла од заједничких предака. Индивидуални сегменти се укључују у континуирани процес фисије и фузије као одговор на екстерне конфликте, формирајући краткотрајне, комплементарне супротстављене блокове моћи које спречавају раст појединачног хегемонистичког вођства. Стога можемо приметити да су арапски племенски системи слични мини-државама чије транснационалне везе могу да се споје у унапређене канале комуникације и приступа страним силама у региону, посебно у Заливу“ (Dukhan, 2014:16).

Подела је дакле реалност арапских друштава која постоји насупрот готово вековној тежњи арапског света за јединством и интеграцијом, али додатно је аналитички занимљиво да ни у савременом свету изражене глобалне повезаности, нарочито географски удаљених простора, глобализацијски токови нису успели да у већој мери хомогенизују простор арапског света, ни на макроплану територијалног груписања, нити на микроплану зближавања арапске заједнице.

Разлоге овакве ситуације Халим Баракат (Halim Barakat) види у томе што „арапско друштво и даље пати од ерозије грађанског живота и дубоке фрагментације“ (Barakat, 1993:3), при чему су „покушаји социјалне и политичке интеграцији осујећени регионализмом, тежњом за идиосинкратским интересима етаблираних владајућих класа у одвојеним арапским земљама, зависношћу, колонизацијом, моћи традиционалних лојалности (верских, етничких, сродничких), урбано-руралним разликама и репресивним условима“ (Barakat, 1993:3). Али истовремено, Баракат истиче да је „оно што додатно доприноси сложености проблема недостатак разумевања обе ове силе раздвајања и њихових интеракција и међусобних јачања. На пример, у арапском друштву постоји сагласност између друштвене класе а подела унутар заједнице, са соничним етничким, верским, племенским и регионалним заједницама које уживају више богатства, моћи и престижа на рачун других“ (Barakat, 1993:3). Међутим, „иако су разлике које се односе на ове различите врсте подела сада замућене до непрепознавања, аналитичари и даље описују проблем речником који наглашава сектаријански

идентитет изнад свих других облика припадности. Без јасне анализе која схвата и преноси сложене проблеме, Арапи не могу никада решити јаз између ове реалности и сна о националном јединству“ (Barakat, 1993:3).

Ипак, независно од тога да ли говоримо о руралном, урбаном или племенски организованом друштву, свима је заједничка велика посвећеност породици. Тако Баракат указује да је „породица основна јединица друштвене организације и производње у традиционалном и савременом арапском друштву и остаје релативно кохезивна институција у центру друштвених и економских активности. Патријархална је, пирамидално хијерархизована, посебно у односу на пол и старост; и проширена“ (Barakat, 1993:23). Такође, „традиционална арапска породица представља економску и социјалну јединицу у сва три арапска обрасца живљења, бедуинском, руралном и урбаном у смислу да сви чланови сарађују како би осигурали своје издржавање и побољшали свој положај у заједници“ (Barakat, 1993:23). Уједно „породица представља доминантну друштвену институцију посредством које лица и групе усвајају своју религијску, класну и културну припадност. Она такође пружа сигурност и подршку у времену индивидуалне или друштвене напетости. Успех или неуспех индивидуалног члана проширује се на породицу као целину“ (Barakat, 1993:23).

Међутим, Баракат примећује да у „мрежи међузависних сродничких односа (која) и даље преовладава“ (Barakat, 1993). „отац наставља да поседује ауторитет, преузима одговорност за породицу и очекује поштовање и беспоговорно повиновање његовим инструкцијама“ (Barakat, 1993), чиме је „настављена доминација породице као основне јединице друштвене организације и производње допринела ширењу патријархалних односа и њиховој примени у сличним ситуацијама у оквиру других друштвених институција“ (Barakat, 1993:23). Баракат закључује да „конкретно, исти патријархални односи и вредности које преовладавају у арапској породици, такође, преовладавају на послу, у школи, и у верским, политичким и друштвеним удружењима” (Barakat, 1993:23), чиме се заправо поштовање и покорност породичној хијерархији преноси на државни ауторитет⁷⁹.

⁷⁹ Баракат дакле примећује и да се примарни односи пројектују на шире друштвене односе. Наиме, „високо дистинктивна карактеристика арапског друштва је стална доминација односа примарне групе, односно оних које карактеришу интимни, лични, неформални, неуговорни, свеобухватни и екстензивни односи. Уласком у ове примарне односе, што чине слободно и спонтано, појединци се неограничено посвећују једни другима“ (Barakat, 1993:23-24). Стога у погледу друштвених односа као прво „Арапи теже да узајамно делују као посвећени чланови групе, а не као независни појединци који непрекидно потврђују свој одвојеност и приватност“ (Barakat, 1993:24), и као друго, Баракат примећује да „Арапи, чак и у великим градовима, доживљавају снажан осећај припадности кроз непрекидне обавезе и лојалност породици, заједници и пријатељима. Чини се да је управо припадност извор овог осећаја

„У свему овоме, фигура оца влада другима, монополизујући ауторитет, очекујући стриктну послушност и показујући мало толеранције за неслагање. Пројектовање патерналистичке слике на положаје одговорности (попут владара, вођа, наставника, послодаваца или надзорника) засигурно заузима врх пирамиде ауторитета. Досегавши тај положај, патријарх не може бити скинут с трона, осим од стране некога ко је једнако патријархалан. Хишам Шараби истиче да би због преовлађујућег патријархата модернизација могла бити само "зависна модернизација", односно искривљена и инверзна модерност. Другим речима, ова модернизација не само да није успела да сруши патријархалне односе и форме, већ је пружила тле за стварање хибрида - садашњег неопатријархалног друштва које није ни модерно нити традиционално, али које ограничава учешће својих чланова због настављене доминације коју спроводе поједини лидери” (Barakat, 1993:23).

Спецификум арапског света је бедуински начина живота а овај „посебан облик насељавања резултат је дуготрајног историјског процеса прилагођавања оштрим условима пустињског окружења“ (Barakat, 1993:50), док су „најистакнутије особине друштвене организације бедуина⁸⁰ су племенска солидарност заснована на крвним и симбиотским везама“ (Barakat, 1993:50).

„Основне јединице такве бедуинске друштвене организације могу се посматрати као низ концентричних кругова, укључујући (из најширег круга) *qabila* (племе) или *'ashira* (клан); *hamula, fakhdh, batn*, или *far'* (подплемена); и породицу, укључујући и *beit, ahl* , или *'aila* (проширена породица), и *usra* (нуклеарна породица). У центру је круг проширене породице, који има своје приватно стадо и фокус је свакодневних активности. Следећи круг је подплема, који се састоји од неколико проширених породица које се прате до једног удаљеног патријархалног оца, враћајући се пет генерација или више. Ова подплема представља одбрамбену јединицу, којој је обично поверено поседовање и одбрана заједничких бунара и стада. Исти простори једнакости и слободе који ужива унутрашњи круг *beit*-а проширује се на подплемена. Одлуке се обично доносе консензусом проширених породица које чине подплема“ (Barakat, 1993:50-51).

На тему вредносне оријентације Баракат указује да „релативна једнакост у богатству и статусу и недостатак класних разлика поткрепљени су вредношћу коју бедуин приписује егалитаризму и консензуалном доношењу одлука. Хијерархија статуса и моћи је, међутим, увек карактерисала међуплеменске односе. Значи, бедуинска племена су присиљавала мање моћна племена да плате *khuwa* (новац за заштиту). Такође је познато да су имали робове и отпаднике. Једна друга

испуњености, а не индивидуално постигнуће које карактерише западна капиталистичка друштва. Ипак, обе оријентације могу имати негативне последице. Али све више, посебно млади Арапи, се жале на притисак породице и заједнице, и на константно мешање у њихов приватни живот“ (Barakat, 1993:24).

⁸⁰ „Највећи номади међу бедуинима су они који обезбеђују средства за живот тако што одгајају камиле дубоко залазећи у пустињу. Друга врста бедуина укључује оне који гаје овце и стоку; они се померају ређе и мањом дубином у пустињу. Постоје и номади који обезбеђују средства за живот комбинавањем пасторализма и обраде земљишта, а који су тиме и склонили да се населе Слични критеријуми и даље се користе у класификацији данашњег бедуина као пастира у покрету (који насељавају Арабију, сиријску пустињу, Синај, неке делове Судана и Сомалије и велике Сахаре) и полу-пастира (практикују култивацију у оазама и малим селима и сезонско кретање у пустињи). У неколико случајева, бедуини су етнички класификовани као Арапи или не-Арапи (на пример, у Судану). Сами бедуини су више склонили да потврђују унутрашњу једнакост и солидарност, али инсистирају на разликовању међу племенима на основу разматрања племства. Неке номадске племена прате њихово порекло од најстаријег арапског племства, укључујући племена *Aneze, Rwala*. За друге групе сматра се да имају нижи статус јер не могу пратити своје порекло са старим арапским племенима“ (Barakat, 1993:50)

карактеристична особина је чињеница да постоји врло мало бракова између племена различитих степена племства. На пример, Beni Rwala презиру Beni Atieh и Huwaitat Бени Рвала који с друге стране презиру Beni 'Ugla. Сматра се да су нека племена изгубила племство због брака са племенима нижег статуса“ (Barakat, 1993:51).

Такође „у погледу политичке структуре бедуина, племена увек била склона потврђивању своје независности и одупирању спољашњој контроли или кршењу њихове неговане аутономије“ (Barakat, 1993:52), те у том погледу „није случајно да је племенска кохезија (*'asabiyya*) важна вредност у бедуинској култури“ (Barakat, 1993:53).

Поред племенске компоненте значајно место у арапском друштву заузима и село, а „оно што разликује бедуине од сељака је однос ових других са земљом, пре него сродничким односима. Бедуини гледају повезаност са земљом као извор понижења (*al-dhul fi al-ard*). Они презиру сељаке и виде их као робове земље и оних који имају контролу над њом. Насупрот томе, сељаци траже земљиште и сматрају да је извор њиховог достојанства (*alkarama fi al-ard*). Они виде бедуине који не поседују земљу као неодговорне, искорењене вагабунде уперене на упаде и крађе“ (Barakat, 1993:55).

Ипак, како истиче Баракат „многа села у деловима арапског света називају се *beit*, *kafr*, или *beni*, што указује на неке историјске односе између друштвене организације у пољопривредним заједницама и оних у бедуинским племенима. Овај однос је и даље видљив, на пример, у заједничким социјалним организацијским облицима северног и североисточног Јемена. Озбиљност тамошњег окружења допринела је одржавању сродничке солидарности и племенских сукоба, као и других карактеристика које често сматрамо племенским - као што су патријархални односи, ендогамни бракови и конгруенција између племена и локалитета“ (Barakat, 1993:55).

Баракат тврди да је „уопштено говорећи основна сродничка јединица у селима проширена породица пре него племе. Породична структура заснива се на мрежи односа усредсређених на обраду земљишта. Као таква, она представља основну социоекономску јединицу у селима. Чланови породице везани су замршеном и сложеном мрежом међузависних односа и морају да функционишу као тим у складу са строгом поделом рада заснованој на полу и старосној доби“ (Barakat, 1993:55-56).

Како напомиње Баракат класа је у сеоској средини видљива кроз руралну политику и повезане односе.

„Рурална политика је заснована на класи. У средишту локалне политике је напето ривалство између значајних породица које покушавају да избалансирају своје локалне обавезе и интересе са својим спољним обавезама. Овај задатак је саставни дио њихове улоге посредника између села и округа, те

између села и националних центара моћи. Званична посредничка улога од локалног значаја (названа *mukhtar* у Плодном полумесецу, *'umda* у Египту и Судану, и *amin* или *kadi* у Северној Африци) није одвојена од неформалних улога које играју угледне особе у контроли локалне политике. Чини се да овај образац еродира; међутим недавно су политичке партије и централне владе учиниле много већи напредак у селима на рачун локалних племстава“ (Barakat, 1993:57).

По Баракату „основне вредносне оријентације у арапској сеоској култури односе директно на земљиште, породицу, локалну заједницу, религију, друштвену класу и време. Ова листа се очигледно разликује на важне начине од оне коју сам дао за бедуине, иако ће се и одређене конгруенције показати значајним за моју анализу. Земља је извор најцењенијих вредности сељака. Поред тога што им је средство за живот, они им пружа дубок осећај благостања и континуитета. Поседовати земљиште доноси сигурност и припадност; изгубити га представља пораз и искорењеност. Директно повезане са земљом су такве сељачке вредности као што су плодност, континуитет, стрпљење и спонтаност“ (Barakat, 1993:57).

У арапским земљама „урбани образац је најбоље дефинисан у смислу његових дистинктивних функција, а не само величине популације, иако величина урбаних популација јасно разликује градове⁸¹ од племенских и сеоских кластера“ (Barakat, 1993:61). Исто тако и „дефинисање града у смислу његових политичких и комерцијалних функција подвлачи његову интегративну улогу интерно, као и на нивоу већег друштва. Интерно, суседске заједнице (у поређењу са племенима бедуина и проширеним породицама у селима) могу бити релативно самодоволне или интегрисаније, зависно од снаге државе и доминације неких заједница или класа у односу на друге. У оквиру веће структуре националне државе и арапског друштва уопште, градови играју интегративну улогу у мери у којој доминирају селима и племенима. Ове урбане функције имају импликације на величину урбаних центара; што је већа централизација таквих функција у одређеним градовима, то је већа њихова величина. Углавном ова чињеница је та која објашњава изванредну стопу урбаног раста

⁸¹ И у арапском свету град се перципира као средиште преклапајућих активности и обласни центар моћи. „Функција града везује се за својство центра економских, политичких, верских и културних активности. Арапска реч за град, *medina*, означава центар политичке и економске моћи или седиште владара или судије који доноси пресуду (*dana*) другима. *Din* (религија) је изведена из истог корена и има исту конотацију. Неке класичне и савремене дефиниције указују на то да су градови, као резултат њихових економских функција, служили као центри моћи или контроле, као и верских и културних активности. Ибн Калдун (Ibn Khaldun) је дефинисао *hadar-e* (градске становнике) као оне који сарађују у обезбеђивању богатства у храни, склоништу и одећи и који су специјализовани за трговину и производњу. Алберт Хурани (Albert Hourani) напомиње да се "насеље или град појављује када сеоска земља производи довољно хране изван својих потреба како би група људи могла живети без повећања властитих усева или узгоја сопствене стоке и посвећивања производњи артикала за продају или обављање других услуга за пограничне области“ (Barakat, 1993:61).

и развоја примарних градова у арапским земљама. Процент Арапа који живе у градовима порастао је са 10 посто на почетку двадесетог века на више од 40 посто 1970-их година, а очекује се да ће до краја века доћи до око 70 посто. Неке арапске земље, попут држава Залива, близу су да постану градови-државе. Друге, попут Јемена и Судана, у суштини су руралне. Велика већина је више или мање равномерно подељена између руралних и урбаних центара“ (Barakat, 1993:61).

Додатна специфичност је у томе што су „поред ове изванредне стопе раста, арапски градови такође демографски особени: (1) селективношћу у рурално-урбаним миграцијама која фаворизују младе мушкарце; (2) доминацијом примарних градова (један или два велика града доминирају другима и остатком земље); (3) недостатком урбанистичког планирања; (4) дуалитетом између старих и нових градова (на пример, коегзистенција касаве и нових градова у Магребу); и (5) настанком сламова и "неусловних" насеља“ (Barakat, 1993:61-62).

И док наводи да “оно што је племе бедуинима, а проширена породица селу, суседства и институције су граду” (Barakat, 1993:62), и у погледу урбане вредносне оријентације Баракат напомиње да су приметне разлике.

„Вредности "градских становника" јасно уграђене у комплексно уравнотежену друштвену структуру засновану на међусобном односу класе, породице и верског естаблишмента. Традиционална урбана буржоазија у арапским земљама као што су Мароко, Јордан и Саудијска Арабија представља добро развијену класу естаблираних породица које контролишу верски естаблишмент и политички систем. Од независности, нова национална буржоазија преузела је политички систем у неколико арапских земаља, као што су Египат, Сирија и Ирак, и тражи нове изворе легитимитета. Уравнотеженије ривалство између старе буржоазије и нове постоји у неким другим арапским земљама, као што су Либан, Тунис, Судан и Јемен. У свим случајевима, осиромашене масе и даље се придржавају различитих скупова вредности од оних које држе ова два типа елита” (Barakat, 1993:64).

Овај специфичан низ међуодноса, проистекао из старих подела и раздвајања арапске популације на линији племенских, и рурално-урбаних антагонизама, умногоме је и слика савремених арапских друштава. „У том погледу Баракат упућује да "разматрање племена, села и града у контексту друштвене интеграције захтева од нас да истражимо природу њихових међусобних односа. У том погледу, три питања се изводе као релевантна: мера до које су ови међусобни односи окарактерисани конфликтом или сарадњом; промењена представа од стране ове три групе; и извори заједничких вредности и норми. Литература о природи односа између племена, села и града наглашава комплементарност, одвојеност и контрадикције“ (Barakat, 1993:65).

По овом аутору основни проблем је заправо стагнација унутрашњих међуодноса арапског света која уопште не прати шири развој, при чему се иста питања изнова отварају, а конфликти без краја који личе једни на друге такође упорно понављају зато

што старе „*badu-hadar* (бедуинско-седентарне) поделе и арапском друштву и култури нису нестале“ (Barakat, 1993:48), већ напротив истрајавају као и „старе племенско-рурално-урбане поделе (које) и даље играју реметилачку улогу у процесу друштвене и политичке интеграције⁸²“ (Barakat, 1993:69).

6.2. Културални диверзитет

Иако су заједничке карактеристике бројне, арапски свет ипак није јединствена целина, док је његова разноликост у великој мери обликована дуготрајним историјским процесима који су га мењали и преобликовали. Уједно, питање културолошких разлика народа различитих арапских земаља често је отворано, и коришћено као аргумент, нарочито у разликовању „европскијих“ и „умеренијих“ од радикалних, исламистички оријентисаних, и некооперативних арапских друштава. Такође, диверзитет арапских друштава превасходно условљен историјским приликама и економским развојем у великој мери је обликовао друштвене односе, али и сам био обликован спољним чиниоцима. Уједно, с једне стране махом дубоко религиозна, а с друге секуларна арапска друштва уз ову најизразитију дистинкцију имају заједничку нит у пореклу, језику, и историјском континуитету. Али исто тако, једна од специфичности арапских друштава је у томе да су упркос очекиваном заједништву, ова друштва заправо дубоко подељена при чему искључивост и екстремизам често носе превагу над умеренијим делом друштва.

Иако је период колонијализма оставио дубок траг на арапске земље, Хопкинс (Nicholas S. Hopkins) и Ибрахим (Saad Eddin Ibrahim) искључују већи успех у утицају на промену културних образаца наводећи да је „културни утицај проистекао из колонијалне експанзије био или француски или британски (или и једно и друго, као у

⁸² Како даље појашњава Баракат „многе традиционалне препреке и погрешна схватања почела су нестати, али неколико других је успело да преживи или да преузме нове облике. Ово се може приписати чињеници да одређене основне контрадикције и даље ојачавају давне разлике, као и да одржавају модерне зависности. Садашње друштвене поделе су се преклопиле са другим вертикалним и хоризонталним, како би их учиниле много сложенијим него што се чине. У ствари, истраживање дијалектике ових преклапајућих подела ће показати да су нове снаге - као што су политичка репресија и неједнак капиталистички развој - допринеле комплексности постојећих диспаратета и зависности. Покушаји интеграције су настојали бити присилни и насумични. Садашњи изазов је одмакнути се од хијерархијске и наметнуте интеграције ка егалитарнијој националној интеграцији. До сада су се владе померале између екстерно наметнутих схема и занемаривања. Оно што је потребно је трансформација преовлађујућих структура и трансценденција кроз свеобухватан, одржив, и подједнак развој“ (Barakat, 1993:69).

случају Египта), са мањим подручјима која су осећала италијански или шпански утицај. Али многе земље и унутрашњи делови већине других, били су само маргинално погођени таквим културним утицајима“ (Hopkins, Ibrahim, 2006:3).

Разматрајући друштвену основу арапског јединства ова два аутора наводе да је „арапски свет једно широко културно подручје, али остаје политички подељен међу двадесет две арапске државе, укључујући и Палестину“ (Hopkins, Ibrahim, 2006:4), те да и „у суседним земљама постоје арапске мањине“ (Hopkins, Ibrahim, 2006:4), те износе мишљење да је „ово "културно јединство" прагматично усаглашено са "политичким поделама" када је 1945. године створена регионална организација позната под називом Лига арапских држава (League of Arab States – LAS)“ (Hopkins, Ibrahim, 2006:4).

По Хопкинсу и Ибрахиму „Арапи, њихов свет, културно јединство и политичка подела еволуирају кроз историју. Чак и културне границе, а камоли политичке границе, наставиле су да се мењају. Тако су се 1970. године три нове земље у подсахарској Африци определиле да се идентификују као "арапске" и придружиле се LAS: Мауританија, Сомалија и Џибути, а потом су их 1990. године следила Коморски острва у Индијском океану. Од њих, само Мауританија има историјску већину која говори арапски“ (Hopkins, Ibrahim, 2006:4).

Истовремено „за већину Арапа постоје концентрични политичко-културно-правни идентитети, сви су истакнути и лако изражени. Шири политичко-културни идентитет као "арапски" је релевантан када је особа ван арапског света. Специфични државно-правни идентитет (сиријски, египатски, саудијски, ирачки итд.) углавном се изражава унутар самог арапског света, или приликом преласка суверених државних граница“ (Hopkins, Ibrahim, 2006:4).

Ипак, иако арапско друштво посматрају као јединствену целину, ова два аутора указују на паралелне процесе деловања културалних унификатора и диверзификатора. Дакле, по њима „разматрање арапског света као јединственог културног подручја и као једног арапског друштва подразумева нагласак на широким културним "ујединитељима" - нпр. језику, религији, заједничким традицијама, заједничкој историји и заједничким тежњама. Али постоје и многи културни "диверзификатори". Тако у заједничком језику постоје различити дијалекти, а у оквиру заједничке религије постоје деноминације и секте“ (Hopkins, Ibrahim, 2006:6).

За Хопкинса и Ибрахима „доба арапске снаге и славе су она у којима до изражаја долазе "унификатори". Периоди слабости или опадања су они у којима "диверзификатори" манипулишу домаћим или спољним силама да би поделили Арапе.

Велики део арапске историје може се посматрати као међудејство ујединитеља и диверзификатора. Велики хероји у арапској историји су они који су стимулисали културне ујединитеље, поготово у време екстерних изазова (нпр. Саладин током крсташких напада, Насер у непосредној прошлости). Индивидуална и групна лојалност у таквим временима су ислам, арапска држава или домовина. С друге стране, у мрачним моментима у арапској историји диверзификатори се пропорционално повећавају и фокусирају на страсти и понашање појединаца и група на примордијалним и локалним лојалностима - нпр., етничкој припадности, секти и племену“ (Hopkins, Ibrahim, 2006:6).

Велики утицај на историјске процесе имао је и, како то Ибрахим запажа, специфичан однос културалног диверзитета и етничких конфликта, који је неоправдано дуго био дубоко скрајнут у теоријским разматрањима арапске научне мисли. Ибрахим наике сматра да из непознатих разлога „упркос преовладавању етничких сукоба у арапском свету, арапски друштвени научници као ни политички активисти нису овом феномену придавали већу пажњу“ (Ibrahim, 1998:230). Додатно Ибрахим у својој анализи из 1998. године чак указује да је „последња књига коју је написао савремени арапски научник, Алберт Хурани (Albert Hourani) из 1947. године“ (Ibrahim, 1998:230), а да објашњење такве ситуације види у томе што су и „марксисте, националисти и исламисти имали тенеденцију да игноришу етничко питање или да га отпишу као резидуал“ (Ibrahim, 1998:230).

С друге стране Ибрахим не искључује спољне чиниоце запажањем да се „стране фактор“ (на пример империјалисти и ционисти) нуди као уопштено објашњење које се налази у основи већине етничких сукоба у арапском свету. Иако такав фактор не треба одбацити, нова генерација арапских друштвених научника сада иде далеко изван оваквих конспираторних објашњења етничких сукоба“ (Ibrahim, 1998:230-232). Док детаљно развија анализу око четири проблемска оквира, тј. конкурентних локума идентитета, дилема савремене изградње државе, друштвено-економских расцепа и рањивости према спољашњим факторима, Ибрахим наводи да су ове „четири проблематике углавном међусобно повезане у арапским земљама; али њихово узајамно дејство је нарочито акутно у оним земљама са већом етничком хетерогеношћу“ (Ibrahim, 1998:230-232). Али у великој мери незаобилазна компонента су и специфичне историјске околности:

„Распад традиционалних исламских политика у деветнаестом веку, коначни колапс Отоманске империје (1922) и пратећи или каснији западни колонијални пројекти довели су до фрагментације арапског света и ембрионалних почетака модерних "територијалних држава" у међуратном периоду

(1918-1939). Пошто су ове државе стекле политичку независност од 1940-их до 1960-тих, наследиле су једнако фрагментиране етничке мањине. Политички простор био је испуњен изазовима који су се односили на обликовање (*forging*) националног идентитета, изградњу државе, консолидацију независности, постизање друштвено-економског развоја и обезбеђивање разумних мера правичности. Штавише, ови изазови су се појавили у међународном систему поларизованом идеолошким и геополитичким сукобом Хладног рата (1945-1990)“ (Ibrahim, 1998:232).

Истовремено, притисци с различитих страна и ништа мање унутрашње тензије и изазови утицали су на то да „главне конкурентске идеолошке парадигме у арапском свету од прелаза векова имају тенденцију искључивања одређених група од пуноправног чланства у политичкој заједници. Тренутно, арапским интелектуално-политичким простором доминирају исламске и секуларне националистичке идеологије. Сваки од њих има свој локус политичког идентитета“ (Ibrahim, 1998:232-233).

Ибрахим посебну пажњу посвећује и објашњењу подељености унутар муслиманске заједнице у погледу исламистичког виђења искључивања и правоверног одношења према немуслиманима:

„Исламисти, наравно, базирају политичку везу културе, друштва и државе на религији. То би аутоматски искључило немуслимане из одговарајућих политика арапског света - тј. неких 18 милиона, углавном хришћана заједно са неколико стотина хиљада Јевреја...У свом екстремном пуристичком облику, искључивање би укључило и око 21 милиона не-сунитских Муслимана (тј. различитих шиитских и караитских секти). Мејнстрим исламисти би то искључивање учинили делимичним - тј. ограничено на забрану не-муслиманима да преузму највише командне дужности (нпр. шефови држава, гувернери и судство). Њихово образложење је да носиоци таквих дужности не врше само привремене улоге, већ обављају и верске дужности - тј. предводе молитве, спроводе шеријат *Shari'a* (исламски закон) и командују верницима у цихаду *Jihad* (свети верски рат). Пуристички исламисти би омогућили искључивање немуслимана из било које државне или владине улоге на свим нивоима. За њих, немуслимане треба да постоје као 'заштићене заједнице' (*ahl zimma*), воде сопствене комуналне послове и плаћају јизију *jezia* (опорезивање по глави). Докле год поштују муслиманску већину и признају суверенитет исламске државе, немуслиманске заједнице треба третирати са поштовањем, саосећањем и религиозном толеранцијом“ (Ibrahim, 1998:233-234).

Додатно елаборирајући, Ибрахим закључује да се „по овој визији сви муслимани сматрају једнаким без обзира на етничко порекло, културу или национално порекло. Сходно томе, муслимански Курди (у Ираку и Сирији), Бербери (у Алжиру и Мароку) и црни муслимани (у Мауританији и Судану) се не сматрају "мањинама". Заједно ових муслиманских (али не-арапских) група има више од 20 милиона. Ову исламистичку визију "политичког поретка" природно би поздравили не-арапски, али муслимански чланови заједнице, у којима се "држављанство" заснива на религији. Очигледно је да се у таквој политици не-муслимани у арапском свету осећају прилично угрожени, као и отуђени“ (Ibrahim, 1998:234).

Али на културални диверзитет арапског света у подједнакој мери као исламизам утицала је и арапска визија национализма и етничитета.

„Арапска националистичка визија почела је да се развија у последњим деценијама Османлијског царства. Појавила се као реакција на отоманску владавину и на младотурску туранску или пан-туркијску идеологију. У својој чистој форми, арапска националистичка визија се заснива на "култури" и "језику" као стубовима политичког идентитета државе, друштва и грађанства. У том смислу, арапски национализам је секуларна идеологија. Сходно томе, сви изворни говорници арапског језика, носиоци арапске културе и они који себе виде као "Арапе" би били пуноправни чланови "арапске нације", уживајући потпуна права грађана без обзира на етничко порекло, веру или секту. Арапска националистичка визија не би признала друге не-арапске националне или културне групе које живе у "арапској домовини" као аутономне заједнице или независне ентитете по својим правима. Међутим, њихови појединачни припадници би се према закону третирали као равноправни "арапски" грађани. Дакле, док би исламисти искључили "немуслимане", арапски националисти би искључили "не-Арапе" из пуноправног учешћа у управљању. Тренутно (1995.) величина ове друге групе је око 20 милиона“ (Ibrahim, 1998:234).

Дихотомија муслимани – немуслимани која прати исламистичку искључивост друге религијске припадности, као и однос Арапи – остали не-Арапи, везан за националистичку перспективу, уз унутрашње верске поделе сектаријанског типа, главни су чиниоци културалне диверзификације, и уједно главни изазови у изградњи модерне арапске државе.

„Са друге стране, немуслимански Арапи треба да буду у потпуности интегрисани у националну политичку заједницу а то је око 18 милиона (углавном хришћани). Наравно, не-арапи би се осећали угрожени визијом арапских националиста. Ово је нарочито случај са значајним не-арапским заједницама које имају сопствене националне тежње (нпр. Курди) или које желе да очувају свој културни интегритет и језик (нпр. Бербери). Такође, неке немуслиманске заједнице страхују да арапски национализам, упркос свом секуларном изгледу, има своје исламске основе. Ово схватање је јасно присутно међу маронитским хришћанима у Либану а имплицитно међу хришћанским Коптима у Египту. Према томе би свака од конкурентских парадигми идентитета у арапском свету искључила оно што би други укључили у своју дефиницију политичке заједнице“ (Ibrahim, 1998:234).

Наведене поделе према Ибрахиму представљају и главну препреку остварењу „суптилног развоја државног национализма односно Ватаније (*Wataniyya*)“ (Ibrahim, 1998:234), док је значајно продубљивање проблема проистекло из тога што „и исламске и националистичке визије нису узеле у обзир под-идентитете унутар свог широког примордијалног референтног оквира“ (Ibrahim, 1998:234), односно због тога што су „исламски визионари имали тенденцију да потцењују партикуларистичке расцепе унутар и између осталих муслимана“ (Ibrahim, 1998:234).

„У Либанском грађанском рату (1975-1989.), више шиитских и сунитских муслимана су убијали једни друге него што су убили хришћана. Заиста, више шиитских муслимана је убијало једно друге него што су убили сунита и дружијских муслимана, и хришћана свих врста. На исти начин, више хришћана су убили други хришћани него муслимани у либанском грађанском рату (Ibrahim, 1998: 234). Нити би заговорници исламске визије политичког идентитета били утешни због сукоба између авганистанских муслиманских муслиманских муцахедина који су за три године устврдили више муслиманских жртава (1990-1993), него што је цели десетогодишњи рат отпора Совјетима и совјетском режиму (1980-1990). Подједнако, заговорници пан-арапске националистичке визије озбиљно су дискредитовани акцијама режима који подржавају ту визију. Четврт века ривалитета између два баатистичка режима у Ираку и Сирији представља драматичан случај. Догодило се да елита сваког режима припада другој религијској муслиманској мањини у својим земљама. Велики део напетости у Северном Јемену (1970-1990), а потом у уједињеном Јемену (1990-1994), који је ескалирао у потпуни грађански рат средином 1994. године, није био без њених муслиманских сектаријанских подтонова. Упркос званичним порицањима од свих страна

у сукобу, скривено, али упорно цепање је било између шиитских муслимана Заида на северу и сунитских муслимана Схавафија на југу. Тако уместо елегантног и уређеног односа какав би две конкурентне визије идентитета у Арапском свету могле имати, у пракси нису пропустиле пројектовање кохерентног или конзистентног политичког програма. Они нису успели да се баве под-идентитетима, а камоли другим социо-економским варијаблама“ (Ibrahim, 1998:234-235).

Стога је јасно да културални диверзитет у континуитету представља не споредну, већ напротив једну од централних препрека социо-политичком и социо-економском повезивању арапског света.

6.3. Територијална фрагментација и подељеност арапских друштава

Два паралелна а по карактеру супротстављена процеса деценијама преобликују и чине нестабилним простор насељеним арапском популацијом. Први је по карактеру природан, изнедрен из корпуса арапског народа, и има за циљ изградњу јединствене наднационалне пан-арапске државе засноване на заједничкој националној припадности, језику, култури, и религији. Други процес, освајачко-управљачки, усмерен на разградњу, артифицијелна разграничења, продубљивање антагонизама и непријатељстава, дакле у потпуности супротан интересима арапског света и вођен потпуно другачијим побудама, деценијама се развијао и постао доминантан. Последица успешно реализованих политика утемељених у стратегијама овог друго процеса управо је неприродна територијална фрагментација и дубока подељеност арапских друштава која се изражава и претходно наведеним племенским диференцијацијама, и снажним културалним диверзитетом..

Рејмонд Хиненбуш (Raymond Hinnenbush) говорећи о коренима сукоба у фрагментираним региону Блиског истока истиче да је „сукоб буквално уграђен у блискоисточни регионални систем, али не само због анархије државног система, како држи неореализам. Напротив, екстерна импозиција врло неисправног система је створила најмање четири трајна извора сукоба: борбу против империјалистичке контроле, фрустрираност идентитета због произвољног наметања граница, борбу око Палестине и борбу око контроле над нафтом у региону. Иредентизам и ревизионизам који су ојачани овим сукобима постали су присутни у блискоисточним друштвима, а када су моћне машинерије различитих држава биле заузете од стране друштвених снага или идентитетских група на супротстављеним странама ових питања, сукоб је институционализован на међудржавном нивоу. Истовремено, све државе региона су

искусиле суочавање са мозаиком под-државних идентитета којима су државне границе биле неочекивано наметнуте. Постоје етничке мањине у свим земљама Блиског Истока, нарочито Курди, на простору између Ирака, Ирана, Турске и Сирије и Бербери, који су расути преко граница Северне Африке“ (Hinnenbusch, 2003:9).

Такође, „верски плурализам је још израженији: муслимански сунити су већинска заједница у арапском свету, али не у одређеним државама (Либан, Ирак) док су муслимани шиити, већина у Ирану, расути широм арапског региона где су кључне мањине или обесправљена већина у Бахреину, Кувајту, Ираку и Либану. Неколико шиитских изданака, између осталог, Друзи, Исмаили и Алавити су историјски важни у Сирији и Либану, док Зајдије доминирају у Јемену. Изданци пуританских Карицита се налазе у Оману (Ибадије). Мноштво хришћанских мањина, које су подељене језиком њихових литургија или припадношћу источном православљу или Риму, распршене су широм региона. Где су, како се често дешава, такве групе идентитета расуте преко граница - постајући "транс-државе" - недостатак подударности између границе и идентитет могу неговати иредентизам” (Hinnenbusch, 2003:55-56). Али, како примећује Хиненбуш „ово, заузврат, може генерисати међудржавне конфликте јер државе међусобно оспоравају границе или се "мешају" једна другој у "унутрашње" послове подржавајући иредентистичке групе, пракса која може ескалирати у стварну војну конфронтацију између држава. Најбољи пример овога је случај Курда које редовно користе њихове земље домаћини у својим међусобним супарничким односима и који су покушавали да искористе ове државне ривалитете у њиховој борби за национална права; ово је редовно водило у међудржавни сукоб, нарочито између Сирије и Турске и између Ирана и Ирака” (Hinnenbusch, 2003:56).

На подељеност арапских друштава у највећој мери утицали су и паралелни вишедеценијски процеси којима су некадашње колонијалне силе ради лакшег управљања и одржавања покорности циљано подстицале раздвајање и стварале јаз и антагонизме унутар истог националног корпуса. У том погледу Џорџ Фридман (George Friedman) истиче две линије пресека на Блиском истоку. „Прва је била између европског секуларизма и ислама. Хладни рат, када су Совјети дубоко инволвирани у регион, убрзао је формирање овог пресека. Један део региона био је секуларан, социјалистички и изграђен око оружаних снага. Други део, посебно фокусиран на Арабијско полуострво, био је исламистички, традиционалистички и ројалистички. Други је био генерално прозападни, а први, посебно арапски део, био је просовјетски” (Frideman, 2015).

Важно је указати и на Фридманово запажање да је „искуство пораза Совјета у Авганистану и губитак легитимности секуларног режима отворило врата за два процеса. У једном, поднационалне групе у региону почеле су да посматрају постојеће режиме као моћне али нелегитимне. У другом, догађаји у Авганистану донели су у први план идеју о панисламском васкрсењу. И у сунитском свету, који је добио рат у Авганистану, динамизам шиитског Ирана, који је узурпирао позицију политичко-војног портпарола радикалног ислама, јасно је подстицао такво деловање” (Frideman, 2015).

Такође, како наводи Фридман, било је и три изразита проблема, Прво, радикалима је било потребно стављање панисламизма у историјски контекст. Контекст је био транснационални калифат, јединствени политички ентитет који би укинуо постојеће државе и ускладио политичку реалност са исламом. Радикали су се вратили на хришћанске крсташке ратове ради историјског контекста, а Сједињене Америчке Државе – које се сматрају главном хришћанском снагом након крсташког напада у Кувајту – постале су мета. Друго, панисламисти су морали да покажу да су САД и рањиве, и непријатељи ислама. Треће, они су морали да искористе поднационалне групе у различитим земљама да изграде коалиције како би срушили оно што су сматрали корумпираним муслиманским режимима, и у секуларном и традиционалистичком свету” (Friedman, 2015)..

Везано за ситуацију након арапског пролећа, Тарек Осман (Tarek Osman) наводи да „осим устанака, промене режима и грађанских ратова, кључни развој којем је арапски свет присуствовао у последњих неколико година јесте пад арапског државног система грађеног у протеклих седам деценија. Националне државе источног Медитерана које су Британија и Француска створиле после Првог светског рата и пада Отоманског царства су се распадале. У Ираку и Сирији централна државна власт се урушила. Различите политичке фракције у Либану више од годину и по дана нису могле да се договоре о председнику, остављајући земљу ефективно као љуштуру у којој влада преузима администрацију и координацију, док њене различите верске и феудалне заједнице задржавају властите политичке структуре и спољне савезе. Осам година након што је палестински исламистички покрет Хамас преузео контролу над Газом и прекинуо односе са палестинским властима на Западној обали, кохезивни палестински политички ентитет остаје недостижан” (Osman, 2016).

Додатно, у осврту на подељеност арапског света уз политичке и друштвене разлике свакако треба имати у виду и економске процесе интегрисања овог простора у

међународну поделу рада и токове капитала која је, како примећује Самих Расун, битно различитих могућности у случају области Машрика и Магреба.

„Арапски свет - подељен у релативно различите регионе, Машрик и Магреб - доживео (је) три широке фазе у својој модерној политичкој економији. У Машрику, прву фазу је карактерисала интегрисана предкапиталистичка економија под Османлијама. Друга је био период европске колонизације што је резултирало политичком, економском и социјалном фрагментацијом овог подручја. Трећи је био период после Другог светског рата политички независног и балканизованих нација-државе. Упркос периоду радикалног политичког и економског национализма током 1960-их, арапски свет је у 1970-им и 1980-тим доживео убрзану интеграцију у нову западну поделу рада. Ову нову поделу рада карактерише међународна циркулација капитала и рада. Земље Машрика богате нафтом, заједно са нафтом, извозе новчани капитал и увозе радну снагу и огромне количине разноврсних добара и робе широке потрошње. Док извозе новчани капитал на Запад, нације богате нафтом увозе радну снагу из арапских земаља сиромашних нафтом, чиме се Машрик као регион интегрише у нову међународну поделу рада“ (Farsoun у Hopkins, Ibrahim, 2006:11).

Дакле, и географска подељеност односно расположиви природни ресурси значајни су чинилац затворености друштава односно изражене социо-политичке и социо-економске дистанце унутар арапског корпуса.

6.4. Утицај религије и континуитет традиционализма

Повезаност стагнације у појединим модернизацијским процесима, и снажног импулса традиционализма који прати изражену посвећеност практиковању ислама, као доминантне религије овог дела света, битна је ставка анализе основних карактеристика арапских друштава. Упркос визуелним променама, првенствено у архитектонско урбанистичком смислу, и то већином у оним најразвијенијим земљама, арапски свет у целини, укључујући и домицилне заједнице које насељавају велике глобалне пословно-туристичке центре, такође су дубоко традиционалне. Наиме, упркос формалном отварању ка свету и захваљујући великој флукуацији странаца евидентно либералнијем приступу у многим областима свакодневног живота, одређена, и лична, и од државе наметнута ограничења и санкције, и даље постоје, и у великој мери су везана за религијска питања. Истовремено, велики изазов за муслиманске заједнице представљају и радикални елементи у њиховим редовима, чија перцепција стварности и будућег развоја је по правилу регресивна и у супротности са глобалним трендовима повезивања и отвореног друштва.

Јан Ерик Лане (Jan Erik-Lane) и Хамади Редиси (Hamadi Redissi) указују да се „муслиманска друштва данас боре на темељу две исконске силе, потребом за економском модернизацијом с једне стране, и смањивањем исламског

фундаментализма, са друге стране. Равнотежа између ове две силе - модерности и религијске чистоте, различито је постављена у различитим муслиманским друштвима, у зависности од констелације елитних група, као и историјског наслеђа“ (Erik-Lane, Redissi, 2016:xv).

Такође, Ерик-Лане и Редиси указују и на проблематику политике исламизације која нарочито последњих година поприма регресивне одлике. „од којих је најзначајнија карактеристика поновно увођење муслиманског закона у правни поредак муслиманских земаља. Шеријатско право је срж муслиманског права и његов положај у правном поретку земље је индикатор развоја. У најзаосталијим муслиманским друштвима шеријатско право је устав државе. У другим земљама шеријатско право се примењује само у случајевима грађанског права“ (Erik-Lane, Redissi, 2016:11).

Уједно, међутим упућују на проблем радикализације религије, односно да је „турбуленција, унутрашња и спољашња, окружујући мухамеданску веру, постала нарочито акутна око 1998. године када је исламски тероризам рођен на глобалном нивоу у облику мреже Ал-Каиде“ (Erik-Lane, Redissi, 2016:13). Наиме, Ерик-Лане и Редиси констатују да „већина светских религија садржи фундаменталистичке покрете, али оно што је необично у исламском фундаментализму јесте то што је он релативно касна појава која је добила тако снажну подршку у двадесетом веку. Исламски фундаментализам представља велики изазов муслиманским друштвима и државама и подстиче сукоб са другим цивилизацијама. На унутрашњем плану, он је био главни извор политичког насиља, на пример у Алжиру и горњем Египту. На спољном плану, он је довео до оружаног сукоба између држава, на пример уништавања талибанске државе од стране Сједињених Америчких Држава и тероризма у Ираку“ (Erik-Lane, Redissi, 2016:13).

На овај начин, како истичу ова два аутора, „исламски фундаментализам гура муслиманску цивилизацију далеко од главног тока развоја који у другим цивилизацијама подводимо под модерну и постмодерну. Модернизација друштва – промена друштвене структуре од аграрне ка индустријској или постиндустријској, захтева интелектуалну атмосферу која је пријемчива за људска права, истраживања, технологију и академске вредности. Све врсте фундаментализма су у супротности са таквом атмосфером“ (Erik-Lane, Redissi, 2016:13).

Овакво окружење променљивих секуларних и религијских тенденција само по себе представља ограничавајући развојни фактор, те у том погледу Ибрахим примећује

да је у оквиру вишедеценијских процеса⁸³ изградње држава у арапском свету „у пракси, скоро свака арапска држава данас избегла јасне дихотомије избора - као што су религиозни наспрам секуларних или национални наспрам државних (*Qawmiyya* vs. *Wataniyya*) - у обликовању њихових политичко-културних идентитета. Уместо тога, свака арапска држава (или режим) покушава сопствено помирење, са већим нагласком на једну одређену димензију, али никад до потпуног искључивања друге“ (Ibrahim, 1998:235-236).

Ибрахим је мишљења да је „могуће уредити арапске државе на два континуума "верско-секуларном" и континууму "земља (*watan*) - арапска нација (*Umma Arabiyya*)" (Ibrahim, 1998:236), и издваја пример Либана.

„Либан је једини изузетак међу арапским државама, где уставна традиција (од 1940-их) предвиђа да је шеф државе хришћански маронит; премијер сунитски муслиман; а председавајући Дома (Парламента) шиитски муслиман. Уставна реформа из 1980. није променила ову традицију, мада је модификовала овлашћења која су уложена у те одговарајуће дужности и избалансирала број муслиманских и хришћанских посланика у Парламенту. Први континуум (религиозно-секуларни) заснива се на испољавању верских симбола и правила легитимизације у основним документима о владавини, нпр. застава Саудијске Арабије и државни симбол је цртеж из Светог Курана, на којем се налазе две укрштене сабље. Други континуум заснива се на утицају и инвокацији панарапских националистичких принципа у својим основним политичким повељама“ (Ibrahim, 1998:236).

По Ибрахиму реч је о изазову приближавања два супротна гледишта који своје корене има у Арапском устанку подигнутом 1916. године под вођством шерифа Меке Хусеин Ибн Алија у циљу остварења арапске независности од Османског царства и стварања јединствене арапске државе. Иако су у контексту Првог светског рата Велика Британија и Француска јавно подржале ту идеју, док је тајни Сајкс-Пико споразум говорио другачије, упркос многим препрекама „наде арапских националиста су ипак остале живе. Уз сукцесивну независност једне земље за другом средином века, рани државни градитељи направили су још једно прагматично помирење. У њиховим уставима или декларацијама о независности, често је било прописано да, иако је њихова земља проглашена за "независну суверену државу", ипак је остала саставни део "арапске нације" или "арапске домовине", чекајући пригодан тренутак да се "поново удруже са другим арапским деловима". Успостављање Лиге арапских држава 1945. године било је формализација овог компромиса. Она је обезбедила одвојену

⁸³ „Савремени процес изградње државе у арапском свету је стар око седам деценија. Најранији у Египту (1922.) се бавио питањем идентитета са компромисом. Иако је први Египатски устав (1923) био очигледно секуларан, заснован на пуноправном држављанству по рођењу, без обзира на религију, расу или веру, ипак један члан прописује да је "ислам државна религија". Али то се схватило у Египту и другде у арапским земљама са сличним уставима и одредбама, да значи само две ствари које нису озбиљно ометале интеграцију немуслимана у управљање. Први је био да ће шеф државе бити муслиман; други је био да ће исламски шеријат бити извор (али не и једини) законодавства“ (Ibrahim, 1998:235).

независност својих држава чланица, али је отворила врата за постепене мере сарадње, интеграције и уједињења“ (Ibrahim, 1998:235-236), које ће се променљивим током у односу на турбулентне историјске процесе⁸⁴ развијати у наредним деценијама.

Али већ током револуционарних 1950-их и 1960-их година мањинске заједнице ће се наћи у незавидном положају.

„Крај првог либералног експеримента у тим арапским државама током педесетих и шездесетих година прошлог века довео је до потенцијалних проблема за њихове мањинске заједнице. Војни режими који су преузели власт у многим од њих усвојили су милитантне арапске националистичке идеологије и смеле социо-економске реформе. По обе тачке, они су били обавезни да отуђују ову или ону групу у својим земљама. У Египту, на пример, Насерова револуција из 1952. године узбунила је немуслиманске заједнице на неколико основа. Ниједан од сто слободних официра који су извели револуцију није био хришћанин, док су Копти сами (осим других хришћанских деноминација) представљали око 8 посто становништва. Нити египатски Копти нису били посебно ентузијастични у погледу арапске националистичке оријентације новог режима. Али кош горе су социјалистичке политике режима који су у целини погодили хришћане теже, јер су били несразмерно заступљени у земљаним буржоаским класама Египта. Нешто слично догодило се другде у арапском свету где су владали војни или једнопартијски режими већ неколико година. У земљама са израженом хетерогеношћу, овај недостатак политичког плурализма неумитно је стварао тензије. Чак и када су војни једнопартијски режими покушали да уподобе мањинске групе, такво прилагођавање често је био номинално или произвољно, зависно од фејдова владара; тако доводећи до даљег отуђења ових група“ (Ibrahim, 1998:236).

Ови процеси, а нарочито верска позадина и екстремни примери владавине сектаријанске мањине над већином⁸⁵, у великој мери ће на дужи рок унети

⁸⁴ Ибрахим појашњава да „док су арапски идеолози расправљали о својим конкурентним визијама, од којих су неки били међусобно искључиви, практични државници и политичари ангажовали су се у "уметности могућег". Наведена два компромиса су били случајеви који су били у основи и радили су прилично добро током првих деценија независности у неколико арапских земаља које су усвојиле "либералне" или квази-либералне системе управљања - нпр. Египат, Ирак, Сирија, Либан, Јордан и Мароко. Тамо где су постојале значајне подгрупе, они су били политички прилагођени таквим "либералним" системима. У неким случајевима (нпр. У Либану и Јордану), они су били формално или експлицитно признати и додељен им је пропорционални удео у изабраним и министарским већима. У другим (нпр. Египту, Сирији, Ираку), сличне, иако имплицитне погодности су се практиковале. У ствари, први сиријски премијер након независности, Фарис Ал-Кхоури (Faris Al-Khoury), био је хришћанин, а Египат је имао коптске хришћанске премијере као што су Бутрос Гали (Boutros Ghali) и Јусеф Вахба (Youssef Wahba). Ирак је имао шиитске и курдске премијере и председнике Скупштине, нпр. И. Коуба (I. Koubba). Другим речима, социо-етничка разноликост се подударала са политичким плурализмом једне или друге врсте“ (Ibrahim, 1998:236).

⁸⁵ Поред тога „у два екстремна случаја, владавина већине замењена је владавином мањине. Тако је, под идеолошким обрисом Арапске Баас социјалистичке партије, алавитска војна власт поштрила чврсту контролу арапске муслиманске сунитске већине (65 посто) у Сирији од 1970. године. Од 1968. године ирачка арапска муслиманска сунитска мањина (35 посто) имала је преимућство над свим осталим групама, од којих су неке бројчано веће, нпр. шиитски муслимани који чине око 45% укупне популације Ирачана. У Судану, припадници владајуће војне елите неминовно су долазили из једне арапске (Ibrahim, 1998:236) муслиманске северне покрајине око главног града Картума. Под популистичким, социјалистичким и сада исламским обрисима три војне удара (од 1958., 1969. и 1989. године) извршили су арапски муслимански официри са севера. Ни у једној од њих није било ниједног јужног немуслимана на почетку. Касније је додато неколико симболичних јужњака. Са изузетком Египта, отуђење мањинских група *vis-a-vis* владајуће војне идеолошке једнопартијске режиме прерасло је у отворене немире. У Ираку, Сирији, Судану, Алжиру, Сомалији и Мауританији избио је у насилне конфронтације различитог степена у последње три деценије. Тренутно, у Судану, Сомалији и Ираку постоји дугогодишњи оружани сукоб. Понекад није само легитимитет владајућег режима који се оспорава, већ и легитимитет саме државе. Дакле, територијални интегритет Судана, Сомалије и Ирака сада је под озбиљним питањем.

нестабилност унутар поједних арапских земаља, и допринети јачању анимозитета на граници сукоба у међудржавним односима.

6.5. Изазови модернизације арапских друштава

Са већим изазовима модернизације арапске земље су се сусреле у колонијалном периоду, када су западне силе настојале да првенствено својим потребама прилагоде окружење, што је посредно захтевало одређене промене и утицало на супротстављање традиционалистичким основама арапског друштва. Промене су биле очигледне, ипак, како просперитет и напредак ширих друштвених слојева никада нису били на листи приоритета колонијалних сила, којима осим снажне подршке управљачке елите није било у интересу јачање и самосталност бројне арапске популације, захват промена није био у толиком обиму да значајније утиче на вишеструке и преклапајуће модернизацијске процесе.

У том погледу се може рећи да се у многим областима напосто стало, или су извесни помаци били тек нешто више од површинског сређивања али без дубинског приступа патријархалној друштвеној структури, па тако ни касније остварена формална самосталност многим арапским земаљама није дала очекивани импулс за даљи друштвени развој, а као што ће показати скорашња дешавања током арапског пролећа, ни неколико деценија касније, општи ниво развоја и животног стандарда је и даље веома низак.

Анализирајући развој арапских друштава Хишам Шараби (Hisham Sharabi) износи посве занимљиво мишљење „да су у последњих стотину година патријархалне структуре арапског друштва, далеко од истиснућа или истинске модернизованости, само биле ојачаване и одржаване у деформисаним "модернизованим" облицима“ (Sharabi 1988:4). По њему чак ни „арапско буђење или ренесанса (nanda) из деветнаестог века не само да није успела да сломи унутрашње односе и облике патријархалности, већ је иницирајући оно што је названо модерно буђење, такође пружила основу за стварање нове, хибридне врсте друштва/ културе – неопатријархално друштво/ културу какву видимо пред нама данас. Материјална

Неколико деценија процеса изградње државе уступа се инверзном процесу деконструкције државе (Ibrahim, 1998:236).

модернизација, прва (површинска) манифестиција друштвене промене, само је послужила да се ремоделирају и реорганизују патријархалне структуре и односи и да се ојачају дајући им "модерне" облике и појаве" (Sharabi 1988:4).

Специфично виђење анализе изазова које су модернизацијски токови донели у арапски свет износи још један арапски аналитичар, Џафар Аксикас (Jaafar Aksikas) који указује да „конвенционалне анализе уопштено приписују успон и каснији пад либерализма и национализма, као и тренутни пораст исламизма, у потпуности културним, верским или идеолошким чиниоцима: природи арапске културе; природи ислама; ирационалности арапског ума, итд.“ (Aksikas, 2009:6), износећи супротан став да се „идеје и идеологије не могу схватити ван историјске ситуације из које настају и развијају се, да треба приступити свим феноменима – идеолошким, економским, културним и политичким – у контексту њихове друштвене тоталности, то јест, преиспитивањем њихових скривених интеракција и интерконекија у стварном животу“ (Aksikas, 2009:6). Дакле „пуно значење догађаја или феномена – било да је то економски, културни, идеолошки или политички – не може се правилно проценити ван дијалектичког разумевања структуре укупности, ван конкретног јединства свих узјамано делујућих сфера друштвеног живота“ (Aksikas, 2009:6).

Стога, полазећи од тога да се „по правилу, арапске идеологије и дискурси модерности и модернизације, укључујући и њихову садашњу критику, не могу схватити изван одређене историјске ситуације у којој су се развијали и на које су они одговорили“ (Aksikas, 2009:6), Аксикас „преиспитујући арапско-исламску путању модерности“ (Aksikas, 2009:6-7), консеквентно „предлаже историјску хипотезу о периодизацији, према којој је савремена арапска исламска историја подељена у четири фазе, четири доминантна идеолошка и политичка покрета: колонијални либерализам; постколонијални либерализам; националистички државни капитализам или насеризам; и савремени исламизам. Арапски либерализам, национализам и исламизам су део много шире арапске опште проблематике модерности и националне нахде [ренесансе] на свим нивоима друштва – економском, културном и политичком“ (Aksikas, 2009:6-7).

Међутим, иако је свест о неопходности свих видова развоја и унапређења животних услова несумњиво одувек била присутна у мислећим слојевима арапских друштава, преломни историјски моменти чинили су да изазови модернизације постану видљивији, и више од самог покушаја представљали су заиста и прилику да се одређени искораци и начине. У том погледу, најзначајнију улогу у реизградњи друштва и конструкцији системских темељних начела, осим проминентних мислилаца који су

креирали идеологије, имала је елита која је у већој или мањој мери заступала и подржавала идеје довођења западног типа модерности у регион арапског света.

Истовремено, додатни допринос стагнацији давао је спољни фактор будући да просперитет и напредак ширих друштвених слојева никада нису били на листи приоритета колонијалних сила којима осим снажне подршке управљачким елитама није било у интересу јачање и самосталност бројне арапске популације. Међутим, осим проминентних мислилаца, елита је била та која је у већој или мањој мери заступала и подржавала идеје довођења западног типа модерности у регион арапског света. Посебно важан моменат с првим знацима вестернизације и уношења динамике у углавном заостала арапска друштва био је успон арапског либерализма. Осман ову појаву везује за крај XIX и почетак XX века указујући да је „либерални покрет проширио модерно образовање, увео појам демократије и једнакости грађанства, и изложио арапски свет таласима уметности и културе који су подстакли снажну креативност, посебно у Египту и источном Медитерану“ (Osman, 2016), међутим исто тако „арапски либерализам нити је успео да се помири са верским и друштвеним наслеђем региона, нити је проширио своју модерност (укључујући економски напредак и друштвени развој) на нижу средњу класу у региону и сиромашне“ (Osman, 2016).

Сличне последице пратиле су и арапски национализам, те Осман примећује да је „арапски национализам од 1950-их до 1970-их инспирисао десетине милиона Арапа системом за који се чинило да комбинује социјалну једнакост са економским развојем“ (Osman, 2016). Међутим, очекиваног успеха није било „не само економски и у погледу развоја, већ такође није успео ни у погледу сопствених конституената. До 1990-их, сви арапски националистички режими су завршили као аутократски, репресивни са осведоченим лошим стањем у погледу људских права“ (Osman, 2016). Уједно, за разлику од протеклог периода кад је држава имала релативно уравнотежен приступ ка свим својим грађанима и „покушавала да буде управљач, добављач и друштвене оркестратор“ (Osman, 2016), супротно томе „данас, велики друштвени сегменти су искључени из политичког процеса и из приступа правди због идеолошких опредељења или верске припадности“ (Osman, 2016).

Такође, Осман види проблем и по питању снаге идентитета у свим друштвеним сегментима, те тако наводи да „на пример, исламисти у секуларним и племенским арапским земљама се стално приказују као издајници национализма. Овај сукоб између политичког ислама и националистичких снага слама арапски свет при чему је свака

идеологија која је икада инспирисала лојалност у региону или исцрпљена или дискредитована. То ствара идентитетски вакуум” (Osman, 2016).

Међутим има и значајних промена, посебно оних на микронивоу. Тако у погледу брачне заједнице, „универзални, рани брак више није стандард као што је некад био у арапским земљама: просечна старост ступања у брак за мушкарце и жене углавном расте, а више арапских жена остају дуже саме или се уопште не удају. Иако су ови трендови део општег глобалног феномена, они такође уводе нова питања у арапска друштва – питања која могу да се суоче са дубоко укоревеним културним вредностима и подстакну правне и политичке изазове” (Rashad et al., 2005:1).

У великој мери на неостварене циљеве утицала су два паралелна процеса с којима се арапска друштва суочавају читав двадесети век, с једне стране тежња ка приближавању западним демократским начелима и тржишној економији, махом подстицана од некадашњих колонијалних сила, а с друге исламизација као контратег и традиционалистичка религијом обојена алтернатива регресији. Како указује Јан Ерик Лане „идеју исламског друштва – исламске државе, као и исламске економије – развиле су групе у Пакистану (*Mawdudi*) и Египту (*Qutb, Faraj*) конципирајући потпуно другачију будућност исламских земаља од пута модернизације ка модерном или пост-модерном друштву, заснованом на демократији и тржишној економији“ (Lane, 2011:1). Последично, овај расцеп не само у визији развоја већ и перцепцији свакодневног живота умногоме је утицао и на успорене модернизацијске токове.

Ерик-Лане и Редиси по питању арапског модернизма и пост-модерности указују да „разумевање модерности у арапској цивилизацији захтева напор да би се анализирали правци ка којима се исламска рационалност оријентисала“ (Erik-Lane, Redissi, 2016:17). Међутим, у погледу прилагођавања модернизацијских процеса у арапском свету у односу на савремени капитализам, по њима „се може постићи без потешкоћа у мери у којој је и средњовековни ислам подстицао приватну апропријацију (најмању), а колонизација територије, коју је свела под "насељавање територија" (*imarat al-andh*) или земаља (*imarat a! buldan*). Чак и лихварске каматне стопе (*riba*), забрањене пуританском исламском етиком, преусмерене су без лоших последица помоћу правног разлога, што је умножавало фикције како би се потврдила његова употреба у комерцијалним трансакцијама. Од тренутка када ниједна етичка хипотека није утицала на капитализацију економије, Арапи су могли убрзо искусити све добре ствари које су могли уживати од усвајања модерних средстава економског управљања“ (Erik-Lane, Redissi, 2016:17-18).

По Маргарет Најдел (Margaret K. Nydell) арапско друштво је нарочито након Другог светског рата било под спољним притисцима и изложено ефектима економске и политичке модернизације, а да је „до већине друштвених промена дошло прихватањем западне технологије, потрошачких производа, здравственог система, финансијских структура, образовних концепата и политичких идеја. Ове промене, неминовно су контроверзне али неизбежне и присутне су у различитим нивоима у свим арапским земљама“ (Nydell, 2012:xxix). Такође, „арапски народи су доживели прилив страних саветника, менаџера, привредника, наставника, инжењера, здравствених и војних лица, дипломата, политичара и туриста. Кроз лични контакт и већу заступљеност у медијима, Арапи су сазнали како живе други“ (Nydell, 2012:xxix). Овоме је допринела и чињеница да је „хиљаде арапских студената образовано на Западу и вратило се са промењеним навикама и ставовима. Ширење интернета је такође имало велики утицај“ (Nydell, 2012:xxix), као и то да „десетине хиљада западњака живи или је живело у арапском свету“ (Nydell, 2012:xxix).

Како указују Каве Тагароби (Kaveh Tagharobi) и Али Зареи (Ali Zarei) „појава нових нација-држава и њихов сусрет са модерним Западом довели су до других утицајних политичких и културних догађаја, што је заузврат довело до искуства модерности и модернизма” (Tagharobi, Zarei, 2016), при чему „модернизам на Блиском истоку кореспондира са три главне интелектуалне струје у којима је воља за променом манифестована међу мислиоцима, активистима и уметницима” (Tagharobi, Zarei, 2016).

„Први реформски покрети започели су рад у деветнаестом веку и кулминирали увођењем устава и парламената у персијске, арапске и османске монархије. Друга струја модернизма се бавила оним што се може назвати "нативизам". У овом периоду интелектуалци на Блиском истоку тражили су природне изворе прогреса и успеха, за разлику од првог периода, који је одликовала фасцинација Западом. У трећој интелектуалној струји, снажна жеља за развојем отвара пут за либералније вредности, изазивајући фундаменталне промене у политичкој сфери. У овом периоду академици покушавају да анализирају своја друштва савременим критичким средствима која су позајмили из западних дисциплина. Иако је естетски модернизам цветао у ова три периода, интелектуално искуство модерне се суочило са проблемима. Суочавање са модерношћу у времену опадања, брз ритам догађаја у последњих 100 година и колонијално присуство Запада су компликовали политички нестабилни Блиски исток, начинивши транзицију у модерност тешким путем” (Tagharobi, Zarei, 2016).

Дајући детаљнији опис три таласа модерности Тагароби и Зареи наводе да „први период одликује конституционализам, парламентаризам, књижевно експериментисање и позив да се трансформишу традиционални начини размишљања и живљења. Први покушаји које су начинили блискоисточни мислиоци, активисти и уметници како би остварили промене су направљени у периоду од средине па до краја деветнаестог века. Током овог периода, арапски, отомански и персијски интелектуалци почели су да обраћају пажњу на спољњи свет, посећују Европу, преводе западну књижевност и

уознају западњачки научни и технолошки напредак” (Tagharobi, Zarei, 2016). Међутим свакако је важно напоменути, да је ово и период када су „многи почели да се питају о разлозима западног успеха и неразвијености својих земаља” (Tagharobi, Zarei, 2016)

„Ово је период конституционализма када су интелектуалци у Египту, Персији и Турској/Османлијском царству, задивљени западним вредностима демократије и просветљења, покушали да модернизују своја друштва промовисањем развојних, напредних и либералних вредности. Конституционализам у Персији, Египту и Отоманском царству био је прекретница која је довела до различитих аспеката модернизације у наредним деценијама. Либерални земљопоседници и трговци, војни команданти, интелектуалци образовани у Европи, новинари, књижевне личности и пролетерски активисти помогли су увођење конституционализма у блискоисточне монархије, иако су се касније поделили у посебне групе с властитим циљевима и плановима” (Tagharobi, Zarei, 2016).

Настављајући своју анализу, Тагароби и Зареи истичу да је „главна карактеристика друге фазе интелектуалне модернизације на Блиском истоку била наглашавање домаћих извора размишљања и развоја под левичарским утицајима, када се воља за променом манифестовала кроз нативизам. Овај период кулминирао је после Другог светског рата, а постепено је изгубио брзину у последњим деценијама двадесетог века” (Tagharobi, Zarei, 2016). У виду својеврсне реакције на колонијализам и пад привлачности западних достигнућа, „нативисти су реаговали на капитализам дуж три линије: национализма, марксизма и ислама. У овом периоду постојале су нативистичке групе и организације са различитим комбинацијама верских, националистичких и левичарских вредности” (Tagharobi, Zarei, 2016).

Тагароби и Зареи запајају да је „постепено подмирење револуционарног управљања у последњим деценијама двадесетог века и неуспех арапских националистичких и исламских програма означио почетак трећег периода у процесу интелектуалне модерности на Блиском истоку. Овај период, који је и даље у току, одликује покушај дубљег критичког ангажовања на интелектуалном нивоу и промене у друштвено-политичком домену због појаве новог светског поретка. Међутим, као и последња два периода, основни проблеми су у правцу модернизације Блиског истока” (Tagharobi, Zarei, 2016). Ипак, „у складу са глобалним кретањима, у овом периоду развој постаје кључна реч за већину социјалних и политичких лидера Блиског истока. Раздвајајући своје левичарске склоности ови лидери схватају потребу да се придруже глобалној заједници у економском развоју” (Tagharobi, Zarei, 2016).

Тагароби и Зареи у погледу прихваћености модернизацијских процеса сматрају да је „искуство модерности на Блиском истоку, и структурално и концептуално сложено и извор конфузије” (Tagharobi, Zarei, 2016), те да је Блиски исток на одређени начин „бачен у развијено искуство модерности, док су се његови народи још увек

борили са питањима као што су неписменост, диктатура и неразвијеност” (Tagharobi, Zarei, 2016).

Ова два аналитичара уједно примећују и да је „овакав диспаритет учинио транзицију Блиског истока ка модерности изузетно компликованом и проблематичном” (Tagharobi, Zarei, 2016), при чему се по њима „компликовано искуство модерне на Блиском истоку може пратити путем три главна проблема” (Tagharobi, Zarei, 2016). Дакле „први је стање заборав и искључења из сопствене историје. Блиски исток је наследник неких од великих цивилизација прошлости (Месопотамије, Византијског царства, Персије и Египта), и родно место Аврамових религија” (Tagharobi, Zarei, 2016).

Потом, „други проблем је брзи темпо догађаја у прошлом веку. У Ирану су се персијска уставна револуција, покрет за национализацију нафте, револуција 1979. године, и реформе из 1997. године, све скупа догодиле у неких сто година. Исто важи и за Ирак, где се независност од Отоманског царства, британски мандат и доба краљевине, доба републике са Садамом Хусеином, иранско-ирачки рат и америчка инвазија 2003. године све скупа догодило у истом временском периоду. Недостатак друштвене и политичке стабилности, заједно са репресијом над критиком, отежао је анализу ситуације. Филозофија и критичко размишљање су могући са слободом мишљења и политичком стабилности коју пружају савремене владе; са друштвеним и политичким превирањима на Блиском Истоку, било је мало простора за дубоко критичко размишљање које омогућава транзицију у модерност” (Tagharobi, Zarei, 2016).

И коначно, „трећи проблем модернизације на Блиском истоку је западни колонијализам” (Tagharobi, Zarei, 2016), где Тагароби и Зареи правећи паралелу са Европом, указују да „Европа није била под доминацијом других сила током своје ренесансе и ране модерности. Блиски Исток, с друге стране, бачен је у искуство модерности под сталним присуством и претњом велесила: Француске, Италије и присуства Шпаније у Магребу; интервенције царске Русије у Османлијском царству; и британске окупације Египта и њихове сталне борбе са Русијом око Персије и Централне Азије, што је све консолидовало присуство Запада на уназађеном Блиском истоку” (Tagharobi, Zarei, 2016).

Али поред наведених главних препрека на путу модернизације Блиског истока Тагароби и Зареи истичу и улогу Израела тврђом да „држава Израел, која се географски налази на Блиском истоку, делује као посредник за Запад у последњих неколико деценија, компликујући однос између земаља Блиског истока и Запада” (Tagharobi, Zarei, 2016), као и политичких и интелектуалних елита, наводећи да је

„између борби за независност од западних сила и повећања домаћих друштвених и економских проблема, политичарима и интелектуалцима на Блиском истоку остало мало ресурса за управљање глатком транзицијом у модерност, а иако су многи остали посвећени интересима својих нација, многи други брзо су напустили те интересе под утицајем нафтне политике” (Tagharobi, Zarei, 2016). Такође они упућују на Хишама Шарабија, употребљавајући његов концепт неопатријархата ради објашњења стања сталних тензија, као „ситуације чија је нестабилност избила у револуцијама арапског пролећа 2011. године” (Tagharobi, Zarei, 2016).

7. Класна дистинкција у арапским друштвима

У свеобухватном аналитичком осврту на арапска друштва, важним се чини и разјашњење у ком обиму сложене унутар-друштвене односе можемо посматрати из перспективе класних односа⁸⁶. И док западни посматрачи арапског света углавном

⁸⁶ Према Баракату постији три гледишта везана за подобност класне анализе арапских друштава. „Једно одбацује релевантност класне анализе, тврдећи да је кључ за разумевање арапског и других блискоисточних друштава мозаичка природа друштва изграђеног на комуналним расцепима. Друга признаје да анализа класе може бити од неке важности, али предлаже редефинисање концепта класе у погледу моћи или статуса, како би се прилагодио посебној друштвеној ситуацији блискоисточних друштава. Трећа истиче потребу за класном анализом и тврди да комунални расцепи маскирају класне интересе и – замењујући лажну свест фокусирану на заједнички идентитет – подривају класну свест и класну борбу“ (Barakat, 1993:73).

Као представника прве струје Баракат наводи Карлтона Куна (Carlton Coon), за кога су кључне категорије анализа у блискоисточним мозаичким друштвима секта, племе, етничка група, село и суседство, односно К.А.О. ван Нивенхујзеа (С. А. О. van Niewenhuijze) који је порекавши постојање класе, тврдио да се због природе мозаичке друштвене организације не може применити друштвена стратификација. У оквиру друге струје Баракат наводи Џејмса Била (James Bill), Манфреда Халперна (Manfred Halpern) и док Бил „предлаже стратификацију засновану на моћи или ауторитету, а не на економским интересима“ (Barakat, 1993:73), будући да се „друштвени и политички системи граде на неформалним и променљивим односима који укључују "начине маневрисања, а не начине производње““ (Barakat, 1993:74), с друге стране Халперн је тврдио да је "моћ водила до богатства много чешће него што је богатство водило до моћи", указујући да је „од свих класа само нова средња класа била "моћна и довољно самосвесна да преузме задатак ремоделовања друштва", "да преузме водећу улогу у модернизацији Блиског истока““ (Barakat, 1993:74). И на крају „трећу оријентацију представља марксистичка анализа друштвене класе. Брајан Тарнер (Bryan Turner) истиче да свако "ко жели да развије марксистичку анализу Северне Африке и Блиског истока мора почети са критиком мозаичке теорије и свих његових сродних претпоставки." 1970-тих Николас С. Хопкинс (Nicholas S. Hopkins) је применио одређени појам класе који је произашао из марксистичке традиције на развој друштвене, економске и политичке структуре тинижанског града Тестура. Нашао је традиционални прекапиталистички модел производње, у којем је друштвена организација Тестоура карактерисана системом рангирања повезаним са поштовањем““ (Barakat, 1993:74).

Уједно и „други аналитичари су имали директне користи из теоријског и методолошког рада Никоса Пуланцаса (Nicos Poulantzas) и Ерика Олина Рајта (Erik Olin Wright). Пуланцас се фокусира на економско власништво у одређивању граница између класа и, у том процесу разликује стварну економску контролу над средствима за производњу и стварно поседовање тих средстава. Да би илустровао суптилне разлике

одбацују класну анализу као непримењиву, и значај придају мозаичком моделу ресцепа у заједници, у арапској научној мисли класних односа доминантна је неомарксистичка перспектива, посебно она Халима Бараката која је због ширине аналитичког захвата уједно и већи ослонац овог разматрања.

У том погледу сврсисходном компонентом даљег разматрања друштвене структуре чини се сагледавање како се, у самом арапском друштву перципира класна припадност, а како класни односи и класна мобилност? Уједно, који су то основни елементи развоја класних односа у арапском свету, и да ли се под сукоб класа могу подвести и друштвена превирања, укључујући и растакање деценијама репродукованог, политички доминантног и социо-економски привилегованог слоја у служби аутократских режима? И коначно, каква је веза класне припадности и преклапајућих религијских, трибалистичких и етничких идентитета учесника протеста, односно у ком погледу је класна стратификација важна за анализу узрока Арапског пролећа?

Имајући у виду горенаведено свакако је неопходно утврдити корене изразите неједнакости и класних разлика у животном стандарду уског круга популације у служби владајућих елита, укључујући и саме владајуће породице, и с друге стране ширих друштвених слојева у подређеном положају. Стога је осим генералног приказа конституената друштвене стратификације, потребно указати и на позиционираност средње класе и њену улогу у (де)стабилизацији арапских аутократских владавина дугог трајања. Али исто тако важно је анализирати и ниво развијености и компактности средње класе арапских земаља, која би у складу с теоријским начелима требала бити покретачка снага и носилац друштвених промена, и тиме одговорити у којој мери је у случају арапског пролећа нарушавање моћи праћено падом деценијских владара заслуга припадника средње класе.

између ова два капацитета, он истиче да је у феудалном друштву сељак углавном располагао средствима за производњу, које је поседовала феудална класа. С друге стране, у капиталистичком друштву буржоазија има и економско власништво и располаже средствима за производњу“ (Barakat, 1993:74). Баракат помиње и политичког економисту Махмуда Абдел-Фадила (Mahmoud Abdel-Fadil) који је начинио схематски приказ класног састава урбаног Египта на крају Насерове ере. „Абдел-Фадил описује четири шире класне категорије у урбаном Египту, истовремено признајући да су релевантни подаци "изузетно неповезани и непотпуни". Прво, он препознаје буржоазију која се у време Насера састојала од горњег слоја бирократских и управљачких елита, трговаца на велико и капиталистичких предузетника и извођача радова, као и највиших чланова либералних професија (на пример, доктора и адвоката). Ситна буржоазија, друга класа Абдел-Фадила, обухвата samozапослене занатлије, мале трговце и продавце; супервизоре линије и надзорнике; и немануелне раднике као што су технократе, државни службеници средњег ранга, школски наставници, професионални војници и студенти. Најамни радници или пролетерски радници спадају у његову трећу класу, а четврта и завршна класа је субпролетаријат или лумпенпролетаријат, укључујући повремене раднике, уличне продавце и трговце, кућну послугу, портире и незапослене - одбачене и масе лишене наследства“ (Barakat, 1993:75).

7.1. Класна стратификација арапских друштва

Анализа класне стратификације као посебан аспект социолошке перспективе од изузетне је важности за препознавање образаца унутрашње динамике који деценијама обликују арапска друштва и истовремено упућује на одређене системске процесе изазване политичко-економским потресима. Стога је потребно дефинисати специфичности које су обликовале различиту перцепцију класе у различитим деловима арапског света и уједно утврдити какви су заправо класни односи у арапским земљама.

Међутим, и данас, као и приликом сличних покушаја у другој половини прошлог века (Баер, 1964) сваки истраживач ће се суочити с изазовом недостатка, или ограниченом доступношћу адекватне грађе која омогућава шири увид у ток раслојавања арапског корпуса и избегава евентуалне генерализације у том погледу. Нашавши се у идентичној ситуацији Габријел Баер (Gabriel Baer) 1960-их примећује да осим материјала недостају и било какве анализе класне стратификације засноване на критеријумима као што су моћ, статус или престиж, или оним конкретнијим попут богатства и економске функције односно приходу. Свестан наведених мањкавости Баер је ипак начинио први корак и спровео истраживање које ће упркос бројним критикама, посебно због општих идеја и пројекције резултата издвојених студија случаја на цео арапски свет, постати основа сваке наредне анализе класе у арапским друштвима. У том погледу Баер усваја „практичнији и реалистичнији метод анализе посебних карактеристика економских и професионалних (occupational) група унутар сваке од три главне класе – више, средње и ниже“ (Баер, 2016:204).

„Виша класа“ обухвата групе у чијим рукама је концентрисана значајна имовина или велико богатство, групе са друштвеном моћи у већини арапских села и градова; ове групе су такође повлачиле политичке потезе све до последњих година (кадгод странци нису имали контролу). Поред великих власника земљишта и трговаца, ова класа укључује предузетнике и индустријације који имају блиске везе са претходним групама (заправо, оне су генерално идентичне) и стога не треба да буду укључене у "средњу класу", као што се практикује на Западу. У "нижу класу" укључујемо особе без имовине које су радници који зарађују догодак или се ангажују у недефинисаном раду, као и пољопривреднике чији мали земљишни поседи нису довољни за одржавање породице и који су стога присиљени да изнајмљују земљиште од већих власника некретнина или да раде за надницу, док такође обрађују сопствени комад земље. Ова класа не укључује лица чија зарада произилази из посла који укључује било који степен образовања, пошто су разлике у животном стандарду, начину живота, друштвеном положају и моћи између службеника и физичког радника знатно веће на Блиском истоку него на Западу. Осим тога, бирократију углавном чине они пореклом из вишег слоја. "Средња класа", која обухвата све групе које не припадају ни једној од друге две класе, врло је хетерогена и разноврсна, укључујући и пољопривреднике/феле с ограниченим средствима, професионалце, мале трговце и војне официре, између осталог“ (Баер, 2016:204-205).

С друге стране, из угла арапских аналитичара који формирање класе везују за економски развој и раст неједнакости, пажњу скреће размишљање Самиха Фарсуна (Samih Farsoun) по коме су „убрзана интеграција арапског света у капиталистички светски систем, прикупљање, у историји незабележених, огромних прихода од нафте, и брз економски раст држава региона довели до значајне класне трансформације и друштвених промена“ (Farsoun у Hopkins, Ibrahim, 2006:16). Он примећује „да је талас масовне радне миграције у последњој деценији значио, између осталог, екстернализовану пролетаризацију (трансформацију у плаћену радну снагу) све већег броја бивших сељака и накнадну репатријацију њихове фракције као чланова ситне буржоазије“ (Farsoun у Hopkins, Ibrahim, 2006:16). Фарсун такође уочава да је след ствари такав да „сељак напушта пољопривреду, запошљава се као радник за доходак, враћа се кући са неком мањом штедњом, и често постаје мали произвођач робе широке потрошње и / или дистрибутер“ (Farsoun у Hopkins, Ibrahim, 2006:16).

Анализирајући текуће процесе овај аутор примећује да „се упоредо са споља изазваном пролетаризацијом и буржоазификацијом, истовремено наставља и велика унутрашња субпролетаризација. Однос руралног/урбаног становништва брзо опада, а урбанизација напредује експлозивно. Овај двоструки процес екстернализоване пролетаризације/ буржоазификације и унутрашње субпролетаризације уз извесну индустријализацију продукује растућу диференцијацију и фрагментацију у радничкој класи различитих арапских земаља сиромашних нафтом и мешовитим арапским заједницама нафтом богатих градова држава“ (Farsoun у Hopkins, Ibrahim, 2006:16).

Али како Фарсун запажа „док неки од радника повратника често постају ситна буржоазија, мањи број стекне велико богатство и врати се придружујући се брзо растућој, новој буржоазији у својим земљама. Ово је заједно са *infitah-ом* у нафтом сиромашним земљама арапског света, омогућило брзу акумулацију приватног капитала и створило моћну нову велику буржоазију“ (Farsoun у Hopkins, Ibrahim, 2006:16-17).

Фарсун додатно наглашава да је читав овај процес допринео да се уски слој економски ојачан контролом ресурса и пласирањем стеченог капитала интегрише у глобалне економске и финансијске токове.

„На нафтом богатом полуострву, нова буржоазија је углавном група посредника, трговаца, брокера и заступника западних економских интереса, којима је држава дозволила и свакако подстакла да се обогате практично преко ноћи. Активности ове нове класе брзо су се прошириле у инвестиције и спољна улагања у западном свету, пре свега у некретнине (хотеле, пословне зграде, тржне центре, итд.), државне хартије од вредности, трговање акцијама и обвезницама и комерцијалну делатност. Ова класа помогла је интеграцију арапског света у западни капитал“ (Farsoun у Hopkins, Ibrahim, 2006:17).

Из Фарсунове, донекле неомарксистичке. анализе је приметно и да је са акумулацијом капитала у рукама ограниченог броја људи, као у случају рентијерских држава, системско одвајање богате и моћне елите, сразмерно личном богаћењу и ширењу мреже утицаја унутар и око власти, одмицало и у остатку арапског света.

„Док је у земљама богатим нафтом ова класа састављена од припадника владајућих династија и њихових рођака, блиских сарадника и саветника, у нафтом сиромашним земљама, она је састављена од оних који су се вратили с нафтних поља и оних који су капитализовали своје позиције или приступ држави, како би се брзо обогатили“ (Farsoun у Hopkins, Ibrahim, 2006:17).

Уједно, снага растућег богатства и ширење мреже утицаја корупцијом и покровитељством, је како наводи Фарсун све више привлачила и „официрски корпус војног естаблишмента већине арапских држава (који) није био имун на ово. Многи официри или бивши официри, или блиски рођаци придружили су се редовима *nouveaux* богаташа капитализацијом свог положаја или веза у држави“ (Farsoun у Hopkins, Ibrahim, 2006:17).

Слично мишљење дели и Халим Баракат (Halim Barakat) указујући да је анализа класне друштвене структуре дуго била занемарена, посебно од стране западних аутора који су доминантно упућивали на посматрање арапских друштава као мозаичке структуре. Насупрот различитим перцепцијама које се крећу од афирмације мозаичког модела који негира доминантност класе у друштвеним односима, преко одбацивања класне анализе у смислу економских разлика, и прихватања веберијанских аналитичких концепата статуса и моћи, па до виђења да сваки марксистички поглед на регионалне друштвене токове треба управо да контрира мозаичком теоријском приступу, Баракат има засебну перспективу сматрајући „да перзистентност подела заједнице пре усложњава, него што поништава друштвену класну свест и борбу. Ова перзистентност поделе заједнице и вертикалних лојалности у неким арапским земљама постоји захваљујући одржавању традиционалних система у којима су заједнице везане за своје локалне *za'im-e* (традиционалне вође) путем односа патрон-клијент. У мери у којој се конструктивна промена може увести у овим областима, такви традиционални системи ће све више давати простор другим друштвеним и класним односима“ (Barakat, 1993:19-20).

Истичући да „марксистима партикуларизам, трибализам и слично представљају лажну свест која маскира класне интересе и мистифицира класну борбу“ (Barakat, 1993:20), док „западни функционалисти посматрају ове поделе заједнице као премодерну појаву“ (Barakat, 1993:20), а да „западни социолози чија је тачка поласка

социобиолошка парадигма тврде да је етничка и расна солидарност проширење сродничких сентимената“ (Barakat, 1993:20), Баракат указује на постојање „јасне пирамидалне структуре друштвене класе“ (Barakat, 1993:20). По њему „ово значи да је већина људи релативно сиромашна. Средња класа, с друге стране, је значајно мала по величини“ (Barakat, 1993:20), а „богатство и моћ су концентрисани у неколико руку“ (Barakat, 1993:20). Баракат тврди да се „ова врста триангуларне класне структуре оштро разликује од структуре облика дијаманта која указује да је у друштву заступљена значајно велика средња класа – конфигурација коју западњаци заинтересовани за анализу класе увек посматрају. У обе структуре, међутим, обликовања друштвене класе проистичу из контрадикторних односа и антагонистичких интереса“ (Barakat, 1993:20).

Анализирајући класне односе у савременом арапском друштву Баракат наводи да је „узајамно деловање карактеристика арапског економског поретка с једне стране и основа разликовања друштвених класа, с друге стране, створило три главне класне групације у арапском друштву: (1) доминантну класу, или велику буржоазију и истакнуте појединце⁸⁷; (2) посредничку класу, или ситну буржоазију, стару и нову⁸⁸; и

⁸⁷ Баракат упућује на Абдела-Малека, који пишући о класним односима у Египту говори о „две крила египатске буржоазије: народној буржоазији и вишој буржоазији. Прва се састојала од богатих сеоских интелектуалаца и трговаца повезаних са Вафд странком; друго се састојало од индустријалаца. Оно по чему се истицала индустријска економија у Египту био је њен "монополистички карактер ... у индустрији шећера и цемента, у дестилеријама, у хемијским ђубривима, а поврх свега у групи индустријских компанија које је основала или спојила Банка Миср кроз систем холдинг компанија који је постао главно тело целокупне привреде. Египска револуција из 1952. године уклонила је ову класу и заменила је са другом буржоазијом која је, до краја Насерове, била састављена од горњег слоја бирократске и менаџерске елите, трговаца на велико, извођача радова, капиталистичких предузетника и највиших припадника либералних професија. Ова класа је касније имала корист од економске политике отворених врата Анвара Садата и Хоснија Мубарака. Додатно Баракат истиче да су „ове исте групе чиниле буржоазију од 1950-их година у Сирији, Ираку и Тунису, замењујући аристократске угледне породице. У Алжиру су ове групе замениле колонијалне насељенике и конституисале народну буржоазију. Било је, наравно, изузетака у овом обрасцу. У Палестини аристократске породице уступиле су место ционистичким насељеницима. У неколико других арапских земаља, попут Саудијске Арабије, земаља залива, Јордана, Либана и Марока, аристократске угледне породице су успеле остати на власти. Међутим, уопштено говорећи, образац илустрован историјом Египта карактерише процес којим се појавила нова доминантна класа. Сирија пружа другачији случај у смислу овог образаца. У Сирији је аристократско племство било засновано на комбинацији или власништва, богатства и политичке моћи (на пример, породице Al-'Azm, Mardam-Bey, Al-Quwatli, Al-Jabri, Al-Barazi, Al-Atasi, and Al-Qudsi) или поседовању земљишта, трговини и верском стипендирању или насабу (на пример, Al-'Ajlan, Al-Kaylani, Al-Ghazzi, Al-Hasibi, and Al-Jaza'iri). У Ираку, стара буржоазија била је састављена од великих земљопоседника, највиших државних функционера, људи од новца и привређивања (велики трговци), племенских шеика и истакнутих садахских породица. Велики земљопоседници (mallaks) поседовали су већи део и најбоље земљиште у приватном поседу и чинили су нуклеус владајуће класе све до 1958. године. Према Бататуу, 1958. године, 49 породица је поседовало око 17 посто од целокупног земљишта у приватном поседу, око 5,5 милиона дунума. Оне су укључивале краљевску породицу и племенске шефове, садахе, шеике мистичних редова, трговце и високе државне званичнике“ (Barakat, 1993:88-89). Такође, „велика већина од ових 49 породица изнедрила је заменике, високе функционере, министре или премијере: 27 је изнедрило заменике или сенаторе; 4 је изнедрило премијере; 6 је изнедрило државне министре; 1 је везан браком с краљевском породицом; 1 је био везан браком са премијером; 12 су садах; 11 су трговци; а 22 су били несадахски племенски шеици“ (Barakat, 1993:88-89).

(3) радничку класу, састављену од радника, сељака и изгнаника⁸⁹ (Barakat, 1993:87).

Баракат такође посебно истиче „динамичку природу овог процеса класне формације и меру до које је обликована спољном доминацијом и унутрашњим друштвеним структурама” (Barakat, 1993:87).

⁸⁸ Уједно, “посредничке класе су тако дефинисане због њиховог положаја између буржоазије и радничке класе. Они се такође могу дефинисати као посредничке у смислу поседовања и располагања (possessing) земљишта или богатства, контролисања у одређеној мери процеса производње и / или практиковања немануалних или професија белих-оковратника” (Barakat, 1993:89). „У арапском друштву, ситна буржоазија је веома хетерогена јер се састоји од свих група које имају на располагању или контролишу мале количине земљишта, капитала, продавница или имовине, као и оне који немају специјализоване послове. Стара ситна буржоазија у арапском друштву састоји се од малих трговаца и продаваца, самосталних занатлија и малих и независних фармера. У руралним подручјима, као што је у Египту, ова постедничка класа се састоји од оних који раде за себе и имају довољно земљишта да би се издржавали” (Barakat, 1993:89-90). С друге стране „нова ситна буржоазија састоји се од државних службеника или владиних запосленика, административног особља, наставника, супервизора, техничара, запосленика белих оковратника, војних официра и стручњака (professionals) средњег и нижег ранга. Стални раст ове нове ситне буржоазије је производ велике експанзије државне управе, пословних и професионалних организација и приватних фирми” (Barakat, 1993:90). Посебно се напомиње да је „ова поткласа имала водећу улогу у развоју националних политичких партија и моћи интелигенције. Заправо, она је успела да задобије моћ и чини интегрални део владајућих елита у бројним арапским земљама, укључујући Сирију, Египат, Ирак, Алжир и Судан. Улога коју игра ситна буржоазија у већини арапских земаља далеко премашује по важности њену процењену величину од 5-25 процената становништва. Може јој се приписати уклањање аристократске владајуће класе с власти у овим арапским земљама и преузимање задатака управљања и развоја. Ипак, неопходно је запитати се да ли ситна буржоазија чини једну класу. Хетерогеност њених чланова и економске разлике међу њима подривају њену способност да се колективно суочава са старим и новим проблемима и превлада супротстављене идеолошке оријентације. Што се тиче развоја и реформи, чини се да није у стању да промени услове који доводе до зависности како на регионалном тако и на светском нивоу” (Barakat, 1993:90). Баракат истовремено указује да је ово можда нвело Хишама Шарабија „да назове арапску ситну буржоазију хибридном класом која је карактеристична за неопатриархално друштво. Као најрепрезентативнији сегмент неопатријархалног друштва и културе, ситна буржоазија се показала неспособном до сада да обавља задатке свеобухватног развоја. Па ипак, у оним земљама у којима ситна буржоазија у настајању није успела да постане саставни дио владајуће класе, она је више или мање служила као изолациони посредник између старе владајуће буржоазије и радничких класа. У тој улози одиграла је одлучујући део у спречавању револуционарне промене: уместо да је стала на страну радничких класа у периодима кризе, наставила је да одбацује класну борбу и позива на ограничене реформе одозго” (Barakat, 1993:90-91).

⁸⁹ „Ова класа је подељена на поткласе, укључујући раднике, сељаке, војнике, лумпенпролетаријат, слуге, уличне продавце и трговце, чуваре, незапослене, изопштенике и друге. Такође је подељена комунално. Иако класа по себи, још увек није била у стању да формира класу за себе. Гласови маса чули су се само преко представника ситне буржоазије, који су преузели власт и монополизирани политички процес у њихово име. Разбаштињене масе, које углавном живе у сиромашним подручјима арапских градова и у изолованим сеоским заједницама, највише су отуђене од отуђених Арапа. Њихово отуђење потиче углавном од немоћности и преокупације обезбеђивањем њиховог дневног преживљавања; они су изложени експлоатацији, доминацији, понижењу и болести. Они на власти који говоре у њихово име су главни уживаоци њихове ситуације. Ипак, може се тврдити да радници и сељаци (посебно сељаци) раније нису били ништа боље третирани” (Barakat, 1993:91). Налик сељацима „радничка класа у настајању је претрпела сличну депривацију и можда је подједнако маргинална по статусу. Формирањем следеће најзначајније класе сиротиње која се мучи, њени чланови јефтино продају мануелни и продуктивни рад. Они имају мало контроле над процесом производње или производима свог рада. Упркос томе што су толико уложили свој живот у свој рад, њихови производи и њихови животи не припадају њима. Њихов рад се стога мора посматрати као присилни, а не добровољни; нето резултат је самоотуђење, поред отуђене радне снаге. То је стање радничке класе, упркос неиндустријској и полукapиталистичкој природи савременог арапског друштва. Највећи део радника су сељаци који су побегли из беде својих села да раде у градовима као најамни радници (wage earners) у грађевинарству, производњи, комуналним службама и услугама, продавницама, транспорту и одржавању објеката” (Barakat, 1993:92-93).

У складу с датом типологијом по Баракату би доминантна класа буржоазије и угледних личности била класа која поседује, присваја и контролише доминантни начин производње, као и превладавајући политички систем. Сходно томе, она ужива богатство, моћ и друштвени престиж. Њен однос према другима је у виду експлоатације и доминације⁹⁰. Састоји се од великих земљопоседника, капиталиста, великих бизнисмена и предузимача, великих трговаца, политичких и војних елита, високих руководилаца и државних службеника, престижних стручњака, истакнутих *sadah*-а, највиших верских *'ulama* и важних племенских шефова” (Barakat, 1993:87).

Истовремено, Баракат износи мишљење да се „шира основа ове нове доминантне класе смањује. Истицање власништва над земљиштем, порекла и учености се повлаче пред свеобухватним значајем богатства. Заиста, тренутна буржоазија у земљама које производе нафту све више се рedefинише у смислу поседовања богатства на рачун других класних разлика. Ово је изузетно важан развој, јер се ово богатство углавном улаже у западњачка индустријска друштва и усмерено је пре ка потрошњи, него производњи. Садашња арапска буржоазија је, стога, постала најизложенија спољној контроли и флукуацијама“ (Barakat, 1993:89).

7.2. Класни односи у арапским друштвима

Најчешћи приказ арапских друштава акценат ставља на оштро економско раслојавање прилично затворених групација, ограничене флукуације и контролисаног померања. Додатно питање унутардруштвених односа у контексту класа осим оштрих разлика унутар арапске заједнице обухвата и специфичан однос према растућем броју пословно ангажованих странаца у богатијим арапским земљама које су у потпуности отворене за страни капитал, али затворене у погледу веће интеграције странаца без права на добијање држављанства, арапска друштва у потпуности затворена за интеграцију странаца.

⁹⁰ Баракат уједно истиче начин на који је Гамал Хамдан описао традиционално египатско друштво „у којем доминира репресивно, аутократско земљопоседништво са три основе: рурални феудализам, теократска улама елита и владајућа политичка бирократија - сви доминирају над радничко-сељачким пролетаријатом. Према томе, египатско друштво је било традиционално подељено на "мањину која је поседовала и није радила, и већину која је радила и није поседовала"” (Barakat, 1993:87).

Поред тога, у случају богатих рентијерских држава Арабијског полуострва, у којима је контрола ресурса односно новчаних токова у рукама владајућих породица и апарата силе и управе који је опслужују, снага државе је пресудна за одржавање поретка, при чему је држава, како наводи Адам Хание (Adam Hanieh), „институционална одредница класе“ (Hanieh, 2011). Уједно, како је по Ханиеу држава основни субјект економских процеса, ове локално отуђене али глобално интегрисане интересне групе повезане с државном управом, су и владајућа и капиталистичка класа, „*khaleeji* (заливског) капитала“ (Hanieh, 2011).

Хание указује да се пројекција овог богатства рефлектовала кроз „огромни развојни бум који се осим у Дубаију упоредо одвијао у читавом Заливу“ (Hanieh, 2011:1), при чему су се све арапске монархије „трансформисале претходних деценија у замаху изградње аутопутева, небодера и незамисливих пројеката“ (Hanieh, 2011:1), док је „већи део 2000-их година, простор Савета за сарадњу земаља Залива био највеће светско тржиште "мегапројеката" - великих грађевинских и индустријских пројеката које су привукле водеће инжењерске компаније из целог света. Највећа зграда на свету, највећи тржни центар, и највећи комплекси за производњу алуминијума, пластичне масе, керамике и петрохемијских продуката се налазе, или подижу на простору Савета за сарадњу земаља Залива” (Hanieh, 2011:1), при чему „са евентуалним изузетком приморске Кине, на планети нема другог региона који је у тако кратком временском периоду видео тако изузетну трансформацију” (Hanieh, 2011:1).

Али вероватно најзначајнију улогу у изградњи и јачању моћи арапских монархија имала је британска колонијална империја од чије подршке је зависио и њихов опстанак на власти. „Британци су у потпуности били свесни ове чињенице и пратили су јасно артикулисану политику подели-и-владај унутар региона - разбијајући територију на више мањих шеиковина који би се ослањале на спољну снагу за свој опстанак - и садржане у уговору између владара и Британаца. Бројни гранични спорови који и данас постоје у Заливу - између Кувајта и Ирака, Ирана и Уједињених Арапских Емирата, Саудијске Арабије и емирата Абу Дабија, Катара и Бахреина, емирата Рас Ал Каимех и Оман и тако даље - делимично су наслеђе ове британске политике (наглашено у данашњем дану, наравно, потенцијалним резервама нафте и гаса које леже у тим границама). Важно је нагласити да је кроз велики део Залива идеја о територијалној демаркацији била страног порекла, граница је вештачки наметнута споља, а велика номадска популација у региону посматрала је географију кроз промене племенског утицаја, а не фиксних граница” (Hanieh, 2011:5).

За Фарсуна „регионални фактори који су генерисали трансформације друштвене класе су исти они који су одговорни за групу других друштвених појава. Први је сталан раст прихода и брз раст стандарда живота за огромне делове становништва арапског света. Ова побуржоављење се јасно огледа не само у бруто стопама привредног раста, већ и у брзом ширењу конзумеризма, нарочито увезене западне робе. Заузврат, ово је помогло у хомогенизацији арапског начина живота потрошача, од којих су многи аспекти миметичари западњачких стилова, прво у потрошачкој роби, али све више у понашању. Ова хомогенизација потрошачког начина живота међу Арапима је парадоксално повезана с друштвеном фрагментацијом и оживљавањем парохијалних идентитета, укључујући етничку, секташку, верску, регионалну, племенску и кланску свест. Процеси друштвене фрагментације и одговарајуће фрагментације друштвених облика и погледа су ти који омогућавају репродукцију и јачање патријархалне и парохијалне свести упркос хомогенизованом потрошачу. Друга од ових нових друштвених појава је репродукција и ширење неједнакости у арапском свету упркос јасној укупној буржоазификацији и видљивом порасту животног стандарда“ (Farsoun у Hopkins, Ibrahim, 2006:17-18).

Фарсун примећује да „неједнакости у региону и у свакој земљи такође доприносе фрагментацији и хетерогености у обликовању арапских друштава. Способност стварања новог богатства утврђена је углавном мером до које посредник предузетник или трговац има везу или приступ моћним центрима државе, а не иновативним индустријским или другим продуктивним развојем. Овакви обрасци ојачавају патријархални и патронатски систем друштвених односа, чиме се ојачавају фрагментирани друштвени односи, ставови и свест у арапским друштвима - то јест, парохизам“ (Farsoun у Hopkins, Ibrahim, 2006:19).

За Бараката, „у делимично формираном друштву“ (Barakat, 1993:94), какво је арапско, класне односе одликују „контрадикције, конфликтни интереси и антагонизми“ (Barakat, 1993:94), а „ове карактеристике играју примарну улогу у међукласним односима и секундарну улогу у односима унутар слоја који се одвијају унутар исте класе“ (Barakat, 1993:94). Истовремено, „непостојање једнаких могућности и препреке инхерентне арапском друштву учиниле су вертикалну друштвену мобилност веома тешком“ (Barakat, 1993:94), те у том погледу „они који заузимају водеће позиције стичу вредније ствари и додатне привилегије, што заузврат доводи до јачања и перпетуације водећих позиција“ (Barakat, 1993:94). Баракат такође истиче да „што су веће предности, то је веће инсистирање доминантних класа на одржавању њихових привилегија на

рачун друштва, и веће су потешкоће потлачених класа у превазилажењу услова отуђења, осим кроз класну свест, мобилизацију и класну борбу” (Barakat, 1993:94). У том погледу „односе друштвене класе карактеришу експлоатација, доминација, отуђење потлачених и антагонизам (што се огледа у мржњи, љубомори, лицемерју и слично). Они који имају приступ моћи и богатству сматрају важним уочљиву потрошњу и истичу статусне симболе. Њихов однос према осталим двема класама обележен је снисходљивошћу, ароганцијом и презиром због мање среће” (Barakat, 1993:94).

Додатно разматрајући класне односе у контексту класне свести и класне борбе⁹¹, Баракат указује да „класни односи у овом делимично формираном друштву у суштини карактеришу контрадикције, конфликтни интереси и антагонизми. Ове карактеристике играју примарну улогу у међукласним односима, и секундарну улогу у односима унутар стратума који се одвијају унутар исте класе. Разлике у релативним локацијама прве две групације класа унутар друштвене поделе рада подривају могућност поштене конкуренције за стицање богатства, моћи, друштвеног статуса и других оскудних ресурса којима друштво додељује посебну вредност. Непостојање једнаких могућности и препрека инхерентних арапском друштву учиниле су вертикалну друштвену мобилност веома тешком. Они који заузимају повољне положаје стичу вредније ствари и додатне привилегије, што заузврат доводи до појачавања и одржавања повољних положаја. Што су веће повољности, то је веће инсистирање доминантних класа на одржавању њихових привилегија на рачун друштва, и веће потешкоће потлачених класа у превазилажењу услова отуђења, осим кроз класну свест, мобилизацију и класну борбу” (Barakat, 1993:94).

Највећи утицај на класне односе у арапским друштвима оставио је период колонизације (Nasr, 1999c), када су постављени темељи великих друштвених разлика између привилеговане мањине и подређене и зависне већине. Наср указује да је „колонијализам имао дубоки утицај и на друштвену стратификацију и на кохезију

⁹¹ Баракат указује да „прикривени и чак јасни облици класне свести и класне борбе, постоје у арапском друштву. Свако озбиљно испитивање развоја политичких и друштвених покрета, формалних организационих структура еснафа и радничких синдиката, добровољних удружења и неформалних структура које су инхерентне друштвеним и културним организацијама открива аспекте класне свести и класне борбе. Ови аспекти се појављују и у студијама о сељачким устанцима, политичкој опозицији, ослободилачким ратовима, борбама за независност, војним ударима, грађанским ратовима, устанцима, радничким штрајковима и демонстрацијама и нередима због глади (*bread riots*). Они су имплицирани чином политичке репресије и због недостатка стабилности која је карактеристична за већину арапског друштва. Они су такође присутни у народним бајкама и песмама, популарним изрекама и поезији, књижевности и интелектуалном дискурсу” (Barakat, 1993:95).

муслиманских друштава“ (Nasr, 1999c), као и да је „економски утицај колонијализма произвео нове класе и променио расподелу моћи међу постојећим“ (Nasr, 1999c). Али док су у већини колонија свој положај унапредили власници земљишта, трговачке класе и припадници колонијалне бирократије, „у Персијском заливу слични трендови били су евидентни у етаблирању моћи племенских вођа, који су такође служили као средство друштвене контроле колонијалног естаблишмента и заузврат користили колонијалну патронажу и политику како би у потпуности утврдили своје друштвено-политичке положаје и у многим случајевима еволуирали у монархије. Независност у Персијском заливу само је незнатно променила политичку улогу ових традиционалних облика ауторитета“ (Nasr, 1999c).

7.3. Позиционираност средње класе као носиоца промена

Када у контексту арапског света говоримо о позиционираности средње класе и при самог удубљивања у ову проблематику, најмање два питања чине се отвореним. Прво од ових питања тиче се бројности односно удела средње класе у укупној популацији, док је друго првенствено везано за капацитет средње класе, односно њен потенцијал да као иницијатор, покретач и носилац изнесе промене у арапским друштвима.

Динамика средње класе незаобилазна је компонента друштвених промена те у том смислу и неизоставна аналитичка јединица, а како је „постало уобичајено да људи говоре о средњој класи и њеној улози у економским и друштвеним трансформацијама, многи су овој групи приписали заслуге за одиграну улогу у актуелним променама које су обухватиле регион. Али упркос новостеченој лакоћи с којом људи причају о томе, постоје они који тврде да средња класа нестаје и да су се њене вредности и улога коју игра у арапским друштвима промениле“ (Saif, 2011).

Питајући се како утврдити величину средње класе, те да ли се ситуација у једној арапској земљи може пројектовати на остале, Саиф наводи да „прво морамо да дефинишемо средњу класу како бисмо утврдили о којим категоријама говоримо. Постоје две школе размишљања у том погледу: прву заступају друштвени научници и економисти у Сједињеним Државама а фокусира се на обим потрошње и ниво прихода, тако да приходи делују као маркери за одређивање друштвене класе. Затим се испитују

индикатори које деле групе чији приход приближно одговара просечном приходу домаћинстава. Предност ове методологије је способност упоређивања и разликовања (contrast) различитих сегмената друштва у погледу прихода. Друга школа, која се може описати као европско-марксистичка, узима у обзир низ варијабли као што су образовање, врста посла, величина породице, врста становања, природа друштвених организација и ниво ангажовања са организацијама цивилног друштва. Ова дефиниција је свеобухватнија, али наилази на проблеме на практичном нивоу када се ради о одређивању начина класификације различитих група“ (Saif, 2011).

Такође, „у протекле две деценије постоји низ чињеница везаних за средњу класу. Прва се односи на опадајућу улогу ове групе и све већи економски притисак којем је подвргнута. Многи људи који припадају средњој класи сматрају да је њихово богатство опало као резултат економске политике која се спроводи од почетка 1990. године. То је довело до повећања броја сиромашних у многим земљама, од Марока до Египта. Побољшање нивоа раста у арапским земљама није пратила расподела дохотка оне врсте која прати техничке стандарде који би могли да генеришу запошљавање, што значи да је јаз између богатих и сиромашних порастао шире док средина није повећала свој удео богатства у земљи“ (Saif, 2011). При томе, како наводи Саиф, „основа за друштвену мобилност навише у арапским земљама је нејасна. Образовање, које се традиционално сматра кључним за мобилност навише, изгубило је истакнуто место; незапосленост је велика а приступ тржишту рада ретко је средство за постизање оваквог напредовања. Оно мало послова што има, није од користи сиромашним људима и онима са ниским приходима. Оно што је јасно је да средња класа мора играти улогу, али актуелне политике арапске владе не иду у правцу који би га ојачао. Са становишта владе, средње класе треба политички експлоатисати без давања простора у оквиру којег би се мобилисали око својих захтева. Међутим, многи од оних који чине ову групу, укључујући државне службенике, адвокате, инжењере и докторе, почели су да се мобилишу око питања која су једноставна као што је посао и стабилна здравствена и социјална заштита“ (Saif, 2011).

Ибрахим Саиф (Ibrahim Saif) сматра да: „с обзиром на политичке промене које су се десиле у арапским земљама у протеклих неколико година и појаву нових политичких и друштвених снага, сада је неопходно поново размотрити средњу класу и испитати где се уклапа међу нове друштвене снаге, посебно исламске“ (Saif, 2012).

Према овом аутору „средњу класу у многим арапским земљама генерално чине две широке категорије: запослени у јавном сектору и запослени у безбедносним

институцијама. Ове групе су међу најобразованијим и утицајним; међутим, оне су доживеле пад животног стандарда пошто владе смањују потрошњу, посебно у области образовања. Као резултат тога, средња класа је изгубила многе подстицаје и привилегије које је уживала” (Saif, 2012). Међутим, Саиф запажа да је истовремено „виши ниво запослених у јавном сектору и сектору безбедности установио да је једини начин да се одрже или повећају своју зараду стварање нових веза са финансијским сектором и новим групама привредника; али су традиционалне средње класе биле углавном изостављене из таквих савеза⁹²” (Saif, 2012).

Ипак упркос разликама међу самом средњом класом у погледу друштвено-политичких кретања, Саиф додаје да „то значи да ће се успоставити нови савези између традиционалних класа, које су тренутно у опадању, и оних у настајању, на основу њихових заједничких друштвених интереса. Такође ће потрајати савез привредника и средње класе у настајању, како би се заштитили интереси ових група и њихове економске добити, акумулиране током периода економске трансформације која је заподенута почетком 1990-их година. Динамика која ће обликовати однос између ових група и друштвених класа биће одређена од стране изабраних политичких институција. Та тела треба да примене ове промене и подрже нове савезе који ће укључивати раније истакнуту средњу класу. То је процес који ће захтевати стрпљење док се успоставља стабилност и међусобно поверење између различитих класа и група које по први пут блиско сарађују“ (Saif, 2012).

По мишљењу Габријела Баера „средње класе⁹³ у арапским земљама нису консолидоване као виша класа, и садрже многе, веома разнолике, елементе. Средња

⁹² „Ова ситуација резултирала је појавом нових савеза између државних службеника вишег нивоа и привредника, посебно у оним арапским земљама које су спроводиле програме економских реформи под надзором међународних институција. То је такође довело до пада традиционалне средње класе у корист класа у настајању које су фракционисане по њиховим изворима прихода, политичким ставовима и економским тежњама. Истовремено, средња класа у настајању пати од подела заснованих на различитим религијским и образовним основама. Иако се ове снаге у настајању могу сложити око концепата либералне економије и слободног тржишта, они се драстично разликују по својим политичким и друштвеним визијама. Ово је очигледно случај у Египту и Тунису, као и у Мароку у мањој мери.” (Saif, 2012).

⁹³ Баер сматра да „средња класа има остатке традиционалног друштва у процесу дезинтеграције и нових грана у развоју. Упркос својим варијацијама, ова класа је и даље много мања од исте на Западу“ (Baer, 2016:205), међутим „тешко је прецизно одредити класу, и њена величина се не може прецизно одредити; постоје огромна одступања између резултата два недавна покушаја у овом правцу. Два аутора (Saaty, Berger) покушали су да разреше број уносно запослених особа за које се може рећи да припадају урбаној средњој класи Египта, једине земље која је издала било какве статистичке податке. Један је стигао до броја 112,900 а други до 499,164. Чак и под претпоставком да је већа цифра потцењена у односу на стварни број уносно запослених припадника средње класе, још увек је тачно да је средња класа релативно знатно мања у Египту него на Западу. У свим другим земљама Блиског истока, изузев Либана и, евентуално, Сирије, урбани средњи слој представља још мањи проценат укупне популације него у

класа је та која заправо носи највећи терет јавних активности у граду - религиозних и секуларних, друштвених и политичких. Ова класа је главни извор активних чланова странке. (Један од изузетних израза политичке борбе у овим земљама било је затварање продавница и радионица и демонстрације студената.) Иако је средња класа такође произвела своје представнике, организаторе, па чак и вође, главно вођство углавном је остало, до недавно, у рукама горње класе. До пре неколико година средње класе, за разлику од виших класа, нису играле независну улогу у друштвеном и политичком животу⁹⁴ (Baer, 2016:2012).

Али вероватно најутицајнији припадници средње класе, поред значаја који су у диктаторским режимима имали припадници војске, и уједно најснажнији елемент (не)стабилности арапских друштава су верски званичници.

„Група која има најдужу традицију је она верских функционера. У теорији у исламу нема никаквог свештенства које би могло тврдити да посредује између човека и Бога. Међутим, пошто је ислам преузео строжије облике, појавила се група особа која заповеда друштвени и верски ауторитету и престиж сличан у поређењу са хришћанским свештенством. Они су заједнички познати као *'ulama* – учени о праву и теологији и њиховом тумачењу. Група се састоји од следећих професија: *qadi* (судија); *mufti* (који се шири на питања права); наставници на свим нивоима, од шеика *quttab* до професора на верским семинарима; *imam* (лидер у јавном обожавању); *khatib* (испоручилац проповеди у јавном обожавању); и *wa'iz* (проповедник). У групу су укључени и други запослени верских установа чији рад не захтева верску обуку, као што је положај *mu'adhdhin* (који позове вернике на молитву) и дугачку листу службеника и службеника џамије. Такође се у групу урачунавају и главешине реда *sharifs* (потомци породице Пророка), којима су се годинама придруживали ортодоксни религиозни људи“ (Baer, 2016:215)

Ипак „успостављањем савремених система владавине на Блиском истоку њихов утицај и моћ су опали; али је задржан значајан ауторитет међу муслиманима, јер њихови чланови још увек доносе суд у свим питањима личног статуса и сродних ствари, као што су наслеђивања, тестаменти итд. Препознато је као тело које брани интересе муслиманских маса. Верски функционери су у директном контакту са готово сваким појединцем урбане (и руралне) муслиманске популације, преко имама, кхатиба и шеика кутаба. Институција која им је помогла да задрже свој утицај била је *waqf*, приход који је био важан извор давања у добротворне сврхе верским или образовним

Египту. Резултат је знатан поларитет класе стратификације изражених класних разлика. Још је теже дефинирати сеоску средњу класу и проценити њен опсег. Овде ће се статистички подаци (опет, само за Египат) вероватно још више погрешно наводити. Заиста, аутори који су раније цитирани стигли су на бројке 620,395 и '34, 562, респективно за руралне уносно запослене припаднике средње класе“ (Baer, 2016:205).

⁹⁴ Баер се у својој анализи позива на Жака Берка (Jacques Berque (1960), *Les Arabes d'hier à demain*, Paris: Editions du Seuil) наводећи да је успону средње класе допринело све веће укључивање у предузетништво и ангажман као државних службеника у бирократији, чиме је ова класа добила могућност да се приближи државној управи, односно влади од које је раније као класа која не запошљава и има мало економске моћи била прилично удаљена.

установама, а које су у многим случајевима водили верски функционери. У неким земљама суфистички редови усмеравали су контакте и утицај верског естаблишмента на шире делове становништва, нарочито на мале занатлије и трговце. У последњој генерацији, с опадањем поретка, појавио се нови облик организације средње класе под верском управом - клубови и удружења муслимана са филантропским, друштвеним и политичким циљевима“ (Ваег, 2016:215-216).

И друштвени положај верске групе такође је значајно погођен. Раније је поменуто да је стагнација *sharifs* и *sayyids* опала; па тако и друштвени значај редова (наредби). Још је прерано да се процени друштвена функција верских клубова и политичких странака као замена за редове, али постоје индиције да је значај ових организација мањи него пре десет или петнаест година. Ширење образовања и писмености значило је крај монопола религије у тој сфери. Успостављање секуларног школског система такође је имало исти утицај. На крају, постоје и индиције да ће верски функционери изгубити свој правни монопол у питањима личног статуса такође. Очигледно је да будућа позиција верских функционера зависи више од било чега другог од будућности религије као елемента арапског друштва. Стопа по којој верски функционери губи свој положај варира, наравно, од земље до земље; Египат и Сирија, у борби са вестернизацијом, разликују се од конзервативних Саудијске Арабије и Јемена“ (Ваег, 2016:216-217).

За разумевање позиционираниости средње класе, ваљало би првенствено утврдити њен укупни удео у популацији, што због ограничења у доступности извора свакако предствља изазов по себи. Ипак, Хај Ан-Данг (Hai Anh-Dang) и Елена Ланчовичина (Elena Lanchovichina) анализирајући динамику средње класе у појединим арапским земљама утврдили су да „схватање ко има статус средње класе у арапском свету није једноставан задатак. Недостатак истраживачих података за анализу образаца потрошње у дужем временском периоду у арапским земљама представља главни разлог за ослањање на дефиниције које се фокусирају на друге аспекте понашања средње класе (политичке и професионалне припадности, на пример) или за коришћење постојећих дефиниције статуса средње класе за остале регионе. Као пример, студија Економске и социјалне комисије Уједињених нација за западну Азију показује да усвајање ових дефиниција резултира проценама средње класе на Блиском истоку и Северној Африци које су или неубичајено мале (испод 5 процената популације) или неубичајено велики (више од три четвртине популације). (Anh-Dang, Lanchovichina, 2016).

Ови аутори у свом истраживању „процењују величину средње класе у Египту, Јордану, Палестинској територији, Сирији, Тунису и Јемену користећи приступ угрожености. Према овом методу, статус средње класе додељен је особама са приходом вишим од назначене линије угрожености; то јест оних који су сасвим сигурни од пада у сиромаштво. Ову линију угрожености процењујемо на 4.9 долара дневно по особи према условима у 2005. години; изнад ове линије вероватноћа пада у сиромаштво у наредном периоду износи мање од 20 процената. Користећи овај приступ, процењено је да 36 процената регионалног становништва у ових пет економија има статус средњих прихода средином 2000-их, а редови средње класе порасли су до 42 процента до краја деценије...Раст средње класе је био посебно јак у Сирији и Тунису, али је динамика средње класе била негативна на другим местима БИСА региона у развоју. У Египту и Јемену, величина средње класе значајно је опала; до краја деценије удео средње класе пао је на тек испод 10%. Међутим, није било промена величине средње класе у Јордану. Током истог периода средња класа је постала све незадовољнија и фрустрирана, чак и у земљама где је средња класа расла“ (Anh-Dang, Lanchovichina, 2016).

Исто тако њихова „анализа динамике средње класе сугерише да у земљама арапског пролећа није било консензуса средње класе. Велика и растућа тунижанска средња класа није се осећала просперитетно и била је фрактурирана у погледу политичких и друштвених погледа. У Египту, средња класа је била мала и постајала је мања јер су многи људи постајали сиромашнији. У Сирији, средња класа је брзо порасла из мале основе, али средња класа која се развијала била је све незадовољнија и фрактурирана. У Јемену је комбинација оштрих подела и мале и опадајуће средње класе створила услове за нестабилност“ (Anh-Dang, Lanchovichina, 2016).

Уколико бисмо пошли од тврдње да је средња класа била „мотор арапског пролећа“ (Challand, 2015) и имала пресудну улогу у покретању таласа протеста, овом аргументацијом би се свакако приклонили већинском мишљењу у академским дебатама које средњу класу позиционира као кључног носиоца промена. Међутим, имајући у виду сложене односе у арапским друштвима, ни у аналитичком осврту на улогу средње класе, не смеју се изоставити гледишта која у потпуности, или делимично, одступају од ове тврдње главног тока. Додатно, из перспективе арапског пролећа кључни елемент друштвеног превирања било је комешање унутар првенствено средње класе, довољно бројне, утицајне и незадовољне да покрене талас који је довео до урушавања политичких система.

Наиме, док нпр. Рашид Оиса (Rachid Ouaissa) из сопствене перспективе „схвата средњу класу не као покретачку снагу *per se*, већ као централну групу присталица политичке снаге“ (Ouaissa, 2014:12), за Беноа Шаланда (Benoît Challand) је „констелација актера у устанцима 2011. године била сувише сложена да би се сузила на средњу класу“ (Ouaissa, 2014:12).

Оиса дакле полази од гледишта да се у арапским друштвима средња класа налази „између два сукобљена, непомирљива стратума или класа: с једне стране је владајућа класа, која тежи да задржи своју позицију моћи и стечене привилегије; на другој је депривирани и маргинализована потчињена (класа) која настоји да оствари радикалне промене или реформе, користећи насиље (Fanon) или субверзивне методе (Bayat)“ (Ouaissa, 2014:12). Оиса запажа да су у датим околностима припадници средње класе „и објекат и субјекат револуција“ (Ouaissa, 2014:12), појашњавајући да су „субјекат јер их њихова жеља за напретком чини спремним да искористе прилике, а страх од социјалног пада међу различитим сегментима унутар средње класе их претвара у главног актера побуна; а објекат су зато што исход побуна зависи од тога који политички актери су успели да мобилишу подршку ових средњих класа, или бар њених ширих делова“ (Ouaissa, 2014:12).

По Оиси „арапске средње класе су главни носиоци и присталице протеста, али не поседују структурне полуге неопходне да насилно изведу радикалну промену режима. Насупрот европским средњим класама које потичу од индустријске оријентације усмерене ка потрошњи, генеза арапског средњег слоја је потрошња заснована на ренти, и тиме је више фрагментисана“ (Ouaissa, 2014:13). Даље појашњавајући, овај аутор указује да су „историјски посматрано, арапске средње класе остале су затворене у два специфична структурна стања: колонијализму и рентијерској структури“ (Ouaissa, 2014:14), која су без сумње пресудно утицала на каснији ток унутардруштвених односа.

„Од средине деветнаестог века у арапском свету, њихов противник није била владајућа национална аристократија, већ колонијалне силе. Ове силе су искључиво бринуле о искоришћавању ресурса на њиховој периферији, не показујући заинтересованост за успостављање капиталистичких структура и стварање одрживе индустријализације. Од самог почетка, средње класе које су се појавиле из неколико модернизованих индустријских сектора које су биле плодноне за колонијални подухват, маргинализовале су политички. После Првог светског рата, ове маргинализоване средње класе постале су главни стуб националистичких покрета и антиколонијалне борбе. Са крајем колонијализма, средње класе - или бар њихов део - преузеле су моћ. У тој констелацији није било борбе између средње класе и владајуће класе, јер је владајућа класа била део средњих класа“ (Ouaissa, 2014:14).

Даље појашњавајући разлике у окружењу које је изнедрило средњу класу на Западу и у постколонијалним друштвима, Оиса указује да су „постколонијалне односно

арапске средње класе стекле политички легитимитет да акумулирају економску добит преко улоге коју су играле у борби за ослобођење. Учешће у економској добити само кроз политичко позиционирање познато је као "рентијерски менталитет". Иако се део средње класе на власти развио у посебну "класу" за себе, широка средња класа остала је, међутим, нека врста организоване клијентеле владајуће класе“ (Ouaissa, 2014:14). Дакле, како запажа Оиса, „структурално, средње класе у Европи имају економско порекло, док је у арапском свету њихово порекло политичко“ (Ouaissa, 2014:14).

Политичка позадина формирања средње класе у арапским земљама имала је за последицу да „арапска средња класа постане медијум великих идеологија“ (Ouaissa, 2014:14). Наиме, како истиче Оиса, „од тридесетих година прошлог века, они су били основа подршке арапском социјализму и национализму, као и политичком исламу. Криза која је задесила рентијерску државу и присилне политике инфитације, која су подразумевале примену озбиљних структуралних прилагођавања у 1970-им и 1980-им годинама, резултирала је поделом у средњим слојевима и окретењем од државе. С обзиром да се држава повлачила из својих социјалних обавеза, средње класе су подељене на маргинализоване сегменте који су гравитирали према нижим класама, а сегмент оријентисан на пословање подржавао је актуелне режиме захтевајући даље реформе“ (Ouaissa, 2014:15).

„Иако је први део настојао да уклони владајући режим, делујући под етикетом религиозног дискурса правде и антикорупције, други је био спреман да склопи споразум са реформаторима унутар режима. Овај део се надао учешћу у расту који ће омогућити глобализација под условима фер конкуренције гарантованих од стране државе. У односу на Египат, Пол Амар (Paul Amar) прави разлику између пословно оријентисане средње класе која међутим одбацује глобализацију и фрустриране средње класе: [...] коалиције око националистичких бизнисмена у савезу са војском - војском која такође делује као националистички бизнисмени средње класе. Ова група избацила је "кроно глобалисте" и "бароне приватизације" око Гамала Мубарака. [...] Муслиманска браћа представљају фрустриране, маргинализоване елементе средње класе“ (Ouaissa, 2014:15).

У овој констелацији, а у контексту арапског пролећа, Оиса сматра да је оно „резултат акумулиране фрустрације из ова два сегмента, са различитим захтевима и очекивањима. Режији нису били спремни да се реформишу - и тако удовоље захтевима пословно оријентисаних класа – нити су могли да испуне захтеве маргинализованих. Мото револта: "*aish, karama, adala ljtima'iyua*" ("хлеб, достојанство и социјална правда") – изражава минимални консензус између револтираних сегмената средње класе. За ниже делове, *aish* је најважнији захтев; за пословни сегмент, главна брига је успостављање *karama* и *adala Ijtima'iyua*. Исход арапских побуна на крају сведочи о томе колико је тешко ујединити различите гласове и захтеве у заједничку политичку

поруку и колико су широки делови средње класе вољни да пронађу консензус међу фракцијама унутар режима, далеко од било ког захтева за демократију. На тај начин, средње класе доприносе реконфигурацији режима“ (Ouaissa, 2014:15).

Беноа Шаланд средњу класу види као „неопходни корак којим су створени нови савези - пактови, и стога постаје суштински "састојак" политичких промена“ (Challand, 2015:86-87). Међутим за Шаланда у арапском свету оваква перцепција није одговарајућа из, како наводи, најмање три разлога.

„Прво, након две деценије неолибералне политике, сам појам средње класе може бити доведен у питање, због процеса унутрашње фрагментације. Неке подгрупе су имале користи од интензивне либерализације, док су остале маргинализоване. Овај процес је најочигледнији у Египту, где је појава такозване "пословне владе", коју је предводио премијер Ахмед Назиф (Ahmed Nazif) од 2004. до 2011. године, довела до унутрашње поделе у оно што је постало средња класа у две брзине, где је један поддео био бржи у убирању користи од либерализације од других, обично државних службеника чији се статус постепено еродирао. Друго, тешко је идентификовати јасну и идентичну улогу средње класе у сложеним догађајима као што су арапски устанци“...Треће, транснационално гранање у формирању класе је тако значајно на арапском Блиском истоку да постаје немогуће лоцирати или утврдити јасну улогу средње класе унутар унутрашњих граница. Уместо тога потребно је усвојити већи, регионални и међународни фокус како би схватило како и које класе се различито укључују у овим тренуцима превирања” (Challand, 2015:87).

Указујући на грешку у фокусирању на средњу класу у контексту протеклих догађаја, Шаланд наводи да је с обзиром на различита „тумачења улоге коју класа игра у припреми и омогућавању револуција“ (Challand, 2015:87), као и различите „епизоде таквих побуна које су бацале мање повољно светло на средњу класу“ (Challand, 2015:87), свакако „опасно селективно испитивати тренутке када се средња класа појављује као кључна компонента у водећим политичким променама“ (Challand, 2015:87).

„Што се тиче арапског устанка у 2011. години, неке од ових анализа приморавају на паралеле са европском историјом и покушавају да одбране став да је средња класа била мотор Арапског пролећа. Ако с овим мислимо да проценимо да ли је средња класа била окидач и суштинска компонента таласа протеста, тешко је полемисати против таквог погледа. Револуције су у великој мери биле буржоаске приредбе - а изворни тренутак арапских устанака одговара овом обрасцу, са огромним деловима средње класе (иако не само) у првим месецима 2011. године који су први пут изашли на улице - од Сана до Туниса, и од Каира до Манаме, бавећи се активизмом и недаћама које су изворно преносиле ниже радничке класе и / или маргинализоване групе. Заиста, чак и у Бахреину, где се револуција обично описује у поједностављеним појмовима шиитско-сунитске поделе, почетни протест укључио је не само незадовољну локалну шиитску популацију, већ и сегменте сунитске средње класе, као и организовану (87) радну снагу” (Challand, 2015:87-88).

Своју тврдњу да укључивање средње класе јесте донело превагу у успешности пада режима, Шаланд образлаже тиме да „без подршке (барем) дела либералних професија и средње класе, вероватно неће доћи до револуције – и то је био случај у свим арапским земљама у 2011. години, када је прекретница у овим протестима досегнута када су богатија суседства или градови дали своју подршку и придружили се

већем броју учесника протеста“ (Challand, 2015:88). Међутим Шаланд истовремено примећује да средња класа није показала доследност у настојању да се промени политички систем.

„Ако се, међутим, питамо да ли је средња класа подржала континуирани напор ка већој социјалној правди и структуралним променама у обрасцу економске и политичке редистрибуције, очигледно је да средња класа није уопште била покретач арапских устанка. Две серије епизода могу поткрепити ову тврдњу. С једне стране, поглед на улогу нижих класа у овим побунама показује сложени и преклапајући састав политичког активизма. Са друге стране, догађаји попут оних у Египту током лета 2013. бацили су сумњу на аутоматско позитивно очекивање (у смислу транзиције и демократизације) које се често везује за средњу класу” (Challand, 2015:88).

Шаланд дакле као ударну снагу види ниже слојеве⁹⁵ те указује на средњу класу као „монолитну и напросто пасивну масу коју су обе стране покушале да повуку на своју страну равнотеже” (Challand, 2015:89). Стога је Шаланд мишљења да „укључивање средње класе у ове устанке представља мешовити биланс стања⁹⁶, уз

⁹⁵ Дакле „у првој серији очигледно је да су маргинализовани и нижи слојеви они који желе да врше политички притисак да се одржи рад мотора арапских установа, како би се то могло рећи. За разлику од студија које се баве пактовима које предводе елите или "транзицијама", потребно је осветлити активизам нижих класа. Примери из различитих арапских земаља могу то илустровати. У Тунису су млади и маргинализовани Тунижани били кључни у доприносу другој фази протеста, након што је председник Зин Ел Абидин Бен Али побегао из земље 14. јануара 2011. Овај нови талас, назван други Qasbah протести, одржан је у фебруару и мају 2011. године Ово ново запоседање простора у старом граду (qasbah на арапском језику) и близу кључних министарстава одржавало је притисак на прелазну владу и подигло јавну свест међу становништвом у целини о потреби одржавања тока реформи. Широко је прихваћено да су ове манифестације утрле пут колективном споразуму и компромисима о томе како ће бити одржани јесењи избори” (Challand, 2015:88). Међутим „поново 2013. године, када је тунижански парламент застао у доношењу новог устава, савез синдикалних активиста, национална адвокатска комора и индустријалисти су присилили владајућу тројку да одступи и убрза доношење новог устава у јануару 2014. године. У Јемену, су се могли видети групе лишене изборног права на северу, попут акхдама (службеници ниже касте) и искључених делова на југу, које су тежиле реализацији сличног националног дијалога након одласка председника Алија Абдулаха Салеха 2011. године. Слично томе, омладински активисти различитог социјалног порекла у марту 2011. године почели су да позивају на окончање политичких подела у Палестини. Крајем 2011. године у Египту, када је постало јасно да полицијска држава и даље вуче konce чак и након пада председника Хоснија Мубарака, новембарски улични сукоби - попут оних у улици Мухамеда Махмуда - припадали су нижим сегментима египатског друштва, а не твитерашима који су имали централно место у протестима у јануару и фебруару 2011. године. Савези су засигурно формиран, али не само између садашњих елита и средње класе: дељени притисци између нижих и средњих класа такође треба да буду укључени у наше компаративне анализе арапских устанака. Друга серија епизода која бацају мање позитивно светло о учешћу средње класе проистиче из краја мандата председника Мохамеда Морсија током лета 2013 и догађаја после Рабије ал-Адавиини. У то време, неки су тврдили да су и војска и Морси (са Партијом слободe и правде под вођством Муслиманског братства) покушали приближити средњим класама како би успоставили савезе” (Challand, 2015:88).

⁹⁶ „Не заборавимо да су неки значајни делови средње класе, а нарочито његови "либерални" сегменти (управо сегмент који у главним теоријама демократизације треба да води у подривању основа аутократских система), заузели антилиберални став у подршци војне репресије у августу 2013. године. Подршка хитним мерама и масовном ограничавању грађанских права (слобода изражавања, неселективно притварање чланова Муслиманског братства и од марта 2014. године, судови који издају низ колективних смртних казни), као што је био случај случај у Египту у протеклој години, није вероватно да ће убрзати реформе у правцу социјалне правде и демократске транзиције. Да будемо поштени, исте оптужбе за неизкључивање могу се изравнати у неолибералној средњој класи

позитиван допринос револуционарној трансформацији и демократској транзицији (подржавајући иницијалне протесте), али и негативне (напуштањем да превазиђу своје властите интереса и прихвате да напусте свој угодан и добар живот, да се изразимо на начин на који је Лиза Вејден објаснила одбијање сиријске урбане буржоазије да прихвати позив да сруши Башара ал Асада)” (Challand, 2015:89).

Шаланд сматра да је за „разумевање специфичности и избегавање есенцијалистичких наратива блискосточне изузетности, потребно историјско тумачење формирања класе у региону“ (Challand, 2015:89), које је по њему првенствено везано за специфичну рентну економију, те је тиме „анализу средње класе неопходно повезати са регионалним и међународним утицајима“ (Challand, 2015:90).

Каролин Зенгебуш (Karolin Sengebusch) и Али Сонај (Ali Sonay) на истом су трагу

„Што се тиче региона МЕНА, појам Асефа Бајата о "сиромашној средњој класи" и појам "будуће средње класе" Фархада Хосрокхавара врло добро одражавају ово разматрање (Bayat 265; Khosrokhavar 61). Обојица тврде да се од економских реформи 1980-их година које су подстакле либерализацију и приватизацију појавило ново друштво. Овај сегмент се састоји од појединаца који су добро образовани и космополитски, а тиме би очекивали живот средње класе. Међутим, маргинализовано било незапосленошћу или сиромаштвом, негација те апсорпције резултирала је широко распрострањеним учешћем у арапским побунама” (Sengebusch, Sonay, 2014:4-5).

7.4. Класна неједнакост и сукоби у друштву

Ако би се неједнакост у материјалном богатству припадника различитих друштвених група пројектовала на класне односе, јасно се увиђа да изразита поларизација уског круга добростојеће мањине, насупрот већини популације незадовољне лошим условима живота, депривирајућим стандардом и лошом платежном моћи, деценијама формира оштру линију раздвајања, и уједно једну од најзначајнијих подела у арапским друштвима.

Међутим, иако је и у арапским републикама, и арапским монархијама, међу ширим друштвеним слојевима постојала свест да се владајућа структура с пратећим економским елитама издвојила од остатка друштава, и по привилегијама, и по затвореном, или ограниченом приступу извору моћи, упитно је колико се осим о издвојеној и повлашћеној владајућој елити заиста може говорити о класној свести, а

Муслиманског братства, која се није ни залагала за економичнију правду нити за више друштвене правде док је Морси био на власти” (Challand, 2015:89).

тима и класној неједнакости и класним сукобима. Ово су уједно и основне дилеме западне школе мишљења засноване на мозаичком моделу различитих арапских друштава, и друге аутохтоно арапске која анализира јединствено арапско друштво с типским истоветностима и појединачим варијацијама.

Додатно, најчешћи симплификовани приказ арапских друштава у расцепу између патријархалности и модернизације и уједно најчешћа представа стварности неразвијенијих арапских друштава јесте јасно изражена поларизација⁹⁷ владајућих елита и потчињене већинске популације. Из овакве визуре у развијенијим арапским земљама разлике су такође уочљиве, и махом се тичу права и привилегија, док је материјално богатство равномерније распоређено будући да је у одређеном сегменту виши ниво квалитета живота доступан и ширим друштвеним слојевима.

Анализирајући разједињеност унутар арапских заједница пројектовану на класне односе Халим Баракат, који је у одређеној мери и предвидео арапско пролеће⁹⁸, указује да су „поделе друштвене класе засноване на друштвеним контрадикцијама, различитим позицијама у социоекономским структурама и контроли или недостатку контроле над средствима производње, релевантније од подела заједнице у релативно хомогеним арапским друштвима као што су Египат и Тунис“ (Barakat, 1993:20). С друге стране Баракат примећује да „у друштвима већег плурализма, као што су Сирија и Алжир, где класа постаје све релевантнија, постоји одређена коинциденција подела класе и

⁹⁷ У својој анализи класе и друштвених промена Самих К. Фарсун закључује да је „убрзана интеграција арапског света у светски капиталистички систем, прикупљање огромних нафтних прихода без преседана и убрзани економски раст земаља у саставу региона довела до значајне класне трансформације и друштвене промене“ (Farsoun у Hopkins, Ibrahim, 2006:16), при чему упућује на Схарабијев модел који упоређује патријархални и модерни облика друштвене организације. „Модерност (структура), модернизација (процес) и модернизам (свест) за Схарабија представљају основ и револуцију, а не стерилну дефиницију савремене друштвене науке. За њега, само је у Европи трансформација у модерности била аутономна и аутентична, док се у периферним културама, укључујући и арапски свет, модернизација у доба евро-америчког империјализма "догодила под зависним условима који доводе до искривљене, неаутентичне модерности...или "модернизованог" патријархата, неопатријархата с каквим се сусрећемо данас". Арапско патријархално друштво је у расцепу противречности и напетости: оно трпи због "одсуства подједнако изворног традиционализма и аутентичне модерности". Неопатријархална свест је фетишизирана и миметична. Она је некритичка и референтна установљеним (западним) моделима или ауторитетима“ (Farsoun у Hopkins, Ibrahim, 2006:16).

⁹⁸ Али исто тако примећује Баракат, „може се рећи и да што су веће социоекономске неједнакости у мозаичким друштвима, то је већа вероватноћа устанака. Међутим, такви устанци вероватније ће довести до грађанских ратова (у којима једна контролишућа елита замењује другу), уместо до народне револуције (у којима се друштво трансформише, а доминантни поредак замењује новим поретком). Вероватније је да се инверзни образац појави у релативно хомогеним друштвима. У другом случају, што је већа неједнакост, већа је класна солидарност, мобилизација и изгледи за револуцију. Ако су ове претпоставке тачне, треба очекивати да се прва арапска народна револуција догоди у Египту или Тунису. Међутим, то не искључује могућност да се револуције могу исто тако појавити и у више плуралистичким друштвима“ (Barakat, 1993:21).

заједнице. У мозаичким друштвима као што је Либан, постаје све евидентнија, не подела заједнице као такве, већ стратификација заједнице. То значи да поред класних подела, једна или неколико заједница уживају више моћи, богатства и статуса од других“ (Barakat, 1993:20-21).

Истовремено, како је циљ дефинисати друштвене специфичности у класном контексту, оно што се свакако издваја у арапском свету као посебан друштвено везивни елемент је религија, при чему Баракат указује на “четири основна аспекта односа између религије и друштвене класе“ (Barakat, 1993:133), наводећи да они обухватају „религијску легитимацију превладавајућег поретка и привилегије владајућих класа; рационализацију сиромаштва; оправданост социјалних неједнакости; и варијације религиозних пракси и веровања од стране друштвене класе“ (Barakat, 1993:133).

Међутим Халим Баракат као један од највећих ауторитета научне мисли арапског света сматра да је корен неједнакости далеко дубљи и процес формирања класа везује за период ширења ислама на простор данашњих арапских земаља.

„Процеси формирања статуса као и класе могу се пратити далеко у арапску друштвену историју. Можда је најважније у обликовању овог реда у настајању ширење исламског царства. Упркос раном револуционарном потенцијалу ислама и његовом принципу једнакости свих верника, исламска освајања допринела су ојачавању или поновнок појави привилегованих статусних група и класа. Други калиф, Омар ибн ал-Кхатаб, израдио је формулу за расподелу новостеченог богатства заснованог на насабу (сродничким везама са пророком Мухамедом) и исламском преимућству (заснованом на дужини времена од тренутка када је неко прешао у нову веру). Уместо да елиминише неједнакости, нови поредак је тако задржао претходне системе стратификације чак и када је то допринело настанку нових статусних група или класа” (Barakat, 1993:75-76).

И док по Баракату период пре деветнаестог века јесте важан јер од тада „економски поредак и друштвену структуру која се најчешће појављује у арапском свету карактерише доминација државе или владара и власништво над земљиштем” (Barakat, 1993:76), пресудан тренутак долази од деветнаестог века процесом интеграције арапског света у европски доминион што означава „почетак структуралне трансформације савременог арапског друштва“ (Barakat, 1993:76).

У дугом периоду бројних промена, изазова и утицаја с различитих страна дошло се до тога „да је савремени арапски економски поредак јединствен кластер различитих модалитета производње, који и поред тога скупа делују, што их чини истовремено полуфеудалним, полукапиталистичким и полусоцијалистичким“ (Barakat, 1993:76).

Додатно Баракат упућује на Роџера Овена и његову тврдњу „да је неравномерност трансформације делимично проистекла из чињенице да су приобалне регије биле много више под директним утицајем европске трговине него градови у унутрашњости и сеоска средина. Тако, чак и у својим преколонијалним друштвеним

формацијама, арапска подручја нису представљала хомогену целину“ (Barakat, 1993:77), као и Самира Амина који је у арапском свету препознао „три зоне које се у великој мери разликују једна од друге у друштвеној структури и у политичкој и економској организацији: арапски исток, земље Нила и арапски запад“ (Barakat, 1993:77), а последица овакве поделе је прилично очигледна.

„Економски поредак који је сада у настајању стога изгледа различито у различитим деловима арапског света. У зависности од тога да ли је регион имао луку или другу улазну тачку за западни економски утицај, разликују се размере урбанизације и степен до којег је доминантна одређена врста урбане елите, и економска основа проистекла из размера западног продирања и утицаја светске економије у којој доминира Еропа. Препознајући ове различите почетке, међутим ипак можемо запазити одређене сличности у начину како су се појавиле савремене друштвене формације. Постоје четири карактеристична фактора: односи зависности; проширење диспаритета између богатих и сиромашних у свакој од арапских земаља; ширење јаза међу самим арапским земљама; и неравнотежа између различитих економских сектора унутар подручја у целини. Ове четири карактеристичне особине, заузврат, су нераздвојне од структуре потрошње и онога што она открива о економским диспаратима у арапском економском поретку“ (Barakat, 1993:78).

Према Баракату „узето заједно, ова четири међусобно повезана стања пружају основу за класне разлике и унутрашње облике доминације“ (Barakat, 1993:81), док је управо препознавање природе доминације, како наводи, кључно за разумевање утицаја економских услова на формирање друштвених класа.

„То јест, разлика између класа у арапском друштву захтева одређену дискусију о економским и друштвеним критеријумима који одвајају различите класе и објашњавају њихове антагонистичке односе. Можемо класификовати ове критеријуме или друштвене основе формирања класе према њиховом примарном и секундарном значају. Примарни критеријуми су власништво или располагање и контрола земљишта и богатства или капитала. Секундарни скуп критеријума је насаб или приписани статус и професијска аутономија. Основно за оба скупа критеријума су експлицитни и имплицитни процеси експлоатације и доминације. Стога су неједнакости, као и контрадикције и сукоби интереса значајни у анализи класних разлика“ (Barakat, 1993:81).

Ипак, сагледавање друштвене стварности доминантно из неомарксистичке перспективе, никако не сме заобићи чињеницу да знатан број друштвених научника карактеристичним инкорпорирањем владајућих слојева у светску капиталистичку класу упућује и на ову димензију сложених односа унутар арапских друштава.

У овом контексту Лијен Пигго (Leanne Piggott) наводи да укупну ситуацију у арапском свету, укључујући и евентуалну демократску транзицију, генеришу две међусобно супротстављене силе односно „владајуће елите које су забринуте због импликација либерализације на традиционалне лојалности која се перципира као угроженост алтернативних извора идентитета“ (Piggott, 2005:19). Овај аутор упућује на школу мишљења по којој „постоји веза између отворених тржишта и политичких слобода, те да економске слободе морају уобичајено претходити прихватању виших нивоа грађанске и политичке слободе“ (Piggott, 2005:19), чиме се „стална експанзија

глобалне економије види као најбоља перспектива за упућивање арапског света на логику економског развоја која ће на крају срушити традиционалне друштвено-културне и, заправо, политичке структуре“ (Piggott, 2005:19).

Али, како примећује Пиго, управо због негативних импликација по сопствени положај, шири економски напредак заправо није у интересу елита.

„Међутим владајуће елите, које тренутно седе на врху племенске хијерархије у својим земљама, веома су свесне да економски развој има потенцијал да уништи њихову монополску контролу над политичком моћи стварањем центара богатства у приватном сектору, далеко од државне контроле, и јаку средњу класу посвећену легитимним друштвеним институцијама којима сви грађани могу исказати истинску лојалност. Тако су елите у дилеми. Потребан им је економски развој да би задржале релативну снагу против конкурентских елита како унутар своје земље, тако и изван својих земаља. До данас су одговорили на овај изазов ограничавајући ниво економског развоја у својим земљама на најмањи могући минимум који се може задржати у оквиру њихове политичке контроле“ (Piggott, 2005:19)

Последица оваквог приступа, чије варијације неретко виђамо у многим земљама транзиције и Трећег света, се према Пиго огледа у томе да „арапски свет и даље пада иза скоро сваког другог региона света према кључним економским и другим индикаторима хуманог развоја као што су образовање, људска права и владавина права“ (Piggott, 2005:19).

8. Демографски показатељи у региону Блиског истока и Северне Африке

Иако је изразито млада и све бројнија арапска популација сама по себи специфичан демографски феномен на глобалном нивоу, догађаји који су уследили након масовне побуне с краја прве деценије XXI века, као и махом неочекивани исходи које су проистекли, додатно су утицали да се пажња научне мисли усмери на објашњење везе пораста популације и консеквентних миграција. Анализа природних и миграторних кретања становништва региона Блиског истока и Северне Африке у другој половини XX века и почетком XXI века, тако ће постати и неопходна компонента истраживања узрока незадовољства које је кулминирало арапским пролећем.

Први део разматрања демографских показатеља представља приказ региона у бројкама, односно анализу статистички значајних параметара битних за разумевање природних кретања и повезаних структурних промена, што омогућава потпунији увид и разумевање проблематике неједнакости и изазова пред којима су се у другој половини XX века и почетком XXI века налазиле државе и друштва овог региона,

У другом делу аналитичког осврта на демографске показатеље, пажња је усмерена на објашњење миграторних кретања, односно правце и трендове, као и последице миграција великог обима, која су и тренутна и дугорочна реалност ових земаља условљена континуитетом екстремног сиромаштва, неповољних услова за живот, незапослености и ратовима, што су само неки од препознатих узрока померања становништва, како унутар самог региона, из сиромашнијих у богатије земље, тако и изван региона, углавном ка развијеним земљама Запада, и другим земљама северне хемисфере.

8.1. Природна кретања популације арапских земаља у другој половини XX и почетком XXI века

Анализа појединих демографских показатеља од непроцењиве је важности за стицање комплетне слике о земљама региона Блиског истока и Северне Африке, посебно због тога што се читањем ових података најлакше уочавају претходно поменуте географске, политичке и социо-економске разлике унутар региона које су, како се видело праћењем показатеља у периоду 1950-2010, посебно почеле да долазе до изражаја након 1970-их.

Имајући у виду да је у посматраном периоду регион БИСА, после субсахарске Африке, доживео највећи пораст становништва у свету, јасно је и да су као последица демографске експлозије настали бројни проблеми, пре свега у виду пораста младе радне снаге која тешко долази до радног места, потом све већих миграција из руралних у брзом урабанизацијом већ пренасељене средине, и генерално посматрано, све лошијих услова живота неопходних за елементарно преживљавање. Ови проблеми су мање више слични у свим земљама региона и представљају заједнички изазов јер ће демографски притисак и наредних неколико деценија имати друштвене, политичке, економске и еколошке последице по регион у целини.

Овај притисак ће додатно утицати на тензије у подељеним друштвима БИСА региона, у којима само владајућа елита и државни чиновнички апарат ужива бенефиције и прима неограничена средства добијена продајом природних ресурса, док је највећи део становништва лишен тих погодности и живи на ивици егзистенције, тензије су неизбежна последица. Неограничена и репресивна употреба апарата силе, а

ограничен приступ државним службама, школству и здравству, високо заступљена корупција, као и немогућност запослења и тиме условљено одлагање заснивања породице, али и технолошко и инфраструктурно заостајање у односу на развијени део света, проблеми су којих је популација, посебно она млађе животне доби, постала и те како свесна.

Дакле, услед изразитог пораста удела младе популације у укупној популацији земаља региона, тзв. „испупчења младих“ у старосној пирамиди у односу на остале старосне групе, јасно је да ће и наредни период бити обележен фрустрацијама и незадовољством милиона младих, који немају материјална средства за школовање, за које на тржишту рада нема слободних радних места, и пред којима на путу до бољег живота као излаз стоји једино напуштање земље. Истовремено, уз уплив религијског екстремизма, изразиту родну неравноправност, и различите друге дискриминаторне норме и ограничења, досезање позитивних исхода све више присутних државних економских и популационих политика постаје још теже.

Како је реч о изазовима и проблемима који су слични, а са којима је јако тешко изаћи на крај на нивоу појединих земаља, логично решење би било заједнички регионални приступ. Међутим, ово би било оствариво, чак и упркос различитом степену економске развијености, када би регионална сарадња и дијалог, у складу са традиционалним везама у свим сферама живота, имали примат над анимозитетима и учесталим узајамним конфликтима који деценијама не јењавају.

Временски оквир анализе 1950.-2010. година је изабран јер је реч о периоду без преседана у демографској историји арапских и других земаља региона, који због континуираног раста искључује сепаратно разматрање друге половине XX и почетка XXI века. Наиме, овај период од шест деценија је изузетно аналитички значајан јер је раст популације у региону добио на замаху управо у другој половини XX века будући да је, према наводима вашингтонског Бироа за популацију (*Population Reference Bureau*) „стотинама година популација БИСА је варијала око 30 милиона, достигавши 60 милиона на почетку XX века“ (PRB, 2000:1), да би, према подацима УН⁹⁹, БИСА регион са 82.410.000 становника забележених 1950. године, нарастао на 379.900.000 становника 2010. године, што је повећање од 4,6 пута.

⁹⁹ Узимајући у обзир укупну глобалну популацију, док је овај регион обухватао 3,26% укупне светске популације 1950. године (82.410.000/2.525.779.000), после педесет година удео је порастао на 5,06% (310.654.000/6.127.700.000), а већ 2010. на 5,49% (379 900 000/6 916 983).

Како се може видети из података у УН-овом извештају „*Изгледи светске популације: ревизија 2012.*¹⁰⁰“, у датом периоду просечна годишња стопа пораста популације је готово дупло већа од просечне у свету, а чак три пута већа од оне у развијенијем делу света (Европа, Северна Америка, Аустралија, Нови Зеланд и Јапан). Истовремено, у погледу регионалне распоређености становништва, популација Египта (78.076.000), Алжира (37.063.000) и Ирана (74.462.000) чини готово половину укупне популације региона Блиског истока и Северне Африке према подацима за 2010. годину. Значајна разлика је уочљива у периоду 1965.-1970. када просечна годишња стопа пораста популације у БИСА региону бележи скок од 3,43%, док у свету као целини са 2,06% постиже максимум, и од тада почиње да пада, а у развијеним, углавном, западним земљама света ова стопа тада по први пут пада испод 1 процента и износи 0,86%. Занимљиво је да је у земљама БИСА максимум достигнут у периоду који је претходио овом, дакле од 1960.-1965, са чак 3,66%, а да ће пад уследити тек од периода 1980.-1985. Ако бисмо одвојено посматрали Блиски исток и Северну Африку, уочили би да је просечна годишња стопа пораста популације још већа у случају изоловано посматраног Блиског истока, где је у периоду 1965.-1970. износила чак 4,09%, а максимум достиже у наредном периоду 1970.-1975. са 4.88% и од тада креће блажи пад.

За исти анализирани период 1950.-2010. у погледу анализе бројног стања популације неизоставна је и стопа природног прираштаја, која је у датом периоду у односу на просечну стопу природног прираштаја у свету већа за трећину, а у односу на развијени део света је ова разлика још израженија. Из базе података „*УН-ових Изгледа светске популације: ревизија 2012.*¹⁰¹“, видимо да је тако у периоду 1950.-1955. ова стопа у просеку за БИСА регион износила 25,93 промила (‰), у свету је просек био 17,8‰, а у развијеном делу света 11,8‰. Међутим, док у БИСА региону ова стопа практично уз мање осцилације расте до периода 1980.-1985., након чега следи пад, у случају развијених земаља пад је уследио већ у периоду 1960.-1965., а на светском нивоу просечна стопа природног прираштаја је почела да опада у периоду 1970.-1975.

Треба имати у виду и да је ово убрзано увећање популације у случају МЕНА земаља уједно и снажан генератор нестабилности. Наиме, брзи раст популације, уз деценијску немогућност да се задовоље чак и основне потребе њеног највећег дела, за последицу је имало настајање, а временом и појачавање притиска популације на

¹⁰⁰ http://esa.un.org/unpd/wpp/unpp/panel_indicators.htm приступљено 10.5.2012. године

¹⁰¹ <http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/population.htm> приступљено 10.5.2012. године

ограничене, животно важне ресурсе попут воде и хране, као и на пренасељену територију, али и слабо развијено тржиште рада.

Битан елемент у анализи популације, свакако је и однос њене распоређености у урбаним и руралним срединама, али у случају БИСА региона треба бити обазрив, јер будући да највећи део површине земаља региона чине огромна пустињска пространства непогодна за бављење пољопривредом као карактеристичном делатношћу сеоске средине, и без услова за основну егзистенцију, живот је одувек у већој или мањој мери био усмерен на градове. Стога, како је са све већом урбанизацијом, расла и урбана популација, не треба да чуди податак да је удео урбане популације у укупној популацији БИСА региона, током анализираниог периода 1950.-2010. изнад светског просека, а урбана популација Блиског истока на нивоу удела у развијенијем земљама Запада.

Тако према проценама УН изнетим у анализи *„Изгледи урбанизације у свету: ревизија 2011.“* из 2010. године, највише урбане популације живи у Катару (98,7%), Кувајту (98,2%) и Израелу (91,8%), при чему је, удео урбане популације у укупној популацији у земљама Блиског истока већи за око 15% у односу на земље Северне Африке. Свакако је занимљив податак да је једино у Кувајту у периоду 1990.-1995. забележена негативна просечна стопа промене урбане популације од -4,96%, и то у односу на цео анализирани период 1950.-2010., међутим треба имати у виду да се ради о периоду који је обележио Други заливски рат и инвазија Ирака на Кувајт. С друге стране, највећа стопа промене урбане популације забележена 1970-их у УАЕ, и то 17,16% у периоду 1970.-1975., а 13,16% у периоду 1975.-1980. У скорашње време највећа просечна стопа промене урбане популације од 15,48% забележена је у Катару у периоду 2005.-2010.

Посматрајући податке у вези густине насељености изнесене у наведеним УН-овим *„Изгледима урбанизације“*, уочљива је правилност, да је густина насељености мања у земљама с малобројном популацијом, а већом територијом, и обрнуто, већа у случају веће популације а мање територије. Ово је свакако повезано са чињеницом да највећи део територије региона покрива пустиња, па је тако према Популационом одељењу УН, густина насељености поготово мала у Северној Африци, чији највећи део заузима Сахара. На пример, у случају Либије, која има површину од 1 759 540 км², а популацију од 6.041.000 (2010), густина насељености, која је према процени за 2010. била 3 становника по км², уједно је и најмања у целом региону БИСА. С друге стране, на Блиском истоку имамо већи број држава које немају велику територију, али им се

због пораста популације и досељавања услед економског развоја повезаног са налазиштима нафте и гаса, густина насељености знатно повећала у последњих педесет година. То је случај Катара, где је густина насељености 1950. године била 2, а 2010. износи 159, или Уједињених Арапских Емирата где је густина насељености 1950. била само 1 становник по км², а 2010. је уследило повећање на 101, при чему је посебно значајан скок направљен у току само једне деценије, јер је густина насељености 2000. године била 36 становника по км². Иначе, у целом БИСА региону највећа густина насељености у целокупном посматраном периоду забележена је у Бахреину, који је уједно и површински најмања држава региона са 665 км², а у коме је густина насељености 2010. године процењена на 1.846 становника по км².

Имајући у виду тренутну густину насељености и пројекције укупне и урбане популације за наредни период, вероватно највећи изазов пред којим ће се наћи БИСА регион је пренасељеност. Наиме према проценама УН укупна популација региона Блиског истока и Северне Африке, која 2010. броји 379.900.000 људи, достићиће 2025. године 480.735.000, а 2050. године, чак 599.199.000 људи, а ово су подаци везани само за језгро БИСА региона. Ако бисмо у обзир узели и земље које се опционо наводе као део овог региона (Комори, Цибути, Мауританија, Сомалија, Западна Сахара, Судан и Турска), онда би пораст популације био са 502.967.000 људи колико је процена из 2010, на 636.678.000 у 2025. години, и чак 809.536.000, колико би била укупна популација ширег региона БИСА 2050. године.

Такође, према проценама из УН-ових „*Изгледа урбанизације у свету*“, порашће и проценат урбане популације, који ће 2025. износити 74,30%, а 2050 око 80,77%, што ће означити додатни притисак на и овако пренасељене градове. Ако бисмо регион Блиског истока посматрали одвојено, видели би да ће у њему овај постотак бити још већи, односно 80,25% у 2025. и 85,11% у 2050. години.

Изазови које ствара нагли пораст популације свакако су бројни, али истовремено треба имати у виду да још један упоредни и последични процес потреса БИСА земље. Наиме, „дубока демографска трансформација која се дешава у арапском региону утиче на основне стубове друштва, посебно брак и породицу, рађање и подизање деце, положај жена и бригу о старијим особама“ (Mirkin, 2010:8), а ова трансформација је свакако проистекла из дубоких промена у структури популације.

Поред континуираног раста популације, битан сегмент анализе популације региона Блиског истока и Северне Африке је и старосна структура популације, посебно имајући у виду да скоро две трећине становништва има испод тридесет година

старости. Регион је дакле несумњиво под притиском „вишка“ младе популације, која је незадовољна својим положајем, и ствара набој, тзв. „*youth bulge*“ ефекат, будући да су млади „део зависне групе у старосној пирамиди, којима је потребно школовање и добра исхрана, и на крају радна места“ (Korany, 2010:199), а то је оно што младима у региону, у већој или мањој мери није доступно. Стога не чуди што су управо ово неки од разлога који су натерали уличног продавца у Тунису да се демонстративно спали, и тако потезом очајника покрене крајем 2010. талас немира у БИСА земљама.

Једна од најбитнијих карактеристика региона БИСА је изузетно млада популација која га насељава, те стога не чуди да је, како се може видети у УН-овом извештају „*Изгледи светске популације: ревизија 2012.*“, просечна старост популације БИСА региона од 1950. (20,4) до 1990. (19,95), дакле, око 20 година, а да је, по процени за 2010. достигла 25,78. При томе, иако се од 1950. бележи континуирано повећање просечне старости, овај тренд је ипак значајно различит од старења популације развијенијих западних земаља која се од 28,5 година из 1950. повећала на високих 39,9 у 2010. години.

Како у оквиру посматране младе популације удео старосне групе 15-24 највише говори о потенцијалу развоја неке нације, јер је то период школовања и припреме за заузимање одређених радних места, као и запошљавања, подаци везани за ову групацију, такође се сматрају значајним делом анализе. Значај је тим већи, што је у овом сегменту најоучљивије постепено настајање популационог притиска, који се временом створио управо због тога што је дошло до пораста броја младих у укупној популацији, и немогућности да их постојећи образовни, и системи запошљавања, апсорбују и укључе у друштвени живот. Према наведеном УН-овом извештају, удео ове старосне групе у популацији БИСА региона у посматраном периоду 1950.-2010. са практично константних 19%, нешто је виши од оног у развијеним земљама (15,4%). Ипак, према пројекцијама удео старосне групе 15-24 године би 2025. могао да се спусти на 15,12%, а 2050. на 12,36%, чиме би се приближио просеку у развијенијим земљама, који ће према пројекцијама те 2050. износити 10,9%. У сваком случају са уделом од 19,46% процењеним за 2010. годину, БИСА регион је знатно изнад развијених земаља где је те године удео групације 15-24 достигао 12,9%, а чак изнад просека за свет од 17,7%, односно 18,7% у мање развијеним земљама.

Као и претходно наведена, од посебног значаја је и анализа удела старосне групе 25-49, која је највише погођена проблемом незапослености, будући да је реч о годинама најизраженијих радних способности. Занимљиво је да је удео у укупној популацији ове

старосне групе и у свету у целини, и у његовим развијеним и неразвијеним регионима уједначен током анализираниог периода 1950-2010, и практично константно обухвата око трећину становништва. Како можемо видети у УН-овим „*Изгледима светске популације*“, одступање од ове правилности имамо на нивоу БИСА региона тек 2010, када се групација 25-49 година повећава на 38,34%, а према пројекцијама за 2025. достићиће чак 39,90%. Међутим, проблем је још израженији ако посебно посматрамо Блиски исток где је 2010. забележен удео од чак 40,35%, с пројекцијом раста на 43,29% у 2025. години. Ово свакако ствара притисак који се неће смањивати дуги низ година јер ће у региону знатније смањење у укупној популацији ове старосне групе, као и у свету, уследити према пројекцијама тек око 2050. године. Треба нагласити да у случају појединих земаља, попут Катарa и УАЕ, где због снажног економског развоја постоји велики прилив стране радне снаге, удео старосне групе 25-49 према процени за 2010. чини невероватних 63,5%, односно 60,2%.

У погледу великог броја младих у региону Ферзана Роуди у студији: „Младо становништво и запошљавање на Блиском Истоку и у Северној Африци: прилика или изазов“ (2011) износи запажање да се „упркос заједничким тежњама за променама, млади у земљама БИСА разликују у смислу њиховог броја и карактеристика, па се суочавају са различитим изазовима и могућностима на прелазу у зрело доба“ (Roudi, 2011:3), а што је посебно изражено у случају¹⁰² Египта и Бахреина, односно Саудијске Арабије и Јемена. Према овој аналитичарки, „економске и социјалне прилике младих у великој мери се разликују и унутар појединих земаља, будући да национални просеци маскирају значајне разлике међу различитим сегментима популације“ (Roudi, 2011:3).

Као последица с једне стране, велике незапослености¹⁰³ младих мушкараца и жена¹⁰⁴, а с друге, неадекватно плаћених и несигурних послова, јавља се одлагање

¹⁰² Роуди појашњава да је „најмногљуднија земља у региону, Египат, дом за 16 милиона људи узраста од 15 до 24, а на другом крају спектра, Бахреин броји њих око 190.000 у својој популацији. Бахреинска омладина је већином писмена и урбана, док у Египту око половина живи у руралним срединама, где иначе живи већина неписмених у земљи. Друга велика разлика је у томе што је Бахреин земља пријема радне снаге, а Египат је земља емиграције радне снаге. Најекстремнији пример разлика у економским условима са којима се суочавају млади је у суседним државама на Арабијском полуострву: приход по глави становника Саудијске Арабије је десет пута већи од Јемена - 24.020 \$ у односу на 2.330 \$ у 2009. према Светској банци. Стопа незапослености у Јемену – земљи емиграције радне снаге – је вишеструко већа од Саудијске Арабије, која је магнет за стране раднике“ (Roudi, 2011:3).

¹⁰³ Да ситуација полако измиче контроли указује египатски политиколог Беџет Корани (Bahgat Korany) који позивајући се на анализе УНДП-а у студији „*Мењање Блиског истока: нови поглед на регионалну динамику*“ (2010) говори о потреби стварања 51 милион нових радних места до 2020. што ће бити готово немогуће с једне стране имајући у виду успорен глобални привредни раст изазван економском кризом, а с друге стране и овако високу стопу незапослености у региону“ (Korany, 2010:199-200).

ступања у брак и заснивања породице. У БИСА региону ово је један од највећих проблема јер „без стабилног прихода, многи млади људи немају довољно капитала да се венчају и издржавају породицу, што једини друштвено прихваћен контекст сексуалног и репродуктивног живота ставља ван домашаја. Брак је капија у одрасло доба и већу независност од родитеља, јер је у већини заједница друштвено неприхватљиво за младе људе – посебно младе жене – да живе сами пре брака” (Roudi, 2011:10). Будући да се у традиционалном културном моделу земаља БИСА региона пуна друштвена укљученост остварује тек браком и заснивањем породице, јасно је колико немогућност остваривања тог захтева ствара притисак и незадовољство на појединачном и на нивоу друштва.

Безперспективност велике популације младих је свакако проблем, али ипак не треба занемарити ни чињеницу да је током последњих шездесет година БИСА регион ипак доживао знатан преображај у смислу унапређења услова живота. На ово упућују подаци у УН-овим „*Изгледима светске популације: ревизија 2012.*“ који се односе на пораст просечног очекиваног трајања живота становника овог региона при живорођењу, односно средње трајање живота. Међутим, иако се говори о порасту животног века, и то приближно оном на светском нивоу, а нешто вишем од просека у неразвијеним регионима света, треба бити обазрив јер је у питању знатно нижи просечни животни век од оног у развијеним земљама. Дакле, у односу просечног очекиваног трајања живота популације БИСА региона и развијених земаља имамо ситуацију да је практично од 1950. овај просек био за око 15 година виши у развијеним земљама све до периода 1975-1980, када се разлика спустила на око 10 година, да би у периоду 1990-1995, ова разлика износила око 5 година. Да је на просечну старост утицало унапређење општих животних услова, а посебно здравства, јасно је када се упореди разлика с почетка анализираних периода, па је тако између 1950-1955. просек трајања живота у БИСА региону био 43,66 година, а у западним земљама 64,67. Занимљиво је да је просек живота целокупне популације БИСА региона од преко 50 година достигнут у периоду 1960-1965. (50,56), просек од 60 година је достигнут

¹⁰⁴ Посебно забрињава и изостанак побољшања положаја жена, које се практично деценијама занемарују, како уопште у друштву, тако и на тржишту рада. Како истиче Ферзана Роуди у својој студији, „због комбинације демографских притисака на тржиште рада и културних предрасуда, младе жене у МЕНА имају мање изгледе за посао и више стопе незапослености од оних у другим регионима света. Једна од три младе жене у БИСА које учествују у радној снази је незапослено, у односу на светски просек једне од осам, односно 13 одсто” (Roudi, 2011:9).

између 1976-1980. (60,75), а просечни животни век виши од 70 година тек у периоду 1995-2000. (70,61).

Како се фертилитет становништва доводи у директну везу са укупним развојем, и у овом смислу је дошло до промена у арапском друштву јер је у периоду 1950-2010. дошло до смањења броја деце у односу на број жена. Наиме, према подацима из УН-ове базе података¹⁰⁵, изразито висок укупни фертилитет из периода 1950.-1955., када је износио 6,91 деце по 1 жени, временом је падао и спустио се на испод 3 (2,99) тек у периоду 2000.-2005., да би у периоду 2005.-2010. износио 2,77. Ово је свакако значајан пад, посебно у односу на највећи укупни фертилитет од 7,06 забележен у периоду 1965.-1970. у односу на цео регион БИСА. Сегментарно посматрано тада је просек у Северној Африци био 7,22, а на Блиском истоку 6,91, док је својеврстан рекорд на појединачном нивоу забележен у Јемену у периоду 1980.-1985. када је укупни фертилитет био 9,23. Ипак, два свакако најспецифичнија периода са највећим разликама у погледу фертилитета у земљама БИСА региона су 1975.-1980. и 2005.-2010., када посебно у случају Ирана имамо пад од 69,9% са 6,28 деце по жени у периоду 1975.-1980, на 1,89 у периоду 2005.-2010. Нарочита разлика је остварена и у случају Либије, уз пад од 66,3%, и УАЕ уз пад од 65,2%.

Значајан елемент развоја свакако је и ниво смртности популације од рођења до навршених пет година живота, који нам говори о нивоу развијености здравства и материјалног стандарда популације. Из базе података УН-овог Популационог одељења¹⁰⁶ можемо видети да је БИСА регион у периоду 1950.-2010. доживео значајан напредак јер је просечан морталитет популације испод пет година старости у том периоду умањен готово 11 пута, са 280,75 умрле одојчади и деце до пет година живота, из периода 1950.-1955., на 25,07 у периоду 2005.-2010. Ипак тренутни просек је и даље три пута већи од просека у развијеним земљама (8), али опет је мањи од половине оног у мање развијеним регионима света (65), као и у свету у целини (59). У случају појединих земаља БИСА региона овај просек је међутим бољи од оног у развијеним земљама, као што је случај Израела са морталитетом популације испод пет година старости који износи 5, или је пак изједначен, као што је случај Уједињених Арапских Емирата са 8. Богате земље Блиског истока као што су Катар (9), Бахреин (11), Кувајт (12), Оман (12) и Саудијска Арабија (15) су такође близу просека западних земаља, док су од земаља Северне Африке једино Либија са 19, и Тунис са 20 у релативно повољној

¹⁰⁵ <http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/fertility.htm> приступљено 10.5.2012. године

¹⁰⁶ <http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/mortality.htm> приступљено 10.5.2012. године

ситуацији. Током целог посматраног периода земља рекордер по високој смртности популације до пет година је Јемен где је у периоду 1950.-1955. морталитет од 500 уједно и највећи икада забележен у региону, а 2005.-2010. је иако смањен и даље изузетно висок, са 83 умрле одојчади и деце до пет година живота. Највећи успех у смањењу стопе морталитета популације до пет година живота остварен је у Саудијској Арабији где је са високих 300‰ у периоду 1950.-1955., пао на 15‰ у периоду 2005.-2010., а што је умањење од 20 пута.

Према закључцима вашингтонског Бироа за популацију (*Population Reference Bureau*) у погледу популационих промена битно је истаћи да су укупном „паду морталитета који се догодио у последњих 50 година у земљама у развоју углавном допринели одојчад и мала деца. У БИСА, смртност одојчади¹⁰⁷ (одојчад која умире пре њиховог првог рођендана) пала је са близу 200 смртних случајева на 1.000 живорођених у раним 1950-им на мање од 50 смртних случајева на 1.000 живорођених на прелазу у 21. век” (PRB, 2000:1-2). Међутим, последица је та да је уз „значајан пад смртности деце и релативно спор пад фертилитета дошло прво до повећања популације деце 1980., а затим до изненадног успоравања рађања, како је фертилитет опао 1990-их. Деца рођена 1980-их и раних 1990-их – сада у узрасту од 15. до 24. године – јављају се као "испупчење младих" јер су праћени мањим кохортама рађања“ (PRB, 2007:15).

Слични закључак износи и Роудијева по којој је „комбинација значајног смањења смртности деце у другој половини XX века, и релативно успорен почетак пада фертилитета, довела прво до повећања удела деце млађе од 15 година, а затим до повећања удела младих људи узраста 15 до 24, будући да је удео деце пао након што је фертилитет почео да опада бржим темпом. Повећање удела узраста 15 до 24 године старости у укупној популацији, у комбинацији са брзим растом у укупној популацији, довело је до брзог раста броја младих људи узраста од 15 до 24 године, уз повећање¹⁰⁸

¹⁰⁷ Из УН-ове базе података (<http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/mortality.htm>) можемо видети да је у периоду 1950-2010. дошло до значајног смањења смртности одојчади која је у периоду 1950-1955. износила чак 188,65, да би у периоду 2005-2010. значајно пала на свега 20,77., што је знатно испод просека за свет (42) и неразвије земље (46), али опет знатно изнад просека у развијеним земљама (6). При томе је највећи пад забележен у случају Јемена где је стопа смртности одојчади у периоду 1950-1955. износила 350, а у периоду 2005-2010. је пала на 61, док су се у истом периоду Катар (8) и УАЕ (7) приближили просеку у развијеним земљама, који је у специфичном случају Израела током целог посматраног периода чак испод просека развијених држава.

¹⁰⁸ Истовремено ова ауторка указује и да је „увећање младих израженије у земљама у којима се почетак пада фертилитета догодио касније, а пад је био значајнији. То је најочљивије у Ирану, где је фертилитет значајно опао током 1990-их, са 5,6 рађања по жени у 1985. на 2,0 рађања по жени у 2000. Као резултат, удео становништва узраста од 15 до 24 године је достигао врхунац од 25 одсто у 2005.“ (Roudi, 2011:4). Специфична ситуација је по Роудијевој „у Ираку, Палестинској територији и Јемену, где је фертилитет и даље релативно висок, половина становништва је испод 20 година. Јеменске жене рађају више од 5 деце

са 44,6 милиона у 1980. на 88,1 милион у 2010. – или дуплирање за 30 година“ (Roudi, 2011:4).

И француски економиста Пјер Донте (Pierre Dhonte) и сарадници у студији Међународног монетарног фонда: „Демографска транзиција на Блиском истоку: импликације по раст, запошљавање и становање“ (2000), истичу велики значај који има демографска транзиција као „процес преласка из преиндустријских услова високог фертилитета и високог морталитета у постиндустријске услове ниског фертилитета и ниског морталитета. Они указују да оно што је важно за економски раст није стопа раста популације *per se*, већ мењање старосне структуре¹⁰⁹ популације, док земље пролазе кроз демографску транзицију“ (Dhonte et al, 2000:7).

8.2. Миграције арапске популације у другој половини XX и почетком XXI века

Попут природних, и миграторна кретања дуго времена су утицала на изглед БИСА региона, будући да су земље које га чине истовремено земље порекла, транзита и коначног одредишта. Миграције¹¹⁰ се у региону Блиског истока и Северне Африке практично константно одвијају, и то у великој мери због тога што се исти налази на специфичном раскршћу путева три континента. У регион тако долазе многи мигранти из субсахарске Африке и источне Азије, од којих су неки само на пропутовању у

у просеку, највише у региону, а до 2040, према пројекцијама једна од четири особе у Јемени би требала да буде узраста од 15 до 24. За већину земаља у региону, фертилитет је био покретачка снага раста и старосног састава становништва“ (Roudi, 2011:4).

¹⁰⁹ Ови аутори објашњавају да „када је велики део становништва млад и не ради, привреда носи демографски терет који снижава инпут радне снаге по становнику, смањује стопу штедње, и смањује раст стопе БДП-а по глави становника. То је био случај у Азији и Латинској Америци 1950-их и 1960-их. Насупрот томе, земље добијају демографски поклон када је, након спорог пада фертилитета, већи део становништва радно способан, подижући радну снагу по глави становника, акумулацију капитала и раст БДП-а по глави становника – као што је то био случај у Азији током чудотворних 1970-их и 1980-их година, посебно у Источној Азији“ (Dhonte et al, 2000:7). Аутори ове студије напомињу и да се преокрет процеса може догодити када дође до повећања удела старијег, нерадног становништва у укупном броју становника, али ипак генерално посматрано „да ли земља носи демографски терет или прима демографски поклон, зависи од промене удела радно способног становништва у укупном становништву“ (Dhonte et al, 2000:7).

¹¹⁰ У студији „Доба миграција“ (2009), Стивен Каслс (Steven Castles) и Марк Милер (Mark J. Miller) као шест главних типова актуелних миграција у БИСА региону наводе: 1) традиционалне облике мобилности; 2) миграције ради насељавања у БИСА региону; 3) емиграцију из МЕНА региона у друге делове света; 4) миграције радне снаге унутар региона; 5) токове избеглица унутар региона; и 6) транзитну миграцију (Castles, Miller, 2009:148-170).

покушају да се преко Медитерана докопају Западне Европе, док други виде спас управо у богатим земљама Магреба, Машрика и Персијског залива.

Дакле, поред тога што су успутне станице, многе земље региона су и полазне, као и долазне станице. Ово је свакако последица разноликости¹¹¹ земаља која га чине, где су неке изразито сиромашне и имају огромну незапослену младу популацију, а друге имају богатство засновано на нафтним и гасним ресурсима и потребу за страном радном снагом, представљајући тако важну крајњу дестинацију за милионе миграната, и то не само из региона. Ипак, и у богатим земљама нису сви богати, јер богатство најчешће није равномерно распоређено, па је с једне стране често у рукама мањине, обично владајуће, а с друге стране мало од тог богатства виде становници неких забачених делова земље. Стога се дешава да су и неке богатије земље БИСА региона поред дестинације у унутар-регионалним кретањима, уједно и извозници радне снаге.

Истовремено, интензитет миграторних кретања није увек исти, па то није случај ни са кретањима у анализираном периоду друге половине XX века, при чему су се као чиниоци који утичу на динамику миграција издвојили они демографски, социјални, економски и политички, као и сукоби и климатске промене. Дакле, повећана бројност популације, нестабилност и учестали конфликти, лоши услови живота, и огромна незапосленост, посебно младих, узроци су сталних и све масовнијих миграција из БИСА региона, кроз њега, и у БИСА регион.

¹¹¹ Како су за стицање пуног утиска о стању у региону, и за разумевање тока миграција неопходни и одређени економски показатељи, у ту сврху су наведени подаци евидентирани у Светском регистру података (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ym.html>) америчке Централне обавештајне агенције (*The World Factbook, CIA*). На основу података из ове базе о БДП по глави становника за 2011. годину, од свих земаља региона пет најбоље ранжираних према висини *GDP per capita* у америчким доларима су: Катар (102.700 \$), УАЕ (48.500 \$), Кувајт (40.700 \$), Бахреин (27.300 \$), Оман (26.200 \$) и Саудијска Арабија (24.000 \$).

Будући да је приказани БДП по глави становника нераскидиво везан за расположивост нафтних извора, а који са бројношћу популације представљају две најзначајније регионалне одлике, ваљало би указати и на поделу земаља БИСА коју је на основу тих одлика начинио британски економиста Ентони О'саливен (Anthony O'Sullivan) са сарадницима у студији Светске банке: „*Прилике и изазови у БИСА региону*“ (2007.). По њему, дакле, због разноликости региона он може бити подељен на више начина, а „две најзначајније одређујуће одлике БИСА земаља су доступност извора нафте и величина њихових изворних популација. На основу ова два фактора, БИСА земље се могу сврстати у три основне групе: ресурсима богате земље са обиљем радне снаге које су произвођачи и извозници нафте и гаса, и имају велико домаће становништво, која је скоро и целокупно њихово становништво. Ова група земаља обухвата Алжир, Ирак, Сирију, и Јемен. Ресурсима богате земље увознице радне снаге су произвођачи и извозници нафте и гаса, и имају велики удео страних резидената или исељеника, који представљају значајан проценат укупне популације, чак и већину у неким случајевима. Ова група земаља обухвата чланице Савета за сарадњу Залива (Бахреин, Кувајт, Оман, Катар, Саудијску Арабију и Уједињене Арапске Емирате) и Либију. Ресурсима оскудне земље су мали произвођачи, односно увозници нафте и гаса. Ове земље су Цибути, Египат, Јордан, Либан, Мауританија, Мароко, Тунис, и Палестинска територија“ (O'Sullivan et al, 2011:2).

У УН-овим „*Изгледима светске популације: ревизија 2012.*“ јасно се може видети да су миграторна кретања у периоду 1950.-2010. у зависности од темпа развоја мењала ток, при чему се повећавао или смањивао миграциони салдо¹¹² појединих земаља БИСА региона. Тако из региона Северне Африке од 1950.-2010., уз изузетак Либије до периода 1995.-2000., континуирано постоји одлив становништва, при чему овај регион од 1970. године сваке деценије напусти више од 2 милиона људи. Када је у питању простор Блиског истока ту се у анализираном периоду бележи стални прилив становника, при чему се одлив од само 63.000 бележи у периоду 1980.-1985, док на нивоу појединих држава имамо већи одлив у периоду 2000.-2010. у случају Ирака, Ирана, Јемена и Палестине. У овом региону највећи прилив становништва је забележен у периодима економског успона земаља Савета за сарадњу земаља Залива, дакле, 1975-1980. (1.401.000), потом у периоду 1990.-1995. (1.085.000) и периоду 2005.-2010. (1.465.000). На нивоу појединачних држава свакако постоје разлике у односу на целокупни просек, па тако можемо приметити да од периода 1960-1965. постоји константан прилив људи у УАЕ, достигавши број од 3.812.000 у периоду 2005.-2010. Занимљиво је да у случају Сирије имамо константни одлив становништва у целокупном посматраном периоду, а да је највећи био у периоду 2000.-2005. са -380.000, док је у периоду 2005.-2010., дакле пре конфликта, тај број по први пут у плусу, и то са врло значајних 1.141.000 нових становника.

Надовезујући се на податке УН о нето миграцији у „*Изгледима светске популације*“, корисне информације такође пружа и увид у промене стопе нето миграције у периоду 1950.-2010. Тако се увидом у разлику имиграната и емиграната на 1000 становника потврђује претходно наведено, односно да је ова стопа континуирано позитивна у случају земаља Блиског истока где достиже максимум од 27% у периоду 2005.-2010., а негативна када је реч о земљама Северне Африке, и то са највећом негативном вредношћу од -2,4% забележеном у периоду 1970-1975. На нивоу МЕНА региона занимљиво је да се одлив (-0,44%) бележи само у периоду 1990.-1995., док се највећи прилив забележен се стопом 6,55% региструје у периоду 1960.-1965.

Како у раду „*Популациони нивои, трендови и политике у арапском региону: изазови и могућности*“, истиче амерички демограф Бери Миркин (Barry Mirkin, 2010), „у 2010. се очекује да ће укупан број међународних миграната у свету достићи 214 милиона, што представља 3 одсто светске популације. Предвиђа се да ће арапске земље

¹¹² <http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/migration.htm> приступљено 11.5.2012. године

бити домаћин око 26 милиона миграната или 12 одсто миграната у свету. Тако је 2010, арапски регион домаћин једног од сваких десет међународних миграната у свету и скоро једном од три миграната у мање развијеним регионима. У арапском региону, међународни мигранти представљају 7,2 одсто укупног становништва“ (Mirkin, 2010:17).

По овом аутору „доминантно обележје миграционих токова у арапском региону је велики и растући обим миграције радне снаге¹¹³, посебно ка чланицама Савета за сарадњу земаља Залива, тј. Бахреину, Кувајту, Оману, Катару, Саудијској Арабији и Уједињеним Арапским Емиратима. Од 20 земаља и области у свету са највећим уделом међународних миграната у 2010, девет се налазе у арапском региону. Ове земље или области су Катар (87%), Уједињени Арапски Емирати (70%), Кувајт (69%), Јордан (46%), Окупирана Палестинска територија (44%), Бахреин (39%), Оман и Саудијска Арабија (28% свака) и Либан (18%)“ (Mirkin, 2010:17).

Нето миграције свакако значајно утичу на раст популације земље пријема, па Миркин указује да „током 2000-2005, нето миграција чини више од четвртине укупног раста становништва у земљама Савета за сарадњу земаља Залива у целини. Осим тога, у Кувајту, Катару и Уједињеним Арапским Емиратима, пораст популације је био већи услед нето миграција него од природног прираштаја. Због високог природног прираштаја у комбинацији са високим нето миграцијама¹¹⁴, поједине земље Савета за сарадњу земаља Залива искусиле су неке од најбржих стопа раста становништва у свету“ (Mirkin, 2010:18).

¹¹³ Као значајну промену у миграторним кретањима ка земљама Савета за сарадњу земаља Залива, Миркин наводи „смањење броја миграната из арапског региона, и све већи број радника из Азије. Док је у прошлости, две трећине миграната било из арапских земаља, сада је то само једна трећина. Друго значајно обележје миграције радне снаге на Савета за сарадњу земаља Залива је удео женске миграције. У 2005. половина свих миграната у свету су биле жене, а међу државама чланицама Савета за сарадњу земаља Залива, жене чине мање од једне трећине (29%) укупног броја миграната” (Mirkin, 2010:17-18). Уједно, између 1990. и 2010. је дошло до највећег увећања у броју имиграната, па се тако „у четири земље арапског региона, број миграната увећао за милион или више; Саудијска Арабија је имала највеће увећање од 2,5 милиона, затим Уједињени Арапски Емирати са 2,0 милиона, Јордан са 1,8 милиона и Сирија са 1.5 милиона“ (Mirkin, 2010:18).

¹¹⁴ Значајан удео у укупном броју међународних миграната који бораве у арапском региону чине и избеглице. „Према проценама у 2010. укупан број избеглица на глобалном нивоу достићиће 16,3 милиона људи. Сматра се да је Арапски регион домаћин 9,1 милиона избеглица, односно 56 одсто од броја избеглица у свету. Главне дестинације у арапском региону за избеглице су Јордан, Палестина и Сирија. UNRWA наводи да постоји 4,5 милиона палестинских избеглица у арапском региону“ (Mirkin, 2010:18). По америчком Бироу за популацију „Иран је имао највећи број избеглица у последњих неколико година: скоро 1 милион у 2005, углавном из Авганистана. Становници бивше Палестине и њихови потомци су међу најстаријим и највећим избегличким групама. Стогине хиљада Палестинаца постали су избеглице као резултат арапско-израелских сукоба током последњих пола века. Многи су се населили у избегличким камповима који данас још увек постоје“ (PRB, 2007:13).

Поред тога што је крајња дестинација, арапски регион је и значајан извор бројних миграната, па је „после пада у 1990, емиграција из арапског региона порасла током наредне деценије. Подаци о популацији рођеној у иностранству у земљама Организације за економску сарадњу и развој (*Organisation for Economic Co-operation and Development - OECD*) показују да 2000. године има око 4,5 милиона миграната¹¹⁵ у државама чланицама Организације за економску сарадњу и развој чије место рођења је била земља у арапском региону“ (Mirkin, 2010:18), а три земље са највише емиграната су Египат, Ирак и Јемен.

Посебан проблем представља и нерегуларна транзитна миграција која се одвија традиционалним маршрутама преко земаља Северне Африке. Наиме, кријумчарење људи се често завршава фатално по оне који покушавају да се домогну западних земаља јер многи, обично пренатрпани рибарски бродови у Средоземном мору, и не успеју да стигну до европских обала. Истовремено, они који се докопају Европе често су изнемогли од глади и жеђи, опљачкани, и без икаквих идентификационих докумената, а ако их пресретну безбедносне снаге европских земаља због недозвољеног уласка најчешће након одређеног периода у центрима за азиланте и опоравка бивају депортовани.

Такође, будући да су услови живота у земљама Северне Африке бољи од оних у њеним централним деловима, многи од миграната одлучују да или продуже боравак док чекају „шему“ за прелазак у Европу или да се трајно настане. Суочене са овим проблемом прилива миграната многе земље се одлучују да проактивно делују мерама тзв. интеграције миграната које имају широк распон могућности, од запошљавања оних са дефицитарним занимањима, до пружања могућности додатног школовања и насељавања.

С друге стране постоје и рестриктивне мере¹¹⁶ за смањивање миграторног притиска, па тако „у већини арапских земаља са рестриктивним политикама пријема, број миграната или чини нешто више од 15 одсто становништва, или су земље

¹¹⁵ Наводи се да је „највећи број ових миграната рођен у Мароку (1,4 милиона) и Алжиру (1,3 милиона). Процене указују да неких 3.2 милиона Мароканаца, 1,1 милион Алжираца и 934.000 Тунижана живи у иностранству“ (Fargues, 2006). При томе, најчешћа дестинација за емигранте из Африке су бивше колонијалне силе Француска и Шпанија, а честа дестинација је и Италија.

¹¹⁶ Миркин у својој анализи указује да је „почев од касних 1980-их, све чешће присуство радника миграната у радној снази подстакло владе да развију програме "национализације" радне снаге односно замене радника миграната грађанима и на тај начин обезбеђивања више могућности за запошљавање за грађане и смањивања зависности од радника миграната“ (Mirkin, 2010:26). Ови програми натурализације, који су неко време били на снази, нису међутим успели да смање удео страних радника, а у случају неких земаља захваљујући привременим радним програмима је дошло и до повећања.

доживеле значајан раст, као у Мароку или Јемену, где је број миграната порастао за више од 25 одсто од 1995.“ (Mirkin, 2010:26). Миркин указује да и „државе чланице Заливског савета за сарадњу дуго имају политике за ограничавање дотока миграната како би се смањила зависност од страних радника, док покушавају да подстакну запошљавање својих грађана. Године 2003, на пример, Влада Саудијске Арабије је поставила за циљ смањење броја радника миграната и њихових породица до највише 20 одсто становништва до 2013. Према попису из 2004, постоји 6,2 милиона странаца у Саудијској Арабији, што представља око 27 одсто укупне популације. Јордан и Либан, две земље са значајним бројем ниско-квалификованих азијских миграната, такође су усмерене на смањење прилива миграната. У Египту, Мароку и Јемену, постоји заинтересованост да се смањи транзитна миграција и да се усредсреди на политике које се баве тешким положајем избеглица и азиланата“ (Mirkin, 2010:26).

Како се у највећем броју, људи у БИСА региону одлучују да остваре циљ бољег живота, што мање се удаљавајући од земље порекла, не чуди да су прво на удару најбогатије земље региона, осим ако није у питању одлазак из неке од земаља због политичких притисака или конфликта, када многи желе да оду што даље. Тако се и у анализи вашингтонског Бироа за популацију истиче да „послови које обављају странци у региону нису угрожени само економским успонима и падовима, већ и политичком нестабилношћу и сукобима.“ (PRB, 2007:12). Уједно се као пример наводи да су „милиони страних радника били расељени током кризе у Персијском заливу убрзане ирачком инвазијом на Кувајт. Стотине хиљада Палестинаца и других не-Кувајћана је било протерано из Кувајта. Близу милион јеменских радника је било протерано из Саудијске Арабије“ (PRB, 2007:12), при чему се овај прогон видео „као прилика да их послодавци замене домаћим радницима, али после више од 15 година зависност од странаца се наставља. У Саудијској Арабија, странци чине једну половине радне снаге из 2002. Учешће странаца у радној снази је много веће у мањим земљама Залива: 58 одсто у Бахреину, а 81 одсто у Кувајту 2004.“ (PRB, 2007:12).

Миграције у сва три наведена облика без сумње утичу у великој мери на демографску слику региона, посебно на старосно-полну структуру популације. Једна од значајнијих промена је и та да „прилив страних мушкараца због рада у нафтом богатим земљама Персијског залива значи да постоји неуобичајено висок проценат радно способних мушкараца у популацији“ (PRB, 2007:14). Ово може представљати проблем уколико се политика пријема не би пажљиво и уравнотежено спроводила јер

последњих година „генерално, постоје скоро три мушкарца наспрам једне жене у доби од 20 до 64 године“ (PRB, 2007:14).

Један од важнијих миграционих токова из арапских земаља, посебно актуелан у периоду деколонизације, био је онај ка европским земљама, када се бивши колонисти у великом броју напуштали прстор Северне Африке и Блиског истока, а за собом повукли и значајан број локалне популације која је веће изгледе за налажење адекватног запослења и бољи стандард видела у доминионима некадашњих колонијалних империја.

Клаус Цимерман (Klaus F. Zimmermann) бавећи се проблематиком миграторних кретања ка Европи, њихов историјски ток дели на четири оквирна временска периода, указује да при „анализи европских миграторних токова након Другог светског рата треба правити разлику између четири фазе: период ратног прилагођавања и деколонизација, радне миграције, ограничене миграције и коначно, распад социјализма и након тога“ (Zimmermann, 1995:46).

Цимерман даље појашњава да „период ратног прилагођавања и деколонизације покрива период од 1945. године до раних 1960-их“ (Zimmermann, 1995:46), даље наводећи да је између осталог „да је број људи расељених због рата био процењен на 20 милиона“, као и да су „Велика Британија, Француска, Белгија и Холандија биле погођене повратном миграцијом европских колониста и прилива радника из бивших прекоморских територија. На пример више од милион бивших француских резидената Алжира преселило се у Француску од 1954.-1962. године, током и након Алжирског рата за независност“ (Zimmermann, 1995:46).

Према наводима Цимермана два су кључна периода везана за миграције радне снаге, како из других делова света ка Европи, укључујући и арапске земље¹¹⁷, посебно оне на северном ободу Африке, тако и унутар европских земаља. „Период од 1955.-1973. године показује знатну миграцију радне снаге. Већ 1950-их, у неким земљама, недостатак радне снаге индуковао је отвореност – а понекад чак и активну политику запошљавања – за радну имиграцију¹¹⁸“ (Zimmermann, 1995:46). Следећи значајан

¹¹⁷ Филипе Фарже истиче да „за разлику од арапског истока, где је масовна миграција била укореењена у рату и конфликтима, постојала је асиметрична економска интеграција којом је управљао колонијални поредак, који је пре свега доводио емиграцију са арапског запада. Радне миграције из Магреба у Француску, а потом у друге западноевропске земље, почеле су у међуратним годинама и добијале су замаха након Другог светског рата, као одговор на потребе послератне Европе за радном снагом великих размера“ (Fargues, 2013:11).

¹¹⁸ Цимерман указује да је „на пример, Немачка установила систем гостујућих радника путем серије уговора о запошљавању са Италијом, Шпанијом, Грчком, Турском, Мароком, Португалијом, Тунисом и

период је „период ограничене миграције од 1974. до 1988. започео је широм Западне Европе крајем 1973. године, када је запошљавање радника било нагло заустављено због суочавања са растућим социјалним тензијама и страхом од рецесије након првог шока због цена нафте“ (Zimmermann, 1995:46).

Цимерман такође запажа да је „упркос застоју у запошљавању стране радне снаге, било веома тешко индуковати повратну миграцију. Напротив, чланови породице су наставили да имигрирају, а страно становништво се повећало због веће стопе фертилитета и пријема избеглица и тражилаца азила. Тако је након пада имиграције из 1974-1975. године, посебно у Француској и Немачкој, имиграција почела да расте још 1976. године. Породична миграција и политичка имиграција доминирали су у периоду ограничене миграције“ (Zimmermann, 1995:46). У истом периоду, како наводи Цимерман, долази и до значајног пораста илегалних миграција, међутим ова појава и њене безбедносне импликације ће нарочито до изражаја доћи каснијих година.

Филипе Фарже (Philippe Fargues) анализирајући миграторна кретања у арапским земљама указује да је „непрекидни сукоб између Палестине и Израела изазвао је највећа миграторна кретања међу арапском популацијом, и директно и индиректно“ (Fargues, 2013:9), покренувши ланчану реакцију наредних померања популације. Најпре, „директно, ратови из 1948. и 1967. године проузроковали су два палестинска егзодуса, а потође политичке и економске неприлике око Западне обале и Газе резултирале су сталним протоком емиграције са палестинске окупиране територије; индиректно, тај сукоб пружао је стратешки ресурс арапским војним режимима који су потврдили своју солидарност са Палестинцима и ратоборност према Израелу, чија је ауторитарна владавина постала снажан покретач емиграције њихових сопствених грађана“ (Fargues, 2013:9).

Такође, „рат из октобра 1973. је још један кључни догађај који објашњава арапску миграцију. Битка која се одвијала на Суецком каналу и на Голанској висоравни произвела је, далеко од бојног поља, значајан утицај на економију арапских нафтних земаља и друштва читавог Блиског истока. Ни неизвесни исход рата, нити први мировни споразум који је икада био потписан између Израела и арапске државе

Југославијом. Слично томе, Италијани са југа преселили су се у Швајцарску, а Португалци и Шпанци у Француску. Све у свему, нето имиграција ка северу из медитеранских земаља износила је око 5 милиона. Француска је такође примила највећи део афричких миграција, док су транскеанске миграције из Западне Индије, Индије и Пакистана ишле ка Великој Британији. Холандија је примила имигранте из Индонезије, Латинске Америке, Турске и Марока. Посебно у случајевима Француске и Немачке, таласи имиграције поклопили су се са пословним циклусом. У великој мери, имигранти су допринели економском расту Европе након Другог светског рата“ (Zimmermann, 1995:46).

(споразум из Кемп Дејвида из 1979. године) није нарушио економски и друштвени поредак региона. Напротив, то је био проналазак новог оружја за ратовање – то јест нафте“ (Fargues, 2013:9-10). која ће се по Фаржеу показати као много ефикасније средство за остварење циљева од свих других оруђа коришћених у сукобу.

„Неколико дана након прекида рата, нафта је ушла у битку: Саудијска Арабија наметнула је ембарго на извоз у Сједињене Државе, чиме је учетворостручила њена цена. Богатство земаља произвођача нафте је порасло и, последично и њихова потражња за увозом радне снаге. Уз то, убрзо након рата, председник Египта Садат је прокрчио пут за своју политику отворених врата, *infitâh*, која је откључала границе Египта не само за стране инвестиције већ и за излазак милиона египатских радника. Нација са неколико хиљада година старом седентарном традицијом изненада се претворила у најдинамичнијег извозника радне снаге. Даље, египатска миграција је поспешена још једним сукобом - ратом између Ирана и Ирака 1979-1988 - током којег је процењених три четвртине милиона Египћана напустило долину Нила ка Еуфрату и долини Тигра како би заменили ирачке пољопривреднике укључене у војску. Потом је рат у Заливу 1990-91. године отворио нову страницу у историји арапских миграција. То је био први велики војни сукоб на великом раскршћу међународне миграције радне снаге и изазвао осеку без преседана у историји легалних миграција. Три милиона радника миграната, сви са регуларним документима, депортовани су, а већином су били арапски грађани који су одједном постали "неверни" због своје националности. Нарочито су циљане три заједнице: египатски сељаци у Ираку, неквалификовани јеменски грађевински радници у Саудијској Арабији и радници из Палестине у Кувајту. Штавише, рат је био прилика за заливске државе да афирмишу националне политике индигенизације у радној снази“ (Fargues, 2013:10).

Фарже запажа да су богате арапске земље у све бројнијој арапској радној снази све више виделе потенцијалну опасност по сопствени поредак па пошто „политике нису успеле учинити њихове економије независне од увоза радне снаге, али су на крају постепено замениле арапске исељенике са Азијатима, које су послодавци посматрали као флексибилнију радну снагу, а од стране држава као становништва мање подложне од Арапа - које деле заједничке језик и културу са локалним друштвом - да формирају радничку класу с одговарајућим социјалним и политичким захтевима“ (Fargues, 2013:10-11).

Истовремено још један рат на почетку двадесетпрвог века узроковаће нови талас померања становништва. „Поновни рат, овог пута покренут од стране Сједињених Држава, Велика Британија и неколико других западних држава 2003. године, покренуо је највећи талас арапских избеглица од 1948. године, када је сектаријанско насиље избило убрзо након америчке и европске инвазије на Ирак. Два милиона ирачких избеглица пронашли су склониште у оближњим арапским земљама у периоду од октобра 2005. до краја 2007. године. Јордан, Сирија и Либан, који су већ били главне земље домаћини палестинских избеглица, постали су највећи примаоци ирачких избеглица“ (Fargues, 2013:11).

У освит арапског пролећа више земаља ће, имајући у виду наведене више или мање видљиве токове људи, тако имати и додатни изазов збрињавања избеглица,

евидентирања страних радника и уједно дефинисања даљих политика интеграције или протеривања страних држављана.

Закључак друге области

Разматрањем социолошких детерминанти које су у деценијском континуитету обликовале друштвене односе арапских земаља настојало се указати да управо из диверзификованости арапских друштава, односно потенцираних различитости и последичне подељености, и произилази нестабилност и социјална тензија која их одликује.

Континуитет одржавања дистанце између урбане и руралне популације, уз територијалну фрагментацију, и потенциране унутаррелигијске поделе, принцип је којим су се руководиле и колонијалне управе, али и пракса коју су наставиле да примењују власти независних арапских држава. Додатно, подтицањем узајамне заокупљености суштински ирелевантним питањима трпео је општи развој, док је такво стање одговарало изузетно уском кругу људи који је узурпирајући власт преузео и располагање природним богатством. Концентрација моћи у рукама мањине утицала је на оштро раслојавање, а безперспективност и репресивне методе одмазде на сваки уздигнут глас против неправде, све бројнијој младој арапској популацији оставили су сужене могућности емиграције или побуне.

Разматрањем специфичних друштвених међуодноса који су генерисали заостајање у главним модернизацијским токовима, покушали су се објаснити основни унутрашњи чиниоци који одређују динамику кретања арапских друштава, да би уз каснију експланацију социо-културалних, социо-економских и социо-политичких чинилаца и карактеристичног демократског дефицита аутократских режима, били појашњени основни елементи конфликта владајућих елита и егзистенцијално угроженог становништва који су генерисали арапско пролеће.

III СОЦИО-КУЛТУРАЛНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ АРАПСКОГ ПРОЛЕЋА

Нераскидиву везу нације и религије као најснажнију социо-културну детерминанту која обликује арапски идентитет, ниједан историјски догађај, ма колико преломан по свом карактеру, као ни секуларни режими нису имали ни довољно капацитета, нити снагу да редефинишу ван постојећих утемељених оквира. Углавном се свака промена сводила на превагу једне или друге опције у ограниченом временском периоду, тј. веће истицање религије, махом у моментима уздизања исламизма, или притиска на религијске покрете и организације у „златно доба“ владавине секуларних режима.

Мађутим, специфичност утицаја Арапског пролећа је један потпуно нови механизам масовног преобликовања доминантног идентитета при чему су ка истом циљу, а то је било свргавање режима, ишла два паралелна обједињујућа наратива, један који је масе везао за враћање истинској вери, и други који је макар декларативно будући модел развоја везао за либералнији приступ власти и реорганизацији по узору на западноевропски тип демократије. Различити исходи побуне и хетерогеност арапске заједнице утицали су наравно на различите домете ове две крајности у сукобима захваћеним арапским земљама. Иако је у том смислу и утицај Арапског пролећа на преобликовање доминантног арапског идентитета релативно ограничен, сменом режима који су пропагирани секуларни концепт владавине, и то у махом религијски обојеном окружењу, ипак је отворена могућност да исламизам поново, и то у свом најрадикалнијем облику, у делу арапске популације постане примарни фактор заједничке припадности.

У разматрању стања у арапским друштвима стога је од кључне важности дефинисати чиниоце трансформације арапског идентитета, однос политичког ислама и државног суверенитета, те анализирати и постојаност арапског национализма, која се креће од антиколонијалног карактера пан-арабизма па све до унутар-арапске кохезије и његове специфичне корелације са исламом.

У овој, трећој области рада додатно се анализира и друштвено-историјски контекст револуција где је пажња усмерена на историјски терет колонијализма који је разједино арапски свет, каи и његову веза са постколонијализмом и неоколијализмом

који су уместо ослобађања и заједништва арапске нације, донели нове регионалне напетости, и конфликте, као и поновну дезинтеграцију арапског света.

9. Различита схватања арапског идентитета

Како је већ напоменуто, полазна тачка овог сегмента рада је расправа о томе колико се заправо национални идентитет као социо-културална категорија одређене друштвене заједнице може променити под утицајем догађаја који политички и економски мењају постојећи поредак. За контекст анализе узет је широки талас политичког превирања и последично урушавање државних система у арапским државама крајем прве декаде XXI века, односно утицај ових догађаја на дисконтинуитет у перцепцији идентитета како међу самом арапском популацијом, тако и из перспективе Запада.

У том смислу поред општег циља дефинисања арапског идентитета у савременом свету, као и пружања одговора на питања по чему се арапски идентитет разликује од других националних и наднационалних идентитета, и који су најважнији елементи његовог историјског развоја, ужи циљ је разматрање везе преломних догађаја и спремности арапских друштава на промене, с посебним акцентом на питање у којој мери је Арапско пролеће утицало на унутрашњу динамику арапских друштава.

Предуслов отварања предметних разматрања је анализа друштвено-историјског тока којим је арапски идентитет мењао форме и прилагођавао се системским ограничењима и кретањима на регионалном и глобалном плану, тражећи своје место у локалним, регионалним и пан-арапским оквирима.

9.1. Арапски религијски и политички идентитет

Највећи утицај на развој арапског религијског и политичког идентитета имали су, шире посматрано, доминантни друштвено религијски покрети и држава, односно друштвено политички покрети, политичке партије и наднационалне арапске организације. У различитим историјским тренуцима, сваки од ових појединчано набројаних чинилаца у садејству са много ширим групама, истих или сличних циљева,

као и различitim методама пропаганде, у већој или мањој мери, имао је успеха у наметању и ширењу својих идеја, идеала, и жељених праваца развоја и изградње арапске нације.

Такође, арапски религијски и политички идентитет били су одређени историјским тренутком и изазовима модернизације, а различите околности су каткад утицале и на својеврсну кризу идентитета, те омогућавале већу присутност једног или другог концепта припадности, њихово мешање, па и надоградњу основа на којима су ширили арапским светом.

Тако Пол Ејд (Paul Eid) сматра да је на кризу арапског идентитета утицао наметнути модел западни културе, норми и вредности, при чему је „кретање ка модернизацији, које су иницирале нове владајуће елите у циљу промовисања технолошког и економског напретка Запада, било повезано са наметањем другачијих норми понашања и вредности” (Eid, 2007:13), док је сам „процес "културалне колонизације" био (је) најочигледнији у малом кругу елита, који се често слепо упуштао у мимикрију западних модела одевања и понашања, које су многи сматрали супротним традиционалним арапско-исламским вредностима и праксе“ (Eid, 2007:13-14). Стога, како указује Еид, не чуди што је „ова ситуација заострила јаз између владара и поданика, погоршавајући изражене класне разлике везане за неједнаку дистрибуцију економског богатства, и потхрањујући друштвено незадовољство општом корупцијом која је преовладала у државним институцијама“ (Eid, 2007:13-14).

Ејд сматра да је из наведених разлога „једина идеологија која је скоро успела да постигне друштвени консензус као оквир за дефинисање колективног постколонијалног арапског идентитета био панарабизам египатског генерала Абдела Насера. Секуларна и социјалистичка, ова идеологија је имала за циљ очување арапске културе и идентитета од западних утицаја“ (Eid, 2007:14). Међутим панарабизам ће врло брзо након шестодневног арапско-израелског рат, нестати и као политички програм и као наднационални идеал. Наиме, „арапски војни пораз од израелске руке 1967. године, арапске масе и интелектуалци доживели као понижење које је у великој мери дискредитовало владајуће елите тог времена, укључујући и самог Насера“ (Eid, 2007:14), који је био најистакнутији промотер и практично носилац идеје панарабизма.

Консеквентно, тиме што су и либерализам западног типа и пан-арабизам оманули да обликују постколонијални арапски идентитет, практично су, како истиче Ејд, оставили празан простор и отворена врата упливу религије.

„До краја 1960-их појавио се нови религијски национализам унутар овог идеолошког вакуума, национализам који је истицао колективни идентитет ослобођен остатака бившег "колонизованог" идентитета који је наметао Запад. Исламистички дискурс и покрети постајали су све више политизовани и милитантни, заговарајући исламизацију друштвених структура и у јавном и приватном домену. Осим тога, током протекле три деценије, и поред одређених националних варијација, овај верски национализам је доводио до отелотворења ортодоксних вредности заснованих на исламу у државним институцијама и породици. Ислам као средство потврђивања националне припадности изражавао је потребу многих староседелаца у већини арапског света да поново истакну вредност традиције својих предака и обичаја који су, под колонијалном доминацијом, били систематски омаловажавани“ (Eid, 2007:14-15).

Битан елемент у прихватању примеса различитих култура, али и сопственом мењању, тиче се расправе како арапски народи виде себе, а како их виде други, првенствено Запад. На ову тему Маргарет Најдел (Margaret K. Nydell) полази од чињенице да арапски простор ипак није толико ни језички ни религијски монолитан¹¹⁹, нити унифициран, већ прилично разнолик¹²⁰. Ипак, Најделова сматра са су Арапи „хомогенији од Западњака у свом погледу на живот“ (Nydell, 2012:2), посебно у вредносном смислу¹²¹, при чему су основне арапске вредности¹²², религијски ставови¹²³ и самоперцепција¹²⁴ „од највећег значаја за арапску културу“ (Nydell, 2012:3).

¹¹⁹ Најдел прецизира да, „...Арапи нису сви слични - говоре различите дијалекте језика и постоје регионалне разлике у обичају и изгледу. Насупрот распрострањеном веровању, нису сви Арапи Муслимани. Муслимани чине 95 процената Арапа, док су 5 посто хришћани, углавном у Либану, Египту, Јордану и Сирији. Неколико хиљада Јевреја живи у арапским земљама, првенствено у Мароку, али и у Тунису, Египту и Сирији. Муслимани су расути широм света, а само 20 одсто њих су Арапи“ (Nydell, 2012:xi).

¹²⁰ Додатно „разлике између Арапа у различитим регионима су одмах очигледне - имају различиту храну, начине облачења, становања, декоративне уметности и архитектонских стилова. Политичка разноликост је такође значајна; системи управљања укључују монархије, војне управе, "социјалистичке републике", а сада и могућност партиципативних демократија“ (Nydell, 2012:2).

¹²¹ Такође „сви Арапи деле основна уверења и вредности које прелазе националне и класне границе. Друштвени ставови су остали релативно константни јер је арапско друштво конзервативно и захтева конформизам од својих чланова. Уверења Арапа су под утицајем ислама, чак и ако нису муслимани. Многе породичне и друштвене праксе су културне, неке су предисламске; пракса одгајања деце је готово идентична; а породична структура је у основи иста.“ (Nydell, 2012:2).

¹²² Најдел појашњава да су „*основне арапске вредности*: треба се понашати у сваком тренутку на начин којим се оставља добар утисак на друге; човеково достојанство, част и репутација су од највеће важности и не треба штедети никакав напор да се заштите; част (или срамота) се често посматра у колективном смислу, односећи се на целу породицу или групу; лојалност породици има предност над личним преференцама; друштвена класа и породично порекло су главни детерминишући чиниоци личног статуса, праћени индивидуалним карактером и постигнућем; конзервативне стандарде друштвеног морала би требало одржавати и кроз законе, ако је потребно“ (Nydell, 2012:3).

¹²³ Уједно „*основни арапски религијски ставови*: Сви верују у Бога, признају Његову моћ и верски су опредељени; људи не могу контролисати догађаје; неке ствари зависе од Божје воље, то јест судбине; побожност је једна од најцењенијих личних особина; не треба да постоји одвојеност између цркве и државе; религију треба учити у школама и промовисати од стране влада (ово је исламски поглед, који арапски хришћани нужно не деле); утемељена уверења и праксе су светиња. Либерална тумачења или неселективна имитација западне културе могу довести до социјалних поремећаја, нижих моралних стандарда и слабљења традиционалних породичних веза, тако да се морају одбацити“ (Nydell, 2012:3).

¹²⁴ Даље се наводи да су „*основне особине арапске самоперцепције*: Арапи су великодушни, хуманитарни, љубазни и лојални. виде ове особине као карактеристичне за себе и које их разликују од неких других група. Арапи имају богато културно наслеђе, што илуструје њихов допринос у средњем веку

Према Најделовој међу арапским мислиоцима, али и међу самом популацијом као основни проблем у односу са Западом стоји културолошко неразумевање. При томе су многа арапска достигнућа „у великој мери непозната и неуважена на Западу“ (Nydell, 2012:4), као што не постоји ни јасно дефинисана свест да су уз многе разноликости „Арапи јасно дефинисана културна група и сматрају се припадницима арапске нације (*al-umma a Warabiyya*)“ (Nydell, 2012:4). С друге стране овакав однос утиче да „арапски народи себе виде као жртве и експлоатисане од Запада“ (Nydell, 2012:4), верујући посебно на основу палестинског искуства, како закључује Најдел, „да су Арапи погрешно схваћени и погрешно окарактерисани од стране већине западњака и да су многи људи на Западу анти-арапски и анти-муслимански“ (Nydell, 2012:4), при чему „већина западњака не прави разлику између Арапа и Муслимана“ (Nydell, 2012:4).

Објашњавајући комплексност арапске самоодређености, Садек Сулејман (Sadek Jawad Sulaiman) је повезује са арапским културно религијским наслеђем, те указује да је арапски идентитет дефинисан арапском културом, док је сама култура одређена „основним двоструким конституентима, арабизмом¹²⁵ и исламом“ (Sulaiman, 2007), додајући да је „за већину Арапа ислам њихова аутохтона религија; а за све Арапе ислам је њихова аутохтона цивилизација” (Sulaiman, 2007). У датом контексту Сулејман арабизам објашњава „културом која је примила и дала израз исламској поруци на почетку, и од настанка до данас остаје, изразито ауторитативно спремиште исламске вероисповести и мисли” (Sulaiman, 2007), док за ислам наводи да се „као и религија и цивилизација, основна перспектива ислама може схватити на три различита нивоа: концептуалном¹²⁶, моралном¹²⁷ и практичном¹²⁸“ (Sulaiman, 2007).

филозофији, књижевности, медицине, архитектури, уметности, математици и природним наукама (од којих су неке начинили не-арапи који су живели у исламском царству)" (Nydell, 2012:4).

¹²⁵ Сулејман арабизам објашњава „културом која је примила и дала израз исламској поруци на почетку, и од настанка до данас остаје, изразито ауторитативно спремиште исламске вероисповести и мисли” (Sadek Jawad Sulaiman, 2007).

¹²⁶ Истовремено „на концептуалном нивоу, ислам је усредсређен на темељни концепт тевхида , афирмишући Бога као једног, апсолутног, коначног, вечног, неупоредивог, трансцендентног... Прожима и обједињује све различите елементе исламске мисли. На људском нивоу, тевхид оличава три главне идеје: јединство, слободу и рационализам”... „Други кључни концепт у исламу је нубува, или посланство пророка. Једноставно речено, он потврђује да су смернице за човечанство, тј. морални правац који одржава људско доживљај и помера га напред, дошле од Бога, историјски кроз пророке, који су и сами били људи“...„Трећи кључни концепт у исламу је ма'ад, или повратак. Он значи повратак након завршетка животног циклуса на земљи, и обрачунавање сопственог понашања у животу. Ма'ад, као такав, указује на трансформацију, а не на укидање егзистенцијалног искуства појединца. Стих из Курана често цитиран у погледу временских неприлика: "Богу ми припадамо, а њему се враћамо" обухвата Ма'ад концепт” (Sulaiman, 2007).

¹²⁷ Сулејман истиче да „морални оквир ислама садржи четири принципа који се сматрају суштинским за развој здравог друштва. Први је Правда. Бог је непрестано праведан, правда мора бити прихваћена у свакој људској активности...Други принцип је једнакост. Пошто смо једнаки пред Богом, једноставно не

Коначно, анализирајући свакодневни арапски идентитет, те улогу државе, али посебно и медија у обликовању арапског национализма и транснационалног арапског идентитета Кристофер Филипс (Christopher Phillips) уочава везу између различитих облика репродукције арабизма и узајамне интеракције арапског са државним идентитетом. Филипс посебно наглашава улогу медија односно све већи утицај регионалних и глобалних медија који превазилизећи државне границе промовишу јединствену арапску културу и језик. истовремено Филипс поставља питање шта арапски национализам односно арабизам представља данас, по чему се овај „нови арабизам“ разликује од Насеровог унитарног „старог арабизма“, зашто су владајући режими одржавали арапски идентитет у интеракцији са државним идентитетом, и коначно анализира механизме и процесе којима се арабизам и државни национализам стварају и репродукују. Свакако је важно указати на Филипсову тезу по којој је идеја панарапског идентитета и даље актуелна упркос томе што су „крах Уједињене арапске републике 1961, арапски пораз од Израела у шестодневном рату 1967, смрт Насера 1970, јачање државне моћи и успон политичког ислама 1970-их, према многим предвиђањима, требали да означе крај панарапског сна и консолидацију засебних државних идентитета“ (Phillips, 2013:1).

Овај аутор наике тврди да је последњих година арапски национализам све израженији, прави паралелу са Арапским пролећем, и поткрепљује своје запажање о јединственом простору тиме да су „истовремено многи нови панарапски сателитски телевизијски канали предвођени Ал Џазиром омогућили гледаоцима из двадесетдве различите арапске земље заједничку јавну арену за дебату, дискусију и изражавање арапске солидарности“ (Phillips, 2013:1). Али оно што је много битније за снажан осећај арапског идентитета нису само јединствене интерпретације догађаја пласиране целом арапском свету, већ и то што је „арабизам био централна компонента националистичког дискурса сваког владајућег режима деценијама а овај идентитет је сада појачан

можемо бити неједнаки међу нама...Трећи је принцип људског достојанства...Четврти принцип у исламском моралном кодексу је схура, или консултативно управљање. Иако се схура није историјски развила у исламу као демократски процес, нити је у исламском управљању добила значајну тежину, ипак, никада није била ускраћена или оспорена као уставни идеал. Куран приказује схуру као природни поредак доношења одлука о јавним стварима у заједници верника. У исламској перспективи сва људска права и обавезе - лична, породична, национална и међународна - произилазе из ова четири главна начела правде, једнакости, људског достојанства и схуре.” (Sulaiman, 2007).

¹²⁸ На практичном нивоу, ислам ставља велики нагласак на вредности које је време проценило које су универзално корисне, односно, без обзира на расу, културу или вероисповест. Неке такве вредности су: знање, сарадња, просперитет, саосећање, вера, интегритет и физичко, као и ментално благостање. Ове вредности никако нису искључиве за ислам; муслимани их називају исламским само у смислу да их је ислам истакао као суштинске за здрав развој и на крају опстанак људског друштва” (Sulaiman, 2007).

дискурсом на који се редовно наилази на панарапској сателитској телевизији“ (Phillips, 2013:2). При томе Филипс сматра да би „данашњи арабизам требао (би) бити редефинисан као наднационалан: замишљена заједница у андерсоновском смислу која је подређена државном национализму, али ипак политички и културно упадљива“ (Phillips, 2013:2).

Поред Филиписа питање идентитета у контекст Арапског пролећа ставља и Роза (Rózsa) која сматра да су ови догађаји били прекретница у самоперцепцији арапског идентитета при чему је „Арапско пролеће означило крај арапске "изузетности" и доказало да су и арапски народи способни да иницирају демократску трансформацију“ (Rózsa, 2012:13). По Рози је арапско пролеће означило и „крај "арапског света", какав је био познат уступивши пут групи историјских, културно и лингвистички повезаних "националних држава““ (Rózsa, 2012:13-14). Наиме Роза сматра да је сама природа протеста који нису имали исламска или панарапска обележја, већ националне заставе, поставила основе за изградњу новог арапског друштва¹²⁹ које ће имати „аутохтони национални идентитет заснован на територијалној држави“ (Rózsa, 2012:13-14).

9.2. Локални, регионални и пан-арапски идентитет

Будући да постоје различити нивои перцепције арапског идентитета који се узајмано преплићу, а неретко су и концептуално супротстављени и сукобљени, потребно је додатно размотрити њихове појавне облике и облике интеракције. Уједно је потребно разјаснити и разлике у схватању идентитета на индивидуалном и колективном нивоу, те месту које у дефинисању идентитета заузимају религијска и племенска припадност. Истовремено, како у подстицању развоја одређеног типа идентитета велику улогу има и држава, односно политички системи којима управљају династичке аутократе, секуларисти или исламисти, размотриће се и начини на које су арапске аутократе кроз изградњу одређеног типа идентитета, посебно оног који је пратио арапски национализам, градиле лојалност својих поданика.

На тему сложености арапског идентитета један од највећих ауторитета и познавалаца арапских друштвених токова Халим Баракат (Halim Barakat), тврди да

¹²⁹ Роза напомиње да се „њихово "арапство" разликује од старог и политички неуспелог појма арапског национализма. Њихов ислам, који је до сада био кооптиран или "управљан", постао је признат и легитиман политички елемент, који одражава чињеницу на основу тога што се ислам вратио као "природни" контекст државе и друштва“ (Rózsa, 2012:13-14).

„дилема помирења плуралитета и јединства представља саставни део одређења арапског идентитета“ (Barakat, 1993:32), при чему уочава две тенденције у концептуализацији арапског идентитета. Тако „једну ману у размишљању Арапа о себи представља тенденција ка идеализованом концепту идентитета као нечему што је већ у потпуности формирано, а не као нечему што треба постићи“ (Barakat, 1993:32), која се, како Баракат закључује, користи као подлога тврдњи да је арапско јединство неизбежно и предодређено. По Баракату „друга једнако озбиљна мана је тенденција међу арапским националистима да мисле у смислу одвојених, и независних сила јединства, и сила подела, игноришући дијалектички однос између ових сила. Стога нам је више пута речено да постоје одређени елементи јединства (као што су језик, заједничка култура, географија или заједничка историја), као и одређени елементи фрагментације (као што су империјализам, секташтво, трибализам, етничка солидарност [shu'ubiyya], локализам или регионализам)“ (Barakat, 1993:32). Стога, сматра Баракат „ако уместо тога посматрамо ове силе са тачке гледишта дијалектичких односа, дефиниција арапског идентитета подразумева истовремено и систематско испитивање и процеса унификације, и фрагментације“ (Barakat, 1993:32-33), као и да „ова тачка омогућава да се тврди да Арапи могу бити заједно, а да нису исти; слично томе, може се видети да могу имати антагонистичке односе, а да нису различити“ (Barakat, 1993:33).

По Баракату силе које потенцирају јединство и силе које истичу подељеност „делују у контексту основних сукоба и конфронтација и под одређеним специфичним условима“ (Barakat, 1993:33), а управо у тим условима које суштински стварају сами Арапи формира се и арапски идентитет:

„Арапски идентитет је стога развијен у мери у којој се манифестује кроз осећај припадности и разноликост афилијација. Арапски идентитет се ослања и на заједничку културу и њене варијације. Арапи такође препознају заједничко место у историји и заједничка искуства. Слично томе, друштвене формације и заједнички економски интереси помогли су у обликовању арапског идентитета. И коначно, арапски идентитет је обликован специфичним, заједничким екстерним изазовима и сукобима“ (Barakat, 1993:33).

Уједно је важно указати и на Баракатово мишљење по којој арапску нацију¹³⁰ изван секташких подела одликује и снажан локални и регионални идентитет. Како

¹³⁰ Посебно разматрајући „осећај арапске нације“, Баракат указује да је он заснован „на ономе што имају заједничко, то јест, језику, култури, социо-политичким искуствима, економским интересима и колективном памћењу њиховог места и улоге у историји. Тај осећај нације се стално формира и реформише, одражавајући промене услова и сопствене концепције; заједно ово искључује потпуно раздвајање, као и потпуну интеграцију. У свим случајевима, начин на који се заједнице односе једне према другима, појачано је заједничким сликама и концепцијама, а не само оним што заправо јесу. Као

указује „упорна, снажна припадност која угрожава арапски национални идентитет је *wataniyya* (регионализам или патриотизам)“ (Barakat, 1993:37), у складу с којим „чак и вештачки створене земље развијају сопствене идентитете. Јордан, Кувајт и државе Залива, Либан и други успели су кроз формирање суверених поредака и социјализације да креирају одвојене идентитете. Све више, грађани ових земаља се дефинишу и други их дефинишу у смислу њихове локалне припадности” (Barakat, 1993:37).

Међутим, ово истицање локалне припадности ни у ком случају не умањује осећај припадности арапском идентитету, те грађани настављају да потврђују свој арапски идентитет и лamentsирају на арапском неједништву и раздвајању, при чему се придржавају својих постојећих локалних идентитета” (Barakat, 1993:38). Посебна ситуација је, како указује Баракат, у кризним периодима, посебно међу-арапским конфликтима. када је локални идентитет од примарне важности, при чему режими себе тада представљају као истинске припаднике арапске нације који делују у вишем арапском интересу. Наиме, „на нормативном и реторичком нивоу, локални лидери настављају да потврђују свој арапски идентитет и потребу за јединственом арапском заједницом. Они се управљају према арапском свету, а не својим земљама, конституисањем *umma*-е. Ипак, они прате свој сопствени курс на рачун арабизма” (Barakat, 1993:38).

Хусаметин Инаџ (Hüsamettin İnaç) анализирајући трансформацију арапског идентитета у контексту Арапског пролећа запажа да се „можда најнеразумљивији аспект протеста односи на његов политички карактер“ (İnaç 2012: 201), закључујући да су у погледу легитимитета арапских држава односно режима „у суштини, сви традиционални извори арапског легитимитета еродирани. Панарабизам¹³¹ је био исцрпљен до 1960-их, анти-ционизам¹³² до 1990-их година, а у последње време и

резултат комбинованог утицаја ових услова и оријентација, идентитет може стицати уже или шире значење у појединим историјским околностима” (Barakat, 1993:33).

¹³¹ Наиме „током прве фазе независности арапских режима све до 1967. године, границе арапских режима углавном су сматране артифицијелним импозицијама Запада. Постојала је широко распрострањена жеља међу народом да лидери све превазиђу и признају једну арапску нацију...Аспирација ка пан-арабизму опасан ударац добила је арапско-израелским ратом 1967. За само шест дана Израел је уништио армије околних арапских земаља, укључујући и Египат, најнасељенију арапску државу и водећег покретача пан-арабизма. Уједињена арапска нација више није изгледала као реална могућност“ (İnaç 2012: 201).

¹³² „Арапски режими су користили антиизраелску реторику као начин за добијање народне подршке од свог становништва...У сваком случају, тактика задобијања народног легитимитета објавом подршке за палестинску борбу изгубила је утицај Споразумом из Осла из 1993. године којим је договорено поравнање Египта са Израелом и западним силама. Заправо, заиста је веродостојно и уверљиво да је јеврејски идентитет друга страна наспрам арапског идентитета у многим социолошким и историјским погледима. Међутим, неки арапски политичари и диктатори су пренаглашавали и преувеличали ово питање другости и непријатељство како би легитимизирали своју сурову и бруталну политику и везали за себе грађане насупротив заједничкој претњи.” (İnaç 2012: 201).

политички ислам¹³³ је изгубио подршку. У том смислу, расположење на арапској улици може се дефинисати као пост-арабистичко, пост-антиционистичко и пост-исламско.“ (Инаџ 2012: 201). Међутим, Инаџ указује како су „сва три стуба легитимитета арапских режима или дискредитована или су у процесу да га изгубе. Ни пан-арапизам, нити антиционизам нити политички ислам нису довољни да им дају убедљиво полагање права на политичко вођство, нити постоје алтернативне визије на хоризонту” (Инаџ 2012: 202).

Ашер Сасер (Asher Susser) сматра да због тога што „арапске државе нису успеле да се суоче са изазовима савремене вестернизујуће модернизације“ (Susser, 2008:10), као ни да „одвоје негативне ефекте модернизације или да у потпуности асимилирају своје обрасце понашања, како би се омогућило њиховим друштвима да ефикасно учествују у технолошким и економским погодностима западне реформе“ (Susser, 2008:10), последично „нису успеле да пруже осећај просперитета или слободе својим грађанима“ (Susser, 2008:10). Како би надоместили ове недостатке „многи Арапи су се вратили топлом и познатом загрљају традиције и примордијалних идентитета породице, племена и верске заједнице у нади да ће пронаћи олакшање, окрећући своје леђа секуларном национализму у његовом пан-арапском (qawmiyya) и национално-државном (wataniyya) облику“ (Susser, 2008:10). Наиме „национализам, који се заснива на језичко-територијалном идентитету, је стран дуготрајном политичком и културном наслеђу исламског света. У примени, национализам се показао као неприродна, површна и разочаравајућа замена за традиционалне супранационалне и субнационалне идентитете са којима се арапски муслимани већ вековима идентификују“ (Susser, 2008:10-11).

9.3. Арапски национализам и ислам

Од почетка XX века па до пораза арапских земаља у рату с Израелом 1967. године арапски национализам је заузимао важно место на регионалној политичкој агенди Блиског истока и Северне Африке. Ипак животни век покрета који је форсирао

¹³³ „Питање политичког ислама је вероватно најпогрешније схваћен чинилац на Блиском Истоку. Чини се да многи западни коментатори виде праву линију од марама (handscarves) и исламског режима у Ирану до цихадске организације као што је Ал-Каида. Из ове перспективе, питање је колико су екстремни. У стварности, ислам је толико разнолик као и хришћанство са мноштвом заједница у смислу оних који делују у његово име” (Инаџ 2012: 202).

наратив арапског национализма није био дуг, нити довољно снажан да изложен бочним ударима колонијалних управљача, и бројним препрекама унутар саме арапске заједнице преживи даље од периода постколонијализма који је свакако обележио. Каснији покушаји да се нешто слично оствари, попут намера либијског лидера Моамера ел Гадафија, показаће се неуспешним и неостваривим у постојећем историјском тренутку.

Како је већ указано, историјски ток арапског национализма био је кратак, међутим по свему што га је пратило, тај ток је био прилично динамичан. Наиме, док ће се арапски национализам појавити крајем XIX века као реакција на отоманску владавину, прави залет добија тек по завтшетку Првог светског рата и распадом некадашњих отоманских територија. Јасније назнаке арапског национализма имамо с арапским револтом у Палестини, и египатском револуцијом, која је консолидовала арапски национализам и водила арапски свет ка арапском јединству, али ови догађаји ипак нису имали довољно снаге да превазиђу локалне антагонизме и сујету аутократа у нарастању који су након Насера желели да преузму улогу лидера арапског света.

Говорећи о специфичности арапског национализма Мартин Крејмер указује да његова историја представља „једну од најзначајнијих инстанци рапидног рађања, успона и пада неког модерног национализма“ (Kramer, 1993:172). Крејмер наводи да се корени арабизма¹³⁴ могу уочити у XIX веку у односу створеном према Османском царству, који је растао како је моћ Османског царства падала. Крејмер примећује да су „ривалства увек апсорбовала муслиманску елиту која је говорила арапски језик, нарочито у јакој конкуренцији за именованја на положаје отоманске владе и

¹³⁴ Крејмер детаљно појашњавајући указује да је "арабизам настао у деветнаестом веку не као директна реакција на западну владавину, већ као критика стања Османлијског царства, које је обухватало већину народа арапског говорног подручја од раног шеснаестог века“ (Kramer, 1993:174). Наиме, „како је Царство пропало, тако се и код преосталих поданика јављала сумња у опстанак, а незадовољство се чак јавило и у преосталим провинцијама Империје у којима се говорио арапски језик, у Арабији и Плодном полумесецу, незадовољство које ће постати познато као арапско "буђење". Многе контроверзе још увек окружују природу и обим овог незадовољства, али је уопштено прихваћено да потиче на два извора. Прво, постојале су мањинске заједнице арапских хришћана, на које су утицале европске струје, који су радили на трансформацији арапског језика у средство мисионарског рада и савременог учења...Арапски књижевни препород, са седиштем у Бејруту, није одмах преведен у арапски национализам. Али, он се залагао за постојање секуларне арапске културе, којој су хришћани и муслимани по свој прилици допринели једнаком мером. Развијањем овог заједничког арапског наслеђа, хришћанска мањина настојала је да отклони предрасуде муслиманске већине и да за хришћане задобије пуну равноправност са Арапима“ (Kramer, 1993:175). Крејмер додаје да је „арабизам такође настао и из другог извора. Ривалства су одувек заокупљала муслиманску елиту која је говорио арапски, нарочито у оштром надметању око именованја на положаје османлијске управе и бирократске синекуре. Незадовољства оних које је заобишао такав плен од стране османлијских гувернера повремено су се претворила у захтеве да Истанбул у арапском говорном подручју даје више аутономије у вођењу својих послова. Како је двадесети век отпочињао, овај арабизам се раширио на све највеће градове Османлијског царства где се говорио арапски, али је био усредсређен на Дамаск, где су његове присталице почеле да се организују“ (Kramer, 1993:175).

бирокарске синекуре...Како је двадесети век отворен, овај арабизам се ширио у све главне градове Отоманског царства где се говорио арапски, али је усредсређен на Дамаск, где су његове присталице почели да се организују“ (Kramer, 1993:175-176). Наредних година и одговор на репресију Запада такође ће дати значајан допринос у јачању национализма, али не у мери колико претходни случај, ипак „арапски национализам, који је постао "анти-империјалистички" после 1920. године, постао је "револуционаран" после 1948. године “ (Kramer, 1993:184).

Крејмер износи запажање да је период након осамостаљења великог броја арапских земаља осим тога донео и арапску варијанту социјализма коју је своје место нашла захваљујући војним елитама које су заузеле власт на обећањима да ће спровести друштвену револуцију, која би превазишла ове слабости и покренула арапски свет ка јединству, моћи и просперитету“ (Kramer, 1993:185). Посебно анализирајући настале околности Крејмер закључује да су „у духу времена, обично ову револуцију дефинисали као социјализам или, прецизније, арапски социјализам, да се не би наводило да промене нису биле аутентично арапске у инспирацији. Арапски национализам више није значио само литерарну обнову и анти-империјализам. Он је значио земљишну реформу, обимну национализацију и петогодишње планове, све у име "револуције". А ако би у свом новом лексикону арапски националисти представили као "револуционари", онда би њихови противници могли бити само "реакционари““ (Kramer, 1993:185).

Међутим осим ових концептуалних појединости, арапски национализам је свој развој усмерио у два правца. Крејмер наводи да је „нова појава имала две паралелне форме, које су постале познате као насеризам и баатизам. Насеризам је везао револуционарни национализам за култ личности Гамала Абдула Насера, који је уживао огроман престиж у арапском свету након што је однео политичку победу над удруженим британским, француским и израелским нападом на Суец 1956. године. Насеризам је у себи спојим програм реформи налик социјалистичким са идејом да Египат под харизматичким Насером представља срце арапског света и има ресурсе и вољу да води све Арапе у јединство “ (Kramer, 1993:185).

С друге стране „баатизам је имао тенденцију да буде идеолошки строжији, ако само зато што су његови оснивачи били сорбонски школовани Сиријци, углавном учитељи из мањинских секти, који су попуњавали своје слободно време академским дебатама и Ничеом, Фихтеом и Хјустоном С. Чејмберленом. Изабрали су да се зову Ба'тх, што значи ускрснуће, и они су били "револуционари" као ствар принципа. Њихов

Устав, усвојен 1947. године, објавио је да се њихови циљеви не могу постићи другачије "осим револуцијом и борбом. Ослањањем на спору еволуцију и задовољење делимичном и површном реформом, угрожавају се ови циљеви доприносећи њиховом неуспеху и губитку" Први од ових циљева био је стварање једне арапске државе, с обзиром да су све разлике међу Арапима биле "случајне и неважне, Сви ће оне нестати уз буђење арапске свести". И оне сматрају социјализам "неопходношћу која произлази из дубине самог арапског национализма" (Kramer, 1993:185-186).

Ова идеја је доживела своју кулминацију 1958. године „рађањем Уједињене Арапске Републике - савеза Египта и Сирије, понуђеног арапском свету као први корак ка општој арапској унији. Имена Египта и Сирије нестала су са мапе, замењени са "јужним регионом" и "северним регионом"“ (Kramer, 186). Међутим, упркос оствареном идеалу „увезивање Насера и Бааса претворило се у борбу за доминацију у табору арапског национализма. У овом неуједначеном надметању, Египћани су водили Сирију као колонију и то лоше вођену колонију. Унија није изнедрила неки напрегнути потенцијал које је само спајање Египта и Сирије могло извући. Управо супротно: унија је претила да уништи сваку продуктивну иницијативу, посебно у Сирији, кроз наметање "арапског социјализма". 1961. године, један сиријски државни удар је збацио Насеровог вицекраља намесника из Дамаска и прогласио је крај уније. Распад је показао да су истурене разлике превише дубоке да би их срушили слогани. Било би више преговора између Насера и Ба'та 1963. године, и више схема и уговора о јединству. Али никада не би било понављања Уједињене Арапске Републике.²⁸ У ретроспективи, колапс египатско-сиријске уније 1961. означио је почетак дугог склизнућа арапског национализма“ (Kramer, 1993:187).

„Криза је коначно избила 1967. године. Арапи су можда улетели у рат са Израелом тога јуна, али када су заглибили у њега, очекивали су више него 1948. године. Већина је претпостављала да су ојачани, не ослабљени, за скоро две деценије Насера и Ба'та, друштвене револуције и милитаризације политике, све под знаком арапског национализма и борбе против Израела. Уместо тога, они су добили мање: истински неумољив пораз, испоручен за шест дана. Његове територијалне последице укључивале су израелску окупацију Источног Јерусалима, Западне обале и Газе, све густо насељене Арапима и Синај и Голан, два географска одбојника која су држала Израел на удаљености од Каира и Дамаска. Пораз није представљао ништа мање од "Ватерлуа панарабизма"“ (Kramer, 1993:188).

Без сумње водећи теоретичар арапског национализма Сати ал Хусри (Sati' al-Husri) нејединство арапских народа сматрао је главном препреком регионалног просперитета и изражене слабости. И Хусријево тумачење губитка Палестине у рату са Израелом 1948-1949. године, иде у том правцу, будући да је по његовом објашњењу Палестина изгубљена јер наспрам Израела није била једна арапска војска, већ њих седам. Те је у том погледу, како истиче Адид Давиша, „закључак био недвосмислен: да би се избегао губитак будућих ратова, Арапи морају да се уједине у једну арапску државу“ (Dawisha, 2016:3).

У погледу тога шта је био, а шта данас представља, Кејтлин Ридолфо (Kathleen Ridolfo) истиче да је „арапски национализам, дефинисан као припадност већем арапском народу, а не националној држави у западном смислу, израстао је у двадесетом веку као политички и друштвени покрет у одговору на колонијализам и наставак западне доминације у региону. Данас, арапски национализам постоји више као друштвени феномен него политички покрет” (Ridolfo у Flanagan et al., 2001:915-916).

Ридолфо уједно напомиње да „без обзира на политичка ривалства и разлике које су дефинисале арапски свет у последњем веку, арапски национализам и даље постоји као главни извор самоидентификације за арапске народе“ (Ridolfo, 2001:917), надовезујући се на Хиненбушово размишљање да је „државни легитимитет (је) међутим, још увек интимно повезан са арабизмом, који, помешан са исламом, и даље остаје најјача компонента народног идентитета“ (Ridolfo, 2001:917). Доадајући да у глобализацијским трендовима обједињавања економског простора „док арапски народи у духу подржавају идеју о јединственој арапској нацији, арапски лидери теже да је подржавају само онда када служи њиховим интересима“ (Ridolfo, 2001:916-917).

Анализирајући идеолошки конфликт и улогу илама у XX веку на Блиском истоку Арон Рок Сингер (Aaron Rock-Singer) указује да су се још „крајем 19. века, две водеће верске личности, Џамал ал-Дин ал-Афгани (Jamal al-Din al-Afghani) и Мухамад 'Абдух (Muhammad 'Abduh), спојили да унапреде панисламизам као противотров империјализму“ (Rock-Singer, 2015). Међутим, они нису имали очекиваног успеха при чему Сингер наводи да је „једно објашњење за неуспех ал-Афганија је да је национализам преузео панисламизам“ (Rock-Singer, 2015) напомињући да је „централни фактор овде моћ држава да одреди политичке идентитете“ (Rock-Singer, 2015), док би „верски идентитет наставио да игра улогу, али пре изнутра, а не изван граница националних држава“ (Rock-Singer, 2015). Сингер сматра да је на овакав исход утицао настанак више политички независних држава које су „политичке пројекте

развијале у оквиру територијално дефинисане нације“ (Rock-Singer, 2015)., док је „у неким случајевима то укључивало одлучни секуларни национализам¹³⁵ који је све религиозне симболе и праксе потиснуо у приватност домова“ (Rock-Singer, 2015). Али ово је била званична политика, те у том погледу „док су секуларни националистички режими тврдили да одржавају јасну поделу између секуларног националистичког пројекта и ислама, чињенице на терену оспоравале су ову јасну поделу¹³⁶“ (Rock-Singer, 2015).

Дакле као контратежа државном секуларном национализму на јавну сцену је ступао исламски национализам. Сингер као најпроминентнију организацију која је заступала овакве ставове наводи Муслиманско братство¹³⁷. Међутим, Муслиманско братство није било усамљено у својим стремљењима већ је имало и својеврсни супарнички однос са ривалским групацијама, посебно салафистима и цихадистима.

Разматрајући однос верског и националног идентитета, Сингер износи мишљење да се секуларни и исламистички национализам могу посматрати „не само као политички супарници, већ и идеолошки рођаци. Иако се разликују у кључним аспектима – нарочито о томе како политичка заједница треба да се одреди, да ли је првенствено национална или верска, они деле сличан поглед на основне границе политичке заједнице, што је нација-држава¹³⁸“ (Rock-Singer, 2015).

¹³⁵ Сингер додаје да „иако је Ататурк био екстреман, он није био усамљен. Секуларно-националистички режими настали су у Ирану под породицом Пахлави почетком 1925. године, у Египту под Покретом слободних официра 1952. године, а у Ираку са оснивањем републике 1958. године“ (Rock-Singer, 2015).

¹³⁶ „Нарочито активну улогу су многе од ових држава преузеле не само у надгледању онога што се дешавало у цамијама, већ и у пружању одговарајућих проповедника. На приближно истој линији, верско образовање се одвијало у јавном образовном систему на начин који подржава државне политике, пе него искључује религију у великој мери. Дакле, с једне стране, религија је очигледно играла другу виолину када је реч о политичком идентитету. С друге стране, важно је запамтити да су, без обзира на тврдње о секуларизму, државне елите у Египту, Ираку, Ирану и другде биле активно укључене у коришћење религије да би дефинисале своје националне заједнице“ (Rock-Singer, 2015).

¹³⁷ „Основано У Египту 1928. године од стране школског учитеља Хасана ал-Бане (Hasan al-Banna,) организација се проширила у Сирију 1930-их, Јордан 1945, Кувајт 1950-их, Саудијску Арабију 1950-их и Ирак 1960-их година“ (Rock-Singer, 2015).

¹³⁸ „Ова тачка гледишта помаже и за прецизније разумевање пан-исламског цихадизма. Далеко од повратка до панисламизам крајем 19. и почетка 20. века, овај покрет – који је најчешће идентификован са Ал Каидом – настао је из перцепције неуспеха исламистичког национализма у Египту између 1950-их и 1970-их година. Једноставно речено, пројекат који је народ, а не ислам, поставио као централни стуб политичког идентитета, подржан од стране државних институција, био је сувише моћан за цихадисте. Сходно томе, цихадисти су се преселили у иностранство – удаљавајући се од борбе против "блиског непријатеља" у Египту (египатски режим) до "далеког непријатеља" (Совјетског Савеза) у Авганистану. Иако Муслиманско братство и пан-исламски цихадисти деле одређену заједничку особину – посвећеност транснационалној политичкој сурадњи међу муслиманима – они се такође веома разликују. Пре свега, различите исламистичке националистичке организације нашле су спој радећи у националној држави и истицали нацију унутар политичког идентитета“ (Rock-Singer, 2015).

9.4. Пан-арабизам и унутар-арапска кохезија

Снага историјског тренутка коју су у арапски свет донеле године осамостаљења низа арапских земаља 1950-их и 1960-их, међу приоритете политичке агенде региона, посебно Египта и Сирије, поставила је два основна циља арапског национализма, имплементацију идеје пан-арабизма, и јачање унутрашње кохезије. Снажна политичка воља на обе стране, и економија у успону, ишли су на руку тој новој форми груписања арапских земаља која је многим била привлачна, а чак је и шири политички амбијент у виду заинтересованих страних сила био махом уздржан по том питању.

Ипак, тако велика и значајна идеја која је могла да промени слику Блиског истока и Северне Африке, наишавши на низ препрека, махом у самом арапском корпусу, првенствено владајућим елитама, веома брзо је доживела крах. Међутим, упркос неуспеху, концепт пан-арабизма и идеја једне арапске нације без сваке сумње дуго година након ове пропуштене историјске шансе биће тема многих анализа, које су као у случају Гадафија, пратили и одређени покушаји ревитализације овог највишег идеала арапске политике. Управо због тих покушаја оживљавања ове идеје, која није нестала, већ напросто није више мејнстрим политика, потребно је додатно разјаснити њено место у арапској политичкој мисли и арапском друштву.

Мортен Валбјорн (Morten Valbjørn) и Андре Банк (André Bank) разматрајући различите аспекте арапске политике посебно у периоду 1950-их и 1960-их, и расправљајући „да ли је арапска политика и даље арапска“ (Valbjørn, Bank, 2012:7), указују да се „део контроверзе о томе да ли се арапски национализам може сматрати застарелим или усковидим, може приписати коришћењу истих појмова за различите феномене код различитих аутора“ (Valbjørn, Bank, 2012:7),

Ова два аутора стога врло прецизно дефинишу арапски национализам као „општу идеју о постојању посебних веза између људи који говоре арапски, за које се претпоставља да су део једне арапске нације коју чини заједнички језик, историја, култура и традиција“ (Valbjørn, Bank, 2012:7), наводећи да се као „политичка импликација овог гледишта издвајају се три варијанте арапског национализма: пан-арабизам, политички арабизам и културални арабизам“ (Valbjørn, Bank, 2012:7).

Подробно анализирајући сваку појединачну варијанту, Валбјорн и Банк, наводе да „према пан-арабистима, арапски свет представља "пан-систем"“ (Valbjørn, André Bank, 2012:7), чији „крајњи циљ је територијално јединство у смислу спајања онога што

се сматра вештачким арапским територијалним државама у "истинску" арапску националну државу. До тада "*raison de la nation Arabe*", односно заједнички арапски интереси и безбедносна питања, увек треба да имају предност у односу на уски *raison d'état*" (Valbjørn, André Bank, 2012:7). Објашњавајући политички арабизам Вобјорн и Банк истичу да „политички арабисти перципирају арапски свет као анархично међународно друштво где су Арапи који живе у различитим државама спојени посебним везама” (Valbjørn, André Bank, 2012:7), а имајући наведено у виду „арапска политика треба да одражава ову реалност и сходно томе да буде упозната не само са уским сопственим интересима, већ и да се придржава одређених различитих арапских норми, правила и вредности укључујући одређене обавезе и посвећеност солидарности међу Арапима” (Valbjørn, André Bank, 2012:7-8). Коначно, „за културалне арабисте, арапски свет је првенствено културни простор у смислу да Арапи осећају одређени ниво културне блискости и деле заједничке навике и обичаје, али без имплицирања било какве супстанцијалне политичке посвећености или обавеза” (Valbjørn, André Bank, 2012:7-8).

Шира анализа усмерена на домете пан-арабизма у први план свакако ставља Египат и Сирију, које су како напомиње Ридолфоа биле државе које су након успона арапског национализма 1930-их, каснијих деценија доминирале пан-арапским покретом. Ридолфо указује да је удруживањем снага 1950-их „овој оси Каиро-Дамаск, Египат је допринео својом тежином као најнасељенија војно јака и културно напреднија од других арапских држава; Сирија је прихватила египатско вођство и допринела његовом интензивном арабизму и централности у Машреку“ (Ridolfo, 2001:916).

Међутим ствари се нису одвијале по плану па је унија трајала кратко, од 1958. до 1961. године, да би након више неуспелих покушаја оживљавања арапски национализам готово нетрагом нестало. Ридолфо указује да „иако је њихова политичка унија била краткотрајна, Египат и Сирија склопили су нови савез, који је финансирала Саудијска Арабија након рата из 1973. године са Израелом. "Арапски троугао" је заједнички тражио да се издејствује частан мир са Израелом у замену за повратак арапских територија заузетих 1967. године. Египат је касније разбио савез тако што је спровео свој мировни споразум са Израелом – акција која је за Египат резултирала наметањем изолације од Арапа већим делом 1980-их. Током те деценије преовладала је чврста посвећеност Сирији као последњем бастиону одбране од Израела” (Ridolfo, 2001:916).

Ридолфо додаје да је „окупација Кувајта од стране Садама Хусеина и рат који је уследио у Персијском заливу од 1990-1991. године пружио (је) прилику да Египат и Сирија још једном наметну себе као ујединитеље арапског света. Египат, који се у очима других Арапа дискредитовао због склапања мира са Израелом и међународног опадања статуса, видео је прилику да унапреди своју репутацију на Западу и поново потврди своју позицију на регионалном нивоу као доминантне фигуре у унутрашњој арапској политици. Сирија, без покровитеља и суочена са економским тешкоћама код куће, представила се заливским земљама, у договору са Египтом, као алтернатива западној војној подршци” (Ridolfo, 2001:917). Међутим Декларација из Дамаска¹³⁹ из 1991. године која је предвиђала распоређивање египатских и сиријских трупа никада није заживела јер је за заливске монархије била неприхватљива сама идеја да ове две земље, макар то било и под изговором мира, војно држе под контролом њихове територије.

9.5. Чиниоци трансформације арапског идентитета

Пошто се у претходном делу анализе арапског идентитета покушало указати на његове саставне елементе, као и градивну масу која га повезује у целину, део који недостаје се односи на утврђивање чинилаца који су претходних деценија утицали на његову трансформацију, и како је у том погледу и арапско прилеће уследило као реакција на значајне промене у арапском друштву. У том смислу настојаће се рашчланити компоненте које су одређене елементе арапског идентитета задржале на локалном нивоу, те оне које су имале шири утицај на његов развој и промене.

Реч је свакако о процесима, и политикама које су спроводиле империјалне силе, чији интерес никако није био подстицање друштвеног развоја и просторног јединства потчињене арапске популације. Када се узму у обзир овакве околности у којима је арапско јединство константно потискивано, а различитост исто толико потенцирана, постаје много јаснија променљивост, па чак и присутност више паралелних арапских идентитета.

¹³⁹ Како наводи Ридолфо „овом „декларацијом је затражено да 65.000 египатских и сиријских трупа буде стационирано у Заливу. У замену, државе Залива ће допринети са 15 милијарди долара Арапском фонду за развој. Дамаска декларација никада није реализована. Уместо тога, државе Залива појединачно су спровеле билатералне одбрамбене споразуме са Западом – неповерење и сумња биле су покретачка снага иза њиховог окретања према иностраним савезима” (Ridolfo, 2001:917).

Овде би најпре ваљало указати на анализу Оливијера Роја (Olivier Roy) који примећује да су упоредо са променама политичких система, и арапска друштва пролазила кроз период драстичних промена. Осим што истиче велику промену у погледу демографског фактора који се огледа и у значајном паду фертилитета, Рој запажа низ промена:

„Жене су ушле на универзитете и на тржиште рада. Млади добијају више школовања него што су њихови родитељи и касније ступају у брак. Мужеви и жене су често ближе једни другима у годинама и степену образовања. Имају мање деце, а нуклеарне породице замењују проширена домаћинства. Мобилни телефони, сателитска телевизија и интернет омогућили су новијим генерацијама да се повезују, спајају и расправљају на вршњачкој основи уместо кроз ауторитарни систем преноса знања одозго надолу. Млади се осећају мање снажно везани за патријархалне обичаје и институције које нису биле у стању да се суоче са изазовима са којима се суочавају савремене блискоисточне заједнице“ (Roy, 2012:8).

Из наведених запажања Рој изводи шири закључак да је „из ових промена у демографији дошло је до промена у политичкој култури“ (Roy, 2012:8), будући да су „млади више индивидуалисти и мање склони осећају привлачности холистичких идеологија, било исламиста или националиста“ (Roy, 2012:8). Рој даље наводи да је „заједно са падом патријархалног модела, дошло (је) до смањења привлачности харизматичних вођа“ (Roy, 2012:8), и потврђује свој став о неуспеху политичког ислама, сматрајући да је код исламских партија „њихова утопијска концепција "исламске државе" изгубила кредибилитет“ (Roy, 2012:9).

Рој констатује да „исламску идеологију сада оспоравају како позиви за демократију, који одбацују било какву монополско право на моћ једне партије или идеологије, тако и неофундаменталистички салафисти који изјављују да само строго лични повратак у истинско стање верске праксе може послужити као основа "исламског друштва““ (Roy, 2012:9), и уједно напомиње да „чак и међу Муслиманском браћом, млади чланови одбијају слепу послушност руководству. Нова генерација позива на дебату, слободу, демократију и добро управљање“ (Roy, 2012:9). Међутим овај аутор подвлачи да „привлачност демократије није последица извоза концепта западне демократије, као што су то подржале присталице америчке војне интервенције у Ираку. То је политичка последица друштвених и културних промена у арапским друштвима (иако су те промене, наравно, део процеса глобализације)“ (Roy, 2012:9).

Следећа важна чињеница, коју такође примећује Рој, је утицај промене на религијску сферу. Тако упућује да „Салафисти, попут неофундаменталиста широм света, преобликују религију као код и скуп јасних норми које су искључене из традиције и културе. Према томе, најбоље их не треба схватати као део традиционалистичке реакције, већ као носиоце покушаја прилагођавања ислама

модернизацији и глобализацији“ (Roy, 2012:10), додатно појашњавајући да „не треба сматрати да се ова адаптација односи на теологију (предложени садржај ове или оне религије), већ у погледу религиозности (начин на који присталица доживљава своју веру)“ (Roy, 2012:10). Рој закључује да овај „талас реисламизације скрива веома важну чињеницу: допринео је диверзификацији и индивидуализацији поља религије“ (Roy, 2012:10), при чему се „ислам као теолошки корпус се није променио, али религиозност¹⁴⁰ јесте. И ова религиозност, либерална или не, компатибилна је са демократизацијом јер одваја лично веровање од традиције, колективног идентитета и спољашњег ауторитета“ (Roy, 2012:10).

С друге стране Сејед Вали Реза Наср (Seyyed Vali Reza Nasr) указује да „многе муслиманске државе данас гледају на трансформацију друштва, његов развој и модернизацију, као њихов главни циљ. Као резултат тога, оне су се бавиле таквим идеалима као што су друштвене промене, економски напредак и индустријализација. Међутим, оно што разликује муслиманске државе од модерног Запада, јесте њихова преокупација са централном улогом исламске културе у дискусијама о модернизацији и развоју. Пажња на културним димензијама промена – обликовање појединца као увод у спровођење успешне друштвене трансформације – била је у срцу развојне агенде државе и представља наслеђе колонијалне државе, која је, за разлику од њене матичне државе у Европи, била отворено забринута културним животом својих субјеката“ (Nasr, 1999d).

10. Ислам и држава у контексту револуционарних преврата

Када је почетком 2011. године талас протеста против аутократских арапских режима из Туниса почео да се шири на суседне земље и прераста у народни устанак, на улицама арапских градова међу окупљеним народом није било видљивих верских обележја. Заправо, ови изливи народне непослушности и захтеви за смену власти која је

¹⁴⁰ Објашњавајући да религија све више постаје ствар личног избора Рој указује да су „убичајени верски ауторитети (улама и исламистички лидери) у великој мери изгубили свој легитимитет у успону самозваних и често самоуких верских предузетника. Млади "поново-рођени" муслимани пронашли су свој пут сурфовањем по интернету или придруживањем локалним вршњачким групама. Они су критиковали културни ислам њихових родитеља и покушали су да изграде сопствени бренд ислама, који се више осећа као ствар уверења а мање као наследна навика.“ (Roy, 2012:10).

државу присвојила за себе, ни по чему нису имали религијски карактер који би самом отпору могао дати другачији призвук.

Иако је ова на моменте изразито секуларна форма протеста свакако била раритет у односу на већину ранијих антивладиних протеста, у каснијој фази ипак долази до одређеног ангажовања појединаца, друштвених покрета и организација блиско везаних за религијске структуре, који су добили прилику да отворено изађу из илегале и покажу да нису по страни, али истовремено да покушају да присвоје део славе и искористе тренутак за своју промоцију и позиционирање.

Ипак, ово веће ангажовање и видљивост исламиста одговарала је највише самим режимима који су „заведеним грађанима“ могли да укажу на алтернативу која доноси не баш најсрећнију будућност, али и да крену у сурови обрачун са опонентима уз оправдање да држава спроводи антитерористичка дејства против фанатизованих исламиста. Будући да је ислам свакако био у позадини дешавања која су пратила немире, а касније и знатно видљивији и присутнији у јавној сфери, однос ислама државе и друштва у арапском свету без сумње треба подробније размотрити.

10.1. Однос ислама и државе

Дакле, још један важан елемент за склапање мозаика вишедиманзионалних узрока арапског пролећа је сложени однос ислама и државе. Ова веза је такође снажна чак и у оним арапским државама где је религија формално одвојена од државног апарата, док су у моментима уздизања моћи једне од ових страна, неретки покушаји преузимања и неке од јасних ингеренција друге стране. Уједно, овај узајамни утицај религијских и политичких елита, рефлектован кроз утицај религије на државу, односно утицај државе на религију поуздан је индикатор укорењености традиционализма у неком друштву, те уједно и неспорни показатељ заостатка у модернизацији.

Имајући у виду наведено, стављање односа ислама и државе у контекст арапског пролеће има за примарни циљ разјашњење две околности које у одређеној мери уносе забуну у саму перцепцију догађаја који су подстакли суноврат арапских аутократа. Наиме, најважнија одредница таласа протеста је да они нису били религијског карактера, те је стога улога ислама као доминантне религије у арапском свету у овом случају ирелевантан чинилац. Међутим, с друге стране управо због окружења у којем

се читав низ догађаја и одиграо, веза са исламом свакако постоји, и та компонента анализе је неизоставна.

Уједно, како су се устанци догодили у земљама где су државни апарати најоштријом присилом испољавали репресију према било ком облику уплива ислама у политику, потребно је додатно разјаснити и ову природу односа између државе којој је политички ислам био непријатељ, и друштва које ислам уважава, али према радикалним исламистима има подељено мишљење.

Оно што је на почетку разјашњења односа ислама и државе свакако неопходно разјаснити суштину овог односа, као и неретку ситуацију да се потпуно погрешно у неким ненаучним круговима и површним медијским извештајима свака земља насељена муслиманима сматра исламском. У самом објашњењу потребно је поћи од отворене ситуације у којој су се нашле земље арапског света након повлачења колонизатора. Наиме, према речима Мухамеда Асада бројне земље муслиманског света су се тада нашле „у изузетно ретком и краткотрајном историјском моменту слободног избора“ (Asad, 1961:1) да одаберу којим ће путем наставити сопствени развој након читавог „века борби. надања, грешака, и разочарања“ (Asad, 1961:1), који су претходили освајању независности.

Међутим, „стицање независности је у први план ставило питање основних принципа којима би се требали водити у циљу осигуравања среће и благостања народа. Овај проблем не тиче се само административне ефикасности, већ и идеологије. На муслиманима је да одлуче да ли ће њихове од скоро независне државе бити подређене модерним западним концептима који ускраћују религији право да обликује практични живот нације, или ће након неког времена постати исламске политичке творевине у правом смислу те речи“ (Asad, 1961:1). Како наглашава Мухамед Асад, ово значи да „држава насељена већински или чак у потпуности муслиманима, није нужно синоним за "исламску државу": она може постати истински исламска само услед свесне примене социо-политичких начела ислама у животу нације, и уградњом тих начела у основе устава те земље“ (Asad, 1961:1). Уједно, на темљима оваквог виђења реалности политичког живота у арапском свету, чврсто стоји и мишљење Абдулахија Ахмеда Ан-Наима (Abdullahi Ahmed An-Na`im) по коме „ислам и држава јесу и морају остати раздвојени, али ислам и политика не могу, и не би се требали одвајати“ (An-Na`im, 2010:1).

Џон Л. Еспозито (John L. Esposito) пратећи развој ислама, примећује да је „крајем 1960-их и 1970-их година, поновна појава религије у политици била укореењена

у поновном заговарању и већем присуству религије у личном и јавном животу. Многи у муслиманским друштвима постали су обзирни (наглашавајући молитву, пост, одевање, породичне вредности итд.) одбацивши оно што су видели као пропусте секуларних и етничких облика национализма, западног капитализма и социјализма. Као алтернатива, верска реторика, симболи, актери и организације постали су легитимни извори који су коришћени за упознавање и мобилизацију група“ (Esposito, 1999). Као паралелни процес, Еспосито примећује да су се „главна питања политичке и социјалне неправде (неједнакост богатства, ауторитарне власти, репресија, корупција) преплитале са жељама да се поново усвоје аутентичније укореењени национални, културни и верски идентитет и вредности у којима не доминирају и који не зависе од западних парадигми и културе“ (Esposito, 1999).

Даље овај аутор указује да је „крајем 1970-их и 1980-их година свет посматрао ислам првенствено кроз објектив иранске револуције и страховања од њеног извоза, као и накнадних аката насиља и терора (отмице, напади на америчке и европске амбасаде, убиства маринаца у Бејруту). Међутим, 1990-их година се појавила "тиха револуција" ("*quiet revolution*") јер су муслимански политички активисти и исламске организације настојале да постепено реформишу своја друштва изнутра, кроз политички и друштвени активизам“ (Esposito, 1999), да би наредне деценије незадовољство подједнако било усмерено и ка режимима као препреци визији стварања исламских друштава, и ка сународницима који су били подршка тим режимима, али и према Западу¹⁴¹. И док је Запад окривљен због „ангажмана у нео-империјалистичкој религиозној борби, јудео-хришћанско западњачкој завери која даје подршку неисламским режимима, и окупацији већински муслиманских земаља и пружа пристрасну подршку израелској окупацији Палестине” (Esposito, 1999), истовремено је „насиље сматрано неопходним и божански одобреним одговором” (Esposito, 1999), да би, како наводи Еспосито, „са освитом 21. века, ислам постао заробљен у наративу конфликта и насиља” (Esposito, 1999).

¹⁴¹ „Неуспех Запада као арапског и муслиманског савезника и преовладавајући страхови да ће западњачка култура доминирати и заменити аутохтони идентитет, веру и традиције била су два најугицајнија фактора у промени према друштвима која су дубље укореењена у религији. За многе, вестернизација је била само модеран облик колонијализма који је резултирао прекомерном зависношћу од Запада, што је истакнути ирански интелектуалац Џалал Ал-е Ахмед (Jalal Al-e Ahmed) назвао "Вестоксификација" ("*Westoxification*" – gharbzadeги). Исламски активисти и покрети (понекад се називају исламистима), као и главни реформатори и насилни радикали, сви су тврдили да је лек за ову болест био повратак на аутохтонији и аутентичнији смисао историје и вредности, реафирмација централности Ислам. Веровали су да је религија пружила свеобухватни оквир за муслиманско друштво, како јавно тако и приватно“ (Esposito, 1999).

Уједно, на успон радикалних исламистичких покрета у великој мери је утицала више или мање благонаклона позиција држава у чијим оквирима су се ови покрети развијали. Истовремено треба имати у виду да су у допуштању, подстицању или забрани деловања ових покрета увек пресудни државни интереси или појединачне земље или групе земаља, и то не само муслиманских земаља. Подршка је већа, али неретко прикривена, ако је држава посвећена обнови пан-исламске моћи и јачању исламског идентитета (случај Саудијске Арабије), а иста не постоји ако је насилно деловање усмерено према владајућим елитама (нпр. Сирија). Али како подршку покретима неретко дају и треће стране (глобалне или регионалне силе) којима је превасходни циљ дестабилизација друштва и смена власти, веома је честа и манипулативна употреба покрета посебно активно практикована и даље у примени у низу земаља уздрманих арапским пролећем. У овом случају радикални исламистички покрети су ништа друго до средство¹⁴² односно објекат који се употребљава у корист интереса треће стране иако у први мах делује да су носиоци или покретачи промена. Треба међутим истаћи да постоји и могућност прикривене подршке када владе земаља, које су истовремено и архинепријатељи и мета ових покрета, због заинтересованости за смену одређених режима преко посредника, наводних симпатизера покрета, пружају истим тим непријатељски настројеним покретима знатну материјалну и техничку подршку, при чему ни вођства тих покрета а камоли њихови чланови тога нису ни свесни.

Пошто исламисти ипак најчешће функционишу независно од става администрације државе на чијој територији делују, поред употребе општег незадовољства у појединим сегментима покушавају да преузму улогу неких државних институција или чине оно што не чини држава и представљају снажан ослонац¹⁴³ осиромашеним и обесправљеним деловима популације тако их приближавајући и

¹⁴² Као примери „заиграности“ односно негативног исхода двоструке игре често се наводи случај Талибана који су од стране западних земаља, посебно САД-а били подржавани док су им мета били Совјети у Авганистану, каи и Ал Каида чија организациона мрежа је била корисна у притискању непослушних арапских лидера, али се у једном моменту окренула против самих западних земаља.

¹⁴³ „Исламистички покрети су добро познати по пружању склоништа, образовне помоћи, бесплатним или медицинским клиникама с ниским трошковима, помоћи у смештају студентима изван града, студентским саветодавним групама, омогућавању јефтиних церемонија масовних венчања да би се избегли претерано скупи захтеви мираза, правној помоћи, спортским објектима, као и женским групама. Одсуство сличних од државе пружених услуга је кључни извор очајања и народног гнева против режима, а исламисти стичу велики политички кредибилитет као резултат, пре свега у Египту, Алжиру, Мароку, Турској, Малезији и Индонезији. Успех ових добротворних операција је омогућен великим приватним средствима побожних богатих донатора, исламских фондација, укореењеним (grassroots) везама са организацијама локалних џамија, осећајем посвећености и преданости, и жељом да се изгради политичка основа за исламистички покрет“ (Fuller,2003:28).

увлачећи под своје окриље. Како је овакав вид деловања у складу са самовиђењем радикалних исламистичких покрета као предводника отпора против репресије они „настоје да привуку одређене друштвене елементе, класе или групе које се осећају искљученим од стране државне елите. Уоштено, исламисти су задобили највећу базу социјалне подршке у нижој средњој класи, ситној буржоазији, и урбаној више него руралној популацији. Ослањају се на државне бирократе, студенте, интелектуалце и на одређени степен стручне подршке, мада опет углавном из ниже средње класе. Где су економски услови изузетно лоши, као што су Алжир, Египат, Пакистан и Иран, исламисти су у знатној мери придобили следбенике из нижих класа и незапослених (мада често образованих)“ (Fuller,2003:34).

Овде је свакако важно напоменути специфичност деловања радикалних исламистичких покрета који иако „користе ислам као политичку снагу за мобилисање јавности, задобијање контроле управљања, и реформисање друштва и државе, у складу са својим доктринарним религијским агендама“ (Faksh, 1997:XV), ипак не теже теолошком преустројству ислама јер би то значило промену основа односно „фундамената“ религије по предању заснованих на божјој речи пренетој преко пророка Мухамеда у свету исламску књигу Куран. „Уместо тога, они усвајају ислам као идеологију друштвеног и политичког деловања и полажу право на нову интерпретацију његових догми на основу посебног разумевања религијских текстова – Курана и Суне, или пророчке традиције. Њихов циљ је 'повратак' одређеном древном моделу (*salaf*), те отуда имају тенденцију да глорификују и идеализују прошлост и ниподаштавају садашњост. Као самозвана авангарда друштва, ови покрети или групе баве се активизмом који се често испољава у политичкој милитантности или политичком агресивношћу унутар и понекад изван постојећих националних политичких структура“ (Faksh, 1997:xv).

Како је ислам као религија кроз идеје које пропагира у основи нераскидиво везан за државу и радикални покрети се упркос практично наднационалним¹⁴⁴ програмима,

¹⁴⁴ „Као политички актери, револуционарне исламистичке групе суочавају се са низом тешких проблема. Због тога што је верска доктрина у сржи њихове идеологије, сунитски и шиитски муслимански радикали налазе да је тешко – мада не увек и немогуће – да сарађују. У неким земљама ирански персијски етницитет и верски шиитски идентитети су праве препреке за привлачење арапских и сунитских присталица ка доктрини често поистовећеном са њиховом револуцијом” (Rubin, 2003:209-210). Поред ових препрека такође значајан проблем представљају различита гледишта у погледу начина освајања власти где „постоји дебата између умерених градуалиста спремних да раде у оквиру ограничења локалног политичког система и радикалних револуционара спремних да употребе силу како би постигли своје циљеве. Фундаменталисти се оштро супротстављају традиционалистима у многим областима, а посебно у свом идеолошком нагласку на држави. Државу виде као главни инструмент имплементације

примарно фокусирају на задобијање власти¹⁴⁵ у одређеној држави. Овде је заправо реч о тек првом кораку али за исламисте најважнијем предуслову у остварењу ширих циљева а то су како је већ напоменуто успостављање калифата и уме. У том походу, како истиче Бери Рубин (Barry Rubin) исламисти често играју и на карту етничитета, али исто тако развијају и сопствене стратегије. Дакле по Рубину иако исламистичке групе често убрзани раст и снагу дугују чињеници да су махом представници етничке или националне заједнице „са делимичним изузетком мреже Муслиманског братства – који подстиче одређени вид сарадње међу египатским, јорданским, палестинским (Хамас), и сиријским муслиманским братствима – сваки покрет је углавном препуштен себи у борби против релативно добро финансиране и добро наоружане локалне власти. Слично томе, сваки радикални исламистички покрет мора да развије стратегију и тактике одговарајуће за његову појединачну земљу са екстремно различитим окружењима. Сходно томе, групе расту у различитим правцима, намећу неуједначене нивое ескалације и налазе разнолике одговоре за њихове проблеме. Коначно, владе су често веома софистициране у коришћењу широког спектра тактика у борби против револуционарних исламиста. Ове мере обухватају експропријацију исламских симбола, прихватање већих делова исламских институција, промовисање патриотизма и арапског национализма, или неспутавање репресије” (Rubin, 2003:210).

При разматрању улоге државе треба нагласити да је на успон радикалних исламистичких покрета у највећој мери утицао управо однос подршке или отпора режима¹⁴⁶ муслиманских и немуслиманских држава према њиховом деловању. Имајући

фундаменталистичке визије богоугодне државе под Шеријатом и као гаранта његовог опстанка. Фундаменталисти зато концентришу своје напоре на освајање државе и њених центара моћи – било легално унутар демократског оквира, или насилно, револуцијом или превратом (*coup d'état*) “(Zeidan, 2001:26-27).

¹⁴⁵ „За муслиманске фундаменталисте основни принцип на којима се заснива уређење је хакимија (hakimiyya), или божански суверенитет над свим створеним. Зато што је држава обавезана религијом, правилима, или хакимијом, припада Богу- у пракси ово значи врховну власт Шеријата. Заиста, идеја апсолутне искључивости Бога и његовог ексклузивног суверенитета је обележје истинског исламског уређења. То је уређење у којем владају Божји закони, а сва легитимна власт потиче од њега самог. Покорност је само према Богу, и ником више. Сви други облици људске владавине, као извор ауторитета и наредби, су стога равни ширку (*shirk*) (политеизам), окренути ка условима цахилије (предисламском паганизму)” (Faksh, 1997:6).

¹⁴⁶ У региону Блиског истока и Северне Африке где је и највећа концентрација муслиманских земаља Бери Рубин препознаје четири ситуације у којима се развијају радикални исламистички покрети. Према њему постоје: „1. Веома репресивни режими који ће уништити и затворити радикалне исламистичке активисте и забранити њихове покрете, као што се може видети у Сирији, Ираку, и Саудијској Арабији. У овим случајевима спремност власти и способност примене масивне силе сломила је исламистичке побуне. 2. Флексибилнији режим омогућава исламистима да делују са великим степеном слободe, да успостављају и управљају широким спектром институција, али неће им дозволити да преузму власт. Ово је преовлађујућа ситуација у Алжиру односно Египту, где су војни пуч и намештање избора коришћени да ограниче исламистичке партије. Као резултат тога, већи делови радикалних исламистичких снага

ово у виду Рубин наглашава „да су се радикалне исламистичке групе прилагодиле екстремно измењеним условима у различитим земљама са препознатљивим сетовима тактика. Три широке категорије се могу дефинисати, иако различите организације могу бити заступљене у више од једног сектора или могу променити позиције током времена“ (Rubin, 2003:214). Ове категорије су по Рубину револуционари, национални ослободиоци и реформисти. „Револуционарне групе су спровеле оружану борбу у Алжиру, Бахреину, Египту, Саудијској Арабији, Сирији, Ираку да би обориле постојеће власти и створиле радикалну исламску државу. Поред Алжира, све су то релативно мале притајене организације иако имају веће кругове присталица. Најрепресивније државе – Сирија и Ирак – имали су највећи успех у сузбијању таквих побуна, који оличава забрањено изражавање залби, а још мање решење, другим средствима. Треба поново узети у обзир да су четири од ових шест покрета представници етничких-националних заједница: шиитске у случају Бахреина, Саудијске Арабије, и Ирака; сунитске у случају Сирије” (Rubin, 2003:213-214).

Као национални ослободиоци „палестинске и либанске групе (као и оне у Авганистану) су имале двоструку сврху. Док желе да успоставе исламску државу међу својим народом, њихов први приоритет је борба са другима. Хамас и Исламски џихад покренули су терористичке нападе на Израел, док су се надметали за народну подршку са ПЛО који држи палестинску власт. Палестинска власт хапси њихове активисте и одбацује да им да формалну политичку власт, али постоји и снажна мера међусобне толеранције у циљу спречавања грађанског рата” (Rubin, 2003:214). И на крају као реформисти „У Египту, Јордану, Мароку, Кувајту, Турској, Пакистану и Израелу, главне исламистичке снаге су избегавале насиље и деловале као друштвени и парламентарни покрети. Деловање у оквиру правног система омогућава им да врше утицај и доносе неке промене. Једнако или још важније, ова ситуација дозвољава им да

узимају оружје да би стекли власт. Ови услови су најповољнији за развој крваве побуне исламиста, мада не и нужно успешна. 3. Најотворенији режими, попут оних у Јордану, Кувајту, Мароку, Турској, Израелу и Палестинској управи, дозвољавају исламистима праведнији однос заступљености – а у случају Турске чак и привремено вршење власти – док се са билокаквим насилним револуционарним снагама поступа веома озбиљно. Ову ситуацију су омогућила два фактора: легитимитет владе и снага система довољно су безбедни да се не осећају угроженим од снаге исламиста; а сами исламисти су спремни да прихвате правила игре, јер цене да би сваки покушај освајања власти био раван самоубиству. 4. На неким местима, исламистичке снаге покушавају да заузму место националистичких покрета у заступању етничке групе која има различите конфесионалне карактеристике. Као што је већ поменуто, ово се односи на Хезболах (либански шиити), сиријско Муслиманско братство (сунити), као и шиитске групе у Ираку, Саудијској Арабији, и Бахреину. Ови шиитске заједнице су углавном географски концентрисане, релативно сиромашне, историјски предмет дискриминације, и имају несразмерно малу количину политичке моћи“ (Rubin, 2003:212).

граде огромне социјалне и образовне институционалне апарате који стварају заједницу присталица. Ови покрети постају интересне групе у друштву, пре него што стоје у потпуној супротности изван друштва са основним циљем да га оборе” (Rubin, 2003:215).

Како би продужили дуго трајање својих режима неки арапски диктатори су у сопствене сврхе почели да кокетирају са исламом (зло)употребљавајући религијска уверења доминантно муслиманског становништва како би их везали за себе својом наводно заштитничком улогом у очувању исламске традиције и омогућавања његове ревитализације. На овај процес на примеру Турске у контексту неосманизма указује и Дарко Танасковић, наводећи да се „под (ре)исламизацијом (се) у контексту већински муслиманске заједнице подразумева исламско освешћивање секуларизованих, верски недовољно свесних и ревносних грађана, с пратећим настојањем да се друштвеним и државним институцијама, као и читавом социјалном амбијенту врати исламски карактер. Тако схваћена (ре)исламизација суштински је битна димензија савремених фундаменталистичких програма у исламском свету“ (Танасковић, 2010:11).

Како су у муслиманским земљама власти у великој мери повезане са религијским структурама чиме настоје добити што већу подршку у народу, важно је напоменути да су поред отпора према неверничким режимима деловања исламских радикала усмерена и против верских поглавара. Њима се поред блискости режимима замера и ускрачивање другима право на религијско тумачење, док би по радикалима осим *ulema* сви муслимани морали имати право на *ijtihad* односно самосталну интерпретацију исламског учења. Ова критика није нимало случајна јер су неретко на челу исламистичких покрета управо клерици који настоје елиминисати друге, супротстављене струје у националним религијским телима.

Фулер подсећа на неколико чињеница. „У Пакистану смо сведоци утицаја два кључна исламистичка покрета са снажном укљученошћу улема: *Jama'at-i Islami* и *Jama'at-i 'ulama-i Islami*. Улога ајатолаха Хомеинија у иранској револуцији и наставак доминације клерика је познат. Вођство Шејка Рашида ал-Ганушија (Shaykh Rashid al-Ghannushi) над забрањеним тунижанским *al-Nahda* покретом, шејка Ахмеда Јасина (Shaykh Ahmad Yasin) над Хамасом, као и снажан утицај египатског свештеника Шејка Иусифа ал-Карадавија (Shaykh Yusuf al-Qaradawi) у Катару су примери клерикалног вођства исламистичких покрета“ (Fuller, 2003:23).

По Факшу „ово је свакако равно побуни против верског естаблишмента, који је традиционално монополисао иџтихад као свој ексклузивни прерогатив. Улема је

оптужен за недостатак независности и да је углавном подређен држави. Ово помаже објашњење ерозије кредибилитета 'исламског естаблишмента' и анти-улемска осећања међу младим радикалним фундаменталистима. У ствари, многи од данашњих фундаменталистичких лидера су више популистички активисти него религиозни учењаци, проповедају исламски популизам и партиципативни етос, као противан формализму и искључивости улема, које оптужују за редуковање ислама само на ритуал: молитве, пост, и ходочашће. У текућој борби око улоге коју ислам треба да игра у савременим муслиманским друштвима, млади фундаменталисти траже да контролишу дискурс ислама, која је традиционално био резервисан за естаблирану класу улема” (Faksh, 1997:3). Ово одступање од принципа који су пратили радикалне исламистичке покрете током њиховог доскорашњег развоја без сумње се може означити прекретницом у тактици преузимања укупне контроле над државно-религијским питањима.

Разматрајући домете поновног оживљавања ислама Фанк и Саид указују међутим да „иако су његове манифестације изузетно распрострањене, исламски ревивализам није монолитни покрет, нити је еквивалентан милитантном фундаментализму и тероризму који привлачи пажњу медија“ (Funk, Said, 2004:18). Уједно „спречени неуспехом националистичких покрета да поврате осећај достојанства и самопоштовања исламског света муслимански народи различитих националности окренули су се исламском ревивализму као начину дефинисања ко су“ (Funk, Said, 2004:18-19), појашњавајући упућивањем на размишљање Јубена по коме се „актуелно исламско уздизање сматра покушајем "исламизације" модерности пре него реторичким освртом на одбацивање савременог света (Euben, 1999)“ (Funk, Said, 2004:19).

Истовремено Фанк и Саид сматрају да „екстремизам у исламском свету не треба посматрати као аутономни феномен, већ као реакцију на истинске политичке, економске и културне контрадикције. Многи савремени муслимани осећају да су препуштени случају у модерном свету, одсечени од прошлости колонијализмом, али и да су лишени будућности пуне наде којој засигурно теже“ (Funk, Said, 2004:19).

10.2. Утицај подела унутар ислама на промене у арапским друштвима

Уз снажну повезаност државе и ислама, велики утицај на арапска друштва имале су и поделе унутар ислама које су по карактеру снажније, и по друштво чини се разорније, од подела на присталице и противнике режима које утихну сменама власти.

Највидљивија међу њима, она између сунита и шиита, посебно је болна тачка, чије непремостиве разлике¹⁴⁷ припаднике исте вере раздвајају до ивице конфликта.

Различито тумачење ислама у арапским земљама са доминантном муслиманском популацијом готово одувек је уносило немир у свакодневни живот обичног човека, међутим преломни моменти често су изазвали праве потресе у међуодносу сунита и шиита. Како објашњава Офра Бенгио (Ofra Bengio) иако сунитско-шиитски сукоб траје вековима „у најновијем таласу, који су аналитичари назвали Тридесетогодишњи сунитско-шиитски рат, постојала су три важна преокрета: оснивање исламске републике у Ирану 1979. године, рат у Ираку 2003. године и устанак у Сирији 2011. године“ (Bengio, *Jerusalem Post*, 2014), даље износиће запажање да су:

„Исламска република и будући ирачки ирански рат (1980-1988) оснажили су потлачене шиите у арапском свету и истовремено смањили централност арапско-израелског сукоба. Рат је 2003. катапултирао шиите на власт у Ираку, први пут за стотине година успели су да задобију власт у арапским земљама. Заправо, ово је била друга шиитска победа након 16. века када је шиизам усвојен као званична религија државе у Ирану. За сунитски свет ово је била стална траума. Устанак у Сирији и егзистенцијална претња режиму Алавита, који су далеки "рођак" шиизма, помогао је цементирању шиитског блока који чине Иран, Ирак, режим у Сирији и Хезболах“ (Bengio, *Jerusalem Post*, 2014).

Према Бенгио овакав исход додатно је повећао регионалне тензије између сунита и шиита, и „изазвао сунитске радикале у читавом региону, а истовремено је супротставио сунитску Саудијску Арабију шиитском Ирану, који су покренули посреднички рат у Ираку, Сирији и Либану. Очигледно је све ово повећало осећај рањивости сунитског света. Тако, убрзо након што су шиити преузели власт у Ираку, Јордански краљ Абдулах и председник Египта Хосни Мубарак упозорили су на растући шиитски лук. Остали званичници, сунитски верници и медији су их пратили“ (Bengio, *Jerusalem Post*, 2014).

Свакако је важно указати и на извесну нелогичност сунитске забринутости коју Бенигио запажа, наводећи да је својеврсни „парадокс у овој перцепцији претње сунитима да иако сунити далеко надмашују шиите по бројности, представљајући 85

¹⁴⁷ Према Милану Вукомановићу „разлике између ове две групе нису толико велике, и итчу се више обичаја и праксе. Сунизам је главни, матични правац у исламу, који прихвата *суну*, практичну традицију, као извор вере. Та традиција се односи на понашање и дела пророка Мухамеда које би требало да буде узор за све муслимане. Суна је поред Курана, други главни извор исламског права“ (Вукомановић у Мимица, Богдановић, 2007:203). Како даље појашњава Вукомановић, „записана тек у IX веку, у форми збирки, суна је основ традиције коју прихватају сунити, али не и шиити. Сунити сматрају да је Мухамедово учење дефинитивно завршено за његова живота и да му се нема шта додати, већ га треба искрено следити и тумачити. Припадници ислама на Балкану припадају том правцу. Шиизам је други главни правац, настао у VII веку. Шиити су развили култ четвртог халифе, Алија, Мухамедовог зета, кога они сматрају његовим јединим правим наследником. Шиити верују у дванаест имама од којих је последњи, Махди, живео и нестао у IX веку, а поново ће се јавити уочи страшног суда. Шиити имају највише следбеника у Ирану, Ираку, Либану, Сирији, Јемену и Јужној Азији“ (Вукомановић у Мимица, Богдановић, 2007:204).

одсто муслимана у свету, у односу на 15 одсто шиита, и даље су сунити угрожена, рањива и жртвена страна“ (Bengio, *Jerusalem Post*, 2014). Међутим, иако је диспропорција очигледна она не спречава све интензивније „унутардржавне¹⁴⁸ и међудржавне сукобе¹⁴⁹“ (Bengio, *Jerusalem Post*, 2014) који регион држе у константном стању напетости уз могућност ескалације сукоба и непредвидих исхода.

И док су најпре колонијалне управне власти, а потом и дуготрајни диктаторски режими, ради лакше контроле подстицали поделе међу народом, и манипулацијама и пропагандом продубљивали неслагања и сукобе, у новије време употреба религије у високо религиозним друштвима каква су муслиманска није наравно нимало случајна ни од стране исламских фундаменталиста. Наиме. они све више, и све отвореније позивају на враћање религијским праксама, али и на преиспитивање позиције ширих друштвених слојева, у односу на секуларне владајуће елите у којима се виде основни кривци сопственог лошег положаја.

Како би појачали реторику „фундаменталисти су склони да користе апсолутне манихејске бинарне дихотомије као што је Бог против Сотоне; истина против лажи; светло против таме, и добро против зла. Они виде човечанство као подељено на два супротстављена табора верника и неверника без неутралности могуће за било кога. Како целокупним фундаменталистичким дискурсом доминира космологија борбе добра против зла, екстремне групе се концентришу на теорије завере, изазивање мржње ка

¹⁴⁸ У погледу унутардржавних сукоба, Бенгио указује на „крвави сукоб је у Ираку, где су арапски сунити изгубивши стотине година хегемоније учинили све како би спречили шиите да учврсте моћ. Чињеница да су сунитске екстремистичке организације попут Ал-Каиде стациониране тамо претвориле су протеклу деценију у једну од најсмртоноснијих у сунитско-шиитским анализима, а стајали су животе стотина хиљада на обе стране. Шиити у Бахреину, који представљају већину, били су у стању превирања и пре такозваног арапског пролећа. Шиити у Либану, који представљају највећу заједницу у тој земљи, покушавају да преведу ову демографску чињеницу у политичку предност. У Сирији Алавити воде рат на живот и смрт. Све у свему, данас две сунитске заједнице, у Сирији и Ираку, покушавају да поврате власт, а још једна, у Бахреину, покушава да задржи власт“ (Bengio, *Jerusalem Post*, 2014).

¹⁴⁹ Везано за међудржавне сукобе, Бенгио истиче да је „сунитско-шиитска неслога проузроковала дубоке промене на геостратешкој мапи: Саудијска Арабија и неке друге сунитске земље нису дале легитимитет шиитској владавини у Ираку и заправо подржавају радикалне сунитске групе против ње. Слично томе, Саудијска Арабија и Катар су у савезу против Сирије, спроводећи посреднички рат против режима Асада уз помоћ сунитске опозиције и терористичких организација. Турска која је до рата из 2003. године била главни ирачки савезник, окренула се против њега подржавајући различите сунитске угледне личности и опозиционе групе. Са своје стране, Иран, Ирак, Сирија и Хезболах су оформили савез који се није могао замислити само деценију раније. Дакле, арапске и муслиманске земље на Блиском истоку постале су више подељене дуж религиозних деноминација него националних линија. Једна илустрација драматичне промене је да, док је у прошлости Ирак посматрао арапске сунитске земље као своју стратешку дубину, сада гледа на шиитски Иран. Исто важи и за Сирију. Јукстапозиција религиозног сукоба са етничко-државним сукобима довела је и до чудних савеза: Турска и ирачки Курди, који су сунити, сада су савезници против шиитске владе у Багдаду. Слично томе, земље Залива сарађују са Ербилем (главним градом Ирачке Курдистанске регије) против Багдада“ (Bengio, *Jerusalem Post*, 2014).

специфично доживљеним непријатељима који могу да легитимишу изливе насиља. Етикетирањем свега што постоји на модерном Западу, као и нефундаменталистичких режима и друштва у муслиманским државама као сатанског и злог, екстремисти их претварају у легитимне мете за насилне нападе“ (Zeidan, 2001:29). Исто тако „савремено муслиманско друштво само по себи може дакле да буде схваћено као "неверничко" (*kafir*), што доводи до процеса анатемизације или екскомуникације (*takfir*) друштва. Када се сама држава схвата као да је ефективно у рукама 'неверника" (неправедне, нерелигиозне, корумпиране, арогантне марионете Запада), онда су скоро сва средства оправдана да би се превазишло стање, укључујући оружану борбу, која се означава у овом контексту, као џихад. Радикалне исламистичке организације које делују у овом основном филозофском контексту или проглашавају џихад против саме државе, или је осуђују као неверничку (*takfir al-dawla*) и повлаче се или 'емигрирају' (*hijra*) из нечистог друштва“ (Fuller,2003:52).

У глобално повезаном свету убрзаних промена свако противљење наднационалном планетарном развоју неминовно води у изолоацију и конфронтацију мањине која се том концепту противи и већине која се за њега залаже. У том смислу треба посматрати и круто традиционалистичко схватање религије и одбијање прилагођавања актуелном тренутку. Посебан проблем настаје када воља мањине настоји да се наметне већини, а религиозни циљеви вежу за националне и чак трансационалне. То је случај са пропагаторима радикалног ислама за које су сви други који не деле њихове ставове неверници и непријатељи.

Агресивно деловање радикалних исламиста усмерено најпре на смену неверничких режима у муслиманским земљама, а с крајњим циљем успостављања глобалне религијске доминације, неминовно ствара атмосферу напетости и подстиче различите облике сукобљавања. Овај феномен је свакако вредан пажње будући да покушаји насилног увођења принципа политичког ислама, те учесталост како субверзивног тако и отвореног екстремног политичког деловања у виду притисака на државне институције, изазива нестабилност и напетост како унутар самих муслиманских заједница, тако и међу ширим друштвеним слојевима других заједница.

Тарик Рамадан (Tariq Ramadan) анализирајући заједничке карактеристике масовних протеста против друштвених и економских услова, диктатуре и корупције, као и специфичности протеста у појединим земљама, посебну пажњу усмерава на објашњење да упркос неким тврдњама исламистички покрети нису били иницијатори протеста широм арапског света, са којима на самом почетку чак нису ни били сагласни.

Наиме, како истиче Рамадан, „у Тунису, Енахда покрет се прикључио протестима неколико недеља након што су почели, баш као и Муслиманско братство у Каиру. Исто опрезно држање било је исказано у Јордану, Либији, Сирији, и чак и у Јемену. Што је још занимљивије, првим масовним демонстрацијама грубо је изашла на видело неслога унутар самих исламистичких организација – оних организација које су приказиване као високо организоване, чврсто структурисане и дисциплиноване. И у Тунису и у Египту, млађи чланови исламистичких организација прикључили су се побуни први, често противно савету хијерархије и вођству старије генерације. Они се нису обазирали на апале за опрезност, и ускоро су гласови неслагања почели да се чују унутар самих организација“ (Ramadan, 2012:14).

За овог аутора управо је то држање по страни радикалних покрета у великој мери допринело ширењу и омасовљењу протеста. Тако су „масовне, ненасилне и добро организоване демонстрације, које су скоро у потпуности биле без антизападних слогана привукле људе из свих друштвених класа, и свих политичких, религиозних, нерелигиозних и чак антирелигиозних друштвених група. Млади људи и жене су преузели видљиво и непобитно вођство, и медији су то све више уочавали. Присуство нерелигиозних људи и секулариста у Тунису и у Египту, као и високо уочљиво присуство коптске мањине на тргу Тахрир могло је да наведе на само један закључак: појавио се нови облик опозиције, са женама и мушкарцима окупљеним око нових захтева извучених из кључних вредности слободе, правде и једнакости и одбијања корупције и кронизма“ (Ramadan, 2012:15).

10.3. Секуларизам и исламски радикализам

Како су четири арапске земље у којима је дошло до пада режима тј. Тунис, Египат, Либија и Јемен, биле изразито секуларне и као такве снажно заговарале одвојеност државе од религије, потребно је подробније објаснити однос секуларних власти према религијским групама који је често био немилосрдан, и уз нулту толеранцију за њихов деловање у јавном животу. Проказани од режима ови покрети су привременим напуштањем земље или деловањем у илегали, некако успевали да сачувају језгро присталица и чекали погодан тренутак да се врате на сцену. Термини као што су „исламизам“, „фундаментализам“ или „исламистички екстремизам“ и „исламистички милитаризам“, а којима се суштински означава радикализација

религијског деловања незаобилазне су и полазне тачке у разматрању тенденција у исламском друштву, а пре свега у разматрању сложеног проблема какав је исламски радикализам.

Ипак важно је истаћи и чињеницу на коју указује Каи Хафез (Kai Hafez) да „*de facto* секуларне политике такође имају много дужу историју на Блиском истоку него што се често претпоставља. Процес одвајања религије и политике који је почео смрћу пророка Мухамеда у 632; остаје непотпун до данашњег дана. Два супротстављена тренда могу се разазнати у политичкој култури савременог исламског света: јавна жеља за секуларизмом, либерализмом и плурализмом је евидентна у изузетно популарним новим медијима, где је често изражен најшири спектар ставова. Супротни тренд, који такође има велики замах, јесте процес морално строге, понекад круте, али некозистентне реисламизације. Чињеница да се фундаменталисти поново боре против секуларизма има везе са политичким тактикама и једноставном чињеницом да је секуларизам упражњаван на ауторитарни начин у последњих неколико деценија. За оне који се противе диктатури, религија постаје савезник политичке и друштвене трансформације” (Hafez, 2010:4). Свесни ове околности радикални исламисти је свакако стављају у своју корист.

Истовремено ради јасније перцепције концептуалних разлика Бесам Тиби (Bassam Tibi) неопходним сматра и појмовно разграничење секуларизације и секуларизма, односно „између *секуларизације* као друштвеног процеса функционалне диференцијације и *секуларизма* као идеологије“ (Tibi, 1997:18), при чему, како указује, „до недавно није било разлике између *al-'almanah* (секуларизације) и *al-'ilmaniyya* (секуларизма)“ (Tibi, 1997:18). По Тибију, „социолошко значење термина "секуларизација" односи се на друштвене нуспродукте друштвених промена које доприносе функционалној диференцијацији постојеће друштвене структуре. Термин "секуларизам" се односи само на политичку идеологију раздвајања државе и религије“ (Tibi, 1997:18).

Ву Бинбин (Wu Bingbing) појашњава да секуларизам означава „мисли и теорије које се фокусирају на одвајање религије и политике, што секуларисти покушавају намерно реализовати као свој циљ“ (Wu, 2007:56) те да је уско везан за секуларизацију, која представља „процес овог раздвајања, било као резултат намерних подухвата, или само природног исхода интеракције између различитих друштвених фактора. На трагу Фуада Закарије (Fouad Zakariyya), Ву препознаје две фазе у развоју секуларизма у арапском свету, указујући да је „прва фаза (је) трајала од друге половине XIX века до

средине XX века, а друга фаза је почела од краја 1970-их година. Прва се сматра одговором на културне изазове Запада, док се ова друга углавном сматра критиком модерног исламизма и рационалним саморазматрањем арапске културе“ (Wu, 2007:56).

Овај аутор такође наводи да је посебно модел секуларизације који је примењен у Турској имао снажан утицај на арапске земље. Ву истиче да је одласком колонијалиста „већина нових независних арапских земаља усвојила је секуларизацијски модел, са различитим позицијама у распону од јасног и радикалног до нејасног и благог. Радикалну позицију су преузели Египат, Ирак, Сирија, Либан, Јемен, Алжир, Тунис и Палестинска ослободилачка организација; за Јордан и Мароко, развојни модел је оријентисан ка секуларизацији, а охрабрује се интеграција исламиста у политички систем; у Либији, је Гадафи подржавао суптилну и опрезну секуларизацију. Земље Савета за сарадњу у Заливу су једине у арапском свету где су секуларне снаге и даље слабе“ (Wu, 2007: 61-62).

Ву, који секуларизам у великој мери везује за процес вестернизације, истиче да у секуларним арапским државама „интелектуалци и политичке елите који су примили западно или вестернизовано образовање и прихватају западне норме, чине срж снага вестернизације у арапском свету“ (Wu, 2007:62). Уз то, Ву наглашава „да нема јединствене политичке позиције секулариста, који би могли бити либерали, националисти или левичари“ (Wu, 2007:62), као и да је за конзервативце, у које убраја националисте и левичаре, „главни циљ задржати моћ под контролом монарха или његове породице, а они ће извршити модернизацију, вестернизацију и секуларизацију у оквиру ове премисе“ (Wu, 2007:62).

Такође, Ву напомиње да „без обзира на политичку позицију коју ови секуларисти усвајају, сви представљају снаге вестернизације, које формирају вестернизоване политичке и културне елите и продукују вестернизовану елитну културу, која се изузетно разликује од традиционалне културе дубоко укорене у масама средњих и нижих класа. Разлика између елитне културе вишег слоја и традиционалне масовне културе средње и ниже класе је основа културне дихотомије у овим земљама, која раздваја друштво и културу. Ова врста традиционалне масовне културе потхрањује модерни исламизам. Чим се владајуће снаге вестернизације сусретну с било каквом политичком и економском кризом, модерни исламисти ће бити у прилици да ускоро преузму власт“ (Wu, 2007:63).

Ву примећује да је падом арапског национализма крајем 1960-их и почетком 1970-их година, савремени исламизам почео да остварује напредак, при чему је

нарочито „исламски успех у Ирану био пример арапским исламистима у арапском свету. Како је не-арапска Турска била пример за арапске државе у спровођењу секуларизације почетком XX века, не-арапски Иран је кроз своју исламску револуцију дао подстицај исламским покретима у арапском свету крајем XX века за контранапад на секуларизам и секуларизацију. Савремени исламизам изазвао је многе арапске секуларне режиме, укључујући Египат, Алжир, Сирију и Ирак, а Судан је чак постао исламска република којом владају исламисти“ (Wu, 2007:63).

Управо узимајући у обзир бурне промене и нагомилано незадовољство као несумњиво најважније и неопходне предуслове убрзаног развоја и ширења исламског радикализма, треба напоменути да су ови предуслови кључни и за развијање свести о радикализму као виду отпора. Ово је свакако битна измена у поимању исламског радикализма које је као тврдо религијско језгро одувек пратило ислам, док се у данашњем схватању он суштински сматра реакцијом на безизлазну ситуацију насталу губитком моћи и потпадањем исламског света под директан утицај колонизатора са Запада и домаћих репресивних режима. Иако се у први мах може учинити да се ради о задирању у чисто религијска питања, циљ деловања радикалних покрета није примарно религијски, већ се односи на освајање државне моћи и то насилним средствима уз оправдавање истог тог насиља.

За разумевање позадине радикалног деловања треба имати у виду да „за већину муслимана, традиционалних и фундаменталистичких, права историја почиње са исламом – све пре тога је цахилија (*jahiliyya*) и зато нема никакву вредност осим као контрапункт исламској величини. Фундаменталисти су међутим реинтерпретирали цахилију, примењујући је на савремена друштва, владаре, и режиме. Посматрајући само режиме на бази Шеријата као заиста легитимне, неки су реинтерпретирали традиционалне концепте цахилије и такфира (*takfir*) у својим покушајима да оправдају употребу силе против других муслимана и против државних режима”(Zeidan, 2001:39).

Дакле док у најширем смислу посматрано исламски радикализам представља облик организованог отпора против политичке, економске и културне доминације Запада, у ужем смислу он представља радикализовани муслимански национализам који проблеме „муслиманске нације“ у оквирима једне државе подиже на прекогранични ниво уобличен глобалним муслиманским заједништвом (комунитаризмом) и солидарношћу. Ипак заједничко за оба схватања је да радикални исламисти настоје да изврше исламизацију политичких система у муслиманским земљама што би био први корак у стварању калифата и уме, односно глобалне исламске државе и исламске

заједнице. У процесу исламизације радикали се пропагирајући религијски пуританизам противе свему што по њима нарушава „чистоту ислама“ и поредак у духу шеријата, а то су пре свега секуларизам и на „лажном моралу“ засноване вредности и начин живота западних друштава. Најгласнији у критици актуелног стања у муслиманским државама су салафисти¹⁵⁰ односно вахабисти¹⁵¹ који су и највећи заговорници потпуне реисламизације. Ове покрете одликује изражени фанатизам у залагању за сопствено гледиште на свет, ексклузивизам у погледу сопственог значаја и одбацивања оних који мисле другачије или су пореклом и религијском припадношћу различити од њих, као и паралелизам односно стварање сопствених аутономних области бивствовања услед делимичног или потпуног неприхватања и непризнавања структура власти које нису искључиво исламског карактера.

Радикални исламистички покрети су дакле директна последица и ударна песница радикално перципираног ислама. По Дејвиду Зејдану (David Zeidan) „радикални исламистички покрет је прилично модеран феномен, део ширег поновног уздицања религије који узима замах широм муслиманског света, и постоји у симбиотској вези са другим трендовима. Укореењен је у понављајућим циклусима оживљавања карактеристичним за муслиманску историју и такође је реакција на озбиљну кризу модерности конвергентну са успоном харизматичних пророчких лидера. Он представља верски реформистички покрет и политичку идеологију која обухвата социјални елемент протеста и потрагу за идентитетом потчињених муслиманског света против репресивног светског поретка. Фундаментализам је предводник религијског

¹⁵⁰ За Ахмеда Мусалија (Ahmad Moussalli), салафизам је веома разноврстан и компликован идеолошки и религиозно мотивисан тренд и стога није конструисан од стране једног јединственог дискурса или групе или ауторитета. По правилу, сви вехабије су салафисти, али нису сви салафисти вехабије. Исламизам је такође још један сложени тренд који укључује умерене и радикалне покрете, али није еквивалентан вахабизму: он је заправо његова антитеза. Иако исламизам и вехабизам / салафизам деле неколико теолошких и интелектуалних доктрина, они су теолошки и политички веома различити. Међутим, после 11. септембра, 2001. и инвазије на Ирак, неке вехабије и салафисти су се спојили заједно са радикалним исламистима и консеквентно створили нео-салафизам и такфири-цихадизам. Ова сложеност се на бази тога појављује у такфири-цихадистима који се састоје и од нео-вехабија, нео-салафиста, и радикалних исламиста. Опет, нису сви такфири-цихадисти, и нису сви цихадисти такфири” (Moussalli, 2009:3).

¹⁵¹ „Вахабизам је настао као теолошки реформистички покрет, с циљем позивања (*da'wa*) људи да поново успоставе у "правом" значењу *tawhid* (јединство Бога или монотеизам) и да игноришу и деконструирају "традиционалне" дисциплине и праксе који су се развијале у исламској историји, као што су теологија и пракса и традиција посете томовим и храмовима које су поклонили појединци. Такве дисциплине и праксе су класификоване као *shirk* (политеизам), *kufir* (неверовање у Бога), *ridda* (отпадништво), и *bida'* (иновације). Њен оснивач, Мухамед бин Абд ал-Вахаб (Muhammad Bin Abd al-Wahhab 1703-1792), приморавао је људе да се придржавају веома строгог и дословног тумачења "монотеизма" и да се боре против *shirk*-а. Његови следбеници, који су себе називали *al-muwahhidin* (монотеисти - будући да други, а посебно муслимани нису), су означени од стране других као вехабије“ (Moussalli, 2009:4).

ангажовања у контранпаду на секуларизам који је смањио његову моћ током последњих деценија“ (Zeidan, 2001:26).

Овај аутор дели гледиште да радикалне покрете раздвајају принципи деловања, али спаја истоветни циљ. По њему „исламски фундаментализам се састоји од широког спектра покрета и погледа који указују на ислам као укупан начин живота и као одрживу алтернативу за западне секуларне идеологије. Он има за циљ довођење целокупног савременог друштва под божји суверенитет, владавину и право како је откривено у светој књизи. Обнова исламске славе ће се постићи очишћењем друштва од неисламских учења и пракси, повратком првобитним чистим изворима ислама (Курану – од бога написаном откровењу кроз Мухамеда, и Хадису, божански инспирисаним традицијама изрека и дела пророка), као јединим ауторитетима, као и успостављањем идеалне исламске државе по узору на пророкову и његове асхабе. Већина фундаменталистичких покрета је уједињена у овим циљевима исламизирања укупног друштвеног и политичког система њихових друштава и успостављања обновљене аутентичне светске исламске државе засноване на Шеријату (свеобухватни закон од Бога одређен за људе и заснован на Курану и Хадису)“ (Zeidan, 2001:26).

Истовремено „исламски фундаментализам нуди радикалну реинтерпретацију¹⁵² традиционалних исламских концепата, а његов дискурс на тему борбе служи за мобилизацију верника, скретање пажње на оне који су идентификовани као непријатељи, и подстицање да се обучавају, организују и активно учествују у борби. Тактике се разликују како неки фундаменталисти имају тенденцију да се привремено повлаче из друштва у изолационистички сепаратизам, док се други активно укључују у друштвено-политичке односе да би трансформисали друштво. Оба одговора су облици

¹⁵² За Квинтана Викторовица (Quintan Wiktorowicz), америчког стручњака за исламски активизам, социјализација која се остварује преко образовних друштвених мрежа је од кључне важности за мобилизацију подршке муслиманске заједнице, као и за узимање активног учешћа у радикалним покретима. По њему „образовање је од централне важности, јер муслимани могу да испуне своје дужности према Богу само ако у потпуности разумеју ислам. Из ове перспективе, Муслиман мора овладати Божјим заповестима, као што је наведено у Курану и Суни (предања пророка Мухамеда), да се осигура да он или она следи прави пут ислама и не одступа од пророчког модела. Религијско усавршавање је такође неопходно да би се ефикасно и тачно према другима преносила порука од Бога“ (Wiktorowicz, 2005:17). Овај аутор примећује да у наведеном контексту „као и други 'нови друштвени покрети', радикални исламски активисти промовишу скуп вредности и идентитета који оспоравају доминантне културне кодексе. При томе, они покушавају да створе јединствену заједницу 'истинских верника' скупа повезану заједничким тумачењем ислама уобичајено обележеним високим нивоима напетости према општим верским схватањима. Активистички прозелитизам се стога фокусира на поучавање муслимана (па чак и немуслимана) о девијантности мејнстрим тумачења нудећи сопствено разумевање покрета као дефинитивно. Произилазећа мрежа заједничког значења је основа јединственог идентитета који често укључује наредбе за ризичним активизмом у име Бога“ (Wiktorowicz, 2005:17).

борбе, без обзира да ли се виде као одбрамбена акција против напада злих сила или офанзивне кампање за победу непријатеља и трансформацију света“ (Zeidan, 2001:27).

Битно је истаћи да иако се чини да је радикализам подстакао исламистичке групе да делују у садејству, њихово деловање је у зависности од историјског и друштвеног контекста имало различите манифестације у распону од мирних протеста до употребе насиља, па би исламски фундаментализам¹⁵³ требало посматрати, како то Факш описује, као „разноврсни покрет без седишта, без 'Коминтерне' која служи као свеобухватна команда за наметање јединствене структуре и кохерентне идеологије. Програми, стратегије и тактике исламских група варирају између и унутар земаља, као и њихове понекад противне идеологије. Стављајући на страну разлике, крајњи циљ свих исламиста је исти: реструктурирање државно-дрштвених односа по узору на златне година ислама. Дакле, неке заједничке идеолошке теме се провлаче кроз фундаменталистички дискурс данас, теме које су под великим утицајем истакнутих муслиманских мислилаца и активиста Абула Ала Маудудија (Abul Ala Maududi 1903-1979) из Пакистана, Сеида Кутба (Sayyid Qutb 1906-1966) из Египта, и ајатолаха Хомеинија (Ayatollah Khomeini 1900-1989) из Ирана. Размишљање ова три човека пружа теоријске парадигме које инспиришу савремени исламски фундаментализам” (Faksh, 1997:3).

Јан Ерик Лане (Jan Erik-Lane) и Хамади Редиси (Hamadi Redissi) разматрајући место фундаментализма у исламској традицији истичу да корени исламског фундаментализма потичу из деветнаестог века, те да су се манифестовали у три вида, тј. „прва врста исламског фундаментализма била је интелектуални покрет, који је позивао на повратак идеализованом исламу, али истовремено је осетио да се овај нови ислам треба очистити од својих мрља из круте прошлости” (Erik-Lane, Redissi, 2016:15). Како указују ови аутори „позиција у оквиру првог фундаменталистичког покрета била је више реформистичка у тону, која је одбацила и слепу приврженост прецима (islah) и сервилну имитацију запада (taqhd)“ (Erik-Lane, Redissi, 2016:16). Даље, „у другој врсти исламског фундаментализма, реинтерпретација традиције претвара цихад jihad...из

¹⁵³ „Фундаментализми имају тенденцију да виде савремено и пост-модерно друштво као суштински неопеганско, окренуто неморалу и антиноминализму предисламских многобожачких паганских цивилизација (*jahiliyya*). Ово окретање паганизму служи као главна легитимизација за концепт грађанске непослушности и отпора неморалним и злим државним прописима. Фундаменталистичка грађанска непослушност је укорењена у ситуацијама у којима се простим људим наређује оно што је Бог изричито забранио у откривеним списима. Док већина фундаменталиста има афинитет ка конзервативном моделу, који поштује закон, стереотип доброг грађанина, морални конфликти наметнути од стране секуларних власти помућују њихову свест и окрећу их ка пасивној грађанској непослушности која може прећи у активистички насилни облик” (Zeidan, 2001:39).

колективне обавезе у личну као неку врсту конкретне обавезе. То је био случај са пет индивидуалних дужности којима је тежио сваки муслиман, тзв. пет стубова вере, али џихад као обавеза почива на читавој заједници муслимана. Ову колективну дужност обавиће мала група професионалаца или добровољаца, док би остатак заједнице био ослобођен ове дужности“ (Erik-Lane, Redissi, 2016:16). Такође, „може се говорити и о трећој врсти фундаментализма, где се фокус на џихаду комбинује са тероризмом или када је радикализам повезан са криминалом или војном активности. Овај трећи облик фундаментализма припада мрежама људи посвећених Светском рату који делују у различитим земљама, често тајно. Међу личностима везаним за Ал-Каиду на страни поред Бин Ладена налази се први Ајман ал-Завахири (Ayman al-Zawahiri), који је био укључен у убиство Садата 1981. године, а други Сулејман Абу ал-Гаит (Suleiman Abu al-Ghaith), који је некад био запослен од стране владе Кувајта као проповедник у џамији“ (Erik-Lane, Redissi, 2016:16).

Анализирајући фундаментализам¹⁵⁴ као појаву унутар ислама, Декмежијан (R. Hrair Dekmejian) наводи да „у својим активним и пасивним облицима, савремени исламски ревивализам поседује три општа атрибута: первазивност, полицентризам и перзистентност. Он је первазиван јер су исламске групе и покрети изникли у готово свакој муслиманској заједници, без обзира на величину или политичку, економску и културну околност. Ни исламски препород није ограничен на одређене друштвене и економске слојеве. Док се већи део њене подршке заснива на нижој, нижој-средњој и средњој класи, све је више доказа о распрострањеном практиковању исламског начина живота међу горњим-средњим и горњим слојевима. Исламски препородни покрет такође је полицентричан, јер не поседује јединствено вођство или организациони

¹⁵⁴ Издвајајући изразе најчешће везиване за фундаментализам Декмежијан указује на: „*al-ba'th al-islami* (исламско васкрсење), *al-sahwah al-islamiyyah* (исламско буђење) *ihya' al-din* (религиозни препород), *al-usuliyyah al-islamiyyah* (исламски фундаментализам), *al-harakah al-islamiyyah* (исламски покрет), *al-tauyar al-islami* (исламска струја), *al-ittijah al-islami* (исламска тенденција). Израз *al-usuliyyah al-islamiyyah* означава потрагу за фундаменталима вере, темељима исламске политике (*imtah*) и основама легитимног ауторитета (*shar'iyah al-hukm*). Таква формулација наглашава политичку димензију исламског покрета више него њен верски аспект. Што се тиче опште употребе у речнику ислама, концепт *tajdid* се односи на периодичну обнову вере, док *islah* значи рестаурација или реформа“ (Dekmejian, 1995:4). Такође указује да „заговорници исламског фундаментализма називају себе *islamiyyun* – исламистима, *asliyyun* – оригинални или аутентични, или *salafiyyun* – следбеници побожних предака. Такође се користе изрази *mu'min* (мн. *mu'minin*) – верници и *mutadayyin* (мн. *mutadayyinin*)- побожни или посвећени, у оштром контрасту са *muta'assib* (мн. *muta'assibun*) или *mutashaddid* (мн. *mutashaddidun*) – зилот или фанатик. Реч *muta'assib* често користе нефундаментисти да би описали исламске милитанте који су предиспонирани на употребу насиља; сродна етикета је *mutatarrif* или екстремиста. Изразу *mutadayyin* дају се два различита значења: као општа упућеност на карактерисање верних муслимана и као специфични назив који за себе користе фундаменталисти као дистинкцију у односу на друге муслимане“ (Dekmejian, 1995:4).

епицентар. У значајној мери, повратак исламским коренима имао је локализовани карактер као одговор на одређене кризне околности који постоје у различитим националним окружењима. Ипак, у мери у којој су кризне ситуације у различитим друштвима сличне, исламски покрет је почео да преузима заиста транснационални карактер“ (Dekmejian, 1995:3).

Сва ова значајна догађања у односу секулариста и радикалних исламиста упоредо је пратио компликовани однос ислама и државе, с тим што су се, како се видело, повремено мењали само модалитети њиховог односа, те превага једне или друге стране. Ова превирања су некад била више, а некад мање видљива, а заједнички интереси су утицали да њихови антагонизми повремено и јењавају, и да у јавност излази привидна слика сарадње и хармоније. Међутим, оно што је подједнако значајно је да су из перспективе владајућих политичких елита попустљивост каткад била пожељна јер пред поданицима власт није у потпуности удаљавала од ислама, док је из угла верских вођа блискост са властима омогућавала већи утицај. Ова својеврсна равнотежа моћи верских вођа и државних структура ипак никада нија била стабилна и ишчекивала се свака прилика, да се друга страна надјача.

10.4. Политички ислам и државни суверенитет

Подједнако, ако не и важнији од исламског радикализма је концепт „политичког ислама“, својеврсна фузија политике и религије, који је системско обележје практично свих муслиманских земаља без обзира на у већој или мањој мери присутне елементе „старог“ или „новог“ исламизма. И о вези политичког ислама и схватања државног суверенитета постоје различити ставови, међутим оно у чему се преклапају је размишљање да је политички ислам континуирано растао последњих деценија, те да је арапско пролеће означило преломну тачку у његовој експанзији. Наиме његова насилна форма, каква је Исламска Држава потпуно је занемарила државне границе постојећих арапских држава и створила од исламизма регионални и међународни феномен али и озбиљан безбедносни изазов.

Према Назиху Ајубију (Nazih N. Ayubi), „неофунадаменталисти или заговорници политичког ислама су заправо увели неке нове и радикалне промене у начин на који се схвата исламска политичка традиција. Иако желе да очувају блиску везу између

религије и политике коју је развила традиционална пракса, они желе да преокрену ред у оквиру ове везе. Традиционални јуристи су продуковали везу између политике и религије дајући религијски легитимитет политичкој моћи. Политички исламисти тврде да религија и политика не могу бити одвојени, али зато што су сада у позицији да се одупру постојећој држави, не дајући јој легитимитет, они траже политизацију одређене визије религије коју имају на уму. Да би се постигла ова сврха, савремени исламисти су често склони да буду иновативнији и мање тумаче написно у свом приступу. Наравно, они се позивају на написано и цитирају изворе, али су у томе веома селективни и изузетно иновативни“ (Ayubi, 2005:2).

Овде можемо поћи од тврдње Грејема Фулера да „ислам сам по себи, наравно, није политичка идеологија, већ религија“ (Fuller,2003:14), те да је „ипак, исламизам другачији: док има неке аспекте политичке идеологије, ова идеологија има различите форме. Исламизам¹⁵⁵ је широк појам који обухвата основне прилично шаролике и чак контрадикторне политичке, социјалне, психолошке, и економске – чак класне – функције. Представљају га различите врсте покрета који црпе главну инспирацију из ислама. Исламистички покрети данас су само најновији талас међу многим политичким и друштвеним покретима у исламској историји који су се развили из вере и културе под одређеним историјским околностима“ (Fuller,2003:14).

Истовремено Фулер сматра „да исламизам функционише скоро искључиво по националистичком моделу када је повезан са национално ослободилачким покретима против не-муслиманске владавине, као и у Палестини, Чеченији, Босни, Кашмиру, Ксинђангу, Филипинима, и другим регионима. Ово је изузетно моћна комбинација када се религија поклапа са етничком припадношћу против спољнег немуслиманског угњетача. У многим од ових случајева (Палестина, Кашмир, Чеченија), религиозна снага је тренутно јача од секуларистичке националистичке снаге у националном ослободилачком покрету. У свим овим случајевима исламисти су посвећени употреби ислама као основне компоненте националног карактера заједнице спремне за борбу. Треба очекивати све већу активност исламистичких покрета у пружању подршке таквим потезима од стране муслиманских заједница за већу аутономију или чак независност од не-муслиманске владавине у свим деловима света: Балкану, Русији, Африци. Под овим посебним околностима национално ослободилачке борбе,

¹⁵⁵ Фулер појашњава да „исламизам као феномен никада неће у потпуности нестати, јер је његова порука у једном смислу ванвременска за муслимане: да ислам има нешто важно да каже о политичком и друштвеном поретку. Политички ислам ће се на тај начин развијати и мењати, делити и сједињавати, јачати или слабити у својој популарности, али неће нестати“ (Fuller,2003:14).

исламизам обраћа мање пажње на морална питања или друге елементе реформизма у друштву. Тек након добијања независности исламисти се предвидљиво окрећу питањима унутрашњих реформи, морала и доброг управљања“ (Fuller,2003:22-23).

По Махмуду Факшу данашња масовна појава исламизма односно нарасли, агресивни, и милитантни фундаментализам „има своје корене у световним фрустрацијама и одрицањима, а ове фрустрације и одрицања су добили религијски израз. У Египту, Алжиру, Саудијској Арабији, и другде, исламизам је у основи аутохтони одговор на преовлађујуће социо-економске и политичке проблеме. Демографска неравнотежа (раст популације, миграције село-град, и истовремена 'рурализација' градова), друштвена пропаст (слом традиционалне структуре и етоса), масовно пропадање. 'Левијатанске' државе, и културни и духовни поремећаји (губитак идентитета и морални пад) су сви покренули појаву фундаментализма. Заиста, феномен исламизма је више одраз величине кризе – посебно код многобројне масе сиромашних, незапослених и угрожених – од манифестације жеље за теократијом. Другим речима, исламизам је производ неуспелих модернизацијских политика прошлих педесет година, које су се окончале неиспуњеним очекивањима и последичном милитантношћу. У том миљеу, ислам, обећавајући спасење и испуњавање је звезда водилца, нарочито у култури која спаја верске и јавне сфере а у време када су секуларне идеологије дискредитоване” (Faksh, 1997:xii-xiii).

Као један од три стуба легитимитета арапских режима, политички ислам је поред арабизма и ционизма (Inas, 2012) одувек био привлачан. Крај двадесетог и почетак двадесетпрвог века уместо наивно очекиване стабилизације односа после вишедеценијског периода глобалне напетости донео је нове и продубио старе друштвене, политичке, економске, културне и безбедносне изазове на које ниједна држава није имуна. У тим околностима и исламски радикализам као један од највећих безбедносних изазова данашњице доживео је убрзани успон и раширио се у до пре коју годину незамисливим глобалним размерама.

Поникао из како то каже Басам Тиби (Bassam Tibi), „полу-модерности“ Арабијског полуострва, тј. специфичних услова који обједињавају западна научна и технолошка достигнућа и круту верску традицију праћену применом ригидних закона и готово феудално-монархистичном владавином, радикално интерпретиран ислам је успео да нађе пут до многих поборника вере који су осим отпора репресији страних и домаћих угњетача истовремено жељни повратка старе славе и моћи која је карактерисала златно доба ислама.

Политизација вере односно политички ислам у многоне је појачао овакве тежње али због немогућности фронталног сукобљавања свој израз је нашао у активностима исламом надахнутих покрета. Ови покрети, нарасли на наративима о завери хришћана и Јевреја чији је крајњи циљ потпуно уништење муслимана, уз селективни приступ пројектују дешавања из прошлости на садашњост и сваки вид насиља оправдавају мучеништвом. Управо због оваквих тумачења изманипулисани појединци су зарад виших циљева спасења вере и нације спремни да перципираном непријатељу и „неверничким слугама“ нанесу што већи ударац свесно жртвујући свој живот. Контрола оваквих активности стога је велики изазов како за азијске и афричке државе где је и највећа концентрација муслиманске популације, тако и за све друге земље, нарочито западне, које су у очима радикалних исламиста и шехида спремних за жртву означене као мета. Како је деловање ових покрета истовремено претња и за Србију поред очекивања да ће се свака евентуална опасност правовремено предупредити остаје и надање да ће се посебно на нивоу глобалног схватања ислама у редовима радикалних исламиста догодити промене и снажнији заокрет ка пост-исламизму¹⁵⁶, који знатно релаксираније посматра стварност.

Иако су развој муслиманских друштава током прошлог века пратили многи унутрашњи и спољни потреси као пресудни моменти који су обележили тај развој¹⁵⁷ могли би се издвојити институционализација исламског радикализма извршена крајем 1920-их и почетком 1930-их, потом Иранска револуција крајем 1970-их и на крају јачање нео-колонијалног присуства Запада крајем XX века, те револуционарна превирања у арапском свету крајем прве декаде XXI века.

Без сумње најважнији моменат, када су уједно постављене и основе исламског препорода, десио се 1920-тих и почетком 1930-тих када су поједине верске и политичке

¹⁵⁶ „Укратко, будући да је исламизам дефинисан као фузија религије и обавезе, пост-исламизам наглашава религиозност и права“ (Bayat, 2007:11).

¹⁵⁷ Наведени ток развоја у великој мери се поклапа са виђењем Махмуда Факша по коме „од почетка деветнаестог века, можемо идентификовати три периода исламске обнове повезана са неуспехом разних друштава да се носе са акумулацијом унутрашњих и спољних криза које су проистекле из друштвено-политичке и економске слабости и стране хегемоније. То су биле побуне које су у религиозном смислу изажавале отпор против пропадања и понижавања друштва и њиховог униженог положаја у свету - позиви за повратак коренима ислама. Први, у деветнаестом веку, био је подржан од стране покрета као што су вехабије (Wahhabis) у Арабији, Махди (Mahdis) у Судану, Сануси (Sanusis) у Северној Африци (Либија), и Исламска реформа у Египту. Други период је кулминирао у 1940-им са доминацијом два главна фундаменталистичка покрета: *al-Ikhwān al-Muslimūn* (Муслиманско братство) у Египту и *Jama'at-i-Islami* (Исламска друштва) у Индијском потконтиненту. Трећи, и најдужи, период исламске обнове је почео после арапског пораза од Израела 1967. и наставио се током 1970-их усред социјалног и економског померања, класних неједнакости и ауторитарне државне структуре“ (Faksh, 1997:xi-xii).

вође интензивно разматрале кораке које треба предузети да би се објединило тумачење Курана и успоставио политички систем заснован на Мухамедовом учењу. Наиме иако „прве идеје о обнови Калифата потичу још из XIX века када је ислам био слаб и покоран, први озбиљнији покушај у том правцу учињен је 1926. године када је одржан општи исламски Конгрес за Калифат у Каиру. Титула поглавара исламског света била је намењена краљу Египта Гауду (1920-1936), али покушај није уродио плодом. Такође исте године на иницијативу краља Саудијске Арабије Азиза Ибн-Сауда у Меки је одржан конгрес исламског света. Једна од идеја је била Лига муслиманских држава, али она тада није остварена...Трећи значајан покушај за учвршћивање јединства муслимана учињен је 1931. године када је у Јерусалиму одржан Генерални исламски конгрес под вођством палестинског муфтије Амина ал-Хусеинија (1897-1974). Овај скуп је, као и претходни, имао основни циљ да оствари јединство свих муслимана, без обзира на расу, нацију или језик којим говоре“ (Радуљ, 2007:138-139).

Два правца развоја радикалног ислама су евидентна у првој деценији новог века. С једне стране у питању је улазак исламистичких покрета у политичку арену, а с друге све већа исламизација муслиманских друштава. У погледу првог правца „исламистички покрети, у мери у којој је дозвољено, преселили у демократску политичку арену у Мароку, Алжиру, Египту, Јемену, Јордану, Палестини, Турској, Босни, Бангладешу, Пакистану, Малезији, Индонезији, Судану, Ирану, Либану и Кувајту. Исламисти су добро прошли на изборима у Турској, Јемену, Јордану, Алжиру, Кувајту, Малезији и Индонезији. Учешће у демократском поретку сада укључује неколико фундаменталистичких (повратак на буквално дефинисане основне принципе) покрета који су раније прилично негирали ваљаност демократије у исламу, али нису могли да прихвате остајање ван политичке игре и њених правила. Политички ислам у Ирану је претрпео најширу филозофску и концептуалну расправу и еволуцију у односу на било коју другу муслиманску државу у свету; Велики *da'wa* (реформистички мисионарски) покрети су у зачетку у облику *Nur* покрета у Турској и *Tablighi Jama'at* у Јужној Азији и другде које утичу на дух исламског друштва, повећање свести о значају ислама у индивидуалном као и друштвеном животу“ (Fuller, 2003:10-11). Својеврсни преседан била је победа исламистичке партије на слободним изборима у Турској 2002. године када је иста и преузела власт. На даље укључивање покрета у политички систем нам указује околност да се и након политичких преврата у арапским земљама овај тренд наставио (нпр. активност Муслиманског братства и Салафитичке партије светла у Египту). Ово је посебно занимљиво имајући у виду да је „раноисламистичка расправа о

целисходности стварања политичких партија у име ислама још у току – али не на основу компатибилности ислама и демократије, већ због забринутости да мешање политике са религијом доводи до компромиса верских принципа. С обзиром на ток политичких збивања у муслиманском свету, не само да се исламистичке партије појављују у већини муслиманских земаља, већ ће вероватно бити све више исламистичких партија у свакој земљи где се ово подручје оспорава, као што већ постоје данас у Алжиру, Јемену, Кувајту, Пакистану, Индонезији, Ирану, Малезији, Турској и Либану, где су најистакнутије“ (Fuller, 2003:31).

Други правац који се односи на процес реисламизације посебно је разјаснио Каи Хафез који истиче три запажања. Као прво „поред тренда индивидуације, реисламизација има снажну тенденцију формирања заједнице. Она је произвела сопствене облике ортодоксије“ (Hafez, 2010:52). Као „друго, реисламизација је често више аполитични покрет обнове него покрет за друштвену трансформацију. Његови следбеници у основи нису најсиромашнији у друштву, већ људи који желе да стекну и ментално и културно ослобађање“ (Hafez, 2010:53). И најзад као треће „прелажења у фундаментализам су тако присутна у деловима конзервативног реформистичког покрета, резултирајући опасношћу да, пренаглашавањем заједнице, конзервативна реформа може не само да створи нове догме, већ и да их учини законски обавезујућим. Дакле, друштвене снаге унутар ислама које се могу приписати конзервативном реформистичком табору стоје на раскршћу између два фундаментално различита пута до модернизације: успостављања новог конзервативизма компатибилног са западним консензусом о модерности и фундаменталистичког издвајања исламског света из овог консензуса. Тренутно, међутим, заједно са већински секуларном културом нових медија, као што је популарни информативни канал Ал Џазира (*Al-Jazeera*), можемо приметити постојање конзервативних реформатора, муслиманских омладинских култура и других покрета обнове као гараната да исламски фундаменталисти неће постићи политичку и културну хегемонију. Још једна социјална димензија реисламизације и нео-религиозних покрета заслужује истицање: земље исламског света карактеришу огромне културне и друштвене разлике. Саудијска Арабија и Либан, на пример се јако разликују у односу на релативну важност исламског закона, који је државни закон у Саудијској Арабији, али игра само подређену улогу у Либану“ (Hafez, 2010:53-54).

Узимајући у обзир бурне промене и нагомилано незадовољство као несумњиво најважније и неопходне предуслове убрзаног развоја и ширења исламског радикализма,

треба напоменути да су ови предуслови кључни и за развијање свести о радикализму као виду отпора. Ово је свакако битна измена у поимању исламског радикализма које је као тврдо религијско језгро одувек пратило ислам, док се у данашњем схватању он суштински сматра реакцијом на безизлазну ситуацију насталу губитком моћи и потпадањем исламског света под директан утицај колонизатора са Запада и домаћих репресивних режима. Како истиче Махмуд А. Факш (Mahmud A. Faksh) након западног војног, политичког и економског освајања „традиционална муслиманска култура и начин живота све више потпада под реметилачке утицаје западноевропског културног продирања и хегемоније уз претњу могућег обухватања. То искуство је било мучно и понижавајуће за друштво и културу која се недуго пре осећала супериорно у односу на Европу, а сама је укључивала друге. Бавећи се неприликом у којој су се нашли муслимани су наизменично бирали и у различитом обиму и даље наизменично бирају између три курса: 1) прихватање модерности, заговорано од стране на Западу образованих либералних модерниста, 2) одбијање модерности и чврсту приврженост исламу, заговорано од стране муслиманских фундаменталиста, и 3) прилагођавање ислама модерним националним циљевима, заговорано од стране националистичких модерниста” (Faksh, 1997:1).

С обзиром да је садашњи тренутак много ближи курсу одбијања модерности, термини као што су „исламизам“, „фундаментализам“ или „исламистички екстремизам“ и „исламистички милитаризам“, а којима се суштински означава радикализација религијског деловања незаобилазне су и полазне тачке у разматрању тенденција у исламском друштву, а пре свега у разматрању сложеног проблема какав је исламски радикализам. Подједнако ако не и важнији је концепт „политичког ислама“, својеврсна фузија политике и религије, који је системско обележје практично свих муслиманских земаља без обзира на у вечој или мањој мери присутне елементе „старог“ или „новог“ исламизма. Иако се у први мах може учинити да се ради о задирању у чисто религијска питања, у суштини овде је ипак реч о политичко-безбедносном изазову јер су исламски радикализам и из њега проистекли покрети опасни због тога што им циљ деловања није примарно религијски, већ се односи на освајање државне моћи и то насилним средствима уз оправдавање истог тог насиља.

Најпре треба имати у виду да „за већину муслимана, традиционалних и фундаменталистичких, права историја почиње са исламом – све пре тога је цахилија (*jahiliyya*) и зато нема никакву вредност осим као контрапункт исламској величини. Фундаменталисти су међутим реинтерпретирали цахилију, примењујући је на

савремена друштва, владаре, и режиме. Посматрајући само режиме на бази шеријата као заиста легитимне, неки су реинтерпретирали традиционалне концепте цахилије и такфира (*takfir*) у својим покушајима да оправдају употребу силе против других муслимана и против државних режима”(Zeidan, 2001:39).

Овде можемо поћи од тврдње Грејема Фулера да „ислам сам по себи, наравно, није политичка идеологија, већ религија“ (Fuller,2003:14), те да је „ипак, исламизам другачији: док има неке аспекте политичке идеологије, ова идеологија има различите форме. Исламизам¹⁵⁸ је широк појам који обухвата основне прилично шаролике и чак контрадикторне политичке, социјалне, психолошке, и економске – чак класне – функције. Представљају га различите врсте покрета који црпе главну инспирацију из ислама. Исламистички покрети данас су само најновији талас међу многим политичким и друштвеним покретима у исламској историји који су се развили из вере и културе под одређеним историјским околностима“ (Fuller,2003:14).

Истовремено Фулер сматра „да исламизам функционише скоро искључиво по националистичком моделу када је повезан са национално ослободилачким покретима против не-муслиманске владавине, као и у Палестини, Чеченији, Босни, Кашмиру, Ксинђангу, Филипинима, и другим регионима. Ово је изузетно моћна комбинација када се религија поклапа са етничком припадношћу против спољнег немуслиманског угњетача. У многим од ових случајева (Палестина, Кашмир, Чеченија), религиозна снага је тренутно јача од секуларистичке националистичке снаге у националном ослободилачком покрету. У свим овим случајевима исламисти су посвећени употреби ислама као основне компоненте националног карактера заједнице спремне за борбу. Треба очекивати све већу активност исламистичких покрета у пружању подршке таквим потезима од стране муслиманских заједница за већу аутономију или чак независност од не-муслиманске владавине у свим деловима света: Балкану, Русији, Африци. Под овим посебним околностима национално ослободилачке борбе, исламизам обраћа мање пажње на морална питања или друге елементе реформизма у друштву. Тек након добијања независности исламисти се предвидљиво окрећу питањима унутрашњих реформи, морала и доброг управљања“ (Fuller,2003:22-23).

Контекстуализовањем раста политичког ислама у период Арапског пролећа бавио се Пол Дејнахар (Paul Danahar) који указује да је из низа побуна очигледно на

¹⁵⁸ Фулер појашњава да „исламизам као феномен никада неће у потпуности нестати, јер је његова порука у једном смислу ванвременска за муслимане: да ислам има нешто важно да каже о политичком и друштвеном поретку. Политички ислам ће се на тај начин развијати и мењати, делити и сједињавати, јачати или слабити у својој популарности, али неће нестати“ (Fuller,2003:14).

делу „стварање новог Блиског истока“ (Danahar, 2013:3) које одликује неизвесност исхода будући да је „револуција само путовање које не доводи до одредишта“ (Danahar, 2013:3), при чему је „она (је) процес, а не резултат“ (Danahar, 2013:3).

Дејнахар појашњава да „устанци нису били исламска револуција“ (Danahar, 2013:4). будући да „позив није дошао из цамија“ (Danahar, 2013:4), међутим без обзира на то „религија ће играти много већу улогу у политици новог Блиског истока“ (Danahar, 2013:4), али како наводи, ниво утицаја који ће остварити религија ће варирати.

„Раст политичког ислама ће отворити дискусију о улози религије у ери након Арапског прољећа. Она може изгубити утјецај у земљама у којима сунитски ислам формира готово цео верски спектар. Чак и на местима где ће политички избори бити везани за индивидуалне вере, бити побожан неће бити довољно. Гласачи желе одговоре на проблеме као што су незапосленост, неадекватан образовни систем и лоша здравствена заштита. Млади револуционари нису се борили да сруше диктаторе само да би њихове слободе биле ограничене религијским едиктима. Политички ислам ће морати да се прилагоди како би одражавао личнији приступ религији. Исламски или шеријатски закон у овим новим демократијама није пожељан, чак и ако је вера њихова референтна тачка“ (Danahar, 2013:4).

10.5. Различита гледишта о постојању идеолошког оквира револуција

Постоје различити ставови о томе да ли је, и у којој мери низ арапских преврата с краја прве декаде XXI века био идеолошки обојен. Напросто јасно је да протести нису имали религијски призив, а исто тако, иако је тежња ка демократизацији постојала, демонстранти су првенствено желели боље животне услове, не базирајући се превише на то како ће политика која то омогући бити конципирана и у ком оквиру дефинисана.

Међутим постоје одређене сличности са овим односом према променама које се могу уочити и у случају ранијих излива неадовољстава, наравно у мањем обиму, али с довољно елемената да се начини паралела.

У том погледу о месту идеологије у револуционарним догађајима Сами Зубаида (Sami Zubaida) наводи да су „снаге и идеологије које су анимирале модерну политичку историју Блиског истока, од реформи из 19. века и кроз већи део 20. века, углавном биле секуларне и националистичке. Исламска политика је увек била присутна, али само као, често подређени, део ширег политичког поља“ (Zubaida, 2011). Ипак, ни исламисти нису увек били јединствени, ни у коначним циљевима, ни у приступу за добијање подршке, док је политика коју су водили указивала на јасну поделу „између реакционарних конзервативаца, који су као и многе традиционалне уleme покушавали

да одрже патријархалне и институционалне привилегије, и модерније популистичке мобилизације, типичне за Муслиманско братство“ (Zubaida, 2011).

Тако су се према Зубаиди у протеклом периоду у зависности од историјских околности и утицаја владајућих елита смењивале готово неспојиве идеологије, али прилагођене локалној, арапској, средини у којој су се развијале и нестајале. „Супротстављене силе и мешовите идеологије биле су националистичке у различитим бојама, артикулисане понекад ка либералном конституционализму (као у Вафаду и другим странкама у монархистичком Египту), фашизму (у покретима инспирисаним нацистима из 1930-их и 1940-их у Ираку, Палестини и Египту), потом, снажно, ка социјалистичким, државним идејама (у панарапским национализмима Гамала Абдела Насера, Ба'ата и алжирског Национално ослободилачког фронта, инспирисаних Совјетима и савезницима из 1950-их) “ (Zubaida, 2011). Зубаида уочава да су „ове идеолошке политике, нарочито насеризам, имале (су) солидну народну подршку и симпатије широм региона, а у односу на све присутније питање Израела / Палестине. Истуреност религије у политици дошла је касније, од 1970-их година, делимично након неуспеха и корупције државних војних националистичких режима, инспиришуће иранске револуције из 1979. године која је постала "исламска", затим колапса совјетског, комунистичког света, који је био део идеолошке и војне потпоре“ (Zubaida, 2011).

Узимајући у обзир наведену ширу историјску перспективу, за Зубаиду, „секуларна природа недавних покрета није изненађење, али је новост њихова дистанца од ксенофобичног национализма и државног "социјализма" у корист заједничких слобода“ (Zubaida, 2011). Стога Зубаида истиче да „постоје две међусобно повезане и истрајне теме у анализама блискоисточних политика које су доводиле у питање основе наизглед идеолошке и секуларне политике у региону. Прва је оно што се може назвати приступом "патримонијализма": идеја да су идеолошке ознаке, партије и покрети били површне манифестације дубље фамилијарне, племенске, регионалне и секташке припадности и осећања“ (Zubaida, 2011), док друга подразумева „да су ислам и верска солидарност главни мотиви за народно расположење и мобилизацију“ (Zubaida, 2011).

С друге стране Наср, на чију експертизу се у великој мери ослања предметна област разматрања, за савремене муслиманске државе везује и идеолошко наслеђе колонијализма, истичући да је „континуитет између колонијалних и постколонијалних доба створио је дисјунктуру између онога што су државе сматрале правилним курсем развоја и вредности које муслиманско друштво држи у близини и драгим; између тога

како држава предвиђа друштво и како муслимани гледају себе и своје циљеве. Док је држава пратила секуларну визију развоја, друштво је било дубоко укорено у исламу¹⁵⁹ (Nasr, 1999d). Наср, наиме сматра да су „идеологија и политички програми савремених исламистичких покрета широм муслиманског света обликовани као одговор на ову дисјунктуру“ (Nasr, 1999d), при чему су „исламисти (су) довели у питање програм државе и изнели алтернативне визије друштвено-политичке промене, за које тврде да укључују и ислам и промовишу развој, док учвршћују државну политику исламским вредностима друштва“ (Nasr, 1999d). Тако је по Насру и „исламизам је настао не као одбијање развоја, већ као последица дисјунктуре између државне визије развоја друштва и перцепције друштва о себи и својим циљевима“ (Nasr, 1999d).

Свакако је занимљиво Насрово запажање да је идеолошки оквир колонијалних држава остао практично непромењен и као такав усвојен и практикован од владајућих елита¹⁶⁰ и по добијању независности. У том смислу „циљали су ислам, његове вредности, институције и улогу у јавном животу, окривљујући га за болести друштва и обећавајући да ће секуларизација проширити пут модернизацији. У тим напорима били су подржани оним сегментима становништва који су већ били погођени колонијализмом и морали су у различитим степенима усвојити западне праксе, као и они који су прихватили обећање државе – бар за дато време – да ће секуларизација и западњачка културна промена довести до развоја. Као резултат, секуларизација и вестернизација постали су уграђени у развојни етос нових држава“ (Nasr, 1999d).

На тај начин, како наводи Наср, „постколонијална муслиманска држава стога се појавила у колонијалном калупу једног развојно оријентисаног циља, непријатељског према исламу, те модернизацијског и западњачког у пракси“ (Nasr, 1999d). Ипак, нису

¹⁵⁹ По Насру „дисјунктура између секуларног национализма кемализма у Турској, владавине Пахлвија у Ирану или Националног ослободилачког фронта (*Front de Liberation Nationale - FLN*) у Алжиру и народне перцепција политике поткрепљује ову чињеницу. Стога су државне политике створиле социјалне тензије и на крају политичке кризе. У Ирану и Алжиру ове тензије преведене су у озбиљне изазове за државну власт. У Турској, Египту, Тунису и Индонезији су произвели значајну исламску опозицију држави“ (Nasr, 1999d).

¹⁶⁰ На тај начин „у политичкој арени, они који су наследили колонијалну државу били су још директније под утицајем идеолошке визије колонијализма. Бирокуратска, војна и политичка елита која је на крају колонијалне ере чинила владајући поредак у муслиманским државама често се школовала у колонијалним образовним институцијама, радила за колонијални поредак и дубоко била под утицајем идеологије и визије колонијалне администрације. Сходно томе, ово елитно језгро веровало је да је задатак развоја, којем је било потпуно посвећен, једино могућ само ако су ови аспекти локалне културе који су сматрани регресивним одбачени и замењени прогресивним западним. Тако су нове државе – а занимљиво и Иран и Турска, које нису биле директне колоније, али подложне сличним идеолошким притисцима – покренуле промене у писању, одевању и обичајима и покушавали секуларизовати друштво и културу и усвојити западњачке обичаје, законе и праксе“ (Nasr, 1999d).

све постколонијалне државе ишле у истом правцу, а уједно ни „идеологија која је водила еволуцију постколонијалне државе није била униформна широм муслиманског света. Неке муслиманске државе остале су повезане са Западом и пратиле капиталистичке економске политике; Друге су гравитирале према Совјетском Савезу и Покрету несврстаних и усвојиле социјалистичке праксе“ (Nasr, 1999d). Стога Наср изводи закључак по коме „иако су ови идеолошки ставови произвели различита историјска искуства и нивое индустријализације и политичке промене, развојни циљ и западњачки правац државног формирања у великој мери су исти у муслиманском свету“ (Nasr, 1999d), односно „иако је у стварању иностране и економске политике држава могла да се разликује у складу са својом посвећеношћу капитализму или социјализму, Западу или совјетском блоку, у домаћој политици основно питање било је исто: секуларни развој по цену исламског идентитета друштва“ (Nasr, 1999d).

11. Друштвено-историјски контекст револуција

Имајући у виду да симплификација позадине Арапског пролећа искључивим усмеравањем пажње на отпор репресивним и узурпаторским режимима елиминише дубинске узроке акумулираног незадовољства, свакако је неопходно начинити осврт и на контекст, односно историјске процесе који се уназад деценијама упоредо одвијају продукујући нестабилност и опште заостајање за глобалним модернизацијским токовима.

Дакле, поред односа владајућих елита и оних којима се влада, односно, генерално незавидног положаја појединца изложеног присили и забранама, уз указивање на улогу наратива о славној прошлости као елемента јачања арапске свести и национализма, потребно је утврдити какав је општи утицај прошлих и актуелних процеса и трендова. Стога се битним намеће анализа континуиране дезинтеграције арапског света посматрањем различитих фаза непосредне и посредне спољне доминације у периодима колонијализма, постколонијализма, и неоколонијализма.

11.1. Утицај наатива о муслиманској доминацији и исламском империјализму

Пропаст једне од водећих цивилизација, каква је вековима била исламска, несумњиво је оставила дубоке последице не само у оквирима муслиманског света, већ и

света у целини, а као траг о прошлости остали су записи и наративи које су генерације пренсиле с колена на колена. Историјско предање о моћној цивилизацији и огромном пространству које је заузимала, њеном политичком, економском и културном утицају у најтежим временима подгревали су наду да нови успон може повратити стару славу и глобалну доминацију.

Реалност садашњости, али и одбијање прихватања пораза¹⁶¹ као коначности, две су крајности које изазивају амбивалентни осећај немоћи и потребе за повратком на старо, нарочито код религијских група, али неретко и неких режима бројних арапских земаља насталих на развалинама некадашње империје. Присутност наратива о никад досањаном сну исламског империјализма, и скором доласку момента када ће брисањем вештачких политичких граница арапски народи бити поново уједињени и снажни као некад, често будећи лажне наде, додатно је отежавала незавидну позицију и потчињеност арапског света, али имала је јасну сврху. Наиме, селективно сећање на славну прошлост, односно наративи о узвишеној исламској вери и доминацији над неверницима, посебно међу ученијим слојевима арапске популације, коришћени су и као својеврсни генератор заједништва и важан конституент реизградње јединственог арапског идентитета. Истовремено, ови наративи посебно су истицани код милитантних група као антитежа успостављању сарадње са Западом који је по форми конфликтан и посматран кроз призму крсташког похода и западне окупације арапског света.

Иако је у стварности пропасти муслиманске империје допринео низ унутрашњих и спољних чинилаца (стагнација развоја праћена технолошким, научним и интелектуалним падом, и пре свега раздор унутар саме исламске заједнице, освајачки

¹⁶¹ Фанк и Саид указују и на различите интерпретације историје ривалитета и истичу да пре Крсташких ратова муслимани због заокупљеност сопственим развојом нису имали нарочито изражено интересовање за европске хришћане које нису сматрали достојним ривалима. У том погледу, сећања на инвазију хришћанских војске током 11.-13. века пружиле су муслиманима на Блиском истоку велики наративни мотив за разумевање значаја модерног колонијализма и арапско-израелског сукоба. Муслиманско самопоуздање насупрот Западу почело је да се умањује губитком Шпаније у 15. веку, а још значајније с колапсом османске владавине над великим пространством Источне Европе. Американци се сећају 1492. као године када је Колумбо, пловећи под шпанском заставом, открио Америку. Савремени Арапи и Муслимани се сећају године 1492. не по путовању Колумба у Америку, већ по пропасти краљевине Гренаде, последњег арапско исламског присуства на Западу. Осврћући се, ова година означава почетак ере у којој се ислам повукао на исток - на периферију све више динамичног европског државног система - поставши незападни феномен. Са Карловачким споразумом 1699. године и каснијим Кучук-каинарцијским споразумом из 1774. године, Османлије су се повукле из Европе, а муслимани су сведени на пасивност у светској политици, оставивши хришћанству задатак да обликује савремени свет. Како Муслимани то виде, били су искључени из историје; њихове судбине сада су одређивале све више интрузивне западне силе као што је Француска, која је окупирали Египат 1798. године током владавине Наполеона” (Funk, Said, 2004:10).

походи, преумеравање трговачких путева ка другим странама света), колонизаторска освајања моћних западноевропских земаља перципирају се као главни узрок пропасти и распарчавања некада надмоћне империје. Дакле колонијалистичко исцртавање граница и артифицијелно стварање засебних јединица у виду националних држава у традиционално и културолошки повезаном простору суштински је створило подељено друштво без дугорочних изгледа за поновно успостављање пан-исламског јединства. Истовремено ова реорганизација била је праћена низом догађаја¹⁶² који су дубински пореметили свест о исламу као надмоћној религији.

Како истиче Махмуд А. Факш (Mahmud A. Faksh) након западног војног, политичког и економског освајања „традиционална муслиманска култура и начин живота све више потпада под реметилачке утицаје западноевропског културног продирања и хегемоније уз претњу могућег обухватања. То искуство је било мучно и понижавајуће за друштво и културу која се недуго пре осећала супериорно у односу на Европу, и сама је укључивала друге. Бавећи се неприликом у којој су се нашли, муслимани су наизменично бирали, а у различитом обиму и даље наизменично бирају између три курса: 1) прихватање модерности, заговорано од стране на Западу

¹⁶² По Грејему Е. Фулеру (Graham E. Fuller), америчком стручњаку за исламски екстремизам, стварање низа номинално независних, а заправо до средине XX века од Запада директно контролираних муслиманских држава проистеклих распадом Османлијског царства означило је почетак суноврата муслиманске моћи. Потом је уследило разбијање унутрашње кохезије муслимана с једне стране агресивним увођењем секуларизма (Мустафа Кемал Ататурк укида калифат), а с друге интензивно пропагирање политичких идеологија. Интензивност и брзина промена изазивали су бурне реакције али до њиховог успоравања није долазило, те су чак појачане нарочито увлачењем великих делова муслиманске популације у два светска рата, као и у политичке игре и препуцавања током Хладног рата. У тим околностима „муслимански свет је био широко изложен крајностима европске политичке идеологије, која је укључивала социјализам, марксизам, комунизам и фашизам, а који су сви имплементирани у једној или другој држави. Ове идеологије су донеле нову интелектуалну и идеолошку ширину и софистицираност расправама без преседана између комуниста, секуларних националиста, и исламиста. То је такође донело снажне фашистичке елементе у схватања великог дела арапског национализма од којих се још није у потпуности удаљио“ (Fuller,2003:8).

Током Хладног рата муслиманске земље које су избориле независност од западних колонизатора осим што су биле изложене геополитичким играма Запада и Истока, али и пронашле своје место у Покрету несврстаних, биле су изложене и снажним унутрашњим политичким превирањима, пре свега стварањем аутократских држава којима су на чело дошли доживотни владари било да је реч о формираним монархијама или републикама. Ови режими су у већој или мањој мери имали подршку великих сила, а што је завилло искључиво од интереса тих великих сила нарочито када су откривени непрегледни извори нафте, а потражња за истима многим земљама муслиманског света донела велика богатство. Ово осим што је изазвало велике регионалне економске неједнакости посебно у односу на земље које немају нафту, последично је довело и до застоја развоја других делова привреде која је практично била усмерена само на убирање прихода од експлоатације нафте и гаса коју су преузеле стране компаније које једине и имају технологију за извлачење тих ресурса.

Истовремено, уз сва бурна дешавања не треба сметнути с ума да вишедеценијски трн у оку арапском свету представља како само оснивање и постојаност јеврејске државе, тако и порази које је Израел наносио у регионалним сукобима (нарочито оним из 1967. године) али и даље наноси периодичним инвазијама и окупацијама делова територија суседних муслиманских земаља, а уз свесрдну помоћ и благонаклон став западних сила, пре свих САД-а.

образованих либералних модерниста, 2) одбијање модерности и чврсту приврженост исламу, заговорано од стране муслиманских фундаменталиста, и 3) прилагођавање ислама модерним националним циљевима, заговорано од стране националистичких модерниста” (Faksh, 1997:1).

Нејтан Фанк (Nathan C. Funk) и Абдул Азиз Саид (Abdul Aziz Said) указују на доминацију наратива о интеркултуралној конфронтацији која генерацијском репродукцијом стереотипа, и на Истоку, и на Западу, оптерећује савремене односе целокупног исламског и западног света. Ова два аутора тврде да „превладавајући наративи о сваком виду културне поделе показују изузетно сличне тенденције ка поларизацији питања идентитета, контрадикторног оквира историјских односа и одбацивања заједничке одговорности за савремени сукоб. Сличности између контра-наратива које се могу наћи на свакој страни су још израженије - излажући не само изоморфизам, већ и суштински сагласност о питањима која се односе на интеркултуралне односе и историјске праксе“ (Funk, Said, 2004:4). При томе, Фанк и Саид наглашавају да „иако се нарације разликују у погледу њиховог исказивања историјских чињеница, њихове свеобухватне теме су толико сличне да се можемо односити према њима као да чине једну "причу" о интеркултуралном сукобу“ (Funk, Said, 2004:4).

Међутим, ово приповедање о узајамном вековном сукобу „у оквирима "нас против њих" који поставља континуирани историјски антагонизам од успона ислама у седмом веку до данашњег дана“ (Funk, Said, 2004:6), истовремено се ставља испред унутрашњих проблема који су такође утицали на сукобе мањег или већег обима. На тај начин, како примећују Фанк и Саид, „они пројектују свет дуготрајног сукоба између некомпатибилних цивилизација дефинисаних религиозном припадношћу, културним афинитетом и историјским везама“ (Funk, Said, 2004:6), те у објашњавању савремених напетости „они истичу случајеве конфликта између водећих снага сваког табора - арапских племена насупрот Византинцима у седмом веку, "Сарацена" насупрот Францима током ере крсташких ратова и отоманских Турака у односу на европске империје у скорашњим временима. Да би подржали спекулације у вези са будућом нестабилношћу међукултурних односа, сукоби између група идентификовани са сваким цивилизацијским табором наглашени су на рачун многобројнијих сукоба унутар цивилизација” (Funk, Said, 2004:6-7).

Конфликтни наративи реинтерпретирају прошлост али исто тако у први план стављају генерализације говорећи о непремостивим разликама, различито

перципирајући и вредносни карактер муслимана и хришћана, посебно САД као ударне песнице западне цивилизације. Како примећују Фанк и Саид „наше вредности" и "њихове вредности" сматрају се међусобно искључивима, а најновија трвења постају још једна епизода у вековној хроници неугодних догађаја. Милитантне муслиманске групе подсећају на хегемонију САД-а на Блиском истоку на окупацију крсташа и наводе западне спекулације о "сукобу цивилизација" као доказ непријатељских намера“ (Funk, Said, 2004:7). Дакле „уместо да укључе другу страну у дијалог, моћни гласови у оба културална тора користе напрегнуте историјске аналогије да би потврдили како се неопходне лекције за суочавање са савременим проблемима налазе у епским борбама против заједничких противника из прошлих времена“ (Funk, Said, 2004:7).

Дакле, освајачки походи западних империјалистичких сила који су распарчали и цивилизацијски уназадили арапски свет утицали су да тај најболнији део арапске историје остаје дубоко укорене у сећању и наративима до данашњих дана поготово што је утицај Запада само у другој форми и даље надвијен над регионом Блиског истока и Северне Африке. А несрећним сплетом историјских околности „за муслимане, Запад је почео да личи на оно што је ислам представљао за ране европске хришћане: огроман политички и културни изазов. Посебно на Блиском истоку, ова перцепција је остала акутна чак и са проласком колонијализма, у великом делу због геополитике Хладног рата, западних нафтних интереса и арапско-израелских и израелско-палестинских сукобе” (Funk, Said, 2004:10).

Указивање на овај сегмент историјског предања арапског света никако није без разлога. Наиме, стари наративи о буђењу арапске нације, истискивању западног утицаја и збацивању узурпатора власти који су у великој мери били у служби западних интереса добијају на значају Арапским пролећем. Тако, Омар Ал Гази (Omar Al-Ghazzi) полази од схватања да је „изворни наратив о Арапском пролећу, поред других алтернативних наратива, инхерентно поједностављен, као што приче и наратије имају за циљ да поједноставе сложене догађаје. У политичкој арени они су створени како би утицали на исход политичких догађаја. Сходно томе, уместо да се расправља да ли је прича тачна или не, плодотворније и занимљивије је питати: ко је приповедач и који су циљеви наратора у размишљању о одређеном наративу? С обзиром на то да увек постоје конкурентни наративи, друго важно питање је која прича постиже хегемонију над другима и којој се приклања већина актера“ (Al-Ghazzi, 2013).

Ал-Гази указује да приказ догађаја по коме је лична жртва појединца мобилисала тунижанско друштво да сруши диктатора, а потом неочекивани успех

инспирисао милионе да исто учине у другим арапским земљама, делује сувише поједностављено а да је овако симплификован приказ неминовно изазвао многе критике. По њему „већина коментатора фокусирао је своје критике на наводни демократски закључак приче, истичући да је крај нереалан и претерано оптимистичан. Други су најчешће изазвани тврдњама о узрочном односу између употребе друштвених медија и побуна. На фундаменталнијем нивоу, неки на Блиском истоку почели су да верују у потпуно нови наратив, заснован на теорији завере, да је "Арапско пролеће" изведена игра коју су усмеравале и извршиле Сједињене Државе и друге западне силе да би дестабилизовали регион и подстакли грађанске ратове између секулариста и исламиста, или сунита и шиитаа. Такође је изванредно како су арапске владе од Сирије до Египта и Залива прихватиле амерички наратив о "рату против терора" у својој борби против исламистичких опонената“ (Al-Ghazzi, 2013).

Дубље анализирајући узроке настанка и експлоатације овог новог наратива Ал-Гази поставља питања где је наратив настао¹⁶³, ко га је створио¹⁶⁴, зашто¹⁶⁵, шта¹⁶⁶ је

¹⁶³ Аутор додаје да „за почетак, место порекла приче о побуни (тј. ако почиње у сеоској средини, граду или престоници, јавном тргу или џамији) има значајне импликације. Локације и простори су такође замишљени и дати „Наратив о "арапском пролећу" био је користан за демонстранте широм арапских земаља управо због тога што је срушио просторне разлике. Наратив је био политичка прилика јер је омогућио организовање протеста у различитим просторима истовремено“ (Al-Ghazzi, 2013).

¹⁶⁴ По Ал-Газију „ово је кључно питање наративног стварања и дифузије јер наглашава делатност политичких актера и институција. У случају арапских устанака, недовољно је само да се фокусирамо на начин на који су западне силе користиле причу Арапског пролећа како би потпомогле своје интересе. Арапски активисти су такође профитирали због уплитања својих циљева у оквир наратива о арапском пролећу, приказујући своје борбе као везу у историјском ланцу догађаја везаних за успех“ (Al-Ghazzi, 2013). Уједно „са своје стране, западне владе су биле селективне у вези са тим које протестне покрете су сматрале делом арапског пролећа. Бахреин, западни савезник богат гасом, заправо није био део Арапског пролећа. С друге стране, Либија, под руководством непредвидивог Ал-Гадафија, одлично одговара сценарију. Владе Европе и САД наводно су се осећале толико забринуте због либијског народа и толико узнемирене позицијом Ал-Гадафија да су војно интервенисали како би помогли у рушењу његовог режима“ (Al-Ghazzi, 2013).

¹⁶⁵ Полазећи од тога да „политички актери стварају, обликују и пропагирају нарације“ (Al-Ghazzi, 2013) и да су „мотивисани својим политичким интересима“ (Al-Ghazzi, 2013) Ал-Гази истиче да ништа друго до „реалистичка разматрања воде начине на који наративи настају и спроводе на међународној арени. Као што је поменуто, западне силе агресивно су спроводиле своје интересе у Либији јер је његова геополитичка ситуација и нафтно богатство учинило да је ризик за учешће вредан предузимања. За разлику од тога, централна локација Сирије на Блиском истоку и њен утицај на друге земље, поред сложене секташке политике и слабости опозиције, служили су опрезу који су западне силе показале према земљи“ (Al-Ghazzi, 2013).

¹⁶⁶ Ал-Гази износи логичко запажање да „шта се дешава на терену обликује и мења било који наратив. Сходно томе, политички актери на терену имају велики утицај на обликовање наратива; а актери који користе насиље имају моћ да промене наратив, чак иако су мањина. У Сирији, на пример, прича о мирном и народном устанку је нешто у шта је већина опозиције у почетку веровала и жртвовала због притиска под тежином насиља режима Асада. Слично томе, неселективно насиље и религиозни фундаментализам неких наоружаних побуњеничких група су срушили акције и веровања других побуњеничких група и протестних покрета“ (Al-Ghazzi, 2013).

изазвао и када је употребљен¹⁶⁷. Међутим исто тако Ал-Гази сматра да наративи не могу у потпуности да утичу на ток неког догађаја јер „иако су наративи важни и да су заиста кључни фактори који доприносе стварном исходу догађаја, они такође ни у ком случају нису довољни у објашњавању развоја догађаја. Њихова конструкција и дифузија зависе од вишеструких околности и интереса“ (Al-Ghazzi, 2013). Међутим по Ал-Газију је неопходно да се и низ других фактора преклопи да би жељени циљ био остварен, а политике реализоване. Тако овај аутор сматра „да је за разумевање наратива, важно узети у обзир како конструктивистичке аргументе, који наглашавају моћ дискурса у обликовању догађаја, тако и реалистичне околности везане за способност политичких актера да утичу на догађаје. На крају, такође је добро запамтити да је потребно мало времена да се једна прича институционализује у "историју““ (Al-Ghazzi, 2013).

С друге стране Пол Ејд (Paul Eid) сматра да „укрштање религије са етничком припадношћу није ограничено искључиво на Арапе муслимане. Снажно наглашавање ислама у доминантним националним само-наративима у арапском свету је, иронично, помогло да религија буде у средишту изградње групног идентитета и међу верским мањинама“ (Eid, 2007:15), што по Ејду „делом објашњава зашто, у постколонијалним арапским друштвима, хришћанске мањине нису биле имуне на све већи утицај религије на заједничку, као и на индивидуалну изградњу идентитета“ (Eid, 2007:15). поред тога, како примећује овај аутор, „Арапи хришћани су склони да буду искључени и да се самоискључују из ових (постколонијалних) националних "великих наратива" који су структурисани дуж исламских линија. Као резултат, исламизација симболичких и институционалних структура арапских друштава удаљила је верске мањине од муслиманских већинских група. Ово је, с друге стране, довело до све веће религиозности у идентитетској структури верских мањина. У мери у којој се ово поновно стварање постколонијалног идентитета у арапском свету стварно може сматрати покретом симболичке еманципације са Запада, иста динамика је још

¹⁶⁷ Истовремено, „хронологија догађаја је такође кључна за разумевање како се развио наратив о Арапском пролећу. Успех Туниса инспирисао је Египат. Египат, као највећа и најутицајнија арапска земља, инспирисао је Јемен, Бахреин, Либију и Сирију. Успех либијских побуњеника, подржаних од стране снага НАТО-а, у ликвидацији Ал-Гадафија подстакао је неке сиријске групе да милитаризују њихов устанак. Заузврат, комплексна ситуација у Сирији је можда зауставила домино ефекат протеста од ширења у земље попут Јордана и Алжира, пошто су људи постали свесни колико висока може бити цена политичке промене. Ова анализа важи и за спољне актере. Руско незадовољство начином на који су се западне силе бавиле Либијом сигурно је ојачало отпор било ком облику заједничке међународне критике сиријског режима“ (Al-Ghazzi, 2013).

вероватније бити на делу код арапских мањина, желећи да одржи посебан идентитет и културу у западном контексту" (Eid, 2007:15).

11.2. Колонијализам и дезинтеграција арапског света

Након вишевековне владавине Османлија, колонијална владавина великих сила додатно је дезинтегрисала арапски простор, устројивши га према сопственим потребама и интересима¹⁶⁸. Иако су прошле деценије од када су арапским земљама формално управљале западне силе, уз одређене осцилације њихов утицај на регион је видљив до данашњих дана, и због тога је осврт на период колонијализма важан да би се резумели многи процеси и промене који преобликују структуру региона Блиског истока и Северне Африке.

Сејед Вали Реза Наср (Seyyed Vali Reza Nasr), који се због специфичног аналитичког оквира који је развио више пута помиње у овом сегменту анализе, истиче да је „невезана уставним ограничењима и грађанским правима, колонијална држава имала широка овлашћења да делује, и то је и чинила сматрајући се везаном за "супериорне" европске вредности. Деловала је због државних разлога (оних европских), који су у очима локалног становништва били снисходљиви и очински, непоправљиви и по својој природи очигледно трансформативни, а не менаџерски. То су тачно ставови који би постали део развојне идеологије постколонијалне државе“ (Nasr у Esposito, 1999a).

Исти аутор даје и једно од најконцизнијих објашњења утицаја колонијализма на дезинтеграцију арапског света указујући на проблематичност територијалних подела, као прво наводи да су „неке биле изведене арбитарно како би се прилагодили локалним колонијалним званичницима без обзира на њихов утицај на људе и ресурсе. Друге поделе су одражавале потребе колонијалних сила да реше дипломатске тензије међу собом. У многим случајевима колоније су створене да задовоље незадовољне европске савезнике или да служе као одбојници против експанзиониста. Планови за

¹⁶⁸ Према Ридолфо „западни безбедносни интереси су доминирали Арапским светом у XX веку због интереса за нафту, Хладног рата и стварања државе Израел. Западни интереси су се углавном фокусирали на одржавање статуса кво – обуздавати совјетску претњу, заштитити државу Израел од њених непријатељских арапских суседа и обезбедити приступ Запада нафтом богатом Персијском заливу - пре него развој региона” (Ridolfo 2001:916).

поделу Османског царства после Првог светског рата направљени су да умире Француску, Италију и Грчку“ (Nasr, 1999b).

Наср указује да су „границе колонијализма и разлике у културолошким и историјским искуствима и догађајима које је она изазвало одређивале (су) облик будућих држава и политика“ (Nasr, 1999b), чиме је колонијализам „помогао да се дефинишу границе држава и њихова реалност у супротности са другим концепцијама независности и државности“ (Nasr, 1999b). Међутим, како примећује Наср, „успех експеримената са формирањем држава често је зависио од тога колико је успешан био развој националне свести. То је, пак, зависило од снаге етничког идентитета који је формирао основу национализма. Временом, етничке и територијалне дефиниције постале су границе за формирање националних идентитета; они су се разгранале и развиле као секуларни и доминантни облик политичког идентитета уместо историјских успомена на уједињени исламски свет“ (Nasr, 1999b).

По Насру „колонијалне силе можда никад нису настојале да територијална разграничења имају трајне ефекте које су имали, али су у стварности ове границе постале уграђене у будуће државе“ (Nasr, 1999b). Али управо ће та чињеница произвести додатне проблеме будући да су „територијалне поделе такође (су) биле извор напетости између различитих муслиманских држава које су узајамно полагале ексклузивно право на исте територије“ (Nasr, 1999b). Наиме, „границе су дале облик држава, али нису гарантовале њихову одрживост¹⁶⁹. Колонијалне власти су исцртале границе, али су мало учиниле да уједине народе који су потпали унутар тих граница у националну културу. Понекад су радили управо супротно; наиме, колонијалне силе су покушавале да одрже контролу подстицањем конкуренције између етничких, језичких, верских или племенских групација. Територијална подела муслиманских земаља тако је остала неоспорна, али је ишла руку под руку са националном конфузијом и ломом будућег националног друштва“ (Nasr, 1999b).

¹⁶⁹ Наср указује да је „Јордану и Сирији, на пример, рано након независности, запала за око реконституција веће Сирије, док је Јордан такође задржавао право на Палестину а Мароко на Мауританију и делове Алжира; Сирија и Турска су оспоравали суверенитет над Александретом (Искендерун); Иран и Ирак на канал Схат ал Араб; Египат и Судан на слив Нила; Пакистан и Авганистан на линију Дуранд; Пакистан и Индија на Кашмир; Саудијска Арабија и Катар, и Саудијска Арабија и Уједињени Арапски Емирати, на граничне оазе и нафтна поља; Либија и Чад на њихове пограничне регионе; а Иран и Уједињени Арапски Емирати над Тунбима и Абу Муса острвима. У неким случајевима само постојање неких муслиманских држава изазивало је суседе који гледају муслиманске државе као вештачке конструкције колонијализма“ (Nasr, 1999b). Такође уз наведене, додатни примери су „полагање права Сирије на Либан, Малезије на Брунеј (до недавно), Ирака на Кувајт и Марока на Западну Сахару“ (Nasr, 1999b).

Пишући о утицају који је колонијализам оставио на арапска друштва Наср истиче и значајан утицај на модернизацију, посебно кроз отварање образовних институција које су „произвеле генерације муслиманских лидера и утицале на интелектуалне догађаје у муслиманским друштвима. Они су такође помогле у стварању нових средњих класа и обезбеђивању простора за ширење ове нове класе. Колонијална администрација је такође подстакла синове елите, а касније обећавала омладини средње класе студирање у савременим образовним институцијама или у Европи“ (Nasr, 1999c). Наср додаје да су „током времена они такође постали место за обуку деце растуће бирократске елите. Други су ишли у школу у Итону и Хароу у Енглеској и студирали на Оксфорду и Кембриџу, или у Паризу и Амстердаму“ (Nasr, 1999c). Такође, „сличан тренд је био евидентан и у војсци, чији је официрски корпус долазио из колонија, али чије се образовање догодило у Европи на местима као што су Сендхрст (Sandhurst) или Сан Сир (Saint Cyr), или у официрским школама образованим по европским војним школама и са европским службеницима као особљем, као што је Quetta Staff College у Пакистану“ (Nasr, 1999c).

Међутим, Наср сматра да је много већи утицај наслеђа колонијализма остварен у погледу слабе повезаности и јединства народа, првенствено због једноставнијег управљања подељеним друштвима. Наиме, „колонијалне територије су учиниле мало да уједине народ који је запао унутар тих територија и тиме није резултирао националним друштвима или производио националне културе. Колонијалне администрације су се првенствено бавиле заштитом граница њихових колонија од угрожавања других колонијалних сила и смањењем терета владања над колонијама¹⁷⁰“ (Nasr, 1999c). Поред наведеног „колонијалне управе такође су подстакле ривалство међу различитим етничким, језичким и верским заједницама. Таква ривалства преокупирала су разне заједнице, преусмеравајући њихову пажњу са питања колонијализма. Такође их је подстакло да се наклоне колонијалном естаблишменту у својој борби са ривалским заједницама“ (Nasr, 1999c), односно „колонијална политика

¹⁷⁰ Наср наводи два размишљања која су формирала однос према решавању територијалних питања. „Прва забринутост их је навела да истакну светост граница колоније, што говори о томе да је карта муслиманског света углавном она коју су изворно повукле колонијалне силе. Друга забринутост је онемогућила консолидацију трајних националних идентитета. Колонијалне границе често су цртане у надметању са другим колонијалним силама. Због тога нису узимале у обзир поделу група народа или укључивање етнички, лингвистички или верски различите популације унутар истих граница. Колонијалним разграничењем територија на много начина помогло је да се створе национално разноврсне државе, а не хомогене. Либан, Сирија, Ирак, Индонезија и Нигерија су све примери овог феномена“ (Nasr, 1999c).

намерно је манипулисала разноликостима да би ојачала владавину државе, држала разне заједнице закупљене ривалитетима и конфронтацијама, и играла улогу посредника међу антагонистима. У том процесу колонијално друштво постаје све више разбијено“ (Nasr, 1999c).

Уједно, специфична политика колонијалних власти у погледу протежирања верских и етничких мањина оставиће дубок расцеп у односу већинских и мањинских група у арапским земљама. „Мањинске заједнице, које су уживале само ограничене привилегије и нису сматрале да су укључене у муслиманска друштва, виделе су само прилике за добитак у колонијализму. Њихова реакција на колонијализам је стога била веома различита од оне доминантне заједнице. На пример, мањине су виделе прилику за стварање богатства у комерцијалним савезима са колонијалним силама, друштвено подизање ослањањем на колонијални режим и напредак користећи оно што колонијални образовни системи могу понудити“ (Nasr, 1999c). Међутим, „посебно важно наслеђе колонијализма је заступљеност одређених заједница у полицијским и војним снагама. Колонијалне силе су често регрутовале међу мањинама за локалну војску и полицију. Не само да су мањине биле блиско повезане са колонијалним поретком, већ су вероватно биле спремније да се ангажују и потисну чланове доминантне заједнице – с којом се нису идентификовали и против које су можда имали проблема. Такође мање вероватно је да би мањине одговориле на верски позив за побуну и џихад“ (Nasr, 1999c). Наср указује да тако „сиријску војску у великој мери су чинили Алавити“ (Nasr, 1999c), док се „у Јордану одвијала варијација овог сценарија, где су припадници племена, а не мањине, регрутовани у арапску легију како би контролисали урбано и рурално становништво западног Јордана – Палестинце. Једини изузетак од овог општег правила били су шиити, које колонијалне силе никад нису инкорпорирале у савез и који су 1920-их и 1930-их служили као главни извор опозиције британској владавини у Ираку. Шиити због тога нису били истакнути у британским колонијалним армијама на Блиском истоку“ (Nasr, 1999c).

Сличног мишљења је и Сандра Маркер (Sandra Marker) која напомиње да је „пракса фаворизовања једне етничке, верске, расне или друге културне групе над другима у колонијалном друштву, или пружања вишег статуса, помогла (је) промовисању међурегионалних ривалитета и често доприносила неједнакој расподели ресурса. Фаворизоване или повлашћене групе имале су приступ или су контролисале важне ресурсе што им је омогућило да обогате своје припаднике на рачун оних који то нису“ (Marker, 2013).

Маркер примећује и да „суверенитет, међутим, није донео са собом слободу од империјалистичких утицаја“ (Marker, 2013), па је тако „колонијално наслеђе било (је) видљиво у жељи нових влада да задрже границе које су створене у колонијалним временима, у промоцији етничког ривалитета, у наставку нехуманих и неправедних акција против мањинских популација, и у пракси дистрибуције ресурса земље на неуједначен начин. Такође, након што су деценијама биле под страном владавином, нове независне владе често нису имале владине институције, добре управљачке вештине и владајуће искуство које је потребне да ефикасно управљају новим сувереним народима. У већини случајева, прелазак из колонијалне провинције у независну државу је био насилно и напорно путовање” (Marker, 2013).

Фанк и Саид указују да је колонијализам оставио дубоку пукотину на темељима на којима је требало градити и позиционирати нове самосталне арапске државе, посебно јер је његов крај означио почетак самосталних нација-држава и отворено питање успостављања политичког легитимитета. По Фанку и Садиду „изазови легитимности муслиманских држава проистичу не само од културне и етничке разноликости њихових потчињених народа, већ и од традиционалне исламске подређености принципа националности, етничке припадности и територијалности (имплицитне основе модерних држава) обавези верске солидарности. Нарочито на арапском Блиском истоку, легитимитет постколонијалних држава је поткопан и дуготрајним афинитетима ка исламу и унакрсним везама етничког и националног осећаја са којим су повезани” (Funk, Said, 2004:11).

И коначно, док је период колонизације имао реалтивно дуго, вишедеценијско, трајање и одвијао се без већих потреса, процес деколонизације који је већим делом захватио период након Другог светског рата (Табала бр. 11),. показаће се као турбулентнији и пун изазова, како за новоформиране владајуће структуре, тако и за станиовништво сада самосталних арапских земаља.

Табела бр. 11 - Преглед раздобља колонизације и деколонизације

	Земље арапског света	Године колонизације (1880-1920)	Колонизатор	Године независности (1955-1975)
1	Тунис	1881	Француска	1956
2	Либија	1911	Италија	1951
3	Египат	1798/ 1882-1922-1956	Француска/ Велика Британија	1955
4	Мароко	1912	Француска	1956
5	Алжир	1830	Француска	1963
6	Судан	1899	Велика Британија	1956
7	Сомалија	Крај 19. века	Велика Британија	1960

8	Мауританија	1904	Француска	1960
9	Сирија	1918	Француска	1946
10	Јемен	1937	Велика Британија	1967
11	Бахреин	1830	Велика Британија	1971
12	Саудијска Арабија	1830	Велика Британија	1927
13	УАЕ	1830	Велика Британија	1968
14	Катар	1830	Велика Британија	1971
15	Комори	1886	Француска	1975
16	Џибути	1888	Француска	1977
17	Ирак	1918	Велика Британија	1932
18	Јордан (Трансјордан)	1918	Велика Британија	1946
19	Либан	1918	Француска	1943
20	Кувајт	1899	Велика Британија	1961
21	Оман	1507-1650/	Португалија/ Османлијско царство/ Велика Британија	1964
22	Палестинска територија*	1918	Велика Британија	1948

*Територија Палестине, Јордана, и Либана током владавине Османлија била је део Сиријског вилајета, а свест о заједништву и покушаји обједињавања овог простора праћени успоном арапског национализма између два светска рата били су инспирисани идејом стварања територијално проширене Сирије. Вишеструки извори¹⁷¹

11.3. Арапске земље у доба постколонијализма

По завршетку Другог светског рата, па све до средине 1970-их година, регион Северне Африке и Блиског истока захваћен процесом деколонизације био је место значајних промена, али и низа догађаја који су се упоредо одвијали, и такође значајно изменили положај до тада маргинализованог дела света. У сенци Хладног рата тако се догодила револуција у Египту 1952. године, уследила је криза око национализације Суецког канала 1956. године, успон покрета несврстаних који је окупио земље Трећег света, а упоредо с успоном покрета солидарности дошло је и до низа војних удара који су означили почетак вишедеценијских узурпаторских режима. Истовремено овај период означили су и арапско израелски сукоби, али и конфронтације између самих арапских земаља.

¹⁷¹ <http://teachmideast.org/articles/timeline-of-the-middle-east-in-the-20th-century/> приступљено 20.05.2018. године

https://www.worldatlas.com/webimage/countrys/asia/middleeast/metimeln_ext.htm приступљено 20.05.2018. године

<http://www.mfa.gov.il/mfa/aboutisrael/israelat50/pages/timeline%20of%20events-%20half%20a%20century%20of%20independence.aspx> приступљено 20.05.2018. године

<https://coldwarstudies.com/2013/01/11/history-of-colonization-in-the-middle-east-and-north-africa-mena-precursor-to-cold-war-conflict/> приступљено 20.05.2018. године

Дакле, догађаји који ће обележити постколонијални период, као године формалне самосталности некадашњих колонија, осим што ће показати објективну неспремност младих држава да адекватно одговоре на изазове, уједно ће показати да је колонијализам оставио прилично дубоке пукотине у темељама на којима је требало градити нове државе.

Наслеђе колонијализма стога је кључно за разумевање нестабилности арапског света будући да је, како указује Наср, „дало форму институционалним основама, а самим тим и параметре политике постколонијалне државе“ (Nasr у Esposito, 1999a), те као такво усађено у темеље новонасталих држава. Ова, мања или већа, очигледност континуитета са страним управљачима огледала се и у готово идентичном политичком курсу, јер „чак и када је висока политика државе могла да окрене нови курс, у њеним основама држава је неизоставно пратила стопе колонијалне ере. Колонијализам је био присутан у постколонијалним државама више него што се претходно претпостављало. Избори политика, начин на који су ти избори имплементирани и како се држава развијала - све ово се дешавало у оквирима који су замишљени и укоревени током колонијалне владавине“ (Nasr у Esposito, 1999a).

Дакле, постоји директна веза са управљачком структуром, односно техникама владања коју су спроводиле имеперијалне силе. Али, такође, како наводи Наср, „постојале су значајне варијације у томе како су колонијални администратори заправо владали над својим вазалним популацијама. Ове варијације објашњавају се разликама између искустава са формирањем држава након независности. Колонијална администрација вршила је власт непосредно и посредно, преко локалних елита, шефова и трговачких снага. У Алжиру и Либији колонијална власт је била директна, док су у Мароку, Тунису, Малаји, Јави и Индији у значајној мери користиле локалне елите“ (Nasr у Esposito, 1999a).

Британска политика управљања колонијама мање више је била иста у свим деловима света и подразумевала је, како Наср наводи, „симбиотски однос¹⁷²“ са локалним владајућим елитама, „при чему су се Британци слагали са друштвеним статусом локалних елита, а елите су заузврат пружале локалну подршку и друштвену

¹⁷² „Овакав образац политике учинио је локалне елите важним заступницима силе, утврдио њихове друштвено-политичке позиције и охрабрио их да фаворизују компартментализацију политике уместо јединствене националне политичке арене, у којој би могли да држе моћ контролишући сегменте политике и преговарајући за подршку са њеним центром. Покровитељство Британаца је често дозвољавало увећање институционалне моћи и богатства принчева и локалних елита, што је отежавало националистичкој елити да продре у њихов домен, а касније и држави да га укине“ (Nasr у Esposito, 1999a).

контролу за Британце“ (Nasr у Esposito, 1999a). На сличан начин функционисало је и француско управљање колонијама. „Иако је француска колонијална владавина углавном била централизована, понекад је и она пратила политике сличне британском колонијализму. Међутим, где и када су Французи користили посредничку улогу локалних елита, мање је било у вези са ефикасношћу оваквог приступа, а више са ограничењима централизоване колонијалне владавине или уоченим значајем колоније за Француску“ (Nasr у Esposito, 1999a). С друге стране „у Алжиру и Либији под француским и италијанским правилима појавио се другачији образац. Тамо се колонијална држава није трудила да делује кроз локалне елите колико је настојала да утврди главну улогу колонијалне администрације и да влада преко насељеника. Може се тврдити да су Мароко, Тунис и касније Сирија изузеци од француске владавине, која је обично давала предност централизацији која је могла била уграђена у властиту политичку културу Француске“ (Nasr у Esposito, 1999a). Дакле, Француска је неке територије, нарочито Алжир посматрала као интегрални део¹⁷³ Француске.

Ипак, „насупротив томе, у Либији Италијани су имали другачији став, иако су пратили сличне политике. Главна брига Италије није била управљање економијом већ доказивање сопственог примата¹⁷⁴. Стога, ни они нису видели потребу да праве политичке савезе са локалним елитима, што би омогућило извлачење економске користи од локалне економије“ (Nasr у Esposito, 1999a). Али због таквог приступа који није давао значаја локалним властима самостална либијска држава није практично имала темеље на којима би се изградила као друге постколонијалне државе. „По независности, Либији је тако недостајала стабилна државна машинерија и није могла да настави по стопама Италијана. Либија је заправо морала да створи државу. Колонијално наслеђе дало је Либији независност и облик, али не и одрживу државу. Либијска држава је била *ad hoc* на почетку, није имала континуитет и продор друштва и имала је мали ауторитет. У великој мери се ослањала на прописе монархије, чиме је

¹⁷³ „Важно је напоменути да је, у мери у којој је француски колонијализам у Алжиру био ангажован у економској добити, такву добит постигао захваљујући великом броју грађана Француске који су населили најбоље земљиште у Алжиру, а не локалном становништву, трговачким класама или буржоазији у настајању“ (Nasr у Esposito, 1999a).

¹⁷⁴ „У ствари, Италија је инсистирала на сегрегацији насељеника и локалних становника, посебно по економским питањима. Због тога се није појавила ни једна локална буржоазија, а локално становништво није било везано за проширење колонијалне државе, док су у Тунису националистички лидери успоставили своје покровитељске везе са становништвом као део ширења колонијалне државе. Колонијална држава је тако олакшала настанак тунижанске структуре моћи усредсређене у урбаној буржоазији која је продрла у рурална подручја на полеђини колонијалне државе; насупротив томе, Либија није имала одрживу локалну државну елиту која би је преузела од Италије, јер није дошло до експанзије локалне државе која би укључивала локалну буржоазију“ (Nasr у Esposito, 1999a).

постала рањива. У том контексту догодио се колапс монархије и успон апсолутистичке и арбитрарне владавине Муамера Гадафија“ (Nasr у Esposito, 1999a).

Након указивања на сегрегацију¹⁷⁵ као важну компоненту колонијалног управљања која ће наћи своје место и у постколонијалним државама, Наср даље објашњавајући институционалне основе постколонијалне државе указује на још једну незаобилазну чињеницу. Наиме „постколонијална држава и њена националистичка елита одбацили су право колонијалне државе да влада својим становништвом и заступа његове интересе, али никада нису одбацили гледиште колонијалне државе о функцији државе на колонијалним територијама. У многим погледима постколонијална држава постала је индигенизација колонијалне државе¹⁷⁶“ (Nasr у Esposito, 1999a), и управо ту Наср налази корен проблема и основе настанка диктаторских режима:

„Институционална поставка је можда најопасније наслеђе колонијализма. Колонијална држава по својој природи била је високо централизована и зависна од језгра институција (као што су полиција, војска и бирократија) које су служиле као носиоци њеног ауторитета. Тај ауторитет гарантовао је наставак европске доминације и извлачења ресурса у корист европске моћи. Неке институције, као што је бирократија, нису биле предвиђене првенствено за завођење реда, већ за ефикасно управљање покретањем машинерије владања и привређивања... Друге институције, као што је правосуђе, имале су за циљ да помогну у управљању редом у оквиру законског оквира, али њихов карактер је имао више везе са европским традицијама него са функцијама које су имале да изврше. Ипак, усклађивање активности бирократије, правосуђа и присилних средстава колонијалне државе представљало је институционалну структуру која је омогућила малој европској мањини да влада над огромним територијама уз помоћ локалних агената и да управља економским токовима роба и ресурса између колонијалних територија и Европе. Толико су важне биле ове институције да су на крају представљале основу постколонијалне државе и на тај начин утврдиле карактер те државе и природу њеног односа с друштвом“ (Nasr у Esposito, 1999).

Сами Зубаида (Sami Zubaida) даје врло прецизну анализу политичких кретања и успона ауторитарних режима који су пратила постколонијални период у арапским земљама. Зубаида указује да је „политика региона била (је) подвргнута кључним трансформацијама након националистичких "револуција", свих војних државних удара, 1950-их и 1960-их година прошлог века. Ови инаугурирани режими војних хунти - Насера у Египту, Ба'ат-у Сирији и Ираку (следећи наводно бенигнију војну владавину Касима у тој земљи), ФЛН у Алжиру, Гадафија у Либији и варијанти у Јемену. Они су

¹⁷⁵ „Колонијална држава, за разлику од европске државе, од почетка је била заснована на сегрегацији Европљана од локалних становника у закону, економским односима, администрацији, политичким питањима и друштвеном животу. Није била заснована на европској концепцији грађанских друштава, већ на централизованим и непредставничким бирократијама које су владале силом и охрабривале, као и управљале друштвене поделе“ (Nasr у Esposito, 1999a).

¹⁷⁶ Такође се указује да „опозиција држави у муслиманском свету данас, иако ношена исламском реториком, у великој мери понавља ове оригиналне националистичке притужбе у вези са колонијалном државом. Као што је националистичка елита одбацила право колонијализма да представља локалне аспирације у трансформацији друштва, исламска опозиција слично поставља питање око права владајућег режима да представља аспирације народе ка постизању секуларизације и развоја“ (Nasr у Esposito, 1999a).

били неговани Хладним ратом и совјетском подршком, као и совјетским моделима државног "социјализма", али арапског "социјализам", па чак и исламског" (Zubaida, 2011).

Истовремено нова постколонијална власт је покушала да уведе арапски облик социјализма и да са народом успостави нови друштвени пакт. По Зубаиди „ови режими означили су крај крхком плурализму и парламентима које су покренуле колонијалне државе и њихови каснији штићеници, национализовали економију, тиме елиминисали друштвено-економске центре моћи и имовину и консолидовали утицај тоталитарне државе. Неки од ових режима, нарочито Насер, уживали су широку подршку народа и понизно ласкање у Египту и арапском свету. Они су засновани на социјалном пакту који пружа економска добра, послове, земљишне реформе и социјалне услуге у замену за повиновање. Многи делови левице подржали су ове режими са ентузијазмом за њихов наводни социјализам. На крају крајева, велики део левице у то време осрамотио је "буржоаску демократију" као лажну и репресивну, а приоритет је дао развоју, једнакости и националном доказивању“ (Zubaida, 2011).

Нове власти одликовао је и снажни национализам праћен милитаризацијом управљања као одговор на бројне изазове. „Националистички и милитаристички ставови били су од суштинског значаја за ове режими, у суочавању са Израелом и империјалистичким заверама. Насеров херојски успон, на крају крајева, изграђен је национализацијом Суецког канала, суочавајући се са "трипартитном агресијом" Британије, Француске и Израела 1956. године. Војна спремност, огромна потрошња и пуно совјетске помоћи били су камен темељац режима. Пораз у шестодневном рату 1967. године против Израела био је трауматско буђење и показатељ неуспеха Насеровог режима, који је имао дубоке психолошке и политичке реперкусије и пружио више кредибилитет исламском изазову“ (Zubaida, 2011).

Међутим, како указује Зубаида милитаризација власти је уместо очекиваног реда довела до поновне концентрације моћи у малом кругу људи. Наиме „војни режими су припремили тле за династичке владавине које ће следити. Елиминисали су политику насилним сузбијањем било каквих алтернативних гласова левице, либералних остатака и исламиста. Елиминисали су или инкорпорирали институције и удружења државе и друштва и сваки могући центар друштвене моћи изван режима. Арапска социјалистичка партија у Египту, Баас у Ираку и Сирији, Џамахирији Либије, били су за режими инструменти контроле и репресије“ (Zubaida, 2011).

У новонасталим околностима готово природно уследило је и слабљење веза са ширим друштвеним слојевима. Зубаида закључује да су се „Социјализам“ и друштвени пакт срушили 1970-их и 1980-их, с опадањем совјетског утицаја, доминацијом нафтног богатства Залива и америчким спонзорима тих режима, затим са мандатом Роналда Реагана и споразумом из Вашингтона, који је захтевао структурно прилагођавање, повлачење субвенција и услуга, приватизацију и *infitah* (отварање ка капиталу и инвестицијама). Друштвени пакт који је народу давао добра у замену за прихватање, постепено је еродирао од 1970-их година у Египту, затим у другим земљама, и у Ираку, који су узрокован узастопним скупим и деструктивним ратовима и санкцијама (Иран, затим Кувајт). Приватизација и капитализам, како је добро познато, довели су до преноса државних средстава у уски круг пријатеља око династија владајућих фигура, што је отворило пут за добит кроз уговоре, лиценце и раширену корупцију“ (Zubaida, 2011).

Међутим поред даљег прогресивно пада стандарда уследио је и све већи талас репресије којом је власт учвршћивала своје позиције, те Зубаида појашњава да је „у тој ситуацији полиција и снаге безбедности су постајале све интрузивније с произвољном употребом насиља и понижавања. Људи, посебно млади, морали су се суочавати са дневним сусретима са оним што се зове "свакодневна држава". Само то није била правна држава или институције или уређена бирократија, већ једна која је заснована на моћи и мрежама које су заобишле ослабљене институције и закон. У Египту, који је имао историјски запис о институцијама, бирократији и правосуђу које се боре за независност, закони о ванредном стању проглашени 1981. године (продужавајући слична претходна правила), заобишли су све те законске основе и дозволили полицији и војним судовима неограничена овлашћења” (Zubaida, 2011).

У контексту наведеног важно је истаћи да Зубаида истовремено указује и на циклус регресије који се поклопио с периодом постколонијализма и успоном ауторитарности. Овај аутор истиче да су се националистички режими „ангажовали на регрутовању и мобилизацији људи на бази националистичког јединства, конфронтације са непријатељима, обећањима економског развоја и будућег просперитета, једнакости и достојанства грађана” (Zubaida, 2011). И ту поново имамо изградњу односа „ми“ и „они“.

“Као такви били су изричито супротстављени трибализму, етничком или верском комунализму и било ком облику примордијалне лојалности која је поткопавала националну посвећеност. Наравно, стварност је често била другачија, али ипак ова посвећеност била је важан аспект власти и легитимитета.

Такође су били "секуларни", али не у смислу експлицитног одбацивања религије; напротив, сви лидери су плаћали услуге подршке и спонзорисали званичне и неполитичке верске институције и особље. Али они су у великој мери гурали религију из државних и правних питања и из образовања. Посебно осетљиви породични и родни закони су либерализовани у Египту, Сирији и Ираку, далеко од историјских шеријатских одредби. Образовање и учешће жена били су охрабривани и омогућени. Женске организације, као и све активности цивилног друштва, биле су инкорпорирани у владајуће странке и државу" (Zubaida, 2011).

Истовремено, како су „главни изазови долазили (су) из делова левице и из исламске политике” (Zubaida, 2011), упоредо су са јавне сцене уклањани и сви могући опоненти режима који је и на тај начин потискивањем у илегалу сваког вида конкуренције настојали себи обезбеди дуготрајност. Али с друге стране овакав однос утицао је на стварање низа неформалних мрежа, посебно исламских, које су „имале предност да могу радити кроз џамије и добротворне сврхе, као и могућност поделе робе, услуга и радних места. Ово је постало све важније након повлачења државних служби и субвенција. Представљало је пут ка политици преко заједнице и покровитељства” (Zubaida, 2011). Такође, „истовремено, уз повлачење државе од пружања друштвених добара и услуга и несигурности у случају самовољног полицијског узнемиравања и понижавања, појединци су све више и више били убацивани у сваку могућу безбедну мрежу¹⁷⁷ породице, племенске или регионалне мреже, верску заједницу и органе, а посебно пружање социјалних добара и услуга од стране ових религијских удружења” (Zubaida, 2011).

Семјуел Хелфонт (Samuel Helfont) говорећи о вези постколонијализма и политичког идентитета, указује да је управо та врста идентитета проистекла из борбе антиимперијалних покрета против сила које нису желеле да се лако одрекну прекоморских територија. Хелфонт се пита: „Ако немате политички идентитет који је другачији од владајуће империје, зашто би били независни?” (Helfont, 2015), те указује да су „Сходно томе, вође покрета независности често су покушавале да окончају своју борбу у смислу политичког идентитета“ (Helfont, 2015).

„На Блиском Истоку, ови идентитети често су били коктел етничког национализма, територијалног национализма и религије. Ови идентитети су се различито манифестовали на различитим местима. Понекад су различити покрети унутар исте државе користили исте културне грађевинске

¹⁷⁷ „Сами режими су неговали ове неформалне мреже сродства, религије и покровитељства тако што су пружали услуге помоћу лидера и шефова. Странке као што су Баат и НДП у Египту спонзорисале су такве односе покровитељства и контроле. Најоучљивији пример је био Садам Хусеин, који је када се суочио са слабењем режимске контроле кроз губитке настале због ратова и санкција 1990-их, спонзорисао оживљавање, односно конструкцију племенских федерација, наоружавао њихове шеике (који су били произвољно измишљени) и дали им правна овлашћења над њиховим "члановима". Ово је након денунцијације трибализма на врхунцу национализма, посматрано као назадно и реакционарно и претња националном јединству. У 1990-им племена су слављена као испољавање аутентичних арапских традиција и као такви део арапског националног наслеђа” (Zubaida, 2011).

блокове, али стављали различит нагласак на сваки. Египат је имао Муслиманско братство, које је користило арабизам, ислам и египатске идентитете, али су стављали ислам изнад осталих. Насер, као што ће се разматрати у наставку, такође је користио све ове идентитете, али је поставио арабизам изнад осталих. Било је и социјалиста који су гледали идентитет кроз призму класа. Слични културални и историјски коктели идентитета могли су се наћи у другим земљама. На пример, Сирија и Либан су имали медитерански или чак феничански идентитет који су неки покушали да инструментализују. Ирачани су могли указати на древну Месопотамију“ (Helfont, 2015).

Преузимањем власти нови политички идентитети су како истиче Хелфонт „везали легитимитет држава којима су владали за одређене идентитете“ (Helfont, 2015), ипак међу становништвом постколонијалних држава ти идентитети нису увек беспоговорно прихватани.

„Често су политички идентитети које су истицали антиимперијални покрети били репрезентативни за ниже или ниже средње класе. Стога се елите и мањине нису добро уклапале у постколонијалну категоризацију идентитета. Често су заузимали управљачка места у старом систему или су били на неки начин везани за стари империјални поредак. Такви људи су сматрани неподобним. Међутим, они нису једноставно нестали са независношћу. Као такви, постколонијални владари су често морали да се суоче са проблемом онога што је значило бити независан. Да ли је било довољно да будемо формално независни? Или су морали да се ослободе старог колонијалног поретка, укључујући људе који га представљају, а затим га замене новим системом на основу њиховог наводно аутентичног политичког идентитета“ (Helfont, 2015).

Правећи директну везу постколонијализма са догађајима арапског пролећа, Хамид Дабаша (Hamid Dabashi), супротставља политичку модерност, и идеологије антиколонијалног национализма, социјализма Трећег света и милитантног исламизма, новој, како наводи, друштвеној модерности. Тај преломни моменат да се крене са протестима и побуном с јасним циљом смене режима уједно је по аутору означио крај постколонијализма и изменио геополитичку слику региона толико радикално да се може говорити о новој слици Блиског истока. Наиме дошло је до значајне и брзе промене колонијалне географије региона Блиског истока и Северне Африке, али како истиче Дабаша „револти последично нису повратак ка некој апсолутистичкој идеологији, већ поновно проналажење космополитских световности, које су увек биле присутне, али потиснуте под принудом дијалектике одржаване између домаће тираније и глобалног империјализма“ (Dabashi, 2012:11).

Овај аутор своје виђење заснива „на централној идеји закаснелог опонирања као *modus-a operandi* ових револуционарних побуна које су преправиле многе земље и политичка поднебља од Марока до Ирана, од Сирије до Јемена“ (Dabashi, 2012:12), а када говори о постколонијалности, тврди да је она створила „илузију еманципације за бивше колонизоване земље““ (Dabashi, 2012) док је Арапско пролеће означило њен дефинитиван крај. Даље Дабаша истиче два процеса која паралелним деловањем представљају крај постколонијалности, а то су „крај колонијалне репресије“ (Dabashi,

2012) и „нова идеолошка формација и модалитет продукције знања“ (Dabashi, 2012).

Поред тога, Дабаша уводи појам „отворених револуција“ (“open-ended revolutions”) које се споро одвијају, али имају трајније исходе од оних тоталних. Таквом, која има отворену динамику, сматра и Арапско пролеће које има капацитет „да прекине и политичку и идеолошку доминацију колонијализма“ (Dabashi, 2012).

11.4. Неоколонијализам и поновна дезинтеграција арапског света

Неоколонијализам као појам нашао је своје место и у теорији, и у јавном дискурсу, недуго након што је низ арапских земаља стекао формалну самосталност. Наиме, веома брзо је разочараност реалним ефектима независности постала распрострањенија од првобитног усхићења и полета, будући да су процеси који су уследили водили ка поновној дезинтеграцији, и на унутрашњем плану, и у међусобним односима арапских земаља. Уједно, далеко од идеала поновног приближавања и заједничког наступа на глобалној сцени, уследила је све отворенија економска зависност од земаља које су претходно препустиле управљање. Како би искористиле насталу ситуацију, углавном западне силе, тј. неоколонијалисти су кроз политичко-економски утицај у већем делу региона у знатној мери и вратиле своје старе позиције.

Појашњавајући значење овог често употребљаваног појма, нарочито у марксистичкој теорији, Кваме Нкрумах (Kwame Nkrumah) истиче да је „суштина неоколонијализма у томе да је држава која му је изложена, теоретски независна и има све спољашње елементе међународног суверенитета“ (Nkrumah, 1965), међутим „у стварности, њен економски систем, а самим тим и њен политички курс, усмерава се споља¹⁷⁸“ (Nkrumah, 1965). У том смислу неоколонијализам „страни капитал користи за експлоатацију, а не за развој мање развијених делова света“ (Nkrumah, 1965) при чему „инвестиције под неоколонијализмом повећавају, уместо да смањују јаз између богатих и сиромашних земаља света“ (Nkrumah, 1965).

¹⁷⁸ Нкрума појашњава да „методе и форма овог правца могу имати различите облике. На пример, у екстремном случају трупе империјалне силе могу запосести територију неоколонијалне државе и контролисати њену владу. Много чешће, међутим, неоколонијалистичка контрола се остварује економским или новчаним средствима. Неоколонијална држава може бити обавезна да преузме произведене производе империјалистичке силе искључујући конкурентске производе с неког другог места. Контрола над владином политиком у неоколонијалној држави може се осигурати исплатама за трошкове вођења државе, постављањем државних службеника на положаје са којих могу диктирати политику, и монетарном контролом над девизним трансакцијама наметањем банкарског систем који контролише империјална сила“ (Nkrumah, 1965).

По Нкрумаху, „неоколонијализам је и најгори облик империјализма. За оне који га практикују, то значи моћ без одговорности а за оне који пате од њега, то значи експлоатацију без накнаде. У данима старомодног колонијализма империјална сила је барем објашњавала и оправдавала у својој домовини акције које је предузимала у иностранству. У колонији они који су служили владајућој империјалној сили могли би барем тражити њену заштиту од сваког насилног потеза од стране њихових противника. Са неоколонијализмом ни ово није случај” (Nkrumah, 1965).

Најзад, по питању функционисања „неоколонијализам се заснива на принципу разбијања бивших великих уједињених колонијалних територија у неколицину малих неодрживих држава, које нису способне за самосталан развој и морају се ослањати на бившу империјалну силу ради одбране, па чак и ради унутрашње безбедности. Њихови економски и финансијски системи су повезани, као у колонијалним данима, са онима бившег колонијалног владара” (Nkrumah, 1965).

Денис Кентербери (Dennis C. Canterbury) појашњава да су „неоколонијализам представља ту нову конфигурацију односа моћи између ново независних држава и њихових бивших колонијалних господара. Неоколонијализам се сматра ситуацијом у којој је држава у теорији независна, али у стварности њен економски систем и политичка правац усмеравају стране силе” (Canterbury, 2010:211). При томе „метода неоколонијализма поприма различите облике и форме, укључујући војну окупацију и државну контролу, економска или монетарна средства, меркантилистичке трговинске аранжмане, конзорцијум финансијских интереса, разбијање великих територија у мале неодрживе државе зависне од бивше колонијалне силе због одбране и унутрашње сигурности, сарадњу подређене неоколонијалистичке владе итд. Сила над неоколонијалном државом је у рукама бивших колонијалних господара” (Canterbury, 2010:211). Кентербери додаје да се „страни капитал користи за експлоатацију, а не развој нове независне државе, и за проширење јаза између богатих и сиромашних земаља. Дакле, неоколонијализам значи моћ без одговорности” (Canterbury, 2010:211).

Брајан Смит (Brian Smith) указује да су термин неоколонијализам „изворно сковали углавном лидери Трећег света који су утврдили да постизање уставне независности и суверенитета није дало потпуну слободу владама новоформираних нација-држава. Утврђено је да је политичка аутономија нешто попут фасаде иза које се скривала континуирана присутност моћних западних финансијских и економских интереса“ (Smith, 2013:54). У том погледу „срж неоколонијалистичког аргумента је да политичке и економске слободе не могу бити одвојене“ (Smith, 2013:55), при чему је

економска моћ из које произилази и политичка моћ, остала у рукама бивших колонизатора.

На тај начин, како истиче Смит, „независност се показала у великој мери симболична. Суптилни и индиректни облици доминације омогућени су структуром економија које су оставиле колонијалне силе у време уставне независности. Колонијализам није успео да развије економије колонизованих територија изван малих, али важних сектора који су потребни европским економијама, а због којих је била наметнута колонијална власт. Постколонијалну економију је карактерисао висок степен зависности од иностраних зајмова, технологије, страних улагања и иностране помоћи која је, заједно, често "декапитализовала" домаћу економију кроз нето одлив капитала, а више се извлачио профит него што су била локална улагања (Rosen and Jones, 1979)“ (Smith, 2013:55).

Истовремено, полазећи од тога да „неоколонијалистички модел одражава стварни, а не симболички, значај зависности од колонијалне моћи“ (Smith, 2013:55), Смит примећује да „континуирани економски односи између сиромашних и богатих земаља нису били у широком теоријском оквиру како би произвели тумачење континуитета између империјализма и независности. Ово се није постигло све док се идеја о неоколонијализму није укључила у теорију о међународном систему економске субординације“ (Smith, 2013:55).

Закључак треће области

У истраживању докле досежу корени политичких преврата којима су срушени арапски аутократски режими, свакако је неопходно било размотрити и однос арапске нације и ислама, који је специфичан чак и у секуларним земљама које су и доживеле пад режима. Заправо, сам утицај исламског фактора постаће прилично јасан када је створен празан простор за нове политичко друштвене актере.

Важност социо-културалне контекстуализације арапског пролећа важна је и због тога што је овај догађај био кулминација једног прилично дугог периода тражења и лутања између секуларизације и политичког ислама, и следствене недовршене самоизградње арапске нације, која у претходним деценијама није достигла кохерентни карактер ни у погледу јасног идентитета ни погодног идеолошког оквира који би омогућио равномерни друштвени развој.

Истовремено, посматрање арапског пролећа из угла колонијалног наслеђа је имало за циљ да објасни корене лоше владавине указујући на репетитивну „системску грешку“ и последичну континуирану нестабилност политичких система арапских земаља које се практично генерацијски преносе.

IV СОЦИО-ПОЛИТИЧКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ АРАПСКОГ ПРОЛЕЋА

Део студије који се бави социо-политичким чиниоцима Арапског пролећа има за циљ да концептуализује два важна паралелна процеса, која деценијама обликују унутрашњу динамику и спољне односе земаља арапског света, а који су значајно одредили ток догађаја који су обележили крај прве деценије двадесетпрвог века.

С наведеном намером, у сегменту који обухвата социо-политички контекст револуционарних преврата, анализираће се најпре антагонистичка политичка култура која узрокује унутрашње напетости кроз искључујући однос владајуће елите и поданика као супротстављених табора у политичким системима арапских земаља.

Такође, као важна компонента овог дела рада, размотриће се и континуирани уплив спољног фактора који утиче не само на унутрашње политичке прилике, већ и на позиционирање арапских земаља како у међусобним ривалским односима, тако и на глобалном плану.

У датом оквиру анализе, као централна нит, разматраће се помоћне хипотезе које се односе на супротстављене интересе, односно на креирање политика, и праксу посредних и непосредних интервенција великих сила Запада и Истока на овом простору.

12. Социо-политички контекст револуција

Разматрање социо-политичког контекста револуционарних преврата спада међу најзначајније елементе аналитичког мозаика који гради укупни приказ о догађајима без преседана у историји арапског света.

У средишту анализе стога је форма управљања карактеристична за арапске диктаторске режиме, коју осим репресивног државног апарата у служби владајућих елита, одликују лоши средински услови за било какву критичку мисао, те немилосрдни обрачун с опонентима гурнутим на маргине политичког деловања.

У околностима деценијама развијане и усавршаване технике владања, ослоњене делом на личне способности и харизму владара, а већим делом на снажну организациону структуру и интересне мреже подршке, сваком алтернативном виду политичког организовања остаје мало простора за деловање, обично уз слабу

видљивост за шире грађанство, и генерално далеко од политичке арене у којој је регуларним путем могуће променити власт.

Стога ће у наставку бити размотрени и механизми управљања, од којих су неки урушени, а неки консолидовани након Арапског пролеће, и поремећаји на политичкој сцени који су генерисали унутрашње напетости и деценијама онемогућавали активно укључивање других политичких актера и последично промену режима.

12.1. Специфичности политичких система у арапским земљама

Политички системи који су деценијама водили арапске државе у основи су били главни кочничари напретка и држања по страни од глобалних модернизацијских токова. Системска грешка, самовоља владара, спољни интереси или напосто сплет несрећних околности због којих већина арапских земаља није имала шансу да се пробије ван оквира Трећег света у који је сврстана, потиснули су и друштвену мобилизацију у смислу „промена у аспирацијама појединаца, група и друштва“ (Huntington, 1968:34), и економски развој, као две категорије које Семјуел Хантингтон сматра примарним за политичку димензију модернизације.

Наиме, по Хантингтону као „прво, политичка модернизација подразумева рационализацију ауторитета, замену великог броја традиционалних, религијских, породичних и етничких политичких ауторитета, једним секуларним, националним политичким ауторитетом“ (Huntington, 1968:34). Затим као „друго, политичка модернизација подразумева диференцијацију нових политичких функција и развој специјализованих структура за обављање тих функција. Области посебних надлежности – правна, војна, административна, научна – постају одвојене од политичког нивоа, а аутономни, специјализовани, али подређени органи настају ради извршења тих задатака“ (Huntington, 1968:34), и као „треће, политичка модернизација подразумева веће учешће¹⁷⁹ у политици друштвених група из свих делова друштва“ (Huntington, 1968:34). Ипак, ситуација се додатно компликује чињеницом да „модернизација у пракси увек подразумева промену и обично дезинтеграцију

¹⁷⁹ Хантингтон указује да „проширено учешће у политици може да повећа контролу над људима од стране владе, као у тоталитарним државама, или може повећати контролу владе од стране људи, као у неким демократским. Али, у свим модерним државама грађани постају директно укључени, и под утицајем су државних послова. Рационализовани ауторитет, диференцирана структура, и масовна партиципација тако разликују модерна државна уређења од предходних државних уређења. Грешка је, међутим, закључити да у пракси модернизација подразумева рационализацију ауторитета, диференцијацију структуре, као и ширење политичке партиципације“ (Huntington, 1968:34-35).

традиционалног политичког система, али не подразумева нужно и значајно померање према модерном политичком систему“ (Huntington, 1968:35). При томе дубока укорененост традиционалних парадигми у свим сегментима друштвеног живота, посебно компликује могућност брзих промена.

У разматрању узрока нестабилности политичких поредака арапских друштава склоним променама, Хантингтон упућујући на Санију Хамади (Sania Hamady) развија анализу арапског темперамента, указујући да се „неповерење међу Арапима...интернализује рано, у оквиру система вредности детета“ (Hamady, 1969, Huntington, 1968:28). Хантингтон даље износи да им „недостају организација, солидарност и кохезија“ (Huntington, 1968:28), а поред слабе свести о јавности деловања и генерално слабе друштвене свести, и однос према ауторитету је специфичан, указујући да је „оданост према држави несигурна, а идентификација са лидерима није јака. Осим тога, преовладава опште неповерење¹⁸⁰ према онима који владају и недостатак вере у њих” (Huntington, 1968:28-29).

Међутим овакав однос према ауторитету има дубље корене, те у том смислу Тимоти Поирсон (Timothy Poirson) појашњава да је „арапско пред-модерно друштво иницијално било концентрисано око политичког ауторитета чији је легитимитет почивао на комбинацији освајања и религијске доктрине“ (Poirson у Poirson, Oprisko, 2014:3), да су у јавном простору „осим овог политичког ауторитета, други колективитети деловале су на аутономан и пркосни начин, углавном племенске и етничке групе које су водиле сопствене унутрашње послове“ (Poirson у Poirson, Oprisko, 2014:3), као и да су друштвену солидарност религијским, етничким и другим везама, кроз управљачку функцију одржавале и „традиционалне форме ауторитета отелотворене у вођама, старешинама и елити“ (Poirson у Poirson, Oprisko, 2014:3).

Поирсон потом указује да су након колонијалне ере, градећи изнова институције, сада формално самосталне арапске државе у потпуности игнорисале искуство друштвеног уговора и образаца предмодерног управљања, „што је резултирало

¹⁸⁰ "Однос између културе друштва и институција политике је дијалектичан. Заједница, разматра de Jouvenel, означава "институционализацију поверења", а "суштинска функција јавних власти" јесте "повећати међусобно поверење које преовладава у срцу друштвене целине". Насупрот томе, непостојање поверења у културу друштва пружа значајне препреке стварању јавних институција. Она друштва која имају недостатак у стабилном и ефикасном управљању су такође у недостатку, међусобног поверења међу њиховим грађанима, у националну и јавну лојалност, и у организационим вештинама и капацитетима. За њихове политичке културе се често говори да их одликује сумња, љубомора и латентно или стварно непријатељство према свима који нису чланови породице, села или, можда, племена. Ове карактеристике се налазе у многим културама, а њихове најобимније манифестације можда су у арапском свету и у Латинској Америци." (Huntington, 1968:28).

у томе да се друштво држи пасивним путем патерналистичких ауторитарних режима који су држали друштво у мраку, далеко од кругова одлучивања“ (Poirson у Poirson, Oprisko, 2014:3), и да се практично репродукују и модификују системи управљања које су примењивали колонијални владари.

Политика и друштво као аксиомски незаобилазни сегменти живота у самој су основи и арапске побуне. У том смислу без превирања у овим компонентама не би било могуће изазвати немире и уздрмати деценијама непромењене режиме. Ипак, темељи суштински и нису били тако стабилни како се на први поглед чинило, јер и сам апарат силе ипак није творевина по себи, независна од окружења, већ га чине људи који перципирају стварност онакву каква заиста јесте, без лажне представе и подложности манипулацијама. Имајући ово у виду, Тамара Кофман Витс (Tamara Cofman Wittes) у разматрању међузависности управљања и стабилности у арапском свету, посебан акценат ставља на безбедносни аспект који произилази из сложених државно-друштвених односа.

Кофман Витс као значајан недостатак арапских политичких система види саму природу управљања с низом више или мање видљивих недостатака, указујући да су „ови недостацији углавном били нерешиви, не зато што су били препознати, већ зато што су постојећи институционални и процедурални оквири за доношење одлука у арапским државама били сувише уски, сувише ексклузивни и на крају сувише крхки за одважне одлуке и одржали храбро спровођење које је потребно за решавање ових проблема. Неке државе су успеле да преживе превирање 2011. године кроз комбинацију ограничених реформи и мобилизацију ресурса како би се ублажили захтеви јавности, али ће се и ове стратегије суочавати са тешким ограничењима у наредним¹⁸¹ годинама“ (Cofman Wittes, 2016:7).

Анализирајући корене регионалних померања и пада арапских аутократија, Кофман Витс указује да је тај „корпоративистички“ модел управљања више од пола века суверено примењивала већина арапских аутократа:

„Они су покушавали да од саме државе направе централну арену, надзорника и арбитра већег дела политичке, друштвене и економске активности. Интересне групе као што су радници, верске

¹⁸¹ Констатујући да је Арапско пролеће проузроковало „колапс регионалног поретка који је владао пола века, као и колапс неколико регионалних држава у грађанском насиљу“ (Cofman Wittes, 2016:7), Кофман Витс указује да „конфликти на данашњем Блиском Истоку нису у ствари око граница или територије, колико се тичу држава и врсте управљања које они пружају - какав облик имају, како функционишу, кога привилегију, и како врше интеракцију“ (Cofman Wittes, 2016:7), док у погледу природе промена „неке политичке снаге покушавају да контролишу постојеће државне институције, док друге покушавају да их замене и успоставе своје“ (Cofman Wittes, 2016:7).

институције и друге друштвене групе биле су организоване под окриљем државе, и од њих се очекивало да покажу лојалност због тога што су њихови интереси везани за деловање државе. Грађанска акција и организација изван граница које је поставила држава посматрале су се као претње државним властима, и биле су или кооптиране и подупирале државу или су биле потиснуте. Арапске владе су одржавале подршку обавезујући њихову популацију кроз ефикасну мешавину заједничког (етничког, верског или племенског) идентитета и политичке идеологије; прихода од ренте (то јест, неопорезованог прихода од природних ресурса или иностране помоћи) које су дистрибуирали путем државног покровитељства; И ефикасне безбедносне снаге како за одвраћање, тако и за сузбијање било каквих изгледа за домаће неслагање“ (Cofman Wittes, 2016:11).

Међутим, у судару са новим глобалним токовима¹⁸², за шта нису били спремни, ови системи су убрзо доживели свој пад. Наиме, „платформа која је дуго одржавала арапску аутократију је била подривена порастом масовне, образоване и углавном незапослене генерације младих, чија су очекивања за њих саме, и њихово друштво, далеко превазилазила могућности које су им стајале на располагању, с обзиром на нетранспарентне, репресивне и стагнантне системе управљања који су карактерисали предреволюционарне арапске државе“ (Cofman Wittes, 2016:13).

Дакле највећи проблем у вези политичких система управљања проистекао је из кршења друштвеног уговора¹⁸³, чиме ни систем који постоји ради себе самог, није из угла грађанстав имао преспективу дуготрајнијег опстанка. Тако ни разни покушаји реформи¹⁸⁴ пре протеста 2011. нису имали позитиван ефекат већ у потпуности

¹⁸² „Корпоративистички системи арапске аутократије, одржавани рентом, идеологијом и повременом присилом, били су изазвани крајем двадесетог века појавом три главне силе: масовним демографским порастом младе популације на прагу одрасле доби; растрзане локалне економске стагнације и глобалне економске интеграције; и радикално новим информационом окружењем које је прво створила сателитска телевизија, а затим интернет и мобилна технологија. Ове снаге, у комбинацији, фатално су угрозиле способност влада региона да примене идеологију, покровитељство на основу ренти и селективну принуду да одрже сагласност за своју владавину. Велики број младих људи којима је потребно образовање, здравствена заштита и послови, били су изазов за већ проблематичне државне службе присиљене да окончају очекивања (пропагирана од неких влада, али често више теоретски него стварно) да ће универзитетски дипломци бити доживотно запослени у јавном сектору. Снаге економске глобализације изазивале су (и увећавале трошкове) субвенције на храну, гориво и друге производе које су многе регионалне владе користиле за одржавање јавне подршке и ублажавање економске неједнакости, док је почетак глобалне рецесије у 2008. години смањио државне приходе, посебно не-нафтних економија попут египатске“ (Cofman Wittes, 2016:12-13).

¹⁸³ Кофман Витс истиче да се „друштвени уговор који је владао већином арапских друштава у периоду након Другог светског рата ослањао на државоцентрични модел ренти од врха према доле, диспензован преко мрежа патроната; на идеолошке афинитете са коренима у арапском национализму, племенске везе и / или религијски идентитет како би се привукла лојалност грађана; и коерсивне способности које се користе на ограничен начин, не само за одржавање безбедности грађана, већ и за обуздавање изазова по државно руководство, било милитантно или једноставно у виду гласних неслагања или изван-системске политичке организације. Овај друштвени уговор заснован на покровитељству није био увек ефикасан и по дизајну је био ретардиран, пре него што је охрабривао иновације и предузетништва, било у економији или политици. Али, до последњих деценија није био под претњом, када су почеле да га еродирају снаге економске глобализације, пораст масовне демографски младе популације и рушење државног информационог монопола“ (Cofman Wittes, 2016:14).

¹⁸⁴ На пример, национални програм законодавних и регулаторних промена јорданског краља Абдулаха или нови бахреински устав из 2004. године који је предвиђао слободне изборе за парламент (Cofman Wittes, 2016:15), који су пропали као и разни покушаји економских реформи које су уместо ширег захвата преокренуте у корист пословне леите блиске власти.

супротан. који је за последицу имао прибегавање за још интензивнијим репресивним мерама.

12.2. Репресивни однос према опонентима режима

Дуготрајност диктаторских режима у арапским земљама није случајна и заснива се на озбиљној војно-политичко-економској машинерији која је деценијама уходаним стопама само надограђивала капацитете управљања и контроле над готово свим сферама друштва. Овај процес, Стивен Хејдеман (Steven Heydemann) назива „ауторитарна надоградња¹⁸⁵“ (Heydemann, 2007:1), при том образлажући да му није циљ изолација, односно „ни искључивање, ни затварање арапских друштава од глобализације и других сила политичке, економске и друштвене промене“ (Heydemann, 2007:1), као ни искључива „усмереност на потискивање противника“ (Heydemann, 2007:1), већ да „уместо тога, ауторитарна надоградња подразумева реконфигурацију ауторитарног управљања како би се прилагодила променама политичких, економских и друштвених услова“, при чему је „настала у једном малом делу као одбрамбени одговор на изазове са којима се суочавају арапске ауторкате током протекле две деценије” (Heydemann, 2007:1)

Хејдеман тврди да је ауторитарна надоградња арапских режима произвела „хибридну форму ауторитарности“ ” (Heydemann, 2007:3), која „комбинује опробане стратегије из прошлости – принуду, надгледање, покровитељство, корупцију и персонализам – са иновацијама које одражавају одлучност ауторитарних елита да агресивно одговоре на троструку претњу глобализације, тржишта и демократизације” (Heydemann, 2007:3). Да би се ефикасно одговорило на нове захтеве времена, додатни циљ који се поставља пред узак круг властодржаца је проширити интересну мрежу, и створити оно што Хејдеман назива „ауторитарном коалицијом“ (Heydemann, 2007:3), која захтева пуну посвећеност и одржавање јер „зависи од очувања постојећих основа институционалне и социјалне подршке, уз истовремено јачање веза, или минимално

¹⁸⁵ У пет основних карактеристика ауторитарне надоградње, Хејдеман сврстава: 1. одређивање и обуздавање цивилних друштава; 2. управљање политичким надметањем; 3. присвајање користи од селективних економских реформи; 4. контролу нових комуникационих технологија; (и) 5. диверзификацију међународне повезаности” (Heydemann, 2007:4).

поткупљивање група које режими сматрају непоузданим, ако не и потенцијално антагонистичким” (Heydemann, 2007:3).

Један од већих изазова за уздизање политичких опонената арапских режима је изразита непроходност у постојећим оквирима политичког надметања, будући да је изборни систем такав да опоненти режима имају мале, или готово никакве, шансе да регуларним путем освоје власт. Дакле из перспективе арапских аутократа избори представљају само форму легитимизовања доминације владајуће партије, и никаква реформа у суштини не иде у правцу промене овог модела. На ову тему Хејдеман констатује како „изборне реформе у арапским земљама имају више везе с тим да учине изборе сигурним за ауторитаризам¹⁸⁶, него са демократизацијом” (Heydemann, 2007:11).

Коначно, како примећује Хејдеман, „арапске владе уче једне од других, размењују информације и тактике и извлаче искуства ауторитарних држава изван региона као моделе. Као резултат тога, не само да расте сличност међу арапским режимима у њиховим стратегијама управљања, већ постоји и текући шири процес конвергенције који еродира наводну посебност ауторитарности у арапском свету, региону који се често описује као *sui generis* у свом отпору "трећем таласу" демократизације” (Heydemann, 2007:28).

Указујући на облике репресивног деловања Бурхан Галион (Burhan Ghalioun) као очигледан пример наводи одсуство слободних избора и независног политичког ангажовања. Галион указује „да се потлаченим грађанима ускраћује право на слободно изражавање мишљења, на организовање у удуржењима грађана, и учествовање у процесу доношења одлука које утичу на њихов живот и будућност“ (Ghalioun, 2004:126). Галион међутим наводи да је дистанца коју су деценијске аутократе направиле од сопственог народа значајно већа од оне која је постојала, или макар није била толико видљива у постколонијалном периоду. Додатно, деценијско практиковање репресије као облика дисциплиновања и контролисања опонената режима, заправо је надограђени модел којом је колонијална власт бранила своје позиције.

Надоградња ауторитарности је свакако видљива, при чему Галион сматра да врсте режима које преовладавају на прелазу из двадесетог у двадесет први век „немају ништа заједничко са популистичким или националистичким режимима који су

¹⁸⁶ „Режимско управљање изборним аренама одражава логику двоструке ивице (double-edged logic) ауторитарне надоградње. Реформе дозвољавају повећане нивое политичког надметања – и у том смислу не могу се одбацити као бесмислене. Ипак, оне такође осигуравају да избори остају чврсто управљани и да функционишу као суштински неуједначени терени који искривљују изборне резултате у корист режима” (Heydemann, 2007:11).

инаугурисани у ери постнезависности“ (Ghalioun, 2004:126), појашњавајући да су „упркос њиховом ауторитарном карактеру, ти популистички режими постигли велику трансформацију на путу демократизације и модернизације. Елиминисањем остатака феудализма и аристократског паразитизма, дистрибуцијом земљишта сељацима, оснивањем националних државних структура и административних служби, и гурањем економске модернизације, успели су да стекну поверење и подршку великих делова становништва, који су у таквим режимима виделе елементе еманципације и ослобођења. Њихов ауторитаризам је скоро био скривен њиховом популарношћу“ (Ghalioun, 2004:126-127).

Међутим, режими који су заменили претходне, немају широку подршку у народу као што је то био случај са властима које су у арапским земљама успостављене по добијању независности, махом 1950-их и 1960-их година. Суштина односа новијих режима је да отворено „служе само интересима кланова који имају моћ, ни на који начин не комуницирају са својим грађанима, а преживљавање им искључиво зависи од принуде и бројних служби безбедности. Ови режими превазилазе диктатуру; они стављају државу у службу корумпираних елита против народа. Оваква организација моћи претпоставља и захтева дезорганизацију, која омогућава репресију над друштвом. Очигледно је да проблем овде иде много даље од одсуства слободних избора“ (Ghalioun, 2004:126-127).

Галион напомиње и „да је питање деспотске моћи нераздвојиво од целог синдрома друштвено-политичких болести који угрожава арапске земље. Демократски дефицит који узнемирава највећи део ових земаља прати мноштво проблема у другим областима - економским, социјалним, административним, војним, културним и образовним. Имајући ово на уму, морамо узети у обзир цео систем“ (Ghalioun, 2004:127).

Важно је напоменути да је велику улогу у изградњи компактности аутократских режимима првенствено имала снажна подршка војске, која је практично и сама учествовала у власти најчешће успостављеној државним ударима. Елизабет Пикард (Elizabeth Picard) у својој анализи улоге војске у арапској политици наглашава да “изван посебног карактера и посебних догађаја сваке земље, изван неподношљивог терета стања континуираног рата против Израела, чак и изван јачања веза арапских државних економија са капиталистичким светским системом, стоји главно питање улоге оружаних снага у процесу изградње државе и процеса развоја нације која је на делу у арапском свету“ (Picard у Luciani, 1990:191). Колики је значај ове битне полуге власти

Пикард указује да су још 1970-их на Западу појавиле студије „које су наглашавале унутрашња ривалства и континуитет освете међу арапским војним елитама, њихове комуналне и кланске расцепе и савезе, што је довело до скуних и бескрајних серија завера и удара који одражавају мозаичку друштвену структуру блискоисточних друштава“ (Picard у Luciani, 1990:191). Ипак, овај тренд је био сасвим логичан јер су догађања унутар војних структура имале непосредан утицај и на државу и на друштво.

Пикард појашњава да „пошто су се ослободили конзервативних монархија, као у Египту и Ираку, или су се отарасили колонијалне владавине као у Алжиру, или патрицијске олигархије као у Сирији, нове ауторитарне владе на челу са војском нису имале другу судбину него да постану простор за ривалитет официрских котерија: Слободних официра у Каиру, Касимових следбеника у Багдаду, потом Револуционарног командног већа и, чувене и тајне Баатистичке војне команде у Дамаску. У свакој од ових земаља, официри ће одржавати своју доминацију над цивилним масама у складу са самом традицијом Отоманског царства када су се аскарције (*askaris*) супротстављале рејама (*reyas*) и првенствено би се концентрисали на унутрашња прилагођавања и преговоре између фракција“ (Picard у Luciani, 1990:191).

12.3. Локални политички актери

Арапске аутократе никада нису благонаклоно гледале на политичке актере чије деловање није било у служби режима, заправо систем управљања је био такав да све истакнуте опоненте који одбију сарадњу, или одстрани са јавне сцене, физичким уклањањем или затварањем, или да пред њих постави таква ограничења и услове, да је егзил за многе био једини излаз који је чувао лично достојанство, али и сам живот.

Покушаји прилагођавања, и отварања политичке сцене за друге политичке покрете и партије ван директног утицаја владајуће елите, био је неуспешан 1980-их и 1990-их, јер су овлашћења изабраних представничких тела остала ограничена и под директном контролом ауторитарне власти, односно „простор се проширио за изражавање и учешће, али не и за стварно доношење одлука. А када су резултати далеко отворенијег политичког надметања отишли предалеко, политичке реформе су нагло преокренуте¹⁸⁷“ (Cofman Wittes, 2016:14). Ипак, како наводи Кофман Витс,

¹⁸⁷ „У Египту, на пример, без преседана отворени парламентарни избори у 2005. години – делимично су били такви због одлука владе, а делом и због ојачаног мониторинга правосуђа и грађана - произвели су доњи дом у којем су "независни" представници Муслиманског братства држали 20 одсто места . На

пракса „слободних“¹⁸⁸ избора настављена је и 2000-их, међутим ни с новим сазивима, државне институције и даље нису имале формалну моћ да делују самостално мимо званичне политике аутократске власти.

Слободно политичко деловање, присутност и јавном животу и регуларност избора, идеали су којима стреме многи локални политички актери у арапском свету, међутим на препреке у остварењу ових идеала, наилазили су и много пре доласка на власт вишедеценијских узурпатора. Наиме, деловање на маргинама друштва, често скривено од очију јавности, али под сталном присмотром управних органа било је карактеристично стање локалних политичких активиста и у колонијалном периоду.

Марина Отавеј (Marina Ottaway) указује да су „секуларне странке у региону изузетно слабе, и да нису биле у стању да развију ефикасну поруку. Либералне странке никада нису биле јаке, осим када су своју политичку поруку повезивале са националистичким захтевима, али је национализам изгубио замаха када су земље стекле независност. Привлачност левичарских партија је историјски била заснована на њиховом захтеву за социјалном правдом, али су ту позицију недавно преузеле исламистичке партије“. Отавеј додатно истиче да су „исламски покрети и партије показали способност да развијају ефикасне политичке стратегије, елаборирају платформе за акције привлачне народу и успостављају ефикасне организационе структуре осмишљене како за политички и социјални рад, тиме мобилизирајући велике изборне јединице. Растућа подршка која привлачи такве покрете очигледна је код утицаја који имају на социјалне обичаје у многим земљама, заустављањем и преусмеравањем трендова ка секуларизму и променом начина на који се велики делови становништва облаче и понашају. У већини земаља региона исламистички покрети представљају једино одрживо противљење постојећим ауторитарним режимима. Њихова велика популарна подршка чини важним да проуче став таквих покрета према националним институцијама и међународном систему, као и степен у којем су њихови“ (Ottaway, Hamzavy, 2009).

Ваљало би у појашњењу контекста деловања ауторитарних владара указати и на одређене елементе модернизације, мада не у мери у којој би такве промене заиста и напредиле деловање локалних политичких актера у арапском свету. Аклимандос и

изборима 2010. године влада је у великој мери забранила и домаће и међународне посматраче и манипулисала процесом и резултатима тако да ниједан члан братства није освојио место у парламенту“ (Cofman Wittes, 2016:14).

¹⁸⁸ Кофман Витс наводи да чак „шостоји мало сумње, на пример, да је фрустрација због отворене манипулације парламентарним изборима у Египту 2010. године допринела устанцима два месеца касније“ (Cofman Wittes, 2016:14).

сарадници указују да су „политичке и економске реформе уведене у већини арапских земаља од 1970-их година прошлог века, а које су одиграле након завршетка Хладног рата, постигле одређени степен либерализације, али то није довело до стварног процеса демократизације“ (Acimandos, et al., 2010:14), већ су режими прилагођавањем унутрашњих структура моћи постали флексибилнији на промене, али не одустајући у већој мери од ауторитарног карактера режима. У том погледу „током протеклих 30 година, арапске земље су виделе промене у саставу елита, и у друштвеним основама режима, као и у институционалним и економским структурама“ (Acimandos, et al., 2010:14), међутим ово је допринело томе да елите приватизацијом под своју контролу преузму и значајан део раније државне имовине, док се велики део друштва суочио са даљом маргинализацијом.

Истовремено ово је у великој мери утицало и на положај опозиционих група, а како указују Аклимандос и сарадници, „ова елитистичка артикулација политичких структура добро илуструје начин на који се организује политичка опозиција¹⁸⁹ режима“ (Acimandos, et al., 2010:14). При томе „исламски масовни покрети и партије које су се појавиле као доминантни опозициони актери у многим земљама на јужној обали Медитерана су делимичан изузетак од овог тренда. Они су успели ефикасније да искористе од других актера могућности које нуде процеси политичког и економског прилагођавања у последње две деценије или више“ (Acimandos, et al., 2010:15).

Данијел Брамберг (Daniel Brumberg) указује да су два основна механизма која потпуним аутократијама обезбеђују опстанак, „обезбеђивање радних места и економских користи у замену за политичку подршку, и коришћење попречне силе и застрашивања“ (Brumberg, 2003:4), које режими користе да „изолују, ућуткају или потисну готово све противне снаге изван владајућег круга“ (Brumberg, 2003:4). С друге стране, либерализоване аутократије такође користе новац и застрашивање како за кооптацију, тако и за тлачење потенцијалних противника. Али, за разлику од потуних аутократија, оне имају прилично висок праг толеранције за политичку отвореност“ (Brumberg, 2003:4). При чему, како примећује Брамберг, „за потпуну аутократију, свака политичка промена је клизав нагиб у самоуништавање, док је за либерализоване

¹⁸⁹ Истовремено „опозиционе странке су претежно усредсређене на личности које не представљају друштвену или економску основу. У већини земаља изражавање опозиције пати од сличних проблема: недостатак политичких програма, коришћење политичких партија за личне циљеве, поделе унутар партија и честе промене у вођству странке и политичким савезима. Избори стога постају епизоде "политичког тржишта" за преговоре унутар клијентелистичких мрежа и за дистрибуцију утицајних позиција унутар режима“ (Acimandos, et al., 2010:14-15)

аутократије од државе контролисана политичка промена неопходна за опстанак” (Brumberg, 2003:4).

Разматрајући зашто пуне аутократије имају страх од реформи, док их либерализоване чак и подстичу, Брамберг указује на три фактора која аутократске системе владавине удаљавају од било каквих реформских потеза:

„Прво, Сирија, Ирак, Либија и, у мањој мери, Саудијска Арабија се размећу обимним безбедносним апаратом чије само постојање зависи од директне или индиректне контроле режима над економијом. Пошто најмања отварања могу лишити најснажније чланове владајућег естаблишмента њиховог тешко зарађеног плена, има мало (ако их уопште има) лидера у пуним аутократијама које желе да ризикују политичку реформу. Друго, када нису успели да створе заиста репрезентативне институције, лидери потпуне аутократије нису у доброј позицији за стварање ефикасних алтернатива пуној репресији. За њих је демократија црна рупа која обећава само хаос и насиље. Треће, док тоталне аутократије траже несумњиву лојалност "народа", често их контролишу племенски или клановски шефови који живе од етно-религијских мањина, као што су Алавити у Сирији или муслимани Сунити у Ираку. Репресија над већином - попут сиријских сунитских муслимана или ирачких шиита - оставља траг горких непријатељстаа чији је врховни циљ освета" (Brumberg, 2003:4).

Међутим ваљало би указати и на реалне домете плуралистичка политичке арене, у либерализованим аутократијама, будући да иста заправо „олакшава аутократама да се отварају без страха од губитка крајње моћи“ (Brumberg, 2003:5), јер, како наводи Брамберг, „с обзиром да раднички савези, професионални синдикати, привредна удружења и грађанске организације у одређеној мери имају слободу од мешања државе, лидери либерализованих аутократија су у доброј позицији да наставе стратегију „подели и владај¹⁹⁰“ којом окрећу једну групу против друге“ (Brumberg, 2003:5). А управо у овом елементу наводно флексибилнији приступ вођењу државе, суштински је опаснији од пуне аутократије где су намере владара јасне, а понашање његовог апарата предвидиво.

У таквим условима положај свих актера везаних за директно и или индиректно учешће на политичкој сцени је крајње незавидан и често на мети режимских снага, поготово исламски елемент у форми регионалне присутности каква је свакако мрежа Муслиманског братства. Арон Рок Сингер (Aron Rock-Singer) указује да „у читавом региону различити огранци Муслиманског братства – који деле идеолошке корене, али су организационо независни – раде унутар оквира националне државе и брину се за трансформацију својих земаља“ (Rock-Singer, 2015), међутим, „док одржавају идеју панисламског јединства – попут ал-Афганија и Абдуха – њихов фокус је локални. У

¹⁹⁰ Брамберг указује да „ова игра замагљује линију између пријатеља и непријатеља, чиме омогућава владарима да константно праве различите савезе са лидерима унутар и изван режима. Лидери Марока, Египта, Јордана, Јемена и до одређене мере Алжира су стручњаци у оваквом жонглирању. Али у Сирији, Либији, Тунису и Ираку, мање је лоптица за жонглирање и тиме мањи подстицај либерализацији“ (Brumberg, 2003:5).

том контексту су се водећи мислиоци окренули развоју визије "грађанске" државе – која привилегира национални идентитет – са исламском референтном тачком¹⁹¹ (Rock-Singer, 2015). И управо тај моменат изазива подозрење и неретко отворено непријатељство, посебно секуларних арапских режима.

12.4. Цивилно друштво и протести

Поставити на добре основе, и успешно градити цивилно друштво, чак ни у окружењу отворених институција демократских политичких система није лако, а у арапском свету, где се свако другачије мишљење од званичне политике сматра непријатељским чином, овај задатак је још тежи. Цивилно друштво у најширем значењу схваћено „као специфичан скуп друштвених комуникација и социјалних веза институција и друштвених вредности, чији су главни актери грађанин, неполитичке и невладине организације, удружења, социјални покрети и све оно што се у модерном друштву назива јавношћу“ (Недовић у Мимица, Богдановић, 2007:93-94), по својој форми и садржају у потпуној је супротности са идејом диктаторско-аутократских арапских режима који теже апсолутној контроли над сваким сегментом друштва.

Цивилно друштво захтева одговарајућу слободу деловања да би се развијало на одговарајући начин, али у случају Блиског истока и Северне Африке, ни темељи, ни окружење нису адекватни за унапређење овог сегмента друштва и потпоре државних институција. Како би уосталом из перспективе апсолутног надзора изгледао простор у којем би деловало цивилно друштво, ако не као простор који треба елиминисати, или макар прилагодити својим потребама илузијом отворености за друге ставове. Цивилно друштво је „аутономно подручје које не надзире држава, оно је сфера ванинституционалне делатности у којој јавно делују грађани као слободне и активне личности“ (Недовић у Мимица, Богдановић, 2007:94).

¹⁹¹ Рок Сингер указује да су Муслианска браћа неретко усмерена ка различитим националним циљевима, а у погледу елемента исламизације „иако могу валоризовати пан-исламски калифат, они у шракси нису оријентисани ка овом циљу. Ипак, важно је истаћи да је подједнако значајно питање релативног баланса између религиозног и националног идентитета извор надметања између исламских организација у читавом региону и често, "грађанска" основа пада у односу на више ауторитарне позиве за спровођење исламског права. Док исламске организације као што је Братство у великој мери прихватају централност нације, ово прихватање може укључити интерне компликације“ (Rock-Singer, 2015).

Имајући у виду да је по свом карактеру, цивилно друштво као такво, пре свега сметња неометаном деловању режима, не чуди низ препрека на путу његовог етаблирања у условима које су постављали арапски апсолутистички владари. Анализирајући проблеме позиционирања цивилног друштва у оквиру ширих покушаја демократизације арапског света, Шон Јом (Sean L. Yom) међутим тврди да су „хронични неуспеси владара да испуне економске и политичке захтеве народа издејствовали јавни простор у којем би нове групе могле привући пратиоце, развити бирократску форму и формулисати политичке алтернативе“ (Yom, 2005: 16). Дакле у појединим арапским земљама услови за функционисање цивилног друштва омогућени су од стране самих владара с јасном намером креирања нестабилности. „Грађани су "увучени у политички живот до незапамћене мере"¹⁹² јер су активисти узбуркали таласе неслагања, док су се спокојне елите окретале од социјалних немира, појачаних успореним економским растом и одливом фискалних давања“ (Yom, 2005: 16).

Важно је указати на Јомово теоријско сагледавање параметара арапског цивилног друштва, при чему истиче да је „цивилно друштво постало "нормативна лопта" у арапском дискурсу; јавни званичници користе термин "да промовишу своје пројекте мобилизације и "модернизације"; исламисти га користе за лов у мутном на законски дио јавног простора; а независни активисти и интелектуалци га користе да прошире границе индивидуалних слобода“ (Yom, 2005: 18). Док, с друге стране „већина западних политичких научника и либералних арапских истраживачких института, попут „Ибн Калдун Центра за развојне студије“ у Каиру, дефинишу цивилно друштво као место на којем се *mélange* група, удружења, клубова, гилди, унија, савеза, синдиката, партија и група састају, да би обезбедили одбојник између државе и грађана. Дакле, организације цивилног друштва морају бити секуларне по идеологији, грађанске по свом понашању, законски признате и подршка демократским реформама (*islah*)“ (Yom, 2005: 18), додајући да ове параметре испуњавају: „1) професионалне групе¹⁹³ засноване на чланству, као што су синдикати адвоката, инжењера и доктора,...2)

¹⁹² Како наводи Јом, „у погледу укупног броја организација цивилног друштва и њихове "густине" (количина организација на 100.000 становника), Египат, Мароко, Алжир, Либан и палестинске територије уживају највећа и најактивнија цивилна друштва, земље Залива богате нафтом су најслабије, а друге арапске земље негде између“ (Yom, 2005:16).

¹⁹³ За Јома „њихова главна сврха је пружање економских и социјалних услуга својим члановима и имају дугу историју учешћа у националистичким политичким кампањама. Они имају велике и утицајне листе; У Египту, на пример, 19 синдиката окупља четири милиона регистрованих чланова - шест процената укупне популације“ (Yom, 2005:18).

невладине организације¹⁹⁴ које пружају социјалне услуге (нпр. комерцијалне микрокредите, професионалну преквалификацију, грађанско образовање) или слично,... 3) заступници јавног интереса¹⁹⁵, као што су активисти за људска права, покрети жена, надзорници корупције, трустови мозгава (think tanks) и друга удружења која врше притисак на владаре да се придржавају међународних норми,...4) Синдикати¹⁹⁶ (unions),...и 5) неформалне друштвене групе¹⁹⁷, као што су мреже узајамне помоћи, (18) кооперативна друштва, рекреативни клубови и омладинске лиге“ “ (Yom, 2005:18-19), при чему сваки од наведених сегмената цивилног друштва успон¹⁹⁸ доживљава у периоду након Заливског рата, када регионалне владе покушавају да смање притисак одбојности становништва.

Јом међутим указује да, иако у истом периоду нема „организованог, јединственог исламског сектора“, популарне фразе у употреби, нпр. исламска економија, поновно буђење традиционализма, друштвени ислам, односе се на исти феномен: све већи раст добровољних верских удружења заснованих на исламским идејама“ (Yom, 2005:20). При томе „у многим арапским метрополама, њихова институционална инфраструктура обухвате просторе за милосрђе и социјалне услуге да би се попуниле празнине из којих се држава повукла; њихов *raison d'être* захтева наметање исламског права (Shari'a), екстремнији гласови позивају на насиље, али многи артикулишу мирна средства. Иако су често забрањени, они имају исламизирана арапска друштва, која користе као задња врата за пролаз до образовних институција,

¹⁹⁴ По Јому ове организације „су потпуно политичке, и захтевају веће друштвене и медијске слободе од државе. Њихов број широм региона порастао је са 20.000 у 1970-им на 70.000 до средине 1990-их година. Само Египат их има око 14.000, док Мароко, Либан, Јордан, Јемен и Тунис заједнички поседују још 21.000“ (Yom, 2005:18).

¹⁹⁵ Како наводи Јом „ови активисти су се први пут појавили у земљама Северне Африке 1980-их, али су се убрзо умножили у региону, захваљујући приливу иностране подршке. Овај млади сектор оличава наде западних промотера демократије, који одражавају своје ставове о важности поштених избора, грађанских слобода и либералног секуларизма у политичком животу“ (Yom, 2005:18).

¹⁹⁶ За синдикате Јом наводи да је њихов „ауторитет достигао зенит у 1960-им годинама, а да су у већини земаља синдикати супарници у смислу величине чланства и финансијских ресурса. Међутим, њихов утицај је претрпео озбиљну ерозију од инстанцирања програма структуралног прилагођавања и опадања арапске левице, чији су многи лидери присвојили нове улоге у НВО сектору“ (Yom, 2005:18).

¹⁹⁷ Наиме „ове неформалне организације су више оријентисане ка заједници од других организација цивилног друштва и привлаче више пратилаца међу сиромашнима. Заиста, УНДП их види као најбогатији извор грађанске виталности у арапском свету, водећи грађане "невидљивом друштвеном руком““ (Yom, 2005:18-19).

¹⁹⁸ „Укупан број организација цивилног друштва у свакој арапској земљи, осим Судана, уживао је апсолутно повећање током 1990-их. Бахреин и Јемен су доживели невероватна проширења од 400 односно 1000 процената; организације цивилног друштва су утростручене у броју у Либану и удвостручене у Саудијској Арабији и Кувајту; а до 2002. године регион је имао скоро 130.000 признатих група цивилног друштва“ (Yom, 2005:19).

језика политике, па чак и других организација цивилног друштва, чиме се обичним грађанима даје њихов прави осећај политичког учешћа“ (Yom, 2005:20).

Овиме се у категоризацију организација цивилног друштва у арапском свету поред претходно наведених секуларних, односно исламистичких, додају и групације сврстане између ове две крајности, чији политички утицај варира, али може бити од великог значаја посебно у сегменту друштвене мобилизације, подједнако за власт и њене опоненте. Ту спадају „племенски савети и посредничке друштвене институције, као што су оне на неразвијеном југу Јемена, неформалне суседске мреже за међусобну помоћ, које успевају у урбаним четвртима арапских метропола попут Каира; маргинализоване законодавне партије које функционишу више као заступничке групе, а не изборне машине, пошто имају мало шансе да формирају владу; организације које прелазе границу између државе и друштва, као што су реформистичке социјалне фондације које воде ројалисти у Јордану, дугогодишње културалне власти засноване на традиционалном религиозном угледу, као што су улама учењаци у готово сваком арапском друштву; и секташка удружења, као што су конфесионална већа и клубови у Либану“ (Yom, 2005:21).

Дакле, осим што су арапске ауторитарне власти подстицале појаву што више и што разноликијих организација цивилног друштва, првенствено да би показале своју наводну отвореност, када би осетиле да губе корак са њиховим деловањем, примењиване су опробане методе контроле¹⁹⁹ њиховог рада и по потреби контрамере њихове елиминације. У тим случајевима, како указује Хејдеман, „уместо да у потпуности искључе цивилна друштва, режими су постепено донели низ сложених стратегија за поновно успостављање контроле над растућим грађанским секторима. У различитом степену, арапски режими су мешали репресију, регулацију, кооперацију и доделу функција невладиним организацијама од стране државе да задрже продубљивање грађанских друштава и да умање њихов капацитет да оспоре политичку власт” (Heydemann, 2007:6). Уједно Хејдеман износи запажање да је након скромног тренда видљивог крајем 1980-их и почетком 1990-их у арапским земљама. „овај кратак период отворености пратило поновно успостављање стања државне контроле, укључујући повећана ограничења активности цивилног друштва и опадање нивоа

¹⁹⁹ Јом издваја три компоненте контроле грађанског активизма, од којих је „без сумње најочигледнија репресија“ (Yom, 2005:23), потом као друго, „арапске аутократије користе систематску политику правног ограничења која онемогућава грађански активизам много пре него што постане претња“ (Yom, 2005:24), и „последња метода је кооптација, која разређује опозиционе снаге и гура грађански сектор према зависности од државе“ (Yom, 2005:24).

свеукупне демократије крајем 1990-их” (Heydemann, 2007:6), настављајући се, како примећује овај аутор, и наредне деценије.

Овај тренд, пренет на прву деценију двадесетпрвог века, ослањао се на нову стратегију режима која је укључивала „репресију над организацијама које су сматране нарочито угрожавајућим - често оне која се фокусирају на људска права, одговорност власти и изборну реформу - као и на рутинско застрашивање и узнемиравање водећих политичких активиста. А ипак обухватале су и друге елементе, укључујући реформу правних оквира којим се регулишу невладине организације како би се унапредили капацитети влада за регулисање и контролу независних организација цивилног друштва, као и законске мере²⁰⁰ које нису усмерене према цивилном друштву *per se*, а које су локалне невладине организације виделе као пружање режиму новим механизмима интервенисања и ометања њиховог рада“ (Heydemann, 2007:7), без сумње усавршених претходно богатим искуством сличног деловања.

Анализирајући ситуацију пре Арапског пролећа Тимо Бер (Timo Behr) и Арети Ситонен (Aaretti Siitonen) наводе да су посебно на удару биле организације исламске оријентације које су пут до великог дела арапске јавности нашле активно делујући у сегменту пружања хуманитарне помоћи и добротинства. Наиме, „у арапском свету верске добротворне установе, савези и образовне институције представљају стару форму организација која датирају уназад много векова. Принцип милосрдног давања је

²⁰⁰ Хејдеман појашњава да „то укључије законе који се односе на контролу медија и нови закон о борби против тероризма који су усвојени у Јордану и Мароку 2005. године. Најоопаснији пример коришћења правне реформе у обуздавању грађанских друштава је био врло контроверзни пасус у 2002. године ревидираном Закону о удружењима у Египту. Нови закон – који је заменио верзију из 1999. године коју је оборио Египатски Врховни суд – поставио је нова ограничења за активности и финансирање невладиних организација, ограничавајући њихов приступ спољним ресурсима. Захтевао је да се 16.000 египатских невладиних организација поново региструју у Министарству за социјална питања. Током овог процеса министарство је одбацило апликације бројних добро познатих организација за заступање људских права, укључујући: Нове женски истраживачки центар. Закон је такође забранио да НВО осим регистрованих политичких партија да учествују у политичким активностима, широко уоквиривши ограничење које може да се примени на рад сваке заступничке организације. Египат није био сам у коришћењу ове тактике. Тунис је реформисао свој Закон о удружењима 1992. године, наметањем нових услова НВО који је у суштини присилио Лигу људских права Туниса да обустави своје активности. Лига је поново отворена 1993. године, усвајајући значајно мање непријатељски став у односу са владом, али је био приморан на затварање поново 2000. године под притиском режима. Она је скоро била предмет од владе иницираног правног деловања. Октобра 2002, јорданско друштво за грађанска права је затворено од стране Министарства унутрашњих послова због наводног кршења Закона о друштвима и друштвеним установама. Слична пракса је такође примећена у Мароку, где је амерички Стејт департмент у 2005. години забележио, да "су декретом ограничене организације цивилног друштва, и особе које желе да створе организацију јер треба да добију дозволу Министарства унутрашњих послова да одрже састанке. У пракси министарство углавном користи овај захтев да спречи особе осумњичене за заговарање узроке опозиционих влади, у формирању правне организације. "Ограничења учешћа НВО у политици су обухваћене јорданским Законом о удружењима и фондацијама из 1996. године, у модификованом облику у Алжиру је закон о управљању политичких странака измењен марта 1997. године, и у Кодексу јавних слобода у Мароку" (Heydemann, 2007:7).

камен темељац ислама и омогућио је раст исламског добротворног и хуманитарног сектора који се заснива на традицији *zakat*-а (обавезно милосрђе), *sadaqah*-а (добровољно милосрђе) и *waqf*-а (јавне задужбине). Према неким проценама између 100 милијарди и једног трилиона долара годишње дистрибуирају исламске организације кроз милостиње и добровољне милосрдне организације широм света; вишеструки глобални допринос хуманитарне помоћи“ (Behr, Siitonen, 2013:11), а последично, „ово је довело до великог и разноликог исламског невладиног сектора који представља значајан удео активизма цивилног друштва у муслиманском свету и често се посматра у сукобу са западним невладиним организацијама“ (Behr, Siitonen, 2013:11).

Бер и Ситонен, истичу да „ово грубо одвајање "традиционалног" и "модерног" арапског цивилног друштва, међутим, не пружа тачну слику растуће разноликости цивилног друштва унутар и између арапских земаља“ (Behr, Siitonen, 2013:12), јер како је већ наведено постоји и други бројни облици организовања. Међутим, саставни део њиховог деловања, који је пратио ову диверзификацију, је низ препрека које систематски отежавају њихово нормално функционисање, у форми негативног „оперативног окружења““ (Behr, Siitonen, 2013:12). На овоме су арапски режими посебно активно радили 1980-их година с основним циљем „да брзо потлаче, сузбију и успоставе контролу над овим организацијама наметањем рестриктивних закона којима су држави пружена широка права надгледања и награђивање оних организација спремних да се придржавају владиних ограничења. Ово је фаворизовало стварање великог броја организација цивилног друштва под контролом владе, такозваних „владиних невладиних организација“, које су пружиле шараду активизма цивилног друштва²⁰¹“ (Behr, Siitonen, 2013:12).

Поред тога, Бер и Ситонен, наводе да „упркос растућој разноликости цивилног друштва у арапском свету, већина, по западном моделу новоустановљених организација цивилног друштва, није успевала да сакупи значајну подршку у земљи“ (Behr, Siitonen, 2013:13), који су имали спољну подршку, али не и широку подршку различитих друштвених слојева. И коначно, „многе арапске организације цивилног друштва традиционално су карактерисале слабе структуре унутрашњег управљања и недостатак транспарентности и финансирања“ (Behr, Siitonen, 2013:13), што је све

²⁰¹ Бер и Ситонен указују да су „неколико организација које су успеле да одрже своју независност често (су) биле предмет узнемиравања и произвољног затварања. Иако је спољни притисак доводио до неколико промена у законима о удруживању током 2000-их година, већина арапских организација цивилног друштва наставила је да се суочава са неизвесним и непримереним правним окружењем и сталном претњом државне репресије.“ (Behr, Siitonen, 2013:12)

скупа утицало „да се за арапске организације цивилног друштва уочи Арапског пролећа нашироко сматрало да су неефективне и да не репрезентују арапска друштва“ (Behr, Siitonen, 2013:14), док с друге стране са друштвеним покретима то није био случај, указујући да „иако су ови нови покрети остварили спектакуларан краткорочни политички утицај, њихов дугорочни утицај на арапску политику и цивилно друштво остаје, још увек, питање спекулација. Конкретно, и даље је нејасно у којој мери ће појављивање ових покрета и каснији наступ активизма грађанског друштва бити у стању да премости постојеће поделе између различитих сектора арапског цивилног друштва или да допринесе демократичном управљању организацијама цивилног друштва“ (Behr, Siitonen, 2013:14).

13. Утицај спољног фактора

Географски простор који заузимају арапске земље због своје специфичне, централно оријентисане позиције у односу на остатак света одувек је привлачио интересе глобалних сила. Логика је јасна, ко држи север Африке под контролом држи и европски Медитеран, а ко контролише Блиског или Средњи исток, како су га различито називали британски освајачи, држи и кичму света, место главних транзитних праваца који повезују Европу и Азију.

Ипак, примарни разлог заинтересованости светских сила за овај део планете, која ће читав XX век, а вероватно и добрим делом наредних деценија XXI века, бити главни извор нестабилности, је контрола над највећим светским резервама нафте и стављање под сопствени надзор њене експлоатације и промета. Ово ће свакако постати један од главних циљева сваке глобалне силе која држи до себе, а која не жели да испусти могућност директног утицаја на светске економске токове, и несагледиво увећање политичког утицаја.

Имајући у виду наведено, циљ овог дела рада је да укаже на главне правце деловања и механизме спровођења спољног притиска, као и на променљиву форму регионалних односа који су у уској вези са исто тако променљивим интересима великих сила. Овакав приступ предметној тематици омогућиће и потврђивање претходно посатављених помоћних хипотеза које у први план стављају везу између дестабилизације арапских режима и поновног јачања регионалне позиције и присуства САД, уз супротствљање руским и кинеским економско-политичким интересима.

13.1. Различита гледишта на домете спољног утицаја

Иако нафта као магнет већ деценијама у регион Блиског истока и Северне Африке привлачи све највеће глобалне играче, у тој игри освајања и сучељавања многобројних интереса, највећу цену ипак плаћа популација која насељава овај простор, а којој је „проклетство црног злата“ и неслућено богатство испод земљине површине у стварности донело мало, а одузело оно највредније, мир. С тим у вези, анализа утицаја спољног фактора је од пресудног значаја за разумевање корена регионалне нестабилности и деструкције, која у континуитету траје од доласка империјалних освајача. Дубоки траг колонијализма, који је овај, по много чему јединствен простор, у потпуности фрагментисао, и територијално, и подстицањем друштвеног раздора, оставио је такве последице, да су све наредне политике биле само надоградња проблема, или тек површинско суочавање са стварним узроцима заостатка у модернизацијским токовима.

У погледу анализе домета спољног утицаја на догађаје који су крајем прве декаде XXI века запалили Северну Африку и Блиски Исток несумњиво постоје различита гледишта, али оно што је свима заједничко је став да изузимање спољног утицаја напросто није могуће. Наиме, спољни фактор, а ту пре свега мислимо на утицај великих сила Запада (Велика Британија, Француска, Италија и друге) предвођених Сједињеним Америчким Државама, и Истока, примарно Руске Федерације и Кине, у овом делу света одувек је играо значајну улогу, а у зависности од сопствених интереса кројио судбину арапског народа. Дакле, ма колико да је локално аутохтоно арапско становништво тежило превазилажењу проблема, неутралисању разлика, или чак брисању граница, као прокламованом циљу пан-арпског јединства, дезинтеграцијски токови протеклих деценија били су јачи, а њихови ефекти често прекогранични и деструктивни.

Истовремено, образац политичко-економских притисака, и манипулације религијским осећањима, деценијама се није мењао, и уходаним стопама, у већем, или мањем обиму, подразумевао је потпиривање друштвених и религијских анимозитета и неретко личних антагонизама арапских лидера. У том смислу, и догађаји окарактерисани као Арапско пролеће, иако, по свему судећи, започети спонтано, заправо су веома брзо постали још једна у низу пропагандно-психолошких манипулација, употребљених као подстрекач таласа, који је налетом цунамија почистио

деценијске властодршце који су претходно отказали послушност Западу. Како ће се касније показати и овај покушај промена, уместо мира, демократије и просперитета, донео је још дубље сиромаштво, страдање и покренуо расељавање великих размера и дуго година незабележен, масовни егзодус ка европским земљама.

Важно је указати да се у теоријским оквирима, посебно у сегменту анализе међународних односа и блискоисточних студија, спољни утицај на свакодневни жиот и политичку културу арапских земаља концептуализовао на неколико равни. Ове правце разматра и Сара Сан Буш (Sarah Sunn Bush) наводећи да се доминантни правци анализе, с једне стране различите форме међународног утицаја на арапску политику, а с друге последице у виду диференцијације и поларизације, и динамике дифузије и конвергенције“ (Sunn Bush, 2017). Сан Буш међутим напомиње да „иако се тај оквир може користити за разумевање образаца сукоба, сарадње и институционалних промена током историје, посебно је користан за истраживање образаца у савременим међународним односима, вероватно због повећане глобалне међузависности“ (Sunn Bush, 2017:668). Такође, дати оквир погодан је за студије демократизације, економске либерализације, изборног процеса, рода, људских права, али „док се у многим случајевима међународни утицаји на унутрашњу политику могу јавити без икаквог директног међународног притиска, и директни и индиректни облици међународног притиска битни су у свим овим областима, укључујући међународне институције, међудржавну дипломатију, транснационалне заступничке мреже и епистемичке заједнице“ (Sunn Bush, 2017:668).

Сан Буш наглашава „да међународни утицаји могу имати диференцијални ефекат на унутрашњу политику кроз два механизма. С једне стране, међународни притисак може директно довести до диференцијације јер се он различито примењује на различите земље, или зато што различите земље различито реагују на исте врсте притиска. С друге стране, међународни притисак такође има индиректни ефекат диференцијације јер он ненамерно наводи земље које нису биле под притиском да постану више мање као оне које су га искусиле“ (Sunn Bush, 2017:669).

Уједно, како примећује Сан Буш, поларизирајући ефекти међународног притиска посебно су видљиви на Блиском истоку, где између осталог неке слабе државе имају јаке недржавне актере који се боре и за локалну власт и међународну подршку, и „још важније, Блиски исток је данас без сумње светски регион где

вишеструки међународни актери најчешће, и најистакнутије заузимају стране²⁰² у домаћој политици“ (Sunn Bush, 2017:669). Консеквентно, „због тога што више страних земаља на Блиском истоку покушава да изврши међународни притисак на унутрашњу политику у конкурентским правцима, поларизација домаће јавне сфере може лако бити схваћена“ (Sunn Bush, 2017:670).

Надовезујући се на претходно поменуто, доазимо до још једног битног аспекта спољних притисака, а то је онај који се тиче сагледавања улоге спољног фактора из перспективе самих арапских земаља. Тако Пол Нобле (Paul Noblè) наводи да су политички немири и нестабилност 1950-их и 1960-их година „ослабили међународну позицију арапских држава, начинили њихову спољну политику ригиднијом и асертивном, и додале важну идеолошку димензију арапским спољним политикама“ (Noblè у Korany, Dessouki, 2010:70). Пошто је и седамдесете године прошлог века обележила значајна нестабилност, како примећује Нобле, „од 1980-их година, арапски свет је доживео обновљене унутрашње немире и идеолошке тензије, нарочито рефлектоване у исламистичком изазову, који је био појачан настанком револуционарног исламског режима у Ирану 1979. године. Криза у Заливу од 1990 до 1991. године је нагласила наставак унутрашње нестабилности арапских држава, као и њихову осетљивост на транснационалне притиске, овог пута из Ирака“ (Noblè у Korany, Dessouki, 2010:71), да би након овог новог таласа унутрашњих политичких сукоба још једна значајна промена обележила форме спољних утицаја.

Наиме, након завршетка Хладног рата, и то не само у арапском свету, као два главна контекста сагледавања политичких притисака, према речима Алија Е. Хилала Десукија (Ali E. Hillal Dessouki) и Беџета Коранија (Bahgat Korany), искристалисати концепти „новог светског поретка“ и „глобализације“. У погледу регионалних рефлексија на нови светски поредак, три струје су биле доминантне:

„Једна група је одбацила концепт, тврдећи да он не предстаља ништа ново у садржају или циљевима. Уместо тога, он је наставак наслеђа доминације западних сила и трајања старог поретка у новој форми“ (Dessouki, Korany, 2010:52)...„Друга група је признала да се глобални систем променио, да је и даље у транзицији, и да нови светски поредак још није рођен. Као резултат тога, многи интелектуалци су избегавали употребу термина "нови светски поредак"; Уместо тога, користили су појмове попут

²⁰² Сун Буш опсервира да се „с једне стране, за Иран и Катар (се) често сматра да интервенишу у региону на страни исламистичких снага и да, иако могу дати празна обећања у вези подршке демократским принципима, очигледно нису земље које имају навику да промовишу демократију у иностранству. Са друге стране, земље у распону од Саудијске Арабије до Сједињених Држава и европских држава обично интервенишу на страни секуларних снага у региону. САД и европске државе такође тврде да подржавају демократске принципе на Блиском истоку. Ипак, њихова стварна посвећеност промовисању демократије у региону је у најбољем случају амбивалентна и - као што је раније поменуто - често комбиновано са значајном подршком за одржавање режима“ (Sunn Bush, 2017:669).

"промењивог света", нових међународних трендова" или "новог глобалног окружења" (Dessouki, Korany, 2010:53)...., Трећа група је тврдила да промене у светском систему нису биле све негативне. Уместо тога, садржале су и ризике и могућности. Сходно томе, арапске државе треба пажљиво да испитају последице ових промена и прате реалне стратегије како би максимизирале своје могућности и смањиле своје ризике. На пример, неки су тврдили да је крај Хладног рата знатно смањило стратешки значај Израела. Други су закључили да арапске државе треба да развију блиске односе са великим силама као што су ЕУ, Кина и Индија како би се супротставиле Сједињеним Државама“ (Dessouki, Korany, 2010:53).

Даље, Десуки и Корани, истичу да је до средине 1990-их у арапском политичком дискурсу концепт новог светског поретка замењен глобализацијом. Слични, као у случају претходне концептуализације, и у погледу глобализације, „при чему скоро ниједна група није прихватила глобализацију као номиналну вредност. Доживљавана је са скептицизмом, страхом и осећајем опасности“ (Dessouki, Korany, 2010:54).

Осврт на горе поменута виђења, имајући у виду и друге сличне перспективе, стога је без сумње неизоставан у вишедимензионалном сагледавању локалних отворених питања, а посебно брених преклапајућих проблема који су изнедрили Арапско пролеће.

13.2. Регионални политички актери

Доминација у арапском свету, поред директног инволвирања страних сила, деценијама је и основа регионалних државних политика. У постколонијалном периоду, значајну регионалну улогу имао је Египат, тада земља у великом економском и политичком успону, с уједно најбројнијом арапском популацијом. Међутим након пораза од Израела (сукоби 1948., и 1973. године) Египат је изгубио лидерску позицију, док последњих деценија нескривени политички нагон за доминацијом испољавају првенствено Саудијска Арабија и Иран. Ове две земље осим хегемонистичких државних интереса, свој ривалитет потхрањују и дубинским религијским разлозима, али, у аспирацијама да свој утцај прошире на регион, ове две моћне државе, иако главни протагонисти регионалних напетости, нису усамљене.

Некада уз страну подршку, али неретко и самостално делујући, у региону Северне Африке, а посебно Блиског истока, у регионалним играма моћи, имамо и све већу заступљеност неоосманизмом²⁰³ вођене Турске, али и, несразмерно сопственој

²⁰³ Дарко Танасовић појашњава да се „под неоосманизмом махом подразумева комплексна макроидеолошка платформа према којој данашња Турска, као његова легитимна цивилизацијска

величини, велике амбиције Катара, који покушавају да се наметну као политичка снага и као посредник етаблира у регионалној политичкој арени.

Дакле, иако је на историју односа у региону Северне Африке и Блиског истока одувек био пресудан утицај великих страних сила, у анализи нестабилности овог одувек немирног дела света никако се не смеју сметнути с ума ни игре моћи, и ширења зоне утицаја регионалних играча, пре свега Ирана и Саудијске Арабије, уз сталне покушаје контролисања региона од стране Израела, и нараслих аспирација Катара и Турске.

На трагу тезе која истиче регионално уздизање Ирана, ваљало би указати на темељну анализу међуодноса главних регионалних актера у којој Грегори Гаус (F. Gregory Gause, III) упућује на то да иако постоје очигледне натрпељивости, у реалполитици нема тако јасног сврставања на једну или другу страну, по ма ком питању, а поготово у виду стварања коалиција држава које би заједнички наступиле у дисциплиновању супротне стране. Овакву ситуацију Гаус (F. Gregory Gause III) покушава да објасни примером Ирана, истичући да је „значајан али недовољно сагледан елемент тренутне политичке конфигурације Блиског истока (је) чињеница да није сачињен јак регионални савез против Ирана“ (Gause у Romers, 2015:16), чиме је „Иран (је) недвосмислени победник последње деценије регионалног превирања“ (Gause у Romers, 2015:16). Иран се наиме веома активном регионалном политиком, која је подразумевала паралелно деловање на више фронтова, неретко укључујући и посредно учешће у регионалним сукобима, изузетно снажно регионално позиционирао, при чему су вешти маневри иранске спољне политике имали широк спектар деловања²⁰⁴.

Да такав исход није случајан Гаус објашњава изношењем мишљења да би „по чистој логици равнотеже моћи регион требао да буде сведок турско-саудијско-израелског постројавања у циљу провере и одвраћања иранске моћи“ (Gause у Romers,

наследница, треба да реafirмише целокупно духовно, културно и политичко наслеђе Османског царства како би у прерасподели светске моћи и утицаја, која је у току, обезбедила и делотворно играла улогу једног од глобално значајних мађународних чинилаца“ (Танасковић, 2010:8).

²⁰⁴ „Гаус прецизира да је Иран „тренутно најутицајнији играч у ирачкој политици, који има блиске односе са Абадијевом владом, који спонзорише а вероватно и контролише низ шиитских милиција и одржава кооперативни однос са курдском регионалном владом (на пример, снабдевање оружјем курдске регионалне владе током офанзиве Исламске државне у лето 2014. године). Његов клијент, Хезболах, остаје доминантна сила у либанској политици. Иранска подршка била је од суштинског значаја за очување режима Асада у Дамаску, иако су други владари доживели пад изазвани арапским пролећем. Док однос Техерана са Хутима није толико снажан или директан као са Хезболахом или ирачком милицијом, успех Хутија у Јемену доприноси регионалном осећају да Иран снажно корача напред. Покушаји других регионалних власти да оспоре ирански добитак су сви пропали, без обзира на турску и саудијску подршку сиријској опозицији (иако њеним различитим елементима), саудијско финансирање коалиције 14. марта у Либану и војне помоћи либанској влади или кампању Саудијске Арабије и Емирата у лето 2015. године против Хута“ (Gause у Romers, 2015:16).

2015:17), али таквог сврставања напросто нема. Узрок томе увелико лежи у чињеници да је „Блиски исток (је) тренутно у ситуацији како мултиполарности моћи, тако и идеолошке мултиполарности²⁰⁵“ (Gause у Romers, 2015:17), док у равни сектаријанизма, баланса моћи и баланса претњи, Гаус указује да је „сектаријанизам, најпопуларнији оквир за разумевање тренутне динамике регионалне политике, такође (је) недовољан у објашњавању неподударања. Секташка перспектива претпоставила би да су сунити заједно, али то се није догодило. Није се појавио никакав савез сунитских регионалних сила, који би заједно спојио Саудијску Арабију и Турску заједно са Египтом, Јорданом и земљама Залива“ (Gause у Romers, 2015:18).

Коначно, Гаус примећује и да се стављањем у контекст „безбедности домаћих режима најбоље објашњава понашање у погледу сврставања регионалних играча на Блиском Истоку. Саудијска Арабија подржава друге монархије и египатску владу која стоји против демократског исламистичког популизма. Турска сматра сиријске Курде претњом као и Исламску државу, због своје трајне забринутости око политике курдског идентитета у самој Турској. Наизглед "природни" турско-саудијски савез, која је антиципиран и стриктном логиком равнотеже моћи и секташким разумевањем регионалне политике, није се десио јер су две државе осетљиве на тензије у њиховим домаћим формулама легитимације - демократски исламистички популизам насупрот салафистичког монархизма. Израел, најјача војна сила у региону, неприхватљив је партнер у савезу за било коју регионалну државу због потенцијалних унутрашњих политичких последица због отвореног партнерства са Јерусалимом“ (Gause у Romers, 2015:19).

Да би се разумела генеза ових сложених односа свакако би ваљало и појединачно навести политичка стајалишта сваког од наведених регионалних актера,

²⁰⁵ Наиме, Иран подстиче транснационални исламистички модел за који тврди да би требало да се примени у читавом региону, иако је највише усмерен према шиитима. Ирански модел одбацује монархију, сматрајући је нелегитимном. Такође оспорава амерички регионални поредак који преовладава од краја краја Хладног рата. Саудијска Арабија је директно оспорена иранским моделом, посебно међу својом шиитском мањином. Она подржава себи сличне монархије и обесхрабрује демократске реформе и код куће и, а својом подршком за државни удар против тадашњег генерала, сада председника ал-Сисија у Египту, и у иностранству. Турска под владавином АКП подржала је верзију исламистичке демократске реформе у арапском свету, посебно у подршци покрету Муслиманског братства. Иако једва да се Исламска држава може назвати великом силом, она се поставља на транснационални салафистички идеолошки модел који дели елементе конзервативне званичне верзије ислама Саудијске Арабије, иранско револуционарно одбијања тренутног регионалног система и сунитског исламистичког популизма АКП-а у Турској, али је директна претња по све три државе. У међувремену, Израел премијера Бењамина Нетанијахуа прати једва прикривени колонијалистички пројекат на Западној обали, што га анатемисе код јавног мњења у читавом муслиманском свету“ (Gause у Romers, 2015:17).

почевши од Ирана као центрипеталне силе која очигледно повлачи главне политичке потезе. Тако Саџадпур (Karim Sadjadpour) и Талеблу (Behnam Ben Taleblu) износе тврдњу да основа иранске потребе за доминацијом лежи у томе што "ниједна земља на Блиском Истоку нема комбинацију географске величине Ирана, стратешке локације, велике и образоване популације, древне историје и изузетних природних ресурса" (Sadjadpour, Ben Taleblu, у Kausch, 2015:35), те да у том погледу „без обзира ко управља Техераном, ови атрибути ће увек потпиривати аспирације регионалног примата" (Sadjadpour, Ben Taleblu, у Kausch, 2015:35). Ова два аутора истичу да су кључне одлике иранске политике везане за период пре и после револуције из 1979. године, наиме, „током владавине шаха подржаног од стране Сједињених Америчких Држава (САД), Мохамеда Резе Пахлавија (Mohammed Reza Pahlavi), спољне амбиције Ирана биле су уграђене у национализам и дале су приоритет развоју иранске моћи и утицаја унутар међународног система“ (Sadjadpour, Ben Taleblu, у Kausch, 2015:35), међутим, „од револуције 1979. године и до појаве Исламске Републике, спољна политика Ирана била је заоденута у анти-империјалистичку, исламистичку револуционарну идеологију која је проширила регионални утицај земље изазивајући међународној систем, али је и подвргнула своје становништво економској, несигурној и глобалној изолацији” (Sadjadpour, Ben Taleblu, у Kausch, 2015:35).

Ипак најважније одреднице иранске политике, уједно и највидљивије постаће с једне стране анти-американизам, односно „стална опозиција Исламске Републике Сједињеним Америчким Државама²⁰⁶ и њеним интересима и савезницима на Блиском истоку“ (Sadjadpour, Ben Taleblu, у Kausch, 2015:35), затим негирање постојања Израела²⁰⁷ као државе, и коначно ривалство са Саудијском Арабијом.

Такође је важно указати на гледиште које Саџадпур и Талеблу имају у погледу прилагодљивости иранске револуционарне идеологије „која није била само извор

²⁰⁶ „Од радикалних студената који су заузели америчку амбасаду у талачкој кризи из 1979. године, Иран и САД су били у хладним и повремено напетом, политичком и асиметричном сукобу од Леванта до Персијског залива. Иако је обећање о нуклеарном споразуму повећало наде за успостављање помирења САД и Ирана, ирански врховни лидер Ајатолах Хамнеи (Ayatollah Khamenei) недвосмислено је изразио своје дубоко неповерење према Вашингтону и његово противљење политичкој нормализацији” (Sadjadpour, Ben Taleblu, у Kausch, 2015:35).

²⁰⁷ „Многи ирански револуционарни лидери, као што је отац револуције 1979. године, ајатолах Хомеини, постали су политизовани након губитка палестинских / муслиманских земаља од стране новоосноване државе Израел у 1948. години. Данас они настављају да виде ционизам и западни империјализам као две стране истог новчића. За борбу против Израела, Иран је великодушно финансирао и наоружане групе попут либанске шиитске милиције Хезболах ("Божија партија"), чије стварање је помогао након израелске инвазије на Либан из 1982. године. Техеран је такође пружио обимну финансијску и војну подршку палестинским сунитним милитантним групама, као што су Хамас и Палестински исламски циџад” (Sadjadpour, Ben Taleblu, у Kausch, 2015:36).

унутрашњег легитимитета за Исламску Републику, већ и средство да шиитски, персијски Иран пређе преко етничких и секташких подела и покуша да води преваходно сунитски арапски Блиски Исток” (Sadjadpour, Ben Taleblu, у Kausch, 2015:36).

Ипак начињени кораци у погледу покушаја присвајања арапског пролећа²⁰⁸, назнака злоупотреба шиитских мањина²⁰⁹ у околним арапским земљама зарад сопствених политичких интереса, као и подршка режимима у Сирији и Ирака нарушила је углед Ирана код дела арапске јавности. „Техеран, коме се неко време дивила арапска јавност као бедему слободе и правде против западног империјализма и Израела, све је више перципиран као непријатељ арапског самоопредељења” (Sadjadpour, Ben Taleblu, у Kausch, 2015:36). Поред на моменте очигледне макијавелистичке политике, „најважнији критеријум Техерана у стратешким савезима²¹⁰ није секташка припадност, већ идеолошки афинитет” (Sadjadpour, Ben Taleblu, у Kausch, 2015:39).

Коначно, "у очима руководства исламске републике, његови главни противници на Блиском истоку су Израел и Саудијска Арабија, које обоје подцењују као пионе САД. Док револуционарна идеологија побуђује иранску антипатију према Израелу више од националних интереса (пре револуције из 1979. године, Иран и Израел имали су значајну економску и безбедносну сарадњу), саудијско-иранско ривалство је расколничко (sectarian) (сунити насупрот шиита), етничко (Арапи и Персијанци), идеолошко (амерички савезници насупрот америчких противника), и геополитичко. И

²⁰⁸ У том погледу „на пример, 2011. године, Иран је покушао да присвоји Арапско пролеће тако што га је означио као "исламско буђење" против аутократа са западном подршком, инспирисан исламском револуцијом из 1979. године. Међутим, ова нарација је брзо напуштена када су се режими Башара ал-Асада у Сирији и влада Нурија ал-Маликија у Ираку, оба блиски ирански савезници, сукобили са својим противницима, претежно Арапима сунитима” (Sadjadpour, Ben Taleblu, у Kausch, 2015:36).

²⁰⁹ Аутори указују да "с обзиром да шиити представљају мали проценат већински сунитског Блиског истока, регионалне растуће секташке напетости су штетне за иранске интересе. Ипак, ово није зауставило Техеран да искористи могућност да експлоатише недаће арапских шиита, како би поткопао свог регионалног супарника Саудијску Арабију” (Sadjadpour, Ben Taleblu, у Kausch, 2015:38).

²¹⁰ Истовремено „Хамас и Палестински исламски джихад, обоје сунитски, подржали су Иран у борби против Израела. У напорима да се супротстави САД, Техеран је показао спремност да понуди дискретну тактичку подршку идеолошким противницима попут сунита Талибана у Авганистану или да омогући ал-Каиди финансијске мреже и особље на иранској територији. На глобалном нивоу, Техеран је склапао савезе са различитим не-шиитским, немуслиманским актерима - укључујући и Северну Кореју и Венецуелу - који су уједињени само њиховим заједничким непријатељем. Финансијска и војна подршка Техерана за регионалне милитантне и радикалне групе је ставила у неповољну позицију актере арапског цивилног друштва који избегавају насиље и фаворизују либералну демократију. Арапске владе које су покушале да изазову иранске интересе финансирањем и наоружавањем супарничких милитантних група само су додатно потискивале цивилно друштво на Блиском истоку” (Sadjadpour, Ben Taleblu, у Kausch, 2015:39).

Техеран и Ријад себе виде као природне лидере не само Блиског истока, већ и ширег муслиманског света” (Sadjadpour, Ben Taleblu, у Kausch, 2015:42).

У погледу регионалне позиције Саудијске Арабије Ана Ечагуе (Ана Ечагуе) наводи да се поред великог нафтног богатства, њена геополитичка тежина заснива и „на њеном кључном географском положају између Запада и Истока, која је добила на значају последње деценије, с обзиром да се светска економска моћ померила на исток, а пораст цена нафте довео до знатног повећања прихода. Међутим, у скорије време, економска неизвесност која произилази из промена у енергетској политици која је проузрокована све већом експлоатацијом уљних шкриљаца и одјецима финансијске кризе, смањила је економски утицај из раних 2000-их” (Ечагуе у Kausch, 2015a:77).

Као и друге монархије Персијског залива и Саудијска Арабија је по форми рентијерска држава „у којој ауторитарна владајућа породица дистрибуира нафтне ренте становништву у замену за одузимање било каквих политичких права” (Ечагуе у Kausch, 2015a:78). Међутим, како примећује Ерчагуе, ниједна арапска земља није толико усавршила технике преживљавања као Саудијска Арабија. Наиме, „преживљавање режима је одређујућа карактеристика саудијске политике. Режим је консолидовао своју моћ помоћу великог управљачког апарата који врши контролу и омогућава покровитељство“ (Ечагуе у Kausch, 2015a:78). С друге стране „спољни односи Саудијске Арабије дефинисани су политиком гарантоване безбедности за снабдевање енергентима“ (Ечагуе у Kausch, 2015:78), на основу које „Ријад обезбеђује стабилност глобалног тржишта енергената својом политиком производње енергената а, у замену, САД нуде гаранције за безбедност од регионалних претњи“ (Ечагуе у Kausch, 2015a:78).

Моћ заснована на нафти²¹¹ и подршци САД омогућава Саудијској Арабији да повлачи потезе који су по свом карактеру на штету регионалне стабилности, али и да понекад усмерава своју политику мимо одобравањ Вашингтона. У том погледу „промена економских образаца и повећање енергетске потражње из Азије убрзале су источну оријентацију краљевства. 2009. године извоз нафте из Саудијске Арабије у Кину премашио је извоз у САД по први пут” (Ечагуе у Kausch, 2015:78).

Нови-стари регионални играч, незаобилазан у многим комбинаторикама, и понекад с много већим амбицијама, него реалним шансама је Турска. Готово савршеног

²¹¹ Ечагуе додаје да „Саудијска Арабија има готово петину проверених нафтних резерви на свету, највећи је извозник сирове нафте и одржава највеће светске производне капацитете сирове нафте. Држава такође одржава више од половине резервних капацитета света и делује као осцилирајући произвођач кад год настане криза” (Ечагуе у Kausch, 2015:78).

географског положаја за доминацију, на како се то често каже „раскршћу“ међуконтиненталних путева, наслањајући се на Блиски исток, у који је неки и сврставају, и гледајући ка Северу Африке, Турска је наикада мање, а некада више отворено, исказивала тежње да ревитализује стару отоманску политику и врати се и политички и економски, па и војно у регион коме у великој мери припада. Битан заокрет у Турској политици, и њено веће окретање од Европе ка Азији, уследиће 2000-их када нова политичка гарнитура, првенствено двојац Давутоглу-Ердоган²¹², одлучује да турска политика преусмери свој правац са безизгледног преговарања о приступању Европској унији, које се већ деценијама отеже, да би након каснијег, потпуног замрзавања тзв. европске агенде, све капацитете усмерила ка региону Блиског истока и Северне Африке.

Дарко Танасковић указује да је кључни појам неоосманистичке теоријске схеме Ахмета Давутоглуа, „појам *стратегijske дубине* (stratejik derinlik)“ (Танасковић, 2010:37). Овај појам, који негира концепцију по којој је Турска „маргинални евроазијски чинилац“ (Танасковић, 2010:37), „подразумева компоненте *историјске*²¹³ и *географске дубине*²¹⁴“ (Танасковић, 2010:37). Али истовремено, Давутоглу узима у обзир и друге реално постојеће компоненте којима оправдава своју теоријску концепцију. Наиме, „предности Турске су, према Давутоглуу, и њен демократски

²¹² Како указује Дарко Танасковић „најцеловитије теоријско и програмско уобличење као и актуална практична спољнополитичка примена неоосманистичког концепта везују се за име политиколога, универзитетског професора, дипломатског саветника Р. Т. Ердогана и (од маја 2009) министра иностраних послова Турске Ахмета Давутоглуа (р. 1959)“ (Танасковић, 2010:35). Танасковић упућује „да је за разумевање спољнополитичке димензије његовог неоосманистичког концепта далеко најважнија студија „*Стратејиска дубина: међународни положај Турске*“. Ова књига је у време појављивања остала прилично незапажена, а у фокус критичке пажње ушла је тек кад је уочено да њен аутор почиње да ставља у спољнополитички погон неке конзистентно осмишљене геополитичке поставке (до 2010. године доживела је чак 43. издања!)“ (Танасковић, 2010:37).

²¹³ Танасковић подсежа да „иако Османско царство међу Арапима већином није (било) нарочито омиљено, оно је, поготово после пропасти и наступања дугог раздобља арогантне супремације Запада, доживљавано као империја која је једина дуго била способна да се равноправно носи с немуслиманским силама. Анкара би данас очигледно желела да међу блискоисточном муслиманском браћом буде доживљена као модерна наследница такве мисије, наравно у измењеним условима и без неостварљивих државотворних империјалних претензија“ (Танасковић, 2010:73).

²¹⁴ Танасковић износи схватање да Турска по Давутоглуу „поседује потенцијал стратегијске дубине, пошто јој као наследници историје и географије Османског царства припада велика историјска и географска дубина, јер је на средишњем евроазијском геополитичком простору вековима била епицентар догађаја. У том погледу, она има значајне компаративне предности у односу на друге државе у региону, а и шире, само што се њима није на одговарајући начин користила. Турска се може похвалити јединственом геополитичком и геоекономском позицијом на раскршћу, али и сусретишту континента, култура и цивилизација, а у релативној близини најважнијих лежишта енергетских ресурса. Она је, како се у Турској од пре извесног времена радо говори: „срце Евроазије“, те велике „шаховске табле“ на којој се игра и играће се партија пресудна за будућност света. Ахмет Давутоглу инсистира на томе да Турска мора постати „централна земља“ новог евроазијског поретка“ (Танасковић, 2010:37).

поредак, просечно младо и динамично становништво, оформљено цивилно друштво и стабилна средња класа, а и прилично развијена научна и технолошка инфраструктура, као и пропулзивна привреда“ (Танасковић, 2010:38). Стога, „обдарена свим побројаним квалитетима, Турска себи не сме дозволити да у контексту најважнијих светских збивања и даље буде периферна држава. Да би поново задобила улогу регионалне силе и битног чиниоца на глобалној политичкој арени, Турска би, после дужег периода неактивности и пасивности, морала самосвесно препознати и без комплекса валоризовати свој историјски и географски идентитет. Приципијелно раскидајући с кемалистичком спољнополитичком визијом и праксом, Давутоглу препоручује уравнотежени приступ свим релевантним регионалним и глобалним чиниоцима, уз наглашавање потребе да у тај нови приступ буде системски уграђена и развијана и економска димензија“ (Танасковић, 2010:38).

У погледу регионалних аспеката османизма односно политике на Блиском истоку, Танасковић указује да Турској није представљало проблем да мења политички курс (однос према Израелу) замерајући се чак и САД како би стекла наклоност друге стране (арапским земљама), посебно када је у питању осетљиво курдско питање чије сузбијање је приоритет у деловања на унутрашњем плану али и у садејству са суседним земљама, Ираком и Ираном. Та недоследност како споља изгледа заправо је, како указује Танасковић, апсолутно у складу с принципима неоосманизма који посматра циљ а не бира средства за његово остварење, свесно ризикујући сукобљавање и са савезницима и трпећи и тренутне лоше последице по сопствени положај.

На овом трагу су и Озел (Soli Özel) и Озкан (Behlül Özkan) који у својој генези турске геополитике указују на „империјалну парадигму“ (Özel, Özkan у Kausch, 2015:89), наводећи да је „крај Хладног рата ослободио Турску зависног односа према њеним западним савезницима и поново појачао жељу Анкаре да буде "усамљени вук"“ (Özel, Özkan у Kausch, 2015:89) и донео значајне промене у дотадашњој спољној политици²¹⁵. Истовремено турска политика све је више била обележена и

²¹⁵ Наиме, „када је Исмаил Џем (İsmail Cem) - турски министар иностраних послова од 1997. до 2002. године –преузео канцеларију, он је најавио да је његов циљ био да Турска постане држава са глобалним утицајем. До краја 1999. поравнање са Израелом од 1996. године појачало је обавештајне и војне капацитете Турске, а када је Турска затражила протеривање лидера ПКК (лидера Турске курдистанске радничке партије) Абдулаха Очалана (Abdullah Öcalan) и претила Сирији ратом, Дамаск је био приморан да га пусти. Турско зближавање са Грчком било је на добром путу. Анкара је такође почела да предузима озбиљне кораке ка чланству у Европској унији (ЕУ), а 1999. године ЕУ је прогласила Турску кандидатом за придруживање. Анкара је сада била у позицији да се отвори ка Дамаску, пошто је Оцилан био у затвору, а рат са Курдима је ефективно завршен.“ (Özel, Özkan у Kausch, 2015:90). Истовремено и друге околности су ишле на руку турској политици. Тако су поред покушаја посредовања у израелско-

прагматизмом²¹⁶, који ће знатно унапредити њене позиције у региону и унапредити однос са арапским земљама.

Ана Ечагуе појашњавајући регионалне аспирације и позицију Катара наводи да основа геополитичког профилисања лежи у великим гасним резервама, које су на трећем месту у свету, „што му је омогућило да игра преувеличану спољнополитичку улогу која је несразмерна његовој величини” (Echagüe у Kausch, 2015b:63), при чему „његов геополитички значај и ауторитарна природа његовог режима, говоре против демократског напретка у региону, упркос његовом опортунистичком прилажењу (siding) неким од револуционара. Утицај његове политике на демократско управљање био је негативан и на домаћем нивоу, где је спречио било какве промене, и на регионалном нивоу, где је збио редове са исто тако ауторитарним државама и мешао се у политику транзиционих држава” (Echagüe у Kausch, 2015b:63).

На унутрашњем нивоу, „домаћа политика прати друштвено-политички образац типичан за рентијерске државе. Значајне гасне ренте су користиле да се моћ концентрише у рукама владајуће породице ал-Тани, која је остварила социјално-политичку погодбу са својим грађанима, при чему је материјална корист размењена за политичка права” (Echagüe у Kausch, 2015b:64). С друге стране „катарска спољна политика такође је омогућена финансијском снагом која произилази из његових гасних

палестинском сукобу и „односи са Ираном (су) такође рехабилитовани пошто су економски интереси приближили двоје суседа. Укратко, изгледало је да Турска улази у нови миленијум са много активнијом и конструктивнијом регионалном политиком. Терористички напади из 2001. у Сједињеним Државама (САД) направили су "Турско искуство" (секуларна, демократска, економски глобално интегрисана земља са муслиманским становништвом, члан НАТО савеза, са затраженим чланством у ЕУ), у великој мери атрактивну као партнера и савезника. Након рата у Ираку из 2003. године, који Турска, сада под водством АКП-а, није подржала, створила је неочекивано повољно окружење. Против цихадистичке дистопије (заједнице) Ал-Каиде, турска алтернатива представила је одрживу синтезу религиозног конзервативизма и демократске либерализације. Истовремено, због неуспеха рата у Ираку и његовог дестабилизирајућег утицаја у региону, САД су имале потребу Турским тегом као силе за балансирање. На крају, важне домаће пословне јединице АКП-а, у потрази за новим тржиштима, фаворизовале су ближе економске и друштвене односе са Блиским истоком. Принцип "нултих проблема са суседима" АКП-а заједно са концептом "стратегијске дубине" су одговарали овим захтевима” (Özel, Özkan у Kausch, 2015:89-90).

²¹⁶ Озел и Озкан истичу „бесни одговор премијера Ердогана на рат у Гази од 2008. до 2009. године и напад у мају 2010. године на турски брод са помоћи, *Mavi Marmara*, у којем су 10 Турака убили израелски војници, довео је до драматичног захлађења дипломатских односа. Огромна популарност Ердоганове анти-израелске позиције инспирисала је АКП да гаји ову популарност и даље гради домаћи политички капитал са широм турском јавношћу. Током првог мандата, АКП се фокусирао на изградњу блиских веза са ЕУ и промовисање економске интеграције са блискоисточним народима. Ово је резултирало трговинским бумом у годинама након 2002. године. Трговина Турске са Блиским Истоком, која је износила 5 милијарди долара у 2002. години, увећала се за осам пута до 2011. године, достигавши 43,5 милијарди долара...Током истог периода, удео турског извоза на Блиском истоку порастао је са (91) 7,2 одсто на 18,9 одсто. Турски реципрочни безвизни споразуми о безвизи са блискоисточним државама од Сирије до Либije, који су започети 2009. године са Сиријом и постепено се проширили, подстакли су рапидан пораст броја блискоисточних туриста који посећују Турску, са 957.000 у 2002. на 3.57 милиона у 2010. години” (Özel, Özkan у Kausch, 2015:92).

прихода, што му омогућава да врши велике инвестиције, финансира покушаје посредовања, расподељује страну помоћ и мобилише националне ресурсе у циљу подршке политичких директива” (Ecbagüe у Kausch, 2015b:64).

Међутим интензивирање регионалне па и глобалне присутности Катара нимало није случајна и представља озбиљан стратегијски концепт заштите сопствених интереса и богатства, Наиме, свестан своје позиције, „као мала држава у нестабилној регији, Катар је настојао да се заштити ширењем свог утицаја као регионалног играча и увећањем своје међународне профилисаности тако што ће бити кориснији за више утицајних држава. Од средине 1990-их, Катар је посредовао у бројним сукобима (Дарфур, Етиопија-Еритреја, Либан, Сомалија, Израел-Палестина, Јемен, Западна Сахара, Авганистан и Индонезија); деловао као посредник између различитих исламистичких група и Запада; и балансирао своје односе са антагонистичким сетовима актера (Иран и САД, и Израел и Хамас)” (Ecbagüe у Kausch, 2015b:67).

За комплетирање слике о регионалним актерима незаобилазан је Израел. који је практично од свог оснивања у центру регионалне политике која га негира, континуирано вербално напада, али истовремено поучена искуством пораза и зазире од непредвидивих израелских потеза. У најпрецизније приказе Израела свакако спада и онај који је дала Бернадета Берди (Benadetta Berdi), изванредним описом по коме се:

“Израел (се) доживљава као мала, јединствена и регионално изолована земља окружена потенцијалним непријатељима (већина арапских земаља формално не признаје постојање државе Израел). Посматра сопствено геостратешко окружење као непријатељско, непредвидиво, променљиво и пуно опасности. Као резултат ове акутне перцепције угрожености, као и његове историје, Израел је развио "менталитет опсаде" заједно са осећајем да је под сталним претњом. Иако су обе ове перцепције до одређене мере ослабиле у последње две деценије, узајамно поткрепљујући појмови геополитичке угрожености и регионалне изолације су пресудни за разумевање потпуно реалистичне спољне и сигурносне политике земље – која се, пак, заснива на ослањању на себе, чврстој сили и стављању сигурности изнад свих алтернативних циљева” (Berdi у Kausch, 2015:49-50).

Берди међутим примећује да поред снажне војне силе, Израелу ипак недостаје већи политички капацитет за учешће у регионалној политичкој арени из које је практично изолован. Наиме, Израел је добро позициониран да брани себе у региону кроз тврђаву, али истовремено има оскудан дипломатски и политички утицај или "меку снагу" у свом суседству” (Berdi у Kausch, 2015:50), док је „историјска политичка изолација на Блиском истоку преведена је у релативно ограничене политичке и економске везе са другим државама, надокнађена јаким трговачким, економским и политичким односима са Сједињеним Државама и Европом” (Berdi у Kausch, 2015:50).

13.3. Глобални политички актери и обликовање регионалних политика

Након периода колонијализма, када је територијална експанзија била сама по себи циљ, глобални политички актери у својим настојањима да овладају простором Блиског истока и Северне Африке унапредили су своје стратегије деловања прилагодивши их условима времена. Наиме, посебно у доба блоковске поделе света, хладноратовска логика је овај регион видела као још један простор погодан да се употреби као политичка арена за посредно сукобљавање Истока и Запада.

Истовремено, циљ непосредног ангажовања Совјетског Савеза односно САД био је обликовање, и прилагођавање политичких система појединачних арапских земаља сходно сопственим геополитичким интересима. У том погледу, период интензивних политичких превирања који је обележио постколонијални период тако је додатно био оптерећен и одмеравањем снага у погледу привлачења арапских земаља у орбите утицаја Истока и Запада.

Анализирајући екстерно уплитање у унутрашње ствари арапских земаља Ханс Кехлер (Hans Köchler) примећује да су спољни актери неретко „покретали ланац догађаја који нису били у стању да контролишу у њиховој сложености” (Köchler, 2014:8). При томе свако геополитичко преуређење пратила је „идеолошка конфузија и сложеност друштвене и политичке трансформација“ (Köchler, 2014:8), док је након колапса биполарног поретка „према новој униполарној констелацији, политички естаблишменти у земљама региона нашли су се у ситуацији у којој су изгубили политички простор за маневрисање, који су раније уживали због надметања између две супер силе. Ово је значајно смањило њихову маргину независне акције на регионалном и међународном нивоу” (Köchler, 2014:2).

Кехлер појашњава да је стратешки положај арапског света у међународном систему изнедрио три аспекта политичке и економске повезаности региона, указујући најпре на „друштвено-економске међузависности у условима глобализације“, укључујући „економске везе у погледу енергетских ресурса“, „импликације у погледу миграције“, и „слободни проток информација и комуникације на глобалном нивоу“; потом на „глобално престојавање према новом балансу снага“; као и питање „вишеструких идентитета“, у оквиру „сложене међузависности верских, националних (или етничких), економских и политичких фактора” (Köchler, 2014:9-10).

У даљем разматрању уплива у регионалну политику глобалних политичких актера, ваљало би указати на Кацову анализу примера из праксе арапских земаља, које од самосталности покушавају да се прилагоде спољним утицајима, или балансирањем, или потпуним сврставањем на страну активних глобалних играча. При томе у својој анализи регионалне инволвираности глобалних политичких актера, Кац помоћу случаја Туниса, Египта, Јемена, Либије, Бахреина и Сирије, у контексту Арапског пролећа покушава да појасни природу изазова с којима су се ове земље суочавале, наглашавајући као важно да је „за четири успешне револуције арапског пролећа до сада било више континуитета него промена у њиховим савезничким обрасцима“ (Katz, 2014).

Први пример практичног континуитета у међународним односима је случај Туниса, те Кац наводи да „пре револуције у јануару 2011. године, Тунис није формално био део војног савеза са западним државама, али је углавном био усклађен са Америком, Европом и пријатељским арапским државама. Иако је понекад имао неугодне односе са Алжиром и Либијом (његовим већим суседима), пре 2011. године Тунис је имао генерално кооперативне односе са другим државама“ (Katz, 2014), што ће у великој мери остати линија којом ће се политика водити и након промена²¹⁷.

У случају Јемена, широки спектар савезништава годинама је обликован тренутним интересима, и Јемена, и спољних сила, док Кац указује да је дугогодишњи владар „Али Абдуалах Салех „у различитим временима могао рећи да је био савезник Саудијске Арабије, Совјетског Савеза, Америке и Ирака Садама Хусеина“ (Katz, 2014). Политички маневри нису, међутим, увек били успешни, иако су и Салех и његов наследник Хади „спроводили сличне спољнополитичке стратегије²¹⁸ у вези са регионалним противницима Сане“ (Katz, 2014).

²¹⁷ Настављајући даље према готово истом шаблону, како примећује Кац, „упркос повременим сумњама у недостатак сарадње међу туниским политичким групама, Америка и Европа подржавају транзицију у Тунису. Тунис је такође наставио да има пристојне односе са Русијом, Кином и већином других арапских држава. Нова туниска влада, као и већина арапских влада, подржала је опозиционе снаге које су настојале да збаци Гадафија у Либији и била је благонаклона према опозицији Асадовом режиму у Сирији. Везе са Алжиром биле су напете неко време, када се ауторитарна влада плашила да би се оно што се десило у Тунису (и другим земљама арапског пролећа) могло подстаћи опозицију и у Алжиру, али су њихове билатералне везе смиреније пошто се ова перспектива отклонила“ (Katz, 2014).

²¹⁸ Како наводи Кац, и Салех и Хади су оптуживали Иран због побуне Хутија, надајући се подршци САД или Саудијске Арабије. „Слично томе, док је Ал-Каида на Арапском полуострву (АКАП) заиста била нарочито активна у бившем Јужном Јемену, покушаји како Салеха, тако и Хадија да прикажу јужни сецесионистички покрет као да је у целини повезан са АКАП-ом, да осигурају америчку и западну подршку настојањима владе Јемена против јужних противника који нису Ал-Каида, као и АКАП. И Салех и Хади су онда покушали да задобију страну подршку (или, барем да спрече страно противљење) својим напорима за сузбијање регионалне опозиције влади Јемена тврдећи да су ти покрети повезани са

По питању Либије, Кац примећује да је „дуго година либијски лидер Муамер Гадафи био непријатељ Америке и њених савезника и пријатељски према СССР-у / Русији и другима који су супротстављени Вашингтону. Али од либијско-америчког зближавања средином 2000-их година, Гадафи је сарађивао са Сједињеним Америчким Државама (а са неколико западноевропских држава чак и дуже)“ (Katz, 2014). Међутим, „револуција из 2011 године такође је означила важну промену у везама Либије са Русијом. Док је Гадафи имао релативно добре (ако не и одличне) односе са Русијом, постгадафијевска влада није; она је отказала неколико руско-либијских уговора договорених током Гадафије ере“ (Katz, 2014).

Случај Египта, чија политичка историја је протклих деценија бележила такође интензивна превирања, и кретања у загрљај једној или другој глобалној сили у зависности од расположивих повољности, и у вези догађаја који су пратили Арапско пролеће није показао ништа мању променљивост, и непредвидиву динамику од оне која је пратила Мубаракову владавину²¹⁹. Занимљиво је да су се очекивања да ће Врховни савет оружаних снага²²⁰, који је владао у периоду до избора новог председника, или новоизабрани председник Мохамед Морси²²¹, који је наследио Мубарака, значајније променити политику, била у већој мери погрешна. Међутим, „након што је египатска

другим непријатељима према Западу и његовим арапским савезницима. У том погледу, Хадијев спољно-политички приступ је сличан ономе који је имао Салех пре њега“ (Katz, 2014).

²¹⁹ Наиме, „случај Египта је компликованији; није доживео ни једну, већ три промене у влади од револуције арапског пролећа. Током Мубаракове дуге владавине, Египат је углавном био савезник Сједињених Држава и наставио је да подржава израелско-египатски мировни споразум у којем су посредовао САД а који је потписао његов претходник Садат у замену за америчку помоћ великих размера. Мубарак је такође имао релативно добре односе са Саудијском Арабијом и већином других арапских држава, Европом, Русијом, Кином и другима - али не и са Ираном. Техеран је у почетку био сигуран да ће пропаст Мубарака значити да ће Египат прекинути везу са Сједињеним Државама и приближити се Ирану“ (Katz, 2014).

²²⁰ „Врховни савет оружаних снага (SCAF), који је владао Египтом у прелазној фази од фебруара 2011. до јуна 2012. године, у суштини је одржавао исти спољнополитички приступ као и Мубарак, укључујући континуирано блиско усаглашавање са Сједињеним Државама и поштовање мировног споразума са Израелом“ (Katz, 2014).

²²¹ „Многи се плашили да би изабрани председник Египта Мохамед Морси (на положају од краја јуна 2012. године до почетка јула 2013. године) могао радикално преусмерити египатску спољну политику, али није. Упркос сумњи у њега у Вашингтону и другим западним престоницама, Морси је наставио блиски савез Египта са Америком и поштовање споразума из Кемп Дејвида (*Camp David treaty*). Морси је радио на побољшању египатских односа са Ираном, али су он и иранско руководство били оштро подељени по питању Сирије; Техеран је подржао Асадов режим а Морси опозицију. Морси је покушао да одржи добре односе са Саудијском Арабијом, али је Саудијско неповерење према Муслиманском братству, чији је био вођа, поткопало овај напор. Са друге стране, благонаклон став Катар о Муслиманском братству допринео је веома позитивном египатском-катарском односу током Морсијевог председавања. Коначно, упркос чињеници да су Путин и Морси подржали супротне стране у Сирији и да је Москва заузела генерално нејасан став према арапском пролећу након његовог ширења у Либију, руско-египатски односи су били изненађујуће срдачни под Морсијем. Морси се састао са Путином на састанцима БРИКС-а у Јужној Африци у марту 2013. године и поново у Русији у априлу 2013. Током другог, наводно се сложили да ће Русија помоћи Египту изградњом нуклеарног реактора и развојем његових резерви урана“ (Katz, 2014).

војска срушила Морсија почетком јула 2013. године и успоставила привремену владу која се обавезала на одржавање нових избора, дошло је до неких даљих промена у односима Египта са иностранством“ (Katz, 2014) које ће установити Сисијев режим²²².

Кац такође констатује да су „за разлику од четири "успешне" арапске револуције, два неуспешна, али упорна покушаја револуције у Бахреину и Сирији довела су до наде код једних, и страхова код других, о томе како би њихов успех оштро пореметио међународне односе ове две земље“ (Katz, 2014).

Наиме, „иако није јасно колико Иран заправо помаже тамошњој опозицији, пропаст сунитске монархије²²³ дефинитивно би се видела у Техерану као добит за Иран и губитак за Саудијску Арабију и Сједињене Државе. Саудијска Арабија не желећи да зна да ли ће се то догодити, у том погледу је реаговала, укључујући и слање трупа на тло свог маленог суседа, како би осигурала да бахреинска сунитска монархија не падне“ (Katz, 2014).

По питању Сирије и конфликта који је и даље у току, „главне стране присталице режима су Русија и Иран, заједно са либанским Хезболахом, и владом у Ираку у којој доминирају шиити“ (Katz, 2014). С друге стране „сунитску опозицију у Сирији подржале владе под вођством сунита у Саудијској Арабији, Катару, Турској и шире“ (Katz, 2014), али осим позива за одступање и формирање прелазне владе у оној мери у којој је то учинила Русија, „Америка и Европа нису биле вољне да пруже више материјалне подршке сунитској опозицији“ (Katz, 2014).

²²² Наиме „непријатељство нове египатске владе према срушеном Муслиманском братству довело је до драматичног побољшања односа Каира са Саудијском Арабијом, као и погоршања његових веза с Катаром. Поред тога, односи Америке с привременом владом постали су напети када је Обамина администрација опозвала америчку војну помоћ Египту као одговор на оштро сузбијање (crackdown) опонената. Насупрот томе, руско-египатски односи су се значајно побољшани пошто је привремена влада Египта одустала од подржавања противника Асада у Сирији а разговори о већој руској продаји наоружања Египту унапредовали . Али, како то признају и руски посматрачи, то не значи да ће Египат прихватити Русију као свог главног савезника уместо Америке. Сједињене Државе и даље пружају значајну економску и војну подршку које египатска војска није вољна да се одрекне а Москва није спремна да је замени. Дакле, иако је у египатским односима са иностранством било варијација у одређеном степену, под Мубараком, SCAF-ом, Морсијем и садашњом привременом владом, постојало је далеко више континуитета него промена“ (Katz, 2014).

²²³ Иако „у Бахреину, сунитска краљевска породица није била у стању да са супротстави опозицији шиитске већине ове острвске нације, (али) ни друга страна није могла да убеди или примора владу да дозволи већини да влада. Главне иностране присталице бахреинске краљевске породице су Саудијска Арабија и Сједињене Државе. Посебно, Саудији се плаше да би пропаст сунитске монархије и подизање режима шиитске већине у Бахреину довела до тога да Бахреин престаје да буде саудијски (и амерички) савезник и уместо тога постаје ирански. Сједињене Државе такође страхују од губитка савезника до чега би довела владавина шиитске већине и тако прате саудијско вођство по питању Бахреина“ (Katz, 2014).

13.4. Утицај САД и ЕУ на прилике у региону

Чињеница да било која дубинска социо-политичка анализа догађаја који су обележили век за нама, али и најважнијих догађаја које бележи начети XXI век не може да буде потпуно заокружена ако се изостави утицај Сједињених Америчких Држава, већ сама по себи довољно говори о глобалном утицају и инегрисаности у светску политику ове моћне државе. Политичка, економска, културна, а нарочито војна доминација на глобалном нивоу, и континуирани интервенционизам којим се та моћ испољава, и широм света у циклусима изнова доказује, најјачи је спољни фактор и у региону Блиског истока и Северне Африке.

Истовремено, карактеристика америчке политике да готово увек на осетљивим светским кризним жариштима наступа у садејству са савазницима, у великој мери се односи и на њено присуство у арапском свету. Међутим, док су коалиције које су пратиле подухвате САД често имале за циљ да укажу на исправност неке одлуке, иза које стоји велики број земаља, или да се напросто подели одговорност, у случају региона Блиског истока и Северне Африке, САД су у имале другачији приступ који потенцира самостално деловање, посебно у постколонијалном периоду након Другог светског рата. Ово није било нимало случајно, јер попуњавајући празнину насталу крахом колонијализма, САД су се на одређени начин тим потезом дистанцирале од колонијалистичке политике својих европских партнера.

Каснијих година, користећи искуство, али и поновно непосредно присуство некадашњих колонизатора, али наравно у другој форми, САД су у складу са глобалним кретањима и регионалним политичким таласањима, мењале и прилагођавале свој однос према арапским земљама. Некада више, а некад мање укључене, САД су максимално избегавале директно војно интервенисање, додуше све до Првог заливскиг рата, али су све време свог регионалног ангажовања, деценијама након Другог светског рата, пажљиво градиле своје интересне мреже и пружале заштиту заливским монархијама. Уједно, велико америчко присуство посебно преко нафтних корпорација пратила је изградња војне инфраструктуре која је била чувар, и нафтног богатства. и режима у служби америчких интереса, али уједно и експонент америчке регионалне политике и фактор одвраћања и зазора, било да су питању силе са Истока, диктаторски режими, регионални реметилачки фактор попут Иран, радикални исламисти или неки други.

Управо на овом трагу Маријана Черунтаки (Marianna Charountaki) америчку политику према арапском свету разврстава на четири нивоа, повезујући је са глобалним

контекстом и председничким администрацијама које су те политике спроводиле. Чарунтаки тако издваја хладноратовски период²²⁴ обележен супрематизацијом националних интереса, пост-хладноратовску еру и покушаје демократизације арапских земаља, период након 11. септембра 2001. године, који је донео нови светски поредак, и период након Арапског пролећа који је узроковао дефинисање нове парадигме америчке политике према арапским земљама.

Чарунтаки отворено регионални присуство САД везује за моменат када је по завршетку Другог светског рата и отварању идеолошких фронта, амерички председник Хари С. Труман укинуо политику детанта, а САД применом Труманове доктрине почеле да се супротстављају Совјетском савезу широм света. Тада је потпуно легитимно, „потезом бачене рукавице“ и регион арапског света постао зона идеолошког конфликта. Поред тога, постављање националног интереса као легитимног оправдања америчког интервенционизма обележиће мандат председника Ричарда Никсона и означити „другу тачку преокрета америчке спољне политике у међународној политици након периода после Другог светског рата као прву промену америчке спољне политике од продуженог политичког одступања од светских питања до индиректног политичког укључивања“ (Charountaki, 2014:127).

Уједно, „успон Хомеинијевог шиизма (као још једне експанзионистичке идеологије) у Ирану (1979), совјетска инвазија на Авганистан у децембру исте године, и криза са таоцима у Ирану (1979-1981) интензивирали (су) милитаризацију америчке спољне политике која је достигла свој врхунац у Првом заливском рату (1980-1988)“ (Charountaki, 2014:129), при чему су „САД наставиле да спроводе исту политику обуздавања и совјетског комунизма и радикалних верских идеологија, упоредо са пружањем подршке суверенитету Израела“ (Charountaki, 2014:129).

²²⁴ Џејмс Гелвин дајући једно од најконкретнијих објашњења циљева у америчког ангажмана у региону указује да су током Хладног рата Сједињене Америчке Државе имале шест регионалних циљева, и то: „спречавање експанзије совјетског утицаја; обезбеђивање приступа Запада нафте; обезбеђивање мирног решавања конфликта и одржавање регионалне равнотеже моћи; помагање стабилних прозападних држава у региону; очување независности и територијалног интегритета државе Израел; заштита поморских коридора, линије комуникације и линије повезивања Сједињених Америчких Држава и Европе са Азијом“ (Gelvin, 2012:8). Директна и индиректна подршка ауторитарним режимима била је стога последица уверења да само снажни, ауторитарни режими могу обезбедити брз економски развој и бити препрека ширењу социјалистичких идеја међу становништвом арапских земаља и уопште ширењу совјетског утицаја на овај део света. Завршетком Хладног рата пет од шест политичких циљева је остало у игри, с тим што су „после 11.9. Сједињене Америчке Државе додале још један политички циљ који се испоставио додатно користан за пријатељске режиме: Сједињене Америчке Државе су прогласиле глобални рат против тероризма“ (Gelvin, 2012:9).

Након овог турбулентног периода уследиће ништа мање интензивна догађања пост-хладноратовске ере „обележена експлицитним америчким политичким интервенционизмом с директном употребом силе vis-à-vis Другог заливског рата, донела је трећу промену у пракси америчке спољне политике“ (Charounutaki, 2014:130)

Председнички мандат Била Клинтона (1993-2001), као истиче Чарунутаки, „поклопио се са четвртом главном променом америчке спољне политике. Иако је Џорџ Шулц изјавио 1980. године да САД имају законско право да користе војну силу против држава које подржавају тероризам, Клинтон је проширио појам обуздавања глобалног тероризма и на државе, као што је нуклеарни Иран и недржавне актере, повезујући их са терористичким групама“ (Charounutaki, 2014:131).

Наредни преломни моменат биће „терористички напади на Светски трговински центар у Њујорку и на Пентагон у Вашингтону, 11. септембра 2001. (који) су обликовали спољнополитичку праксу Сједињених Држава под администрацијама Буша и Обаме“ (Charounutaki, 2014:133), дајући за право САД, као „незаменљивој нацији“ („indispensable nation“) да у име демократије, и међународне заједнице делује где год је потребно. У том смислу „рат против тероризма као наставак непријатељства САД према радикализму у његовим религиозним облицима је проширење америчке антипатије према совјетском комунизму и раније арапском национализму“ (Charounutaki, 2014:134).

Ипак, поред оваквог виђења америчке политике, практично из саме америчке перспективе, ваљало би указати на две стране америчке политике у региону, једне у форми реалног притиска, и друге, искривљене представе америчке регионалне политике коју су арапске аутократе користиле да би појачале дистанцу „ми-они“. Тако Бери Рубин (Barry Rubin) наводи да је "годинама анти-американизам служио као средство последњег уточишта²²⁵ којим су пропали политички системи и покрети на Блиском истоку покушавали да побољшају свој положај. Сједињене Америчке Државе су биле криве због много тога што је лоше у арапском свету, и користиле се као изговор за политичко и социјално угњетавање и економску стагнацију” (Rubin, 2002).

Додајући да је „основни разлог за распрострањеност арапског анти-американизма у томе што је, сам по себи користан алат за радикалне владаре,

²²⁵ „Постављањем одговорности за своје недостатке у Вашингтону, арапски лидери одвраћају пажњу својих субјеката од унутрашњих слабости које су њихови стварни проблеми. Стога уместо да се залажу за ширу приватизацију, равноправност жена, демократију, цивилно друштво, слободу говора, правичне правне процесе или други слични развој догађаја који су у великој мери потребни у арапском свету, јавност се уместо тога фокусира на мржњу према Сједињеним Државама” (Rubin, 2002).

револуционарне покрете, па чак и умерене режиме, у изградњи домаће подршке и постизању регионалних циљева без значајних трошкова” (Rubin, 2002), Рубин указује и контрадикторност у политици регионалних аутократа који су изазивали и нападали САД да би показали да су САД заправо слабе и ништа више до „тигар од папира”²²⁶ који нема стварну снагу да изнесе амбициозну замисао регионалног управљача.

С друге стране поред овог „редовног стања“, контекст великих преломних догађаја, попут арапског пролећа, занимљив је и за упоређивање регионалних политике САД и Европске уније, које иако на истој страни, ипак регионално делују на два различита колосека. Тако је Европска унија, у случају арапских превирања, како примећује Кристина Ласен (Christina Lassen) врло брзо од жеље да активно учествује у политичком процесу постала пасивни посматрач.

Наиме на самом почетку немира чинило се да ће ЕУ преузети вођство, јер су и Француска и Велика Британија то сугерисале, а истовремено су „Сједињене Америчке Државе јасно указале да желе да се мање фокусирају на Блиском Истоку“ (Lassen, 2013:7). Уз слање изасланика у земље региона „ЕУ је брзо прешла на израду стратегије како се бавити новом стварношћу, што је резултирало документом о политикама објављеном почетком марта 2011, након чега је уследила ревизија читаве политике европског суседства који је већ био у току и који је подразумевао амбициозне програме подршке земљама у транзицији“ (Lassen, 2013:7). Међутим, већ после неколико месеца, када је ситуације почела да измиче контроли Европа се нагло повлачи.

Ласенова у својој анализи наглашава да је услед компликација, нарочито због „насилног развоја ситуације у Сирији, или све већег утицаја исламиста, политички фокус земаља чланица ЕУ изгледао као да је нестао са сопственим домаћим проблемима због финансијске кризе у 2012. години“ (Lassen, 2013:7). Али битан недостатак у суочавању са овим проблемом је што Европска унија није располагала готово никаквом уједначеном политиком, као ни снажним политичким механизмом какво је прикључење унији, будући да то није била жеља ни саме ЕУ, нити амбиција арапских земаља.

С друге стране Ласенова у погледу реакције САД указује да иако је у много чему амерички одговор био сличан европском, САД су убрзо у складу с развојем ситуације,

²²⁶ „Рубин појашњава да према овој перцепцији „Сједињене Државе такође морају бити приказане као слабе. Револуционари и радикалне државе су фрустриране чињеницом да се превише Арапа и муслимана већ плаше Сједињених Држава или чак виде пријатељство као пожељно. Ако је Америка тако моћна, зашто се борити против тога или оних које штити? Да би био ефикасан, антиамериканизам мора стога убеђивати масе и вође да су Сједињене Државе истовремено значајно беспомоћне и да неће учинити ништа ако буду нападнуте, исмеване или занемарене“ ” (Rubin, 2002).

од активног лидерства суштински прешле у вођство из позадине²²⁷, док је у случају Сирије, америчка политика показала највише неконзистентности²²⁸.

Додатни разлог за америчко благо повлачење, поред притиска јавности да се смањи трошење ресурса на Блиском истоку, био је и у томе што је „део политике нове администрације био преношење одговорности на регионалне савезнике уколико витални амерички интереси нису били директно угрожени, а у великој мери је Блиски исток (посебно Северна Африка) сматран европском одговорношћу, док су САД све више "окренуте" према Азији“ (Lassen, 2013:9). Ништа мање значајан разлог чини се непотпуне посвећености регионалним напетостима је и извесна домаћа енергетска безбедност проистекла из „гасних ресурса из шкриљаца у Сједињеним Државама са перспективама да Сједињене Државе постану енергетски независне до 2020. године“ (Lassen, 2013:9), што упућује „да би будући стратешки значај Блиског истока за Сједињене Државе могао бити ослабљен“ (Lassen, 2013:9).

Уједно, несналажење у околностима све веће компликације регионалних прилика код западних земаља је „оживелаодебату 2000-их по питању одговорности за заштиту (*Responsibility to Protect - R2P*) и покушајима, пре свега западних сила, да имају јасније међународне смернице када би међународна заједница требала интервенисати у унутрашњим пословима суверених држава у случају озбиљних кршења људских права, геноцида итд“ (Lassen, 2013:15). Ипак, како примећују Гаус (F. Gregory Gause III) и Ластик (Ian S. Lustick) „некарактеристично за било коју велику силу која делује на Блиском истоку, изгледа да САД дејствују знатно боље од већине регионалних сила, којима је, чини се, било нарочито неугодно у њиховим одговорима на трансформације режима и наставак турбуленције. Израел, Саудијска Арабија и Иран, сви скупа, гледају регионалне догађаје кроз старе призме“ (Gause, Lustick, 2012).

²²⁷ Како истиче Ласен „...у случају Бахреина, (где) су Сједињене Државе брзо схватиле да би њихов утицај био врло ограничен, с обзиром на велики утицај Саудијске Арабије и чињеницу да су Саудијци тамо видели устанке као егзистенцијално питање. У Либији, Сједињене Државе само су се нерадо придружиле војној операцији након тешких неслагања унутар администрације и након проглашења да ће Европа водити операције, остављајући Сједињене Државе да их "воде иза" (иако су због ограничених европских ресурса САД завршиле с водећом улогом). Слично томе, у Јемену, Сједињене Државе су изабрале прилично повучену улогу, остављајући га земљама ГЦЦ-а да буду задужени за преговоре, а стварна дубина транзиције у Јемену је и даље под знаком питања“ (Lassen, 2013:9).

²²⁸ Тако су само „за прва три месеца кризе, Сједињене Државе су покушале у својим изјавама да подстакну сиријски режим да пређе пут реформи, а не потискивање. Када је настављена репресија, Сједињене Државе - попут ЕУ - повећале су јачину својих изјава и успоставиле санкције режиму, али је ефекат ових мера био занемарљив, делом због тога што је америчко-сиријска веза већ била санкционисана, а односи били веома ограничени због година узајамног неповерења, али и због континуиране подршке сиријском режиму од других регионалних и ванрегионалних сила“ (Lassen, 2013:9).

13.5. Регионални интереси Русије и Кине

Циљеви Русије и Кине на простору Блиског истока и Северне Африке у многоме се подударају, почев од политичких, који се тичу ширења сопствене зоне утицаја као манифестације глобалне силе, преко економских који се односе на контролу промета и снабдевања енергентима, па до безбедносних који се углавном везују за сузбијање радикалног исламизма на његовом самом изворишту, као и обезбеђивање главних копнених и поморских транспортних праваца.

Међутим, препрека остварењу главних наведених циљева су западне земље, првенствено САД, које осим обуздавања регионалних амбиција, некада Совјетског Савеза, а данас Русије, и све присутније Кине, имају и потпуно другачије интересе у региону Блиског истока и Северне Африке. Уједно, њихов узајамни ривалитет с вишедеценијским настојањима за ширење зоне утицаја, својим континуираним трајањем, регионалном надметању дао је димензију у којој је улога појединачних земаља региона у великој мери посредничка, на нивоу пиона у рукама великих сила. У овом контексту један од истакнутијих примера „преотимања“ утицаја по запажањима Марка Каца (Mark N. Katz) везује се за успон арапског национализма и револуције које су пратиле период 1950-их и 1960-их година²²⁹, укључујући и иранску револуцију из 1979. године.

Анализирајући супротстављене политике које примарно Русија и западне силе на контра страни, имају у Северној Африци и Блиском истоку, али и релативно ограничена средства која Русији стоје на располагању за одношење преваге у своју корист, Кац издваја четири геополитичка интереса која су обликовала руску стратегију²³⁰ деловања у овом делу света и то: „спречавање онога што види као

²²⁹ „...седам успешних арапско-националистичких револуција 1950-их и 1960-их су се десиле у земљама које су биле у савезништву или колоније Запада: Египат 1952, Сирија и Ирак 1958, Алжир и Северни Јемен 1962, и Судан и Либија 1969. године. Нови режими су сви постали савезници (више или мање блиски) са Совјетским Савезом, иако су сви имали сложене односе са Москвом“ (Katz, 2014).

²³⁰ „Руска стратегија бављења регионом БИСА од избијања арапског пролећа, посебно од пада Гадафија, укључивала је неколико елемената. Прво, блокирање свих покушаја уз западну/ арапску подршку против Асадовог режима у Сирији у Савету безбедности УН (Путин је наговестио да је тадашња одлука председника Медведева да се уздржи од резолуције Савета безбедности УН-а 2011. године, у којој се позива на наметање зоне за забрану лета над Либијом, била полуга коју су неке западне и арапске владе искористиле да изведу рушење Гадафија). Друго, обезбеђивање оружја Асадовом режиму да би се спречио његов пад. Треће, сарадња са актерима БИСЕ-а који се противе паду режима Асада или бар страхују да ће оно што ће га заменити бити још горе (Иран, влада у Ираку, Египат под Сисијем, Алжир и Израел). Четврто, Русија се придружује америчким и европским напорима у борби против оружја за масовно уништење (нарочито у вези с хемијским оружјем у Сирији и иранским нуклеарним програмом),

америчке и европске покушаје да се Русија лиши својих савезника“ (Katz у Kausch, 2015:155), потом, „спречавање успона радикалних сунитских снага за које Москва страхује, да ће ако постану довољно снажни, захватити не само Блиски исток и Северну Африку и смањити руски утицај, већ се проширити и у муслиманске регионе Русије“ (Katz у Kausch, 2015:156), и преостала два, више економска по карактеру, тј, „снажна зависност Москве од прихода од извоза нафте и гаса“ (Katz у Kausch, 2015:156), и „настојања Москве да прошири свој извоз оружја, нуклеарних реактора и других добара“ (Katz у Kausch, 2015:157).

Кац указује да је „у арапским устанцима у 2011. години дошло (је) до значајних промена у московској стратегији према Блиском истоку и Северној Африци“ (Katz у Kausch, 2015:160), која је у случају Туниса и Египта најпре исказала „спремност за рад са снагама које траже промене у обе земље“ (Katz у Kausch, 2015:160), да би, „када су се народни устанци окренули против дугогодишњих савезника Русије у Либији и Сирији, а нарочито када су западне и арапске земље војно интервенисале да би срушиле Гадафијев режим, Путин (је) почео да посматра Арапско пролеће у много злослутнијем светлу“ (Katz у Kausch, 2015:160). Наиме, из руске перспективе „пропаст Асада резултирала би губитком последњег савезника Русије у арапском свету и успоном непријатељски настројеног сунитског режима који би у Русији непослушном Северном Кавказу подржао муслиманску опозицију владавини Москве“ (Katz, 2014).

Суочена са изазовима у свом блиском суседству Русија последњих година активно покушава да прошири листу лојалних земаља, те је и њен ангажман у Сирији имао за циљ да покаже одлучност и спремност за пуну подршку савезницима. У погледу других земаља арапског света "у супротстављању западном утицају у БИСЕ, главни савезници Москве су традиционално антиамерички режими: Иран, Сирија и, у прошлости, Садамов Ирак и Гадафијева Либија” (Katz у Kausch, 2015:162), док „у вези са спречавањем раста сунитског насилног екстремизма, Москва види Саудијску Арабију и Катар као своје главне противнике (са Уједињеним Арапским Емиратима и Кувајтом који играју пратећу улогу)” (Katz у Kausch, 2015:162).

Истовремено проблем с овим земљама, посебно Саудијском Арабијом тиче се слабе сарадње на пољу дефинисања лимита експлоатације нафте чиме се директно

тако да они перципирају Русију као партнера у БИСИ упркос њиховим разликама у односу на Украјину. Коначно, Московска БИСА стратегија укључила је покушаје да се изолирају Саудијска Арабија и њени арапски савезници из Залива од Запада, нарочито покушајима подстицања страхова Запада да они у ствари подржавају сунитске цихадистичке снаге као што је Даеш (такође назван Исламска држава)“ (Katz у Kausch, 2015:160-161).

утиче на светску цену нафте. Наиме, „чињеница да Саудијска Арабија како изгледа "преплављује тржиште" јефтином нафтом, говори Москви да не само да Ријад није савезник, већ да је одлучан да нашкоди Русији чак и на сопствену штету” (Katz у Kausch, 2015:162-163).

Међутим, у односу на руску регионалну позиционираност, ништа мање сложена није ни политика коју Кина, онедавно врло агресивно, спроводи у овом делу света, свесно улазећи у арену са другим глобалним актерима, неспремним да се својих позиција одрекну у корист других сила, посебно не оних с Истока. Истовремено, за разлику од Русије, највећи разлози експанзије кинеског регионалног присуства су примарно економске природе, мада ни политички, ни безбедносни разлози нису нису скрајнути са кинеске политичке агенде за овај део света.

У појашњењу примарно економског присуства Кине, ваљало би указати на запажања Кери Браун (Kerry Brown) по којој је „од краја 2014. године, Кина (је) други највећи трговински партнер арапског света. У 2013. години Кина је надмашила Сједињене Америчке Државе као главног клијента нафте у Персијском заљеву. У периоду од 2003. до 2013. године, кинески увоз сировина из Блиског Истока и Северне Африке растао је за 12 процената годишње, а кинеско-арапска трговина за 25 процената” (Brown у Kausch, 2015:103). Истовремено, како запажа Браун, „кинеске енергетске потребе су водиле већи део њене блискоисточне стратегије” (Brown у Kausch, 2015:103), мада „иако су последњих година односи Кине са регионом економски проширене, њене веће стратешке намере, а нарочито перспективе јачег ангажовања на политичком и безбедносном нивоу, и даље су неизвесне” (Brown у Kausch, 2015:103). Наиме, Браун указује да „за разлику од САД или Европске уније, Кина нема посебну политику²³¹ на Блиском Истоку. Њен приступ подлеже генеричким параметрима спољне политике, поштовању суверенитета других и немешању у њихове унутрашње послове и подршци мултиполарном светском поретку као алтернативи западној хегемонији” (Brown у Kausch, 2015:103).

²³¹ "Сложеност региона Блиског истока мапирана је у начину ангажовања између Кине и његових партнера тамо. Форум за сарадњу Кине и арапских држава (*China-Arab States Co-operation Forum – CASCF*) основан је 2004. године. Односи Кине с Лигом арапских држава и Саветом за сарадњу земаља Залива тренутно су на ниском нивоу. Стратешки дијалог са GCC за структурисање односа успостављен је тек 2010. године, дуго након што су се покренули слични дијалози са ЕУ и САД. До тада, Кина није говорила о "стратешком партнерству" са било којом земљом или групом земаља на Блиском истоку, иако је Пекинг недавно почео показивати жељу да потенцијално развије ове врсте односа вишег профила” (Brown у Kausch, 2015:103-104).

Међутим, ако изуземо економску страну интересовања за регион "растуће везе међу цихадистичким терористичким кампањама у региону Синђјанг²³² (Xinjiang) и групама на Блиском истоку почињу да брину Пекинг пуно више него раније, његова политика у региону углавном је последица императива очувања приступа енергетским ресурсима" (Brown у Kausch, 2015:104), којој Кина приступа неутрално као „опрезни играч у политичким и безбедносним пословима на Блиском истоку, чији опрез подстиче комплексна регионална унутрашња политика" (Brown у Kausch, 2015:104).

Браунова указује и на дилему око кинеског пута немешања коју је ускомешало Арапско пролеће, те је поред унутрашњих страхова²³³ да би слични сценарио могао захватити и Кину, на нивоу спољне политике Кина повукла потезе који ће је удаљити од неутралне позиције. Наиме, осим што је Пекинг пружио подршку новом египатском председнику Морсију²³⁴ који је убрзо уклоњен с те позиције, „по питању Либије, Пекинг се уздржао 2011. године од гласања у Савету безбедности Уједињених нација (СБ УН) којим се одобрава војна интервенција. Али, после ваздушне кампање под вођством Организације Североатлантског пакта (НАТО) и Гадафијевог уклањања с власти, Пекинг је сматрао да је био заведен имплицитно подржавајући промену режима, верујући да резолуција СБУН дозвољава само војну интервенцију у хуманитарне сврхе" (Brown у Kausch, 2015:107-108). Ипак позадина самих догађаја у постгадафијевској Либији је, као по правилу, знатно компликованија, „те је након највеће икад репатријације, са одласком више од 36000 кинеских држављана из Либије" (Brown у Kausch, 2015:108), у циљу не само њиховог повратка, већ и много крупнијег економског поновног освајања Севера Африке „Кина (је) покушавала да обнови односе са Триполијем, углавном у настојању да поврати неке од својих предатних уговора о

²³² У погледу једне од радикалнијих форми безбедносног изазова Браун указује на случај када су "у фебруару 2015. три кинеска милитанта Даеша погубљена због покушаја дезертерства, а турске власти су 7. априла заточиле два кинеска члана Даеша на турско-сиријској граници. Кинеска влада је повукла директну везу између цихадистичке милитантности и сопствене бриге о безбедности у западном региону Синђјанг, где се терористичка активност повећала током протекле деценије" (Brown у Kausch, 2015:109).

²³³ Кина је тако на домаћем плану „забранила расправу о револуцијама путем интернета у земљи и стегла политичке активисте који су покушали да повуку паралеле између Кине и ситуације у Египту и Либији. Неки кинески званичници су то одбацивали наглашавајући да су арапски протести били против неефикасног управљања, што је оптужба с којом се не могу повући паралеле у Кини." (Brown у Kausch, 2015:107).

²³⁴ Кина је „прихватила Морсијев режим у Египту у 2012. години и угостила прву Морсијеву посету Пекингу те године. Али његово уклањање у лето 2013. године пратио је период реконструкције мостова и покушаја да се сагледа на који начин радити са новим руководством које се чинило много ближе САД" (Brown у Kausch, 2015:107).

изградњи и инфраструктури, у вредности од око 20 милијарди долара пре сукоба 2011. године” (Brown у Kausch, 2015:108).

С друге стране, у делу регионалне политике који се односи на омогућавање сигурног дотока нафте и гаса неопходних за кинеску индустрију, по Брауновој, „Пекинг се бори да се суочи са својом основном дилемом на Блиском истоку: како активно осигурати један од њених кључних геополитичких интереса (снабдевање нафтом) без оштећења другог (принцип неинтервенисања на које се ослања њена шира спољна политика)” (Brown у Kausch, 2015:112).

Али уз овако изнете стратегисјек правце деловања и примере из праксе с којима се суочава кинеска политика у арапском свету, ваљало би их теоријски уобличити. У том погледу Меклахлин указује да је за разумевање кинеске политике у арапским земљама кључна формула: „енергетска сигурност = економски развој = политичка стабилност“ (McLaughlin, 2015:5). Меклахлин појашњава да је „кинеска политика према региону била највећим делом повезана са нафтом и трговином, уз мало ангажовања у регионалној политици“ (McLaughlin, 2015:5), будући да је „55 процената енергије у Кину долаза са Блиског истока“ (McLaughlin, 2015:5), што је свакако „омогућило пословање и растући просперитет за милионе који долазе на тржиште рада сваке године“ ” (McLaughlin, 2015:5). И коначно, како резонује Меклахлин, „ово је, пак, купило политички мир у систему који би иначе могао имати проблема да надаље оправдава строгу, једнопартијску владавину“ (McLaughlin, 2015:5).

Коначно, како теоретише Меклахлин, суштина кинеске забринутости за догађаје који су се арапским пролећем раширили регионом, није толико у томе што су додатно нарушили нестабилност која је већ била присутна, већ што је „кључни принцип кинеске спољне политике супротстављање промени режима, бар када њом управљају западне силе, страхујући да имају исти циљ за Кину. Дакле, арапско пролеће и његове последице у разним земљама биле су узнемирујуће за Пекинг. Не само да су поремећени пажљиво неговани комерцијални односи са режимима који пролазе кроз промене, већ је и Пекинг још више био привучен у политику региона“ (McLaughlin, 2015:7).

Међутим, важно је указати да упркос овој увучености у регионалне политичке комбинаторике, Кина по много питања више дели ставове с Русијом, него са Западом, али исто тако Кина настоји да изгради сопствени политички правац будући да, како примећује Ласенова, „за разлику од Русије, нема историју утицаја на Блиском истоку, али, као природна последица раста земље у глобалну силу, Кина настоји да потврди

свој утицај у региону“ (Lassen, 2013:11), и с друге стране у односу на западне земље „политички, Кина нема западни колонијални пртљаг и може покушати да искористи своју знатно неутралнију позицију да пронађе сопствену улогу“ (Lassen, 2013:11).

Закључак четврте области

Сложени антагонистички међуодноси арапских земаља, и несмањени спољни притисци којима је регион Блиског истока и Северне Африке у континуитету изложен деценијама, главни су индикатори генерисане нестабилности дугог трајања и честих политичких потреса који су индуковали стагнацију, па и потпуно заустављање многих процеса укључујући и оне модернизацијске.

Истовремено, незаобилазни предмет анализе социо-политичких детерминанти арапског пролећа били су репресивни државни апарати као ослонац ауторитарних владара и она додатна снага која је осим елиминисања политичких опонената и потенцијалних ривалских група, подједнаком јачином сузбијала сваки вид другачије мисли а посебно протестних окупљања.

Уједно, посебна пажња у објашњењу социо-политичког контекста таласа протеста и побуна посвећена је приказу окружења интензивних унутрашњих напетости услед нараслог незадовољства сопственим економским положајем и подређеним друштвеним статусом велике већине становништва, као и спољних притисака на административни апарат и владајуће елите везан за супротстављене интересе регионалних и глобалних политичких актера.

V СОЦИО-ЕКОНОМСКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ АРАПСКОГ ПРОЛЕЋА

Будући да је општи пад животног стандарда и све дубље пропадање већинског дела попуације утицало да испољавање акумулираног незадовољства добије размере које је мало ко очекивао, разматрање социо-економске позадине Арапског пролећа, свакако је важна компонента анализе узрока овог догађаја. Економски разлози као покретачи Арапског пролећа стога су незаобилазни сегмент анализе, а овај део истраживања корена политичких преврата, примарно је усмерен на утврђивање међузависности друштвених и економских чинилаца који деценијама обликују арапска друштва.

Истовремено уз шири приказ друштвено-економског развоја као важног сегмента модернизацијских процеса, неопходним се сматра осврт на деловање глобалних економских актера, посебно транснационалних корпорација, и њихову увезаност са владајућим компрадорским елитама. У том погледу неопходно је размотрити и огроман јаз између богатих и сиромашних арапских земаља, као и екстремно богате мањине и сиромашне већине унутар ових земаља.

Уједно, циљ овог дела рада је анализа економских показатеља заостатка у модернизацији арапских друштава, коју ова студија види као примарни предуслов таласа протеста, а у сврху елаборације *помоћне хипотезе по којој је непосредан повод за дешавања на Блиском истоку и у Северној Африци проистекао из светске економске кризе*. Стога је неопходно указати и на везу светске економске кризе и рекордне незапослености и пораста сиромаштва, који су нарочито дошли до изражаја током ове кризе која је захвативши читав свет крајем 2008. године, допринела додтном паду стандарда у арапским земљама.

14. Социо-економски контекст револуција

Један од незаобилазних чинилаца у анализи узрока Арапског пролећа, свакако су и социо-економски аспекти револуционарног незадовољства, будући да су интензивна превирања с краја прве деценије XXI века, поред политичких актера додатну снагу имала управо у обичном, економски исцрпљеном народу жељном промена и перспективније будућности.

У разматрању социо-економског контекста револуција и специфичних одлика арапских економских система, посебан акценат је на лоше постављеним економским темељима, у којима лежи основни проблем деценијске поларизације и таворења арапских друштава. Најпре колонијални освајачи, а потом и моћне западне корпорације, су експлоататорским механизмима уз подршку владајућих арапских елита практично неконтролисано деценијама експлоатисале природно богатство, осигуравајући своје послове новчаном наградом и политичком заштитом.

У периоду делимичног отварања након 1970-их, мимо ефеката која су догађања у Ирану имала по регион, арапске земље почињу све више да се економски отварају, а поред делимичне либерализације тржишта и приватизације државног сектора, био је приметан и већи прилив страног капитала. Истовремено, за разлику од нафтом богатих арапских земаља које нису имале већих проблема са приливом страног капитала, друге, и то знатно многољудније земље арапског света, врло брзо су се након делимичног економског отварања 1970-их година суочиле са бројним проблемима који су изискивали редефинисање државни политика субвенција. Све приметнији пад стандарда већине становништва, али и настанак огромне поларизације владајућих елита и народа који је све више тонуо у сиромаштво, последично су утицали да се расцеп унутар арапског друштва годинама само продубљује.

Додатно, при анализи утицаја глобалних економских актера пажња је усмерена на степен укључености арапских земаља у глобалну економију чији капитал је присутан у светским финансијским токовима преко инвестиционих фондова, док је у земљи порекла, често изложеној економским санкцијама, махом усмерен на очување власти и луксузни стил живота владајуће мањине. С подједнаком пажњом анализирају се и интереси транснационалних корпорација и њихова борба за овладавање ресурсима, као и улога компрадорских елита, односно њихових експонената у усмеравању револуционарног таласа.

14.1. Специфичности рентијерских економских система

Будући да је талас протеста који је уздрмао и оборио власт арапских аутократа заустављен у арапским монархијама, важно је указати на природу поретка који је имао довољно сопствене снаге, али и озбиљну страну подршку, да муњевито одговори на вероватно највећи изазов пред којим су се нашле арапске краљевске породице чија је

моћ деценијама грађена на нафтном богатству. Стога се објашњењем концепта арапских рентијерских земаља, односно специфичности система управљања и расподеле богатства, настоји појаснити основа политичке моћи земаља које су узајамном подршком и вештим маневрима подигле одбрамбени бедем који је зауставио талас арапског пролећа.

Дакле, иако на први поглед делује контрадикторно, корени економске неједнакости, као и неуравнотеженог економског развоја арапског света леже управо у великом природном богатству појединих земаља. Суштина проблема наравно нису непрегледна нафтна поља, ни остварени приход, већ неједнака дистрибуција прихода, и рестриктивна политика радних дозвола за усељенике из других арапских земаља. Наиме, осим што је целокупна контрола над експлоатацијом извора и расподелом прихода у уском кругу чланова владајућих породица, арапске монархије су ангажовање радника користиле као адут за остваривање сопствених интереса. Политика ограничавања рада на извориштима за становништво других арапских земаља, била је често употребљавана, добитна карта у притисцима на земље зависне од дознака њихових држављана ангажованих у нафтној индустрији.

Уједно, целокупни концепт индустријализације арапских земаља деценијама је био везан за нафтну индустрију, док су друге индустријске гране биле занемарене, јер њихова исплативост, односно профит које се могао остварити није био ни приближан профиту проистеклом из нафтног бизниса. У том погледу, замка моноиндустријског развоја лежи у чињеници да због сталних глобалних спекулативних игара око цене нафте профит може и да пада, а тиме стаје и целокупна економија једне земље.

Још једна специфичност рентијерских земаља распоређених по ободу Персијског залива је у томе што су све осим Ирака, дакле Саудијска Арабија, Уједињени Арапски Емирати, Оман, Катар, Бахреин, и Кувајт - монархије и такође изузев Ирака, уједно и чланице регионалног војног савеза – Савета за сарадњу арапских земаља Залива, на чије формирање су у великој мери утицале Сједињене Америчке Државе. Јака војна сила и узајамна солидарност владајућих породица, као и глобални интереси да се спречи свака евентуалност прекида снабдевања нафтом, свакако су допринели да талас Арапског пролећа заобиђе, или тек додирне ове највеће светске произвођаче нафте.

Концепт рентијерске државе заснован на ренти као својеврсној „награди за власништво над ресурсима“ (Levins, 2013:389), углавном се везује за земље Персијског залива. Овим земљама приход од нафте је главни извор прихода, те су оне у том

погледу врло рањиве на било какве промене и нестабилност у окружењу, али истовремено уживају велико богатство, ни приближно доступно остатку арапског света. Рентијерске државе су, како истиче Шарлот М. Левинс (Charlotte M. Levins), свој успон доживеле у периоду од 1951. до 1956. године, када је велика потражња за нафтом последично произвела велики прилив новчаних токова ка заливским земљама и владајућим породицама заливских монархија донела неслућену економску моћ.

Уз растућу економску моћ природно је растао и политички утицај, грађен и одржаван пажљивом дистрибуцијом прихода, и низа бенефиција за владајуће елите и грађанство, карактеристичан за задобијање лојалности арапских племена. Левинсова указује да и „савремени рентни систем одражава своје племенско порекло, јер је влада главни покретач и помицач економске активности“ (Levins, 2013:393), при чему „арапске државе имају дугу племенску традицију да купују лојалност своје популације поделом бенефиција. У Сирији и Ираку, на пример, Французи и Британци су давали земљиште племенским вођама током "мандатног периода" како би задобили њихову лојалност и подршку“ (Levins, 2013:393), што се по Левинсовој рефлектовало на актуелни рентни систем по коме „влада као прималац, економске приходе од екстерно добијене ренте расподељује према хијерархији корисника, и то хијерархији која одражава доминантан положај владе“ (Levins, 2013:393).

Левинсова примећује да су рентни државе оствариле посебну форму утицаја на друштво, развивши својеврсни „рентни менталитет“ (Levins, 2013:393), проистекао из чињенице да су приходи дистрибуирани, а не зарађени, указујући да се:

„Овакав менталитет, у којем доходак и богатство нису повезани са радом, већ засновани на случајности или ситуацији, разликује се од стандардног економског понашања тако што се у суштини разбија каузалност рада и награде. Друштво често сумња у разлику између зарађеног прихода и обрачунате ренте. Капиталистички инстинкт и религиозни морал присиљавају појединце да раде за нечији новац, што доводи до осећаја непријатељства према онима који не "зарађују" свој приход“ (Levins, 2013:393).

Дубље анализирајући природу „рентног менталитета“, Левинсова запажа и да „рентни менталитет директно противречи Локовом идеалу својине у којем појединац стиче приватну својину кроз сопствени рад“ (Levins, 2013:393), чиме „у суштини, рентни²³⁵ уклања елемент "рада" из Локове једначине“ (Levins, 2013:393), а

²³⁵ Овако посматрано, наводи Левинсова, „рентни је припадник посебне групе која добија принос из економске добити, упркос томе што активно не учествује у економској производњи. Према томе, постоји оштар контраст између етике производње, која укључује жртву и напор, и етика ренте, у којој особа добија комад пита без икаквог ангажовања. Постоје две компоненте ове инерције: прво је да садашње богатство природних ресурса обмањује рентниера у очекивању да ће се приходи икада повећавати; а

тај „рад“ је упитан и на нивоу целокупне рентијерске државе јер „иако њихове економије припадају светском капиталистичком систему, арапске државе стварно не производе ништа вредно помена (чак и нафта није стварно "произведена" - она је само извучена и извезена)“ (Levins, 2013:394).

Рентијерске државе негују специфичне унутрашње односе, при чему тај однос искључује у великој мери стране држављане, нпр. у подели рада²³⁶, а за покорност и оданост сопственим држављанима нуди низ погодности и привилегија²³⁷. Уједно, у условима слабе заинтересованости грађана за промене, такав однос утиче на високу аутономију²³⁸ власти:

„Слаб дискурс грађана омогућава владајућој класи да мења правац јавне политике када је то потребно, да изабере своје савезнике и да промени своју политичку лојалност са високим степеном флексибилности. Висок степен аутономије такође омогућава држави да створи нове класе и демантира постојеће, често пружајући додатну услугу онима који могу пружити подршку и одузимајући привилегије од оних који представљају претњу. Држава је у стању да обликује класни систем нарочито путем три елемента: (1) општих јавних расхода, (2) запошљавања и (3) јавне политике, посебно оне које се односе на економске субвенције и расподелу земљишта. Иако је власништво над земљиштем релативно нова пракса у региону, политике расподеле земљишта дозвољавају да земљиште буде подељено или "продато" по симболичној цени погодним грађанима, а након чега га држава откупљује за јавне радове по високој цени“ (Levins, 2013:397-398).

Како наводи Грегори Гаус (F. Gregory Gause III) „рентијерска држава је она у којој влада рачуна да ће највећи удео прихода (свакако преко 50 одсто, у монархијама Залива обично око 75 одсто) бити директни трансфери из међународне економије, у форми прихода од продаје нафте, приноса од инвестиција, стране помоћи и других

друго је да рентијерске елите постају задовољне њиховим условима. Већина њиховог времена и напора посвећена је одржавању status-a quo“ (Levins, 2013:393-394).

²³⁶ Левинс појашњава да „у рентијерској држави постоје две примарне поделе рада: национални држављани и усељеници. Усељеници у основи постоје да би попунили празнину радне снаге у државама богатим нафте. Економија ренте је ограничена на држављане, а њене привилегије не обухватају усељенике. Осим дистрибуције ренте, усељеници су такође искључени из практиковања трговине и професија - подручја која су искључиво ограничена на држављане. Ова ограничења су наметнута да се супротставе недостатку квалификоване радне снаге“ (Levins, 2013:394)

²³⁷ По Левинсовој „конвенционална улога државе је такође јединствена у рентијерском ристему. Готово да нема пореза, тако да грађани имају мање политичких захтева.Ово је углавном због нафтне индустрије која је омогућавала владама да изграде велике државне касе без наметања значајних пореских оптерећења својим грађанима. С обзиром на изостанак опорезивања и обиље услуга социјалне заштите, грађани нису склони да делују у своје име и унапређују сопствене интересе“ (Levins, 2013:395).

²³⁸ Ово мишљење дели и Ф. Грегори Гаус који указује да су „захваљујући нафтним приходима владари могли да изграде велике бирократске апарате, да прерасподеле добит на друштво и да контролишу политичко деловање. Држава је постала јача у односу на потенцијалне домаће супарнике и конституенте него што је икада био у прошлости“ (Gause, 1994:75-76). Ипак, иако је у арапским земљама око Персијског залива, откриће нафте довело до концентрације богатства и моћи у рукама владајућих елита, истовремено је створен један посебан однос између власти и народа. Специфичност овог односа има своје корене с једне стране у карактеру државног уређења Заливских земаља које су по типу монархије, а с друге стране у ексклузивном моделу финансирања државе који од нафтних бумова 1970-их искључује порез и у потпуности се ослања на зараду од извоза нафте и других повезаних прилива новчаних средстава (Gause, 1994:42-44).

типова директних уплата“ (Gause, 1994:43). Уједно, сублимирајући уочене елементе карактеристичног социо-економског односа у четири политичке последице проистекле из рентијерског карактера арапских монархија, Гаус најпре указује да су владе „доминантни играчи у њиховим локалним економијама“ (Gause, 1994:43), односно „чак и номинално активности "приватног сектора", попут грађевинског и малопродајног сектора, зависе од владине потрошње, приступа капиталу који влада контролише, и владиних дозвола и дозвола за обављање њиховог пословања. Користећи такву велику улогу у привреди, влада може донети широк низ приватних интереса у њену стабилност, привилеговањем својих савезника и кажњавањем оних који их надилазе“ (Gause, 1994:43).

Потом, као друго „влада могу пружити широк спектар услуга директно грађанима у облику бесплатног или снажно субвенционисаног образовања, здравствене заштите, становања, робе широке потрошње и услуга. Поново, намера је пружити бенефиције у циљу стицања политичке лојалности или способности да ускрате такве бенефиције (депортацијом или лишавањем држављанства) онима који се супротстављају влади“ (Gause, 1994:44).

Затим, Гаус истиче да су „огромни ресурси који стоје на располагању већини арапских монархија у Заливу омогућили да изграде велике владине апарате у цивилним и војним областима. Државни послови су још један вид покровитељства који се дистрибуира грађанима. Проширени државни апарат такође пружа влади више полуга за контролу друштва, преко надзорних функција цивилне бирократије, као и преко тајне полиције и војске” (Gause, 1994:44).

И коначно, као четврто „природа рентијерске економије је, директно и индиректно ослабила, ако не и уништила, економску основу група која је у прошлости биле извор потенцијалног противљења држави - пре свега племена и радничке организације“ (Gause, 1994:44). Помоћу овог механзима, закључује Гаус, „концентрација средстава у рукама државе омогућила је владајућим породицама да у својим рукама учвршћују моћ и политичке позиције до мере непознате у претходним генерацијама” (Gause, 1994:44).

14.2. Ограничења у унапређењу привредне активности

Како је окидач за протесте у арапским земљама била реакција појединца на бројна ограничења у раду која су локалне власти стављале пред привреднике, чак и

ситне уличне продавце, потребно је додатно указати на ову специфичну природу континуираног притиска и ланац корупције од највиших до најнижих нивоа власти. Углавном зависан од снаге државног апарата и од степена контроле над ресурсима којима та земља располаже, попут рентијерских земаља, односно у којима оскудева, као што је случај са већином арапских земаља, и овај вид контроле вуче корене из колонијалног периода.

Наслеђе колонијализма је и по Насру главни разлог лоше постављених економских темеља арапских земаља, док је значајна улога државе у управљању економским процесима, деценијама ограничавала слободно тржиште и развој независних привредних субјеката. Ово је у великој мери било под утицајем локалних лидера наклоњених моделу функционисања Совјетског савеза, док је како примећује Наср, покушај присвајања неких елемената западноевропског модела развоја за подстицање економског раста, довео до појаве „хибридне политике и економије, откривајући неједнак развој између сектора, класа, регија и подручја политичког стања“ (Nasr, 1999f).

Ипак, ову немогућност пуне примене западноевропског модела, теорија модернизације објашњава „друштвеним и културним недостацима“ (Nasr, 1999f), при чему је у том погледу западна култура, као знатно напреднија, природно окружење за економски напредак. Дакле, „верска уверења, друштвена веровања, обичаји и подељена друштва Трећег света, утицали су на отпоре, сугеришући да хришћанство и западне вредности представљају историјска достигнућа Запада“ (Nasr, 1999f). Наср указује да је поред ове тезе о „дуалној култури“²³⁹, у објашњењу економске стагнације као аргумент коришћен и сам ислам, односно генерализације која упућује да су различити аспекти ислама, од његове теологије до права, његови ритуали и погледи на економију, друштвене односе, жене и маћине, одговорни за недовољан развој муслиманских земаља“ (Nasr, 1999f).

Наср напомиње да је током шездесетих година прошлог века заостатак у развоју земаља Трећег света био објашњаван новом тезом „двојне економије“ (“dual economies”), укореењеној у теорији зависности, према којој „друштва Трећег света нису

²³⁹ „Теза о "дуалној култури" (“dual cultures”) је била понављање водећег веровања које се везује за колонијалне државе, по којем је подизање питања преласка колонија са њихових култура и вероисповести и њихове замене са западним вредносним системом, задатак који је био могућ само ако му се посвети колонијална држава, што је, за узврат, на фундаменталном и "моралном" нивоу, оправдало колонијализам“ (Nasr, 1999f).

била иста као предмодерна европска, јер су та друга једноставно била неразвијена, док су друштва Трећег света била искривљена и деформисана“ (Nasr, 1999f).

Узоци неуравнотеженог развоја, као и зависности арапских земља већински укалупљених у концепт Трећег света, су структурни, и такође се везују за колонијални период, при чему је „у неким случајевима, колонијализам примењивао директно извлачење материјалног богатства из економије, док је у другим случајевима помагао трансформацију економије и зарађивао свој профит кроз опорезивање веће производње и прихода“ (Nasr, 1999f). Ипак, по Насру „колонијализам је нанео штету економијама Трећег света тако што је пореметио равнотежу између економских сектора“ (Nasr, 1999f).

„Колонијализам је био заснован на коришћењу колонијалних територија као извора јефтених сировина и тржишта за европске производе. Стога је подстицао развој сировина обесхрабрујући индустријски развој. Економије колонијалних територија постале су неприродно зависне од сировина и нису развијале индустријске секторе. Заправо, колонијализам је систематски елиминисао традиционалне занатске класе које су се у Европи развиле у индустријски сектор...Двострука зависност од европских тржишта сировина и европске индустрије финалних производа довела је до апсолутне зависности, која је обогатила Запад и осиромашила свет у развоју“ (Nasr, 1999f).

Ипак и као таква, углавном усмерена на сировине, економија арапских земаља била је све више интегрисана у глобалне економске токове, док је интензивна размена роба, како примећује Наср, унапредила инфраструктуру и убрзала урбани развој, посебно лучких градова. „Линије комуникације, путеви, железница и кретања становништва пратили су правце у којима су се појавиле сировине и готови производи“ (Nasr, 1999f). Међутим, овакав развој није био равномеран, и осим што је довео до разбијања руралне економије и сиромашења сеоског становништва, био је везан за оне делове арапског простора који представљају језгро сировинског извоза, нарочито нафтних извора, доведши до појаве специфичне „економије енклаве“ (Nasr, 1999f).

У многољудним арапским земљама које нису имале ту срећу да располажу огромним извориштима нафте, постколонијална „индустријализација коју је водила држава стога је постала средство за доношење образаца економских промена које друштво и економија нису успели остварити самостално“ (Nasr, 1999f), која ће се насупрот успеху „економија енклаве“ због контролисаних услова временом показати као неодржива. С друге стране, засебне економске гране, посебно нафтна индустрија, не само што су омогућиле убрзани развој земаља на којима су пронађена нафтна поља, већ су преобликовале и систем управљања тих земаља у потпуности га везујући за ренту.

Лиза Андерсон, посебно наглашава разлику између јаких и слабих држава при чему слабе државе знају бити захтевније у ограничењима, чиме на психолошкој равни уздижу своју величину, али примарно отварају врата корупцији. У том смислу Андерсонова наводи да „државе чије савремене административне структуре су добро успостављене и стабилне, називају се "јаким", оне чија администрација није у стању да доследно дође до већег дела становништва како би издвојила ресурсе и пружала услуге, или их карактеришу патримонијални обрасци регрутовања и операција су "слабе". То не значи да државе са ограниченим административним продором или широко распрострањеним покровитељством не могу бити брутално репресивне. Употреба ових појмова овде је аналогна онима у психологији: баш као што је потребан "јак" его да би се адекватно прилагођавали захтевима живота у друштву, а "слаб" его често ствара агресивно или одбрамбено понашање, јаке државе су оне које могу да примене и одговоре на народне захтеве, док слабе државе покушавају да игноришу или сузбију такве захтеве. Држава која успешно монополизује легитимну употребу силе чини то због народног прихватања голе силе“ (Anderson, 1987:2).

Такође, извесна веза постоји и између степена ограничења и кризе арапске државе, о чему расправља Тоби Доц, указујући да је „комбинација државних развојних политика и зависност од нео-патримонијализма ради осигуравања политичке лојалности кључних конституената обезбедила (је) да су економије земаља Блиског истока обликоване кроз имиц режима који су дошли на власт између 1950-их и 1970-их година. Већ скромни приватни сектор, сматран економски непожељним, удаљаван је са стране у име националног развоја. Држава је постепено преузела све већу одговорност за привреду, померајући се од планске и координативне улоге на директне инвестиције у индустријску производњу и управљање њима. Ово је добро функционисало као стратегија за повећање моћи режима, тако што је интегрисао потенцијално утицајне предузетнике директно у државу и учинило њихов успех у великој мери зависним од државе“ (Dodge у Kitchen, 2012:7).

Дакле, основни проблем Доц види у политизацији економских учинака²⁴⁰, указујући с једне стране на утицај међународних финансијских организација, а с друге

²⁴⁰ „Када је економски успех био слаб или непостојећи, кривица је била усмерена на политику и понашање владајућих елита. Током 1980-их и 1990-их дошло је до два сродна феномена који су поставили јасне границе на политичку аутономију коју су арапске државе уживале тридесет година. Први је био све већи утицај који су Међународни монетарни фонд (ММФ) и Светска банка имали у односу на задужене државе региона које немају нафту. До средине 1980-их година Бреттон Вудс институције инсистирале су да економије земаља примаоца буду "структурно прилагођене" као услов за даље задуживање. Економије Алжира, Туниса и Египта подлегле су прописима о ослањању на тржиште у

на диктат и претњу аутономијама арапских режима који су последично уводили све већа ограничења како на политичком, тако и на економском плану.

С пропашћу Совјетског савеза и преласком у унилатерални политички систем без могућности балансирања, „јаче државе“ су се лакше прилагодиле новонасталим околностима, а оне „слабије државе“ још више затвориле, што самостално, што под притиском спољних санкција. Ту долазимо и до другог феномена који уочава Доц, по коме ниједно ограничење није толико болно, колико флукуација цена нафте која је готово равна угрожавању политичког и економског суверенитета. Доц указује да је:

„Крај биполарности, повећана снага ММФ-а и Светске банке и пад цена нафте поставили су снажан притисак на арапске режиме, који су били принуђени да траже алтернативне изворе финансирања, што додатно ограничава њихов капацитет за аутономно креирање политике. У домаћим оквирима изгледало је да има мало алтернатива неолибералним рецептима за друштвено-економске проблеме с којима се суочавају блискоисточне државе. Неуспех државног модела био је очигледан арапској популацији и њиховом руководству. Трговинске неравнотеже и повећање спољног дуга приморали су владе на смањење трошкова, што је додатно погоршавало запосленост и раст. Државне мере штедне указале су на структурну кризу економије, неефикасну природу претходне владине политике и зависност државе од спољног финансирања“ (Dodge у Kitchen, 2012:7).

Међутим, по Доцу, управо је пад стандарда проистекао из умањених државних прихода директно утицао на легитимитет арапских режима. Додатно, „пропаст Совјетског Савеза и његове државне идеологије, подрила је упоредиве регионалне идеологије и либерални тријумфализам на крају Хладног рата, који је утицао на домаће арапско политичко мишљење“ (Dodge у Kitchen, 2012:8), и произвео супротан ефекат затварања, када су „почетком 1990-их, непосредно после Заливског рата, очекивања заговорника глобализације изгледала оправдана, а национални режими на Блиском истоку изгледали све више анахронистички²⁴¹“ (Dodge у Kitchen, 2012:9).

срце неолибералног "Вашингтонског консензуса" који су промовисали ММФ и Светска банка. У замену за примање великих зајмова те државе су морале ограничити своје учешће у привреди, уклањање увозних квота, смањивање тарифа и контролу каматних стопа и кретање ка приватизацији државних индустрија. Чак и државе попут Сирије која су се бориле да одрже контролу над својим економским суверенитетом морале су се у одређеној мери ускладити са новим економским zeitgeist-ом суочене са слабо продуктивним економијама и повећањем задужености“ (Dodge у Kitchen, 2012:7)

„Друга и на много начина шокантнија претња аутономији земаља Блиског истока произилази из динамике деловања у униполарном свету. Велики број републичких режима - пре свега Сирија и Ирака – зависно је од Источног блока због оружја и технологије, а што је још важније због дипломатског утицаја у односима са Израелом, Сједињеним Државама и Уједињеним нацијама. Са изненадним нестанком њихових комунистичких савезника, њихова међународна аутономија је радикално скраћена. Дипломатија је постала деликатнија операција; морала се вршити једнострано и са већим осећајем рањивости“ (Dodge у Kitchen, 2012:7).

²⁴¹ Доц указује да „државни развој није омогућио економску модернизацију већини становништва. Десетине хиљада дипломаца произведених у амбициозним образовним програмима суочавали су се са веома мрачном будућношћу, с обзиром на повећање незапослености у градовима. Саме државе су све више биле задужене и завеле су мере штедне како би се суочиле с кризом платног биланса. Субвенције за храну су биле прекинуте и египатска влада се суочила са нередима због глади. Тријумф либералне демократије (ако не и сасвим "краја историје" предвиђеног од Франсиса Фукујаме) изгледао је добро

Уједно Доџ указује на одложену трансформацију, при чему се „политичка и економска трансформација Блиског истока предвиђена 1990-их година није (се) десила до краја те деценије и загазила у нови век. Иако су Алжир, Египат и Тунис постигли структурно прилагођавање, њихово руководство остало је тврдоглаво. Структура политичке моћи остала је снажна након завршетка Хладног рата упркос све већем утицају Вашингтонског консензуса. Чак и повлачење државе из економске сфере било је заустављано и двосмислено. Од 1990-их до 2011. године, постколонијална аутономија²⁴² арапских лидера показала се снажном у погледу одрживих политичких и економских изазова из међународног система” (Dodge у Kitchen, 2012:9).

Доџ запажа и да су „постколонијалне државе Блиског истока пажљиво (су) конструисале економски оквир у коме се одвијала економска либерализација“ (Dodge у Kitchen, 2012:9), међутим „либерализацији никада није било дозвољено да угрози базу моћи режима или његову способност да контролише становништво. Главна амбиција реформског процеса била је управљање економским неравнотежама без оштећења политичке аутономије” (Dodge у Kitchen, 2012:9-10).

Будући да су економски односи у највећој мери били под контролом владајућих елита, сваки вид напретка односно било какви изгледи и ефекти реформи и ограничења која су их спутавала, била су такође у рукама елите, и зависила првенствено од интереса саме елите. Стивен Хејдеман тако указује на ограничавајуће економске процесе под фирмом реформи, а у служби ауторитарне изградње режима на Блиском истоку и у Северној Африци. Наиме, Хајдеман примећује да су „поред ограничених, али ипак значајних побољшања у неким економским индикаторима, селективне реформе омогућиле (су) владама у Алжиру, Египту, Јордану, Мароку, Сирији и Тунису, ресурсе потребне за одржавање система владавине који се и даље ослањају на мрежу патроната. Ове селективне промене такође обезбеђују привилегован положај војно-индустријским естаблишментима, који су постали велики економски актери. Ограничене реформе такође кооптирају важне сегменте приватног сектора који снажно подржавају селективне процесе економске либерализације. Ове стратегије дозвољавају

утемељен, чак и неизбежан, а не само бомбастично славље тржишног капитализма” (Dodge у Kitchen, 2012:9).

²⁴² „Стратегије преживљавања арапских владајућих елита опстале су током осамдесетих и деведесетих година прошлог века јер изазови са којима су се суочавали нису били константни, хомогени нити потпуно аутохтони. Режији су се успешно носили у нередом делимично или привремено решавајући проблеме у једној сфери, а игноришући или користећи застрашивање у другом. Кључни актери у међународном систему могли су се купити ограниченим, али и благовременим дипломатским иницијативама” (Dodge у Kitchen, 2012:9).

политички повезаним бизнисменима и њиховим политичким судеоницима у бирократији да се обогате, али не обезбеђују широкоцењену транспарентност, одговорност или истинску демократизацију приступа економским могућностима које могу пратити свеобухватне стратегије економске реформе“ (Heydemann, 2007:16).

Хејдеман препознаје да су арапаки режими примењивали углавном „селективну либерализацију“ (Heydemann, 2007:16) као део „шире динамике ауторитарне надоградње“ (Heydemann, 2007:16), при чему „арапски режими присвајају и епримењују оне економске политике које произилазе из ауторитарности јер су у стању да користе инструменте којима би ојачали своју политичку моћ. За владе су политичке користи селективне либерализације посебно важне. Режимске елите и њихови савезници користе политичке повластице како би приграбили ресурсе генерисане економским отварањем. Државни званичници користе приступ економским ресурсима као политичку прилику да награде присталице и казне противнике. Селективне економске реформе усмерене су на основне економске ресурсе од којих зависе процеси ауторитарне надоградње. Они такође пружају основу за проширење друштвених коалиција које помажу у политичкој стабилизацији режима, дајући подстицај повезивању актера приватног сектора са судеоницима међу елитом у влади и бирократији“ (Heydemann, 2007:16).

Уједно, забрињавајуће је да ништа мања злоупотреба положаја није примењана и на међународном економском тржишту²⁴³, које упркос формалним ограничењима очигледно толерише милионске трансакције којима се новац извлачи из земље и депонује у страним банкама.

²⁴³ Хејдеман указује да „програми економских реформи и међународни односи који се развијају да би их управљали пружају додатну арену у којој режимски елити искоришћавају свој привилегован приступ међународним институцијама, стручности и ресурсима. На тај начин могу побољшати своје домаће стање и користити ове међународне везе како би своје савезнике и клијенте убацили у положаје међународног утицаја и видљивости. У неким случајевима су у питању стотине милиона долара. Велики пројекти усмерени на реформу сектора високог образовања на Блиском истоку и Северној Африци, модернизацију основне инфраструктуре, као што је пројекат аеродрома у Каиру, и сличне активности у јавним службама, здравствену заштиту и друга поља инструментално користе режими као потенцијална политичка средства. Ове активности нису предмет политичке конкуренције, политичког хватања или пљачкања који се траже у сировом смислу, иако је такво понашање несумњиво присутно. Уместо тога, они изражавају двоструки карактер ауторитарног управљања у којем су процеси као што су развојни зајмови, и надзор и одговорност који га обично прате, сада мање се сматрају претњама за аутономију арапских режима него као инструменти за проширење и продубљивање њиховог ауторитета“ (Heydemann, 2007:16).

14.3. Предреволюционарни показатељи нивоа економске развијености

У осврту на предреволюционарне показатеље економског развоја важно је истаћи да су у анализама присутне две школе мишљења, које деле различито виђење ове ситуације, односно једна, према којој су ови показатељи заправо указивали на економски опоравак, и друга, по којој се из тумачења показатеља може уочити да је светска економска криза додатно повећала незапосленост, и снизила животни стандард. Међутим, оно што је имало највећи утицај на урушавање моћи владајућих елита је својеврсно раскидање друштвеног уговора којим је прекинута релативно уравнотежена редистрибуција прихода и политика субвенција, које су дуги низ године успевале да смање масовнији притисак на режим.

Тако Стивен Рејмер (Steven Reimer) указујући на побољшање Цини коефицијента непосредно пред почетак преврата, као и „стални раст БДП по глави становника још од почетка 1990-их година“ (Reimer, 2015), поставља питање „како је могуће да је покретање протеста, наводно укорењено у жалбама због економске неједнакости и сиромаштва, инициран у тренутку када су се, према снажним показатељима, економски услови у региону заправо побољшали?“ (Reimer, 2015).

Рејмер наводи да „економски фактори који су мотивисали покретање протеста у 2011. години имају своје корене дубоко у прошлости, почевши од периода државне консолидације у првој половини двадесетог века“ (Reimer, 2015). По овом аутору већ у постколонијалном периоду почели су да се изграђују централизовани економски системи, те су „у том периоду, "државне економске политике", као што је национализација индустрије и имплементација субвенционисања потрошачких производа, реализоване као начин стицања политичке подршке новоформираним државама“ (Reimer, 2015). Рејмер наводи и да је уз шире доступно квалитетно образовање „у региону успостављена култура очекивања, при чему држава постаје патерналистички ентитет који је убрзо посрнуо под теретом обећања датих свом сада лојалном и зависном становништву“ (Reimer, 2015).

Рејмер додатно подсећа да је економско отварање региона 1970-их година претходило „још опаснијој политици структурног прилагођавања која се условно примењује за зајмове ММФ-а, период *infitah* (отворености) предвођен египатским председником Анваром Садатом који се покушао оживети раст приватног сектора“ (Reimer, 2015). Међутим, „уместо да створе плодно окружење за проширење приватног

бизниса, ове политике ојачале су квази монополе који су фаворизовали владајућу елиту и спречавли нова предузећа да уђу на тржиште“ (Reimer, 2015), чиме су „очекивања која је развила средња класа у периоду након независности постала неусаглашена са резултатима неолибералних реформи“ (Reimer, 2015).

Упућујући на Омара Дахија (Omar Dahi) по којем су остварена економска побољшања политичко-економских владајућих елита у смислу статистичких показатеља ништа друго до „пирова победа“, Рејмер издваја Дахијево виђење стања по којем, „упркос постизању економског раста и развоја у конкретном смислу, шира контекстуализација и квалитативна контрола откривају да су "до краја 2000-их, арапске државе постале виртуелне олигархије са изолованом и владајућом елитом [...] и успеле да се одвоје од сваке друштвене базе коју су напустили" (Dahi, 2011). Опште мишљење било је да је неједнакост била продукт богатства које је акумулирала кроно капиталистичка елита путем коруптивних средстава (Dahi, 2011)“ (Reimer, 2015).

Евидентан проблем настао је када је политика субвенционисања цена потрошачких производа доживела крах, чиме је владајућа елита изгубила подршку. Укидање субвенција посебно је на оштар отпор народа наишло у Египту, где се како наводи Рејмер „само на субвенционисање горива издвајало 20% државног буџета“ (Reimer, 2015), а до 2010. године земља је субвенционисала хлеб за око три милијарде америчких долара годишње“ (Reimer, 2015). При томе „када је Арапско пролеће избило у Египту, повећање трошкова хране чак и са субвенционисањем изазвало је негодовање“ (Reimer, 2015), док предметни „случај "замке субвенција" наглашава кратковидност овог економског средства за стицање подршке за режим“ (Reimer, 2015).

Али поред политике субвенција, Рејмер наводи да је много озбиљнији проблем земаља региона „надувани и неодрживи јавни сектор“ (Reimer, 2015), при чему је влада као „преферирани послодавац“ (Reimer, 2015) „заједно са неразвијеним приватним сектором, обезбедила мало могућности високо образованим младим дипломцима да уђу на тржиште рада“ (Reimer, 2015). Наиме, „уз високе плате, атрактивне повластице и сигурност посла, запошљавање у јавном сектору обично је начин на који недавни дипломци желе да постану део радне снаге земаља Блиског истока“ (Reimer, 2015). Оно што је свакако занимљиво, а у чему Рејмер упућује на Мону Саид (Mona Said) је запажање „да је јавни сектор једини сектор у којем многи дипломци траже послове, јер се то скоро схвата као њихово грађанско право, при чему многи млади одлучују да чекају запослење у јавном сектору уместо да траже одређене послове који постоје у приватном сектору“ (Reimer, 2015).

Истовремено, како истиче Ачи Лахсен (Achi Lahcen), на кога се позива Рејмер, „пошто већи токови дипломаца улазе на тржиште рада, ово обећање о запослењу у јавном сектору више не може бити одрживо“ (Reimer, 2015). Ова комбинација високог образовања, високих очекивања за софистицираним положајем на почетном нивоу, и нултим или негативним растом тражње на тржишту рада, резултирала је политички опасним јазом незапослености у многим земљама региона“ (Reimer, 2015). С тим у вези „чини се да релативно висок степен незапослености младих у већини земаља у региону представља знатно одређенији мотиватор политичких протеста високог интензитета него што је то само деградација прихода или једнакост на националном нивоу“ (Reimer, 2015).

Додатни проблем свакако је била и перцепција неједнакости коју је појачавало непримерено отворена и агресивна потрошња припадника владајућих елита, а Аднан Мазареј (Adnan Mazarei) и Токхир Мизоев (Tokhir Mirzoev) указују да је посебно „социјална заштита пре Пролећа била неадекватна“ (Mazarei, Mirzoev, 2015:56).

„Као и у већини региона БИСА, у арапским земљама у транзицији опште субвенције цена биле су део друштвеног уговора између владе и народа. Међутим, ове субвенције нису увек биле тамо где су биле најпотребније: на пример, у Египту 2008. године најсиромашнијих 40 посто становништва добијало је само 3 посто субвенција за гориво (Sdravovich and others, 2014). У многим другим земљама, удео јавних средстава посвећених субвенцијама био је међу највишим у свету, што је спречило продуктивније коришћење, као што су улагања у образовање и стручну обуку за младе - и оставило сиромашне рањивим. Уопштено, управљање арапским земљама у транзицији је било слабо, а углавном је погоршано у деценији пре арапског пролећа У комбинацији са горенаведеним факторима, слаб институционални оквир отворио је врата корупцији и обликовао економско окружење које је угрозило конкуренцију и обесхрабривало отварање нових радних места у приватном сектору. Ово је лишавало милионе младих и талентованих људи економских могућности и радних места. Као резултат тога, незапосленост у овим земљама остала је међу највишим у свету, посебно за жене и младе, од којих је сваки четврти био без посла“ (Mazarei, Mirzoev, 2015:56).

Према Мазареју и Мизоеву „слично томе, приступ финансирању (је) био међу најнижим у свету. На пример, мање од 4 процента становништва у региону било је у могућности да прибави зајам од финансијске институције у 2010. То је било мање од половине светског просека и упоредиво са подсахарском Африком. Током година пре Арапског пролећа, проширио се раскорак између макроекономских индикатора и осећаја благостања на нивоу домаћинства. Према Галуп-у, пораст БДП-а по глави становника у Египту у периоду од 2005. до 2010. године поклопио се са великим падом броја људи који су рекли да "успевају" од скоро једне трећине становништва на 12 посто (Clifton and Morales, 2011). У Тунису, пад је износио 10 процентних поена, до скромних 14 процената, између 2008. и 2010. године” (Mazarei, Mirzoev, 2015:56).

Леонид Грегоријев (Leonid Gregoryev) и Ала Салмина (Alla Salmina) истичући везу државног уређења и новчаних прилива од нафте везу наводе да „четири краљевства у Заливу: Кувајт, Саудијска Арабија, Катар и Уједињени Арапски Емирати - имају пола резерви нафте земаља ОПЕС-а и током периода последњих неколико деценија захватиле су отприлике пола укупног прилива целог ОПЕС-а. Диспаратет прихода по глави становника порастао је у већој мери у последњих десет година” (Grigoryev, Salmina, 2012:2-3). Грегоријев и Салмина додатно указују да је „економски развој земаља МЕНА прошао (је) кроз неколико периода, мерених ценама нафте“ (Grigoryev, Salmina, 2012:2-3), односно „период "предисторије" од 4 долара светске цене нафте завршен је 1974. године; цене велике промењивости од 15 до 50 до 15 долара биле су у важном периоду 1974-1986; од 1986-2002. цене су у просеку биле само 20 долара. Последње је имало један важан параметар - ниска глобална улагања у нафту, узводно и низводно. Тешко је поверовати да је то било пре само десет година - сада живимо у распону од 80 до 1204 долара. Финансијски токови дефинишу државне буџете, способност финансирања сигурности, проток робе и радне снаге” (Gregoryev, Salmina, 2012:2-3).

А на сличном трагу је и Адам Ханије (Adam Hanieh), према коме „арапски устанци нису били само борба против ауторитарне владавине; они су неминовно повезани с деценијама дугом стагнацијом услова живљења и дубинском неједнакошћу богатства и моћи. Без решавања ових социо-економских корена регионалних недаћа, нема изласка из тренутне пат позиције“ (Hanieh, 2015). Како указује Ханије, чак и пре светске економске кризе која је максимум доживела у периоду од 2008. до 2009. године, „просечне стопе незапослености у Египту, Јордану, Либану, Мароку, Сирији и Тунису биле су веће од било ког другог региона у свету, док су стопе учешћа радне снаге биле најниже (мање од половине становништва). За арапски свет у целини, стопе учешћа младих и жена су такође рангиране на дну света. Осим тога, они који су заправо били запослени су имали тенденцију да буду на неизвесним, слабо плаћеним неформалним пословима; земље Северне Африке, на пример, имале су један од најбрже растућих неформалних сектора било где на планети. Постоји много других статистика, као што су оне које би се могле пренети на сиромаштво, неухрањеност, неписменост и друге мере социјалних услова; Ово су трендови који су остали практично непромењени већ више од две деценије“ (Hanieh, 2015).

Међутим значајна Ханијеова примедба односи се на то да неке позитивне ефекте економских политика Међународног монетарног фонда и Светске банке које су арапске

земље примењивале од средине 1980-их, можда јесу осетиле елите, али већинска популација није. Наиме, по Ханију, „практично све арапске државе су се усмериле на примену стандардног менија неолибералних политика: смањење социјалних трошкова, приватизацију земљишта и друге државне имовине, дерегулацију тржишта рада, финансијску и трговинску либерализацију итд.“ (Hanieh, 2015), док је нпр. „Мубараков Египат, 2008. године постао "највећи реформатор" Светске банке“ (Hanieh, 2015), у стварању услова за развој приватног пословања.

Међутим Ханије, позивајући се на налазе Уједињених нација, истиче управо на примеру Египта „растуће богатство са једне стране и растуће сиромаштво с друге - тврдећи да то представља "парадокс" и неочекиван исход стандардних економских модела. Претпостављени парадокс, међутим, нестаје кад одбацимо позитивне суме, узајамно корисне претпоставке о томе како функционишу тржишта. Како социјални и економски живот постаје дубоко уграђен у тржишне односе, они који имају највише моћи на тим тржиштима имају предност у добити. Резултат је поларизација и неједнакост, а не једнообразна силазна спирала (или, наравно, стално узлазно пењање) коју сви осећају слично. У том погледу, неолиберално искуство у арапском свету је било потпуно неочекивано; исти образац може се видети реплициран широм света“ (Hanieh, 2015). За Ханијеа „ова поларизација богатства и моћи је од кључног значаја за разоткривање друштвених корена аутократије на Блиском истоку. Као спроводиоци неолибералних реформи, аутократски владари су се обогатили заједно са пратећом елитом, али су исто тако оштро реаговали на било какво противљење јавности према овој политици. Истовремено, они су деловали као поуздани партнери за западну политику у региону, за узврат добијајући довољну финансијску, политичку и војну подршку. Стога проблем није само "политички"; односно постојање корумпираних и непотистичких владара. Тачније, ови облици политичке владавине осликавају, штите и ојачавају разлике у друштвено-економској моћи. Политика и економија су спојени. Ширење јаза моћи и богатства није очигледно само унутар граница појединих арапских држава; он се такође манифестује на регионалном нивоу, а нарочито између чланица Савета за сарадњу земаља Залива (ГЦЦ) с једне стране и других арапских земаља с друге стране“ (Hanieh, 2015).

Стога, иако су економски показатељи указивали на стабилан раст, они су објективно били недовољни будући да је реална ситуација за већину становништва била таква да они тај раст ни у повећању слободних радних места, ни у својим

примањима, као ни у осталим сегментима побољшања животног стандарда, напосто нису осећали.

У том смислу Абдеслам Бутајиб (Abdesslam Boutayeb) и Уве Хелемерт (Uwe Helemert) наводе да расположиви показатељи у виду Индекса хуманог развоја УН (*United Nations human development index - HDI*) односно Извештаја о арапском хуманом развоју, указују да су протеклих деценија земље Северне Африке и Блиског истока генерално посматрано побољшали различити аспекти хуманог развоја, укључујући боље услове живота, веће приходе или удео школованог и писменог становништва, али остварени ниво развоја је генерално незадовољавајући, неравномеран, и на нивоу региона, и појединачних земаља, а начин на који су вођене државне политике на општем нивоу, чешће је водио продубљивању друштвене неједнакости него циљевима уравнотеженог и одрживог развоја.

Ови аутори посебно анализирају земље Северне Африке наводећи да је „од 1980. до 2010. године, Мароко остварио најбољи релативни пораст индекса хуманог развоја (61%), док је Алжир имао најнижи релативни пораст (53%). Египат и Тунис остварили су скоро исти релативни пораст (58% односно 57%). Према Извештају о хуманом развоју за 2010. годину, Либија (на 53. месту), Тунис (на 81. месту) и Алжир (на 84. месту) припадају групи високог хуманог развоја док Египат (на 101. месту) и Мароко (на 114. месту) спадају у средњу групу“ (Boutayeb, Helmert, 2011).

Сходно индикатроима коришћеним у истраживању Бутајиб и Хелемерт указују да су „у 2010. години, све северноафричке земље имале средњи животни век већи од 70 година“ (Boutayeb, Helmert, 2011), мада истичу могућност смањења просека за 10 и више године на доле. У погледу писмености наводе да је „у Мароку 2010. године скоро половина одрасле популације била неписмена“ “ (Boutayeb, Helmert, 2011), а „стопа писмености одраслих у Египту, Алжиру и Тунису била је 66,4, 72,6 и 78, док је Либија имала стопу од 88,4%“ (Boutayeb, Helmert, 2011).

Аутори указују и да је 2010. године „БДП по глави становника у Тунису (7979 америчких долара), много већи него у Мароку (4628 долара) и Египту (5889 долара), а иако су Алжир и Либија, земље произвођачи нафте, алжирски БДП по становнику (8320 долара) мањи је од половине износа у Либији (17068 долара)“ (Boutayeb, Helmert, 2011).

Ови аутори закључују да је „хумани развој у Северној Африци релативно неуједначен“ (Boutayeb, Helmert, 2011) јер је „на пример, очекивани животни век у Либији и Тунису три године већи од очекиваног трајања живота у Египту и Мароку. Што се тиче писмености одраслих, јаз између Либије и Марока је 32% и на крају

либијски БДП по глави становника је 3 пута већи од БДП-а у Египту и 3,7 пута већи од БДП-а у Мароку“ (Boutayeb, Helmert, 2011).

Бутајиб и Хелемерт такође истичу да „иако се ИХР бави достигнућима у образовању, здрављу и приходима у датој земљи, мерења су национални просечни бројеви који могу сакрити међугрупне неједнакости и регионалне разлике“ (Boutayeb, Helmert, 2011), међутим код земаља Северне Африке посебно уочавају и „сличан образац неједнакости односно потрошње“ (Boutayeb, Helmert, 2011), при чему „према извештају Арапског хуманог развоја из 2009. године „у Мароку и Тунису, најбогатијих 20% апсорбује готово 50% свих прихода односно потрошње, у поређењу са 6,5% или мање за најсиромашнијих 20%“ (Boutayeb, Helmert, 2011).

14.4. Проблем незапослености и сиромаштва

Незапосленост, и то нарочито међу млађом популацијом, један је од најизраженијих економских проблема арапских земаља, и уз ниска примања највећи генератор сиромаштва. Иако је у великој мери подстакао масовне протесте током Арапског пролећа, политика нових власти била је подједнако неуспешна као и она претходних диктаторских режима који су лошим управљањем и промашеним економским политикама своје земље довели до сиромаштва.

У погледу проблема незапослености Лили Мотаги (Lili Mottaghi) издваја три кључна запажања, и то као прво „ниво незапослености је висок, посебно за жене“, затим као друго „незапосленост је највећа међу високо образованом популацијом“ и треће „млади преферирају посао у јавном уместо приватног сектора“ (Mottaghi, 2014).

По Мотаги „стопа незапослености у Египту, Ирану, Јордану, Либану, Либији, Тунису и Јемену (БИСА 7) остала је непопустљиво висока, посебно међу младима (15-24 година) са просечном стопом од 22 процената за младе мушкарце и 39 процената за младе жене“ (Mottaghi, 2014). При томе „неке процене показују да стопа незапослености младих износи 40 посто у Тунису, а још више у унутрашњости. Последње званичне бројке стављају стопу незапослености младих у Ирану на 25 посто, а незваничне процене указују на то да су стварне бројке и дупло веће од тих стопа. Осим за Либан, јаз између полова у незапослености је велики: стопа незапослености младих жена је скоро три пута већа од стопе незапослености младих мушкараца у

Египту и дупло у Ирану, Јордану и Јемену. Стопа незапослености младих жена у Египту остаје на нивоу од 65%, Јордана и Јемена на 50%, а Ирана 40%“ (Mottaghi, 2014).

Уједно „једна од најважнијих карактеристика незапослености у овим земљама је та да је она виша међу образованијима: преко 30% оних са терцијарним образовањем било је незапослено у Египту, Тунису и Јордану у 2011. и 2012. години. Међу најбоље едукованим женама стопа незапослености прелази 60 процената у Јордану и 40 процената у Египту“. Како објашњава Мотаги „један од разлога је што су многи образовани млади људи спремни да сачекају радна места у јавном сектору. Послови јавног сектора су атрактивни јер нуде високе плате, сигурност посла и добре бенефиције. Истраживање Галуп-а у 2011. години показало је да више од половине незапослених младих људи у Египту, Тунису и Јордану тражи посао у влади; само 10 процената је тражило посао у приватном сектору. Запошљавање у јавном сектору представља велики део укупне формалне запослености. Више од 70 процената непољопривредних запошљавања у Египту и Либији и 40 процената у Јемену, Јордану и Ирану у 2000-им годинама било је у јавном сектору“ (Mottaghi, 2014).

Као треће, Мотаги истиче да млади „стално траже послове у јавном сектору који су оскудни и ван домашаја“ (Mottaghi, 2014), док „велика већина људи сматра да је *Wasta* (на арапском веза и фаворизовање) неопходна за посао у јавном сектору. Анкета из 2000. године у Јордану показала је да се 86 процената слаже да је *Wasta* облик корупције, а 87 одсто сматра да би је требало елиминисати. Истовремено, 90 процената је рекло да очекују да ће *Wast(a)*-у користити барем "неки пут" у будућности, а 42 процента сматра да ће се њихова потреба за тим највероватније повећати, док је само 13 процената мислило да ће њихова потреба бити смањена. У недавном истраживању Gallup-а, 36 одсто младих из Туниса верује да је корупција распрострањена у влади, док 83 одсто сматра да је познавање људи на високим позицијама од пресудне важности за посао“ (Mottaghi, 2014).

Мотаги закључује да се „стога већина њих ангажује у неформалном сектору и њихови послови не обезбеђују сигурност. Неформални сектори су велики и проширују се у свих ових седам земаља Блиског истока и Северне Африке. Састоји се од малих фирми које су искључене из формалног сектора и пате од ниске продуктивности због природе сектора који захтева мање капитала, мање квалификоване радне снаге и мање улагања. Радници у неформалном сектору немају покривено социјално осигурање и здравствено осигурање и имају мање могућности за учешће у програмима формалног

образовања и обуке. Ово су угрожени људи који највероватније живе близу линије сиромаштва и значајно су изложени егзогеним шоковима. Међународни монетарни фонд процењује да се стопе неформалности у овим земљама крећу од 17% у Јордану до 35% у Тунису“ (Mottaghi, 2014).

Међутим, према истраживању Светске банке (World Bank, 2012) проблем је двоструке природе, и заправо је понуда послова у приватном сектору изразито слаба, али има и одређених проблема у професионалним квалификацијама па тако „у земљама као што су Мароко и Тунис, више од 75% незапослених младих није завршило средњу школу“ како указује Лајси (Licee). Уједно „подаци истраживања Светске банке не подржавају налаз Галупа. На пример међу радно способном омладином у Тунису (15-29 година), само 6,8% (сеоске популације) и 12,4% (градске популације) су запослени у јавном сектору (укључујући све наставнике, медицинске сестре, докторе и друге послове у јавном сектору). Све у свему, видимо да је млада генерација разочарана расположивим пословима јавног сектора“.

Такође, према овом истраживању „приватни сектор у већини земаља БИСА је веома нефункционалан - како у смислу ограничене доступности посла (десетине незапослених по отварању посла), тако и у погледу квалитета посла (углавном неформални; готово да нема уговора који обезбеђују сигурност посла чак и годину дана). За универзитетске дипломце ситуација је јако тешка. Узмимо на пример Тунис: посао који се нуди младим људима је тако једноставан, чак не захтева средњошколску диплому (82,5% сеоске популације, 67% градске популације). На таквим пословима скоро нема продуктивности, а плате које ти послови пружају су шокантно ниске. Ефективно, приватни сектор престао је бити опција за запошљавање младих. Зашто? Зато што не обезбеђује довољно прихода да би се саставио крај с крајем. И не нуди ни основну сигурност посла за покретање породице. Укратко, то је проблем незапослености младих у региону БИСА“ (World Bank, 2012).

Ријад Бен Целили (Riadh Ben Jelili) наводи да је „комбинација економске рецесије и барем стагнација у броју арапских радника у арапским нафтним земљама током 80-тих година прошлог века, паралелно са континуираним брзим растом радне снаге, довела до наглог пораста незапослености у арапским ненафтним економијама. Стога, након четири деценије економског прилагођавања, арапске земље суочавају се са двоцифреним стопама незапослености које су веће од свих осталих региона света. Иако је тешко израчунати прецизне процене стопе незапослености у овом региону света, скорашње калкулације постављају ову стопу између 10-15% у Алжиру, Египту,

Јордану, Либану, Мароку, Сирији и Тунису и на 16-20% У Либији, Судану и Јемену, и више од 30% у Мауританија и Сомалији. Незапосленост младих одражава ниво економске активности уопште, као и трендове тражње за радом на тржишту рада. У арапском региону, у којем је најмање 20% укупног становништва између 15 и 24 године, сваке године преко 500.000 улази на тржиште рада, велика већина је у старосној групи од 15-24“ (Jelili, 2005:2).

Целили такође указује на проблем велике стопе незапослености младих у односу на укупну незапосленост, истичући да су „стопе незапослености младих у овом региону су много веће од стопа незапослености одраслих, у просеку 27,3% у 2007. години. Она чини 54,2% укупне незапослености (више од 70% незапослености у Јордану, Мауританији, Јемену као и Египту) и сматра се највишом у свету (испред најсиромашнијег региона у свету, подсахарске Африке која има другу највишу стопу незапослености младих 21%)“ (Jelili, 2005:2).

Међутим, додатни проблем представља и велики удео високообразованих који не могу да пронађу адекватно запослење, те је „однос лица са стеченим секундарним и терцијарним образовањем у укупној незапослености преко 51% у Тунису, 44% у Мароку и 34% у Алжиру. Ове бројке представљају разлог за забринутост не само из економских разлога, већ и због њихових друштвено-политичких импликација посебно у аутократским друштвима. Заправо, доживљавање незапослености у млађим годинама може имати не само негативан и трајни утицај на ометање продуктивних потенцијала младих и будућих могућности запошљавања, већ може довести и до маргинализације, искључености, фрустрације, ниског самопоштовања, а понекад и до поступака који утичу негативно на друштво и уништавају друштвену структуру“ (Jelili, 2005:2).

Разматрајући узроке високих стопа незапослености пре свега међу образованом омладином арапских земаља Целили издваја неадекватна знања, примарно запошљавање у јавном сектору, и слабу понуду радних места у подједнако слабо развијеном приватном сектору.

„Једна од најутицајнијих јесте неусклађеност вештина. У многим арапским земљама постоји широко распрострањено уверење да вештине радника и образовање нису адекватни за захтеве радних места у тренутној економији. Друго објашњење фокусира се на политику запошљавања и плаћања у јавном сектору. У многим земљама радна места у јавном сектору карактеришу више стабилности, веће користи, нижи напори и више престижа него њихови сродници из приватног сектора. У скоро свим арапским земљама, она се такође одликују вишим платама. Учесници на тржишту рада стога се суочавају са подстицајем да сачекају отварање радних места у јавном сектору. Неки од њих би радије остали неактивни него да заузму слободна радна места ван јавног сектора. Коначно, треће објашњење наглашава недостатак довољно прилика за запошљавање у арапском приватном сектору, којег карактерише недостатак културе предузетништва и висок степен аверзије према ризику. Приватна улагања, која су

углавном фокусирана на заштићена домаћа тржишта, остају стиснута на нивоима испод потенцијала и губећи динамику у арапском региону. Оба су недовољна и неефикасна“ (Jelili, 2005:4).

Изразит проблем проистекао из традиционалистичких културолошких образаца је проблем велике незапослености жена, а се протеклих деценија бележи одређени раст он није довољан. Целили истиче да у том погледу „ова квантитативна побољшања скривају трајне квалитативне разлике у погледу статуса жена и мушкараца на послу. Заиста, у арапском региону постоји све већа тенденција феминизације незапослености. Стопа незапослености жена од 16,5% била је 5,9% већа од стопе мушкараца од 10,6% у 2003. години у арапском региону. Незапослене жене су претежно млади нови судеоници радне снаге са основним и средњим образовањем, и отпуштени радници након реструктурирања и приватизације, посебно у Јордану, Мароку, Тунису и Египту“ (Jelili, 2005:3).

Целили такође указује да „стопа "женског" економског учешћа, њихова заступљеност у радној снази и њихов образац запошљавања варирају међу подрегионима арапског света. Занимљиво је да је економско учешће жена и удео радне снаге највише у најмање развијеним економијама у региону, као што су Цибути, Комори, Мауританија и Сомалија, док је најниже у неким од развијенијих земаља Залива које имају највише образованих жена у евиденцији. Евиденција о учешћу жена у разноврсним економијама Марока, Египта, Либана, Сирије и Туниса показује стопу близу регионалног просека“ (Ben Jelili, 2010:7). Међутим, како истиче Целили, 1990-их и 2000-их долази до порста удела жена у радној снази арапских земаља. Тако је „током 1990-их година, стопа учешћа жена у радној снази у арапском региону расла је у просеку за 1,6 одсто годишње, брже од било којег другог региона у свету. Од 1980. до 2005. године, учешће жена у радној снази је приближно удвостручено у Алжиру и Бахраину, више него удвостручено у Кувајту, Либији и Саудијској Арабији, док се скоро утростручило у Уједињеним арапским емиратима. Повећања у учешћу женске радне снаге у свим старосним групама се секу, али су најочигледнија међу младим женама. Највеће повећање је у стопама учешћа радне снаге у старосној групи од 25 до 34 године, посебно у Либији, Алжиру, Кувајту, Бахраину и Тунису“ (Jelili, 2005:7).

14.5. Светска економска криза и регион

Како се почетак таласа протеста поклопио с врхунцем светске економске кризе незаобилазна је анализа помоћне хипотезе која негативне ефекте кризе као што су

рекордна незапосленост, пад производње због смањене потражње, раст цена хране и спекулативно банкарство, види као основне окидаче и повод за немире.

Андреа Ансани (Andrea Ansani) и Виторио Данијеле (Vittorio Daniele) истичу да су се „нереди у Северној Африци и на Блиском истоку догодили током периода када су најнапредније економије света биле суочене са последицама међународне рецесије, која је започела 2008. године” (Ansani, Daniele, 2012:3), те да је „глобална криза вероватно погоршала незадовољство становништва” (Ansani, Daniele, 2012:3). Међутим, истовремено наводе да су „ипак, у последњој деценији скоро све економије БИСА доживеле период раста у којем се животни стандард наставио побољшавати, макар са економског становишта” (Ansani, Daniele, 2012:3), те у том погледу постављају питање „колико су били важни економски фактори у избијању арапског пролећа?” (Ansani, Daniele, 2012:3).

Упућујући на индикаторе светског развоја Светске банке (2011), Ансани и Данијеле наводе да је „од 1960. до 2010. године стопа раста БДП-а била релативно висока: око 5% у Египту и Тунису, 4% у Мароку и 3,4% у Алжиру” (Ansani, Daniele, 2012:4), али је упркос томе „због континуиране демографске динамике, стопа раста БДП по становнику, међутим, била инфериорна“ ” (Ansani, Daniele, 2012:4). Док су „у протеклих 15 година, стопе раста нешто веће од оних у периоду 1960-2010. Током глобалне кризе 2008-2010, раст је успорен; Ипак, агрегатни приходи и приходи по глави становника настављају да расту, мада у умереном ритму” (Ansani, Daniele, 2012:4).

По питању привредне структуре северниафричких земаља где је талас промена и започео, Ансани и Данијеле упућују на Нидала Рашида Сабрија (Nidal Rashid Sabri) који истиче разлике наводећи да су „Либија и Алжир имале једва диверзификоване производне структуре, готово у потпуности засноване на извозу нафте и гаса, с предузећима у државном власништву која су имала значајну улогу“ (Rashid, 2008), док су с друге стране „Египат, Тунис и Мароко, уместо тога, имали разноврсније структуре, са већим уделом производње и услуга, посебно туризма“ (Rashid, 2008). Наводећи да је високотехнолошки извоз био највећи у случају Туниса са 5 одсто, а код других земаља чинио просечних 1 одсто, Рашид, указује да су „од почетка 1990-их, земље Северне Африке, под окриљем Светске банке и Међународног монетарног фонда (ММФ), спровеле (су) низ реформи у циљу повећања степена међународне отворености и либерализације појединих сектора. Са изузетком Либије, ове земље су приватизовале различита јавна предузећа, смањиле уплитање државе у финансијски и банкарски

сектор, побољшале фискалне и монетарне политике и поједноставиле регулацију тржишта рада“ (Rashid, 2008).

Али како наводе Ансани и Данијеле „ови напори су произвели скромне ефекте у погледу атрактивности региона: приливи страних директних инвестиција у Северној Африци представљали су, заправо, мали део токова према земљама у развоју. Узимајући у обзир контракцију коју је утврдила глобална криза и локална политичка нестабилност, Северна Африка је 2010. године привукла 1,2 посто глобалних прилива страних директних инвестиција. Мали удео, али знатно виши од оних из претходних година, када је број био 0,2 процената” (Ansani, Daniele, 2012:5).

Међутим, „значајно смањење цена нафте, нека врста колапса између лета 2008. и првих месеци 2009. године, имала је директни утицај на земље извознице као што су Алжир и Либија, а индиректни утицај на остале земље региона, због смањења токова капитала и дознака емиграната у земљама које производе нафту” (Ansani, Daniele, 2012:5). Истовремено „током кризе глобална потражња за индустријским производима, посебно у Европи и Америци, пала је или се поново усмерила према азијској производњи. Већ између 2008. и 2009. године - најновије доступне бројке - пад извоза је у реалном смислу био близу 14 процената у Египту и Мароку, 3 процента у Алжиру и Тунису. Пад постаје значајнији ако се изрази у тренутним вредностима, како би се одразили приходи остварени извозом. У овом случају, највећи падови су забележени у Алжиру (-21%) и Либији (-28%), који су релативно заштићени сталним потражњом за природним ресурсима и, заједно, веома осетљиви на нестабилност цена. Пад страних потраживања изазвао је успоравање стопе раста. Овај ефекат погоршао је пад дознака од емиграната који у својим земљама домаћинима (Европи, земљама Персијског залива) представљају најслабију и најугроженију групу радника, веома изложену ефектима глобалне кризе у смислу губитка запослености и плата. Међутим, ефекти глобалне економске кризе на економски раст у Северној Африци су били много мање озбиљни него у другим економијама, посебно најнапреднијим у Медитеранском басену - попут Француске, Шпаније или Италије - која је у периоду 2008-2009. године доживјела Значајан пад реалног БДП” (Ansani, Daniele, 2012:6).

У погледу нереда изазваних порстом цена хране Ансани и Данијеле подсећају да је „на пример, у периоду 2007-2008. године, у Египту, Мароку, Тунису и Јемену дошло до нереда и протеста” (Ansani, Daniele, 2012:6). "С обзиром на то да расходи за храну, у земљама са ниским и средњим дохотком, апсорбују висок проценат прихода домаћинства, растуће цене сировина несумњиво погоршавају услове живота

најсиромашнијих у друштву. Ипак, ако погледамо стопе инфлације у северноафричким земљама у годинама пре нереди, узрочни нексус се чини мање јасним. У периоду 2008-10, година непосредно пре побуна, просечна стопа инфлације износила је 5% у Алжиру и Лизији, 13% у Египту, око 4% у Тунису и око 1% у Мароку. Ове стопе се нису разликовале од оних регистрованих у првим годинама новог миленијума: умерена инфлација у односу на историјске трендове. Током 1980-их и 1990-их, стопе инфлације у Либији и Алжиру су заправо биле око 30 процената, а 25 процената у Египту” (Ansani, Daniele, 2012:7).

Анасани и Данијеле запажају да „у привредама које су у великој мери зависне од природних ресурса, променљива инфлација није ретка, јер је у корелацији са приходима екстрактивног сектора. У Северној Африци, међутим, историјски постоји веза између цена хране и нереди због цена хране. Веза између два феномена је индиректна, јер је посредована регулацијом политичке моћи. Данас, као и раније, ценаом хране управљају владе како би се створила сагласност за становништво. Свеобухватна економска контрола може бити поражавајућа: с једне стране, људи настоје да одговорност за повећања цена ставе на владу; с друге стране контроле цена може појачати негативну перцепцију рестриктивне фискалне политике, често усвајане у северноафричким земљама ради укупне добробити. У синтези, докази нам не дозвољавају да успоставимо дефинитивну узрочну везу између глобалне економске кризе и арапских устанака. Криза је свакако допринела стварању немира и страхова за економску перспективу. Међутим, ефекти кризе су погодили земље које су, под старим политичким режимима, значајно побољшале своје економске услове. Због ових разлога, може бити редуктивно пратити друштвено незадовољство у популацијама искључиво назад у неповољан пословни циклус. Други структурни фактори - попут демографије, тржишта рада и образовања - вероватно су играли кључну улогу” (Ansani, Daniele, 2012:8).

Тарек Або Саед (Tarek Abo Saeid) на тему ефеката глобалне кризе упућујући на размишљање Јусефа да је „све у свему, регион Блиског истока и северне Африке (БИСА) далеко од економског хомогености. Земље укључене у овај регион драматично се разликују како по нивоу економског развоја, тако и по њиховој економској структури“, при чему је „у земљама извозницама нафте БДП по глави становника два до девет пута већи од просека (при чему Израел представља изузетак). Изузимајући Либију, нивои развоја северноафричких земаља су нижи од регионалног просјека. Пре 1950. године, северноафричке земље су биле најмање развијене у свету. Током 1960-их

и 1970-их година прошлог века дошло је до одрживог економског раста, заснованог углавном на високој стопи улагања у физички капитал” (Abo Saeid, 2013:3).

Међутим, како примећује Хасан Крејем (Hassan Kraiem) арапске земље нашле су се пред великим изазовом прилагођавања променама међународних економских услова до којих је дошло 1980-их године, када су „арапске земље биле притиснуте као већина земаља у развоју да се прикључе политикама структуралног прилагођавања како би се извукле из социо-економске кризе, коју су узроковала три фактора. Повећање каматне стопе, заштитне мере индустријских земаља и пад цена сировина, посебно сирове нафте довели су до огромног пада вредности спољних прихода који су улазили у арапске земље“ (Kraiem, 2001). Тада су се готово све земље арапског света нашле у великом проблему.

„Смањење трансфера капитала из арапских земаља које производе нафту ка другим арапским земљама навело их је да се обрате финансијским институцијама и позајмљују кредите како би надокнадили пад трансфера капитала и смањење сопственог извоза. То је довело до повећања укупне вредности спољног дуга на око 201 милијарду долара крајем 1998. године, односно до око 49,2% БДП арапских земаља. Ово је релативно висока стопа у поређењу са висином дуга свих земаља у развоју који су досезали до само 26% БДП-а свих земаља у развоју. Расходи су остали релативно високи, док се сервисирање дуга повећало, а приходи су наставили да се смањују посебно након пада цена сирове нафте током друге половине 1980-их године“ (Kraiem, 2001).

Али упоредо с падом цена нафте по Крејему долази и до погоршања укупне економске активности и смањења државних финансија, што ствара додатни притисак на арапска друштва.

„Последично се повећао дефицит у трговинском билансу и у платном билансу. С друге стране, инфлација је порасла, а девизне резерве су почела да се суше. Локални капитал почео је да напушта и креће се ван арапских земаља. Ови догађаји су натерали арапске земље да смање своје трошкове. Такве мере су највише погодиле расходе за инвестиције и расходе који су имали социјални карактер. Стопа привредног раста је пала, стопе незапослености су се повећале, смањена је плата, социјалне услуге су се квантитативно и квалитативно погоршавале, а велики сегменти средње класе све више су осиромашени. Такво погоршање се наставило крајем 1980-их и почетком 1990-их година као резултат Другог заливског рата, а 1990-их година због пада цена нафте“ (Kraiem, 2001).

При томе, Крејем примећује да су и решења која су се нудила била постављена супротно интересима земаља којима је за преживљавање било неопходно повлачење средстава страних кредитора. Наиме, програми за структурно прилагођавање које траже ММФ и Светска банка нису засновани на управљању економском кризом земаља у развоју на начин који би помогао око њиховог процеса развоја. Уместо тога прати курс који има за циљ решавање проблема кредитирања финансијских центара и економија и заштиту доминантног економског центра. Такви програми започели су експлозијом дужничке кризе и били су високо повезани са проблемом дуга посебно из перспективе и интереса земаља које дају зајмове“ (Kraiem, 2001).

Стога не чуди што је „крајем 2010. године када се свет издизао из кризе, започела серија револуција у арапским земљама, између осталог, у Египту, Тунису, Либији или Сирији. Као резултат тога, цена нафте се брзо повећала - са 91,58 \$ по барелу на дан 17. децембар 2010. године, када је талас протеста почео да 126,86 \$ по барелу на дан 8. април 2011. године” (Або Саид, 2013:36).

15. Утицај глобалних економских актера

Простор Блиског истока и Северне Африке осим што је због своје позиције, транспортних праваца и ресурса изазивао примарну заинтересованост код великих глобалних сила, ништа мање интересовање, посебно у домену ресурса, није уочљиво ни код глобалних економских актера.

Деловање транснационалних корпорација, посебно оних у области производње и промета нафте и гаса, али и грађевинарства, осим што је укључило арапске земаље у глобалну економију, створило је и одређене микроуслове, првенствено мрежу утицаја око владајућих елита. И док су у датим условима нафтом богате арапске земље своју привредну активност усмериле практично само ка овој делатности којој је све друго подређено, у другим арапским земљама с ограниченим нафтним ресурсима, али с бројнијом популацијом, ова форма зависности одржавана је у махом у трговини и посредним уступањем великих делова државне имовине у корист компанија блиских властима.

Изграђена интересна мрежа омогућила је не само неконтролисано пословање и олакшано извлачење капитала, већ и рањивост владајућих елита, чији чак и физички опстанак је уз спољни политички утицај, постао везан и за испуњавање захтева глобалних економских актера. Цена овог односа зависности је тако постала изузетно висока, а осим градирајућег низа санкција, посебно у виду смањења новчаних токова или потпуног ограничавања прилива капитала, као јединог извора прихода, евентуално непослушне елите врло лако доводи у ситуацију да изгубе власт. Будући да је ова форма притиска протеклих деценија често била присутна у арапском свету, потребно ју је додатно појаснити, као и сам однос зависности владајућих елита од моћних регионално позиционираних западних економских актера.

15.1. Арапске земље и глобална економија

По питању интегрисаности арапских земаља, посебно „нафтних“ монархија, у глобалну економију, потребно је указати на двоструку природу овог односа, који је у одређеној мери и изашао из круга зависности од спољног утицаја на арапске земље. Наиме, с једне стране је очигледно да су арапске земље посредно постале део глобалне економије преко транснационалних корпорација из области нафтне индустрије, које су и главни концесионари, и произвођачи „арапске“ нафте. Међутим, с друге стране, неизмерна новчана средства од рудне ренте, арапске монархије, посебно Саудијска Арабија, осим за сопствени инфраструктурни развој, искористили су да се пласирањем капитала кроз инвестиционе фондове укључе у светске финансијске токове и тако постану значајни економски чинилац и у светским размерама. Али из велике економске моћи проистекла је и потреба да се на њеним основама искаже политички утицај, углавном на нивоу региона, те је та потреба за доказивањем моћи изнедрила својеврсну аномалију подведену под појам нафтног односно „петро ислама“ (*“petro[leum] islam”*) (Zakariya, 2005:47-51).

Назих Ајуби (Nazih N. Ayubi) појашњава да Саудијци на нафтно богатство гледају као божји дар, при чему је петро ислам „углавном идеологија Саудијске Арабије, али се такође одражава до одређеног степена у већини мањих земаља Залива. Петро-ислам произилази из претпоставке да није случајност да је нафта сконцентрисана у слабо насељеним арапским земљама, а не у густо насељеној долини Нила или Плодног полумесеца и да је ова очигледна иронија судбине заиста милост и благослов од Бога (ni'ma; baraka), који треба свечано признати и испуњавати“ (Ayubi, 2008:232).

Такође, како наглашава Ајуби, „важна функција петро-ислама, на регионалном нивоу, јесте да држи нафтно богатство даље од других Арапа. Дакле, петро-ислам је изразито непријатељски настројен према било којој пан-арапској идеји или покрету, и снажно подржава покрете који уместо тога користе исламску симболику“ (Ayubi, 2008:233). Уједно, „на домаћем плану, "петро-ислам" наглашава тумачење религије која је и превише ритуална по стилу и конзервативна у социо-економском садржају (на пример, санкционисање приватне својине и класног система итд.). Обимна изградња џамија и верских центара и дискретна финансијска подршка различитим исламским

организацијама и удружењима је типична за такве режиме. Типична је и техника одвраћања пажње људи према тривијалним питањима која су представљена као озбиљна опасност за ислам у Заливу - то укључује ствари попут хришћанских мисионара, масонских редова и индо-муслиманске секте кадијанизма!“ (Ayubi, 2008:233). Ајуби упућује и на Фуада Закарију, по којем петро-ислам има за циљ "заштитити нафтно богатство, односно тип друштвених односа који постоје у друштвима која имају највећи удео нафте, а која карактерише - као што је познато - олигархијска контрола највећег дела тог богатства” (Zakariyya, 1986:23-6), примећујући да се „у последњих неколико година, петро-ислам, на прилично дефанзиван начин, поново успоставља у Арабији и Заливу“ (Ayubi, 2008:233).

Настанак „петро ислама“ везује за преломни политичко економски догађај из 1973. године, који је дефинитивно означио силазак са трона Египта, и уступање улоге регионалног хегемона Саудијској Арабији. Наиме, као истиче Азфар Мохамед (Azfar Mohammad) „у ономе што се може назвати преломним догађајем, заливске арапске монархије састале су се да изразе солидарност према арапском циљу наметањем неограниченог ембарга на снабдевање нафте Израелу и његовим западним савезницима након пораза у Јомкипурском рату 1973. године. Нафтни ембарго довео је до великих недостатака нафте и гаса на западу, што је резултирало брзом ескалацијом цене нафте са 3 долара за барел на 12 долара за барел, односно повећањем од 400 одсто. Овај конкретан догађај је донео доба у којем је уследио раст цена нафте, омогућавајући земљама Залива да убирају богате приносе надувавајући богате државне фондове, што у крајњој линији водило ка бољој способности пројекције моћи у развоју регионалних послова политички, економски и друштвено. Нема сумње да је Саудијска Арабија била главни корисник ове целе саге која се одвијала од 1972. до 1973. године, узимајући палицу руковођења Блиским истоком од Египта, коју и даље држи до данас. Ова новооткривена моћ и признање дала је Саудијској Арабији прилику, потребна средства и моћ да пропагира и шири своју пуританску верзију ислама у облику "вахабизма" не само на ширем Блиском истоку, већ и даље“ (Mohammad, 2017). Тиме су уједно и „идеологија и покрет пан-арабизма који су до тада постали главна сила, постепено (су) бледели након овог догађаја и нису успели да се врати на ноге у још више подељеном и сломљеном арапском свету. Вакуум који је остао услед пада пан-арабизма попунила је пуританска суннска исламска идеологија "вахабизма" под вођством Саудијске Арабије која је наставила до данашњег дана да доминира регионалним и глобалним догађајима“ (Mohammad, 2017).

Мохамед указује да је „конзистентно генерисање високих прихода од нафте омогућило Саудијској Арабији да извезе свој бренд вахабизма у разне друге делове света, од Авганистана и Пакистана до Кавказа, па чак и југоисточне Азије. Процене показују да је Саудијска Арабија већ потрошила више од 120 милијарди долара на религијске разлоге у иностранству са просеком од 2-3 милијарде америчких долара годишње од 1975. па надаље, што је масивно у поређењу са буџетом пропаганде Совјетског Савеза од приближно једне милијарде долара годишње у њиховом зениту снаге. Више од 1500 џамија, 210 исламских центара и много муслиманских академија, започело је с радом у овом периоду с јединим циљем да пропагирају вахабистичку/ салафистичку верзију ислама²⁴⁴ (Mohammad, 2017).

Међутим, Мохамед указује на једну много важнију, суптилну методу ширења идеја вахабизма, међу страним радницима на привременом раду на саудијским нафтним пољима. Наиме, „од 1975. године па на даље, уз раст привреда Савета за сарадњу земаља Залива, постојала је велика потражња за спољном радном снагом која би радила на разним високопрофилисаним пројектима у широком спектру индустрија у региону, што због мале величине аутохтоне популације која не дозвољава да се захтеви задовоље локално или јој понекад недостаје расположивост релевантних вештина постављених на локалном тржишту што захтева од компанија да ангажују их из иностранства. Ово је довело до масовне миграције држављана из азијских и јужних азијских земаља као што су Индија, Пакистан, Бангладеш, Филипини и Индонезија у Саудијску Арабију и друге земље GCC-а“ (Mohammad, 2017). Последично „ове радне миграције доводиле су уселенике у контакт са вахабистичким обликом ислама у земљи запошљавања и излагале их детаљима и нијансама идеологија и пракси вахабизма које су онда они носили са собом у своје матичне земље и исто пропагирани у својим породицама и широј дијаспори, те тако помагали у индиректном ширењу вахабистичке идеологије на различите територије и културе“ (Mohammad, 2017).

Али упоредо са овим настојањима ширења социо-економског утицаја одвија се, како примећује Стивен Хејдеман (Steven Heydemann) и „диверзификација

²⁴⁴ „Током протеклих неколико деценија, пуританска верзија ислама коју пропагира и практикује Саудијска Арабија под скенером је због ширења насиља и тероризма. Недавна студија показује да су између 1981. и 2006. године (што се поклапа са успоном Саудијске Арабије као регионалног хегемона) сунитски екстремисти спровели су више од 700 терористичких напада, што је довело до више од 7000 смртних случајева. Ово је вероватно последица тврђе и мање толерантне верзије сунитског ислама пропагираног од стране вахабија, која није само против других веровања и религија, већ и против других облика, пракси или Мадхабса ислама“ (Mohammad, 2017).

међународних веза“ (Heydemann, 2007:23) арапских земаља. У том погледу Хејдеман примећује да „арапске владе успостављају дипломатске, трговинске и инвестиционе односе како би се изоловале од притисака западних држава и међународних институција које промовишу политичку и економску реформу показујући спремност да користе условљавање за унапређење реформских програма. На пример, арапски режими у Леванту и Северној Африци настоје да успоставе везе са државама у Азији, арапским монархијама Персијског залива и другим земљама које су у великој мери равнодушне према питањима управљања и политичких реформи. Они користе успон нових конкурентних тржишта у иностраној помоћи и развојним кредитима како би се ослабио утицај Светске банке на питања економског управљања“ (Heydemann, 2007:23), а поред арапских монархија Персијског залива, „ова промена је такође евидентна међу главним арапским државама Леванта и Северне Африке које су тражиле дипломатске, трговинске и инвестиционе односе са важним не-западним државама, а нарочито Кином“ (Heydemann, 2007:23-24), која је прилично снажно подржала оваква настојања и релативно агресивно почела да шири свој утицај²⁴⁵ на регион.

Хејдеман појашњава да су између осталог „у лето 2007. године, Сирија и Кина потписале најновије у низу трговинских споразума осмишљених да даље прошире кинеске инвестиције у сиријску економију, укључујући и формално признање Сирије да кинеска привреда сада испуњава многе стандарде Светске трговинске организације. Кина је такође постала активнија у развојној помоћи, промовисању улоге сопствених финансијских институција на Блиском истоку и Северној Африци, као што је Извозно-увозна банка Кине. Етаблирала је себе као главног донатора присутног у Северној Африци, често усвајајући праксе које су подривале западне донаторе чије финансирање

²⁴⁵ Хејдеман указује да су и „највиши кинески лидери охрабрили продубљивање ових веза. Кинески председник Ху Ђинтао је начинио поновљене посете региону, укључујући заустављање у Персијском заливу, Јемену и Оману. Такође је посетио Алжир и Египат, које је Кина идентификовала као арапске земље од посебног значаја због њихове дипломатске подршке кинеској комунистичкој влади на кључним тачкама у својој историји. Поред оваквих дипломатских посета на високом нивоу, Кина и арапске државе прошириле су организационе оквире које подстичу кинеско-арапску сарадњу на различитим нивоима. У децембру 2001. церемонијом у Пекингу, којој је присуствовао генерални секретар Арапске лиге Амр Муса и високи кинески званичници, отворено је Кинеско-арапско удружење пријатељства које је потврдило немешење у унутрашње послове држава чланица ("политички односи на бази међусобног поштовања ") као једног од његових основних принципа. Након овога у септембру 2004. године уследило је потписивање споразума о сарадњи који су створили Кинеско-арапски форум за сарадњу (Sino-Arab Cooperation Forum), који је поновио принцип односа заснованих на не-ометању. Међутим, мултилатерални споразуми су превазиђени све већим низом билатералних економских споразума између Кине и Египта, Сирије, Туниса, и других арапских држава. Између 2000. и 2006. године билатерална трговина између Сирије и Кине порасла је са око 100 милиона долара на 1,5 милијарди долара, цифре пројектоване да се удвостручи до 2011. године“ (Heydemann, 2007:24).

захтева од зајмопримаца да испуне стандарде одговорности, транспарентности и учинка. Кина је добила значајну пажњу јер арапске државе диверзификују међународне везе, али није сама. Индија, Малезија, Русија, Сингапур и Вијетнам такође се истичу у овом процесу. Током 2006. године, Индија је наине била други по величини не-арапски инвеститор у Сирији након Ирана” (Heydemann, 2007:24).

Поред наведене глобалне компоненте арапских економских политика, друга линија повезивања била је интеррегионална па су тако „земље попут Египта, Јордана и Сирије ставиле арапске монархије у земљама Персијског залива у кључни фокус своје регионалне дипломатије као начин развоја алтернативних извора инвестиција, трговине и политичке подршке. Ове активности одражавају интерес сиромашнијих арапских држава да захвате удео огромних капиталних вишкова који су ушли у (24) државе Персијског залива од 2003. године. Ипак, оне су такође одраз интересовања арапских аутократа за изградњу регионалних односа који повећавају њихову аутономију и ојачавају њихове капацитете да се одупру захтевима Западних земаља за реформама” (Heydemann, 2007:24-25).

Кејтлин Ридолфо у вези са глобалним повезивањем арапских земаља указује на контраст прихватања технолошких иновација и истовременог прибојавања од нарушавања традиционалистичких форми свакодневног живота. Ридолфо у том погледу истиче да „овај контраст наглашава један од највидљивијих парадокса у арапској култури данас: док страхује од ефеката које ће глобализација имати на арапску политику, културу и економско благостање, општа популација се осећа удобно узимајући у обзир предности које глобализација доноси њиховим животима. Од избегличких кампова и села у Гази до Залива богатог нафтом, Арапи поседују мобилне телефоне, гледају сателитску телевизију и свакодневно користе интернет. Као што често истичу исламске организације, они нису против технологије; заправо, прихватају је. Они страхују од могуће америчке политичке и културне доминације над њиховим друштвима. Исламисти, као што је чинио пан-арапски покрет, рефлектују страх арапске јавности од америчке доминације у региону” (Ridolfo, 2001:919).

Међутим, уједно указује да овај тренд подједнако подстиче индивидуални развој, од земаља захтева прилагођавање и промене, а посредно изазива и губитак контроле као најважнију полугу управљања ауторитарних режима.

„Приступање токовима глобализације једнако је придржавању глобалних стандарда и захтева, што је једнако губитку контроле – али колико, није познато. Насупрот томе, појединац који се одлучи за коришћење мобилног телефона, гледање телевизијског програма путем сателита или читање вести на интернету контролише своју интеракцију с глобализацијом. Политички гледано, режими настоје да

рефлетују арапско јавно мњење у сопственом сагледавању глобализације, мада из различитих разлога. Глобално учешће захтева отвореност и одговорност, приватизацију, демократизацију, образовање и комуникацију са спољним светом - а све то угрожава ауторитарно управљање. Како државе желе да приступе глобалној арени кроз чланство у међународним организацијама као што су Светска трговинска организација (ВТО) и Евро-медитеранско партнерство, они ће бити присиљени да се придржавају међународних стандарда који регулишу фискалну политику, рад и људска права. Међутим, глобална интеграција није само питање политике; то је такође питање хуманог развоја” (Ridolfo, 2001:919).

Дакле, постепеним и све већим отварањем арапских земаља, посебно у деценији која је претходила Арапском пролећу, њихово становништво, понајвише омладина, имала је довољно прилика да сопствени положај и окружење сагледа из другог угла, упоређујући се са остатком света. Истовремено и захтеви за структурним прилагођавањем глобалним економским стандардима, еродирали су контролне механизме владајућих елита и системе управљања учинили рањивијим.

15.2. Интереси транснационалних корпорација

Уз регионалне политике најмоћнијих држава, и међународних организација, транснационалне корпорације (ТНК) деценијама учествују у обликовању политичко-економске структуре земаља арапског света. Количина капитала којом располажу, и деловање с позиције продужене руке глобалних сила, учиниле су њихову моћ немерљивом у могућностима утицаја на владајуће елите, и то не само земаља Блиског истока и Северне Африке, већ и много шире.

Нагли процват глобалне корпорације доживљавају након Другог светског рата када долази до снажног развоја науке и технологије што је захтевало велике количине сировина из земаља трећег света, па су се корпорације тако позиционирале као битна карика технолошког неоколонијализма. Овај процес потпуног отварања бивших колонија који се огледа у минималном мешању државе, а који је омогућио неограничен приступ сировинама по ниским ценама и јефтиној радној снази постоји и данас, па на рачун привредног раста и просперитета најбогатијих, земље у развоју не само да стагнирају, већ још више сиромаше, што само појачава неједнакости у свету. Располажући неограниченим средствима, најсавременијим технологијама и способним менаџерима који их воде, у потрази за максимизацијом профита проналазе територије где су услови односно ограничења рада минимални, па се уз најјефтинију производњу продајом на другим местима вишеструко увећава добит.

На слободан рад ТНК утицали су законски оквири које су многе земље, удовољавајући захтевима Светске трговинске организације, Међународног монетарног фонда и Светске банке, морале да усвоје да би добиле затражену помоћ. Из економске моћи корпорација проистекла је и политичка моћ да уместо некадашњих земаља господара сада неформалним овлашћењем матичних земаља преузимају некадашњу улогу колонизатора и економским и политичким потчињавањем нарушавају и онако крхку сувереност слабо развијених држава.

Интереси моћних компанија неретко се поклапају са интересима њихових матичних држава, а због величине и ширине операција несумњива је подршка коју добијају од својих влада. Интерном разменом између матичних компанија и њених филијала, државе домаћини добијају мање прихода него што им реално припада, а свака могућа интервенција државе је предупређена неповољним уговорним обавезама које је искључују из контролисања токова капитала или примедби на картелско или монополистичко функционисање. Ово је последица екстратериторијалности односно функционисања у правном вакууму, где матична компанија и широм света распрострањене филијале суштински делују у мноштву различитих државних правних поредака, а поврх тога делују и у складу са међународним трговинским прописима. Нема сумње да делујући у правом галиматијасу прописа налазе начин да их заобиђу а да за то не сносе одговорност.

Откриће нафте и увођење њених деривата у широку употребу као погонског горива почетком XX века утицало је да бескрајни пустињски простор добије неочекивану додатну вредност, а нафта статус стратешког ресурса. Прелазак с угља на нафту ратне машинерије укључујући моћну британску ратну флоту пред Први светски рат, и упоредни развој аутомобилске индустрије дали су замајац производњи овог енергента. Увидевши потенцијал нафте као мултипликатора богатства и моћ која лежи у контроли нафте, многе државе и корпорације као њихова продужена рука настојале су да већ у зачетку експлоатације овог новог црног злата у потпуности контролишу производни циклус од црпљења, преко прераде, до транспорта и продаје.

Корени западне доминације односно темељи економске потчињености Блиског истока и Северне Африке стога датирају од 1930-их година година двадесетог века, када је овладавање непрегледним изворма нафте ставило овај део света у центар интересовања западних сила, а управо је контрола над нафтом један од највећих узрока нестабилности и континуираног ратног стања у МЕНА региону. У том смислу су настајали и развијали се снажни савези великих играча који су суштински били

договори о ненападању и истискивању из сопствене интересне сфере других заинтересованих страна. Између два рата тако је створен савез из сенке²⁴⁶ тада најмоћнијих западних компанија, нафтни картел без премца који су чинили холандски *Royal Dutch Shell*, британски *Anglo-Persian Oil Company* (каснији BP) и амерички *Standard Oil America* (каснији ExxonMobil). Након Другог светског рата оно што је био савез три глобална играча, прерастао је у савез велике седморице. „Седам нафтних корпорација познатих као "седам сестара" (америчке фирме *Exxon*, *Chevron*, *Gulf*, *Mobil* и *Texaco*, *British Petroleum*, и *Dutch Royal Shell*) контролисале су буквално сва изворишта нафте, транспорт, рафинерије и тржиште некомунистичког света. Деловали су као глобали картел од 1920. године кад су по први пут почели да деле тржишта, договарају цене, избацују из посла оне независне, и владама намећу уносне уговоре о црпљењу. Њихово богатство још више је нарасло када је нафта заменила угаљ као најважнији енергетски ресурс. 1952. године седам сестара је производило 90 одсто нафте ван простора Северне Америке и комунистичких земаља, а проценат је пао на 75 до 1968. године.

Први изазов за седам сестара појавио се 1953. године када је иранска влада покушала да национализује посед *Anglo Iranian Oil*-а, подружнице *British Petroleum*-а, који је имао монопол над иранском нафтном индустријом. Британија је одговорила економским ембаргом и запретила да ће извршити инвазију на Иран уколико се не надокнади штета. Иза кулиса Вашингтон и Лондон су били покровитељи државног удара којим је свргнута иранска влада, доведена на власт марионетска фигура шах или краљ Реза Пахлави, диктатор који је заузврат приватизовао нафтну индустрију, дозвољавајући америчким фирмама да инвестирају заједно са британским фирмама.

Рејмонд Хиненбуш указује да је концентрација нафте на простору Блиског истока утицала да „већи део двадесетог века транснационални произвођачки картел – олигопол англоамеричких нафтних компанија "седам сестара" – контролише скоро целокупну светску производњу нафте“ (Hinnenbusch, 2003:37). Хиненбуш наводи да је њихова „моћ проистекла из монопола над технологијом за производњу и тржишном инфраструктуром, и од дугогодишњих концесија, обично извучених под политичким притиском, које су фиксирале цене и спречавале конкурентима улаз у производњу” (Hinnenbusch, 2003:37).

²⁴⁶ Незванични подаци говоре да се тајни скуп три највећа нафтна гиганта свога доба одиграо 28. августа 1928. године у дворцу Ахнасару (Achnasary) у Шкотској.

„Поред тога, њихово договарање и њихово заједничко власништво над оперативним компанијама у појединачним земљама - Арапско-америчку нафтну компанију (*Arabian American Oil Company - ARAMCO*) контролисали су *Texaco, Socol, Exxon и Mobil* - подразумевали су да су подељене државе Блиског истока засебно суочене са јединственим картелом. Способност компанија да повећају производњу у једној земљи и да је смањују у другој, дала им је велику моћ над владама које су зависиле од њих због прихода и стабилности њихових економија и режима. Стога су успели да једнострано постављају и цене. На пример, њихова способност да смањују цену арапске лаке нафте са 2,18 долара по барелу 1948. на 1,80 долара 1960. године, с повећањем цене у САД од 2,68 долара на 3,28 америчких долара омогућило им је да остваре огромну добит“ (Hinnenbusch, 2003:37).

Хиненбуш посебно истиче формализовани договор између Сједињених Америчких Држава и Саудијске Арабије из средине 1970-их којим би „Саудијска Арабија користила своју улогу "осцилирајућег произвођача" ("swing producer") у обуздавању цене нафте, распореди нови утицај свог огромног богатства на радикализацију арапске политике и рециклира своје петродоларе кроз америчке финансијске институције. Заузврат, САД би обезбедиле војну заштиту и технологију за развој и диверсификацију саудијске економије“ (Hinnenbusch, 2003:41).

Даље објашњавајући природу овог односа Хиненбуш указује да је „нафтни бум убрзао је западни продор у Саудијску Арабију и заливске нафтне земље, генеришући моћне домаће интересе учешћем у односима са Западом. Стога су владајуће породице у нафтним монархијама, са својим великим средствима која држе у иностранству, изгледно постали мањински партнери "глобалне буржоазије". Осамдесет и четири посто арапских нафтних зарада било је усмерено у западне банке и инвестиције. Саудијска Арабија и Кувајт међу њима држали су 210 милијарди долара изван региона крајем седамдесетих година. Саудијска Арабија постала је највећи инвеститор у америчке банке, трезорске обвезнице и некретнине, са 133 милијарде долара уложених, доносећи приход од 10 милијарди долара годишње. Инвестиције држава арапског залива само у Сједињеним Америчким Државама могле су временом достићи 1 трилион долара“ (Hinnenbusch, 2003:41).

С друге стране како примећује Хиненбуш „такве инвестиције у језгру, дајући заливским елитама директан, често лични удео у здрављу западне економије, створиле су неподстицајне до умерене цене нафте, тиме лимитирајући приходе потенцијално корисне за развој арапског света. Штавише, нагли пораст владиних трошкова за увоз и уговоре у иностранству унапредио је класе посредника - банкара, адвоката, подизвођача за нафтне компаније, увозника-извозника, агената западних фирми - који су чинили буржоазију која се бави рентом богатећи се односима са Западом...У исто време, нафта је такође омогућила да се локално становништво политички депомобилише“ (Hinnenbusch, 2003:41).

Вилијем Нестер (William R. Nester) истиче да је својеврсни контраудар арапских земаља произвођача нафте на моћне нафтне корпорације уследио оснивањем Организације земаља извозница нафте (*Organization for Petroleum Exporting Countries – OPEC*). „Средином 1950-их неколико влада Персијског залива успело је да изпреговара поделу профита из црпљења на пола-пола, што је довело до значајног повећања прихода. На пример, профит Саудијске Арабије је порастао са 0.17 до 0.80 америчких долара по барелу између 1956. и 1957. године, када је барел нафте коштао око 1.80 долар. Међутим нафтом пребогата, али приходима сиромашне земље све су више препознавале да је снага у бројевима. А прекретница је дошла 1960. године, када су се дипломате Ирана, Ирака, Кувајта, Саудијске Арабије, и Венецуеле, пет водећих произвођача нафте у свету, осим САД и Совјетског Савеза, састали у Багдаду како би размотрили начине заједничког поступања ради надокнађивања последњег смањења цена које су прогурале седам сестара. Иако нису успеле да зауставе пад цена, ипак су формирали Организацију земаља извозница нафте. Током наредне деценије положај ОПЕС-а растао је са новим члановима: Катар 1961. године, Индонезија и Либија 1962. године, Уједињени Арапски Емирати 1967. године, Алжир 1969. године, Нигерија, Габон и Еквадор 1971. године“ (Nester, 2010:190).

Међутим, како наводи Нестер, „упркос овим дешавањима, седам сестара наставило је да доминира глобалним тржиштем нафте од изворишта до бензинске пумпе. Седам нафтних корпорација познато под називом "Седам сестара" (америчке фирме *Exxon, Chevron, Gulf, Mobil, и Texaco, British Petroleum, и Royal Dutch Shell*) контролисале су практично све светске некомунистичке нафтне изворе, транспорт, рафинерије и тржишта. Оне су функционисале као глобални картел од 1920-их година када су најпре почели делити тржишта, поправљати цене, избацити независне ван посла и наметати владама уносне уговоре о црпљењу. Њихово богатство је постало још веће јер је нафта заменила угаљ као најважнији енергетски ресурс. Године 1952. седам систара продало је 90 одсто нафте изван Северне Америке и комунистичких земаља, проценат који је пао на 75 процената до 1968. године“ (Nester, 2010:190).

Такође Нестер, додаје да „иако је ОПЕС мировао 1960-их, рањивост индустријског света на потенцијални прекид дотока нафте је стално расла. До 1973. године тринаест чланица ОПЕС-а обухватало је 65 одсто глобалног извоза нафте, а блискоисточне и северноафричке чланице, које су се називале Организација арапских земаља извозница нафте (*Organization of Arab Petroleum Exporting Countries – OAPEC*), представљало је око 75 одсто тога. *OAPEC* је био одговоран за 75 одсто укупног увоза

нафте Јапана, 60 одсто Западне Европе, и 15 одсто Америке. Активизам ОПЕС-а је 1970-их био инспирисан пуковником Моамером ел Гадафијем, који је преузео Либију државним ударом 1969. године“ (Nester, 2010:190-191), међутим управо због изгледа да ОПЕС све више повећава моћ, што никако није одговарало интересима како транснационалним корпорацијама, тако ни самим западним силама, наредних година кроз форму меког притиска снага ОПЕС-а је умањена.

15.3. Компрадорске елите и усмеравање револуционарног таласа

Од формалне самосталности арапске земље функционишу по матрици која је током деценија постојања више модификована него уклоњена, а подразумева континуирану репродукцију елита у служби капитала. Ове елите у виду краљевских породица или дугогодишњих диктатора део су апарата чија моћ је контролисана, и чија послушност се награђује, док се одметање у виду прекида веза са страним политичко-економским актерима строго кажњава, након чега следи замена новом послушном елитом. Уз мања одступања ово је суштина врло ограниченог оквира деловања арапских управљачких елита од периода постколонијализма, која ће заједно са пратећом клијентелистичком мрежом подржаваоца по сличном моделу наставити да постоји и након арапског пролећа.

Махди Даријус Наземраја (Mahdi Darius Nazemroaya) полазећи од става да су „арапски лидери компрадорска елита која служи страним интересима“ (Nazemroaya, 2011), опсервирајући Арапско пролеће указује да „Арапи гледају свој други талас побуне против колонијализма“ (Nazemroaya, 2011), подсећајући да је „први талас побуне започео између Првог светског рата и краја Другог светског рата“ (Nazemroaya, 2011), обухвативши „Велику арапску побуну, уз подршку Британије и Француске, против Отоманске Турске током Првог светског рата, а затим и арапску побуну против Британије, Француске и Италије током и након Другог светског рата“ (Nazemroaya, 2011).

Међутим, док је „током формалног периода колонијализма, ауторитет колонијалне силе (Британије, Француске и Италије) био политички видљив“ (Nazemroaya, 2011), Наземраја истиче да је „данас арапски свет под "невидљивом влашћу" неоколонијалних сила. Ово укључује Сједињене Државе, Британију и

Француску. Савремене неокононијалне силе одржавају контролу над арапским земљама кроз надзор њихових економија и контролу њихових политичких лидера, који служе неокононијалним интересима као вазали“ (Nazemroaya, 2011). У том погледу, „дакле, 2011. година није само почетак другог таласа арапске побуне против стране владавине путем наметнутих диктатора и корумпираних режима, већ је и део шире борбе против неокононијализма” (Nazemroaya, 2011).

Наиме, Наземраја наводи да је побуни претходило то што је „класна поларизација расла како се јаз између богатих и сиромашних ширио. Међугенерациска мобилност, промена у друштвеној класи која се одвија у животу једне особе и интрагенерациска мобилност, промена која се одвија од једне генерације до следеће генерације унутар породице, била је отежана” (Nazemroaya, 2011). У таквим околностима „арапски народи схватају чињеницу да њихова владајућа класа и владе нису само корумпирани режими, већ и компрадорске елите, односно локални представници страних корпорација, влада и интереса” (Nazemroaya, 2011).

Наземраја даље појашњава да се „ове локалне арапске елите подређене капиталистичкој класи правилно називају паразитима или паразитским елитама, јер извлаче локално богатство и ресурсе у име својих неокононијалних господара. Ова структура компрадорских елита преовладава у Египту, Тунису, Либану и Палестинској власти” (Nazemroaya, 2011), заузимајући кључне управљачке позиције у ланцу доношења одлука.

„У Египту, Гамал Мубарак (кога је за председника припремио његов отац, Мохамед Хосни Мубарак) радио је за *Bank of America*. У Тунису, Зине Ал-Абидин Бен Али је био војни официр обучаван у француским и америчким војним школама који је, док је био на власти, служио америчким и француским економским интересима. У Либану, Фуад Синиора (Fouad Siniora) био је бивши званичник *Citibank*-е пре него што је постао премијер, а Рафик Ал-Харири (Rafik Al-Hariri) је радио и за француску грађевинску фирму *Ogre* (пре него што је основао саудијски *Orgre*) и за саудијске интересе (који заузврат служе америчким интересима) пре него што је постао либански премијер. У коруптивној палестинској власти, Селам Фајад (Salam Fayyad) је радио за једну од банака коју су формирале Америчке федералне резерве и Светска банка пре него што је постао палестински министар финансија, а потом и одскочио на место премијера Палестинске управе на Западној обали постављен под полу-диктатором Махмудом Абасом (Mahmoud Abbas). Осим тога, скоро сви арапски министри финансија су повезани са великим глобалним банкарским институцијама. Сви они се строго придржавају Вашингтонског консензуса Међународног монетарног фонда и Светске банке” (Nazemroaya, 2011).

Блиска веза политичких и економских елита стога није необичност сама по себи, али је специфичност овог дела света у томе да је економска елита утицала на избор политичке елите чијим је доласком на власт формализована реална моћ корпорација и омогућен континуитет неконтролисаног стицања профита.

Тоби Доц (Toby Dodge) детаљно објашњава карактеристике клијентилистичке мреже које су својим устоличењем изградили диктаторски режими које је уздигао постколонијализам, указујући да се њихово уздизање догодило у специфичним историјским условима који су омогућавали примену радикалних мера према супарницима. Циљ нових постколонијалних власти био је тако обрачун са остацима некадашњих режима у виду економске елите, али и прихватање савремених метода владања. Доц указује да су „револуције одозго“ које су водили републички режими у Алжиру, Тунису, Либији, Египту, Ираку и Сирији биле (су) прагматичне и спроведене корак по корак. Међутим, економски циљеви државног развоја су послужили политичким циљевима. Интервенисањем директно у привреду, подстичући широко распрострањену земљишну реформу у име националног развоја, републички режими директно су напали темеље старог режима и заменили оне раније оснажене изградњом колонијалне државе. Политикама државног развоја настојали су се уништити велики власници земљишта чији су престиж и економско богатство чинили нестабилну друштвену базу претходних режима. Поред тога, узимајући доминантну улогу у економији, републички режими негирали су простор за аутохтону арапску буржоазију да стекне довољно економске тежине или политичког утицаја за изазивање државе“ (Dodge у Kitchen, 2012:6).

Међутим, постколонијалне државе нису имале неопходне капацитете за потпуно спровођење својих политика, што је омогућило упоредни развој клијентелистичких мрежа размене услуга у циљу задобијања подршке и потпомагања у владању. Наиме, нови режими „нису имали институционалну моћ и политички легитимитет да ефикасно спроводе политику владе и регулишу друштво на њиховој територији“ (Dodge у Kitchen, 2012:6).

„Државна интервенција у друштву често је била непожељна; сматрала се од стране становништва у најбољем случају за неопходно зло и, у најгорем случају, као нелегитимно упадање. Према томе, арапске владе укључене у постколонијалну државну формацију показале су се неспособним или невољним да институционализују правно-рационалне бирократске везе са својим становништвом. То је довело до стварања више неформалних и личних мрежа друштвене контроле и мобилизације. Појединци су били принуђени да се ослањају на личне контакте са људима на положајима власти како би гарантовали њихов економски опстанак када државне институције и тржишни механизми нису успевали да обезбеде ресурсе. Као резултат тога, доминирале су не-патримонијалне структуре политичке организације. Клијентизам је обезбеђивао везу између владајуће елите и њених непосредних поверљивих кругова и, путем проширења кругова односа патрон-клијент, значајне мањине становништва. Овај систем није повезао политичаре са "јавношћу" у демократском уговору, већ је лично повезао покровитеље са њиховим сарадницима, клијентима и подржаваоцима“ (Dodge у Kitchen, 2012:6).

Свакако је важно истаћи и Доцово објашњење методе управљања оличене у неопатримонијализму за који тврди да је „као метода политичке владавине инхерентно

нестабилан. Он се заснива на неједнаком приступу државним ресурсима и константно и изнова чини конституенте одвојеним и озлојеђеним. Ови конституенти су се ујединили 2011. године како би збацили Бен Алија и Мубарака у Тунису и Египту. Међутим, клијентелизам има предности за блискоисточне лидере који контролишу врх нео-патримонијалних мрежа. По природи нео-патримонијализма, односи између државе и друштва које она негује су незванични, дифузни и углавном имплицитни. То значи да су органски и флексибилни, и да се мењају према потребама покровитеља и клијента у време политичких превирања или економске оскудице“ (Dodge у Kitchen, 2012:6). Али, како наводи Доџ, управо „приступ државном покровитељству је дефинисао облик јавне сфере широм Блиског истока. Економске могућности, групна лојалност и друштвени и политички идентитети су се обликовали и преобликовали, на основу тога где одређена особа стоји у односу на покровитељске мреже спонзориране од државе које су превладале у региону“ (Dodge у Kitchen, 2012:6).

А у случају неслагања и превирања унутар саме елите Назих Ајуби (Nazih N. Ayubi) појашњава да такође постоје одређени механизми за превазилажење проблема. Дакле, „влада има на располагању различита средства за смиривање и кооптацију. Главни инструменти који се користе су и именована у кључне јавне канцеларије (што је обично начин изградње контаката који ће приватни посао учинити профитабилнијим), давање и алокација земљишта (које се касније може поделити и продати по знатно вишим ценама, понекад самој влади), и издавање дозвола и лиценци за увоз и трговину, спадају међу главне инструменте који се користе“ (Ayubi, 2008:232).

15.4. Економске санкције као увод у дестабилизацију

Поред претњи директном војном агресијом, и политичких захтева, економске санкције су деценијама, у мањем или већем обиму, коришћене као средство спољног притиска на ауторитарне арапске режиме, али и као средство којим су поједине арапске земље, обично у мањим групама, ретко већински, износиле своје захтеве према другој арапској земљи чија би политика била перципирана као одметнута. По правилу, иако усмерене на владајуће елите, санкције односно ефекти које су производиле, више су погађали шире друштвене слојеве и заустављале или успоравале укупни развој земље.

Истовремено, нарочито када је реч о притисцима са Запада, сужен маневарски простор настао блокирањем приступа сопственом капиталу на рачунима страних

банака, нити ограничавање слободе кретања припадника владајућих елита, није у већој мери утицало на обуздавање силе државног апарата. Напротив, неретко су репресивне мере постајале израженије.

Теоријски обрађујући политику одлучивања о увођењу санкција, Чао Јинг (Chao Jing), Вилијем Кемпфер (William H. Kaempfer) и Антон Ловенберг (Anton D. Lowenberg) наводећи детерминанте које утичу на избор инструмената и исход политике указују да „за санкционера, вероватноћа избора трговинских и/или финансијских санкција у односу на вероватноћу избора војне акције зависи од циља политике“ (Jing et al., 2003:522). Ови аутори уједно наводе да ће „циљ задржавања војне агресије мете (ће) вероватније довести до војне акције, у поређењу са циљем постизања скромније промене политике, што ће вероватно изазвати мање драстичан приступ, попут трговинских или финансијских санкција“ (Jing et al., 2003:522).

Осим тога, Јинг и сарадници износе тезу „да ће избор санкционера у погледу политичког инструмента бити под утицајем тога да ли друге државе пружају помоћ мети; економског здравља и политичке стабилности мете пре санкција; јачине трговинских веза између санкционера и мете; и степена пријатељства између две земље пре санкција“ (Jing et al., 2003:522), указујући да „литература о санкцијама као инструменталним политикама сугерише да на вероватноћу усвајања различитих врста санкција утичу и очекивани трошкови које би направио санкционер“ (Jing et al., 2003:522). Дакле „циљ задржавања војне агресије мете ће вероватније довести до војне акције, у поређењу са циљем постизања скромније промене политике, што ће вероватно изазвати мање драстичан приступ, попут трговинских или финансијских санкција“ (Jing et al., 2003:522).

Иако су за кризу и дестабилизацију изазвану затварањем економских канала некој арапској земљи директни спроводиоци санкција у прошлости били искључиво на Западу, и пре 2011. године када је након низа земаља унутрашњи конфликт почео да разара Сирију, а иницијатор мера економске одмазде била Арапска лига, било је сличних ситуација.

Наиме, Виктор Леви (Victor Lavy) указује на то да је „након покретања мировног процеса Садатовом посетом Израелу у новембру 1977. године, неколико радикалних арапских земаља захтевало је увођење санкција Египту, што је одбила већина арапских земаља. Након конференције у Кемп Дејвид-у у новембру 1978. године одржан је самит у Багдаду, а овог пута је постигнут консензус међу свим арапским државама о наметању политичких и економских санкција Египту. Ова одлука одражавала је

компромис између радикалне фракције, укључујући Ирак, Сирију, Либију, Алжир и ПЛО, који су донели снажне и ефикасне санкције и умерену фракцију, на челу са Саудијском Арабијом, која је подржавала умерену осуду“ (Lavy, 1984:419). При томе „мировни споразум између Египта и Израела који је потписан 26. марта 1979. године представљао (је) прекретницу у односима међу земљама у региону. Поред утицаја на египатско-израелске билатералне односе, уговор је имао велики утицај на однос између Египта и суседних арапских земаља“ (Lavy, 1984:419), који ће готово читаву наредну деценију бити на дистанци.

Слична ситуација, коинцидираће с почетком немира у Сирији 2011. године, када су ради заустављања обрачуна режима и опозиције, Сирији уведене санкције од стране Арапске лиге. Ове мере су оцењене пре као „психолошки удар него економски, што је додатно поткопало дугорочну тврдњу Сирије да је срце арабизма“ (*New York Times*, 27 November 2011). У случају Арапске лиге „то је био други пут од почетка протеста арапског прољећа да је деловала против државе чланице како би заштитила угрожену популацију. Међутим, док је група у марту позвала на међународну војну интервенцију у Либији, овог пута њене вође су јасно ставиле до знања да су санкције имале за циљ да то избегну²⁴⁷ (*New York Times*, 27 November 2011).

С тим у вези новембра 2011. године, 19 земаља чланица Арапске лиге, изузев Ирака који је био уздржан и Либана који се дистанцирао од гласања, усвојило је резолуцију о увођењу санкција Сирији као одговор на одбијање имплементације мировног споразума односно одбијање присуства арапских цивилних и војних посматрача на сиријској територији, а санкције су уз одређене изузетке, првенствено појединих роба широке потрошње између осталог обухватале „забрану путовања високих званичника, замрзавање имовине владе Сирије у арапским земљама, забрану трансакција с централном банком Сирије и окончање сваке трговинске размене с сиријском владом“ (*New York Times*, 27 November 2011). Веровало се да би мимо очекиване руске и иранске помоћи овај удар могао значајно умањити владине приходе и тако ослабити режим Башара ал Асада будући да према проценама „око 50 одсто сиријског извоза иде у арапски свет, а 25 одсто његовог увоза потиче одатле, већим делом од његових непосредних суседа“ “ (*New York Times*, 27 November 2011).

Трећи пример из праксе је Катарска криза из 2014. године изазвана самосталним потезима катарске политике која је благоданклоно гледала на свргавање режима на

²⁴⁷ <http://www.nytimes.com/2011/11/28/world/middleeast/arab-league-prepares-to-vote-on-syrian-sanctions.html> приступљено 2.2.2014.

улици и посебно уздизање Муслиманског братства у Египту, што су друге заливске монархије, првенствено Саудијска Арабија, али и земље које су саме окусиле немире, попут Бахреин и делимично Омана, схватиле као одступање из савезништва. Наиме, како указује Ислам Калид Хасан (Islam Khalid Hassan), „у марту 2014, три државе чланице (Саудијска Арабија, УАЕ и Бахреин) су предузеле корак без преседана повлачењем својих амбасадора из Катара. Овај инцидент је био први такве врсте у историји GCC која се протеже више од три деценије. Акција је предузета као одговор на катарску политику коју су остале три земље сматрале некомпатибилном са споразумом о сигурности који су потписале шест земаља чланица у јануару 2014. године. Према том споразуму, државе чланице су очигледно пристале на политику немешања у унутрашње послове било које друге државе чланице, било директно или индиректно, као и политику непружања подршке било којој страни, организацији или појединцу који настоји да угрози сигурност и стабилност било које државе GCC, било путем директне акције, политичког утицаја или подржавањем непријатељских медија“ (Hassan, 2015). Како наводи Хасан „три земље су правдале своју одлуку цитирајући оно што тврде да влада Катара није испунила а што је познато као "Први ријадски споразум", који је 23. новембра 2013 потписао катарски рмир Шеик Тамим бин Хамад Ал-Тани (Tamim bin Hamad Al-Thani) током састанка лидера GCC-а у Ријад“ (Hassan, 2015). Амбасадори су током ове кризе напустили Доху 5. марта да би се вратили 16. новембра 2014. године, а готово идентична ситуација, али сада с потпуним ембаргом биће поновљена 2017. године.

Закључак пете области

Приказ социо-економског контекста арапског пролећа, додатно продубљен указивањем на најзначајније елементе у социо-економском развоју арапских земаља имао је за циљ да појасни корене економског утицаја као изузетно важну компоненту истраживања. Дакле, настојало се указати да економски утицај и богатство нису нужно у рукама исте стране, односно да је језгро економске моћи суштински ван владајућих елита, посебно у случају прилива „петро-долара“ у арапске монархије. Из ове перспективе јасно је да политички утицај западних сила у региону Блиског истока и Северне Африке заправо ни након званичног повлачења из институција колонијалне управе, није нестао, већ је прекомпонован у економску сферу.

Уједно, осим што у настојању да се регионално афирмишу као сила, неке арапске земље своје материјалне ресурсе користе као подлогу за изградњу политичког утицаја, а, како је предочено кроз концепт „петро-ислама“, међу њима је нарочито Саудијска Арабија отишла најдаље, промовишући и школу практиковања ислама коју снажно подржава.

Како је намера овог дела рада била и потврђивање помоћне хипотезе о ефектима светске економске кризе као подстицају немира, указани је да су ови ефекти највидљивији били на пољу повећане незапослености, док су показатељи који су говорили о економским побољшањима у периоду пре избијања немира евидентно били недовољни да већина становништва осети побољшање, те су у том погледу занемарљиви.

Истовремено, разматрањем вишеструких социо-економских детерминанти арапског пролећа, настојало се указати да су узроци поларизације богате мањине и сиромашне и у великој мери обесправљене већине, заправо системски, те да су у том погледу реални домети промена као и могућности отклањања узрока акумулираног друштвеног незадовољства заправо прилично ограничени.

VI ПОСЛЕДИЦЕ ПОЛИТИЧКИХ ПРЕВРАТА ПО АРАПСКА ДРУШТВА И СВЕТ

Седам година након револуционарних превирања уместо прокламоване просперитетне будућности, демократског преображаја и свеобухватне модернизације државе и друштва, регион Блиског истока и Северне Африке суочава се са негативним последицама и на политичком, и економском, религијском, друштвеном и свеукупном безбедносном плану.

Изневерена политичка очекивања, економско пропадање, продубљивање друштвених и религијско партикуларистичких подела, успон радикалне исламистичке струје, материјално разарање, изгубљени животи, и масовна померања становништа, уопштени су приказ арапског света после Арапског пролећа. Заправо, овај преовладавајући суноврат катастрофичних размера који коинцидира са збацивањем четири вишедеценијска властодршца и другим неуспелим покушајима који су произвели сукобе различитог интензитета, потпуно је другачија слика од очекиваног прогреса и демократизације.

У вези са наведеним, шеста област, и уједно завршни део рада, има за циљ анализу последица Арапског пролећа по регион и свет у целини, при чему се у разматрању економских последица преврата анализирају с једне стране изазови социоекономске трансформације пред којима се налазе арапска друштва и економски показатељи који не указују на значајнији помак након промена, а с друге стране утицај нове поделе економских зона утицаја и преузимања ресурса на још неповољнију економску позицију арапске популације.

У погледу геополитичких импликација Арапског пролећа пажња је усмерена на нову прераспodelу регионалног утицаја између Запада и Истока, промене у равнотежи моћи регионалних сила, као и на исламистички фактор и могућност преливања конфликта уз дестабилизацију целокупног региона Блиског истока и Северне Африке, и непосредни ефекат сукоба у виду мигрантске кризе и њених политичких, економских и безбедносних утицаја на шире окружење, посебно европске земље.

При разматрању могућих праваца развоја арапских друштава указује се на изборе између просперитета и понора пред којима се након револуционарног таласа налази регион Блиског истока и Северне Африке. Наиме једна могућност обухвата даљу консолидацију, умиривање друштвених напетости и отварање ка глобализацијским процесима, насупротив даљој диверзификацији, наставку обрачунавања

са противницима власти и радикалном односу према мањинским заједницама. Уједно се настоје појаснити ефекти досадашњих покушаја демократизације (Dillman, 2002; Hinnenbusch, 2003; Shami, 2009), имајући у виду и даље присутан образац политичког насиља карактеристичан за претходне репресивне владавине.

16. Економске последице преврата

У предвечерје Арапског пролећа чинило се да се економске везе многих арапских земаља, посебно Либије, Египта, Сирије и Јемена, са Руском Федерацијом и Кином биле на путу још интензивније сарадње, нарочито у сегменту великих инфраструктурних пројеката, све више се ширећи и на остатак арапског света традиционално под економском доминацијом Запада. Тиме се заправо значајно унапредила сарадња чији су темељи ојачани кроз снажну подршку и заступање интереса арапских аутократских режима, што је партнерима са Истока, омогућило отворен приступ тржиштима на којима су у ранијем периоду били ограничено присутни или у потпуности истиснути од стране Запада

Овакав развој ситуације свакако није одговарао Западу, ни политички јер су два дива с Истока почела да окружују Европу с правца Јужног Медитерана, а с друге стране и економски су зашли у традиционално западну зону интереса. Дакле, из угла европске политике двострука неиздржива позиција, која ће без сумње убрзати реакцију.

Када је Арапско пролеће захватило север Африке, а ланчани пад режима поново регион приближио Западу уследиће период њиховог економског повратка, али и социо-економске трансформације од значајне улоге државе у економији до пуног отварања упливу страног капитала, првенствено усмереног на изградњу црпних постројења, рафинерија и концесија за експлоатацију нафтно-гасних ресурса.

У датим околностима, и различито од земље до земље, очекивани економски раст ће бити или занемарљив или негативан, што ће уз смене елита без већих реформских потеза нових власти додатно утицати на стандард грађана и повећати друштвено незадовољство које је и било покретач масовног устанка.

16.1. Економски показатељи након револуционарних преврата

Анализа економских показатеља у земљама у којима је Арапско пролеће довело до револуционарних преврата има за циљ да путем емпиријски проверљивих чињеница

пружи разјашњење да ли је након смене режима смањен интензитет друштвеног незадовољства чија акумулација је у претходном периоду и била покретач побуна.

Тиме се заправо настоји проценити стварни ефекат промена који прати физичко уклањање појединаца на врху пирамидалне структуре моћи која је осим политичке власти генерисала поделе и разлике у богатству. Али упоредо, како немају све арапске земље ни исте полазне основе, нити исти пут економског развоја, битно је указати на разлике од случаја до случаја, и уопштено дати приказ кретања и у међусобном односу и на регионалном нивоу.

Како примећује Мохсин Кан (Mohsin Khan), „иако је обећање демократије у арапским земљама у транзицији сматрано покретачком снагом устанака, економска питања су подједнако важна. Експлозивна комбинација недемократских режима, корупције, високе незапослености и експанзије неједнакости прихода и богатства створили су у целини услове за устанке. Грађани ових држава су тако очекивали од влада да се истовремено баве и њиховим политичким и економским захтевима. Нажалост, у последње три године економска питања су у запећку у односу на политику. Претпоставка мање пажње на економским политикама је због чињенице да је примарни фокус влада био у решавању политичких питања с намером да би се након њиховог решавања окренули економији. Владе арапских земаља у транзицији су касно схватиле да се политика и економија крећу у тандему, а политичку стабилност је врло тешко, ако не и немогуће, постићи ако је економија у нескладу” (Khan, 2014:1).

Да су у самом приступу проблематици начињени погрешни кораци јасно говори и мерљиви податак Уједињених нација по којем је „арапско пролеће регион коштало 614 милијарди долара неоствареног раста од 2011. године, при чему није искоренило проблеме због којих су се грађани побунили“²⁴⁸ ни пет година након таласа побуна.

Кан посебно истиче негативне последице арапског пролећа на укупни економски учинак²⁴⁹, примарно због пада у производњи нафте, док је „фискални дефицит у

²⁴⁸ <http://www.blic.rs/vesti/svet/cena-arapskog-proleca-614-milijardi-dolara/wn9y9k6> приступљено 4.4.2018.

²⁴⁹ „У 2011. години раст реалног бруто домаћег производа (БДП) је опао у свим земљама осим Марока. У Египту, највећој економији у групи са номиналним БДП од око 250 милијарди долара раст је пао на мање од 2 процента, од преко 5 процената у претходној години. Слика је била на ширем плану слична за Јордан. После раста просечног стопом од 6 одсто годишње током претходне деценије, стопа раста у 2011. години потонула је на само 2,6 одсто”. „Либија, Тунис и Јемен заправо су имали негативне стопе раста, феномен који се ретко виђа у земљама у развоју. Либијски случај је као што је свима познато изузетан, јер је грађански рат резултирао драстичним смањењем производње нафте на мање од 0,5 милиона барела дневно (мбд) са 1,7 мбд у 2010. години, као и због замрзавања либијских средстава у иностранству, санкционисаних од стране Уједињених Нација. Пад у производњи нафте, главном производу и извору прихода земље, као и истовремени пад БДП-а без нафтних деривата, довели су до укупног реалног БДП-а који је опао за 62 процента. У Тунису је реални БДП опао за скоро 2 процента

арапским земљама у транзицији порастао пошто су приходи стагнирали успоравањем њихових економија, а владе се ангажовале у експанзивним фискалним политикама како би удовољиле захтевима становништва за ублажавање економских потешкоћа. Зараде у јавном сектору су повећане у свих шест земаља, док је Либија преузела вођство повећањем плата у јавном сектору између 2011. и 2013. године за 77 процената. Субвенције за храну и енергију су друга велика ставка у буџетима земаља Блиског Истока и Северне Африке. Према проценама Међународног монетарног фонда (ММФ), скоро половина светских субвенција за енергију - у износу од скоро 2 милијарде долара налази се у МЕНА региону” (Khan, 2014:3).

Додатно Мохсин Кан појашњавајуће економске политике примењиване након Арапског пролећа указује да „у прве две године након устанака ниједна земља у транзицији није развила кохерентан и свеобухватан економски план. У великој мери то се догодило због преокупирања влада успостављањем нових политичких система и институција. Економска политика је била секундарни приоритет. Други главни разлог је био тај да за разлику од земаља Централне и Источне Европе које су усвојиле либерални тржишно оријентисани економски модел Европске уније (ЕУ) како би добили помоћ и евентуално придружили ЕУ, арапске земље нису имале економски модел који би усвојиле. Као последица тога, владе су у суштини успориле и спроводиле популистичке економске политике које задовољавају непосредне захтеве немирне и сада веома оснажене јавности” (Khan, 2014:4).

након што је у претходној деценији имао просечну стопу раста од 4,5 процента годишње. Јемен, који је порастао у истој стопи као и Тунис током периода од 2000. до 2010. године, имао је у 2011. години реални БДП скоро 12 процената” (Khan, 2014:2). Такође, „следеће две године су стопе раста у арапским земљама у транзицији стабилизоване, али на ниском нивоу. У Либији, пошто се производња нафте вратила на ниво много брже него што се очекивало, реални БДП је порастао за преко 100 процената у 2012. години, пре него што је поново опао за 5 процената у 2013. години, с обзиром на то да су снабдевање нафтом још једном прекинуте штрајком и политичким сукобима. Иззимајући Либију ван скупа, реални БДП у арапским земљама у транзицији повећао се за просечну стопу од само 3% у току 2012-13. Ова равнотежа ниске раста није довољна да апсорбује нове учеснике у радну снагу, а камоли да направи било какво побољшање у постојећем стању незапослених. Упркос чињеници да је незапосленост био главни узрок устанка, слика се погоршала у 2011-12 у свих шест земаља. Службене статистике показују да су, с изузетком Марока, стопе незапослености биле све у двоструком броју. У Египту стопа незапослености достигла је скоро 13 процената у 2012. години, а у Јемену је порасла 35 процената. Иако су ове високе стопе незапослености очигледно озбиљан проблем, много више забрињава то што су стопе незапослености младих процењене као два до три пута више од укупне стопе незапослености. Чак и у Мароку, која је остварио бољи učinak раста у односу на друге земље, незапосленост је била већа од 9 процената са стопом незапослености међу особама старости од тридесет четири године и млађим, процењеном на око 30 посто” (Khan, 2014:2).

Објашњавајући макроекономски утицај²⁵⁰ конфликта и мигрантске кризе Бјорн Ротер (Björn Rother) наводи да „динамику инфлације обично прате снажни депресијациони притисци на локалне валуте, којим власти покушавају да се одупру великим интервенцијама и регулисањем прекограничних токова. На пример, у случају сиријске фунте, којој је дозвољено да флукутира у 2013. години, званично се тргује са једанаестим делом од њене предратне вредности у односу на амерички долар. Конфликти у земљама МЕНА такође су имали економски утицај на суседе. У Јордану су сукоби у суседној Сирији и Ираку успорили економски раст за око један процентни поен у 2013. Години. У међувремену, упркос успоравању раста, базна инфлација убрзала се у 2014 на 4,6 посто, са 3,4 посто у 2013. години, иницијално углавном вођена рентом, делом одражавајући додатну тражњу велике популације избеглица у држави и ограниченим краткорочним одговорима на снабдевање. Ово се може видети нарочито у случају управног округа Мафрак који се граничи са Сиријом где су закупнине повећане за 68 одсто у периоду од 2012. до 2014. године, у поређењу са 6 процената у Аману (ММФ 2014). Слична динамика била је на делу у Либану, где је раст БДП-а успорен на 2,8 посто у 2012. и 2,5 посто у 2013. години са просечних 9 посто у периоду од 2007. до 2010. године. Цене хране и најма су такође значајно порасле на почетку кризе у неким областима” (Rother et al., 2016:9).

Према наводима које износи Мазареи (Mazarei), и Мирзоев (Mirzoev) „кључна слабост региона Блиског истока и Северне Африке, укључујући и арапске земље у транзицији, била је релативна изолација од глобалне економије и фрагментација самог региона због високих баријера за трговину и монополистичких тржишта” (Mazarei, Mirzoev, 2015:55). Упућујући на податке Малика и Аведалаха они наводе да „регион МЕНА има мање од једног процента удела на светском тржишту у извозу артикала који не обухватају гориво - далеко испод 10% источне Азије и 4% Латинске Америке - а мање од десетог дела ових извоза су предодређени да остану у региону (Malik and Awadallah, 2013)“, при чему је „оваква издвојеност у доба глобализације значила спору економску модернизацију, ограничени трансфер технологије и, коначно, ниску конкурентност и продуктивност” (Mazarei, Mirzoev, 2015:55).

²⁵⁰ Уједно Ротер и сарадници истичу четири главна канала економског утицаја који изазивају конфликти и избегличке кризе великих размере а то су: 1. страдања, интерна расељеност и избеглице; 2. штета на физичком капиталу и инфраструктури; 3. слабљење поверења и безбедности; и 4. слабљење друштвене кохезије и квалитета институција“ (Rother et al., 2016).

Уједно, истичу да је „поред повећане економске либерализације, наслеђе модела економског развоја 1960-их и 1970-их година, фаворизовало велику улогу државе, присутну у различитим облицима. Велика и неефикасна јавна предузећа и гломазна државна служба угушиле су развој приватног сектора. Још важније, земље нису могле пружити својим грађанима адекватне услуге упркос великом јавном сектору. Према индексу "мултидимензионалног сиромаштва" Развојног програма Уједињених нација, преко трећине људи у овим земљама нема приступ здравственој заштити, образовању и другим основним услугама као што су санитарни услови (sanitation), чиста вода и електрична енергија, највише заостајући у односу на остатак света” (Mazarei, Mirzoev, 2015:55).

Мазареи и Мирзоев истичу да је 2015. године, иако још под утицајем светске економске кризе, у региону ипак уочљива нова визија економске стабилизације иако су „неповољно спољно окружење, у комбинацији са домаћим економским дислокацијама, социјалним тензијама и од недавно распрострањеним сукобима у региону, умањили економске перформансе, смањили трговину и инвестиције и повећало рањивост. Упркос климавом почетку, ове земље су одржале макроекономску стабилност и избегле економску кризу која је могла да нашкоди најугроженијим грађанима. У почетку, то је постигнуто помоћу депоновања девизних резерви и акумулирања јавног дуга кроз повећање дефицита, нарочито у Египту и Јордану. После тога, уз већу домаћу политичку стабилност и спољну помоћ, већина земаља је постепено обновила своје спољне резерве и почела смањивати свој буџетски дефицит. Ова рана достигнућа су помогла земљама да одрже позитиван економски раст. Недавни сукоби у Либији и Јемену могу, међутим, зауставити напредак и уназадити те земље за много година” (Mazarei, Mirzoev, 2015:55).

Ови аутори посебно истичу зачетак структурних реформи који је у различитом обиму и с различитим ефектима обухватио поједине арапске земље.

„Арапске земље у транзицији су начиниле одређени, мада неуједначен, напредак у погледу структурних реформи. Енергетске субвенције су значајно смањене у Египту, Јордану, Мароку и Јемену, што је утицало на трошење на боље циљану социјалну заштиту и на јавне инвестиције које повећавају раст. Владе су такође предузеле кораке како би побољшале аспекте пословне климе, као што су конкуренција, банкротство, и инвестициони прописи; јачање пореских политика и администрације; и спровођење реформи финансијског сектора. А планови су везани и за рад на стимулисању стварања нових радних места и смањивању неусаглашености вештина на тржишту рада - што је довело до неких побољшања индикатора пословне климе. Ово су кораци у правом смеру, али ће више од овога морати да се учини да би се фундаментално променио структурални недостатак ових економија у транзицији. Конкретно, зависност од јавног сектора је и даље висока, а приватни сектор и даље нерадо улаже и ствара послове. Управљање и даље представља значајан проблем. Добро циљане мреже социјалне сигурности још увек нису на снази, а приступ основним услугама остаје неадекватан. Сходно томе, економски исходи на нивоу домаћинства нису побољшани, а у неким случајевима су се погоршали од 2011. године. ” (Mazarei, Mirzoev, 2015:56).

Такође, у периоду након Арапског пролећа додатно је порасла незапосленост.

„Незапосленост је порасла у већини земаља, подстакнута још увек недовољним економским растом. Остаје најпроблематичнија међу младима, у распону од 20% у Мароку до 37% у Тунису и код жена. Учешће радне снаге и размере запослености у односу на популацију додатно су опали, указујући на све већу фрустрацију тражилаца посла. Просечни доходак по глави становника остао је у истој равни у Египту и Јордану (без сиријских избјеглица), а само у Тунису и Мароку је порастао. Све у свему, раст прихода у арапским земљама у транзицији је пратио већину света” (Mazarei, Mirzoev, 2015:56).

Мазареи и Мирзоев посебно истичу личну депривацију везану за лош појединачни стандард што ће вероватно „наставити да повећавава социјално незадовољство и може значајно угрозити реформе јавног сектора и одговор приватног сектора на њих” (Mazarei, Mirzoev, 2015:57).

Коначни, и заједнички Извештај Арапске мреже за толеранцију (*Arab Network for Tolerance*), Вестминстерске фондације за демократију (*Westminster Foundation for Democracy*) и Центра за изградњу демократије и мира (*Centre for Democracy and Peace Building*) сумирајући економску ситуацију у годинама након Арапског пролећа такође истиче постојање огромних економских изазова.

„Неке земље извознице нафте, као што су Алжир, Либија и Ирак, боре се са ниским ценама нафте, као и земље чланице Заливског савета за сарадњу. Највећи изазов за извознике нафте је управљање њиховим финансијским стратегијама с ценама нафте испод 45 долара за барел, који се предвиђа да падне на 38-40 долара у 2017. години, (WTI) иако је наравно приметно да је Саудијска Арабија играла значајну улогу у намерном снижавању цена нафте из стратешких разлога” (ANT, WFD, CDPB, 2016:16).

У том погледу, овај Извештај, позивајући се на Економски монитор Светске банке (*World Bank Economic Monitor*) из октобра 2016. године, указује да је посебно „2016. година била једна од најтежих за регион, пошто се владе суочавају са великим политичким изазовима. Највећи изазов за извознике нафте је управљање њиховим финансијама и стратегијама диверсификације са нафтом испод 45 долара за барел. За увознике нафте изазови су преливања из сукоба и фискалне консолидације у тешком друштвено-политичком окружењу” (ANT, WFD, CDPB, 2016:16).

Извештај указује на очекивања да ће раст на економском нивоу бити успорен и наредних година, будући да су „ниске цене нафте умањиле раст међу извозницима нафте, нарочито у земљама Заливског савета за сарадњу (сама Саудијска Арабија у 2016. години расте са 1%), за које се предвиђа да ће у 2016. години расти само 1,6%. Четири извозника нафте у развоју - Сирија, Ирак, Јемен и Либија - заглављени су у грађанском рату или насилном сукобу с непознатим хуманитарним трошковима. Увозници нафте у региону, који уобичајено имају корист од ниских цена нафте, такође расту споро (2,6% у просеку) због преливања из ратова у суседним земљама или

ефеката терористичких напада на туризам и поверење инвеститора” (ANT, WFD, CDPB, 2016:16).

Такође, позивајући се на податке Светске банке, Извештај износи очекивања „да ће реални раст БДП у региону остати на најнижем нивоу већ четврту годину заредом, на око 2,7% у 2016. години, а будућност тржишта рада не показује позитивне знаке за будућност. Регионалне превирања, пропаст индустрије, деструктивно политичко насиље и проблем с избеглицама помажу порасту броја незапослених заједно са посустајањем, сиромаштвом, очајањем и друштвеним траумама” (ANT, WFD, CDPB, 2016:16).

Истовремено, према наводима Економског монитора из априла 2018. године, Светска банка за регион Блиског истока и Северне Африке износи очекивања „да ће економски раст у БИСА региону имати скок у 2018. години, захваљујући позитивним глобалним изгледима, стабилизацији цена нафте на релативно вишим нивоима, стабилизацијским политикама и реформама и опоравку и реконструкцији с обзиром на опадање конфликта. Очекује се да ће раст у БИСА у 2018. години порастати на 3,1%, након снажног пада на 2% у 2017. години са 4,3% у 2016. Повећање раста је широко засновано, а скоро све земље ће ове године доживети мање повећање. На конто добрих перформанси земаља чланица Заливског савета за сарадњу, извозници нафте могло би видети да раст достигне 3% у 2018. години и удвостручи њихову стопу у 2017. години. Очекује се да ће побољшања бити и код увозника нафте који ће имати оштар скок у Египту. Очекује се да ће политика стабилизације, реформе и раст страних прихода смањити фискалне и спољне неравнотеже 2018. године и касније. У кратком року, изгледи за МЕНУ остаје позитивни, а очекује се да ће се убрзати раст у наредне две године, достигавши 3,3% у 2019. и 3,2% у 2020. години. Међутим, геополитичке тензије, изазови које представља присилно расељавање људи, укључујући и избеглице, и растући ниво дуга у региону могли би умањити позитивне изгледе“ (WB, 2018).

16.2. Изазови социо-економске трансформације

У делу анализе који се односи на изазове социо-економске трансформације који се посебно истичу након Арапског пролећа неопходно је пажњу усмерити на линију која прати развој економских политика арапских земаља још од периода

постколонијализма, а која је у великој мери утицала на изградњу снажних државних апарата деценијама отпорним на промене.

На том трагу Тоби Доџ указује да „део разлога дуговечности владајућих режима широм региона почива на чињеници да су постколонијалне државе Блиског истока ушле у међународни систем у одређеном економском и идеолошком тренутку. Оне носе наслеђе овог признања, како у економским политикама које су режими уредили до 1980-их, тако и у врсти режима и начину руковођења”(Dodge у Kitchen, 2012: 6). У том погледу, како истиче Доџ, „заузимање египатске државе од стране Гамала Абдела Насера и других слободних официра 1952. године означило је не само укидање египатске монархије, већ и пораст радикалног републиканизма у срцу државног система Блиског истока. Коначно уклањање потомака овог утицајног режима чини историјски важним арапско пролеће”(Dodge у Kitchen, 2012: 6).

Доџ уједно истиче су „републиканске државе Машрека и Магреба, Алжира, Туниса, Либије, Египта, Ирака и Сирије, тежиле да се дистанцирају од својих бивших колонијалних господара између 1950-их и 1970-их година. Независност коју су настојали успоставити била је под утицајем тадашњих доминантних међународних економских и политичких трендова који су давали легитимитет, финансијску подршку и техничку помоћ модернизацији која се одвијала на државном нивоу широм трећег света. И Источни блок и донатори помоћи са Запада су фаворизовали развојне моделе под вођством државе, док су академици у свету у развоју такође подстицали доминацију државе у економији, као начин повећања националне аутономије касно индустријализованих земаља у међународној економији“ (Dodge у Kitchen, 2012: 6).

Истовремено, примећује Доџ, „пошто су се арапски постколонијални републикански режима трудили да консолидују своју моћ, они су се суочили са домаћим економским класама којима недостаје финансијска моћ или друштвена кохерентност да би представљали ефикасан изазов за доминацију државе над својом популацијом. Војне бирократе које су сада запоселе главне државне институције релативно су у поређењу биле ван контроле домаћих интересних група јер су покушали да трансформишу друштво тако што су ослободили оно што је Елен Тримбергер погодном описала као "револуцију одозго". Њихов циљ био је "модернизовати" и привреду и друштво без мобилизације масовног политичког покрета који би могао угрозити њихову новозадобијену политичку моћ. Ова стратегија трајне демобилизације била је широко успешна до 2011. године“ (Dodge у Kitchen, 2012: 6).

У периоду након арапског пролеће стога се многи ранији изазова изнова јављају, па тако Кан истиче да ће „изазови за арапске земље у транзицији очигледно бити да се избалансирају краткорочне популистичке мере за које владе сматрају да морају да се спроведу политички, истовремено задржавајући јасан правац дугорочне економске реформе. Високи и одрживи економски раст који доводи до значајног стварања нових радних места ће се догодити само ако арапске земље у транзицији реформишу своје економије да би постале више тржишно оријентисане и омогућиле приватном сектору да преузме водећу улогу. Без ових реформи и економског преокрета, политички циљеви устанака би били угрожени. Економски неуспех би могао довести до још једне рунде политичке нестабилности и превирања, а можда и нових устанака сада већ окуражене популације“ (Khan, 2014:8).

Додатно, велики изазов представља и спољна интервенција у области економије односно ослањање и зависност од међународних финансијских институција као и страних извора капитала, што се опет надовезује на образац континуитета спољних притисака у различитим областима политике према земљама региона БИСА.

Али постоје и одређене могућности за економски напредак, те се у том погледу у Економском монитору Светске банке за регион Блиског истока и Северне Африке указује да је поред „стабилизационих политика које су помогле економијама да се прилагођавају последњих година“ (WB, 2018), „потребна друга фаза реформи која би требало да буде трансформативна како би регион досегао свој потенцијал“ (WB, 2018). Наиме, како се наводи, „тренутна путања раста је знатно испод тог потенцијала и недовољна да апсорбује стотину милиона младих људи који ће у наредним деценијама ући на тржиште рада“ (WB, 2018).

Економски монитор Светске банке као посебан проблем истиче генерално лоше перформансе привреде арапских земаља које занемарују потенцијал јавно-приватног партнерства и где држава и даље има превише улива у економске активности, док је нарочито уочљив „јаз између економија БИСА и брзорастућих сектора у радном учинку сектора услуга“ (WB, 2018).

С тим у вези сугерише се да „брзе технолошке промене пружају нове могућности за подстицање раста предвођеног приватним сектором кроз унапређење високотехнолошких послова у сектору услуга. За свако радно место створено у високотехнолошком сектору, отприлике 4.3 радна места су створена у свим групама занимања и прихода. Регион БИСА има брз растући број академски обрзованих и јак продор друштвених медија и паметних телефона. Њихово комбиновање може

послужити као основа дигиталног сектора који би у наредној деценији за младе могао створити преко потребна радна места у приватном сектору. Неколико земаља БИСА је развило стратегије како би трансформисале своје економије и искористиле предности технологија које узрокују поремећаје, али је потребно више да би се искористила ова прилика“ (WB, 2018).

16.3. Токови капитала и преузимање ресурса

Анализа економских токова, првенствено кретања капитала и великих инвестиција усмерених на преузимање контроле над експлоатацијом ресурса, умногоме открива радње које прате отворена економско-политичка сучељавања у арапским земљама након рушења аутократских режима.

Џон Меклахлин (John McLaughlin) сматра да је „са завршеним Хладним ратом, надметање великих сила на Блиском истоку било по први пут након више деценија раздвојено од глобалне борбе” (McLaughlin, 2015:2). Наиме, како истиче Меклахлин, „велике силе су поново почеле да посматрају своје односе са регионом више у смислу појединачних националних интереса, који су се развијали углавном у билатералним односима са земљама Блиског истока. Следећа фаза односа великих сила почела је са глобалном финансијском кризом 2008. године која је ослабила поверење у Сједињене Државе. Истовремено, Русија је постала наметљивија, што је доказано њеном окупацијом делова Грузије. А расла је и перцепција да се Кина "уздиже" на одређени начин под обавезом да изазове "међународну доминацију" САД” (McLaughlin, 2015:2).

Меклахлин наводи и да су се упоредо с адаптацијом на нову динамику глобалних односа у региону арапског света одвијали другачији процеси, указујући да је „Блиски исток је био пољуљан са три феномена који су променила карактер региона и околности за ангажовање са стране. Прво, рат у Ираку је поларизовао земље региона и замутио односе међу главним спољним силама. Друго, исламски екстремизам продубио је корене и изазвао поделе међу спољним силама у погледу одговора. И треће, регион је доживео тзв. арапско пролеће који је потресло не само домаће норме многих земаља већ и многе личности и институције које су годинама служиле као проводници за спољне силе” (McLaughlin, 2015:3).

Истовремено, изградња односа с новим властима и јачање старих и заузимање нових позиција великих сила, због вишеструких циљева није ограничено само на земље које су биле на удару арапског пролећа, већ практично на читав арапски свет.

Поновно надметање за шире овладавање стратешки позиционираним простором, али и настојања да се приграби што већи део „великог колача“ каква је арапска нафта, стога узрокује вишедимензионалну линија сукоба повезану са значајем и региона и нафте за глобалну доминацију.

Као пример циљаних политика интензивираних уплива Кине и Русије у регион Брамберг и Хејдеман указују на укупан раст инвестиција који има свој континуитет и пре, и уз мањи застој и након промена. Као специфичан пример наводе прво службено путовање новоизабраног египатског председника Мохамеда Морсија, који је августа 2012. године посетио Кину.

„Бегов пут се догодио у позадини знатно убрзане економске активности у региону током претходне деценије. Према наводима извештаја Универзитета за националну одбрану, од 2005. до 2009. укупни обим трговине између Кине и Блиског истока порастао је 87 одсто, на 100 милијарди долара, док је извоз Блиског Истока у Кину порастао за 25 одсто, а инвестиције повећане десетоструко, са 1 милијарде на 10 милијарди долара. Заправо, до 2010. године Кина је била највећи страни инвеститор у Ираку и Ирану, а исте године "Саудијска Арабија је ангажовала Кинеску корпорацију за изградњу железнице (China Railway Construction Corporation) у државном власништву за рад на пројекту једноколосечне пруге у Меки (the Месса monorail project), који је пуштен у коришћење. . . управо на време да се смести 2,8 милиона људи који су стигли на хаџ“ (Brumberg, Heydemann, 2013:7).

Ова два аутора посебно истичу да „спремност Кине да улаже у државе Блиског истока без обзира на верске или идеолошке разлике наглашава интензиван прагматизам Пекинга, као и директне и индиректне инвестиције које се каналишу кроз јавне и приватне фирме (од којих многе имају повлашћене односе са државним актерима), често под условима погодним за земљу домаћина. Штавише, Кина је развила дипломатске и економске везе са кључним регионалним и глобалним организацијама попут Арапске лиге, Савета за сарадњу заливских земаља и Организације исламске конференције (ОИС). Ови напори не само да су Кини омогућили важно економско присуство на Блиском истоку, већ су такође могли повећати популарност Кине међу арапским грађанима. На пример, анкета ББЦ-ја за из 2010. године показује да је 43 одсто анкетираних Арапа имало повољан став о улози Кине у региону, док је 29 процената показало сличан повољан став о улози САД“ (Brumberg, Heydemann, 2013:7).

Поред тога, сматрају Брамберг и Хејдеман, „наведена динамика помаже да се објасни зашто је председник Морси изабрао да посети Кину пре него што је похађао годишњу конференцију Покрета несврстаних у Техерану. Египатско-кинеска трговина

већ је порасла претходне године за 40 одсто, на 8,8 милијарди долара, док New York Times наводи да је "кинески извоз у Египат прошле године достигао 5,4 милијарди долара, чиме је постала други по величини добављач у земљи након Сједињених Држава чији је извоз био 6,3 милијарде долара, према УН“ (Brumberg, Heydemann, 2013:7).

У односу на Кину сходно сопственим могућностима и другим циљевима, Русија и Иран делују другачије. Наиме, „одражавајући геостратешке приоритете Москве, везе Русије са арапским светом се фокусирају на Дамаск. У 2012. години двосмерна трговина између Сирије и Русије порасла је на 1,97 милијарди долара, што је повећање од 58 посто у односу на претходну годину. Иако уговори о оружју представљају нешто више од половине овога, до 2011. године Русија је уложила око 20 милијарди долара у сиријску инфраструктуру, енергију и туризам, док су две руске приватне компаније, Stroitransgaz и Tatneft, најавиле планове за повећање црпљења природног гаса и пројеката истраживања нафте,. У ширем контексту ослањања Москве на њену поморску базу у Тартусу, јединој таквој бази Русије на целом Медитерану, ове економске везе помажу у објашњењу снажне подршке коју је предсједник Владимир Путин давао Асаду, као и противљење Москве и санкцијама Запада према Дамаску и западној војној интервенцији у Сирији у којој је ескалирао грађански рат“ (Brumberg, Heydemann, 2013:7-8).

Према овим ауторима Иран је углавном ограничен на економску сарадњу са арапским земљама у Персијском заливу, која опет није ни мало занемаљива. Наиме, „према подацима иранског министарства спољних послова, укупна вредност трговине између две стране износила је око 30 милијарди долара годишње, углавном са У.А.Е. и Оманом“ (Brumberg, Heydemann, 2013:8).

Стога постаје прилично јасан оквир политичког деловања везан за чисти економски интерес, а прагматичан однос и Кине, и Русије, и у ограниченим условима Ирана, постаје потпуно истоветан западним интересима и апсолутне контроле заливских земаља где је и највећа концентрација нафтних поља.

Додатно, неретке тврдње да је комешање на Блиском истоку заправо искоришћено као механизам истискивања Руске федерације с енергетског тржишта, посебно европског, а тиме и с позиције глобалног енергетског гиганта везују се првенствено за овладавање и потпуну контролу могућих алтернативних праваца снабдевања Европе нафтом и гасом.

Ово је по некима заправо основ руске искључивости у погледу останка у Сирији чиме се у перспективи блокира правац гасовода који би најидеалнијом рутом из Катара на путу ка Европи пролазио управо преко Сирије. Такав сценарио Русији не одговара јер би реализацијом овог пројекта изгубила позицију доминантног европског снабдевача, а северни и јужни ток би изгубили сврху. Ова аргументација свакако има смисла, јер у таласу превирања и потоњем конфликту дугог трајања у сиријској пустињи нема невиних страна, јер велике силе у реалности не води осећај за правдом, већ напросто ништа више до чисти интерес.

Позиција Кине је умногоме умеренија, зона интереса шира, а поред економске користи везане за трговину са земљама региона, битна ставка се везује за осигуравање новог пута свиле чији један крак би ишао управо преко арапског простора.

16.4. Нова подела економских зона утицаја

Једна од најважнијих последица арапског пролећа, односно пада низа режима је редефинисање економских зона утицаја. Оно што свакако треба истаћи је да се ова подела сходно новим околностима брисаног простора одвијала на више нивоа, најпре националном, у борби нових и покушају старих економских елита да задрже позиција, потом регионалном нивоу, где су водеће земље региона у складу са сопственим интересима покушале и економски продор у земље где у којима су им ранији владари ограничавали приступ, и коначном, на нивоу економских зона утицаја великих сила са Запада и Истока, које су пратећи политичке линије утицаја наставиле борбу за превагу и у економској сфери.

Фредерик Грегори Гаус (F. Gregory Gause, III) и Јан Лустик (Ian S. Lustick) посебно указују на дугорочну тактику локалних земаља које су вештим политичким маневрима владајућих елита деценијама превагом на једну или другу страну остваривале економске бенефите. Али тиме је јачала елита, док се позиција већине популације није знатније мењала, док су захтеви за испуњавање низа уступака као накнада за економску корист, већином били на штету обичног народа, и стога још један генератор незадовољства.

Како наводе ова два аутора, „током хладног рата, локално становништво је било то које експлоатисало обе суперсиле, окрећући их једне против других у корист сопствених интереса, док су се Вашингтон и Москва међусобно загледали. Крај

хладног рата ослободио је Америку да делује са мање ограничења у региону. Ослобађање од страха од реакције друге суперсиле је узроковало несмотреност под другим Бушом, што је довело до катастрофе у погледу инвазије на Ирак, од које се Сједињене Државе и даље опорављају. Али крај Хладног рата је значио нешто другачије током Обаине администрације” (Gause, Lustick, 2012).

Конкретно у вези са деловањем САД, Гаус и Лустик истичу „флексибилност и нијансираност њених реакција на арапске преокрете из 2011. године одражава фокус на промене у самом региону, а не на калкулације у игри са Совјетима или на заостале идеолошке обавезе према америчкој хегемонији. Пошто људска сила са исламским лицем уклања режим након режима на Блиском истоку, и како импликације у погледу нуклеарне пролиферације о којима се дуго страховало представљају тренутни директни изазов за америчке интересе и савезнике, традиционалне америчке политике које се ослањају на "ауторитарну стабилност" и израелску војну надмоћ су озбиљно оптерећене” (Gause, Lustick, 2012).

Ипак, како наводе, тадашња администрација је „показала неопходно разумевање прилагођавања овим трансформацијама. Међутим, Вашингтон се и даље суочава са изазовима на које можда не зна како да се суочи. Некарактеристично за било коју велику силу која делује на Блиском истоку, изгледа да Сједињене Државе делују знатно боље од већине регионалних сила, који су се чинили нарочито неугодним у својим одговорима на трансформацију режима и континуирану турбуленцију. Израел, Саудијска Арабија и Иран, сви гледају регионалне догађаје кроз старе призме” (Gause, Lustick, 2012).

Гаус и Лустик такође примећују да „иако је пажња са стране током 2011. била с правом на народним преокретима и драматичним политичким променама у домаћој политици арапских држава, мање очигледна борба се наставила због политичког утицаја међу три главне регионалне државе: Турске, Ирана и Саудијске Арабије” (Gause, Lustick, 2012).

Они посебно истичу саудијско-иранско ривалство које „своје порекло има у политици равнотеже снага Персијског залива а сада се пренело даље на већи део Блиског истока да би укључило Левант, Авганистан и Пакистан. Док је у средишту застарела борбе за државни утицај, она је прекривена од стране сектаријанским расколом између сунита и шиита. Свака страна налази савезнике, обично међу припадницима исте секте, у фрагментираној политици слабих арапских држава попут Либана и Ирака” (Gause, Lustick, 2012).

И истовремено указују на снажан економски замах Турске који је пратио њихов политички повратак у регион арапског света. При томе наводе да је „влада АКП-а Реџепа Тајипа Ердогана у Турској недавно ушла у регионалну игру, тражећи повратак на позицију утицаја у региону који су свесно игнорисала секуларистичка турска елита из доба Ататурка. Ердоганова најважнија улога у том погледу била је да заузме тврду линију према Израелу, обраћајући се и домаћем и регионалном јавном мњењу. Али његова политика је уопштено била изграђена на принципу "нултих проблема са суседима", или барем минималних. Успех ове политике укључивао је побољшане билатералне односе са Грчком, Сиријом и Ираном и померањем ка прихватању, а не изолацији курдске регионалне владе у Ираку. Политика је несумњиво имала дугорочне стратешке импликације, али је такође била добра за динамични турски пословни сектор, који је повећао трговину и инвестиције широм региона. Анкара је имала одличне односе и са Гадафијевом Либијом и Асадовом Сиријом пре 2011. године, а турске фирме су без прекида извлачиле профит из обе земље” (Gause, Lustick, 2012).

Још један значајан проблем који се никако не може занемарити тиче се сурових климатских услова који сами по себи, нарочито у погледу скромних залиха питке воде, отежавају живот у овом делу света. Стога је важан сегмент политичко-економског утицаја везан и за приступ овом ограниченом ресурсу, посебно у погледу политике санкција, увоза и дистрибуције, будући да „арапске земље чине више од 5% светске популације, али мање од 1% светских водних ресурса. И као последица појава повезаних са климатским променама, регион се суочава са још већим нестацицама воде. Арапска регија има укупну површину од око 14 милиона квадратних километара, од чега је више од 87 посто пустиња, са екстремном аридношћу и слабом вегетацијом“ (Arab Countries Regional Report, WWF5, 2009).

17. Геополитичке импликације Арапског пролећа

Поред снажних унутрашњих поремећаја насталих урушавањем аутократске структуре владавине у низу земаља Северне Африке и Блиског истока, подједнако је немерљив значај арапског пролећа и у оквирима регионалне и глобалне политике.

Уз нову прераспodelу зона утицаја регионалних сила (Саудијска Арабија, Иран, Турска), и појаву нових актера с амбицијама које превазилазе државне границе (Катар), арапско пролеће је истовремено отворило простор и ка демократизацији, али и за редефинисање политичке улоге друштвених покрета религијског карактера (попут

Муслиманског братства) као и појаву елемената државности у територијалном груписању радикално-исламистичких фанатика и остварену владавину терора (ИСИЛ).

На нивоу глобалне политике однос према проманама након Арапског пролећа, заједно са сврставањем уз или против непокорених режима, постао је мерило за потврђивање статуса светске силе. Истовремено, у околностима прекомпоновања зоне утицаја великих сила, након дужег преиода оклевања, управо искључивост у односу Истока и Запада према овом феномену означила је прекретницу у међународној политици вративши на велика врата политику обуздавања и равнотеже моћи.

Стога, како би се сагледали наведени различити аспекти геополитичких импликација уз анализу односа снага регионалних и глобалних актера, подједнако је неопходно подробније размотрити домете утицаја Арапског пролећа на промене у политици интервенционизма, безбедносне изазове везане за успон исламског радикализма, као и последице које прате могућност преливања конфликта и ширење нестабилности.

17.1. Нови регионални друштвено-политички актери

Деценијама су главни политички актери у региону Блиског истока и Северне Африке уз незнатна померања на лествици утицаја суштински исти. Борба за превласт глобалних сила, ривалитети регионалних држава, интереси мултинационалних корпорација, владиних и невладиних међунаордних организација, и многи други паралелни процеси у континуитету нарушавају стабилност, миран развој и нормализацију односа.

При томе, иако је у први мах деловало да ће након прврата ова сложена динамика имати мањи замах дајући предност стабилизацији, ситуација се напротив додатно закомпликовала борбом за опстанак елита које су подржавале раније режиме, као и регионалних лидера које арапско пролеће није померило али је ослабило њихове позиције и полуге моћи.

У сегменту исхода промена везаних за појаву нових лидера у појединим арапским земљама Брамберг и Хејдеман указују да су „изгледи за појаву нелибералних исламистичких режима или исходи колапса државе мање вероватни у Тунису. Тамо, умерено-исламистичка партија Нахда покушава да одржи одређени видљив траг дељења власти са секуларним политичким странкама. Што се тиче Либије, избори нису оснажили исламисте, већ су уместо тога створили вишестраначку владу. Међутим,

пролиферација милиција, од којих су неке тесно повезане са цихадистичким исламистичким групама, доводи у питање сам ауторитет либијског изабраног државног руководства и саме државе. Недавни напад цихадистичких снага у Алжиру - од којих су многи користили хаос у Либији да дођу у посед оружја и организовање- представља озбиљан изазов западу и новонасталим владама у региону“ (Brumberg, Heydemann, 2013:12).

Али према Брамбергу и Хејдеману истовремено „и за Запад и за његове ривале у глобалном ауторитарном табору, у Египту и Сирији дипломатски и безбедносни улози могу бити највиши. Растући утицај салафиста и цихадиста у неким подручјима Сирије повећава сектаријанске тензије, отуђује секуларисте и мањине, и чини вероватнијим да ће падом Асадовог режима бити праћен периодом сукоба између претендента за власт у Сирији. Што се тиче Египта, политичка игра се одвија на начин који није уверљив. Заиста, иако је још рано рећи, не може се искључити могућност да ће се под руководством и хегемонијом Муслиманског братства Египат појавити као нови облик изборне аутократије, тј. режима организованог око политичке машине која може користити законе и институције демократског управљања да одржи стални положај“ (Brumberg, Heydemann, 2013:12).

Ови аутори посебно разматрају Египат јер је заједно с Турском, како наводе, „регионална дипломатска тешка категорија чија политика има огромне импликације и за Сједињене Државе и глобалне ауторитарце. Али управо зато што се порекло, природа и трајекторије арапских устанака разликују од државе до државе, дипломатски и стратешки изазови са којима се суочава Вашингтон представљају посебне изазове. На пример, лидери Туниске странке Нахда не артикулишу, или изгледа да су привукли, контрахегемонистичке импулсе нових лидера Египта. Заиста, из идеолошких и практичних разлога, Тунис поздравља ближе односе са Вашингтоном. Слично томе, либијски политички лидери не само да су остали дубоко захвални Западу због његове интервенције, већ ће им требати западна економска, политичка и војна помоћ, ако се надају да ће успјети да успоставе веродостојну и ефикасну централну владу. Чак и док се Русија и Кина труде да поново успоставе свој дипломатски кредибилитет и економске везе са новим политичким лидерима у земљи, Либија сматра да су САД и њени западни савезници кључни за будућност“ (Brumberg, Heydemann, 2013:13).

Због тока догађаја, Сирија свакако има посебно место, па Брамберг и Хејдеман тврде да се управо на овој држави преламају утицаји и регионалних и великих глобалних сила.

„Што се тиче Сирије, док би неспојива опозиција Москве, Пекинга, а посебно Техерана западној војној интервенцији или војној помоћи сиријској опозицији сигурно смањила утицај глобалног ауторитаризма, неуспех Запада да преузима одлучније стајалиште, у комбинацији са централном улогом исламистичких милитантних снага у сиријској опозицији, створиће контрадикторно дипломатско поље када и ако се може подићи било каква кохерентна и веродостојна постасадовска влада. Критична питања - попут статуса Голанске висоравни и односа Сирије са Либаном и Ираном - одједном би могли да избију као веома велики, тиме показујући да би регионални систем који су ефикасно чувале аутократске власти могао постати све крхкији. Ова тачка нас подсећа да регионални поредак на Блиском истоку није само израз домаће политике или спољне политике њених конститутивних држава и њихових влада. Постоји шира регионална динамика за коју Вашингтон мора обратити пажњу. Заправо, регионална криза, изазвана проширеним ратом између Израела и Палестинаца (и Хезболаха), или избијањем непрекидног војног сукоба између Вашингтона и Техерана, могло би изазвати народну мобилизације широм региона на начине који би могли побољшати привлачност глобалног ауторитаризма и у народним и елитним круговима“ (Brumberg, Heydemann, 2013:13-14).

У овом контексту ваља указати и на запажање Ержебет Розе по којој је „арапско пролеће започело усред дубоке структурне трансформације Блиског истока, у оквиру које су настајала три неарапска центра моћи (Израел, Иран и Турска), док је насупрот томе неколико арапских земаља губило релевантност – и као група и појединачно“ (Rózsa, 2012:7).

Сублимирајући исходе Ибрахим указује да су „Блиски исток и Северна Африка претрпели неколико унутрашњих сукоба од избијања арапског пролећа у Тунису у децембру 2010. Године. Арапско пролеће, која је започело као мирни народни устанак за људско достојанство, социјалну правду и демократију, еволуирало је у арапску зиму која се манифестовала у грађанском рату у Сирији, пропалој држави у Либији, крхкој демократији у Тунису, Исламској држави у Ираку и Леванту (ИСИЛ), војном удару у Египту и арапским војним интервенцијама у Јемену и Бахреину. Стотине хиљада цивила је убијено, а милиони су постали избеглице и интерно расељена лица” (Ibrahim, 2016:6).

Дакле, иако су очекивања била попуно другачија, смена деценијских диктаторских режима није довела ни до економског просперитета, нити до политичке стабилизације. Напротив, додатно се погоршала и онако несређена ситуација, а институционалне крхотине бивших режима су потпуно урушене, остављајући милионе људи препуштене саме себи.

17.2. Нова прерасподела утицаја земаља региона

Ако погледамо мало дубље у историју, и вратимо се на нека претходна разматрања, јасно је уочљива паралела данашњих односа и оних након Другог светског

рата када је снажна идеолошка и посредна конфронтација Истока и Запада бележена на многим местима широм света укључујући и арапски регион.

На том трагу Рејмонд Хиненбуш указује да су „деколонијација и биополарни Хладни рат између САД и СССР-а трансформисали услове међународног продирања на Блиски Исток. Засигурно, с обзиром на изузетну концентрацију западних интереса - нафту, транзитне путеве и заштиту Израела - западне велике силе нису имале намеру да напусте регион након арапске политичке независности. Хладни рат заправо је подигао улоге јер је примећено да СССР изазива регионалне интересе Запада. Заиста, Хладни рат је започео када је Труманова доктрина, реагујући на совјетске притиске за учешће иранске нафте и приступ турским мореузима, проширила западну заштиту на ове државе. После тога "обуздавање" совјетске комунистичке „претње“ региону довела америчку и западну политику. У овом надметању, нафта, Израел и "обуздавање" били су потпуно повезани: Совјетима је морала бити ускраћена контрола над нафтом Блиског истока којом су могли задавити Западну Европу, али је западна подршка Израелу произвела про-совјетско расположење и повећала ризике око нафте” (Hinnenbusch, 2003:21-22).

Запањујућа сличност са актуелним односима великих сила из истог поднебља, неких шест деценија касније мада у другачијем контексту у многоме појашњава готово идентичне борбе за превласт регионалних сила. И док је пре више од пола века Египат био тај који је имао амбиције да предводи регион, у савременим односима немо толико те панарапске компоненте која је идеализовала читав приступ, већ се сусрећемо са чистим прагматизмом остварења сопствених интереса и ширења утицаја три главна актера, Саудијске Арабије, Ирана и Турске, уз понеког спољног повременог играча, попут Катарa, чији капацитети не могу увек да испрате амбициозно постављене циљеве.

Рацив Агервал (Rajeev Agerwal) наводи анализирајући ефекте арапског пролећа на регионалну равнотежу моћи наводи да је „арапско пролеће осигурало да регион више никада неће остати исти. Иако до сада није дошло до значајних геополитичких преокрета, јасно је да нове политичке диспензације неће бити принуђене да се приджавају "прихватљивог реда" који је дуго одређивао Запад. Упркос томе што су се залагали за демократију у сету, Сједињеним Државама и другим западним земљама је било погодно радити са диктаторима. Новоформирани режими, већином сачињени од исламиста, би могли бити тешки за договор“ (Agarwal, 2012).

Такође, Агарвал истиче да је „настајући политички поредак у западној Азији обележен и значајним померањима унутар појединих земаља, као и на регионалном нивоу. Међу регионалним силама, Турска, Египат и до одређене мере Иран, чини се да подижу улог док су Израел и Саудијска Арабија затечене на погрешној страни настајућих једначина“ (Agarwal, 2012).

У датим околностима за Агервала „арапско пролеће је најтеже погодило Израел јер је изгубио Мубарака као свог провереног савезника који је обезбеђивао мир у региону²⁵¹“ (Agarwal, 2012). Истовремено „Турска је искористила арапско пролеће као прилику да се пројектује као регионални лидер, способни посредник (interlocutor-саговорник) и модел исламске демократије²⁵²“ (Agarwal, 2012). Даље, „у Египту, председник Морси је наговестио да је његова земља на путу да поврати свој статус у арапском свету²⁵³“ (Agarwal, 2012).

Међутим, како примећује овај аутор, „Иран је покушао да извуче највише из арапског пролећа. Повукао је паралеле са сопственом револуцијом из 1979. године и позвао на исламско буђење у региону и рушење ционистичког режима. Са друге стране, подржавајући побуњенике у Египту, Либији, Тунису и Бахреину, али потпомажући

²⁵¹ „Са одласком Мубарака, мировни споразум из 1978. године сада је у упитан, иако Египат још није назначио да ли ће га напустити. Синајско полуострво, тампон између Египта и Израела, одједном је еруптирао након арапског пролећа. Египат је такође одлучио да поново отвори прелаз Рафа ка Западној обали. Даље, уз жестину грађанског рата у Сирији, Израел се плаши да би Асад могао на крају бити силом збачен. То би поново угрозило крхки мир на њеним источним границама. Јордан би могао кренути исламистичким путем у било које доба што би могло да изазове више проблема за Израел. Палестинци би такође могли пронаћи мотивацију у арапском пролећу и покренути ненасилну кампању с којом би се Израел могао тешко носити“ (Agarwal, 2012).

²⁵² „Премијер Реџеп Тајип Ердоган посетио је Египат, Либију и Тунис у септембру 2011. као израз солидарности новонастајућем поретку. Након инцидента с флотилом у Гази у мају 2010. године, видљив је повратак Турске на арапску страну. Такође је постепено поправљала своје везе са Ираном. Честе су посете турских и иранских председника једној и другој престоници од 2009. године. Турска је чак понудила да буде посредник у иранском нуклеарном питању а налази заједнички циљ са Ираном у борби против Курда. Са Сиријом, Турска је коначно прекинула везе када су крвопролиће и прилив избеглица постали неподношљиви и тренутно помаже сиријским побуњеницима у борби против режима Асада“ (Agarwal, 2012).

²⁵³ „У свом првом говору на Генералној скупштини УН 24. септембра 2012, он је изразио своју подршку палестинској нацији, изразио забринутост због сиријске кризе и позвао Израел да се прикључи НРТ. Са Ираном, Египат је на путу да поправи везе и створи стратешко партнерство. Пролаз иранских ратних бродова преко Суецког канала, прва посета египатског председника Ирану након 1979. године у августу 2012. године (да би присуствовао самиту Покрета несврстаних), позивање председника Морсија на јаке везе са Ираном и признавање важне улоге Ирана у региону као главног играча су све показатељи у овом погледу. Египат, такође, изгледа да жели да успостави (forge) блиске везе са Турском. У свом обраћању главном конгресу турске АКП партије 30. септембра 2012. године, Морси је поздравио турски модел демократије и позвао на јаче (стратешке) везе између две државе“ (Agarwal, 2012).

Асдов режим у Сирији, истакао је и искривљену сектаријанску лојалност у конфликту са геополитичким сврставањима²⁵⁴ (Agarwal, 2012).

Исто тако, као велики такмац Ирана, „Саудијска Арабија успела је да преживи арапско пролеће и унутар и у оквиру региона. Упркос економским мерама да се смири становништво код куће, заједно са бруталним разбијањем даљих протеста, Ријад зна да живи у купљеном времену (borrowed time-одлагању)“ (Agarwal, 2012). Агервал износи мишљење да би се „следећа рунда протеста или арапско пролеће други део могао показати фаталним за саудијску породицу. Она је преузела водећу улогу у борби против сиријског режима, што види као прилику да заустави ширење иранског утицаја преко Леванта. Тај изазов би требало да има важне последице за будућу регионалну улогу Саудијске Арабије“ (Agarwal, 2012), али уједно остаје низ нерешених питања²⁵⁵ која ће се временом све више отворати и с тим у вези смиривати или распламсавати ситуацију у региону.

Волтер Пош (Walter Posch) примећује да је „деценијама саудијско-ирански антагонизам био главни конфликт, који је ширио зраке из свог центра у региону Залива до суседних држава Авганистана, Либана, а од 2003. године и Ирака. У суштини је реч о два питања: лидерству у исламском свету и дефинисању сфера утицаја“ (Posch у Asseburg et al.:2012:39-40). Пош истиче и да је „актуелна стратегија Ирана за суочавање са овим ривалитетом заснована на идеолошки утемељеном убеђењу да ће прозападни режими региона пасти, било путем избора или народних побуна, па стога Техеран чита арапско пролеће као "исламско буђење"“ (Posch у Asseburg et al.:2012:40).

Додатно, указујући на стратегијску концепцију иранске политике овладавања регионом Пош даље детаљно објашњава да наредне кораке.

„Нови режими базирани на исламу, одговорни свом народу, а не Западу и Израелу, потом би дошли на власт, померајући геостратешки баланс у корист Техерана, повећавајући притисак на Израел и отежавајући Сједињеним Државама да оправдају своје присуство у региону. Овај процес би се завршио повлачењем Сједињених Држава и других спољних сила из региона и "јужноафричким" решењем за Израел у којем би аутохтона арапска популација Мандатне Палестине добила свој следећи део власти, што аутоматски доводи до краја јеврејске доминације у Палестини и тиме до краја Израела. Истовремено, Иран би играо водећу улогу у промовисању мирољубиве исламске Југ-Југ сарадње (South-

²⁵⁴ „Упркос иницијалној реторици против Муслиманског братства на почетку арапског пролећа, Иран настоји да успостави јаке везе са новим Египтом. Везе Ирана са Турском су у успону и нашли су заједнички циљ по многим питањима. Турски прекид са Израелом и покушаји Турске да посредује у иранском нуклеарном питању само су помогли овај циљ“ (Agarwal, 2012).

²⁵⁵ „Недавни догађаји довели су до великог броја питања. Хоће ли се појавити тројка Египат-Турска-Иран? Да ли ће Турска поново преузети своју водећу улогу у региону? Како ће Израел и Саудијска Арабија изаћи из шокова арапског пролећа? Како ће сиријска криза утицати на једначину регионалне моћи? Како ће САД, Русија и Кина реорганизовати своје стратегије у региону?“ (Agarwal, 2012).

South cooperation) (интензивирањем економске, политичке и безбедносне сарадње без европљана и Американаца). У одређеном смислу, склоност Техерана према лидерству у региону третира ову визију будућности региона као предодређени закључак“ (Posch у Asseburg et al.:2012:40).

Истовремено по узору на велике силе, посебно САД, Саудијска Арабија за себе везује савезнике из најближег окружења, па се тако Савет за сарадњу земаља Залива који практично предводи, „без обзира на сопствене унутрашње поделе и ривалства појавио као све већи регионални играч од почетка арапских устанака (2011), изазивајући текући друштвено-политички развој који преобликује традиционални регионални поредак, али без јасног програма за изградњу новог“ (Dazi-Heni, 2014:2).

Фатиха Дази-Хени (Fatihа Dazi-Heni) наводи да након што је „уклањање режима Садама Хусеина у Багдаду априла 2003, након америчке инвазије, фундаментално променило равнотежу моћи у Заливу“ (Dazi-Heni, 2014:4), доводећи до „нове“ конфронтације која се све више описује као "хладни рат" између Краљевине Саудијске Арабије (КСА) и Исламске Републике Иран (ИРИ), заснован на идеолошком и геополитичком ривалству“ (Dazi-Heni, 2014:4), „текућа "нова" конфронтација између КСА и ИРИ-а подстакнута је са два главна и различита фактора. Са једне стране, хегемонистички утицај ИРИ на Блиском истоку, захваљујући нуклеарном програму, појавио се саудијском руководству као најгори непријатеља за супротстављање пошто је, заједно са либанским Хезболахом и Русијом, главни савезником Асадовог режима у Сирији. С друге стране, слабљењем стабилности одређеног броја арапских држава, такозваним "арапским пролећем" отворено је ново поље сукоба између КСА и ИРИ-а. Више од три године након почетка арапског устанака, сиријски сукоб, сектаријанске тензије у Бахреину и јеменска криза (побуна шиитских Хутија представља претњу централној држави ширећи свој територијални утицај и захтевајући већи удео власти и нови политички поредак) проширили су традиционалну сектаријанску поделу, подижући је на регионални и транснационални сукоб²⁵⁶ (affair)” (Dazi-Heni, 2014:4).

У опису ситуације настале променама у арапским земљама виђене као „нови арапски поредак“ свакако је незаобилазно можда и најсликовитије виђење стања које је

²⁵⁶ „Када је фелдмаршал ал-Сиси сменио изабраног председника Морсија 3. јула 2013. године и почео искорењивање Муслиманског братства, Краљевина Саудијска Арабија, Уједињени Арапски Емирати (УАЕ) и у мањој мери Кувајт испоставили су се главним присталицама ал-Сисија. Затим, Муслиманско братство (МБ), које је посматрано као политички оснажујућа сила у МЕНИ након арапског пролећа, постало је мета КСА и УАЕ, заједно са њиховим египатским савезником. Истовремено, односи су се затегли са Катаром и Турском, као главним спонзорима МБ. Штавише, велика подршка КСА египатском режиму након уклањања Морсија навела је монархију да усвоји драстичније мере против МБ како би зауставила његову милитантност у Краљевини и свим суседним државама Заливског савета за сарадњу” (Dazi-Heni, 2014:4).

дао Ф. Грегори Гаус III (F. Gregory Gause III), који је целокупну кризу описао као „нови блискоисточни хладни рат“. Наиме, правећи паралелу са Хладним ратом Истока и Запада, Гаус у регионалне оквире ставља надметање за супрематију Саудијске Арабије и Ирана, али и Турске.

17.3. Нова регионална (не)равнотежа моћи Запада и Истока

Док је период који је претходио арапском пролећу био обележен продором Кине у готово цео арапски свет и обазривим ширењем утицаја Руске Федерације с јачањем постојећих позиција у Леванту, западне силе, примарно САД, су такве потезе виделе као повезивање глобалних аутократа (Brumberg, Heydemann, 2013) са њиховим локалним панданима. Наиме, и саме назнаке промене безбедносне архитектуре региона које би евентуално у своју орбиту привукле и нафтом богате заливске земље у потпуности су биле супротне националним интересима Сједињених Америчких Држава.

С тим у вези, затеченост првим таласом протеста, већ при његовом ширењу биће искоришћена за елиминацију „источних савезника“ и уједно тиме очекивано истискивање из региона сила с Истока чиме би се читав регион вратио на некадашње позиције западне доминације. Ипак, вешти маневри кинеске спољне политике и црвена линија руске стране у погледу Сирије, уз неуспелу политику обуздавања Ирана, закомпликовали су регионалне односе моћи великих сила.

У односу на САД, како указују Брамберг и Хејдеман „чак иако се ови ауторитарни актери и сами боре да апсорбују последице арапског пролећа, укључујући неизвесне ефекте арапске демократизације на њихов регионални утицај и амбиције, они су радили на томе да консолидују свој став као противтежу на Блиском истоку према Сједињеним Државама и њиховим западним савезницима. Напори водећих ауторитарних режима за повећање њиховог регионалног утицаја одвијају се на неколико нивоа. Како ови режими виде могућности и ограничења које представља арапско пролеће, како покушавају да искористе ово прву и ублаже ово друго, и како су њихови напори, заузврат, обликовали стратешке прорачуне новоизабраних арапских влада су питања која ће драматично утицати на регионалну стратешку архитектуру у настајању, а тиме и политичког окружења са којим ће се Сједињене Државе суочити у наредним годинама“ (Brumberg, Heydemann, 2013:1).

Брамберг и Хејдеман, чија сазнања се посебно издвајају у овом сегменту, истичу две сродне динамике „прво, начини на који моћни ауторитарни режими сарађују ради унапређења заједничких интереса у одржавању или консолидацији-институционалних и стратешких алтернатива западној демократији; и друго, њихов повезани покушај да искористе арапско пролеће за мобилизацију подршке од регионалних, демократских сила, укључујући Турску, Бразил, Индију, Јужну Африку и друге. Сагласне критикама западне економске и геостратешке доминације, ове државе глобалне аутократе посматрају као потенцијалне савезнике који би могли бити ангажовани у напорима за редефинисање регионалних и глобалних безбедносних и управљачких структура, што компликује дипломатско и стратешко окружење у којем САД ради на унапређењу својих интереса“ (Brumberg, Heydemann, 2013:1).

На ову динамику, ова два аутора надовезују се концептом "глобализованог ауторитаризма"²⁵⁷ ("globalizing authoritarianism") који је посебно у периоду који је претходио догађањима на улицама арапских градова имао свој залет. Додатно „у деценији пре арапског пролећа, пораст глобалног ауторитаризма убрзан је у тандему са покушајима арапских аутократија да своје владајуће механизме прилагоде новим домаћим и регионалним изазовима. Део ове динамике прилагођавања окренуо се око

²⁵⁷ Брамберг и Хејдеман за појам глобализованог ауторитаризма везују четири испреплетана аспекта: „прво, три државе које чине унутрашње језгро ГА - Русија, Иран и Кина - не остварују утицај кроз свеобухватни формални савез или чак помоћу заједничке визије ауторитарног управљања ... већ зато што се њихова економска, институционална и идеолошка механика владања дубоко разликује, има мало заједничке основе за заједнички пројекат извоза у иностранство изразито ауторитарног модела. Глобализација ауторитарности се мање тиче дифузије специфичне идеологије или модела управљања, него јачања колективне акције, јачања међусобне политичке, стратешке и економске помоћи, као и размене искустава о томе како најбоље одржавати ауторитарне системе као одрживе алтернативе либералној демократији...Друго, и из те тачке гледишта, неопходно је имати на уму да док покретач колективне акције није анимиран заједничком посвећеношћу одређеном моделу управљања, глобални ауторитарци негативно су уједињени у противљењу универзалним нормама демократије, глобалне владавине и људских права које промовише Запад и мултилатералне институције као што су Уједињене нације и Међународни кривични суд. Без обзира на њихове револуционарне претензије, њихови лидери бране изразито status quo или конвенционални појам државног суверенитета који је у супротности са новим глобалним конвенцијама као што је Право на заштиту (Right to Protect - R2P). Треће, пошто је ова глобална агенда везана за њихово трагање за јачањем механизма ауторитарне контроле и обуздавања утицаја Запада, све три ГА државе имају интерес да раде заједно на изградњи регионалних и међународних институција које шире ауторитарни утицај. Док су њихови напори понекад поткрепљени формалним споразумима и уговорима, неформална, прећутна или импровизирана природа њихове сарадње их оспособљава да се флексибилно прилагоде и коришћењу могућности и ублажавању ограничења која долазе са политичким и социјалним сменама на регионалној и глобалној равни. Четврто, ad hoc природа глобалне ауторитарне сарадње пружа механизам за ублажавање конкурентних или конфликтних економских, политичких и идеолошких интереса међу водећим ауторитарним силама. На примјер, економска међузависност између Кине и Запада захтева опрезну, фокусирану калкулацију међу кинеским лидерима о томе где и када су сукоби у односу на сарадњу са Западом оправдани. Тако, као што показујемо у наставку, сами услови који захтевају флексибилност такође стварају и потенцијалне сукобе који могу ограничити капацитет за колективно деловање међу глобалним ауторитарним режимима“ (Brumberg, Heydemann, 2013:3).

стратегија "ауторитарне надоградње", односно режимски контролисаних процеса економске и / или политичке либерализације“ (Brumberg, Heydemann, 2013:4).

Ипак Брамберг и Хејдеман истичу и две круцијалне грешке америчке регионалне политике које су произвеле неочекиване последице. „Прво, политика Вашингтона је нагласила све већи јаз између спољне политике про-западних арапских влада и преференција њихових дубоко отуђених грађана, тиме увећавајући кризу легитимитета са којом се суочавају арапски режими. Друго, процеси ауторитарне надоградње створили су подстицаје арапским аутократима да диверзификују своје стратешке и економске односе досежући до глобалних ауторитараца (global authoritarians) као што је Кина. Док је инвестициона стратегија Пекинга привукла пажњу америчких креатора политике, шире структурне импликације²⁵⁸ ауторитарне колективне акције само су почеле да се осећају у годинама које су довеле до арапског пролећа“ (Brumberg, Heydemann, 2013:4).

Другачије су пак биле стратегије деловања у трансформисаном политичком окружењу након арапског пролећа

„Надметање Ирана, Кине и Русије да одговоре на арапско пролеће на начине који побољшавају њихове ауторитарне планове мора се носити не само са континуираним утицајем САД-а, већ и са контрадикторностима које потичу од њихових различитих друштвених, економских и политичких веза са Блиским истоком и широм међународном заједницом. Имајући у виду ову равнотежу предности и ограничења, можемо указати на три кључне компоненте ауторитарних одговора на арапско пролеће. Ове компоненте су: 1 употреба међународних институција за опструирање дипломатских иницијатива усмерених на арапске савезнике водећих ауторитарних режима. 2 обезбеђивање финансијске, војне и политичке подршке и постојећим ауторитарним режимима и аутократијама у настајању (emerging autocracies) као што је Египат. 3 манипулација свеприсутним антиамеричким осећањима у арапским друштвима артикулишући контрахегемонистички дискурс који напада доминантну позицију Сједињених Држава истовремено заговарајући реструктурирање и међународних институција и норми како би се обезбедила равноправнија расподела моћи и ресурса. Иако је дизајниран да побољша кредибилитет и легитимитет глобалних ауторитараца, овај дискурс је такође јавно добро доступно било којој влади - укључујући и нову демократију - која га сматра корисним средством за унапређење сопствених интереса и агенди“ (Brumberg, Heydemann, 2013:4-5).

²⁵⁸ „Ове структурне импликације премашиле су одређене економске везе између глобалних ауторитараца и арапских режима или недржавних актера. Свакако, консолидација демократских влада у регионално утицајним силама попут Бразила, Јужне Африке и Турске, у комбинацији са шоком масовних устанка и промене режима у Тунису, Египту, Либији и Јемену, сугеришу да глобална демократизација можда улази у нову, живљу, фазу. Али таква перспектива није нужно представљала стратешке или политичке сметње за глобалне ауторитарце. На крају крајева, упркос њиховом статусу демократија, регионалне власти као што су Турска, Бразил и Јужна Африка подржале су већину критика глобалних ауторитараца упућених западној доминацији. Штавише, неки од њихових лидера подржали су нелибералне, културно "аутентичне" или "трећег пута" појмове демократије које су наишле на ехо не само у арапским државама, већ и у Пекингу, Москви, па чак и Техерану. Ове подударни, а далеко од кохерентних, идеолошки сензибилитети створили су поље преклапања могућности за сарадњу између нових арапских режима, регионалних лидера попут Турске и глобалних ауторитараца“ (Brumberg, Heydemann, 2013:4).

Најочигледнији пример је случај Сирије односно отварање сиријског питања у Савету безбедности Уједињених нација и игра моћи великих сила.

„Од самог почетка сиријског устанка у марту 2011. године, САД, заједно с европским и блискоисточним савезницима, су се бориле да обезбеде доношење резолуција СБУН-а које су осмишљене да врше притисак на владу Башара ал Асада. Међутим, до данас су њихови покушаји готово потпуно неуспешни. Искориштавање вето-овлашћења сталних чланица СБУН-а, Русије и Кине блокирало је резолуције које позивају председника Башара ал Асада да се повуче (у фебруару 2012. године), износе претњу санкција против Сирије према Поглављу VII због неусклађености са претходним резолуцијама (јул 2012. године), и осуђују "тешке повреде људских права" Асадовог режима (октобар 2012. године). Русија и Кина такође су одбиле покушаје упућивања водећих званичника сиријске владе, укључујући Башара ал Асада, на Међународни кривични суд у Хагу (с обзиром да Сирија није потписница Римске конвенције о успостављању ИЦЦ-а, одобрење СБУН је потребно за покретање поступка против сиријских званичника)“ (Brumberg, Heydemann, 2013:5).

Уједно, оваква снажна политичка подршка је уз растућу економску заступљеност свакако допринела бољем позиционирању и Кине и Русије, али и Ирана, али и додатно закомпликовала друге упоредне процесе. Тако је према Брамбергу и Хејдеману њихова реакција у погледу Либијске кризе била у појединим сегментима била контрадикторна.

„У арени глобалног међународног дискурса, циљ глобалних ауторитараца је ширење представа о националном суверенитету и независности које изазивају, побијају или супротстављају норме демократског управљања и људских права које су - тврде владари Русије, Кине и Ирана - биле селективно и лицемерно истицане од западних држава да би легитимисали своју доминантну позицију у глобалном поретку. Међутим, у контексту демократске побуне и промена Трећег света, укључујући и арапско пролеће, глобални ауторитарци такође морају бити опрезни у формулисању својих анти-хегемонистичких тежњи на језику који не вређа политички сензибилитет нових демократских актера, од којих многи деле смислену потрагу глобалних ауторитарних државава равноправнијим глобалним политичким и економским поретком, али који такође покушавају прихватити неке од универзалних демократских норми које глобалне аутократије имплицитно или експлицитно одбацују“ (Brumberg, Heydemann, 2013:5).

Брамберг и Хејдеман указују да је за разумевање сложености предузетих потеза потребно размотрити „разноврсне реакције глобалних ауторитараца на дебату о западној интервенцији у Либији из 2011. године и на објављивање Резолуције 1973 Савета безбедности УН-а ради подршке овој акцији. Будући да је ово први пут да је Савет безбедности УН уградио доктрину "Одговорност за заштиту" у резолуцију, реакције глобалне заједнице на поступке Савета имале су потенцијално историјски значај“ (Brumberg, Heydemann, 2013:5).

Полазећи од тога да „за разлику од Русије и Кине, Иран није био у позицији да спречи Савет безбедности УН да подржи интервенцију Резолуцијом 1973“ (Brumberg, Heydemann, 2013:9), те да „моћ вета Москве и Пекинга била је само један од неколико фактора који су поставили њихове сопствене глобалне интересе, и углед, у некој мера сукоба са онима у Ирану“ (Brumberg, Heydemann, 2013:9), према ова два аутора „ове

разлике помажу у објашњавању њихових супротстављених политичких и реторичких одговора²⁵⁹ на кризу у Либији“ (Brumberg, Heydemann, 2013:9).

Међутим, Брамберг и Хејдеман указују да „докази сугеришу не толико одлучну промену парадигме, већ пре свега суштински прагматизам и спретност коју је Русија често показивала приликом прилагођавања своје дипломатске реторике када су се околности развијале. Штавише, иницирање западних ваздушних напада на Гадафијеве трупе проузроковало је много доследнијег и познатог тврдог приступа у Пекингу и Москви. У њиховом заједничком саопштењу од 17. јуна 2011. године, председници Медведев и Ху Ђинтао поновили су своје уверење да се "две стране слажу да је стратешко партнерство између Кине и Русије важан фактор за мир, стабилност и просперитет", те осудили сваки потез који би "дозволио слободно тумачење и проширену примену "УН Резолуције 1973". Овој изјави претходили су слични протести тадашњег генералног секретара Арапске лиге Амр Мусе, који је упозорио да Арапска лига може повући своју подршку Резолуцији 1973. Иако је Муса ускоро повукао ово претње, у потпуности узете у обзир, ове изјаве предводиле су неуспех не само од водећих глобалних ауторитараца, већ и од руководства саме Арапске лиге - реакције која ће задобити пуну форму- и остварити свој велики ефекат - у расправи око сиријске кризе“ (Brumberg, Heydemann, 2013:10).

²⁵⁹ Детаљније „уочи те кризе, Кина је уложила око 18 милијарди долара у либијску нафтну индустрију, а да не помињемо око 35.000 радника присутних у земљи. Уз Афричку унију и Арапску лигу које су указивале на подршку некој врсти Резолуције СБУН-а, њеним широким економским везама са арапским светом и њеном интересу за осигурање добрих односа са постгадафијевским режимом, Пекинг је смањило своје опкладе, подржавајући санкције Савета безбедности УН-а за Гадафија уздржавајући се од гласања Савета безбедности УН-а. Што се тиче политичке реторике коју су кинески лидери користили да би одбранили овај уравнотежени чин, Пекинг се у почетку уздржао од изражавања своје познате опозиције ка било којој форми међународне интервенције. После тога, након што је изабрао да се уздржи од Резолуције 1973. године, његов амбасадор у УН издао је релативно ограничену изјаву, тврдећи "ми се супротстављамо употреби оружане силе у међународним односима и имамо озбиљне резерве око једног дела садржаја резолуције. Сличан дисонантни одговор Москве на кризу у Либији обликован је њеним вишеструким економским и стратешким интересима у самој Либији и у ширем арапском свету. Иако су руске фирме имале далеко мање улагања у либијску економију, текући пројекти железнице и нафтне производње су представљали стварне неповратне трошкове. Штавише, када је Гадафи запретио да уништи своје противнике а западне државе придружиле арапским и афричким земљама да подрже резолуцију УН-а, једноставно враћање реторички "суверених права", изоловало би Москву и тако уступило глобално вођство Сједињеним Државама и њиховим савезницима. Овакве забринутости вероватно су имале одређену улогу у пријављеном сукобу између председника Дмитрија Медведева са једне стране и премијера Путина (у договору са руским министарством спољних послова), са друге стране. Заиста, док је Медведев био за Резолуцију Савета безбедности УН-а 1973, а Путин је осуђивао као "моронску" и "средњовековни позив на крсташки рат", неки руски стручњаци нагађали да је ова унутрашња спољно-политичка расправа могла да представља стварну "промену парадигме" у ставу Москве о међународним нормама интервенције и заштите права“ (Brumberg, Heydemann, 2013:9).

С друге стране, у погледу сиријске кризе „кључна ствар за запазити је да је на том нивоу дискурса међународна расправа о могућој интервенцији у Сирији обележена обновљеним интензивирањем "принципијелног" приговора²⁶⁰ на норме глобалне интервенције и заштите људских права“ (Brumberg, Heydemann, 2013:10), што је свакако утицало на прекомпоновање регионалног поретка.

На овом трагу, а говорећи о будућем односу Запада према Блиском истоку и новом регионалном поретку Ласенова истиче да засигурно „арапски устанци суштински мењају регионални поредак на Блиском истоку и изазивају традиционалне актере и савезе” (Lassen, 2013:17).

„За сада, исламско (сунитско) буђење је додаток свемоћном наративу сунитско-шиитске поделе у региону, што ће могуће редефинисати старе савезничке структуре према секртаријанским линијама са новим "сунитским фронтом" изазивајући "шиитски полумесећ" 2000-их. Друге могуће осе могле би бити револуционарне владе наспрам режима у статусу кво, секулариста наспрам исламиста или муслиманског братства насупрот салафистима. Оно што произилази из ове сложене слике је чини се регионални поредак са мање очигледним структурама савеза (типично различитим структурама савеза за сваку државу или унутар сваке државе) или можда чак и без икаквог поретка, јер регион доживљава промене у свим димензијама” (Lassen, 2013:17).

Међутим, у датим оквирима деловања „у овом настајућем (не)реду, улога спољних сила у региону је још увијек нејасна“ (Lassen, 2013:17), док је арапско пролеће свакако „убрзало текући процес транзиције моћи и дифузије моћи и отворили поље за

²⁶⁰ „Одговор Москве одражавао је нешто знатно више због чињенице да је продаја војне опреме Дамаску порасла са 6 милијарди долара у 2005. на 11 милијарди долара у 2011. години. Путин је вероватно гледао ситуацију у Сирији као још једно поглавље у развијању и очигледно претећој обојеној револуцији за које је раније тврдио да нису биле ништа друго до "добро тестирана схема за дестабилизацију друштва". Према томе, када је радио-коментатор у Москви Константин вон Егерт тврдио да је "дубоки поглед Кремља на суверенитет као неограничено право за политичке режиме да раде шта хоће у својим државама један је од камена темељца руске спољне политике, а посебно је доминантна од рата у Либији ", рекао је он - барем за сада - који је освојио дебату о спољној политици у Москви, када дошло је до цртања руске линије у широм познатом арапском песку. Што се тиче кинеских лидера, они су инсистирали да се држе принципа неинтервенције у суверене послове, док истовремено подржавају политичку транзицију у Сирији коју је водио "сиријски народ". То друго упозорење, односно да је Кина подржала идеју политичке транзиције у Сирији, била је она коју је Москва на крају одобрила. Ово је можда било мало више од реторичког упијања међународне заједнице и посебно арапског света; али и одражава жељу два водећа глобална ауторитарца да се сматрају одговорним лидерима и међународним актерима чије се поштовање традиционалних норми суверенитета, бар у теорији, није претворило у апсолутно супротстављање неком облику актуелних демократских промена у Сирији. Насупрот томе, Иран, који још више има удео у опстанку Асадовога режима од било ког регионалног или глобалног играча, није имао никаквих стратешких или идеолошких ограничења која би могла да доведу до нијансираног или барем квалификованог положаја. Његове вође нису се само противили западној интервенцији позивајући се на норме националног суверенитета, они су ставили овај аргумент у много експанзивнији стратешки оквир. Као што је рекао врховни лидер Хамнеи, "Иран ће бранити Сирију јер подржава њену политику отпора против ционистичког режима (Израел) и снажно се противи било каквом мешању страних снага у унутрашње послове Сирија. . . Америка. . . не прихвата ниједну нацију као независну...и то треба узети у обзир приликом одлучивања исламских земаља“ (Brumberg, Heydemann, 2013:10-11).

низ нових (и старих) актера да се надмећу за утицај” (Lassen, 2013:17). Ипак тиме, према Ласеновој, „с једне стране, развој догађаја може довести до ситуације у којој саме земље региона обликују будући регионални поредак без активног мешања спољних сила. С друге стране, међутим, вакуум моћи такође може значити да ће спољашње силе покушати да стекну додатни утицај. Иако је структурна моћ Запада на Блиском истоку у смислу војне моћи и економске моћи и даље велика, у последњих неколико година стварна способност Запада да преведе ту моћ у утицај смањена је, и чини се да се тај тренд наставио од почетка устанка” (Lassen, 2013:17).

Уједно Ласенова види и позитивну страну ових промена у корист односа региона са земљама Запада.

„Пад западног утицаја на Блиском истоку није нужно лош; Напротив, то би могло да буде позитивно за регион и чак служи дугорочним интересима Запада. Иако то може значити смањење западне способности за обликовање новог поретка и рад на даљој демократизацији, то може довести и до "природних" односа између Запада и Блиског истока, који би на крају могао бити с мање сукобљавања него раније. Што више нове владе у региону буду преузимале одговорност за формирање своје властите будућности, не сматрајући да су политике наметнуте од ЕУ и Сједињених Држава, већа је вероватноћа да би се могла очекивати промена у развоју здравијег и уравнотеженијег односа између њих (иако недавни догађаји у Египту сугеришу да чак и западни покушаји да остану неутрални могу изазвати критике)“ (Lassen, 2013:17).

На крају, још једна групација земаља има своје интересе у региону а то је БРИКС, сачињен од земаља које и појединачно наступају у овом делу света. Управо у контексту заједничког наступа земаља чланица БРИКС (Бразил, Русија, Индија, Кина, Јужноафричка Република) односно у погледу улоге ове структуре у настајању у периоду након арапског пролећа, Ласенова наводи да је „за разлику од Запада, међутим, БРИКС очигледно био јаснији у погледу пожељног исхода устанака, упозоравајући на промене које угрожавају стабилност региона“ (Lassen, 2013:17). Истовремено, наводи Ласенова, „поједини чланови БРИКС су све више у могућности да пруже политичку подршку, као и економску помоћ и инвестиције, а понекад и да делују као јединствена политичка снага на питања за која се сматра да су од заједничког интереса, што може бити случај на Блиском истоку. Ово није привлачно само за земље у транзицији, којима очајнички требају средства за прилагођавање високим очекивањима њиховог становништва, већ и за status quo режиме као што су они у Заливу, који су истрошени западним уклањањем старих, аутократских савезника“ (Lassen, 2013:17).

17.4. Исламистички фактор и могућност преливања конфликта

Арапско пролеће није у свакој земљи која је овим таласом промена била захваћена, имало исте последице везане за погоршање безбедносне ситуације праћене јачањем радикалних елемената посебно положаја исламиста. Тако је земља у којој је народна побуна формално започела, практично доживела успон политичког крила исламиста у виду Нахда партије, док су екстремнији појединци своју борбу наставили другде у региону, па је у односу на број становника удео бораца из Туниса у Исилу највећи.

У Египту смо инале прилику да видимо да је суштински војни режим, уз мању исламистичку епизоду са Муслиманском браћом, доживео ништа друго до просту смену генерација, док је у Либији беснео племенски рат, а распадом ове државе срушена је и брана наглom приливу миграната ка простору Европе.

Дакле, можемо говорити о најмање три правца којим се исламистички фактор развијао након арапског пролећа. Као прво отварање директног приступа политичкој сфери након деценија илегалног деловања и потискивања у јавни живот односно центар политичке арене довело је нпр. поменутоу Нахду и Муслиманско братство, и посредно омогућило и отворено деловање тврде струје различитих исламистичких покрета и удружења и изношење оштрих сектаријанских ставова као и нетрпељивост према другим конфесијама.

Друго, поред политичког успона исламизма, арапски устанци и урушавање државних система управљања поједине делове територија оставили су без управе где су се као вође наметнули управо припадници ових радикалних верских редова, да би овладавањем све већим простором веома брзо, уз ширење утицаја, проширили и зоне конфликта, како са остацима режима, тако и са другим супротстављеним странама. Екстремни пример нарастања свакако је Исламска држава Ирака и Леванта (ИСИЛ).

И као треће, осим сукоба са елементима некадашњих формалних државних структура или новонасталих снага, на мети исламиста се нашло и обично становништво, па је и ширење религијских идеја постало циљ по себи. Инсистирање на сектаријанским разликама, истицање правоверности и негирање слободе мишљења као супротност за жељама које су покренуле талас протеста, у садејству са ширењем оружаног сукоба додатно је утицало на јачање друштвеног незадовољства, изнова

поновљене захтеве за променама, а делом и додатно подстакло померања становништва у бегу из зона конфликта.

У сличном тону Калил Ал-Анани (Khalil Al-Anani), чије аналитички приступ је нарочито коришћен у овом делу објашњења, истиче да је „успон исламских партија једна од главних карактеристика политичког пејзажа на новом Блиском истоку. После деценија бруталне репресије и искључивања, арапско пролеће отворило је врата власти исламистима. Од Марока до Египта, исламске партије добро су пролазиле на изборима одржаним од избијања револта на самом почетку 2011. Године. Још важније, арапско пролеће је окончало стару слику исламиста као "жртва" аутократских режима. Као нови актери у формалним политичким процесима, исламисти ће покушати да спрече репродукцију старих ауторитарних режима” (Al-Anani: 2012:466).

Али истовремено арапско пролеће је по Ал-Ананију утицало и на промене унутар самих исламистичких партија. „Укључивање исламистичких актера у изборни процес ће неминовно имати значајан утицај на њихову идеологију и агенду. Да би искористили предности новог политичког простора, исламисти су гурани да се прилагоде и измене своје идеологије, структуре и тактике. Штавише, Арапско пролеће потавља многе изазове и опасности пред исламске владаре. Рад у слободнијим и отворенијим окружењима захтева различите тактике и механизме. Због тога, уместо деловања у позадини политике као опозиција, исламисти су се преселили у прве редове арапске политике као носиоци власти. Тешко наслеђе срушених режима представља изазов политичким и економским политикама исламиста. Трајни проблеми незапослености, сиромаштва, корупције итд. ометаће њихову способност да глатко управљају” (Al-Anani: 2012:466).

Али по Ал-Ананију исламизам је арапским пролећем остварио свој максимум након века тежњи и више покушаја, и то на начин који је мало ко очекивао. При томе, како наводи Ал-Анани, арапско пролеће је означило трећи преломни моменат за експанзију идеја исламизма после оснивања Муслиманског братства и Исламске револуције у Ирану.

„Током прошлог века, исламизам је доживео три главна преломна места. Прво је било оснивање Муслиманског братства (МБ) од египатског учитеља Хасана ал-Бане (Hassan al-Banna) 1928. године. МБ је био први масовни покрет у арапском свету који тражи друштвене и моралне реформе. Ал-Бана је на погодан начин трансформисао "елитистичку" исламску реформску реторику коју су Џамал ал-Дин ал-Афгани (Jamal al-Din al-Afghani) и Мохамад Абдух (Mohammad Abduh) током деветнаестог и двадесетог века пренели у популистички друштвени покрет. Од тада, исламска идеологија је постала видљивија за многе у арапском свету и шире. Друга прекретница у модерној историји исламизма била је Иранска револуција 1979. године. По први пут од распада Отоманске империје 1924. године, исламисти су могли

приступити власти и успоставити "исламску државу". За многе исламисте, иранска револуција је коначно омогућила артикулацију исламистичке идеологије у политички поредак. Трећи и можда најважнији развој у еволуцији исламизма је арапско пролеће. То није само зато што је дозволило исламистима да преузму власт преко гласачке кутије, већ што је најважније због последица таквог развоја на исламистичку идеологију и тактике” (Al-Anani: 2012:467).

Ал-Анани даље појашњава да у новим околностима „померањем од опозиције до владе, исламисти ће се суочити са огромним ризицима и изазовима. Од сада, неће бити у могућности да се позивају на наратив о "божјем суду" да би легитимизовали и оправдали свој политички став и праксу. Они ће бити одговорни за своја дела и одлуке. Другим речима, да би задржали поштовање и власт, исламисти ће морати правити компромисе, погађати се и преговарати, што ће их учинити изложенијим промени и трансформацији” (Al-Anani: 2012:467).

За Ал-Ананија „истовремено, стари наративи о томе како проучавати и разумевати исламистичку политику постају значајно застарело. Заробљена између есенцијализма и контекстуализма, исламистичка политика одувек је била погрешно схваћена и понекад злоупотребљавана. Стара расправа о томе да ли су ислам и демократија сада компатибилни сада се чини небитним. Арапско пролеће је доказало да су исламисти, а да не помињемо муслимане, жељни да изграде демократске и одговорне институције. Млади Арапи који су изашли на улице у Тунису, Египту, Либији, Јемену и другде нису се залагали за исламску државу. Нити су протестовали против религије. Страствено су захтевали слободу, правду и достојанство, који су касније постали кључне вредности такозваног арапског пролећа” (Al-Anani: 2012:467).

Уједно, Калил Ал-Анани у својој анализи ефеката арапског пролећа на исламисте тврди да је след догађаја покренут арапским пролећем утицао и на промену унутрашње динамике и појаву нових актера међу самим исламистима. Према Ал-Ананију „арапско пролеће је драстично преобликовало исламистичку политику на Блиском истоку. Појављују се нови исламски актери, док стари морају променити своје тактике и идеолошке погледе” (Al-Anani: 2012:467).

С тим у вези, Ал-Анани истиче „четири значајне промене и динамике“ (Al-Anani: 2012:467), од којих се „прва се односи на крај старе "исламистичке архитектуре”” (Al-Anani: 2012:467).

„Нова исламистичка сцена у арапском свету далеко је од монолитне. Уместо тога, она је флуидна, динамична и пре свега раздорна. Поред успостављених исламиста, као што су Муслиманска браћа у Египту и Либији, Ел-Нахда у Тунису, Партија правде и развоја (ПЈД) у Мароку, појављују се нови исламски актери. Они долазе из различитих идеолошких и политичких средина, у распону од ултразервативне до реформистичке и од умерене до екстремистичке, нпр. политички салафисти, бивши цихадисти, независни исламисти, суфији итд. У Египту је, на пример, неких 15 исламистичких партија, званичних и незваничних, основано од рушења Мубарака. Настале су из различитих исламских идеологија. Најупечатљивији, салафисти, који су се упорно клонили политике као религиозно забрањене

(харам), сада су кључни играчи у египатској политици. Они су улетели у изборну политику и освојили готово 25 посто места у новом египатском парламенту” (Al-Anani: 2012:467-468).

Потом, „друга значајна промена исламистичког пејзажа је појављивање "неформалних" исламиста” (Al-Anani: 2012:468).

„Деценијама, исламске странке, покрети и организације били су једини представници исламизма. Међутим, од арапског пролећа појављује се нова верзија исламистичких актера и могу се назвати "неформалним" исламистима. Они нису формално повезани са било којим од исламистичких покрета или удружења. Нити желе да оснивају своје партије или организације. Иронично, оне су избегле придруживање новим исламистичким партијама које су основане после арапског пролећа. Према томе, они су ослобођени од организационих и хијерархијских оптерећења. "Неформални" исламисти се у великој мери ослањају на друштвене мреже, сродство, везе пријатељства и нову технологију како би ширили своју идеологију и проширили свој утицај. Имају пратиоце из различитих друштвених слојева; урбаних и руралних, сиромашних и богатих, школа и универзитета, итд. За њих су улични продавци подједнако важни као универзитетски професори. У Египту, на пример, многи "неформални" исламисти су се појавили после револуције. Три од четири исламистичка кандидата пријављених на председничким изборима долазе од "неформалних" исламиста: Хазем Салах Абу Исмаил (Hazem Salah Abu Ismail), који је био водећи на изборима пре него што је био дисквалификован из правних разлога који се односе на двојно држављанско његове мајке, Абделмоним Абул Фотух (Abdelmoniem Abul Fotouh), који је био елиминисан у првом кругу и Мохамед Селим ал-Ава (Mohamed Selim al-Awa), други исламистички кандидат који је изгубио изборе. Сви су отворени, харизматични и утицајни проповедници са бројним следбеницима и присталицама. Поред тога, многе "неформалне" исламистичке мреже су се појавиле после египатске револуције, укључујући Салафистички фронт, Хаземоон мрежу и Правосудну комисију за права и реформу” (Al-Anani: 2012:468).

По Ал-Ананију „трећа промена исламистичке политике се односи на исламистички дискурс, идеологију и тактике” (Al-Anani: 2012:468).

„Укључивање исламиста у изборну политику утицало је на њихове идеолошке и политичке ставове. На пример, многи исламисти се сада држе даље од религиозног "апсолутизма", халала и харамске дихотомије и усвајају "релативизам" и прагматизам. Они су померили свој дискурс од идеолошких ивица до политичког центра. Дакле, језик политике је засенчио њихову верску реторику. Пре арапског пролећа, терминологија попут демократије, избора и држављанства били су стране и профане за исламисте, нарочито салафије. Међутим, сада они користе ове термине у свакодневном дискурсу, што указује на то да је "секуларизација" исламиста започела, али суптилно. Током предизборних кампања у Египту, Тунису и Мароку, исламистичке партије су напустиле верску и догматску пропаганду. Оне нису обећавале рај као награду за оне који би гласали за њих, већ су се пре залагале за побољшање економије, борбу против корупције и привлачење страних директних инвестиција (ФДИ). Исламисти све више схватају да њихов легитимитет не потиче из "џамије" већ из њиховог учинка на јавним функцијама” (Al-Anani: 2012:468).

И последња промена коју уочава Ал-Анани односно „четврта нова динамика у исламистичкој политици је међу-исламистички (inter-Islamist) сукоб” (Al-Anani: 2012:468).

„Арапско пролеће је обновило однос између (и унутар) исламистичких покрета тако да су постали сложенији, флуиднији и понекад конфронтирајући. Поред теолошких и идеолошких разлика, поделе исламиста се сада исцртавају преко различитих линија и фронта. На пример, Ел-Нахда партија у Тунису се исцрпљује са конзервативним салафијима по питању јавних слобода и улози религије у јавној сфери. Исто тако у Египту, однос између салафија и МБ је напет и нестабилан. Обоје покушавају да прошире свој утицај и присуство ван својих традиционалних конституенција (constituencies), што ствара тензије између њих. Чак и у сваком исламистичком табору, сукоби и надметање су неизбежни. Организациона кохезивност и дисциплина за које се чинило да одликују исламистичке покрете, сада нестају” (Al-Anani: 2012:460).

Ал-Анани закључује да су „током протекле три деценије, исламистичка реторика и размишљање били преокупирани исламизирањем пракси државе, друштва и свакодневног живота. Док су насилни и дихадски исламисти (jihadī Islamists) усвојили насиље као једино политичко средство за постизање ових циљева, умерени су прихватили мирна средства. За обоје, примена шеријатског исламског права основни је извор легитимитета. Међутим, након Арапског пролећа, програм исламиста се значајно помера. "Нови" исламисти су преокупирани са три различита циља: добрим управљањем, побољшањем економије и постизањем стабилности. Стари политички режими у Египту, Тунису и Либији оставили су наслеђње ендемске корупције, сиромаштва и незапослености. Заиста, ови проблеми су били у срцу револта арапског пролећа. Сада се исламисти у влади суочавају са овим проблемима и морају им се смислено окренути и пружити одржива решења“ (Al-Anani: 2012:469).

Ипак, након политичке дестабилизације региона и урушавања државних структура, а што је било праћено економском дезинтеграцијом, и даљом фрагментацијом социо-религијске кохезије, даље уздизање фанатичних религијских група било је само питање времена.

17.5. Безбедносни ризици нестабилности у региону БИСА

Урушавањем ауторитарних државних апарата, посебно у сектору безбедности настала је празнина која је омогућила не само да се формирају паралелне структуре моћи сачињене од различитих побуњеничких струја или припадника расформираних тајних служби, распуштених војних и полицијских снага, већ су брисан простор искористили и радикални исламисти којима ће настали безбедносни вакуум омогућити како неометани успон у јавном животу арапских друштава, тако и много опаснију реализацију неких њихових идеја водиља, посебно оних око стварања калифата.

Када су падом режима срушени централни стубови власти, свака новостворена струја себе је видела као легитимне наследнике, а док су једни друге оптуживала за узурпацију власти, посебно у случају више племенских и обласних владавина на простору Либије, Сирије, Ирака и Јемена, суштински фрагментисани простор био је прилично лак плен за нарастајућу Исламску државу Ирака и Леванта (ИСИЛ), радикалну организацију која је преузела улогу коју је у ранијем периоду имала Ал Каида.

Тиме заправо долазимо до још једне од последица Арапског пролећа, која ће на дужи рок представљати озбиљан ризик, али и отворену претњу, и појединачним, у великој мери пропалим државама, и целокупном региону Блиског истока и Северне Африке, као и ширем европском окружењу. Међутим, исламски радикализам није једини проблем реконфигурисаног простора арапског света, нарочито имајући у виду да је након више година експанзије територија под контролом ИСИЛ знатно сужена захваљујући војној интервенцији Русије, и акцијама сиријских и ирачких снага, али и интервенцијама Запада чији став је по овом питању неретко био амбивалентан.

Примарни безбедносни ризик је наставак конфликта у Сирији, Јемену или Либији, јер с тенденцијом ширења али и посредних утицаја, регионална нестабилност само добија на интензитету, при чему је поред великог броја жртава, неизбежан ефекат сукоба нови талас миграција, вероватно обимнији од оног из 2015. године када су се до договора са Турском, стотине хиљада миграната, највише из Сирије, неконтролисано кретале ка Западној Европи, највише балканском и централно-медитеранском рутом.

Управо су у миграцијама великих размера, многи поред хуманитарне катастрофе видети и озбиљан безбедносни изазов, као и терористичку претњу првенствено везану за могућност да је у маси миграната у европске земље ушао и неко од прекаљених бораца који су из верских разлога спремни на осветничке нападе.

Међутим примарни проблем је у самом региону јер су због крајње небезбедности многе северноафричке и блискоисточне земље, некада земље транзита или крајње дестинације у великој мери и саме постати земље порекла, док је пример Либије један од најбољих показатеља у том погледу. Ипак, и у моменту када се закомпликовала ситуација у региону БИСА, мало ко је веровао да би негативне последице бурних догађаја у арапским земљама могла да осети и Европа која је и посредно и непосредно подржавала Арапско пролеће.

Европа је прилично касно постала свесна ризика које носе ирегуларне миграције, практично тек када су почетком маја 2015. године из правца Либије централном медитеранском рутом ка Италији масовно почела да пристижу пловила претрпана људима. Уједно је постало јасно да отклањање последица није најбоље решење ако се истовремено не покушају отклонити узроци који леже у самој Либији која се након пада Гадафијевог режима нашла у потпуном расулу, а непостојање јаког апарата силе олакшало је деловање и груписање исламистичких терористичких група и несметано организовање кријумчарења.

Према подацима Координационог центра за реаговање у ванредним ситуацијама Генералног директората Европске комисије за цивилну заштиту и операције хуманитарне помоћи (ЕЧНО ERCC) потенцијал даљег прилива миграната из Сирије је значајан, имајући у виду да је с једне стране у самој Сирији према проценама из априла 2016. године за 13.5 милиона људи неопходна хуманитарна помоћ, и да је 6.5 милиона људи интерно расељено, док је с друге стране велики број сиријских избеглица, њих чак 4.848.513 распоређено у околним земљама. Тако је у Либану регистровано 1.067.785 сиријских избеглица, у Јордану 638.633, у Ираку 245.909, у Египту 119.301, и 28.000 у више земаља Северне Африке док је најкритичнија ситуација у Турској, где их је регистровано 2.748.858 (ЕС, 2016)

Уједно, потребно је указати на неколико гледишта на безбедносне изазове која су тренутно доминантна у научним круговима којима је регион Блиског истока и Северне Африке у средишту анализе. У том погледу Ричард Јангс (Richard Youngs) као изузетну претњу стабилности види нарастајући радикализам недржавних актера и прекограничне ефекте њиховог деловања. Јангс истиче да „начин на који је вакуум моћи у Сахелу и Малију посебно запалио нов талас џихадизма несумњиво забрињава. Други указују на догађаје на Синају, пораст салафистичких паравојних снага и улогу Хезболаха у Либану као додатни доказ успона недржавних актера“ (Youngs, 2013:3).

С друге стране Томас Клејтон (Thomas Clayton) запажа да су нови безбедносни ризици потпуно истиснули анализе о претњама које носи Ал-Каида, односно да су „раст исламске државе и брза територијална експанзија широм Сирије и Ирака временом смањили пажњу усмерену према Ал Каиди, бар у јавној расправи“ (Clayton, 2018). Али исто тако овај аутор запажа наставак ширења ове терористичке мреже указујући да се „после више од деценије и по борбе против Ал Каиде (*Al Qaeda*) у Авганистану и Пакистану, САД суочавају са различитим претњама припадника Ал Каиде на Блиском истоку и Африци“ (Clayton, 2018).

Уједно, „док су високо позициониране личности Ал Каиде према подацима остале базиране у Пакистану, мрежа укључује велики број подружница широм Блиског истока и Африке, укључујући Ал Каиду на Арапском полуострву (*Al Qaeda in the Arabian Peninsula - AQAP*), Ал Каиду у Исламском Магребу (*Al Qaeda in the Islamic Maghreb - AQIM*) и Ал Шабааб (*Al Shabaab*). Ал Каида такође задржава мало али растуће присуство у Авганистану. Амерички званичници су изјавили да Ал Каида и даље одржава упориште у Сирији кроз своје везе са *Hay'at Tahrir al Sham* (раније

познат као Нусра фронт), мада се тачна природа тог односа можда мења“ (Clayton, 2018).

Сублимирајући препознате претње, Ноа Бакр (Noah Bakr) издваја традиционалне и нетрадиционалне безбедносне изазове на Блиском истоку, при чему прва група обухвата: најпре тероризам, јер „терористичке мреже попут Ал Каиде и даље постоје на местима попут Пакистана и Јемена“ (Bakr у Oznobishchev, Nikitin, 2013:2); затим као друго „нуклеарне амбиције Ирана и даље се сматрају великим безбедносним изазовом на Блиском истоку“ (Bakr у Oznobishchev, Nikitin, 2013:3); потом као треће, „арапско-израелски сукоб, остаје главни извор безбедносних изазова на Блиском истоку“ (Bakr у Oznobishchev, Nikitin, 2013:3); укључујућо и „етничке и расне сукобе на Блиском истоку²⁶¹“ (Bakr у Oznobishchev, Nikitin, 2013:4).

У другу групу, нетрадиционалних безбедносних изазова, Бакр издваја: најпре Арапско пролеће, при чему је „исход ових револуција варирао између избора политичких исламистичких режима, суочавања са изазовима фазе транзиционе правде на економском и политичком нивоу, а досегао је до екстремног грађанског рата у Сирији. То је резултирало безбедносним изазовима који ће се прелити преко границе и утицати на суседне земље на регионалном нивоу, и имати безбедносне последице на међународном нивоу“ (Bakr у Oznobishchev, Nikitin, 2013:4-5); потом кријумчаење односно, „доступност обиља оружја која није под државном контролом и недостатак стабилности и сигурности и његов утицај на развој представља велики изазов за безбедност“ (Bakr у Oznobishchev, Nikitin, 2013:5); затим прилив избеглица из Сирије; и коначно, четврто, „недостатак воде²⁶² представља велики безбедносни изазов на Блиском Истоку“ (Bakr у Oznobishchev, Nikitin, 2013:5).

²⁶¹ Анализирајући доминантне сукобе на Блиском истоку, Бакр посебно истиче сукобе „сунита и шиита, две главне фракције у исламу: Иран активно подржава и потпомаже шиитску већину у Ираку да прогласи шиитску независну државу, док се шиити и даље суочавају са озбиљном маргинализацијом у Бахреину, а Саудијска Арабија подржава Суните у Заливу, страхујући од иранског утицаја. Очекује се да ће Сирија после Башара ел Асада имати велики безбедносни изазов између сунита и шиита, док је ситуација у Либану увек била на ивици сукоба. Курди, расна мањина без државе која живе дуж граница или настањена у Ираку, Сирији, Либану и другим суседним регионалним силама, такође су извор безбедносних изазова, Турска и Иран имају значајно велике курдске мањине, има готово 27 милиона Курда у региону, и они чине 15 до 20 процената у Ираку, 8 процената у Сирији и 7 процената у Ирану. Новооснована полунезависност курдске популације у северном Ираку (властито парламент и застава) донела је озбиљне бриге за остале три земље, јер сматрају да је овај развој директна претња њиховој сопственој безбедности. Више трећа може ескалирати у Либији са њеном племенском структуром, као и Египту сходно извештајима о хришћанским Коптима, и Нубијанцима који живе на југу трпећи и изражавајући незадовољство, са веома уочљивим знацима дискриминације“ (Bakr у Oznobishchev, Nikitin, 2013:4).

²⁶² Бакр додаје да се „квалитет и количина снабдевања свежеом водом, као и у многим другим деловима света, смањују се због загађења, повећања потражње и расипања. Борба за контролу слива реке Јордан је

И како уз наставак оружаног сукоба свакако највећу претњу у овом моменту представља Исламска држава, у објашњењу феномена њеног настанка и деловања упучује се на појашњење Станислава Иванова који јасно указује да „данас, Исламска држава (ИС) игра водећу улогу међу бројним исламистичким групама. Светски медији у великој мери покривају акције терористичке групе, циркулишу видео снимке који приказују цихадисте који парадирају са црним барјацима, балистичким пројектилима, тешким наоружањем и војном опремом, као и масакре затвореника и талаца, уништавање музејског блага од светског значаја” (Ivanov у Arbatov, Oznobishchev, 2015:195).

По Иванову „ИС раније позната као исламска држава Ирака и Левант (ИСИЛ) створена је из ћелије Ал Каиде у такозваном "сунитском троуглу" у Ираку током америчке окупације земље у периоду од 2004. до 2006. године, од стране радикалних вахабистичко-салафистичких муслиманских организација очигледно уз подршку безбедносних служби монархија Персијског залива. Циљеви спонзора ИС били су да формирају војнополитичку противтежу новом арапском шиитском режиму у Багдаду и да спрече могуће јачање позиције Техерана у Ираку и региону у цјелини. Више од дванаест тајних војно-политичких група бивших припадника партије Баас, ирачких војника и припадника других снага безбедности који су се борили против окупационих снага и централне владе у Багдаду углавном терористичким средствима” (Ivanov у Arbatov, Oznobishchev, 2015:195).

Иванов додаје да је „од почетка грађанског рата у Сирији, ИС је уз помоћ Катара, Саудијске Арабије и Турске проширила своје активности на сиријску територију и, прво у савезу са другим исламистичким групама као што је *Jabhat al-Nusra*, а потом и самостално, била у стању да успостави контролу над великом територијом и важним стратешким објектима (државне границе, градови, нафтна поља итд.). Мање исламистичке групе, па чак и јединице опозиционе Слободне сиријске војске, придружиле су се ИС-у. Вашингтон и његови западни партнери су неко време

једна од тема о којима се најчешће расправља у литератури о "сукобима око воде". Систем река Еуфрат-Тигар потиче из Анадолијског високог подручја у Турској и протиче кроз месопотамску пустињу у Сирији и Ирак. Недавно је дошло до повећања потражње за водом на овом речном систему због пораста популације Турске, Сирије и Ирака, а истовремено и других двоје следи стратегије развоја. Турски масивни Југоисточни пројекат Анадолија (ГАП) у узводном правцу, уз помоћ низа вишенаменских великих брана, прети да смањи проток воде у Сирију за 40% и Ирак за 80%. Египат и Етиопија настављају преговоре око етиопијске декларације о изградњи ренесансне бране без сагласности Египта, што ће вероватно утицати на снабдевање Египта из Нила. Још један изазов безбедности повезан је са оскудицом воде и заједничким напетостима у региону у вези са подземном водом од одређених држава“ (Bakr у Oznobishchev, Nikitin, 2013:6-7).

покушавали да игноришу растући војни потенцијал ИС, очекујући да ће активно учествовати у борби против режима Башара ал-Асада у Сирији“ (Ivanov у Arbatov, Oznobishchev, 2015:196).

„У лето 2014. године, користећи устанак осам ирачких сунитских покрајина, побуњеници ИС су тријумфално прошли кроз северозапад земље, без икаквог отпора, заузели други највећи ирачки град Мосул и успоставили контролу над трећином Ирака. Обучене од америчких инструктора редовне ирачке снаге нису могле да пруже озбиљан отпор ИС милитантима и побегле су у паници остављајући иза себе арсенале тешког наоружања. У јулу 2014. године, ИС је прогласио оснивање нове сунитске државе - исламског калифата на окупираним подручјима Сирије и Ирака. Лидери ИС који користе шеријатске законе као основу за правни систем су почели да формирају нова законодавна и извршна тела, полицију и друге владине службе (образовање, здравство, инфраструктуру). Финансијске ињекције из вахабијских фондова, трговина оружјем, нафтом и нафтним дериватима, музејских предмета и талаца, изнуђивања на границама, пљачкања банака и других извора омогућили су исламистима годишњи буџет на десетине милијарди долара, и не само да покрију своје директне трошкове, већ и да почну исплату плата и пензија цивилним особама. Данас, према грубим проценама, 8 до 10 милиона људи живи у контролисаним подручјима Ирака и Сирије” (Ivanov у Arbatov, Oznobishchev, 2015:196).

Описијући сурове услове живота у Исламској држави²⁶³, нарочито за немуслимане или муслимане шиите, Иванов такође упућује и на „двоструку игру“ коју играју монархије Залива такође компликује борбу против ИС. Званично су се прикључили међународној коалицији и чак су учествовали у ваздушним нападима на положаје исламиста, али према неким информацијама, невладине организације, обавештајне агенције и разни вахабијски фондови и даље финансирају ИС и регрутују нове борце” (Ivanov у Arbatov, Oznobishchev, 2015:201).

Међутим, веома важан ризик је везан и за злоупотребу безбедносних питања за оправдавање сопствених политика, што је нарочито био случај са претходним режимима када су услед проглашења ванредног стања многа основна људска права била годинама суспендована. Заправо због дуге историје оваквих политика у региону постоји могућност да би се исто могло поновити.

Тако у Извештају Уједињених нација о арапском хуманом развоју из 2009. године стоји да су „многе арапске државе прошле кроз изузетно дуге периоде у којима

²⁶³ Иванов појашњава да „дихадисти верују да је свако негирање светости Курана и Мухамедовог пророчанства очигледно отпадништво, и има много других акција које доводе до екскомуникације Муслимана из ислама (конзумирање алкохола или дроге или продаја, ношење западњачке одеће, бријање браде, кршење исламског кодекса облачења жена, учествовање у изборима секуларних власти, неспремност да прозову друге отпаднике итд.). Списак такође укључује припадност шиизму (другој највећој деноминацији ислама), јер исламска држава то сматра иновацијом, а према Курану то је негација првобитног савршенства. Пратећи такфирску традицију (оптужба за отпадништво) ИС проглашава своју намеру да очисти свет од свих неверника који, према речима лидера ИС, укључују не само атеисте, пагане, припаднике других религија, шиитске, већ и умерене сунитске муслимане који не деле екстремне погледе. Према деветој сури Курана ("Sūrat al-Tawbah " или "Покајање"), ИС гарантује живот и право на останак на калифатској територији само за Јазидије, хришћане и вернике других вероисповести ако плате посебан порез познат као "jizya", као и да признају свој подређени статус” (Ivanov у Arbatov, Oznobishchev, 2015:198).

су закони о ванредном стању били на снази, трансформишући привремене мере у трајан начин вођења политичког живота“ (UNDP, 2009), док су „проглашења ванредног стања често била само изговор за суспензију основних права и ослобађање владара било каквих уставних ограничења, колико год да су она слаба“ (UNDP, 2009).

Наиме, реч је о пракси арапских режима да користе одређене поводе како би донели низ мера којима се додатно учвршћује власт, а то су нарочито били напади на САД 11. септембра 2001. године, када је под велом стајања на линију наводне посвећености борби против тероризма донет у више арапских земаља донет читав низ закона који су додатно ограничили грађанска права и слободе и сваки вид јавног деловања.

„Након догађаја од 9. септембра, већина арапских земаља је усвојила антитерористичке законе засноване на широкој и неодређеној дефиницији "тероризма". Ови потези дали су владиним безбедносним агенцијама широка овлашћења која, иако ефикасна у неким контекстима, могу представљати претњу основним слободама у другима. Такви закони дозвољавају недефинисан период трајања предистражног притвора и дају шире тумачење где се све може применити смртна казна. Такође спутавају слободу изражавања и повећавају полицијска овлашћења у погледу претреса, прислушкивања и хапшења. У неким случајевима, ово закони повећавају употребу војних судова. Уопштено, ови закони нису успели да пронађу потребни баланс између безбедности друштва и појединца“ (UNDP, 2009).

С тим у вези, како је реч о опробаном моделу, за очекивати је да се у будућности, када сећање на Арапско пролеће почне да бледи, у више земаља региона понови слично, у циљу ауторитарне надоградње постојећих управљачких капацитета односно јачања отпорности државних апарата.

18. Могући правци развоја арапских друштава

Иако је тешко са сигурношћу говорити о правцу развоја простора који је толико пута у својој историји имао непредвиђених заокрета, спољних интервенција, и унутрашњих потреса, који су га изнова обликовали и стављали пред нове изазове и изборе, ипак је могуће дефинисати оквире тог кретања, чији обриси су видљиви тек неколико година после свеобухватних поремећаја регионалне равнотеже коју је начинило Арапско пролеће.

Дакле, уз извесну вероватноћу различитих опција у истом временском интервалу, које су и сада видљиве, и које ће се подробније разјаснити, свакако је корисно размотрити и очекиване исходе како на нивоу арапског света као целине, тако

и у погледу одступања на нивоу сегмената који га чине, односно појединачних држава које су саме по себи спецификум.

Стога посматрајући ова кретања у циљу утврђивања оствареног модернизацијског скока, анализу усмеравамо најпре на разматрање исхода у распону од демократске консолидације до даље диверзификације арапског света у целини и сепаратних друштава од којих се састоји, при томе стављајући акценат на успон, стагнацију или назадовање у погледу демократизације у односу на наставак ауторитарности.

Потом се пажња усмерава на трендове проистекле из перспективе самог Арапског пролећа, односно изневерених очекивања, продубљивања друштвеног набоја и нових протеста. На крају, узимајући у обзир оба посматрана нивоа, приступа се анализи односа арапских друштава и глобализацијских процеса, односно размера инволвираности које у зависности од тумачења арапски свет сматрају или аутсајдером или равноправним учесником глобалних промена.

18.1. Консолидација или даља диверзификација

При разматрању могућих праваца развоја арапских друштава анализирају се дакле избори између просперитета и понора пред којима се након револуционарног таласа налази регион Блиског истока и Северне Африке. И док једна могућност обухвата даљу консолидацију, умиривање друштвених напетости и отварање ка глобализацијским процесима, на супрот, с друге стране, имамо даљу диверзификацију, наставак обрачунавања са противницима власти и радикализам и искључивост у односу према мањинским заједницама.

Истовремено велико оптерећење процесу демократизације (Dillman, 2002; Hinnenbusch, 2003; Shami, 2009), поред и даље присутног обрасца политичког насиља карактеристичног за претходне репресивне владавине, представља снажан продор ислама у политичку сферу, али не толико манифестован кроз веће стављање државе у функцију религије, колико видљив у прилагођавању регионалној политичкој клими и односима садашњег тренутка.

Иако је постојало уверење да с падом диктатора следи реизградња државних институција и превазилажење дубоке подељености арапских друштава за коју се мислило да их подстичу управо аутократски режими у циљу лакшег владања, Арапско

пролеће нити је анулирало ове појаве, нити је зауставило даљу диверзификацију на различитим нивоима. Али имајући у виду деценијску праксу, чини се да постоји свест о томе да је далек пут до консолидације система управљања тек лишених аутократских модела владавине који су дуги низ година систем градиле око једног човека, и исказивале значајан демократски дефицит у јасној подели власти или поштовању људских права и слобода.

Дакле, посебно је тешко мењати систем који су деценијама пратили различити и паралелни токови развоја узурпаторске и привилеговане мањине, и депривирани, али све мање покорне већинске популације, стварајући притисак уз ишчекивање преломних тренутака од важности за будућу пројекција развоја. Истовремено, како реизградња устројства управљачких полуга државе суштински показује мали помак у односу на системе владавине претходних носилаца највиших функција, напосто не изненађује јачање старих и настанак нових подела у арапском друштву, проистеклих из преузетих и задржаних институционалних, али и ванинституционалних капацитета нових арапских елита.

Имајући у виду овакав развој догађаја, можемо рећи да су у арапском свету након Арапског пролећа уочљива два паралелна облика консолидације, један, који се односи на консолидацију демократских процеса, и то првенствено у Тунису, земљи у којој је Арапско пролеће и отпочело, а демократизација највише одмакла, и други, везан за консолидацију власти, посебно арапских заливских аутократија које су показале највећу отпорност на покушаје преливања побуне.

Анализирајући ситуацију у Тунису након деценија деспотске владавине Бен Алија, Џон Филиц (John Filitz), на чију анализу и резултате се уз Фетија Мансурија (Fethi Mansouri) посебно упућује у овом делу, износи мишљење по којем макар и мали корак ка демократизацији представља успех који треба поздравити, али да се ту не треба зауставити. Наиме, „иако је у земљи начињен огроман напредак од почетка њене транзиције, она и даље треба да штити своју младу демократију“ (Filitz, 2016), посебно јер се након „што је међународна заједница похвалила политичке реформе и демократску транзицију у Тунису, укључујући усвајање новог устава од преломне важности“ (Filitz, 2016), Тунис „као земља у односу на друге арапске земље у којима су се догодили демократски преокрети, сматра усамљеном успешном причом“ (Filitz, 2016).

Међутим, и овај пример са највише остварене добити, како наводи Филиц, прате бројни изазови даљег демократског напретка. „Они обухватају корупцију, тероризам,

незапосленост младих од око 40% и слабе изгледе економског раста. Неуспех у испуњавању растућих очекивања и решавању растућег незадовољства, нарочито међу младима, били су кључни узроци пада Бен Ајлија. Прецизније, корозивни ефекат корупције, укључујући њен штетан утицај на поверење у политичко руководство, катализирао је промене. У овом контексту реформа остаје танак и крхак процес“ (Filitz, 2016).

У објашњавању успеха туниске транзиције, Филиц истиче да је „војска показала уздржаност током процеса транзиције, а постојала је и општа воља за постизање политичког компромиса“ (Filitz, 2016), али Филиц сматра да је пресудан био ангажман цивилног друштва, односно да је „најважнији био проактивни приступ тунижанског цивилног друштва“ (Filitz, 2016), при чему су „четири групације грађанског друштва, познате као Туниски квартет за национални дијалог, биле подређене повлачењу земље са ивице грађанског рата“ (Filitz, 2016).

Дакле, по овом мишљењу тек „стварањем консензуса међу политичким групама, квартет је отворио пут за мирну транзицију. Ово је укључивало израду новог устава и израду програма за бирократску реформу. Група је добила Нобелову награду за мир 2015. године у знак признања за своје напоре“ (Filitz, 2016).

Према Филицу, Тунис је додатно исказао политичку вољу када је „2013. године Тунис потврдио своју посвећеност отвореној и транспарентној влади придруживањем Партнерству за отворену управу (*Open Government Partnership - OGP*). Глобална иницијатива усмерена на грађане има за циљ повећање транспарентности и јавне одговорности у управљању. Приступ информацијама, учешће грађана и одговорност су централна начела отворене управе“ (Filitz, 2016)

Поред сталног изазова системске корупције и „позива за имплементацију анти-корупцијских прописа“ (Filitz, 2016), Филиц из Извештаја ОГП као даље претње демократској консолидацији издваја „подношење Нацрта закона о економском помирењу у јулу 2015. године што је широко осуђено. Закон, који би обештетио због кривичног гоњења корумпиране Бен Алијеве јавне званичнике, означио је слабу тачку транзиције. Недавни терористички напади су додатна несрећа, даље откривајући крхкост напретка који је држава остварила. У извештају ОГП се бележи да актуелно ванредно стање, које је објављено након напада на плажи у Сусу прошлог јуна, отежава климу за грађанске протесте. А организације за људска права пријавиле су мучење заточеника, што је ознака Бен Алијеве ере“ (Filitz, 2016).

У остварењу циљева демократске консолидације улога цивилног друштва је немерљива, док су по Филицу и саме „организације цивилног друштва оптимистичне у погледу улоге коју ОГП може да игра у продубљивању демократских реформи у Тунису“, поготов јер се „земља обавезала за: побољшање транспарентности у административном систему; развијање система отвореног буџета; побољшање транспарентности у јавним инфраструктурним пројектима; и регулисање природних ресурса на транспарентан начин“ (Filitz, 2016).

Филиц као нарочит пример спољне подршке реформском процесу наводи програм Светске банке „која је у јулу 2014. године одобрила програм од 300 милиона америчких долара за побољшање локалне управе. Програм има за циљ јачање пружања услуга и јавне одговорности. Али наставак реформе јавног сектора, посебно на субнационалном нивоу, од виталног је значаја за осигурање стабилности у земљи“ (Filitz, 2016).

Истовремено, како наводи Филиц, „пут Туниса ка демократској консолидацији је важан, како за земљу, тако и за регион. Кључни лакмус тест за младу демократију јесте да ли формални политички процес, усмерен против турбулентне регионалне политичке економије, може одржати реформске напоре. Ово ће захтевати очување простора за робусно и живо грађанско друштво да значајније учествује и прогура реформе које су толико потребне“ (Filitz, 2016).

И Фети Мансури је на линији мишљења које у Арапском пролећу види помак, сматрајући га „критичним и значајним изазовом за *status quo*, чак и земаља у којима стари режими нису били срушени, нити критично угрожени“ (Mansouri, 2014). По њему, „ово је у вези са претходно прихваћеном претпоставком "демократског дефицита" арапског света који се сматрао неспособним да предузме политичке трансформације сличне узастопним таласима демократизације у Јужној Америци, Источној Европи, па чак и у неким земљама субсахарске Африке“ (Mansouri, 2014).

За Мансурија, корен проблема је у остајању по страни читавог региона у многим историјским процесима, или пак каснијем укључивању, када је снага тих кретања увелико успорена. „Заиста, такозвано "арапско изузимање" (*Arab exceptionalism*) у односу на трећи талас демократизације ојачава историјско одсуство демократског управљања у било којој од арапских земаља од стицања независности“ (Mansouri, 2014), чиме је само додатно ојачан успостављени систем владавине. Наиме, „издржљивост арапског ауторитаризма пред различитим глобалним таласима демократизације објашњена у смислу минималних реформи које су владајуће

аутократске власти предузимале да би угушиле и заобишле демократске покрете. Оваква превентивна "ауторитарна надоградња" се састојала од површинске реконфигурације уређења управе у циљу прилагођавања и управљања променљивим политичким, економским и социјалним условима. Ово је у суштини дефанзивни одговор на озбиљне изазове са којима се суочавају арапске аутократе" (Mansouri, 2014).

Пратећи историјски развој арапских земаља уочава одређене истоветности у друштвено-политичком и друштвено-економском приступу управљању у постколонијалном периоду, али и разлике и специфичности модела ауторитарног управљања који је надограђивао сваки од режима понаособ. Тако је „политика Бен Алија у Тунису била веома различита од Салехове у Јемену или монархијске власти Калифа у Бахреину, а ништа ни на који начин није личило на Либију. Динамика опозиције и протеста у тим земљама, иако повезана, такође је била сасвим другачија. Због тога су се пост-револуционарне трајекторије у државама Арапског пролећа такође развијале у различитим правцима у свакој од захваћених земаља“ (Mansouri, 2014).

С тим у вези посебно се истиче Мансуријево запажање аналогија хомогених и кохезивно повезанијих друштава и успеха протеста, односно хетерогених и изразито подељених друштава и споријег темпа, или ограниченог успеха промена.

„На пример Тунис и, у мањој мери Египат, релативно хомогена друштва у погледу националног идентитета, племенских и верских група унутар њихових појединачних друштава. У великој мери, ова хомогеност и кохезија олакшала су и омогућили стварање уједињених масовних покрета против крхких режима двеју земаља. Хомогеност, под овим околностима, изазвала је уједињујућу колективну идеологију. Насупрот томе, друштвено-културно хетерогене и у извесној мери подељене, ауторитарне државе, као што су Либија, Сирија и Јемен, покренуле су своје устанке споријим темпом и њихове акције су се суочиле са већим отпором. Ова друштва су често подељена дуж секташких или племенских линија које се такође преклапају дуж социоекономских стратификација. Одржавање револуционарних покрета у таквим друштвима може се изродити у борбе секташких снага или чак отворени грађански рат, као што је случај са Сиријом, или стање безакоња и грађанског хаоса којим управљају етничке или племенске групе као што је случај са Либијом“ (Mansouri, 2014).

Али поред „потенцијала етничке, религијске и племенске хетерогености у контексту револуционарних момената“ (Mansouri, 2014), као важним „за сваку државу специфичним социо-културним карактеристикама“ (Mansouri, 2014), Мансури истиче значај и других варијабли, „нарочито снагу цивилног друштва и укључивање војске у унутрашњу политику, које су такође важне у обликовању фазне консолидације са значајним нивоом варијације који се може уочити широм региона“ (Mansouri, 2014).

„На пример, у Тунису, људски капитал и цивилно друштво су генерално развијеније него у Египту, омогућавајући више могућности за постреволуционарну политичку транзицију и стабилизацију сигурности и, последично, стварајући јачу основу за консолидацију раних револуционарних постигнућа. Са друге стране, позиција египатске војске била је далеко снажнија и утицајнија од организација цивилног друштва или позиције војске у Тунису, што је довело до тога да је египатски постреволуциони прелазни ток обележила дубока идеолошка борба за моћ између војске и исламиста која је кулминирала

догађајима од 30. јуна 2013. године и свргавањем, испред Муслиманског братства изабраног, председника Мохамеда Мурсија“ (Mansouri, 2014).

Коначно, по Мансурију „иако су слични услови довели до устанака и брзог обарања аутократских режима, и у Тунису и Египту (заиста су исти револуционарни слогани коришћени у две северноафричке земље), фазна консолидација истакла је примарност специфичности земље, посебно у односу на кључне институције, што резултира различитим стратегијама управљања, дивергентним револуционарним исходима и могуће другачијим изгледима за револуционарну консолидацију“ (Mansouri, 2014).

18.2. Демократизација и/или наставак ауторитарности

У разматрањима да ли након Арапског пролећа превагу у периоду односи консолидација или даља диверзификација арапских друштава, уједно је неопходно већу пажњу посветити анализи ефеката демократизације, али и истовременом наставку ауторитарности као упоредним, дивергентним процесима.

Наиме, на примеру арапских земаља кроз које је прошло Арапско пролеће јасно можемо увидети и колико је танка линија између могућих нових протеста подстакнутих изневереним очекивањима, и континуитета аутократског владања, макар и у нешто умеренијој форми, или пак ублажавања друштвених тензија насупрот тренду растуће радикализације.

При томе свакако треба имати у виду и да је изградња демократије дуготрајан, и неизвесан процес, при чему су институционални темељи арапских држава након политичких превирања изузетно крхки, укључујући и ограничене капацитете новоформираних парламената или ојачалог цивилног друштва, чија узајамна сарадња и даље наилази на бројне препреке.

За опис политичке ситуације и остварених домета демократизације посебно је користан заједнички Извештај Арапске мреже за толеранцију (Arab Network for Tolerance), Вестминстерске фондације за демократију (Westminster Foundation for Democracy) и Центра за изградњу демократије и мира (Centre for Democracy and Peace Building) који сублимира негативне ефекте промена и различите аспекте поновног утонућа у дезинтеграцију и катастрофалне неочекиване исходе и чији закључци се посебно образлажу у овом сегменту анализе.

Према овом Извештају „док је потрага за стабилношћу довела до нестабилнијег политичког окружења, потрага за економском благостањем донела сиромаштво и незапосленост; потрага за бољим животом довела до смрти или расељавања; потрага за демократијом донела је више ауторитарних режима или пропале државе које су под претњом радикализма или терористичких организација; а појам Арапског пролећа претворио се у љуту зиму“ (ANT, WFD, CDPB, 2016:6). С друге стране „хуманитарна криза изазвана оружаним сукобима, политичким насиљем и нестабилношћу у земљама као што су Сирија, Ирак, Јемен и Либија уништава друштва у региону и води ка стварању нових друштвених заједница које су изузетно трауматизоване и несигурне. (2016:6).

У Извештају се такође наводи да је у погледу слободе штампе стање изненађујуће погоршано јер је „са колапсом Арапског пролећа, ситуација достигла критичну тачку где су не само традиционални медији, већ и канали друштвених медија под контролом владе. Локална штампа у арапском свету и даље пати од самоцензуре, избегавања критика на рачун владе и поштовања широких "црвених линија" у извештавању које једноставно нису прешли“ (ANT, WFD, CDPB, 2016:10). Уједно, „према Светском индексу слободе медија 2016. године, који издају Репортери без граница (Reporters Without Borders -- RSF), арапски регион је и даље један од најпроблематичнијих региона у свету за новинаре, који су на многим местима заробљени између етничких или верских фракција, бораца, фундаменталних/радикалних групе и репресивних влада“ (ANT, WFD, CDPB, 2016:10).

У погледу статуса друштвених медија „Владе у региону такође су активне у примени закона о кибернетичком криминалу ради кажњавања активиста који користе канале друштвених медија. Како се ови закони често састоје од нејасно написаних чланова, власти имају прилику да их злоупотребе или пронађу друге начине за сузбијање неслагања. Међутим, утицај друштвених медија остаје значајан и након колапса арапског пролећа“ (ANT, WFD, CDPB, 2016:10).

У приказу односа ислама и демократије Извештај истиче историјску повезаност ислама с демократским вредностима, али и озбиљне препреке да се у данашњим околностима демократизација спроведе у потпуности. Наиме,

„Арапско упознавање са демократијом почело је још 1829. године, када је Мухамед Али (Muhammad Ali), један од оснивача модерног Египта и гувернер османског округа, најавио оснивање "консултативног савета" (*majlis almashwara*). Савет је био заснован на исламском принципу шури, чије стандардно тумачење захтева да владар укључи заједницу у процес доношења одлука. Из ове перспективе, тврдња да је исламска традиција у супротности са главним претпоставкама демократије

није ваљани аргумент. Напротив, има много случајева који показују да исламска традиција има семе демократије као инхерентни фактор“ (ANT, WFD, CDPB, 2016:14).

Али, исто тако, данас отклон ка демократији према Истраживању које је спровео *The Economist* узрокују најмање два разлога, од којих је први „страх да ће исламске партије преузети власт ако се одрже слободни избори. Одражавајући супротну реакцију друштва, исламске партије имају моћ да буду "против" ("*anti*") западног империјализма, атеизма, корумпираних режима, модернизма (па чак и постмодернизма), ционизма, американизације, неморалног капитализма итд.” (ANT, WFD, CDPB, 2016:15).

Према поменутом Истраживању листа Економист „*Шта је арапски у демократији?*“ на који се позива Извештај, „други фактор који отежава постојање демократских система у региону јесте разноликост арапских народа. Иако се у време мира истиче мултикултурализам, у данашњем времену, различите групе могу се понашати као угрожене мањине. У арапском свету, свака група се плаши да ће ривали заузети државу, њене економске ресурсе и изнад свега оружје. Према томе, историјска искуства показују да тенденција ка мултикултурализму или разноликости постаје секундарна у односу на борбе за власт” (ANT, WFD, CDPB, 2016:15).

Међутим да се одређени помаци ипак чине, и да је веома важан однос институција и истакнутих политичких личности, пример су потези војске и високорангираних политичара у Тунису:

„Предност Туниса је била да има структурисану и визионарску војску (јер је остала у касарни) и врло промишљене исламисте који су били спремнији да раде са секуларистима. "Свака држава има војску; у Египту војска има државу", каже Рашид Ганучи (Rached Ghannouchi), лидер Енахде у Тунису. Он више не жели да буде политички исламиста; већ преферира да буде "муслимански демократа" јер, како истиче, постоје муслимани који нису демократе, док наглашава потребу за сарадњом са другим партијама“ (ANT, WFD, CDPB, 2016:15).

Указујући на различите правце развоја Арапског пролећа, везане за различите одговоре аутократа на протесте, и према томе различите могућности за успешну демократизацију, Данијела Хубер (Daniela Huber) истиче да су „три путање Арапског пролећа које се могу грубо разазнати: промена режима, прилагођавање режима, и репресија праћена грађанским ратом” (Huber, 2012:1-2).

Према Хуберовој „најконзистентнија промена режима се догодила у Тунису где је бивши председник Бен Али збачен, одржани избори за конститутивну скупштину, а грађанске слободе ојачане. У Египту је насупрот томе, промена режима била делимично блокирана, јер је Врховни савет оружаних снага (*Supreme Council of the Armed Forces - SCAF*) ефективно преузео власт, која би сада требала делимично бити

пренети на новоизабраног председника Мохамеда Морсија. Грађанске слободе у Египту остају ограничене, а у јуну је распуштен слободно изабрани парламент. У исто време, снага настављеног протеста у Египту остаје изузетна. Већина политичких тела је избегла промену режима кроз мешавину уступака и репресије. На једној страни спектра је Мароко, који се више определио за уступке и усвојио нови устав који је пренео овлашћења на премијера и парламент, осим у области безбедности. Сличне реформе је обећавао јордански краљ Абдулах које до сада нису спроведене. У Алжиру су протести били насилно потиснути. Упркос укидању закона о ванредном стању и забрани оснивања нових странака, грађанске и политичке слободе остају строго ограничене, а моћ и даље остаје у рукама владајуће коалиције председника Бутефлика и снага безбедности. Либија и Сирија спадају у трећу групу држава. Обе су биле међу најрепресивнијим аутократијама пре Арапског пролећа, а њихов народ је одрегово грађанским ратом” (Huber, 2012:1-2).

Ипак Хејдеман указује да „ови трендови имају значајне и забрињавајуће дубоке последице за оне који раде на демократским променама у арапском свету. За многе аналитичаре у региону, неуспеси демократизације се користе за потпору гледишта по којем арапски режими стагнирају у непромењеном стању, одлучни да се супротставе променама које их угрожавају и превазилазе њихову контролу” (Heydemann, 2007:28).

Насупрот томе, ауторитарна надоградња сугерише да неуспеси демократизације нису производ арапског отпора променама, већ пре ефикасност режима у прилагођавању и управљању притисцима за промене створеним промоцијом демократије. Оно што можда највише забрињава демократске реформаторе у арапском свету и њихове савезнике, је што су арапски режими закључили да најефикаснија стратегија за решавање економских, политичких и социјалних проблема који угрожавају њихову стабилност није демократизација, већ надградња ауторитарних стратегија управљања, стратегија која се показала изузетно успешном” (Heydemann, 2007:28).

Метју Костело (Matthew Costello), Крег Џенкинс (J. Craig Jenkins) и Хасан Али (Hassan Aly) напомињу да је „све до краја 1990-их доминантан приступ проучавању арапске политике био демократизација или транзитологија. То је значило да научници и креатори политике тумаче догађаје у региону као кораке, напред или назад, на правој линији која неизбежно води земље од ауторитарне владавине ка успостављању либерално-демократског система. Под великим утицајем транзиција у Источној Европи и Латинској Америци, парадигма демократизације примењена је на Блиском истоку и

Северној Африци, где су током 1990-их година заиста спроведене бројне либералне политичке и економске реформе. Када су реформе деловале као успешне, поздрављане су као корак ка неизбежним демократским променама које су биле одмах иза угла. Када би реформе пропале, сматране су привременом препреком која ће се временом уклонити како би земља могла напредовати ка демократизацији. Међутим, током времена постало је очигледно да концепти и очекивања литературе о демократизацији нису у ствари у корелацији са стварношћу на терену, где је ауторитаризам једноставно реструктуриран, а не напуштен” (Costello et al, 2015:75-76).

Међутим, како наводе Костело и сарадници док је „до раних 2000-их година, парадигма ауторитарне истрајности почела да замењује парадигму демократизације када је реч о објашњавању политичких догађаја у арапском свету“ ” (Costello et al, 2015:76), у овом тренутку догађаји поново иду у контрамеру.

„Изненадни догађаји Арапског пролећа, сада, чини се, окрећу клатно уназад у корист демократизације утолико што ауторитарна владавина у региону више не изгледа тако отпорна, како што се чинила да јесте. Треба напоменути, међутим, да би можда било прерано да литература о демократизацији одбаци проницљивост парадигме о ауторитарној истрајности из три разлога. Прво, вероватније је да ће ауторитарност и даље бити регионална карактеристика и у догледној будућности, посебно у Заливу. Друго, правац политичких промена у Тунису, Египту, Сирији, Јемену и Либији је изузетно нејасан, и док је Тунис покренуо процес који је довео до стварања релативно стабилног плуралистичког политичког система, то исто се не може рећи за све друге земље. На крају, да ће остати заглављене у полуауторитарној неизвесности, подједнако је вероватан сценарио за многе арапске земље као и демократизација или утврђивање ауторитарности. У сваком случају, обе парадигме се сада користе, а расправа о међупарадигми једноставно показује да оба приступа пружају и значајне недостатке и моћне увиде. Општија расправа о међупарадигми имала је дубоке последице на пресудне претпоставке оба приступа, а цивилно друштво није избегло резултат повећаног надзора” (Costello et al, 2015:76).

Дакле, како истичу Костело и сарадници „парадигма демократизације дала је огромну важност улози грађанског активизма у промени режима, а величање улоге цивилног друштва у отклањању недостатака Арапског пролећа је од тада широко распрострањено” (Costello et al, 2015:76). Али тиме је отворено и ново питање јер „Арапско пролеће и друштвени револт против политичког ауторитаризма довели су претпоставке и увиде обе парадигме назад у средиште позорнице, али се суочавају с бројним значајним проблемима у објашњавању како је цивилно друштво могло допринети променама које се дешавају у региону” (Costello et al, 2015:76), односно:

„Ово се једнако односи и на либералан и исламистички сектор цивилног друштва. Случај египатског Муслиманског братства у овом погледу сасвим говори у мери у којој су лидери удружења, вероватно највећи актер цивилног друштва у Египту, били врло неради да охрабре своје чланове да се придруже раним демонстрантима и понуде своје логистичке вештине при устанку. Братство је одлучило да се придружи добрих неколико дана након почетка протеста и чини се да је то учинило због притиска који су донели његови млађи чланови, који су били жељни да учествују. Позивајући се на туниски устанак, новинар Бечир Бен Јахмед (Bechir Ben Yahmed) је написао у уводнику за *La Jeune Afrique* да "ниједна партија, ни синдикат, ни један политичар није дао подстицај за овај народни устанак нити су на

било који начин били укључени", наглашавајући колико је била минорна укљученост организованих група цивилног друштва свих идеолошких тенденција" (Costello et al, 2015:77).

Џон Еспозито (John L. Esposito) и Фејсал Катан (Faisal Kattan) указују да је „кључни изазов за демократску транзицију изградња система који одликују избори, једнакост грађанства и могућности, владавина права и инклузивност. "Успех" транзиције треба мерити према овим критеријумима" (Esposito, Kattan, 2015).

Гаус и Лустик сматрају да је демократизација дуг процес, али и да се сама „демократија ретко "гради". Појављује се, од неуредних, често насилних или полу-насилних борби, као у Француској револуцији или енглеском и америчком грађанском рату. Оно чему смо сведоци на Блиском истоку је само први чин у разради драме, чији се расплет једва може предвидети у било ком детаљу“ (Gause, Lustick, 2012).

У том погледу „могуће је да демократске наде које су изнедрили Тунис и Египт могу бити разбијене грађанским сукобима и неумољивим управљањем. Можда ће преокрети из 2011. године једноставно довести до замене једног скупа ауторитараца другим. Ако је то случај, онда ће стари обрасци диктаторских савеза и регионалне равнотеже моћи наставити да служе интересима регионалних држава, а Вашингтон ће водити реалполитику, као што и раније“ (Gause, Lustick, 2012).

Али, Гаус и Лустик тврде да „Арапско пролеће може заиста омогућити одређену врсту мобилизације стварних супротстављених друштвених снага неопходних за стварање основе за демократску еволуцију. Такви режими који могу настати из ових борби вероватно ће произвести спољну политику која више одговара демократском исламизму и народном мишљењу него икада раније“ (Gause, Lustick, 2012). У том случају „Аутократска Саудијска Арабија и теократски Иран ће утврдити да им њихове партикуларистичке стратегије све мање користе. А ако Израел не може да нађе начине да искористи креативност сопствених демократских инстинкта, његова идеолошка и културна ригидност ће довести до још веће изолације, његове дубље зависности од политичког утицаја Сједињених Држава и повећане изгледе за рат. У међувремену, демократска Турска би могла да поврати своју историјску позицију регионалног лидера. А Сједињене Америчке Државе, ако не одступе од флексибилног и пажљивог правца кретања који је поставила Обамова администрација, могле би видети нове могућности за осигурање својих интереса без прекомерног ангажовања војне силе која је карактерисала америчку политику од 11. септембра” (Gause, Lustick, 2012).

Лорел Милер и сарадници (Laurel E. Miller et al., 2012) наводе да у погледу демократизације у арапском свету постоји низ изазова али и могућности за примену искустава из других делова света, указујући да је „појам "транзиционе парадигме", по којем се земље крећу од ауторитарне владавине ка демократији кроз низ етапа, у великој мери је одбачен. Сматра се да се многе земље уклапају у "сиву зону" различитих облика власти у којима се комбинују аутократске и демократске карактеристике. Такве земље се више не сматрају једноставно заустављеним на путу ка демократији“ (Miller, L. E. et al., 2012: xvii).

Милерова и сарадници користе термин транзиција при томе „не подразумевајући да земље које пролазе кроз политичке промене имају тенденцију да прате одређени, линеарни образац, већ да укажу на забринутост за *процес* демократизације, а посебно на начине којима се може утицати и могућности како се може развити“ (Miller, L. E. et al., 2012: xvii). По овој групи аутора више је утицаја који структурно могу да утичу на демократизацију, а по њима су то „(1) *начин промене режима*, уз пажњу да се начин на који је промена власти утицала на процес демократизације; (2) *прошло искуство земље са политичким плурализмом*; (3) *кључни одабир политичких одлука* домаћих актера у процесу транзиције, укључујући донете одлуке о подређености војске цивилној контроли, изборима, изради устава и транзиционој правди (држати бивше чланове режима да одговарају за злоупотребе); (4) *државна и друштвена кохезија*, укључујући друштвене разлике, побуне и неуређене границе; (5) *економске карактеристике*; (6) *спољно окружење*; и (7) *спољне политичке изборе и помоћ*, укључујући напоре страних актера да подстичу демократизацију“ (Miller, L. E. et al., 2012: xviii).

По Милеровој и сарадницима „уочи Арапског пролећа, арапски свет је остао једина зона нетакнута глобалним трендовима демократизације. Постојали су различити типови режима, укључујући хибридне режиме (у Либану, Кувајту и Ираку), монархије и ауторитарне републике, али без консолидованих демократија“ (Miller, L. E. et al., 2012: xviii), што је утицало на развој „различитих теорија, као и статистичке и компаративне анализе како би се објаснио овај недостатак демократије, али се није појавио консензус о томе која објашњења су највероватнија. (Miller, L. E. et al., 2012: xviii).

„Једна категорија теорија сматра да у арапском свету недостају културни предуслови за демократију, као што су афинитет за партиципативним управљањем и индивидуалним правима. Неки тврде да је или ислам или (Miller, L. E. et al., 2012: xviii) племенско порекло арапског друштва подстакло културу покорности ауторитету. Друга група теорија разматра оно што је јединствено о локацији арапског света. Присуство нафте у региону једно је од најважнијих објашњења: Приходи од нафте које гомила држав, омогућавају јој да појача ауторитаризам дистрибуирајући патронат, поткупљује потенцијалне противнике и изграђује апарат силе. Трећи скуп теорија фокусира се на покушаје страних

сила, нарочито Сједињених Држава, да одрже регионалну стабилност и заштите Израел. Коначно, арапски режими постали су умешни у спречавању притиска на промене, на пример, подстичући секуларистичке и исламистичке страхове да једни или други дођу на власт. Без обзира на најбоље објашњење или комбинацију објашњења, јасно је да се ауторитаризам доказао отпорним у арапском свету. Арапско пролеће је разбило илузију о нерањивости режима. Међутим, од сливања услова и ауторитарних стратегија које су блокирале политичке промене у прошлости, може се очекивати да представљају изазове за даљи напредак демократизације“ (Miller, L. E. et al., 2012:xix)

Поредећи Арапско пролеће са трећим транзиционим таласом деморатизације у свету, Милерова и сарадници тврде да „ниједна влада, чак ни оне који намерно подупиру аутократе изван својих граница, сада отворено не предлажу било какву трансплантабилну алтернативу демократији. Институције у међународном систему промовишу демократију као универзалну норму“ (Miller, L. E. et al., 2012:xxvii). Али у том погледу, како наводе, „важно питање о последицама Арапског пролећа јесте да ли ће се арапски свет прилагодити овој стварности или је променити“ (Miller, L. E. et al., 2012:xxvii).

„Посебна карактеристика арапске политичке културе јесте то што неки предлажу алтернативу демократији: исламизам. Још увек је неизвесно какву ће разлику ова дистинкција учинити исходима транзиција у региону. Развој догађаја у Египту, Тунису, Либији и потенцијално на другим местима тестираће способност партија које су поборници исламистичке агенде за остваривање политичких и друштвених циљева унутар демократског система уз партије с секуларном оријентацијом. Они ће такође тестирати способност транзиционих лидера да управљају расцепима између исламистичких и секуларних концепција државе. Арапске земље могу пратити путеве сличне онима које предузимају Турска и Индонезија, где друштвено конзервативне муслиманске партије играју активну улогу у изборној политици унутар демократских система. Могли би доживети нешто попут ирачке политике базиране на фракцијском идентитету, у којој секташка припадност игра снажну улогу, али где је перспектива исламистичког система слаба. Окретање од ауторитарности могло би, међутим, отворити простор за групе за промовисање исламистичких облика власти. Параметри политичког ислама у арапским земљама које пролазе политичке промене још нису дефинисани“ (Miller, L. E. et al., 2012:xxvii).

Милерова и сарадници указују да се „талас промена који је прошао кроз Источну Европу након 1989. године десио под много повољнијим унутрашњим и спољним условима од промена које су се десиле у Арапском пролећу. Уклањање совјетске подршке подједнако је угрозило опстанак ауторитарних режима у Источној Европи, а европска интеграција је подстакла динамику демократизације (транзиције у бившем Совјетском Савезу, где европске интеграције нису фактор, били су много проблематичније). Арапски режими су разноликији него што су били режими у Источној Европи, укључујући њихове интерне и екстерне структуре подршке. Режими у Сирији и Јемену, на пример, имају мешовиту личну и једнопартијску владавину и подржани су, посебно у случају Сирије, снажном архитектуром унутрашње безбедности. У Бахреину, Саудијска Арабија (главна сила у области Залива) подржава монархију у спречавању демократских реформи мимо заједничког интереса. Другим

речима, Арапско пролеће је генерисало притисак за политичке промене, али контрапритисци су у региону и даље јаки“ (Miller, L. E. et al., 2012:xxviii).

Истовремено, ови аутори наводе и низ изазова које нове власти морају предузети како би се изборили са бочним проблемима који прате процес демократизације, укључујући „управљање ефектима начина промене режима, превазилажење недостатка демократског искуства, успостављање демократске контроле над институцијама безбедности, довођење службе унутрашње безбедности под демократску контролу, спровођење првих демократских избора, израду новог устава, одговорност за преходне неправде односно тзв. транзициону правду, проблеме државног управљања и социјалне кохезије, суочавање са економским проблемима и реаговање на спољно окружење“ (Miller, L. E. et al., 2012:xxx- xliii).

Један од општеприхваћених показатеља степена развијености глобалне демократије, тј. индекс демократије Одељења за економска истраживања (*The Economist Intelligence Unit*) листа *The Economist* који на годишњем нивоу кроз анализу 60 различитих индикатора пружа приказ стања демократичности у 167 земаља рангирајући их од ауторитарних режима (0-4), преко хибридних режима (4-6) и нарушене демократије (6-8) до пуне демократије (8-10), прстећи развој демократије у арапским земљама непосредно пре и након промена показује континуиран раст у случају Туниса, и након првобитног успона променљивост и понован пад у случају Либије и Египта, а у случају осталих земаља практично само стагнацију.

Табела бр. 12 - Индекс демократије (0-10) у арапским земљама 2010-2016. година

Бр.	Арапске земље	Посматрани период 2010-2016							Напомена
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
1	Тунис	2.79	5.53	5.67	5.76	6.31	6.72	6.40	
2	Либија	1.94	3.55	5.15	4.82	3.80	2.25	2.25	
3	Египат	3.07	3.95	4.56	3.27	3.16	3.18	3.31	
4	Мароко	3.79	3.83	4.07	4.07	4.00	4.67	4.77	
5	Алжир	3.44	3.44	3.83	3.83	3.83	3.95	3.56	
6	Судан	2.42	2.38	2.38	2.54	2.54	2.37	2.37	
7	Сомалија	/	/	/	/	/	/	/	Без података
8	Мауританија	3.86	4.17	4.17	4.17	4.17	3.96	3.96	
9	Сирија	2.31	1.99	1.63	1.86	1.74	1.43	1.43	
10	Јемен	2.64	2.57	3.12	2.79	2.79	2.24	2.07	
11	Бахреин	3.49	2.92	2,53	2.87	2.87	2.79	2.79	
12	Саудијска Арабија	1.84	1.77	1.71	1.82	1.82	1.93	1.93	
13	УАЕ	2.52	2.58	2.58	2.52	2.64	2.75	2.75	
14	Катар	3.09	3.18	3.18	3.18	3.18	3.18	3.18	
15	Комори	3.41	3.52	3.52	3.52	3.52	3.71	3.71	
16	Џибути	2.20	2.68	2.74	2.96	2.99	2.90	2.83	

17	Ирак	4.00	4.03	4.10	4.10	4.23	4.08	4.08	
18	Јордан	3.74	3.89	3.76	3.76	3.76	3.86	3.96	
19	Либан	5.82	5.32	5.05	5.05	5.12	4.86	4.86	
20	Кувајт	3.88	3.74	3.78	3.78	3.78	3.85	3.85	
21	Оман	2.86	3.26	3.26	3.26	3.15	3.04	3.04	
22	Палестинска територија*	5.44	4.97	4.80	4.80	4.72	4.57	4.49	

Извор: <https://infographics.economist.com/2017/DemocracyIndex/>

И управо из *Табеле бр. 12* се види колико је вишегодишњи демократски дефицит праћен континуираним запостављањем основних норми које дефинишу ову област утицао на успорено унапређење демократских процеса. Међутим, Ибрахим Елбадави (Ibrahim Elbadawi) и Самир Макдиси (Samir Makdisi) у томе виде додатне разлоге, сумирајући у две групе факторе који објашњавају постојаност демократског дефицита у арапским земљама, прву која заједнички обухвата повезаност нафтног богатства, рентијерских држава, конфликта и спољних интервенција, и другу групу фактора која обухвата историјска, политичка, и друштвена питања (Elbadawi, Makdisi, 2011:314).

У погледу везе рентијерства и ауторитарне владавине ови аутори истичу важност друштвено-политичког и историјског контекста за оцену домета утицаја који је нафтна рента остварила у појединим арапским земљама, при чему је у земљама богатим нафтом, на степен компромиса између економског благостања и политичке слободе, који наглашава теорија ренте, значајно утицало то како су еволуирали историјски и политички. Силе које су довеле до појаве аутократије у ери пре нафте нису нестале након откривања нафте. Без сумње, нафтно богатство је камен темељац "ауторитарног договора", који је владајућим породицама и диктаторима омогућио додатну подршку да одрже своју аутократску владавину, иако је такав договор био тешко одржив у неким случајевима, као у Алжиру, или би на крају постао нестабилан, као у случају Ирака" (Elbadawi, Makdisi, 2011:315).

Елбадави и Мекдиси, уочавају и својеврсне индиректне утицаје на демократске процесе у другим сиромашнијим арапским земљама, управо помућу богатства акумулираног приходима од експлоатације нафте. Наиме, према њима неретко се у неким земљама „нафтно богатство користило за подршку одређеним верским / политичким групама. Ова подршка, без обзира на њене добротворне аспекте, наглашавала је већ постојеће друштвене / верске поделе а за узврат вође ових група политички везивала за њихове добротворе. У другим земљама, нафтно богатство се користило као потпора аутократским режимима за расипничко трошење на њихов безбедносни / војни естаблишмент или као подршка у њиховим регионалним ратовима.

Осим тога, брз економски развој земаља у Заливу деловао је као магнет за радну снагу у арапским земаљама без нафта. Миграција у регион Залива, посебно образованих класа, укључујући и политички софистициране елите, деловала је деполитизујуће на становништво земаља које их шаљу. Обезбедила је излазни метод који је смањио домаће политичке притиске за демократизацију” (Elbadawi, Makdisi, 2011:315).

Елбадави и Макдиси истичу и утацаје континуираних регионалних сукоба указујући да политичка нестабилност само додатно погоршава окружење које не погодује развоју демократије али погодије одржавању ауторитарне владавине. У том погледу, како наведе, „улога регионалних сукоба у подстицању аутократских режима је очигледно везана за текући арапско-израелски сукоб, нерешено палестинско питање. Истраживачки радови у овој земљи углавном су подржавали овај налаз, мада у различитом степену, уз негативан утицај на политичко стање арапско-израелског сукоба који се осећао више у земаљама које су ближе попришту сукоба, као што су Јордан, Либан, Сирија, Египат и Ирак него што је, рецимо, у Алжиру или неким земаљама Залива. За земље које су прошле кроз грађански рат, као што су Судан и Либан, негативни утицај на владавину се манифестовао на више начина. На пример, у првом случају је охрабрио војне ударе, док је у другом делу допринео продубљивању секташких подела и, стога, омео потенцијално померање ка напреднијој демократији. А у случају Египта и Алжира, насилно оспоравање моћи између владајућих елита у ове две земље и њихове исламске фундаменталистичке опозиције искористили су први да се одрже због страха од могућег фундаменталистичког преузимања” (Elbadawi, Makdisi, 2011:315-316).

Истовремено, „ова стратегија се показала као снажан инструмент за прикривање екстерне подршке овим режимима, као и за поделу унутрашње демократске опозиције. Пораст фундаменталистичких исламистичких група је био узрок озбиљне забринутости за низ арапских режима (Египат, Сирија, Јордан, Алжир и Ирак од своје инвазије САД 2003. године). Ова забринутост није нужно везана за политичку идеологију ових група, већ за страх владара да изгубе власт на власт, уз све бенефиције које уз то долазе. Стога, нису оклевали да користе потенцијалну претњу фундаменталистичких група по постојећи политички поредак како би додатно оправдали своју ауторитарну владавину, уз пратећа кршења политичких и грађанских права грађана. Такође, пораст фундаментализма омогућио је арапским режимима да се договарају са страним силама, посебно САД, у циљу обезбеђивања додатне политичке и војне подршке у замену за проширење геополитичких и економских интереса САД у региону“ (Elbadawi, Makdisi,

2011:316). Али, исто тако, напомињу Елбадави и Макдиси, ово је у неким случајевим била и озбиљна препрека процесу демократизације у тим земљама, „коначно, међународни ратови у региону, као што је инвазија САД-а у Ираку 2003. године, или ранија ирачка окупација Кувајта и рат у Ираку и Ирану, истовремено су дестабилизовали регион промовишући пораст верског фундаментализма“ (Elbadawi, Makdisi, 2011:316).

„Негативан утицај на владавину разних врста сукоба који су девастирали арапски регион могу се разликовати од једне до друге земље. Међутим, на овај или онај начин, они су генерално ојачали отпор демократизацији, док је потенцијална претња религијског фундаментализма коришћена као изговор владајућих партија / породица да оправдају своје аутократско држање власти. Стога, међусобно повезивање нафте богатства, арапско-израелског сукоба, грађанских ратова и страних интервенција везаних за геополитичке и економске интересе страних, углавном западних, генерално су помогле да се арапски регион мање придржава процеса демократизације упркос значајном друштвено-економском развоју који је постигао у последњих пет деценија. Чак и ако прихватимо да нема директне узрочности између развоја и демократије, улога горе наведених фактора у заостајању демократског процеса остаје: њихово одсуство би створило боље могућности да се демократија задржи у арапском региону, без обзира на ниво економског развоја који је можда постигнут. У сваком случају, морамо да превазиђемо нафту и конфликте како бисмо разазнали специфичне факторе који су такође допринели заустављању процеса демократизације“ (Elbadawi, Makdisi, 2011:316-317).

Уједно, Елбадави и Макдиси уочавају да транзиција од аутократије до демократије отвара још најмање четири питања, а то су (1) правично решавање регионалних сукоба, нарочито палестинског питања; (2) утицај негативних екстерних интервенција; (3) институционалне реформе које доносе са собом нове друштвене уговоре како у нафтним тако и не-нафтним земљама, а не ништа мање (4) раст и оснаживање средње класе испреплетане активнијом улогом независних организација цивилног друштва и промоцијом културе демократије, како би се између осталог осигурала заштита права мањина права и промоција родне равноправности” (Elbadawi, Makdisi, 2011:318-319).

„Значај решавања регионалних конфликта за питање демократије изгледа да је једноставан. Сукоби, а посебно нерешено палестинско питање, били су непријатељски за развој демократије у арапском региону: то је различито од искуства других региона у којима су сукоби помогли у правцу демократских реформи. Сукоби у арапском региону одједном су подстакли раст фундаменталистичких верских покрета, привукли дестабилизирајуће стране интервенције и преусмерили средства од економског и социјалног развоја ка војним и безбедносним апаратима који су помогли у подржавању аутократских режима. Решавање на праведан начин палестинског питања, као и других сукоба у региону, не може сами по себи да подстакне процес демократизације, али би сигурно створило окружење које је повољније за тај разлог” (Elbadawi, Makdisi, 2011:319).

С тим у вези „коначно, решавање регионалних сукоба омогућило би преусмеравање ресурса на пројекте економског и социјалног развоја. Улога независних организација цивилног друштва које се залажу за политичке и економске реформе биће ојачана у том процесу. У том контексту, треба напоменути да су исувише често арапски режими или стављали организације цивилног друштва под своју контролу или

спонзорисали њихово стварање у настојању да служе интересима државе. Осим ако су организације цивилног друштва ефикасно независне, њихова улога у унапређењу јавног добра и заговарању реформи ће бити угрожена. Сасвим сигурно, решавање регионалних сукоба, посебно арапско-израелског сукоба, је међународно питање. Не може се очекивати ни од страних нити регионалних сила да играју конструктивну улогу у том погледу све док не буду убеђени да је у њиховом интересу да то учине” (Elbadawi, Makdisi, 2011:319), али истовремено имајући у виду значај сопственог демократског потенцијала сваке појединачне земље јер је „домаћа политичка и институционална реформа, односно развој отворенијих, одговорнијих и репрезентативнијих институција, наравно је суштинска компонента демократског процеса” (Elbadawi, Makdisi, 2011:320).

18.3. Изневерена очекивања и нови протести

Како је одмицало време, а ентузијазам који је на улице извео на хиљаде Арапа све више опадао, изневерена очекивања од промена старих режима, и неиспуњена обећања нових власти, покренула су нови талас протеста, али свакако знатно мањег обима од Арапског пролећа.

Овога пута незадовољство је избило на видело много раније, и очигледно нису више потребне деценије да би се превладао страх јавног изражавања протеста против погрешних политичких потеза или неефикасних економских политика које су пратиле практичну замену упражњених управљачких позиција старог естаблишмента, без већих измена саме структуре управљања.

У том смислу преиспитивање погрешних корака и власти и опозиције, изливи беса због континуитета очигледно лоших политика, али и растућа апатија због још већег понирања или стагнације, створили су амбијент који је додатно нарушавао и овако слабе капацитете нових власти да успоставе пуну контролу након урушавања система управљања.

Међутим једно од додатних разочарања је што су исламисти који су преузели власт урадили већину ствари коју нико од њих није очекивао преузевши обрасце понашања који су и њих саме деценијама држали по страни ограничавајући им деловање и видљивост на политичкој сцени. У том контексту Оливер Рој наводи да су „исламисти на позицијама у Египту и Тунису јер су их гласачи изабрали на слободним

изборима; не зато што су победили у уличној борби. Оно што се дешава у арапским земљама није идеолошка револуција - то је борба око расподеле политичке моћи“ (Roy, 2012).

Џон Еспозито (John L. Esposito) и Фејсал Катан (Faisal Kattan) износе запажање да је „за групе као што је Исламска држава религија постала атрактиван алат за легитимизацију наратива маргинализације, бола и незадовољства и за регрутовање и мобилисање следбеника на глобалном нивоу у име ислама. Наставак недостатка промена ограничена могућност за значајно политичко представљање и реформе и владина репресија према мејнстрим исламистима само ће подстаћи потрагу за алтернативним средствима изражавања и поделом власти, умереном и екстремистичком. Осим тога, чак иако је коалиција под вођством САД успешна у неутрализацији Исламске државе, потенцијал за формирање алтернативних група који се боре за сличан или ревидиран наратив је робустан све док се не реше основне недаће. Један поновљени неуспех америчке и европске политике је био неприлагођен таквим недаћама, конкретно политичком искључивању” (Esposito, Kattan, 2015).

Еспозито и Катан сугеришу да „права снага САД-а и Европе лежи у њиховој способности не да једноставно конструишу нови наратив која наглашава самоодређење, одговорност владе, владавину права и људска права на којима се заснивају политичке акције и политике, већ и да делују на том наративу. У супротном, прихватити обнову ауторитарности у Египту, одобрити пакете помоћи и чак описати Египат како је на путу ка демократији легитимише широко распрострањено веровање у арапском свету да САД и ЕУ имају двоструки стандард када је у питању промоција и подршка демократизацији” (Esposito, Kattan, 2015).

Истовремено, а како наводе Еспозито и Катан, „подједнаке важности је то да он се повлачи у стару наративну и конвенционалну мудрост да је арапски свет и шири Блиски Исток стално насиљан и хаотичан регион неспособан за снажну институционалну и демократску реформацију, а самим тим и регионална стабилност и западни национални интерес зависе од безбедности, а не од демократских држава. Ова редукционистичка и есенцијална нарација игнорише стварност различитих политичких контекста и улогу ауторитарних влада и њихових политика уз знатну финансијску и војну подршку дугогодишњих савезника САД и ЕУ. Неуспех значајног преласка са монолитне и есенцијалистичке перцепције арапског света и политика тиме се фокусира на хаос и насиље, пре него што њихови основни узроци приоритизују стабилност и

безбедност и преусмеравају се од критичне потребе за институционалном реформом” (Esposito, Kattan, 2015).

За појашњење напетости без сумње је важно указати и на стање арапске омладине, које је такође изнето у обједињеном Извештају Арапске мреже за толеранцију, Вестминстерске фондације за демократију и Центра за изградњу демократије и мира, будући да „скоро 60% популације у региону има испод 25 година, а око 200 милиона младих људи живи у региону. Иако се млађе генерације сматрају основним покретачима модерних индустријских друштава и моћних економија, за арапски свет многи мисле да су ови милиони потенцијална опасност (припадници ИСИС-а / Даеш-а) или претња стабилним друштвима, што је нетачан аргумент. Највеће Истраживање арапске омладине (Arab Youth Survey), које је припремила агенција ASDA’A Burson-Marsteller, наводи се да док су три од четири (77%) арапска омладинца забринута за пораст Даеша, само један од шест (15%) верује да ће терористичка група на крају успети и успоставити исламску државу у арапском свету. Уместо тога, 76% сматра да група неће успети да постигне свој крајњи циљ успостављања исламске државе. Према истраживању, 50% младих људи сматра да је Даеш (Daesh) највећа препрека са којом се сада суочава Блиски исток. Претња од тероризма долази након Даеша са 38% и незапослености са 36%” (ANT, WFD, CDPB, 2016:17).

У Извештају се наводи и истраживање Међународне организације раде (International Labour Organisation) према којем је „незапосленост младих у региону порасла на скоро 30% са 25% у 2011. години, што је више него двоструко у односу на светски просек. Иако је незапосленост глобална појава и више од 200 милиона људи је незапослено широм света, њен утицај на регион је много више оријентисан на безбедност. Истраживање Међународне организације рада наглашава да је глобално изгубљено више од 61 милиона радних места од почетка глобалне економске кризе у 2008. години, а очекује се да ће број незапослених достићи више од 212 милиона до 2019. године” (ANT, WFD, CDPB, 2016:17).

Према налазима овог истраживања „Мауританија је највише рангирана земља на свету са стопом од 30.9%. Катар са 0,3% има најмању стопу незапослености на свету, према ИЛО. Регионално, више од 30% младих Арапа је без посла због немира и недовољних инвестиција у неколико арапских земаља. Према речима Мохамеда Лукмана (Mohammed Luqman), генералног директора Арапске организације рада (Arab Labour Organisation - ALO), главни проблем за регион је очигледно незапосленост младих, али је и незапосленост одраслих на невероватно високом нивоу. Он је

проценио број незапослених Арапа на 20 милиона, два милиона више од револуција "Арапског пролећа" из 2011. године, која је прошла кроз регион (swept across the region) и срушила (toppled) четири лидера" (ANT, WFD, CDPB, 2016:17).

Још једна специфичност обрађена Извештајем је да је „учешће на изборима је суштински први корак у демократском процесу, али демократија нису само избори, чак и ако се сматрају веродостојним" (ANT, WFD, CDPB, 2016:18). Наиме, „неке недемократије редовно одржавају изборе и имају значајан ниво грађанског изборног (и не-изборног) учешћа. У случају многих арапских земаља, политичка либерализација (тј. стварање парламента и одржавање избора) није праћена демократизацијом. Према Светској банци, квалитет управљања данас у арапским земљама је нижи него што је био пре Арапског пролећа у готово свакој категорији од ефикасности владе до корупције. Као што је Freedom House напоменуо у годишњем извештају за 2016. годину, изгледи за побољшање и даље су суморни делимично због преваленције "модела управљања који еродира одређену врсту дугорочне и инклузивне стабилности која региону очајнички треба" и "жртвовања јавне безбедности за безбедност режима" (ANT, WFD, CDPB, 2016:18).

Такође, и „учешће жена у политичком животу остаје још један проблем за регион. Иако се политичко оснаживање побољшало у последњих неколико година, очигледно је више него удвостручење стопе у 2006. години, према Извештају о родним разликама СЕФ (WEF Gender Gap Report), и даље је врло низак. На глобалном нивоу, просечан проценат жена у парламенту је 25%, али у целом арапском свету жене имају само 7% места у парламенту. Када је реч о радној снази, учешће је ниско на 25%, иако је глобални просек за жене у радној снази око 50%. У региону је половина тога, упркос чињеници да је све више жена боље образованих него раније. Само 17% жена ради у пољопривредном сектору. " (ANT, WFD, CDPB, 2016:18).

„Упркос побољшањима, арапски свет и даље је на глобалном нивоу слабо рангиран у извештају о родним разликама СЕФ. Арапска земља са највећим процентом налази се испод регионалних просека за свих осталих пет региона. Прошле године, највиши успона је имао Кувајт. На 113. броју од 142 земље, он је био најуспешнија земља у арапском свету због значајног повећања индикатора "процењених зарађених прихода". Арапски свет такође има земљу на самом дну Индекса родних разлика (Gender Gap Index): Јемен. На 142. месту, Јемен је остао на дну индекса од 2006. године, иако је значајно побољшан у односу на сопствене претходне резултате...Током Арапског пролећа жене су биле врло видљиви учесници устанака, од демонстраната на линијама фронта (front lines) на Тргу Тахрир у Каиру до добитника Нобелове награде за мир Тавакола Кармана (Tawakkol Karman), лица револуције у Јемену. Међутим, транзиција која је пратила те устанке представља посебно ватрен изазов за жене. Упркос регионалном ауторитарном назадовању пошто су неки из бивше владајуће елите повратили власт, женске друштвене организације и политичка мобилизација и даље имају утицаја у региону" (ANT, WFD, CDPB, 2016:18).

Уједно да би се схватио мобилизацијски потенцијал за нове протесте треба имати у виду специфичну позицију појединца у арапском свету. С тим у вези Ерик Лане и Редиси наводе да је за разлику од значаја који су средња и радничка класа имали и имају за процесе демократизације и стабилност демократије у Европи, у исламском свету сама поставка друштва другачија. „Класе иза демократије су средње класе и радничке класе - то је неспорна чињеница о процесу демократизације у западној Европи. Међутим, у исламу појединац је повезан са заједницом верника - умом, што је наднационална неетичка веза која произилази не из обичаја него из религије. Ова веза је јача од оданости између класа која прати економске поделе унутар друштва. Овде имамо кључну разлику између западних друштава и муслимана у структури друштвених група. Први су структурирани на основу материјалних или рационалних интереса, заснованих на рационалним или секуларним уговорима између независних лица, што је погодно за појаву широке средње класе и велике радничке класе и цветања цивилног друштва. Ипак, треба истаћи да је ислам као религија сломио већи део племенске природе арапског друштва, тврдећи да религија ослобађа етничку припадност. Наравно, међутим, ислам је само делимично био успешан у смањивању релевантности етничких веза, попут породице, клана и племена” (Erik-Lane, Redissi, 2016:141).

С тим у вези нови протести су и истој мери могући колико и додатно јачање ауторитарности посебно оних арапских земаља које су успеле да више или мање остану ван домета Арапског пролећа, а њих је готово две трећине целокупног арапског света, ако имамо у виду да је од двадесетдве арапске земље Арапско пролеће произвело директне последице у само шест земаља, односно Тунису, Египту, Либији, Јемену, Бахреину и Сирији.

18.4. Ублажавање друштвених тензија или даља радикализација

С кратком временском дистанцом од догађаја који су уздрмали арапске земље, у првом плану прилично је суморна слика региона чија популација је полагала велике наде у толико пута помињане идеје слободе, правде и једнакости, које је, у овом делу света, и у овом историјском тренутку, носило Арапско пролеће.

Уместо смиревања тензија које је годинама изазивало и широко распрострањено незадовољство, и страх да се неслагање отворено исказе, већина земаља са смењеним

режимима, далеко је идеала демократске уређености и правичне власти. Метафорички приказано, неуспех промена оставио је и нове власти и народ на ивици, с које пад води у даљу радикализацију, продубљивање подела и ширење конфликта, док останак у равнотежи захтева посвећеност институционалној изградњи од њених темеља, али без саплитања о покушаје рестаурације аутократских система владавине који су све видљивији.

Тамара Кофман Витс примећује да „скоро пет година након арапских устанака, и са неуспехом свих, осим једног покушаја трансформације управљања, гледајући широм арапског света уочавамо неколико неуспелих или држава у пропадању, нове ауторитарне моделе и бројне непослушне аутократије које се држе путем комбинације снажне потрошње, повећане принуде и меке нетрпељивости ниских очекивања насталих страхом како код куће тако и из иностранства ("Бар смо / они нису ИСИС"). "Црне рупе" Сирија, Јемен, Либија и све више Ирак прете да ће захватити већи део региона, а последице ових неуспелих држава за регионалну управу биће дубоке и дугорочне“ (Cofman Wittes, 2016:21).

По Кофман Витс, Тунис као „крчка демократија“ (Cofman Wittes, 2016:21), и „једини преживели“ Арапског пролећа је за сада одобрио демократски устав и одржао два циклуса слободних и поштених националних избора. Има изабраног председника и коалициону владу која укључује главне исламистичке и главне секуларистичке партије. Тунис је тако означио огромна достигнућа у консолидацији своје демократске транзиције, и превазишао је значајне препреке у томе“ (Cofman Wittes, 2016:21). Али за успешан исход у Тунису неколико фактора је било пресудно по Витс Кофман:

„Прво, кључне политичке фракције су се сложиле око кључних принципа који се тичу религије и државе годинама пре револуције, постављајући стандард, чак ако не и обавезујући преседан, који ће их водити кад падне режим Зина Ел-Абидина Бен Алија. Друго, повезаност Муслиманског братства с Енахдом, настојала је да избегне искључиву одговорност за политичку транзицију и на тај начин одбацила приступ победник узима све политици фаворизованим од стране других великих странака у другим пост-револуционарним контекстима. Уместо тога, Енахда се уздржавала од тога да не би доминирала свим политичким институцијама упркос подршци плурализму након првих избора, и заједничке коалиционе владе са секуларним партијама. Треће, ни исламистичке нити секуларне странке нису се упуштале у екстремније гласове у оквиру својих фракција, и потиснуле су поларизацију чак и у погледу насилних напада салафистичких група против туристичких места и два политичка убиства. Четврто, план транзиције у Тунису дао је приоритет писању устава над политичким надметањем, присиљавајући партије да се сложе око правила политичке игре, док су још увек били несигурни у своју политичку снагу и још увек суочавали са повећаним очекивањима и пажњом (scrutiny) високо мобилизоване јавности. Пето, организације цивилног друштва у Тунису су играле кључну улогу у посредовању у политичком конфликту: инсистирале су на отвореном дијалогу о уставним питањима, које су на крају дале отпорност друштву суоченом са поделама, и притискале су претходна неслагања политичара ка успешном закључивању процеса израде устава“ (Cofman Wittes, 2016:21).

Додатна позитивна околност према Витс Кофман била је та да је „други изборни циклус у Тунису, често опасна тачка за нове демократије, такође генерисао резултате

који нису дозвољавали искључиво управљање и тиме су произвели још једну коалицију која је укључивала и исламистичке и секуларне партије. Тунис је такође успео да избегне, до одређене мере, неке од утицаја који су ометали друге покушаје транзиције након Арапског пролећа: искусио је релативно занемаривање од регионалних актера који су радили на унапређивању својих преферираних политичких исхода на другим местима (то јест Либији, Египту и Сирији), али који су се водили принципом чекања и сагледавања (wait-and-see) у односу на коалициону владу Туниса. Ово је дало Тунижанима простор који им је био потребан да би направили сопствени договор. “ (Cofman Wittes, 2016:21).

Без сумње знатан утицај по Витс Кофман остварила је и не тако истакнута улога Туниса у међународној и регионалној политици, али и држање по страни војске, чији капацитети су у односу на друге арапске земље одувек били релативно ограничени.

„Тунижански политички лидери такође су покушали да изолују своју земљу од превеликог спољног мешања одбацујући било какву улогу "модела" за друге арапске државе, уместо тога инсистирајући на својој специфичности...Тунижанска војска није била политичка снага под Бенијем Али, и за разлику од египатске војске, прихватила је цивилну контролу. Коначно, док је Тунис претрпео значајне атентате и терористичке нападе, до сада није постао заједнички фокус за регионалне дихадистичке напоре (иако из разлога који нису у потпуности схваћени, Тунис је произвео несразмерно велики број регрута ИСИС-а који одлазе у Сирију). Овај изразито идиосинкратски скуп фактора, заједно са малом величином Туниса и релативно маргиналном позицијом у региону, ограничава утицај који би политичка трајекторија Туниса могла имати на остатак Блиског истока“ (Cofman Wittes, 2016:21-22).

Уједно , „континуирани опстанак туниског крхког демократског експеримента је од великог значаја за регион и свет. Упркос изванредним достигнућима, данас, нова демократија у Тунису почива на веома климавој основи. Низ ужасних терористичких напада у 2015. години и текуће преливање либијског грађанског рата стварају јачу конституентност (constituency) унутар земље у погледу поретка, заустављајући напоре у реформи сектора безбедности и производе нове против-терористичке политике које подривају осетљиве нове институције и јачају способност неререформисаних институција да подривају демократију. А уколико тунишка влада не може исправити разлике у националној политици између обале и унутрашњости и створати праведнији економски раст, овај крхки експеримент у демократији можда неће успети да освоји поверење грађана Туниса. Они који су забринути да одрже светлију алтернативу мрачној стварности региона требали би повећати своју подршку и ангажман са јединственом и угроженом демократијом у Тунису“ (Cofman Wittes, 2016:22).

С друге стране, апсолутна крајност у највећем степену радикализације је настанак Исламске државе Ирака и Леванта (или Ирака и Сирије, те су отуда изведене

скраћенице ИСИЛ/ ИСИС). Како наводи Кофман Витс „док је Ал-Каида тежила постепеном наговарању и изградњи коалиције пре кретања ка успостављању калифата, ИСИС не занима популарност. Његова бруталност је осмишљена тако да приморава на брзо повиновање локалног становништва, задобије рапидно контролу над територијом и ресурсима за своју државу, а следбеницима групе пружи осећај напретка уз Божију помоћ ка њиховом идеолошком циљу успостављања калифата и постављању основа за апокалипсу. ИСИС је настојао да обезбеди основне услуге онима који су под његовим јармом: поштанске услуге, банкарство, здравствену заштиту и најстрожију врста правде. ИСИС није модел који би најосетљивија људска бића слободно изабрала за живот, али нуди облик реда (предвидљива пре него произвољна принуда) и одређени степен јавних услуга (сурова правда са худудским (*hudud*) казнама, образовањем итд.), и он се агресивно јавно експонира као успешан модел управљања, намећући своју визију Божјег поретка за регион у хаосу. ИСИС није само акцелератор хаоса, већ је и симптом наглашеног регионалног поремећаја, нити узрок, а ни болест“ (Cofman Wittes, 2016:23).

И коначно Кофман Витс као трећи модел „поред крхке демократије и бруталне цихадистичке владавине“ (Cofman Wittes, 2016:23).наводи обновљени ауторитаризам у Египту под Сисијем.

„Док су арапске државе пре 2011. године биле корпоративистички (corporatist) ентитети који су покушавали да користе кооптацију више од присиле и да (посебно у каснијим годинама) експериментишу са демократским формама и ограниченим политичким учешћем, обновљени ауторитарни модел тежи да поново успостави прееминенцију моћи државе и да избегне било какву непредвидљивост у политичким пословима. Заснива се на гледишту да је отварање политике очигледно опасно и да нема простора за експериментисање; покушаји политичког отварања у арапском свету оснажили су исламистичке радикале и произвели претње јавној безбедности и опстанку државе. Дакле, приоритет мора бити безбедност и рестаурација предвидљивог поретка у којем се државни ауторитет, чак иако је ослабљен, и даље не оспорава“ (Cofman Wittes, 2016:23).

Кофман Витс такође истиче и опасности обнављања ауторитаризма односно наводи да „1. покушај елиминације или контроле политичке конкуренције неће смањити или уклонити јавно незадовољство - само их оставља да се гноје и избију, понекад у насиљу“ (Cofman Wittes, 2016:26), потом да „2. искази из прве руке противника власти ухапшених у Египту указују на то да широко распрострањена хапшења, пребукираност затвора и сталне злоупотребе доводе до радикализације политичких затвореника“ (Cofman Wittes, 2016:26), односно да „ауторитарни одговор на кризу управљања на данашњем Блиском истоку погоршава ризик од хаотичних, насилних промена. 3. У оној мери у којој се ауторитарни режими ослањају на класичну ауторитарну погодбу, обезбеђујући безбедност и / или економски учинак како би

одржали јавно одобравање њихове владавине, неуспех једног или другог могао би лако угрозити основу подршке режиму и подстаћи изазове његовог ауторитета што може изазвати дестабилизирајуће ефекте” (Cofman Wittes, 2016:27).

И Агервал запажање да је „једна од најзначајнијих последица Арапског пролећа била пораст исламиста у региону. Током деценија, диктатори региона су брутално тлачили (suppress) исламистичке покрете. Сада су се појавили као главна политичка снага у Тунису и Египту. У Либији су, такође, на недавним изборима исламисти под знаком Муслиманског братства заузели друго место. Постоји такође широко распрострањено очекивање да би, када се промени режим у Сирији, Муслиманско братство могло бити истакнути део новог система“ (Agarwal, 2012).

По овом аутору „чак и у земљама које нису прошле промене режима, чини се да су исламистички актери огромна изборна снага. У Мароку је краљ био приморан да дозволи Исламистичкој партији правде и развоја (ПЈД) да формира нову владу. У Јордану, Фронт исламске акције је погурао политичке реформе и чак подигао идеју о уставној монархији. Чак и у Кувајту, који није био директно погођен Арапским пролећем, исламисти и конзервативни племенски кандидати имали су добар учинак на најновијим парламентарним изборима у фебруару 2012. године” (Agarwal, 2012).

Уједно Агервал примећује да пораст утицаја исламистичкиј партија отвара питања о њиховим крајњим циљевима.

„Како ће се једном развити на власти и да ли ће бити отворени за јаке односе са Западом. У случају Египта, питања о исламистичкој спремности да се придржавају мировног споразума са Израелом и, шире, како ће се бавити Израелом, земљом коју обично означавају ционистичким ентитетом, такође се називају као велика. Други изазов представља подстакнута дубока подела између исламистичких и секуларних снага у земљама које пролазе кроз транзиције. Секуларна елита која је маргинализована успоном исламистичких партија је она с којом су западне владе биле пријатељске и подржавале је у прошлости. Како се западни свет сада бави исламистима, представља дипломатску загонетку која ће се временом одгонетнути” (Agarwal, 2012).

18.5. Арапска друштва и глобализацијски трендови

У заокруживању анализе последица Арапског пролећа које се због остварених геополитичких и геоекономских ефеката посматра и као глобални феномен, неизоставним се чини и додицање теме глобализације која је у многим аспектима успорена како због ранијег периода веће затворености, тако и због, и даље снажних отпора које Бенџамин Бербер (Benjamin Barber) перципира као „*Jihad*, „свети рат“ против сваке врсте међузависности“ (Barber у Вулетић, 2006:203).

Према Берберу овакав концепт отпора „инсистира на локалним идентитетима, значају заједнице и солидарности међу сродницима. Он промовише пароксијализам, територијалну искључивост, фанатизам у веровању, солидарност која почива на послушности ауторитету, брисање индивидуалности у име колективизма. Као резултат тога јављају се анархија, репресија, терор и нови, некомунистички, анахрони облици деспотизма који су карактеристични за добар део Трећег света. Такав трибализам је антидемократски и за њега су као облик владавине карактеристични једнопартијске диктатуре, војне хунте или теократски фундаментализам“ (Barber у Вулетић, 2006:203),

Политичка, економска или културна глобализација посматрана као „процес/ пројекат интензификације различитих друштвених активности у оквиру многоструких мрежа односа на прекограничном нивоу“ (Вулетић, 2006:23), у случају арапског света има дубоке корене у процесима вестернизације који су пратили колонијални период, али и неједнаке домете и тада, и данас, како у односу на појединачне државе, тако и у погледу подељених друштава чијим вишим слојевима су привилегије и богатство омогућили да се неометано интегришу у глобалне токове много пре него што ће талас устанака уздрмати елиту и пореметити планове многих њених припадника.

Глобализација дакле засигурно није заобишла ни арапске земље, док је у многим својим манифестацијама, ако изузмемо глобалне терористичке претње оличене у Ал-Каиди или ИСИС-у, и двосмеран процес који осим деловања глобалних актера и неуједначених домета њиховог утицаја, одређене регионалне актере, попут продора глобалних размера који је остварио телевизијски канал Ал-Џазира, подиже на глобални ниво. Дакле, глобализација у случају арапског света никако није само једносмерни процес у којем се регион прилагођава светским трендовима.

Тако Мартин Бек²⁶⁴ сматра да је поред унутрашњих политичких разлога проистеклих из односа система према грађанству посебно значајан утицај на промене изазвала политичка глобализација истичући „све већу важности идеала доброг управљања, људских права и демократизације“ (Beck у Mason, 2014:19), постављајући питање „да ли су они актери међународног система чија декларативна политика се заснива на ширењу ових вредности допринели Арапском пролећу“ (Beck у Mason, 2014:19).

„Иако постоје истакнути актери који тврде да је западна политика непосредно пре Арапског пролећа заправо имала за циљ ширење ових вредности у арапском свету, већина научника је прилично

²⁶⁴ Martin Beck (2014). *The Arab spring as a challenge to political science*, у Robert Mason, ed. (2014). *The International Politics of the Arab Spring: Popular Unrest and Foreign Policy*. New York: Palgrave Macmillan

скептична у погледу конкретних напора Сједињених Држава и ЕУ да унапреде демократизацију на Блиском Истоку. Иако није било недостатака иницијатива у 1990-им и раном двадесетпрвом веку - на пример, Барселона процес, као и обимније, и шире блискоисточне иницијативе, западне политике према арапском свету углавном су биле обликоване "прагматизмом" у њиховој интеракцији са ауторитарним режимима. " (Beck у Mason, 2014:19).

Овакву ситуацију Бек објашњава чињеницом „да Запад често има конкурентне интересе везане за безбедност. Спољна политика система у транзицији је озбиљно погрешна, због чега је Запад често жртвовао свој дугорочни интерес за демократизацију у корист краткорочног интереса стабилних односа са ауторитарним режимима. То је такође био случај са западним политикама према арапском свету у фази која претходи Арапском пролећу. Једини значајан изузетак - америчка кампања против Ирака 2003. године са прокламованим циљем смене режима Садама Хусеина са демократијом - међутим, није изазвала или убрзала Арапско пролеће. За осам година између пропасти Садама и почетка Арапског пролећа, Ирак није формирао модел политике, економије или друштвеног развоја који би могао допринети визији коју би демонстранти желели усвојити током Арапског пролећа. Ако постоји веза између збацивања Садама Хусеина и Арапског пролећа, чини се много вероватнијим да је Ирачки рат могао одложити Арапски пролеће“ (Beck у Mason, 2014:19).

Истовремено, даље износећи своје гледиште, Бек указује „да су се у арапском свету превирања догодила одмах због пропасти Садама, владајући режими могли су успети да дискредитују јавне антивладине демонстрације, оптужујући демонстранте да делују као западни агенти или у име западних интереса. У поређењу са политичком сфером, чини се да постоји ближа веза између економске глобализације и Арапског пролећа“ (Beck у Mason, 2014:19).

Бек ујдно тврди да је без сумње „економска либерализација имала је утицај на оне који су организовали и учествовали у демонстрацијама арапског пролећа. Међутим, потребно је много напредније истраживање јер је спона између политичке стабилности ауторитарних система и економске либерализације нарочито комплексна. Економска либерализација производи победнике и губитнике а самоперцепција појединаца и друштвених група варира. Ипак, чини се да је сигурно тврдити да се интенционални односи не појављују као веродостојни. Политике економске либерализације на Блиском истоку биле су интегрални делови мера (што је означено) "структуралног прилагођавања" кроз које су ММФ и Светска банка имали за циљ да "модернизију" нездраве арапске економије. Ове политике покушале су да стабилизују

економије, а тиме и унапреде политичку стабилност америчких савезника у региону“ (Beck у Mason, 2014:19-20).

С друге стране занимљиво сагледавање улоге глобализације износе Абдулах Албајати (Abdul Lah Albayaty), Хана ал Бајати (Hana Al Bayaty), и Ијан даглас (Ian Douglas) по којима "тунижански устанак није ништа друго него природни резултат неуспеха модела глобализације и застоја који утичу на цео свет. Заиста, чим се привреда отвори према иностраном капиталу и локалну економију и услуге препусти тржишним снагама, улога државе је аутоматски угрожена и преостаје само да заштити сам модел. Као последица тога, било у Тунису или било где другде у свету у развоју, то је резултирало контрадикцијом између интересовања људи и класе створене за заштиту страног капитала” (Albayaty et al., 2011).

Како образлажу Албајати и сарадници „у арапским земљама, модел глобализације се састојао од напуштања арапско-муслиманског карактера државе, одговорног за добробит свог друштва. То је подразумевало укидање појма националне државе која се појавила након Другог светског рата и покрета независности, а чији је легитимитет заснован на појму напретка и благостања њених грађана. То је подразумевало и отказивање социјалистичких тежњи људи на основу њихове жеље за социјалном државом и пружањем јавних услуга” (Albayaty et al., 2011).

Према Албајатију „модел глобализације који се примењује у Трећем свету, понекад силом, као што је у Ираку или економским притиском, као у Египту или Индонезији, или његовим усвајањем у богатим земљама, као што су државе које производе нафту, довео је свугде до појаве компрадорске класе, која подређено или вољно учествује у интеграцији националних економија у глобалну економију, што доводи до државе чија је једина улога одржавање поретка и заштита компрадорских режима и status quo искључиво због интереса страног и локалног капитализма. Истовремено, свуда, укључујући и развијене економије, овај модел служи обогаћивању богатих, осиромашујући средњу класу и маргинализацији и отуђењу сиромашних” (Albayaty et al., 2011).

Исти случај је и у најуспешнијем исходу таласа промена, па је „у самом Тунису, илузија да је овај модел деловао добро, заснована на ауторитарном карактеру режима који владају земљом од њене независности. Међутим, резултат, као и на другим местима, био је осиромашени и маргинализовани народ, како економски тако и политички, а владајућа класа полицијске државе постаје богатија, без брига за благостање локалног становништва, озбиљно се супротстављајући у име тржишних

снага било каквом неслагању. Али у нашем савременом добу, друштво није организација која се може трајно тлачити нити идеологија која се може забранити, већ је пре живо биће. Нико га не може контролисати, осим њега самог” (Albayaty et al., 2011).

Али није Тунис усамљен случај у арапском свету јер су "после 1973. године, надовезујући се на њихову победу, арапске владе су мислиле да се могу отворати Западу и да ће овај процес донети мир и просперитет. Садатова економска либерализација и добродошлица америчким и западним корпорацијама за инвестиције указује на крај државе благостања у арапском свету. Од тада, сан о сопственом развоју је напуштен и замењен отварањем свих тржишта арапских земаља страним интересима, иако у различитом степену. Ова политика либерализације постала је услов за добијање америчких благослова, најпре са реганизмом и тачеризмом, након чега следе преговори са Светском трговинском организацијом и политике структуралног прилагођавања Светске банке” (Albayaty et al., 2011).

С друге стране „док је Ирак одбио, у одређеној мери, да се интегрише у ову глобалну неолибералну економију, био је у обавези освајањем и присилом, и кроз Бремерове законе, да приватизује своју нафтну индустрију и преда ирачку будућност страним корпорацијама. Да би се отворила ирачка економија и ослободила било каквих препрека спољним снагама, било економским, политичким, културним или војним, окупација је прибегла физичком уништавању капацитета саморазвоја Ирака, како инфраструктуре тако и људских ресурса. Као што је доказано ирачким искуством, страни капитал нема за циљ стварни развој привреде, већ да уништи све постојеће капацитете за самостално одређене развојне процесе. У фази империјалистичког финансијског капитализма на челу са Сједињеним Државама, Трећи свет је последњи који ће профитирати од светског напретка и први који ће платити због капиталистичке кризе. Чак су и финансијске институције из Дубаија, које су представљене као пример онога што би ове политике могле постићи, суочене с финансијском кризом биле пред опасношћу банкрота да други емирати нису притекли да их спасу” (Albayaty et al., 2011).

И коначно Албајати и сарадници сматрају да „пропаст Бен Алија и његове владе није само колапс ауторитарног режима, већ глобализацијског модела финансијског капитализма и империјализма за земље Трећег света. Ситуација у другим арапским земљама, укључујући државе које производе нафту, не разликује се у последњој анализи. Можда на овакву ситуацију утиче локални економски, географски и

демографски састав ове или оне земље, али сви знају да интеграција у неолибералну глобализацију није и неће резултирати напредовањем и развојем, него већим богаћењем неколицине и осиромашењем већине, и напуштањем националног интереса зарад интереса глобалног капитализма” (Albayaty et al., 2011).

Треба међутим указати и на концептуално повезивање Арапског пролећа са глобалним таласом протеста, што је учинила Ела Мур (Ella Moore) која се позива на Херисово упућивање да је Арапско пролеће „било део ширших глобалних протеста који су 2011. годину означили "годином индигнације" (Harris, 2011). Арапско пролеће избило је заједно са немирима широм Европе и глобалног севера: са протестима широм Грчке, Италије и Шпаније који су агитовали против жестоких мера штедње и кампања у Израелу усмерених на надуване животне трошкове. Демонстрације и протести такође су били активни на глобалном југу, захтевајући повећање социјалне потрошње у Чилеу и окончање корупције у Индији (Harris 2011). У августу су се насилни нереди раширили Лондоном а протести Occupy Wall Street захватили су САД и УК у септембру и октобру. Ови устанци нису била ни координирани нити су сарађивали, али су делили заједнички мотив у њиховом изражавању беса због ширења неједнакости утврђених ширењем глобалног капитализма и искључујућих механизма слободног тржишта (Harris 2011). Демографија демонстраната широм Арапског пролећа и ових бројних народних побуна је била слична; преводилиа их је разочарана омладина бранећи своје слободе потврђујући своју индигнацију” (Moore, 2012).

Фузи Најџар (Fauzi Najjar) указује да ни арапска интелигенција нема јединствен став према глобализацији, већ да се истичу три школе мишљења. „Постоје они који је одбацују као "највишу фазу империјализма" и "културне инвазије" која прети да доминира људима, поткопава њихову препознатљиву "културну личност" и уништава њихово "наслеђе", "аутентичност", "вееровања" и "национални идентитет ". Друга група арапских мислилаца, секулариста према наклоности, поздравља глобализацију као доба модерне науке, напредне технологије, глобалних комуникација и информација заснованих на знању. Она тврди да више није могуће да се људи "учауре" унутар сопствених граница да се осврћу на своје наслеђе, да буду његови заробљеници и негују носталгију за "замишљеном" прошлoшћу. Она позива на интеракцију са глобализацијом и за искоришћавање њених "позитивних могућности" у знању, науци и технологији, без нужног губитка арапско-исламске културне индивидуалности“ (Najjar, 2005).

Такође, поред наведених, Најар истиче да се „трећа група позива (вероватно наивно) не проналасе жење одговарајуће форме глобализације која је компатибилна са националним и културним интересима народа. Глобализација се не може у потпуности прихватити или одбацити, тврди она. Став ове групе је описан као "позитивна неутралност", прагматична перспектива која се залаже за себе, тражећи средњи пут јер је глобализација неизбежан историјски феномен са којим ће Арапи морати да узајамно делују“ (Najjar, 2005).

Међутим, „постоји општи консензус између Арапа, и оних који се противе глобализацији, и оних који је фаворизују, да је идентична са американизацијом. Они сматрају да глобализација представља амерички план за ширење америчке културе као модела за цео свет“ (Najjar, 2005).

С тим у вези, Најар указује да исламисти глобализацију посматрају као још једну форму освајања²⁶⁵ и наметања „неверничких“ западних вредности.

„Радикални исламисти посматрају глобализацију као нови *dawa* (позив) за елиминацију граница између *Dar al-Islam* (домена ислама) и *Dar al-Kufr* (домена неверништва). Глобализација, упозоравају, тражи да се придружи неверницима (западним хришћанима) и муслиманима под барјаком секуларизма и световности, што доводи до неограничене слободе у име људских права, што се разуме на Западу, и либертинизма, препознатљиве карактеристике декаденције западне цивилизације. Радикални исламисти тврде да ће се ислам одупрети таквим позивима "крсташа и Јевреја" у одбрани шеријата. Немогуће је, тврде они, спајати муслимане и невернике у истој категорији у име глобализације, "јединства религија", "светског мира", "демократије" или "секуларизма", јер су муслимани једна нација, различита од свих других истинском исламском доктрином, савршеним законом, културом и системом морала“ (Najjar, 2005).

Међутим, глобализација није први феномен који Муслимани сматрају претњом њиховој вери. Вестернизација или уопште модернизација, одувек је изазивала сумњу да је "културна инвазија" хришћанског Запада. Ова сумња иде све до крсташких ратова, а до данас хришћани, посебно западни хришћани, називају се крсташа (*salibiyyun*)“ (Najjar, 2005).

²⁶⁵ Уједно Најар упућује на радикално размишљање једног од водећих исламиста Мухамеда Кутба, по коме је „глобализација најгори облик империјализма, "непоштени арогантни облик који тражи не само пљачкање живота људи, него и уклањање њиховог идентитета и претварање у подређене и робове". конкретно против муслимана, глобализација, по Кутбовим речима, "је хоботница која своје пипке шири у политику, мисли, религију, морал, културу, традицију и обичаје." Он криви муслимане због занемаривања њихове религије и њихових обавеза. Конкретно, он криви муслиманске секуларисте због подлагања привлачности глобализације. Нема сумње у његовом уму да је ислам супериорнији од глобализације и западне цивилизације, која је "отуђена цивилизација". Ислам је "једини здрав систем". Док глобализација намеће одређени начин живота - амерички начин - ислам препознаје разноликост“ (Najjar, 2005).

Закључак шесте области

Иако је тешко у потпуности сагледати размере геополитичких и геоекономских импликација које заједно са безбедносним ризицима у великој мери превазилазе и најсмелија очекивања од ланчане смене деценијама недодирљивих аутократских режима, извесни показатељи нам указују на путање којима ће се у наредном периоду кретати арапски свет, укључујући и глобалне и регионалне актере интересно инволвиране у регионалне догађаје.

Као што је указано у овом делу рада, ови показатељи су превентивно везани за паралелне политичке, и економске процесе, али и безбедносне претње радикализованих религијских групација које додатно ограничавају капацитете нових власти и доприносе континуираној дестабилизацији региона. Уједно, сложености ситуације доноси и положај нових власти, углавном повезаних с раније забрањиваним исламистичким групама, које су модификовале свој приступ државним питањима и прилично задржале секуларну линију система владања, али истовремено задржале и недефинисан однос према политичком ангажовању оних исламиста који су заговорници радикалнијег приступа вођењу државе, и искључивости у односу према религијским питањима, посебно унутарисламским фракционашким поделама.

И док би с једне стране нова политичка, економска и безбедносна стварност упућивала на то да је претходна државно системска структура, иако чврстом руком, суштински у већој мери, контролисала ситуацију од прелазних и новоустановљених власти, с друге стране на другачији ток догађаја умногоме је утицао спољни фактор. Наиме, исход нас наводи на размишљање да ли је можда Арапско пролеће било само средство којим су велике силе, вођене новим стратегијским прекомпоновањима зона утицаја, и посредно, и непосредно, утицале на промену *status-a quo* простора који је претходно, за разлику од Арабијског полуострва, као неперспективан деценијама био на маргинама њиховог интересовања и препуштен на милост и немилост узурпаторима на управљање.

Овакав приступ је очигледан кроз појачано интересовање и интернационализацију регионалне проблематике, при чему сваки наредни потез све више увлачи велике силе у регионалне међуодnose и подједнако пројектује регионалне конфронтације на односе у међународној политичкој арени.

Оно што додатно забрињава је да све покушаје демократске трансформације политичког отварања, економске либерализације и глобалног повезивања, готово без изузетка прати евидентна стагнација, чак и очигледно назадовање у односу на период пре промена, које се у неким случајевим објашњава специфичношћу арапског света, а у другим напосто системским отпорима који узрокују задршку у реформским потезима и структурном прилагођавању према захтевима и под притиском међународних организација и Запада.

Како до сада повучени потези у суштини не остварују жељене ефекте, и ова историјска прилика да се, уз сва ограничења и препрека, и на унутрашњем и спољном плану, ипак направи значајан корак напред у занемареним аспектима модернизације, могла би бити пропуштена.

ЗАКЉУЧАК – АРАПСКИ СВЕТ НА ПРЕКРЕТНИЦИ

Турбулентна прошлост региона Блиског истока и Северне Африке готово да не бележи дужи временски период мирнодопског развоја и могућности залечења рана насталих разарањима страних освајача, сукобима регионалних супарника, као и завађених племенских скупина у борби за превласт унутар државних граница. И док је вековима борба за примат над овим простором због његове специфичне географске позиције глобалног раскршћа била сама по себи извор нестабилности, с открићем нафтних изворишта, овај махом пустињом прекривени део света деценијама уназад још више је добио на значају као зона стратешког интереса великих сила.

У доба колонизације, да би прикрили исцрпљивање материјалних ресурса, колонизатори су често поред репресије изазивали и сукобе унутар саме арапске заједнице и тако пажњу усмеравали на међусобне сукобе, а не на отпор освајачу. Међутим, ни период након Другог светског рата обележен стицањем независности многих арапских земаља, упркос формалном повлачењу западних сила, није донео преко потребну стабилност, већ све израженије политичке, економске и религијске поделе које ће деценијама представљати препреку озбиљнијем напретку и помирењу.

У датим околностима, стварањем суштински артифицијелних државних творевина, чије су границе циљаном намером некадашњих управљача исцртане преко некада јасних аутохтоних историјских насеобина, новонастале арапске земље поделиле су један исти народ линијама расцепа и растућих антагонизама, док је раздор ширило и учестало потенцирање и онако оштре религијске поделе на суните и шиите, уз континуирано деловање радикалних исламистичких покрета.

Истовремено, континуитет нестабилности постигнут је оштрим поделама унутар самих арапских земаља, где је с једне стране деценијама богата саморепродукујућа мањина на власти, а с друге сиромашна већина без изгледа да се генерацијама извуче из незавидне позиције. Таква ситуација заправо је омогућила да Запад политички и даље контролише регион кроз подршку или замену владајућих структура другим послушницима, а да економски неометано настави да црпи ресурсе и практично богате земље држе у сиромаштву.

Међутим, временом су неки од регионалних владара постали отпорнији на притиске, пре свега захваљујући околностима Хладног рата и деловањем кроз Покрет несврстаних који је окуписао готово све арапске земље. Наиме, балансирањем између

Источног и Западног блока многи владари су успели да деценијама опстану на власти, а након завршетка Хладног рата, неки су остали доследни у противљењу страном утицају, и за то платили високу цену. Случај Ирака и свргавање Садама Хусеина 2003. године је стога послужило као опомена Сједињених Америчких Држава и савезника непослушним регионалним лидерима да постану флексибилнији уколико не желе такву судбину.

Уз све интензивнији спољни притисак, вишедеценијски узурпатори власти су се све више суочавали и с гневом обичног народа, који посебно након светске економске кризе, пораста незапослености, смањења личних прихода и пада куповне моћи напосто није више могао да се каналише. Набој ослобођен у Тунису крајем 2010. године, почео је да се шири, најпре на Египат, а потом Јемен, Бахреин, Либију и Сирију, али и даље, захвативши у већој или мањој мери цео регион, и заталасавши деценијски учаурене политичке и економске системе управљања у револуционарни вртлог.

Талас уличних протеста који је домино ефектом запалио готово читав Север Африке и Блиски исток, затекао је многе, и Исток, и Запад, и глобалне медије, и искусне аналитичаре и познаваоце прилика у овом делу света, па чак и локално становништво и режиме који су се нашли у центру збивања, затечени брзином и прогресијом догађаја који је попримио незамисливе размере. Ипак, изненађење није било у самим протестима, јер их је било и раније, нити је овај део света одједном дестабилизован, јер се због специфичних односа и дуге историје конфликта никада суштински и није могао сматрати стабилним. Напосто, након догађаја у Тунису изненађење је било у спознаји да је рушење деценијама утврђиваних бедема владавине ипак могуће, а да је крхкост режима заправо много већа од њихове претпостављене снаге и створеног мита непобедивости.

Истовремено, како се свест о рањивости деценијски устоличене власти врло брзо шитила од урбаних центара до најудаљенијих крајева севера Африке и Блиског истока, на замаху је добијала идеја да се исти сценарио може поновити и у другим земаљама. С једне стране све бројнија окупљања дојучерашњих мирних поданика у веома кратком периоду прерастају у масовни револт и отворени излив незадовољства који ће закрчити улице како престоних, тако и других, већих и мањих градова широм Северне Африке и Блиског истока. С друге стране, првобитна затеченост и спорадична употреба апарата силе каква је виђена у Египту, уз практично никакав озбиљнији

одговор на све агресивнији побуњени народ, након консолидације прерасла је у силовиту реакцију режима који ће се наћи следећи на удару.

Уз неизвесност да ли је отпор уговорених владајућих елита довољно снажан за њихов опстанак, или пак недовољан да спречи неизбежан пад, значајно је подигнут улог у ишчекивању јасног коначног исхода. Побуна ће у случају неких земаља попут Либије, Јемена и Сирије првенствено захваљујући интересима великих сила, и са Запада, и са Истока, прерасти у озбиљан конфликт с елементима и грађанског рата и спољне агресије, док ће многи уздрмани режими, попут катарског, захваљујући истим разлозима ипак опстати. Ипак, као и толико много пута у протеклим временима, арапске земље ће још једном, уместо очекиваног прогреса, склизнути у хаотично раудобље, остављајући практично целокупни регион да тавори у истим нерешеним проблемима и све дубљем безнађу, готово на корак до самоуништења.

Имајући у виду важност историјског тренутка, специфични глобални политичко-економски контекст у којем су се наведени догађаји одиграли, а примарно снажне импликације по арапско друштво у целини, овим радом се покушало одговорити на питање због чега је регион заправо букнуо, шта је подстакло широке друштвене слојеве да буду истрајни у својим захтевима, зашто је ерупција насиља овога пута била снажнија и успешнија од свих претходних покушаја смене власти, и који су узроци друштвеног незадовољства, уз утицај спољног фактора, били пресудни за талас политичких превирања који је задесио арапски свет почетком XXI века.

У складу са наведеним, основна замисао студије била је, као што и сам назив имплицира, дубинска анализа стања у друштвима арапских земаља које је претходило Арапском пролећу, као низу револуционарних преврата који се на крају прве декаде XXI века из региона Северне Африке у различитом обиму прелио на већи део земаља Блиског истока, и тиме цео арапски свет довео до још једне историјске прекретнице у погледу избора између континуитета стагнације с елементима даље регресије, и насупротив томе модернизацијским процесима отварања арапских друштава.

Међутим, у контексту конкретних резултата остварених истраживањем, управо је заобилажење главних праваца модернизације, а фокусирање на њене поједине аспекте, готово целокупан арапски свет деценијама држало по страни у односу на развијене земље. Напросто, како ауторитарном концепту владавине нису одговарале слободе које би омогућила демократизација, или развој цивилног друштва, тако је и досегнути обим модернизације примарно био везан за њену физичку манифестацију у виду урбанизације, великих грађевинских подухвата, и врхунске технологије у

производном нафтном сектору, али опет само у богатијим арапским земљама, док су и у случају нафтом богатих земаља, и остатка арапског света, грађанска права и ниво развијености, и независности институционалних капацитета, као и могућности узлазне друштвене покретљивости за велики део популације прилично ограничени, и у великом заостатку у односу на праксу развијених земаља.

Уједно, додатни изазов за потврђивање главне тезе по којој је заостатак у модернизацији арапских друштава био генератор друштвеног незадовољства и основни предуслов таласа протеста, био је везан за оцену домета политичке и економске развијености, не само због специфичног религијског окружења, у којем исламизам у секуларизму види препреку сопственој доминацији, већ и због уочене двостраности у приступу спољних актера.

Наиме, медијска квалификација неких режима као недемократских са собом је често повлачила читав низ аналитичких осврта који су у приказима заобилазили одређене сегменте модернизацијских процеса, који су заиста мењали структуру друштва, нпр. велика улагања у образовање, и значајан помак у животном стандарду укупне популације у случају Либије под Гадафијем. С друге стране, у додиру с грађом која обухвата анализе развијености земаља које по начину владавине и државног уређења никако не могу бити оквалификоване као демократске, али се перципирају као западни савезници, дакле, углавном земље Персијског залива, примећен је нешто умеренији приступ, док приказима реформских процеса у тим земљама недостаје дубље разматрање да ли су реформе биле циљ по себи, ради ублажавања спољних притисака, и са занемарљивим ефектима, или су заиста остварени конкретни резултати од значаја за напредак друштва. С тим у вези, поред студија које објективно сагледавају предметну регионалну проблематику, како би се избегле једностране оцене, истаживање се у већој мери ослањало на закључке и индикаторе исказане у извештајима међународних организација чији је предмет анализе цео регион БИСА, чиме је остварен реални увид у остварени ниво развоја и препозната линија којом се регион у целини успорено креће деценијама.

Истовремено и одабир допунских хипотеза у великој мери је омогућио, не само да се у анализи комплексне тематике широког аналитичког захвата прати одређена линија размишљања, већ и да се провери оправданост дефинисаног оквира посматрања, посебно у контексту спољних утицаја који су у великој мери обликовали односе међу државама региона, али и политичке, економске и друштвене односе на нивоу појединачних земаља у његовом саставу.

У вези са првом помоћном хипотезом да су протести у Тунису резултат спонтаног окупљања, а да је у другим земљама арапског света, уз преклапање интереса више фактора, талас протеста уследио због уверења су политичке промене могуће, истраживањем је ова поставка у потпуности потврђена. Наиме, како је указано, неочекивана брзина промене режима у Тунису, остварена притиском масовних уличних протеста и отказивањем послушности војске, утицаће да се исто покуша поновити и у другим земљама са истоветним проблемима, међутим ће за разлику од Туниса, у другим земљама бити уочљив знатно већи степен организације и усмеравања протеста, при чему касније директно стране уплитање додатно потврђује да је мало простора остављено за спонтаност.

Друга помоћна хипотеза по којој је непосредни повод за дешавања на Блиском истоку и у Северној Африци проистекао из светске економске кризе, истраживање је усмерила на економске узроке незадовољства, првенствено на друштвене потресе које је индуковала незапосленост, повећање цена, посебно прехранбених артикала, и урушавања система социјалне заштите, пре свега укидање субвенција које су дуги низ година најсирмашнијим слојевим становништва омогућавала да преживи. Иако је додир појединца са ефектима кризе био више посредан, при чему је пад стандарда појачао лично незадовољство милиона Арапа, с друге стране, удар који је изазвала криза, у великој мери непосредно је умањио снагу режима, јер су државе на располагању имале мање ресурса, а тиме и мање издвајања за државне службенике и припаднике безбедносних снага чије незадовољство је такође расло, и знатно утицало да се током протеста у већој мери држе по страни.

Трећа помоћна хипотеза, као природни наставак претходне, у први план је ставила дестабилизацију власти арапских земаља као део ширег плана најмоћнијих светских сила на челу са САД да ојачајају позиције, и преузму апсолутну контролу над извориштима нафте. Будући да је суштински реч о континуитету политике који је Арапско пролеће искористио као повод за ново позиционирање, и заузимање празног простора након урушавања система владавине арапских диктатора, истраживање је у овом сегменту првенствено било усмерено на утврђивање интереса великих сила како у политичкој, тако и у економској доминацији регионом БИСА, при чему су регионалне силе неретко пиони у рукама Истока и Запада.

Прерасподела регионалне моћи била је предмет четврте хипотезе која се односила на утицај регионалног потреса насталог низом преврата на промену односа снага земаља региона. У том контексту појашњени су главни узроци ривалства

Саудијске Арабије и Ирана, односно аспирације ка ширењу регионалног утицаја које су показале Турска и Катар, уз указивање на специфичну улогу Израела у политици обуздавања и успостављања регионалне равнотеже моћи.

Наредне помоћне хипотезе директно су биле везане за саме протесте односно коначни ефекат промена, при чему је пета помоћна хипотеза истраживање усмерила на домете информационо-комуникационих технологија гледиштем да модерне технологије, односно комуникација преко интернета, блогова и друштвених мрежа нису биле пресудне за избијање, већ за масовност протеста. Овакво становиште проистекло је из ревидираног првобитног размишљања да је улога друштвених мрежа у протестима предимензионирана, будући да се вишеструки извештаји указивали да покривеност интернетом земаља које су доживеле немире није толика да би улога овог медија била пресудна. Уједно прилично је дуг пут од изношења ставова на интернет порталима и реалног укључивања у протесте, посебно у земљама где је доступност интернет садржаја и целокупна комуникација готово у потпуности под контролом режима.

Ипак, имајући у виду ове специфичности, и долазећи у додир с анализама које су као важан сегмент истицале брзу размену информација између учесника протеста, овај сегмент истраживања је у први план ставио утицај друштвених мрежа на масовност протеста, будући да су места окупљања учесника протеста најављивана управо преко друштвених мрежа. С друге стране, иако су друштвене мреже омогућиле размену видео садржаја чиме је шира јавност упозната са ширењем отпора, као и у случају једностраних пропагандних извештаја режимских гласила, и на интернету су се појављивале различите непроверене информације, на шта је такође указано.

Шеста помоћна хипотеза која истиче да је доминантно млада популација била значајан носилац промена, такође је била повод за дубљу анализу и корекцију ранијих претпоставки, будући да је учешће младих, иако логички очекивано у већем уделу, јер је и укупна арапска популација генерално млада, различито приказано у истраживањима која су упоређивана, а која су се бавила старосном структуром учесника. С тим у вези, како је неспорно учешће арапске омладине у уличним протестима, посебно је указано на забележен пад учешћа младих на протесту у Египту у односу на Тунис, као и на анализе које упућују да млади јесу допринели паду режима, али нису били пресудна снага за њихов крај владавине, јер је у томе велика улога била саме државне структуре која је или отказала послушност, или поклекла пред спољном интервенцијом.

Према закључној, седмој хипотези арапска друштва у којима је дошло до смене власти осим замене лидера, нису доживеле бољитак ни у једном од прокламованих циљева, и ово је заправо и мисао која се провлачи кроз цео рад, јер је укупна анализа показала да ни претходне смене власти нису омогућиле значајне кораке ка модернизацији, или изласку из зоне земаља периферије, те да је укупно посматрано, ако бисмо евентуално изузели помак начињен у Тунису, Арапско пролеће још једна пропуштена шанса.

Основна нит која је пратила анализу социолошких, социо-културалних, социо-политичких и социо-економских детерминанти Арапског пролећа је дакле, истраживањем потврђено, континуирано заостајање у модернизацији, које арапске земље држи зависним у односу на велике силе протекторе, а већину арапске популације генерацијама држи у подређеном положају са slabим изгледима за узлазну друштвену покретљивост у односу на привилеговане владајуће елите.

Овај системски присутан проблем истовремено ограничава и политички и економски и друштвени развој, док поларизација по богатству, и поделе по културолошким и религијским линијама стварају тензије и нестабилно окружење. Такве околности, у којима су капитал и моћ дати на располагање и уживање мањини, а већина или стагнира или назадује без изгледа за догледнију промену сопственог положаја, неминовно за собом повлаче акумулацију незадовољства ширих друштвених слојева, периодично изазивајући поремећаје у виду масовних излива гнева и револуционарних преврата.

У случају самог Арапског пролећа, ови поремећаји, као што смо видели, имали су сличне узроке, али различит ток и променљиве исходе. Режији уљуљкани у раскоши, под заштитом сопствених преторијанских гарди, далеко од стварног живота на рубу егзистенције милиона сиромашних и обесправљених, државна администрација огрезла у корупцији, репресивне мере одмазде на сваки глас протеста, и затворена сва врата за неподобне и непослушне појединце и групе сврстане у противнике власти чији је број све више растао, само су неки од претходно разматраних узрока и мотивационих покретача протеста.

Уз затворен приступ бољем животу и стално наметање нових ограничења и сужавање личних права и слобода, окидач за немире у виду личног жртвовања, биће повод који је становништво извео на улице, најпре Туниса, а потом и Египта, док ће у Либији, Сирији, Јемену и Бахреину, прерастању мирних протеста у широку побуну и отпор допринети бруталан удар полицијских и војних снага у служби режима. Ало као

што је и приказани ток немира имао различите правце, тако су и директни исходи, али и дугорочне последице Арапског пролећа у земљама у којима је револуционарно превирање било најснажније, умногоме различите.

Међутим, велика очекивања да арапске земље улазе у период демократизације, и да ће се крупним корацима прикључити глобалним модернизацијским токовима, и оставити за собом таворење и регресију тако карактеристичну за земље светске периферије, убрзо ће утихнути. Уједно, суочени са реалношћу у којој осим преврата који су са светске политичке сцене избрисали фигуре које су деценијама перципиране као владари арапског света, других жељених ефеката или нема, или се ситуација толико погоршала да се изгледи за излазак из кризе, или макар повратак на старо чине још даљим и недостижним.

Арапски свет се тако још једном у својој бурној историји нашао на прекретници, будући да су на регионалну сцену ступили нови друштвено-политички актери који суочени са изневереним очекивањима покушавају да уравнотеже реалност транзиције арапских земаља ка демократији, притиске исламистичких група и партија које се боре за преузимање власти, што уз нови талас миграција, ново структурисање регионалних зона утицаја и могућност нових конфликта, није нимало једноставно.

ЛИТЕРАТУРА:

Al-Anani, Khalil (2012), „*Islamist parties post-Arab spring*“, *Mediterranean Politics*, Vol. 17, No. 3, 466-472

Abadeer, Caroline, Williamson, Scott (2014), *Protest, Uprising & Regime Change in the Arab Spring*. Muftah
<https://muftah.org/protest-uprising-revolution-regime-change-explaining-outcomes-arab-spring/#.WyTeKvXt7IU>

Abo Saeid, T. (2013). European economic crisis and its influence on the Arab spring. *Forum Scientiae Oeconomia* Volume 1, No. 2, (2013)

Aclimandos, T, et al. (2010), *Islamist Mass Movements, External Actors and Political Change in the Arab World*, Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance - IDEA / Rome: Centro Studi di Politica Internazionale – CeSPI / Rome: Istituto Affari Internazionale – IAI

Agarwal, R. (2012). Arab Spring: Aspirations Met Or Dreams Unfulfilled?
http://idsa.in/issuebrief/ArabSpringAspirationsMetOrDreamsUnfulfilled_RajeevAgarRaj_261012 приступљено 10.1.2018.

Albayaty, AbduI llah, Al Bayaty, Hana, Douglas, Ian (2011), Failure of the Globalization Model: The Arab Spring of Democracy, *Global Research*
<http://www.globalresearch.ca/failure-of-the-globalization-model-the-arab-spring-of-democracy/22828> приступљено 10.10.2017.

Alaaldin, Ranj (2012), “After the arab Spring: power shift in the Middle East?: Libya defining its future”, у Kitchen, Nicholas ed. (2012). *After the Arab spring: power shift in the Middle East*. LSE Ideas Special Report 011, May 2012

Al-Ghazzi, Omar (2013), *What makes a narrative? Interrogating the story of the 'Arabspring'*, Center for Global Communication Studies, Philadelphia: University of Pennsylvania
<http://www.global.asc.upenn.edu/what-makes-a-narrative-interrogating-the-story-of-the-arab-spring/> приступљено 10.5.2017.

Al-Saleh, Asaad (2013), *Dissecting an Evolving Conflict: The Syrian Uprising and the Future of the Country*, Washington, DC: Institute for Social Policy and Understanding

Ali al-Ahsab, Ahmad (2013), „What makes Yemen’s spring different“, у Davis, John (ed.), *The Arab spring and Arab thaw: unfinished revolutions and the quest for democracy*, London & New York: Routledge Taylor & Francis Group

Aksikas, Jaafar (2009), *Arab Modernities: Islamism, Nationalism, and Liberalism in the Post-Colonial Arab World*, New York: Peter Lang Publishing

Alvi, Haya (2005), “The Human Rights of Women and Social Transformation in the Arab Middle East”, *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 9, No. 2, pp. 142-160

Al-Yafai, Feisal, Hayes, David (2011), "The Arab spring: protest, power, prospect," *Open Democracy* <https://www.opendemocracy.net/david-hayes/arab-spring-protest-power-prospect> приступљено 6.6.2015

Anh-Dang, Hai, Lanchovichina, Elena (2016), *Middle-class Dynamics and the Arab Spring*, Future Development, Brookings
<https://www.brookings.edu/blog/future-development/2016/03/18/middle-class-dynamics-and-the-arab-spring/> приступљено 10.1.2018.

Anderson, Lisa (1986), *The State and Social Transformation in Tunisia and Libya 1830-1990*, Princeton: Princeton University Press

Anderson, Lisa (1987), "The state in the Middle East and North Africa", *Comparative Politics*. Vol. 20, No. 1, pp. 1-18

Anderson, Lisa (2011), "Demistifying the Arab Spring: parsing the differences between Tunisia, Egypt and Libya", *Foreign Affairs*. Vol. 90, No. 3 (May/June 2011), pp. 2-7

Ansani, A., Daniele, V. (2012), „About a revolution: The economic motivations of the Arab Spring“, *International Journal of Development and Conflict*, Vol. 3(3), 2012,

ANT, WFD, CDPB (2016), *Diversity, Participation and Tolerance in the Arab World*
<http://democracyandpeace.org/wp-content/uploads/2017/07/Diversity-Participation-and-Tolerance-in-the-Arab-World.pdf> приступљено 1.6.2018.

Антонић, Слободан (2007), „Диктатура“, у Мимица, Аљоша, Богдановић, Марија, (прир.), *Социолошки речник*, Београд: Завод за уџбенике

Антонић, Слободан (2007), „Модернизација“, у Мимица, Аљоша, Богдановић, Марија, (прир.). *Социолошки речник*, Београд: Завод за уџбенике

Ansani, A., Daniele, V. (2012), About a revolution. The economic motivations of the Arab Spring. *International Journal of Development and Conflict*, Vol. 3(3), 2012

Arab Barometer 1 (2006-2008)

<http://www.arabbarometer.org/instruments-and-data-files> приступљено 22.3.2014. године

Arab Barometer 2 (2010-2011)

<http://www.arabbarometer.org/instruments-and-data-files> приступљено 22.3.2014. године

Ayubi. Nazih N. (2005), *Political Islam: Religion and Politics in the Arab World*, London-New York: Routledge

Ayubi, Nazih N. (2008), *Over-Stating the Arab State: Politics and Society in the Middle East*, London-New York: I. B. Tauris & Co Ltd.

Baer, G. (2016), *Population and society in the Arab East*, London/ New York: Routledge

Bakr, Noha (2013), „Security Challenges in the Middle East“, y Oznobishchev, S. K., Nikitin, A. I. (eds.), *Arms Control: Does it have a future?*, Moscow: Russian Association of Political Science (Political Science Association), Russian Political Encyclopedia (ROSSPEN) https://www.researchgate.net/publication/291148364_Security_Challenges_in_the_Middle_East приступљено 10.6.2018.

Barakat, Halim (1993), *The Arab World: Society, Culture, and State*, Berkeley/ Los Angeles/ London: University of California Press

Barber, Benjamin (1995), „Jihad vs. McWorld“, *Atlantic Monthly*, Vol. 269, No. 3

Bayat, A. (2007), *Making Islam democratic: social movements and the post-Islamist turn*, Stanford: Stanford University Press

Beck, Martin (2014), „The Arab spring as a challenge to political science“, y Mason, Robert, (ed.) *The International Politics of the Arab Spring: Popular Unrest and Foreign Policy*. New York: Palgrave Macmillan

Behr, Timo, Siitonen, Aaretti (2013), „Building Bridges or Digging Trenches? Civil Society Engagement after the Arab Spring“, *FIIA Working Paper 77*. Helsinki: The Finnish Institute of International Affairs

Beissinger, Mark R., Putnam, H. W., Jamal, A., Mazur, K. (2013), *Who participated in the Arab spring? A comparison of Egyptian and Tunisian revolution* <http://www.princeton.edu/~mbeissin/beissinger.tunisiaegyptcoalitions.pdf> приступљено 9.10.2015.

Bengio, O. (2014), „The Intra-Islamic Conflicts and Israel“, *Jerusalem Post*. 23.02.2014. <http://www.jpost.com/Opinion/Op-Ed-Contributors/The-intra-Islamic-conflicts-and-Israel-342327> приступљено 07.09.2017. године

Berdi, Benadetta (2015), „Israel: seeking stability“, y Kristina Kausch, (ed.), *Geopolitics and democracy in the Middle East*. Madrid: Fride

Boutayeb, A., Helmert, U. (2011), „Social inequalities, regional disparities and health inequity y North African countries“, *International Journal for Equity in Health*. 10.23 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3120653/> приступљено 2.2.2016.

Bradshaw Aitken, Ellen, Fossey, John M., eds. (2014). *The Levant: Crossroads of Late Antiquity, History, Religion and Archeology*. Leiden/ Boston: Brill

Brown, Kerry (2015), y Kristina Kausch, (ed.), *Geopolitics and democracy in the Middle East*. Madrid: Fride

Brownlee, Jason, Tarek E. Masoud, Tarek Masoud, Andrew Reynolds (2015), *The Arab Spring: Pathways of Repression and Reform*, Oxford: Oxford University Press

Brumberg, Daniel (2003), „Liberalization versus Democracy: Understanding Arab Political Reform“, *Democracy and Rule of Law Project*, Number 37, May 2003, Washington: Carnegie Endowment for International Peace

Brumberg, D, Heydemann, S. (2014), *Global authoritarians and the Arab spring: new challenges for U.S. diplomacy*, Willson Center-U.S. Institute of Peace: The changing security architecture in the Middle East. Issue 1

Burhan Ghalioun (2004), „The Persistence of Arab Authoritarianism“, *Journal of Democracy*, Volume 15, Number 4, October 2004. pp. 126-132

Castles, Steven, Miller, Mark J. (2009), *The Age of Migration*, New York: Palgrave MacMillan

Canterbury, Dennis C. (2010). *European Bloc Imperialism*. Leiden-Boston: Brill

Challand, Benoît (2015), „Class, violence and citizenship in the Arab uprisings: assessing deeper forms of transition“, *Historein*, Volume 15.1, <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/historein/article/view/2331>
приступљено 8.7.2017.

Charountaki, Marianna (2014), „US Foreign Policy in Theory and Practice: from Soviet era Containment to the era of the Arab Uprising(s)“, *Journal of International Relations and Foreign Polic*, June 2014, Vol. 2, No. 2, pp. 123-145

Clayton, Thomas (2018), *Al Qaeda and U.S. Policy: Middle East and Africa*, Washington, DC: Congressional Research Service Report
<https://fas.org/sgp/crs/mideast/R43756.pdf> приступљено 9.6.2018.

Cofman Wittes, Tamara (2016), *Politics, governance and state-society relations – real security: the interdependence of governance and stability in the Arab world*, Atlantic Council: Rafik Hariri Center for the Middle East/ The Brookings Institution

Comminos, Alex (2011), *Twitter revolutions and cyber crackdowns: User-generated content and social networking in the Arab spring and beyond*, Association for Progressive Communications (APC)

Costello, Matthew Jenkins, J. Craig, Aly, Hassan (2015), „Bread, justice, or opportunity? The determinants of the Arab awakening protests“, *World Development*. Vol 67. pp 90-100

Dabashi, Hamid (2012), *The Arab Spring: The End of Postcolonialism*, London/ New York: Zed Books

Dahi, O. (2011), Understanding the Political Economy of the Arab Revolts, *Middle East Report* 259 (2011): 2-6. JSTOR. Web. 11 Apr. 2015.

Danahar, Paul (2013), *The new Middle East: the world after the Arab spring*, New York: Bloomsbury Press

Dazi-Heni, Fatiha (2014), “Saudi leadership in a chaotic Middle Eastern context”, *ISPI Analysis* No. 279. November 2014

Dalacoura, Katerina (2012). The 2011 uprisings in the Arab Middle East: political change and geopolitical implications. *International Affairs* 88: 1 (2012) 63–79 http://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/International%20Affairs/2012/88_1/88_1dalacoura.pdf приступљено 9.2.2015.

Dawisha, A. (2016), *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair*, Princeton: Princeton University Press

Dekmejian, R. Hrair (1995), *Islam in revolution: fundamentalism in the Arab world*, New Yprk: Syracuse University Press

Devlin, Julia C. (2010). *Challenges of economic development in the Middle East and North Africa region*. Singapore/ Hackensack/ London: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.

Dessouki, Ali E. Hillal, Korany, Bahgat (2010). Globalization and Arab Foreign Policies: Constraints or Marginalization?. y Korany, Bahgat, Dessouki, Ali E. Hillal, eds. (2010). *The Foreign Politics of Arab States: The Challenge of Globalization*. Cairo-New York: The American University in Cairo Press

Dhonte, Pierre, Bhattacharya, Rina, Yousef, Tarik (2000). *Demographic Transition in the Middle East: Implications for Growth, Employment, and Housing*. IMF Working Paper, wp/00/41. Washinton, D. C.: International Monetary Fund, Middle Eastern Department

Dillman, B. (2002), *International Markets and Partial Economic Reforms in North Africa: What Impact on Democratization?*, Ipswich: EBSCO Publishing

Dodge, Toby (2012), “After the Arab Spring: power shift in the Middle East?: from the ‘Arab Awakening’ to the Arab Spring; the post-colonial state in the Middle East”, y Kitchen, Nicholas (ed.) *SR011. LSE IDEAS*, London: London School of Economics and Political Science

Dodge, Toby (2012), “Conclusion: the Middle East after the Arab spring”, y Kitchen, Nicholas (ed.), *After the Arab spring: power shift in the Middle East*. LSE Ideas Special Report 011, May 2012

Dukhan, Haian (2014). *Tribes and Tribalism in the Syrian Uprising*. Centre for Syrian Studies, School of International Relations, University of St Andrews

Dupont, Cedric, Passy, Florence (2011), “The Arab Spring or How to Explain those Revolutionary Episodes?”, *Swiss Political Science Review*, 17(4): 447–451 Graduate Institute of International and Development Studies, Geneva and University of Lausanne

Duri, A. A. (2012), *The Historical Formation of the Arab Nation*, New York: Routledge

Echagüe, Ana (2015a), “Qatar: the opportunist y Kristina Kausch”, (ed.), *Geopolitics and democracy in the Middle East*. Madrid: Fride

Echagüe, Ana (2015a), Saudi Arabia: emboldened yet vulnerable y Kristina Kausch, (ed.), *Geopolitics and democracy in the Middle East*, Madrid: Fride

Eid, P. (2007), *Being Arab: Ethnic and Religious Identity Building Among Second Generation Youth in Montreal*, Montreal: McGill-Queen's University Press

Elbadawi, Ibrahim, Makdisi, Samir, (2011), „The Democracy Deficit in the Arab World“, y Elbadawi, Ibrahim, Makdisi, Samir, (ed.) *Democracy in the Arab World: Explaining the Deficit*, London/ New York: Routledge

Ellison, Danielle Bella (2015), *Nationalism in the Arab Spring: expression, effects on transitions, and implications for the Middle East state – a comparative analysis of Egypt and Libya*, New York: Yale University

Erik-Lane, Jan (2011), “Religion or tradition: the lack of modernization in the Arab world”, *International Journal of Politics and Good Governance*, Volume 2, No 2.2, Quarter II 2011

Erik-Lane, Jan, Redissi, Hamadi (2016), *Religion and politics: islam and muslim civilization*, London/ New York: Routledge

Esposito, J. L. (1999). *Contemporary Islam: Challenges and Opportunities. Reformation of revolution.* y John L. Esposito, ed. (1999). *The Oxford history of islam*. Oxford: Oxford University Press. Oxford Islamic Studies Online. 16-Aug-2017. <<http://www.oxfordislamicstudies.com/article/book/islam-9780195107999/islam-9780195107999-chapter-15>> приступљено 10.10.2017.

Esposito, J. L., ed. (2004), *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*, Oxford/ New York: Oxford University Press

Esposito, John L., Kattan, Faisal (2015), *Generalising about the Arab spring is playing with fire*, <http://www.middleeasteye.net/essays/generalising-about-arab-spring-playing-fire-585127162> приступљено 10.10.2017.

European Commission (2016), *ECHO Crisis Flash No. 13 – Syria Humanitarian Crisis*

Faksh, Mahmud A. (1997), *The future of islam in the Middle East: fundamentalism in Egypt, Algeria and Saudi Arabia*, Greenwood Publishing Group, Inc.

Filitz., John (2016), *A vibrant civil society is central to democratic consolidation in Tunisia* March 9, 2016 4.40am GMT <http://theconversation.com/a-vibrant-civil-society-is-central-to-democratic-consolidation-in-tunisia-55525> приступљено 20.2.2018.

Friedman George (2015), *Assessing the fragmentation of the Middle East*. http://www.realclearworld.com/articles/2015/06/11/assessing_the_fragmentation_of_the_middle_east_111260.html приступљено 9.10.2016.

Funk, Nathan C., Said, Abdul Aziz (2004), *Islam and the West: narratives of conflict and conflict transformation*, *International Journal of Peace Studies*, Volume 9, Number 1, Spring/Summer 2004

Fargues, Philippe (2010), *Emerging demographic patterns accross the Mediterranean and their implications for migration through 2030*, Washington: Migration Policy Institute

Fargues, Philippe (2013), "International Migration and the Nation State in Arab Countries", *Middle East Law and Governance*. 5 (2013) 5–35

Farsoun, Samih K. (2006), "Class Structure and Social Change", y Hopkins, N. S., Ibrahim, S. E., eds. (2006). *Arab Society: Class, Gender, Power and Development*. Cairo/ New York: The American University in Cairo Press

Fuller, G. E. (2003), *The future of political islam*, New York: Palgrave Macmillan

Gana, Alia (2012), „The Rural and Agricultural Roots of the Tunisian Revolution: When Food Security Matters”, *Int. Jrnl. of Soc. of Agr. & Food*, Vol. 19, No. 2, pp. 201–213

Gause, F. G. III (1994). *Oil Monarchies: Domestic and Security Challenges in the Arab Gulf States*. New York: The Council on Foreign Relations Press

Gause, F. Gregory III, Lustick, Ian S. (2012). America and the Regional Powers in a Transforming Middle East. *Middle East Policy*, Volume XIX Summer, Number 2
<http://www.mepc.org/america-and-regional-powers-transforming-middle-east> приступљено 9.8.2015.

Gause, F. Gregory III (2015), Ideologies, alliances and underbalancing in the new Middle East Cold War y Pomeps Studies (2015), *International Relations Theory and a Changing Middle East*, Aarhus University

Gelvin, James L. (2012). *The Arab uprisings: what everyone needs to know*. Oxford and New York: Oxford University Press Inc

Гиденс, Ентони (2001), *Социологија*, Подгорица: ЦИД / Бања Лука: Романов

Global Research (2014), *Libya: Ten Things About Gaddafi They Don't Want You to Know*, <https://www.globalresearch.ca/libya-ten-things-about-gaddafi-they-dont-want-you-to-know/5414289> приступљено 8.10.2015.

Global Security (2014) *Politics under Gaddafi*
<https://www.globalsecurity.org/military/world/libya/politics-gaddafi.htm>
приступљено 10.10.2016.

Ghalioun, Burhan (2004). The Persistence of Arab Authoritarianism. *Journal of Democracy*, 15(4), 127–30

Gregoryev, L., Salmina, A. (2012), *The Arab spring: role of elites and the specifics of society*, Madrid: IPSA

Habeeb, William Mark (2012), *The Middle East in turmoil: conflict, revolution and change*. Santa Barbara, California/ Denver, Colorado/ Oxford, England: Greenwood-ABC CLIO LLC

- Hanieh, A. (2011), *Capitalism and Class in the Gulf Arab States*, New York: Palgrave Macmillan
- Hassan, I. K. (2015), *GCC's 2014 Crisis: Causes, Issues and Solutions*, Al Jazeera Centre for Studies
<http://studies.aljazeera.net/en/dossiers/2015/03/201533172623652531.html>
 приступљено 4.10.2017.
- Harris, Alistair (2010), *Exploiting Grievances: al Qaeda in the Arabian Peninsula*. Washington,DC: Carnegie Endowment for International Peace
- Hafez, Kai (2010), *Radicalism and political reform in the Islamic and western worlds*, Cambridge: Cambridge University Press
- Hamady, Sania (1960). *Temperament and Character of the Arabs*. New York: Twayne
- Hanieh, Adam (2015). Fundamental rifts: power, wealth and inequality in the Arab world. *Middle East Monitor*
<https://www.middleeastmonitor.com/articles/guest-writers/17248-fundamental-rifts-power-wealth-and-inequality-in-the-arab-world>
- Hayes, David (2011). The Arab spring: protest, power, prospect. *Open Democracy*
<https://www.opendemocracy.net/david-hayes/arab-spring-protest-power-prospect>
 приступљено 6.6.2015.
- Helfont, Samuel (2015), *Post-Colonial States and the Struggle for Identity in the Middle East since World War Two*, FPRI
<http://www.fpri.org/article/2015/10/post-colonial-states-and-the-struggle-for-identity-in-the-middle-east-since-world-war-two/> приступљено 10.10.2016.
- Heydemann, Steven (2007). Upgrading authoritarianism in the Arab world. The Saban Center for Middle East Policy at the Brookings Institution. Analysis Paper, Number 13, October 2007.
- Hill, Ginny, Salisbury, Peter, Northedge, Léonie, Kinninmont, Jane (2013), *Yemen: Corruption, Capital Flight and Global Drivers of Conflict*. London: The Royal Institute of International Affairs – *Chatham House*
http://www.hlrn.org/img/documents/0913r_yemen.pdf приступљено 7.10.2016.
- Hinnenbusch, Raymond (2003), *The international politics of the Middle East*. Manchester/ New York: Manchester University Press
- Hinnenbusch, Raymond (2012), “Syria: from ‘authoritarian upgrading’ to revolution?”, *International Affairs*, Volume 88, Issue 1, January 2012 , Pages 95–113
- Holiday, Joseph (2011), “The struggle for Syria in 2011”, *Middle East Security Report 2*, Washington: Institute for the Study of War
- Huber, Daniela (2012), “Democracy Building since the Arab Spring: In Need of ‘Diversification’”, *Opinions on the Mediterranean*, Washington, DC: GMF-IAI

Huihou, A. N. (2012), „The Reasons and Consequence of Political and Social Unrest in Arab Countries”, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia) Vol. 6, No. 2, 2012*

Хинсли, Френсис Хери (2001), *Сувереност*, Београд: Филип Вишњић

Hitti, P. K. (2002), *The History of Arabs*, New York: Palgrave Macmillan

Hunter, Shireen T. (2013). Ideas and movements behind the Arab spring. *Iran Review*. What others think <http://www.iranreview.org/content/Documents/Ideas-and-Movements-behind-the-Arab-Spring.htm>

Hochman Rand, Dafna (2013), *Roots of the Arab spring: contested authority and political change in the Middle East*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press

Hopkins, Nicholas S., Ibrahim, Saad Edin, eds. (2006). *Arab Society: Class, Gender, Power and Development*. Cairo-New York: The American University in Cairo Press

Huntington, Samuel P. (1968). *Political Order in Changing Societies*. New Haven and London: Yale University Press

Huntington, Samuel P. (1973). *Political order in changing societies*. New Haven and London: Yale University Press

Huntington, Samuel P. (1991). Democracy's Third Wave. *Journal of Democracy*, Vol 2, No.2

Ibrahim, S. E. and Hopkins, N. S., eds. (2006), *Arab Society: Class, Gender, Power and Development*, Cairo/ New York: American University in Cairo Press

International Crisis Group (2005), “Bahrain's Sectarian Challenge.” *Middle East Report N° 40*, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/427b30624.html> приступљено 10.7.2014.

Ibrahim, Saad Eddin (1998). *Ethnic conflict and state-building in Arab world*. UNESCO

İnaç, Hüsametinn (2012). Transformation of Arabic Identity during the Arabic Spring. *International Journal of Humanities and Social Science* Vol. 2 No. 23; December 2012

Israeli, R. (2013). *From Arab spring to Islamic winter*. New Brunswick/New Jersey: Transaction Publishers

Ivanov, Stanislav (2015), „Islamic State as a Threat to Regional and International Security“, у Arbatov, Alexei, Oznobishchev, Sergey (eds.), *Russia: Arms Control, Disarmament and International Security*, Moscow: IMEMO RAN

Jelili, R. B. (2005). *The Arab Region's Unemployment Problem Revisited*. Kuwait: The Arab Planning Institute

Jing, C., Kaempfer, W. H., Lowenberg, A. D, (2003), “Instrument Choice and the Effectiveness of International Sanctions: A Simultaneous Equations Approach”, *Journal of Peace Research*. Vol. 40, No. 5 (Sep., 2003), pp. 519-535

- Kamrava, M. (2011), *The Modern Middle East: A Political History since the First World War*, Berkeley: University of California Press
- Khan, Mohsin (2014), “The economic consequences of the Arab spring”, *Atlantic Council – Rafik Hariri Center for the Middle East*
- Kafala, Tariq (2011), *Gaddafi's quixotic and brutal rule*, <https://www.bbc.com/news/world-africa-12532929>
- Katz, Mark N. (1996), “Collapsed Empires”, y Crocker, Chester A., Fen Olser Hampson, Fen Olser, Aall, Pamela, (ed.) *Managing Global Chaos: Sources of and Responses to International Conflict*, Washington, D.C.: United States Institute of Peace, pp 25-37
- Katz, Mark N. (2014), “The International Relations of the Arab Spring”, *Middle East Policy*, Vol XXI, No2
- Katz, Mark N. (2015), “Russia: conflicting aims, limited means”, y Kristina Kausch, ed. (2015). *Geopolitics and democracy in the Middle East*. Madrid: Fride
- Katzman, Kenneth (2010), *Bahrain: reform, security and U.S. policy*, Congressional Research Service. Diane Publishing Co.
- Kinninmont, Jane, Hayes, David (2011). The Arab spring: protest, power, prospect. *Open Democracy* <https://www.opendemocracy.net/david-hayes/arab-spring-protest-power-prospect> приступљено 6.6.2015.
- King, S. J. (2004), *The new authoritarianism in the Middle East and North Africa*, Bloomington: Indiana University Press
- Köchler, Hans (2014), *The Middle East in the emerging global order*. Peoples' Friendship University of Russia Bulletin on International Relations. University of Innsbruck
- Korany, Bahgat ed. (2010), *The Changing Middle East: A New Look at Regional Dynamics*. Cairo: The American University in Cairo Press
- Korotayev, A. V., Zinkina, J. V. (2011), Egyptian revolution: a demographic structural analysis. *Entelequia*. Núm. 13 (primavera 2011)
- Kosser, K. (2011), *When is migration a security issue?* Brookings <https://www.brookings.edu/opinions/when-is-migration-a-security-issue/> приступљено 11.7.2015.
- Kramer, Martin (1993), *Arab Nationalism: Mistaken Identity*. Daedalus. Summer 1993, pp. 171-206 <http://www.martinkramer.org/sandbox/wp-content/uploads/2010/10/arabnationalism.pdf> приступљено 8.8.2014
- Krayem, Hassan (2001), „The Arab World and challengess of globalization“, *Army Magazine*, Issue Number 37

<https://www.lebarmy.gov.lb/en/content/arab-world-and-challenges-globalization>
приступљено 9.6.2018. године

Куљић, Тодор (2007), „Ауторитарност“, у Мимица, Аљоша, Богдановић, Марија, (прир.), *Социолошки речник*, Београд: Завод за уџбенике

Lackner, Helen ed. (2014), *Why Yemen matters: a society in transition*. London: Saqi Books

Lassen, Christina (2013), A changing regional order: the Arab uprisings, the West and the BRICS, *Working Paper Series 18* September 2013, The Issam Fares Institute for Public Policy and International Affairs (IFI) at the American University of Beirut (AUB)

Lavy, V. (1984), The Economic Embargo of Egypt by Arab States: Myth and Reality. *Middle East Journal*. Vol. 38, No. 3 (Summer, 1984), pp. 419-432

Lawson, Fred H. (1989), *Bahrain: The Modernization of Autocracy*. Boulder: Westview Press

Lehne, S. (2016), How the refugee crisis will reshape the EU?
<http://carnegieeurope.eu/2016/02/04/how-refugee-crisis-will-reshape-eu-pub-62650>

Levins, C. M. (2013), „The rentier state and the survival of Arab absolute monarchies“, *Rutgers Journal of Law and Religion*, Volume 14, spring 2013

Lust, Ellen, Waldner, David (2014), Parties in Political Transitions: Authoritarian Legacies and Post-Authoritarian Challenges
<http://recursos.march.es/web/ceacs/actividades/pdf/EllenLust.pdf> приступљено 10.3.2018.

Marker, Sandra (2003), "Effects of Colonization" у Burgess, Guy, Burgess, Heidi (eds.), *Beyond Intractability*. Conflict Information Consortium, Boulder: University of Colorado
<http://www.beyondintractability.org/essay/post-colonial> приступљено 10.10.2016.

Matthiesen, T. (2013), *Sectarian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia and the Arab Spring that wasn't*. Stanford, California: Stanford University Press

Matthiesen, T. (2014), *Sectarianism in the Middle East*, Cambridge: University of Cambridge
<https://www.bu.edu/cura/files/2013/10/Matthiesen.pdf> приступљено 10.4.2018.

Mazarei, A., Mirzoev, T. (2015), Four years after the Spring, *Finance and Development*, Vol. 52, No. 2, June 2015

Mansouri, Fethi (2014), *A typology of the potential for 'democracy consolidation' across the Arab Spring countries*.
<https://www.fethimansouri.com/new-blog/2017/5/8/a-typology-of-the-potential-for-democracy-consolidation-across-the-arab-spring-countries> приступљено 12.12.2017.

Mattar, P. et al (ed.) (2004), *Encyclopedia of the modern Middle East and North Africa*. New York: Thomson / Gale

McLaughlin, John (2015), *The Great Powers in the Middle East*, у Alterman, Jon B., ed. (2015). *Rocky Harbors: Taking Stock of the Middle East in 2015*. Center for Strategic International Studies
https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fspublic/legacy_files/files/publication/150306_McLaughlin_RockyHarbors_chapter3.pdf

Miller, L. E. et al. (2012), *Democratization in the Arab world: prospects and lessons from around the globe*. Santa Monica-Arlington-Pittsburgh:RAND Corporation National Defense Research Institute

Mirkin, Barry (2010), *Arab Human Development Report. Research Paper Series. Population Levels, Trends and Policies in the Arab Region: Challenges and Opportunities*. United Nations Development Programme / Regional Bureau for Arab States (RBAS). New York

Милојевић, Момир (2002), “Сувереност и територијална целовитост држава”, *Анали Правног факултета у Београду*. Vol. 50. Iss. 3-4. pp. 381-386

Mohammad, A. (2017), “The Age of Petro Islam” *Foreign Policy News*. 07.072017.
<http://foreignpolicynews.org/2017/07/05/age-petro-islam/> приступљено 9.10.2017.

Moore, Henry Clement (1965), *Tunisia since independence: the dynamics of one-party government*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press / London: Cambridge University Press

Moore, Ella (2012), Was the Arab Spring a regional response to globalization
<http://www.e-ir.info/2012/07/02/was-the-arab-spring-a-regional-response-to-globalisation/>

Mottaghi, Lili (2014), *The Problem of Unemployment in the Middle East and North Africa Explained in Three Charts*. World Bank: The Quarterly Economic Brief: Predictions, Perceptions and Economic Reality - Challenges of Seven Middle East and North Africa Countries Described in 14 Charts.
<http://blogs.worldbank.org/arabvoices/problem-unemployment-middle-east-and-north-africa-explained-three-charts>

Moussalli, Ahmad (2009), *Wahhabism, Salafism and Islamism: Who is the Enemy?*, Beirut-London-Washington: Conflicts Forum <http://conflictsforum.org/briefings/Wahhabism-Salafism-and-Islamism.pdf> приступљено 6.10.2015.

Nazemroaya, M. D. (2011), *The Struggle for Self-Determination in the Arab World: The Alliance between Arab Dictators and Global Capital. Part II: Is 1848 Repeating Itself in the Arab World?*. *Global Research*, February 14, 2011
<http://www.globalresearch.ca/the-struggle-for-self-determination-in-the-arab-world-the-alliance-between-arab-dictators-and-global-capital/23050> приступљено 7.4.2015.

Nakhleh, Emile (2011), *Bahrain: political development in modernizing society*, Plymouth, UK: Lexington Books

Nasr, Seyyed Vali Reza (1999a). *European Colonialism and the Emergence of Modern Muslim States. The Institutional Foundations of the Postcolonial State*. The Oxford history of Islam.

<http://www.oxfordislamicstudies.com/article/book/islam-9780195107999/islam-9780195107999-div1-116> приступљено 9.11.2017.

Nasr, Seyyed Vali Reza (1999b) European Colonialism and the Emergence of Modern Muslim States – Shaping the modern muslim world: colonialism and state boundaries. у John L. Esposito, ed. (1999). The Oxford history of Islam. New York: Oxford University Press
<http://www.oxfordislamicstudies.com/article/book/islam-9780195107999/islam-9780195107999-chapter-13> приступљено 9.11.2017.

Nasr, Seyyed Vali Reza (1999c), European Colonialism and the Emergence of Modern Muslim States – The Social Impact of Colonialism у John L. Esposito, ed. (1999). The Oxford history of Islam. New York: Oxford University Press
<http://www.oxfordislamicstudies.com/article/book/islam-9780195107999/islam-9780195107999-div1-115> приступљено 10.11.2017.

Nasr, Seyyed Vali Reza (1999d), European Colonialism and the Emergence of Modern Muslim States. The Modern Muslim State and the Ideological Legacy of Colonialism. The Oxford history of Islam.
<http://www.oxfordislamicstudies.com/article/book/islam-9780195107999/islam-9780195107999-div1-112> приступљено 10.11.2017.

Nasr, Seyyed Vali Reza (1999f), European Colonialism and the Emergence of Modern Muslim States: The Economic Legacy of Colonialism. у Esposito, J. (1999). The Oxford history of Islam
<http://www.oxfordislamicstudies.com/article/book/islam-9780195107999/islam-9780195107999-div1-114> приступљено 10.11.2017.

Najjar, Fauzi (2005), The Arabs, Islam And Globalization, *Middle East Policy Council*, Volume 3 <https://www.mepc.org/journal/arabs-islam-and-globalization> приступљено 10.6.2018.

Nester, W. R. (2010). Globalization, Wealth and Power in Twenty-first Century. New York: Palgrave Macmillan

Недовић, Слободанка (2007), „Цивилно друштво“, у Мимица, Аљоша, Богдановић, Марија, (прир.), *Социолошки речник*, Београд: Завод за уџбенике

Nkrumah, Kwame (1965), *Neo-Colonialism, the Last Stage of imperialism*, <https://www.marxists.org/subject/africa/nkrumah/neo-colonialism/introduction.htm> приступљено 9.9.2016.

Noblè, Paul (2010), “From Arab System to Middle Eastern System? Regional Pressures and Constraints” у Korany, Bahgat, Dessouki, Ali E. Hillal, eds. (2010). *The Foreign Politics of Arab States: The Challenge of Globalization*. Cairo-New York: The American University in Cairo Press

Noueihed, Lin and Warren, Alex (2012), *The battle for the Arab spring: revolution, counter-revolution and the making of a new era*, New Haven: Yale University Press

Nydell, Margaret K. (2012), *Understanding Arabs: a contemporary guide to Arab society*. Boston/ London: Intercultural Press-Nicholas Brealey Publishing

Ottaway, Marina, Hamzavy, Amr, eds. (2009), *Getting to Pluralism: Political Actors in the Arab World*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace

Osman, Tarek (2016), The Two Futures of the Arab World
<http://www.tarekosman.com/the-two-futures-of-the-arab-world/>
приступљено 9.8.2017.

O'Sullivan, Anthony, Rey, M.E., Galvez Mendez, J. (2007), *Opportunities and Challenges in the MENA Region*, Washington, DC: World Bank

Ouaissa, Rachid (2014), "Has the Middle East been a Motor of Arab Spring?", *Anti/Thesis* 02-2014 <https://meta-journal.net/article/download/1423/2091/>

Özel, Soli, Özkan, Behlül Özkan (2015), "Turkey: illusions versus reality", y Kristina Kausch, (ed.) *Geopolitics and democracy in the Middle East*. Madrid: Fride

Phillips, C. (2013), *Everyday Arab Identity: The Daily Reproduction of the Arab World*, London and New York: Routledge

Picard, Elizabeth (1990), "Arab Military in Politics: from Revolutionary Plot to Authoritarian State", y Luciani, Giacomo, (ed.), *The Arab State*. Berkeley – Los Angeles: University of California Press

Piggott, Leanne (2005), "Tribalism in the Arab MENA region", *Policy*. Vol. 21, No. 1

Poirson, Timothy (2014), "Caliphates and Islamic Global Politics: Introduction". y Poirson, Timothy, Oprisko, Robert, eds. (2014). *Caliphates and Islamic Global Politics*. Bristol: E-International Relations Publishing

Posch, Walter (2012). The Arab spring and the Islamic Republic of Iran: islamist vision meets political reality, y Asseburg, Muriel ed. (2012) *Protest, revolt and regime change in the Arab world: actors, challenges, implications and policy options*. SWP Research Paper. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik. German Institute for International and Security Affairs. RP 6. February 2012

Population Reference Bureau (2007), *Population Bulletin*. Vol. 62, No. 2

Радуљ, Слободан (2007), *Чиниоци међународног тероризма у БуХ*, Београд: Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Rashad, H., Osman, M., Foudi Fahimi, F. (2005), *Marriage in the Arab World*, Washington, DC, Population Reference Bureau.

Rashid S.N. (2008), *Financial Markets and Institutions in the Arab Economy*, New York: Nova Science.

Ridolfo, K. (2001), "The Arab World: Economic Progress and Struggle", y Flanagan, Stephen J., Frost, Ellen L., Kugler, Richard L (eds.), *Challenges of the global century: report of the project on globalization and national security*. Washington: Institute for National Strategic Studies. National Defense University. Volume II

Rother, Björn et al. (2016), *The Economic Impact of Conflicts and the Refugee Crisis in the Middle East and North Africa*, Washington, DC: International Monetary Fund

Roy, Olivier (2012). Democracy and Political Islam after the Arab revolutions
https://www.ecfr.eu/article/commentary_democracy_and_political_islam_after_the_arab_revolutions приступљено 10.10.2015.

Roudi-Fahimi, Ferzaneh (2011), *Youth Population and Employment in the Middle East and North Africa: Opportunity or Challenge*, New York:United Nations, Population Division

Rubin, Barry (2002), „The Real Roots of Arab Anti-Americanism“, *Foreign Affairs*, Volume 81, Number 6, November-December 2002

Reimer, S. (2015). The economics of the Arab uprising
<http://www.e-ir.info/2015/09/04/the-economics-of-the-arab-uprisings/> приступљено 9.10.2015.

Rubin, Barry, ed. (2003): *Revolutionaries and reformers: contemporary islamist movements in the Middle East*. State University of New York Press

Ramadan, Tariq (2012), *Islam and the Arab Awakening*, Oxford/ New York: Oxford University Press

Ridolfo, K. (2001). The Arab World: Economic Progress and Struggle y Stephen J. Flanagan, Ellen L. Frost and Richard L. Kugler, eds. (2001). *Challenges of the global century: report of the project on globalization and national security*. Washington: Institute for National Strategic Studies. National Defense University. Volume II

Rogan, E. (2012). *The Arabs: A History*. London: Penguin Books Ltd.

Rózsa, Erzsébet N. (2012). Geo-Strategic Consequences of the Arab Spring. the The European Institute of the Mediterranean Coordination, Barcelona

Roy, O. (2012). The Transformation of the Arab World. *Journal of Democracy*. July 2012, Vol. 23, No. 3

Sadjadpour, Karim, Ben Taleblu, Behnam (2015). Iran in the Middle East: leveraging chaos, y Kristina Kausch, ed. (2015). *Geopolitics and democracy in the Middle East*. Madrid: Fride

Saif, I. (2011). The middle class and transformations in the Arab world. *Cairo Review*
<https://carnegie-mec.org/2011/11/02/middle-class-and-transformations-in-arab-world-pub-45895> приступљено 8.11.2016.

Saif, I. (2012). The middle class and the changing Arab world. *Al-Hayat*.
<https://carnegie-mec.org/2012/12/25/middle-class-and-changing-arab-world-pub-50645>

приступљено 8.11.2016.

Salt, Jeremy (2012), „Containing the Arab spring“, *Interface: a journal for and about social movements*. Volume 4 (1): 54-66 (May 2012)

Schiller, Thomas (2011), *Tunisia – a revolution and its consequences*, KAS International Reports 5 / 2011

Sdralevich, Carlo, Randa Sab, Younes Zouhar, and Giorgia Albertin (2014), *Subsidy Reform in the Middle East and North Africa*, Washington:International Monetary Fund

Sengebusch, Karolin, Sonay, Ali (2014), „Caught in the Middle? On the Middle Class and its Relevance in the Contemporary Middle East“ *Middle East-Topics & Argument*. Vol 2 (2014)

Shami, S.,ed. (2009). *Publics, Politics and Participation: Locating the Public Sphere in the Middle East and North Africa*. New York: Social Science Research Council

Sharabi, Hisham (1988). *Neopatriarchy: a theory of distorted change in Arab society*. New York/ Oxford: Oxford University Press

Singer, Aaron Rock (2015). *Religion and Secularism in the Middle East: A Primer*. Butcher History Institute
<http://www.fpri.org/article/2015/11/religion-and-secularism-in-the-middle-east-a-primer/>
приступљено 10.10.2017.

Smith, Brian (2013). *Understanding Third World Politics: Theories of Political Change and Development*. London: Palgrave Macmillan

Sunn Bush, Sarah (2017). *Varieties of International Influence and the Middle East*. American Political Science Association: Politics Symposium-The Arab Uprisings and International Relations Theory

Susser, Asher, ed. (2008). *Challenges to the Cohesion of the Arab State*. The Moshe Dayan Center. Tel Aviv University

Sulaiman, Sadek Jawad (2007), „Arab Identity“, *Al Hewan/ Arab-American Dialogue*. Winter 2007

Tagharobi, Kaveh, Zarei, Ali (2016) *Modernism in the Middle East and Arab world*. Routledge Encyclopedia of Modernism
<https://www.rem.routledge.com/articles/overview/accommodating-an-unexpected-guest>
приступљено 8.5.2017.

Tibi, B. (1997), *Arab nationalism: between Islam and the nation-state*, New York: St. Martin's Press

Танасковић, Дарко (2010). *Неоосманизам: повратак Турске на Балкан*. Београд-Бања Лука, ЈП Службени гласник

Tatenhove, J. V., Arts, B., Leroy, P., eds.(2000). Political modernisation and the environment: the renewal of environmental policy arrangements. Dordrecht: Springer Science-Business Media

UN Fact Sheet (2010). *Regional overview: youth in the Arab region. United Nations Economic and Social Commission for Western Asia and the United Nations Programme on Youth*

<https://social.un.org/youthyear/docs/Regional%20Overview%20Youth%20in%20the%20Arab%20Region-Western%20Asia.pdf>

UN (2012). *World Urbanization Prospects: The 2011 Revision*. CD-ROM Edition

UN (2013). *World Population Prospects: The 2012 Revision*. CD-ROM Edition

UNDP (2009), Arab Human Development Report: Challenges to Human Security in the Arab Countries, New York: United Nations Development Programme/ Regional Bureau for Arab States

Valbjørn, Morten, Bank, André (2012), “The New Arab Cold War: rediscovering the Arab dimension of Middle East regional politics”, *Review of International Studies*, 38(1), 3-24.

Ventura, Lorella (2016), *The “Arab Spring” and Orientalist Stereotypes: The Role of Orientalism in the Narration of the Revolts in the Arab World*, *Interventions*, 19:2, 282-297

Вратуша-Жуњић, Вера (2007), „Неоколонијализам“, у Мимица, Аљоша, Богдановић, Марија, (прир.), *Социолошки речник*, Београд: Завод за уџбенике

Вукомановић, Милан (2007), „Ислам“, у Мимица, Аљоша, Богдановић, Марија, (прир.) *Социолошки речник*, Београд: Завод за уџбенике

Вулетић, Владимир (2006), *Глобализација: актуелне дебате*, Зрењанин: Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“

West, Johnny (2011), *Karama! Travels through the Arab spring*. London: Heron Books

Winckler, Onn (2005), *Arab Political Demography*, Eastbourne: Sussex Academic Press

Wiktorowicz, Quintan (2005), *Radical Islam in Rising: Muslim Extremism in the West*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers Inc.

Willis, Michael J. (2014), *Politics and power in the Maghreb: Algeria, Tunisia and Morocco from Independence to the Arab Spring*, Oxford: Oxford University Press

World Bank (2012), Kingdom of Morocco: Promoting Youth Opportunities and Participation in Morocco, *Report No. 68731*, Middle East and North Africa Region, Sustainable Development Department

<http://documents.worldbank.org/curated/en/507941468109463283/pdf/687310REVISED00029020120Box369250B.pdf>

World Bank (2018), *MENA Economic Monitor, April 2018: Economic Transformation*
<http://www.worldbank.org/en/region/mena/publication/mena-economic-monitor-april-2018-economic-transformation>

Wu, Bingbing (2007), Secularism and Secularization in the Arab world. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* (in Asia) Vol. 1, No. 1, 2007

WWFS (2009), "Fighting Water Scarcity in the Arab Countries", *Arab Countries Regional Report*, Rome: IFAD

Yom, Sean L. (2005), „Civily Society and Democratization in the Arab World“, *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 9, No. 4

Youngs, Richard (2013), „Living with the Middle East's old-new security paradigm“, *Fride Policy Brief*, No. 152

Zakariya, Fouad (2005), *Myth and Reality in the Contemporary Islamist Movement*. London: Pluto Press

Zapf, Wolfgang (2004). Modernization theory and the non-western world. Berlin, 2004(*Discussion Papers / Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung 2004-003*).
<http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-110362> приступљено 2.4.2017.

Zeidan, D. (2001), „The Islamic fundamentalist view of life as a perennial battle“, *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 5, No. 4, pp. 26-53 (December 2001)

Zill, Zach (2012), „Bahrain and the Arab Spring: a Bahraini activist speaks about Bahrain's rebellion and what the future holds“, *International Socialist Review*. Issue 82. Interviews
<https://isreview.org/issue/82/bahrain-and-arab-spring>

Zimmermann, Klaus F. (1995), „Tackling the European migration problem“, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 9, Number 2, spring 1995, pages 45-62

Zubaida, Sami (2011), The „Arab Spring“ in historical perspective”, *Open Democracy*
<https://www.opendemocracy.net/sami-zubaida/arab-spring-in-historical-perspective>
приступљено 3.2.2016.

ИЗВОРИ ПОДАТАКА ЗА ТАБЕЛАРНЕ ПРИКАЗЕ:

Табела бр. 1 – Приказ ширења немира у региону Блиског истока и Северне Африке, (стр. 32-33), Вишеструки извори:

<https://www.ibtimes.co.uk/arab-spring-5-years-timeline-major-events-uprisings-middle-east-1539085>
приступљено 2.2.2018. године
<https://www.aljazeera.com/indepth/interactive/2013/12/timeline-arab-spring-20131217114018534352.html>
приступљено 2.2.2018. године
<https://www.theguardian.com/world/interactive/2011/mar/22/middle-east-protest-interactive-timeline>
приступљено 2.2.2018. године

Табела бр. 2 – Преглед припадности групама и организацијама, (стр. 34), Извор:

„Арапски барометар“ ("*Arab Barometer*")
<http://www.arabbarometer.org/instruments-and-data-files>
приступљено 22.3.2014. године

Табела бр. 3 – Приказ примарних разлога учешћа на протестима, (стр.35), Извор:

„Арапски барометар“ ("*Arab Barometer*")
<http://www.arabbarometer.org/instruments-and-data-files>
приступљено 22.3.2014. године

Табела бр. 4 – Структура учесника протеста из 2011. године у Тунису и Египту, (стр. 37-38), Извор:

„Арапски барометар“ ("*Arab Barometer*")
<http://www.arabbarometer.org/instruments-and-data-files>
приступљено 22.3.2014. године

Табела бр. 5 – Хронолошки приказ најважнијих догађаја током протеста у Тунису, (стр. 70-72), Вишеструки извори:

The New York Times, on-line архива за 2011. годину,

<https://www.nytimes.com/topic/destination/tunisia> приступљено 17.5.2015. године
<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/tunisia/11480587/Tunisia-since-the-Arab-Spring-timeline.html> приступљено 14.5.2018. године
<http://www.aljazeera.com/indepth/spotlight/tunisia/2011/01/201114142223827361.html> приступљено 4.5.2018. године
http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/pais/research/researchcentres/irs/euspring/advisoryboard/tunisia_timeline_2201-2014.pdf приступљено 12.5.2018. године
<http://www.middleeasteye.net/news/timeline-tunisia-violence-2010-2015-974553803> приступљено 17.5.2018. године
<http://www.timelines.ws/countries/TUNISIA.HTML> приступљено 17.5.2018. године

Табела бр. 6 – Хронолошки приказ најважнијих догађаја током протеста у Египту, (стр. 78), Вишеструки извори:

The New York Times, on-line архива за 2011. годину,

<http://www.nytimes.com/topic/destination/egypt> приступљено 7.5.2015. године
<https://www.shoreline.edu/gac/documents/great-discussions-2013/arab-spring-timelines.pdf>
приступљено 8.5.2018. године
<http://www.dailynewsegypt.com/2013/12/30/2013-key-events-timeline/> приступљено 15.5.2018. године
<http://timelines.latimes.com/egypt/> приступљено 15.5.2018. године
<https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2016/01/arab-spring-five-years-on/>
приступљено 15.5.2018. године
<http://www.dw.com/en/five-years-on-egypt-after-the-arab-spring/a-18973463> приступљено 10.5.2018. године
<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/egypt/10243042/Egypt-Timeline-of-unrest.html> приступљено 9.5.2018. године
<http://www.dailynewsegypt.com/2015/01/22/timeline-key-events-2014/> приступљено 6.5.2018. године
<http://egyptianstreets.com/2015/12/27/21-stories-that-shaped-egypts-2015/> приступљено 6.5.2018. године
<http://egypttoday.com/blog/2015/12/28/year-in-review-the-most-important-events-of-2015/>
приступљено 5.5.2018. године
<http://www.humanrightsfirst.org/sites/default/files/HRF-Egypt-timeline-hires.pdf>
приступљено 4.5.2018. године
http://www.nytimes.com/2016/06/22/world/middleeast/egypt-red-sea-islands.html?ref=collection%2Ftimestopic%2FEgypt&action=click&contentCollection=world®ion=stream&module=stream_unit&version=latest&contentPlacement=16&pgtype=collection приступљено 15.5.2018. године

Табела бр. 7 – Хронолошки приказ најважнијих догађаја од почетка протеста до пада Гадафија, (стр. 96-97), Вишеструки извори:

The New York Times, on-line архива за 2011. годину,

<https://www.nytimes.com/topic/destination/libya> приступљено 17.5.2015. године
http://www.huffingtonpost.co.uk/2011/12/16/arab-spring-timeline-_n_1153909.html
приступљено 10.5.2018. године
<https://www.nytimes.com/2011/08/29/timestopics/libyatimeline.html> приступљено 4.3.2018. године
<https://www.bbc.com/news/world-africa-13755445> приступљено 10.5.2018. године

Табела бр. 8 – Хронолошки приказ најважнијих догађаја током протеста у Јемену, (стр. 99), Вишеструки извори:

The New York Times, on-line архива за 2011. годину,

<http://www.timelines.ws/countries/YEMEN.HTML> приступљено 15.5.2018. године
<http://www.theatlantic.com/international/archive/2015/01/requiem-for-yemens-revolution/384808/>
приступљено 12.4.2018. године
<http://www.aljazeera.com/indepth/interactive/2015/03/timeline-yemen-houthis-150326163406556.html>
приступљено 11.5.2018. године
http://www.huffingtonpost.co.uk/2011/12/16/arab-spring-timeline-_n_1153909.html приступљено 9.7.2017. године

Табела бр. 9 – Хронолошки приказ најважнијих догађаја током протеста у Бахреину, (стр. 124-126), Вишеструки извори:

The New York Times, on-line архива за 2011. годину,

<http://www.nytimes.com/topic/destination/bahrain> приступљено 5.3.2017. године
<http://www.timelines.ws/countries/BAHRAIN.HTML> приступљено 5.3.2017. године
http://www.huffingtonpost.co.uk/2011/12/16/arab-spring-timeline-_n_1153909.html
приступљено 1.6.2018. године

Табела бр.10 – Хронолошки приказ најважнијих догађаја од почетка сукоба у Сирији, (стр. 129-130), Вишеструки извори:

The New York Times, on-line архива за 2011. годину,

<http://www.nytimes.com/topic/destination/syria> приступљено 5.5.2017. године

http://www.huffingtonpost.co.uk/2011/12/16/arab-spring-timeline-_n_1153909.html приступљено 12.4.2017. године

<http://www.dw.com/en/syria-civil-war-timeline-a-summary-of-critical-events/a-40001379> приступљено 15.4.2018. године

<https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-03-15/timeline-of-the-syrian-conflict-as-it-enters-8th-year> приступљено 10.3.2018. године

Табела бр. 11 – Преглед раздобља колонизације и деколонизације, (стр. 280-281), Вишеструки извори:

<http://teachmideast.org/articles/timeline-of-the-middle-east-in-the-20th-century/> приступљено 20.05.2018.

https://www.worldatlas.com/webimage/countrys/asia/middleeast/metimeln_ext.htm приступљено 20.05.2018.

<http://www.mfa.gov.il/mfa/aboutisrael/israelat50/pages/timeline%20of%20events-%20half%20a%20century%20of%20independence.aspx> приступљено 20.05.2018.

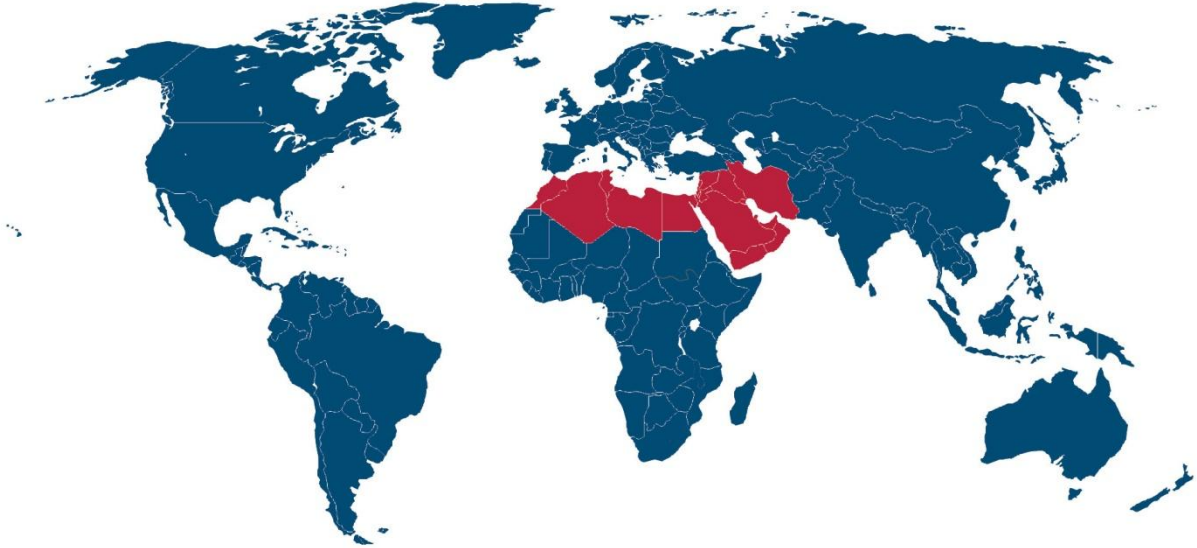
<https://coldwarstudies.com/2013/01/11/history-of-colonization-in-the-middle-east-and-north-africa-mena-precursor-to-cold-war-conflict/> приступљено 20.05.2018

Табела бр. 12 – Индекс демократије (0-10) у арапским земљама 2010-2016. година (стр. 440), Извор:

<https://infographics.economist.com/2017/DemocracyIndex/> приступљено 18.1.2018.

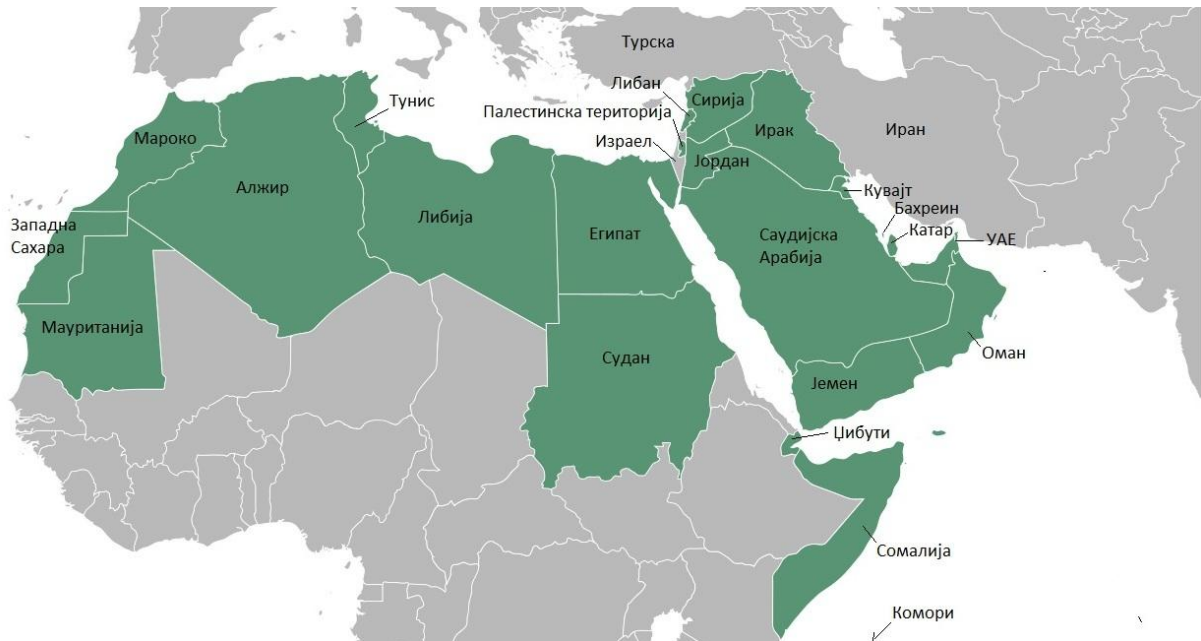
ПРИЛОЗИ:

Прилог 1 – Мапа света са означеним регионом Блиског истока и Северне Африке

Извор: <http://www.presstv.com/Detail/2017/03/10/513741/MENA-region-Vast-Resource-hampered-war> приступљено 20.2.2013. године

Прилог 2 – Мапа арапског света

Извор графичког приказа: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=39525417> приступљено 9.6.2018. године

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Дејан Радиновић рођен је 4. новембра 1981. године у Сремској Митровици где је завшио основну школу и гимназију. Дипломирао је 2009. године на Филозофском факултету Универзитета у Београду, на Одељењу за социологију радом: „*Схватање државног суверенитета у доба глобализације*“, док је диплому мастер-социолог стекао 2010. године на истом факултету одбранивши мастер рад: „*Развој Светског социјалног форума*“. Кандидат је докторанд на Одељењу за социологију Филозофског факултета Универзитета у Београду од 2011. године, а од исте године је запослен у Министарству унутрашњих послова Републике Србије на пословима међународне сарадње и европских интеграција у области ванредних ситуација. Учествовао је на више домаћих и међународних скупова, објавио је два научна чланка у периодици („Утицај глобализације на развој универзитетског образовања: случај Србије“, *Национални интерес*, год. VII, Vol. 12, бр. 3/2011 стр. 105-150; „Препреке и могући правци развоја социологије у Србији“, *Социолошки преглед*, год. XLVI (2012), бр. 3-4 (Посебно издање) стр. 1215-1229); и један у зборнику радова („Арапско пролеће и мигрантска криза: безбедносни изазов за европске земље“ у Лутовац, З. и Мрђа, С., ур. (2018), „*Савремене миграције и друштвени развој: интердисциплинарна перспектива*“, Београд: Српско социолошко друштво/ Институт друштвених наука/ Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Институт за социолошка истраживања, стр. 312-324).

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Дејан Радиновић

Број индекса 1С11-1

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Друштвени корени политичких преврата у арапским земљама почетком XXI века

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 12.06.2018. године

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора _____ Дејан Радиновић _____
Број индекса _____ 1С11-1 _____
Студијски програм _____ Социологија _____
Наслов рада _____ Друштвени корени политичких преврата _____
_____ у арапским земљама почетком XXI века _____
Ментор _____ проф. др Слободан Антонић _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____ 12.6.2018. године _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Друштвени корени политичких преврата у арапским земљама почетком XXI
века

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 12.6.2018. године

1. **Ауторство.** Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољава се умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.